Һ61(96) Һаҹыбәјов

АННОТАСИЈА

"Үзејир Һаҹыбәјов енсиклопедијасы" охучуну Азәрбајҹан мәдәнијјәтинин ән көркәмли хадимләриндән бири олан даһи Ү. Һаҹыбәјовун һәјат вә јарадыҹылығы илә таныш едир. Кениш охучу күтләси үчүн нәзәрдә тутулмуш бу енсиклопедијада Үзејир бәјин мүһүм мусиги әсәрләри, мәгаләләри, онун әһатәси, һәмкарлары, гоһумлары, тәләбәләри, ардычыллары, тәдгигатчылары, әсәрләринин әсас ифачылары вә б. һагда мәгаләләр верилмишдир.

Бир сыра әдәбијјат вә инҹәсәнәт хадимләринин әмәјинин бәһрәси олан зәнкин иллүстрасијалы бу енсиклопедијада 550-дән чох мәгалә вардыр. Китаба Ү. Һаҹыбәјовун кениш охучу күтләсинә аз мә'лум олан бир сыра мәгалә вә фелјетонлары да дахил едилмишдир.

© Азәрбајҹан нәшријјаты, 1996

ҮЗЕЈИР ҺАҸЫБӘЈОВ ЕНСИКЛОПЕДИЈАСЫ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsinin
KİTABXANASI

АЗӘРБАЈҸАН НӘШРИЈЈАТЫ

Бакы-1996

ЕЛМИ-РЕДАКСИЈА ШУРАСЫНЫН СӘДРИ
НАЗИМ ИБРАҺИМОВ

ЕЛМИ-РЕДАКСИЈА ШУРАСЫНЫН ҮЗВЛӘРИ

ЕЛМИРА АБАСОВА, ФАТМА АБДУЛЛАЗАДӘ, ВАСИФ АДЫКӨЗӘЛОВ, АНАР, МИРАББАС АСЛАНОВ *(сәдрин муавини)*, АЗӘР БАҒЫРОВ *(мәс'ул катиб)*, БӘХТИЈАР ВАҺАБЗАДӘ, ТОФИГ ГУЛИЈЕВ, ЕЛЧИН, СҮЛЕЈМАН ӘЛӘСКӘРОВ, НАҺАД ӘЛИЈЕВ *(сәдрин биринчи муавини)*, АЗӘР РЗАЈЕВ, ЗИБА СЕЈИДОВА, ИМРАН ХӘЛИЛОВ, РАМАЗАН ХӘЛИЛОВ

МҮӘЛЛИФЛӘРИН СИЈАҺЫСЫ

ЕЛМИРА АБАСОВА
ФАТМА АБДУЛЛАЗАДӘ
НАМИГ АБДУЛЛАЈЕВ
ӘЖДӘР АҒАЈЕВ
АНАР
МИРАББАС АСЛАНОВ
ЕЛХАН БАБАЈЕВ
АЗӘР БАҒЫРОВ
АДИЛХАН БАЈРАМОВ
ПОЛАД БҮЛБҮЛОҒЛУ
СӘАДӘТ ГАРАБАҒЛЫ
ЈАШАР ГАРАЈЕВ
БИЛГЕЈИС ГАРАЈЕВА
СОЛМАЗ ГАСЫМОВА
ЗЕМФИРА ГАФАРОВА
ҸАҺАНКИР ГӘҺРӘМАНОВ
ВАСИФ ГУЛИЈЕВ
ВИЛАЈӘТ ГУЛИЈЕВ
ЗҮМРҮД ДАДАШЗАДӘ
ЕЛЧИН
НАҺАД ӘЛИЈЕВ
ФӘРӘҺ ӘЛИЈЕВА
ИМРУЗ ӘФӘНДИЈЕВА
ҺҮСЕЈН ӘҺМӘДОВ
РАМИЗ ЗӨҺРАБОВ
НАЗИМ ИБРАҺИМОВ
СӘФӘР ИБРАҺИМОВ
ӘҺМӘД ИСАЗАДӘ
КҮЛНАРӘ ИСМАЈЫЛОВА
НӘСИМАН ЈАГУБЛУ
АСЛАН КӘН'АН
ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ
БӘКИР НӘБИЈЕВ
МҮРСӘЛ НӘҸӘФОВ
МӘММӘД НУРУ ОҒЛУ
АТАХАН ПАШАЈЕВ
АЗӘР РЗАЈЕВ
ҺАФИЗ САДЫГ
ШАМИЛ САЛМАНОВ
ДИЛАРӘ СЕЈИДЗАДӘ
ЗИБА СЕЈИДОВА
ЗЕМФИРА СӘФӘРОВА
АРИФ СӘФИЈЕВ
МААРИФ ТЕЈМУРОВ
ШАҺИН ФАЗИЛ
АБДУЛЛА ФАЗИЛИ
СӘРДАР ФӘРӘҸОВ
ИМРАН ХӘЛИЛОВ
РАМАЗАН ХӘЛИЛОВ
ТОФИГ ҺАЧЫЈЕВ
ИМАМВЕРДИ ҺӘМИДОВ
АЈДЫН ҺҮСЕЈНЗАДӘ
РАФАЕЛ ҺҮСЕЈНОВ
МУСТАФА ҸӘМӘНЛИ

Енсиклопедијанын
нәшрә һазырланмасында јахындан иштирак едәнләр:
Бәсти Исмајылова, Ҹәмилә Аббасова, Земфира Гулијева, Рә'на Меһдијева, Аллаһверди Мәммәдов, Ваһан Мәммәдов, Фирузә Нағыјева, Севда Һачыјева

Рәссамлар: Заур Әлијев, Сәрдар Пирајеши
Техники редактор: Елмира Тағыјева

ГӘБУЛ ЕДИЛМИШ ӘСАС ИХТИСАРЛАР

ад. — адына
Азәрб. — Азәрбајчан
азәрб. — азәрбајчанлы
АДР — Азәрбајчан Демократик Республикасы
АДК — Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы
АДТ — Азәрбајчан Милли Драм Театры
АДУ — Азәрбајчан Дөвләт Университети
АОБТ — Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театры
акад. — академик
гәс. — гәсәбә (си)
губ. — губернија (сы)
е. д. — елмләр доктору
е. н. — елмләр намизәди
ЕА — Елмләр Академијасы
әмәкдар арт. — әмәкдар артист (и)
әмәкдар инч. хад. — әмәкдар инчәсәнәт хадими
ин-т — институт
к. — кәнд (и)
м. үзв. — мүхбир үзв
орк. — оркестр
проф. — профессор
реж. — режиссор
респ. — республика
симф. — симфоник
унт. — университет
фп. — фортепиано
халг арт. — халг артисти
халг рәс. — халг рәссамы
ш. — шәһәр (и)
штг — шәһәр типли гәсәбә (си)

Енсиклопедијада мәгаләләр әлифба сырасы илә дүзүлмүшдүр. Үмуми гәбул олунмуш ихтисарлардан әлавә, бу нәшр үчүн ишләнилмиш ихтисарлар да тәтбиг едилмишдир.

Мәгаләнин адыны тәшкил едән сөз, мәтндә јалныз баш һәрфлә көстәрилир.

О Х У Ч У Ј А

Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы үзәриндә ишә әмәли олараг 1985 илдә -- бәстәкарын анадан олмасынын 100 иллик јубилејиндән сонра башланса да, бу идеја мәндә һәлә 1975 илдә, о дөврдә республикамыза рәһбәрлик едән Һејдәр Әлијевин тәшәббусу вә фәал иштиракы илә Бакыда Үзејир Һачыбәјовун хатирә ев-музејинин ачылдыгы вахтларда јаранмышды. Бу мәгсәдлә тәшкил олунмуш ишкузар груп фасиләләрлә дә олса, енсиклопедијанын јарадылмасы үзрә иш апарырды.

Үзејир бәјин 90, 100 вә 110 иллик јубилејләринин кечирилмәсинин билаваситә тәшкилатчысы мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијев даһи бәстәкарын 110 иллик јубилејиндәки парлаг чыхышында онун јарадычылыгыны, халгымыз гаршысындакы хидмәтләрини јүксәк гијмәтләндирәрәк демишдир: "Үзејир Һачыбәјов фөвгәл'адә фитри исте'дады, бөјүк фәдакарлыгы, мукәммәл тәһсили, елми, вәтәнпәрвәрлији, ичтимаи-сијаси фәалијјәти илә халгымызын бөјүк шәхсијјәтләриндән бири олмуш, дүнја корифејләринин он сырасында дуран, Азәрбајчаны тәмсил едән көркәмли шәхсијјәт олмушдур".

1993 илдән башлајараг јарадычы груп Азәрбајчан мәдәнијјәти үчүн мустәсна әһәмијјәтли бу иши инам вә гәтијјәтлә давам етдирди. Бу күн шәрәфли олдугу гәдәр дә чәтин вә кәркин әмәјин бәһрәси олан енсиклопедија Ү. Һачыбәјов дүһасынын, мусиги вә театр сәнәтимизин, әдәбијјатымызын -- бир сөзлә милли мәдәнијјәтимизин чохсајлы пәрәстишкарларынын мүһакимәсинә тәгдим едилир. Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы Азәрбајчанда илк шәхсијјәт енсиклопедијасыдыр. Мә'лумдур ки, харичи өлкәләрдә шәхсијјәт енсиклопедијаларынын нәшри кениш јајылмышдыр. А. Дантејә, В. Шекспирә, И. В. Котејә, И. Ф. Шиллерә, Л. ван Бетһовенә, Ч. Диккенсә, Т. Шевченкоја вә б. һәср едилмиш енсиклопедијалар бурахылмышдыр. Шәхсијјәт енсиклопедијаларынын нәшри чох мүрәккәб вә чәтин бир ишдир. Тәкчә ону хатырлатмаг кифајәтдир ки, һәјат вә јарадычылыгынын өјрәнилмәсинә чохсајлы монографијалар һәср олунмуш, гыса өмрүнүн аз гала һәр аны, әсәрләри бүтүн инчәликләринә, тәфәррүатына гәдәр ачылмыш М. Ј. Лермонтов һаггында енсиклопедијанын нәшрә һазырланмасына 20 илә јахын вахт сәрф едилмишдир. Биздә дә енсиклопедијанын нәшринә һазырлыг бирдән-бирә, һәм дә тәкчә јухарыда бәһс етдијимиз илләрдә башланмамышдыр. Узун илләр боју сәнәтшүнас-мусигишүнас алимләр, әдәбијјатшүнаслар, фәлсәфәшүнаслар бу даһи бәстәкар, мусигишүнас, публисист, драматург, мүтәфәккир вә ичтимаи-сијаси хадимин һәјат вә јарадычылыгыны һәртәрәфли тәдгиг едиб өјрәнмишләр. Бу ишдә мухтәлиф нәсилләрә мәнсуб алимләрин -- Губад Гасымов, Гулам Мәммәдли,

Мирзә Ибраһимов, В. С. Виноградов, Хуршид Агајева, Фирудин Кочәрли, Мираббас Асланов, Чаһид Гулијев, В. Корјев, Елмира Абасова, Земфира Сәфәрова вә б.-ларынын бөјүк хидмәтләри олмушдур.

Јарым әсрә јахын бундан әввәл арамыздан кетмиш Үзејир Һачыбәјов муасирләриндән узаглашдыгча, ады Азәрбајҹан халгынын мәдәни инкишафынын гызыл әсри олан XX әсрин тарихи, мәдәнијјәти, инҹәсәнәти, әдәбијјаты, публисистикасы, маарифи илә гырылмаз телләрлә баглы олан бу даһи шәхсијјәт һаггында чохшахәли билкиләри умумиләшдириб, тәсниф етмәк, енсиклопедик системә салараг күлл һалында -- сораг китабы шәклиндә кәләҹәк нәсилләрә чатдырмаг тарихи бир зәрурәт кими гаршыја чыхмышдыр. Азәрбајҹан мәдәнијјәтинин мисилсиз вүс'әт, дүнја шөһрәти газанмасында чох мүһүм рол ојнамыш бу даһи шәхсијјәтин Инсан вә Сәнәткар талејинин билаваситә баглы олдугу угурлу-угурсуз, кешмәкешли, ичтимаи-сијаси сарсынтылар вә шәхси фаҹиәләрлә долу тарихимизин мәнзәрәсини тәҹәссүм етдирән Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасында бәстәкарын һәјат вә јарадычылыгынын бүтүн дөврләри вә мәрһәләләри әһатә олунмушдур. Охуҹулар бурада Ү. Һачыбәјовун аиләси, гоһумлары, ушаглыг илләри, достлары, һәмкарлары, силаһдашлары, мусиги, театр вә әдәби мүһити, тәләбәләри, сәләфләри, онунла јарадычылыг үнсијјәтиндә олмуш алим вә јазычылар, инҹәсәнәт вә мәдәнијјәт хадимләри, әсәрләринин театр вә кино тәҹәссүмүндә, ифасында хидмәти олан режиссорлар, дирижорлар, актјорлар, мугәнниләр, мусигичиләр, рәссамлар, бәстәкарын елми јарадычылыг дүнјасы, ҹошгун ичтимаи-сијаси фәалијјәти, һәр бир әсәри һаггында мә'лумат верән мәгаләләрлә таныш олаҹаглар.

Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасындакы материалларын бөјүк әксәријјәти онун јарадычылыг јолуна һәср олунмушдур. Азәрбајҹанын көркәмли јазычысы Анарын енсиклопедијаја јаздыгы он сөздә Ү. Һачыбәјовун чохшахәли, кениш миграслы јарадычылыгы бүтүн вүс'әти илә ачыгланыр, әсәрләри, јаратдыгы образлар әтрафлы тәһлил едилир, бәстәкарын өмүр вә сәнәт јолу ишыгландырылыр.

Ү. Һачыбәјовун өмүр салнамәсиндән бәһс едән мәгаләләрдә охуҹулар онун һәјат вә фәалијјәтинин бүтүн әсас һадисәләри -- Гори семинаријасында охумасы, Москвада вә Петербургда мусиги тәһсили алмасы, бәстәкарлыг, педагожи, елми тәшкилатчылыг вә ичтимаи фәалијјәти вә с. һаггында мә'лумат алаҹаглар. Енсиклопедијада Ү. Һачыбәјовун публисист вә журналист фәалијјәти ајрыҹа јер тутур. Бурада онун мухтәлиф дөври мәтбуат органларында -- гәзет, журнал вә топлуларда дәрҹ олунан актуал әдәби-тәнгиди, мусиги, елми, ичтимаи-сијаси, педагожи-тәрбијәви вә с. мөвзуларда публисистик јазы, фелјетон вә мәгаләләри һаггында мә'лумат верилир.

"Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы"нда бәстәкарын хариҹи өлкә хадимләри илә јарадычылыг әлагәләринин, дөврүнүн көркәмли елм, әдәбијјат вә инҹәсәнәт хадимләри -- А. К. Глазунов, Р. М. Глиер, М. М. Ипполитов-Иванов, С. С. Прокофјев, Д. Д. Шостакович, Т. Н. Хренников, Рәшад Нури Күнтәкин, Сәид Нәфиси, Д. И. Аракишвили, В. И. Долидзе, З. П. Палиашвили вә б. илә достлугунун, јарадычылыг үнсијјәтинин әкс олунмасына хүсуси диггәт јетирилмишдир.

Енсиклопедијада бүтүн мәгаләләрдәки мә'луматлар вә фактлар, истиснасыз олараг, билаваситә Ү. Һачыбәјовла, онун һәјат вә јарадычылыгы илә баглы шәкилдә верилир, үмуми характерли мә'луматлар, бир гајда олараг, сәрф-нәзәр едилир. Енсиклопедија Ү. Һачыбәјовун һәјат вә јарадычылыгы илә билаваситә баглы зәнкин иллүстрасија материаллары илә тәчһиз едилмишдир.

Групумуз енсиклопедијанын сөзлүјүну тәртиб едәркән вә структуруну һазырлајаркән кениш охуҹу марагыны нәзәрә алмага чалышмыш, бу мәгсәдлә ән мухтәлиф саһә мүтәхәссисләрини -- мусигишүнас, театршүнас, әдәбијјатшүнас, јазычы вә журналистләри, башлыҹасы исә Ү. Һачыбәјову даим анан, севән, өјрәнән адамлары ишә ҹәлб етмишдир. "Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы"нын нәшрә һазырланмасында әсас ишчи групу -- Наһад Әлијев, Мираббас Асланов, Азәр Багыров, Зиба Сејидова, Имран Хәлилов илә јанашы, мухтәлиф мәрһәләләрдә -- сөзлүјүн тәртибиндә вә чохсајлы музакирәләриндә, мәгаләләрин јазылмасында, редактәсиндә вә онлара рә'ј верилмәсиндә көркәмли бәстәкарларымыз, халг артистләри Тофиг Гулијев, Азәр Рзајев, Васиф Адыкөзәлов, јазычы, публисист вә тәнгидчиләримиз Анар, Елчин, Үзејир бәјин хатирә ев музејинин директору Рамазан Хәлилов, бөјүк бәстәкарын һәјат вә јарадычылыгынын нуфузлу тәдгигатчылары Елмира Абасова, Земфира Сәфәрова вә б. јахындан иштирак етмишләр.

Шүбһәсиз ки, алимләримиз, мусигишүнасларымыз зәманәмизин бөјүк бәстәкары Ү. Һачыбәјовун јарадычылыгыны һәлә узун илләр боју араштыраҹаг, өјрәнәҹәк, һаггында мухтәлиф фикирләр сөјләјәҹәк, һәмишәјашар сәнәтинин јени-јени чаларларыны, мәзијјәтләрини ачаҹаг, нәшр едәҹәкләр. Она көрә дә јарадычы коллектив енсиклопедијаны чапа һазырлајаркән гаршысына Ү. Һачыбәјов һаггында там, биткин биликләр топлусу әрсәјә кәтирмәк, сон сөз демәк мәгсәди гојмамыш, әләлхүсус, бурада верилмиш мәгаләләрин сәһвләрдән хали олмасы, долгунлугу иддиасында дејил.

НАЗИМ ИБРАҺИМОВ
"Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы" елми-редаксија шурасынын сәдри

ДАҺИ БӘСТӘКАРЫМЫЗ

Үзејир дүнјасы... Бу дүнјаны әлбәттә Үзејир Һачыбәјов өзү јарадыб -- зәнкин тәрҹүмеји-һалыјла, мүхтәлиф вә мүрәккәб дөврләрдән кечән өмүр јолујла, парлаг шәхсијјәтијлә, чохҹәһәтли фәалијјәти илә вә шүбһәсиз, илк нөвбәдә өлүмсүз јарадычылығы илә. Бу сон дәрәҹә кениш, әлван, бөјүк мигјаслы дүнјаны -- һадисәләри, тарихләри, фактлары, Үзејир бәјин өмрүнә, мусиги, әдәби, публисист әсәрләринә аид һәр мә'луматы, бөјүк сәнәткарла бағлы адлары -- системләшдирмәк, тәсниф едиб бир сораг китабында топламаг -- гаршыныздакы енсиклопедијанын әсас мәгсәдидир. Бу енсиклопедија Азәрбајҹанда јаранан илк енсиклопедијадыр ки, үмуми, ја саһә характери дашымыр, тәк бир фәрдә һәср олунур. Бу да тәбиидир, чүнки мәһз Үзејир Һачыбәјов кими даһи бир шәхсијјәт шәхси енсиклопедијаја лајиг ола биләр. Белә бир енсиклопедијанын ваҹиблијинин вә әһәмијјәтинин сәбәби дә Үзејир Һачыбәјовун бәстәкар, алим, јазычы, публисист, иҹтимаи вә сијаси хадим кими чохјөнлү фәалијјәти, Шәргин илк операсы -- "Лејли вә Мәҹнун"ун, дүнја шөһрәтли "Аршын мал алан"ын вә "Мәшәди Ибад"ын, бүтүн бир халгын гејрәт, гәһрәманлыг вә ҹәнкавәрлик һимни кими сәсләнән "Короғлу" операсынын, "Сәнсиз" вә "Севкили ҹанан" мүәллифинин классик јарадычылығыдыр. Бу китаб дедијим кими, саһә енсиклопедијасы олмаса да, иҹтимаи һәјатымызын вә сәнәтимизин бөјүк саһәләрини әһатә едир, чүнки истәр XX әср мусигимизин, истәр XX әср театрымызын тарихи, әсрин биринҹи јарысында сијаси вә иҹтимаи һәјатымызын мүрәккәб вә зиддијјәтли јолу -- Үзејир Һачыбәјовун адыјла сых сурәтдә бағлыдыр. Үзејир бәјдән данышмаг онун тәмасда олдуғу, јахуд ондан бөјүк мүасирләри Хуршидбану Натәваны, Мир Мөһсүн Нәввабы, Ҹаббар Гарјағды оғлуну, Һәсән бәј Зәрдабини јада салмагдыр. Үзејир бәјин иҹтимаи вә сијаси фәалијјәтиндән данышаркән мүхтәлиф мәрһәләләрдә онунла бир арада јашајыб-јарадан бөјүк шәхсијјәтләри хатырламамаг гејри-мүмкүндүр -- Ҹәлил Мәммәдгулузадәни вә Сабири, Әлибәј Һүсејнзадәни вә Әһмәд бәј Ағаоғлуну, Нәриман Нәриманову вә Мәммәд Әмин Рәсулзадәни, Ә. Һагвердијеви вә Јусиф Вәзир Чәмәнзәминлини, Һүсејн Ҹавиди вә Әһмәд Ҹавады, М. С. Ордубадини вә Әзим Әзимзадәни, Һ. Әрәблинскини вә Ҹәфәр Ҹаббарлыны, Сәмәд Вурғуну вә Исмајыл Һидајәтзадәни...

Үзејир Һачыбәјовун сәһнә әсәрләри нечә-нечә мүгтәдир театр устадынын јетишдији мәктәбдир. Һүсејнгулу Сарабскинин Мәҹнуну вә Бүлбүлүн Короғлусу, Рәшид Беһбудовун Әскәри вә Мирзәаға Әлијевин Мәшәди Ибады, Рүбабә Мурадованын Лејлиси вә Фидан Гасымованын Күлчөһрәси, Зејнәб Ханларованын Әслиси вә Агабаба Бүнјадзадәнин Һәсән ханы, Мөһсүн Сән'анинин Гочу Әскәри, Ағасадыг Кәрајбәјлинин Рүстәм бәји... Әһмәд Ағдамскинин, Һүсејнаға Һачыбабабәјовун, Һагигәт Рзајеванын, Мустафа Мәрдановун, Исмајыл Османлынын, Исмајыл Әфәндијевин, Лүтфәли Абдуллајевин, Мүнәввәр Кәләнтәрлинин, Фирәнкиз Әһмәдованын, Лүтфијар Имановун, Хураман Гасымованын, нечә-нечә башга артистин, ханәндәнин, диријорун, режиссорун Үзејир

әсәрләриндә парлајан исте'дады... Үзејирин досту, мәсләкдашы, баҹанағы Мүслүм Магомајев... Үзејир јолунун лајигли давамчылары -- Гара Гарајев вә Фикрәт Әмиров, Нијази вә Асәф Зејналлы, Әфрасијаб Бәдәлбәјли вә Сәид Рүстәмов, Султан Һачыбәјов вә Ҹаһанкир Ҹаһанкиров, Ҹөвдәт Һаҹыјев вә Тофиг Гулијев... Үзејир бәјин бөјүк гардашы бәстәкар Зүлфүгар Һачыбәјов, јарадычылығынын илк дөврүндә Үзејир бәјин ән јахын јардымчысы олмуш, сонралар гүрбәтдә галан кичик гардашы Ҹејһун бәј ки, Үзејир бәј бу гардаш ајрылығынын хиффәтини вә нискилини өмрү боју чәкиб... Үзејир бәјин вәфалы һәјат јолдашы Мәлејкә ханым... Ү. Һачыбәјов јарадычылығынын, ирсинин арашдырычылары... Түркијәнин, Иранын, Русијанын, Гафгазын, Түркүстанын Үзејир бәјлә бу, ја дикәр шәкилдә јарадычылыг тәмасларында, мүхтәлиф мүнасибәтләрдә олмуш сәнәт, елм, сијасәт адамлары, мусиги, театр вә кино хадимләри -- Рәшад Нури Күнтәкин вә Сәид Нәфиси, Глазунов вә Сталин, Глиер вә Шостаковиҹ... Бүтүн бу адлар, Үзејир бәјлә бағлы һәр һансы факт, мә'лумат, тарих -- гаршыныздакы енсиклопедијада топланыб. Бүтүн бунлардыр -- Үзејир дүнјасы. Амма шүбһә јохдур ки, бу дүнјанын мәркәзи, тәмәли, бу дүнјаны ишыгландыран күнәш -- Үзејир бәјин өзүдүр.

1885-ҹи ил сентјабрын 18-дә (көһнә тәгвимлә 5-дә) Ағҹабәдидә дүнјаја кәлмиш Үзејирин ушаглығы гәдим Гарабағымызын таҹы олан Шушада кечиб. Үзејир дүһасынын гајнаглары да гарлы зирвәләрин, диби көрүнмәз учурумларын, дәрин дәрәләрин дөвраләдији, сәрин сәһәр нәсимләринин охшајыб тумарладығы, булаглары бал дадан Шушадыр -- көзәл Шушамыз, јаралы Шушамыз. Тарих боју бәлалы башына кәлән бүтүн кешмәкешләр ичиндә Шуша һәмишә өз јүксәк мә'нәви дәјәрләрини горујуб сахлајыб, ше'р вә мусиги мәҹлисләриндән һеч вахт јадырғамајыб.

Бүлбүл сәсли ханәндәләри, устад чалғычылары мәшһур олан Шушаны Гафгазын консерваторијасы адландырыблар. "Гафгазын консерваторијасы" балаҹа Үзејир үчүн дә илк мусиги мәктәби олуб. Тәбиәт Үзејир бәјдән һеч нә әсиркәмәјиб -- мисилсиз исте'дад, надир мусиги габилијјәти, ритм һисси, сајсыз-һесабсыз мелодијалар јаратмаг баҹарығы, ити зәка, күчлү јумор һисси, мөһкәм ирадә, еркән јашларындан ашкар олмуш мәгсәдјөнлүлүк. Бүтүн бу фитри Аллаһ веркиләри кечә-күндүз билмәјән әмәксеварликлә, даима камилләшмәк еһтирасыјла, һәјат шөвгү вә јарадычылыг һәвәсијлә ҹилаланыб Үзејир Һачыбәјов дүһасыны јетишдирмишдир.

Бә'зән тәәҹҹүбләнирләр: биткин мусиги тәһсили көрмәмиш Үзејир Һачыбәјов ијирми ики јашында "Лејли вә Мәҹнун" кими операны, муғам операсыны нечә јарадыб? Ағзымызда муғам операсы дејириксә, даһа нәјә тәәҹҹүбләнирик? Муғамын консерваторијасы Шушадыр. Һәр буз булағын башында, һәр дилбәр тәбиәт кушәсиндә јығышан мусиги мәҹлисләри -- бу консерваторијанын синифләридир. Һәр ханәндә, һәр тарзән, каманчачы -- бу консерваторијанын професору олмаса да, мүәллимидир. Амма професорлары да вар; бүтүн Гафгазда, бүтүн Шәргдә ад чыхармыш муғам усталары -- мүғәнниләр, сазәндәләр. Һәр ифа мүкәммәл муғам дәрсидир. Бах һәмин бу муғам консерваторијасында Үзејир Һачыбәјов он дөрд јашына гәдәр тәһсил алыб. Габилијјәтли, зәкалы шакирд үчүн бу аз мүддәт дејил.

1899-ҹу илдә Гори мүәллимләр семинаријасына дахил оларкән Үзејир Һачыбәјов бура јалныз гулагларында сырға олмуш халг һавалары, ритмләријлә

кәлмәмишди, о Горијә һәм дә бөјүк нијјәтләрлә долдолу бир үрәк кәтирмишди. Кәнч Үзејирин ән бөјүк арзусу, амалы халгына хидмәт етмәк, халгын маарифләнмәси, мәдәни инкишафы јолунда конкрет ишләр көрмәк иди -- дәрсликләр јазмаг, лүғәтләр тәртиб етмәк, башга дилләрдән бәдии әсәрләри азәри түркчәсинә чевирмәк. Еркән јашларындан гаршысында дуран мәсәләләри јахшы дәрк едән Үзејир һәјатда бојнуна дүшән әсас тарихи вәзифәсини дә чох тез дујмушду. Бу вәзифә милли опера јаратмаг вәзифәси иди. Һәлә 1897 -- 1898-чи илләрдә он үч јашлы ушаг икән Шушада көрдүјү бир мусигили сәһнәчик Үзејир хәјалындан һеч вахт чыхмырды. Көркәмли драматург Әбдүррәһим бәј Һагвердијевин тәшәббүсүјлә вә мәшһур ханәндә Чаббар Гарјағды оғлунун ифасында көстәрилән бу сәһнәчик "Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә" адланырды. Һәмин сәһнә балача Үзејири о гәдәр һәјәчанландырмышды ки, "операја бәнзәр бир шеј" јаратмаг фикринә дүшмүшдү.

Гәрибәдир ки, бу ушаг һәвәси, бу көврәк арзу он илдән -- чәми-чүмләтаны онча илдән сонра һәгигәтә чеврилди, һәјата кечди. Јалныз Үзејир өмрүнүн факты дејил -- милли мәдәнијјәт тарихимизин әһәмијјәтли һадисәси олду. Дүнја мусигисиндә јени мусиги -- сәһнә жанры -- муғам операсы јаранды. Үзејир бәј "операја бәнзәр бир шеј" јаратмады, јени бир жанр -- муғам операсы јаратды. 1908-чи ил јанварын 12-дә Бакыда, Һачы Зејналабдин Тағыјев театрынын бинасында илк Азәрбајчан операсынын -- "Лејли вә Мәчнун"ун илк тамашасы көстәрилди. Даһи Мәһәммәд Фүзулинин поемасы әсасында јаранмыш илк Азәрбајчан операсы бүтүн Шәргин дә илк операсыдыр. Гоча Шәргин опера тарихи бу күндән башланыр. Бу шәрәфли салнамәдә илк ад -- 22 јашлы бәстәкар Үзејир Һачыбәјовун адыдыр.

Һәлә танынмадығы кәнчлик илләриндә дә, илк парлаг уғурлар дөврүндә дә, сонракы илләрин кениш шөһрәтли чағларында да Үзејир бәјә хас олан тәбии тәвазөкарлыг онун арашдырычыларыны һәрдән чаш-баш салыр. Һачыбәјовун "Лејли вә Мәчнун"да бәстәкарын өзү тәрәфиндән јазылмыш мусигинин аз олмасы һаггында сөзләрини бә'зән һәрфи мә'нада баша дүшүрләр. Бә'зән һәтта бу операны бир нөв халг мелодијаларынын јығыны, топлусу һесаб едирләр. Бир нечә ил бундан габаг "Лејли вә Мәчнун"ун партитурасы илк дәфә нәшр олунду. Бура муғам һиссәләри дејил, јалныз Үзејир Һачыбәјовун јаздығы мусиги парчалары дахил едилмишди. Бир даһа ајдын олду ки, бәстәкарын өз мусигисиндән ибарәт олан бу галын партитуранын һәчми бүтүн башга ән'әнәви опера партитураларынын һәчминдән аз дејил.

Вахтилә Азәрбајчан мусигисинин инкишаф јолларына һәср етдији мәгаләләриндән бирини Ү. Һачыбәјов "Лејли вә Мәчнун"дан "Короғлу"ја гәдәр" адландырмышды. О заман "Короғлу" операсы тәзәчә мејдана кәлмишди вә бәстәкар һаглы олараг гејд едирди ки, о һәм илк, һәм дә һәлә ки, сон Азәрбајчан операсынын мүәллифидир. Она көрә дә Һачыбәјовун јарадычылыг јолу о дөврә гәдәрки Азәрбајчан мусигисинин јүксәлиш јолуну әкс етдирирди.

Амма бу күн биз "Лејли вә Мәчнун"а архада галмыш мәрһәлә кими, мусигимизин ибтидаи пилләси кими, јери јалныз музеј олан асари-әтигә кими јанаша билмәрик. Бу күн "Лејли вә Мәчнун" бәлкә өз дөврүндә олдуғундан даһа артыг мүасир, тәзә, тәравәтли сәсләнир вә бүтүн бу өтән илләр әрзиндә сәһнәмизин бәзәји олараг галыр.

Москва вә Петербургда мусиги тәһсили алыб професионал бәстәкар кими јетишән Үзејир Һачыбәјов вә онун чағдашлары, мәсләкдашлары, ардычыллары тәрәфиндән мүәјјәнләшдирилмиш, давам етдирилмиш јол -- мусигимизин магистрал јолудур. Амма һәр һалда "Лејли вә Мәчнун"дан -- "Короғлу"ја тезисинин өзү дә һансы мә'нада мүәјјән дөврүн мәһсулудур. Үмумдүнја мусиги формаларынын Азәрбајчанда тәзә-тәзә тәсдиг олдуғу бу дөврүн даһијанә програм әсәри, шүбһәсиз "Короғлу" операсыдыр. Үзејир бәј "Короғлу"ну јалныз ројал архасында вә нот вәрәгләри гаршысында, чәтин ахтарышлар нәтичәсиндә јаратмады. Бу опера һәм дә кәскин ичтимаи-естетик мүбаһисәләрдә јүрүдүлән инсафсыз ниһилист мүддәалара сәнәтин јенилмәз гүдрәтијлә верилән чаваб иди.

Ијирминчи илләрин мусиги мүбаһисәләринин, опера һаггында дискуссијаларын мәркәзиндә дуран нә иди? Јалныз тардан, каманчадан, муғаматдан јапышыб галмаг олмаз, мусигимиз дүнја сәнәтинин васитәләрини мәнимсәмәлидир -- нот системинә јијәләнмәли, хор, симфоник, камера, вокал жанрларыны, Авропа типли опера вә балет формаларыны јаратмалы, инкишаф етдирмәлидир. Бу ајдын һәгигәтдир, буну һамы гәбул вә тәсдиг едир, амма бу јолла ирәлиләмәк үчүн муғаматы гурбан вермәк, тары сусдурмаг лазымдырмы, вачибдирми, мүтләгдирми? "Оху тар, оху тар, сәни ким унудар?", јахуд "Охума тар, сәни истәмир пролетар!". Кимә гулаг верәсән? Инди јетмиш ил бундан габагкы мүбаһисәләрин гәрибә мәнтигинә вә бир чох һалларда мәнтигсизлијинә ришхәнд едиб ағыз бүзмәк, истеһзајла күлмәк чәтин иш дејил. Чәтин о күнләрин, о илләрин, о вахтын ичиндә јашаја-јашаја бу мүбаһисәләрдә гәти мөвге тутмаг иди. Чәтин ијирминчи илләрдә Үзејир бәј, Мүслүм Магомајев олуб Үзејирлијиндә, Мүслүмлүјүндә галмаг иди. Бу күн бизимчүн Тарих оланлар, о вахт онларчүн Тале иди.

Чәтин -- габағы, ирәлини, кәләчәји көрмәк иди. Заман өзү тәсдиг етди ки, бүкүнкү бејнәлхалг мусиги диспутларында, фикир мүбадиләләриндә һәм "Короғлу"нун, һәм дә "Лејли вә Мәчнун"ун өз јери вар. Букүнкү динләјичи үчүн "Лејли вә Мәчнун" да, дикәр муғам операларымыз да ән'әнәви Авропа опера формаларыјла јанашы, паралел мөвчуд олан тамамилә мүстәгил вә орижинал, төкрарсыз сәнәт һадисәсидир. Муғам опералары ади опералардан "ибтидаилик-камиллик", "садәлик-гәлизлик", "үстүнлүк-ашағылыг" ме'јарларына көрә дејил, жанр хүсусијјәтләријлә, бәдии васитәләријлә, ифадә формаларыјла, үслубијјатыјла ајрылыр. Муғам опералары мәһз Азәрбајчан инчәсәнәтиндә Азәрбајчан дүһасынын јаратдығы, һеч јердә бәнзәри, тәкрары олмајан мүстәгил вә орижинал бир жанрдыр.

Сәнәтин мүхтәлиф жанрларында шаһ әсәрләр јаратмаг һүнәрдирсә, жанрын өзүнү јаратмаг беш гат һүнәрдир. Үзејир Һачыбәјов нәинки мүхтәлиф жанрларын ән јүксәк мәртәбәләринә галхмышдыр, о һәм дә мусигијә тамамилә јени жанрлар кәтирмишдир. Муғам операсы да бу гәбилдәндир, ән'әнәви опереттәлардан әсаслы шәкилдә фәргләнән, азәри мусигисиндә јаранмыш вә тәшәккүл тапмыш орижинал мусигили комедијалар -- "Аршын мал алан", "Әр вә арвад", "О олмасын, бу олсун" да, халг чалғы аләтләри оркестри үчүн јазылмыш фантазијалар да...

"Севкили чанан" вә "Сәнсиз" дә үмуми романс анлајышларындан бир сыра спесифик хүсусијјәтләри илә ајрылан, тамамилә јени бир жанрын өрнәкләридир -- мусигили гәзәл жанрынын. Әкәр әдәби гәзәл минилик ше'римизин ән

популјар жанрларындандырса вә бу жанрда минләрлә шаир гәләмләрини сынамышдырса, мусигили гәзәлләрин илк өрнәјини Үзејир бәј јаратмышдыр. Бөјүк бәстәкар үчүн мусигидә јени жанр јаратмаг -- мәһз јени милли форма -- халгын әсрләр боју севиб әзизләдији, јашатдығы сәнәт ән'әнәләринә ујғун, доғма олан жанр јаратмаг иди. Бу әсрин әввәлләриндә Үзејир бәј "Аршын мал алан" мусигили комедијасыны јаратмышды. Бу әсәрин мусигиси күнәшлә, ишыгла долдолудур. Бу мусиги санки кәнчлик һәвәсиндән, һәјатын чаванлыг севинчләриндән, мәһәббәтдән јоғрулуб. "Аршын мал алан"ы һәјата, кәләчәјә инанан 28 јашлы кәнч јазыб. Бу мусигидә мүәллифин дә, онун халгынын да кәнчлик руһу вар. Бу мусигинин һәр сәдасы ојаныша, талејин хош игбалына гәти әмин олан бир халгын гәлбиндән гопуб кәлир. О дөврку Азәрбајчан сәнәтинин бәлкә дә һеч бир әсәриндә кәләчәјә инам, XX әсрә олан үмидләр "Аршын мал алан"дакы гәдәр парлаг ифадә олунмајыб.

XX әсрин сонунда башы мин бир бәла чәкмиш Азәрбајчан халгы өз азадлығы, ләјагәти, мүстәгиллији уғрунда мүбаризәјә галхаркән бу һәрәкатын чағырыш сәдасы јенә дә Үзејир бәјин мусигиси олду -- "Короғлу" операсынын увертүрасы.

***

Үзејир Һачыбәјов XX әср Азәрбајчан мусигисинин илк бөјүк јарадычысы олмагла бир сырада һәм дә бу мусигисинин арашдырычысы, тәдгигатчысы, онун әсасларыны вә принсипләрини дәриндән-дәринә билән вә шәрһ едән, үмумиләшдирән, системләшдирән көркәмли алим иди. Мусиги мәсәләләринә аид нечә-нечә елми мәгаләсилә бәрабәр азәри мусигисинин нәзәри чәһәтләри үзәриндә узун илләрдән бәри чалышмаларынын ән санбаллы бәһрәси "Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары" адлы фундаментал тәдгигаты олду.

"Короғлу"дан башга бүтүн мусигили сәһнә әсәрләринин либретто мүәллифи олан Үзејир Һачыбәјов мәдәнијјәт тарихимизә һәм дә сон дәрәчә исте'дадлы бир драматург кими дахил олмушдур. "Аршын мал алан", хүсусилә дә "О олмасын, бу олсун" -- әдәби сүжетләри, персонажларын парлаг характерләри, диалогларынын халгын дилиндә зәрби-мәсәлләрә чеврилмиш итилији, јумору, дузу илә Азәрбајчан комедијанәвислијинин классик әсәрләри сырасында -- Мирзә Фәтәли вә Мирзә Чәлил мәзһәкәләринин чәркәсиндәдир. Јери кәлмишкән ону да гејд етмәлијик ки, "Молла Нәсрәддин" журналында аз, ја чох нәшр олунмасындан асылы олмајараг Үзејир бәј бир јазычы, драматург, публисист кими "Молла Нәсрәддин" әдәби мәктәбинин јетишдирмәсидир, онун сајсыз-һесабсыз сијаси фелјетонларында Мирзә Чәлил руһу дујулур. "Үзејирин фелјетонларындан бир өзкә иј кәлир" дејән оппонентинә Үзејир бәј ејнилә Мирзә Чәлил кәскинлијилә: "Әфәндим, хаһиш едирәм бундан сонра мәним јазыларымы ијләмәјәсиниз" чавабыны верир. Дөврүн елә бир мүһүм ичтимаи, сијаси проблеми јохдур ки, аловлу Үзејир публисистикасында өз әксини тапмасын.

Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасынын индики заманда чыхмасынын хүсуси мә'насы вар. Бу чохдан јетишмиш мәсәлә нә јахшы ки, мәһз бу илләрдә -- Азәрбајчанын мүстәгиллијини әлдә етдији илләрдә һәјата кечирилир. Чүнки бу енсиклопедија, туталым, дөрд-беш ил бундан габаг чыхсајды јенә дә Үзејир бәјлә бағлы бүтүн һәгигәтләри демәк имканы олмајачагды. Үзејир Һачыбәјов өмрлүјүнүн, сијаси вә ичтимаи һәјатынын сон дәрәчә мүһүм бир дөвру һагтында -- илк мүстәгил Азәрбајчан Республикасы дөврүндә 1918-1920-чи илләрдәки фәалијјәти һагтында јарымчыг шәкилдә, үстүөртүлү данышмаг лазым кәләчәкди. Үзејир бәјин Мүсават партијасынын үзвү вә идеологларындан бири олмасы фактыны да, Азәрбајчан Демократик Республикасынын рәсми органы "Азәрбајчан" гәзетини гардашы Чејһун бәјлә бәрабәр, Чејһун бәј Парисә, сүлһ конфрансына кетдикдән сонра исә тәкбашына редактә етмәсини дә, бу гәзетдә истәр Чар Русијасынын, истәр Совет Русијасынын империалист, мүстәмләкәчи сијасәтини кәскин тәнгид едән јазыларыны да он ил, беш ил бундан габаг ачыб-агартмаг олардымы? Бу илләрдә Үзејир бәјин Әһмәд Чавадын сөзләринә јаздығы "Чырпынырды Гара дәниз" маһнысынын Түркијәдә бу күн дә дилләр әзбәри олдуғуну бир нечә ил бундан габаг демәк олардымы? Нәһајәт, Үзејир бәјин Азәрбајчан Демократик Республикасынын милли маршынын (бу күн һәмин марш мүстәгил Азәрбајчанын Дөвләт Һимнидир) мүәллифи олдуғу да унутдурулмаға чалышылырды. Амма Үзејир һәјатынын, Үзејир шәхсијјәтинин, фәалијјәтинин ајрылмаз парчасы олан бу дөврү данмагла бөјүк сәнәткар һагтында там тәсәввүр јарада биләчәк бир енсиклопедија нәшр етмәк дә гејри-мүмкүн иди. Мәһз һәмин принсипдән чыхыш едәрәк бу енсиклопедијада башга бир ифрата да вармаг дүз олмазды -- јә'ни Үзејир бәјин совет дөврүндәки фәалијјәтини, Азәрбајчан мусиги гуручулуғу јолунда бөјүк хидмәтләрини вә бу хидмәтләрин јалныз халг тәрәфиндән дејил, дөвләт, һөкумәт, партија тәрәфиндән дә гијмәтләндирилмәсини данмаг олмаз. Мүстәсна һал кими Үзејир бәји -- кечмишдә Мүсават партијасынын үзвү олмуш бир адамы -- намизәдлик мәрһәләсини адлајараг бирбаша коммунист партијасынын үзвлүјүнә гәбул етмишдиләр. Сталинин "Короғлу" операсыны чох бәјәнмәси, Үзејир бәј јарадычылығы һагтында рәғбәтли сөзләри бөјүк бәстәкары кечмишинин вә харичдә олан гардашынын јаратдығы тәһлүкәләрдән горујурду. Ахы һәлә 20-чи илләрдә ФК органларында Азәрбајчан зијалыларынын көкүнү кәсмәји гаршыларына мәгсәд гојмуш үзү болшевик, ичи дашнак мүстәнтигләр Үзејир Һачыбәјовун тутулуб күлләләнмәси һагтында сәнәдләр һазырламышдылар вә о вахт бөјүк милли фачиә ола биләчәк бу чинајәтин гаршысыны Нәриман Нәриманов алмышды. Сонракы илләр Мирчәфәр Бағыровун да Үзејир бәјә мүнасибәтиндә рәсми тәгдирләр ара-сыра тәһдидләрлә, мә'нәви тәзјигләрлә әвәз олунурду. Өмрү боју чох чәтин бир һәјат сүрүб Үзејир бәј. Әсрин әввәлләриндә мадди еһтијачлар, надан чызма-гарачыларын онун һәр әсәринә һүчумлары, ришхәндләри, тәһгирләри -- һәтта гәзетләрдә Үзејир бәјин карикатүрләрини дә чәкирдиләр. Совет дөврүндә гәдим мусиги ирсимизи данан ниһилисит руһлу болшевик комиссарлар вә онларын һавадарларыјла тәмкинли, амма принсипиал диспутлар, ән јахын достларыны -- Һүсејн Чавидләри, Әһмәд Чавадлары, Аббас Мирзә Шәрифзадәләри, Пәнаһ Гасымовлары итирдији репрессија илләри вә бу илләрдә Үзејир бәјин өз башы үстүндә дә асылмыш Дамокл гылынчы. "Бөјүк атамыз, рәһбәримиз Сталини" вәсф едән кантата јазмаг мәчбуријјәти. Дахили сарсынтылар, даими никаранчылыг, ән јахын адамларындан белә кизләдији изтираблар, әзаб-әзијјәтләр. Вә бүтүн бунлара галиб кәлмиш Үзејир руһу, Үзејир ирадәси, бүтөв бир милләтин јенилмәзлијини, варлығыны, шәрәфини ифадә едән өлмәз әсәрләр.

Үзејир Һачыбәјов дүһасынын бөјүклүјү вә мүрәккәблији һагтында ән дәгиг сөзләри бәстәкарын кәнчлик мәсләкдашы, Үзејирин өлүм хәбәрини мүһачирәтдә, вәтәндән дәмир пәрдәләрлә ајрылмыш узагларда ешидән Мәммәд Әмин Рәсулзадә демишдир:

"Башда бир һәвәскар олараг ишә башлајан Һачыбәјли, сонра кәнди-кәндини (өзү-өзүнү -- А.) јетишдирмиш, мусиги тәһсилини тамамламыш, нәтичәдә сөзүн Авропаји мә'насыјла оторитесини (нүфузуну -- А.) һәр кәсә танытмыш бир композитор олмушдур. Јазыг ки, болшевик режими Азәрбајчанын бу мүстәсна зәкасыны да кәнди диктаторлуғу алтына алмыш вә ону бајағы мәнфәәтләри үчүн сөмүрә билдигчә (истисмар етдикчә -- А.) сөмүрмүш вә вердији бир такым рәсми вә сијаси вәфә вә үнванларла ону "мәнимсәмишдир".

Фәгәт бејһуда, дәмир пәрдәнин архасында кәндисинә сүн'и маршлар јаздырылса да, Москвада омузу (чијни -- А.) диктаторун әлијлә охшадылса да, табуту башында Азәрбајчан мә'нәвијјәти илә илкәләри (әлагәләри -- А.) олмајан комиссарлар нөвбәдә дурсалар да Һачыбәјли Үзејири Азәрбајчандан, Азәрбајчан културундан вә Азәри Түрк тарихиндән кимсә ајырамаз! О, милли Азәрбајчан варлығынын мәснәдләри (дајаглары -- А.) арасында галачаг ајрылмаз бир дәјәрдир!"

Шүбһә јохдур ки, Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы јалныз үзејиршүнаслар вә үмумән мусигишүнаслар тәрәфиндән дејил, кениш охучу күтләси тәрәфиндән дә мараг вә рәғбәтлә гаршыланачагдыр. Зәнкин Үзејир дүнјасыјла системли шәкилдә таныш олан охучулар бу енсиклопедијанын тәшәббүскары Назим Ибраһимова, гијмәтли сораг китабынын јарадычыларына, мүәллифләринә, ичрачыларына, редакторларына, онун јүксәк елми-бәдии, полиграфик сәвијјәдә мејдана чыхмасы јолунда зәһмәт чәкәнләрин һамысына миннәтдарлыг һисси дујачаглар.

АНАР

А

Абасова Елмира Әбдүлһәмид гызы (д. 1932) — мусигишүнас, педагог. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1967). Сәнәтшүнаслыг намизәди (1962), проф. (1980). 1955 илдән АДК-нда дәрс дејир (1977—92 илләрдә ректор). Азәрб. Бәстәкарлар Иттифагынын катиби (1973—90) олмушдур. Арашдырмаларынын әксәр һиссәси Һ.-ун јарадычылығынын тәдгигинә һәср едилмишдир. Һ.-ун әсәрләринин мусиги-драматуржи вә үслуб хүсусијјәтләри, онун симф. методу барәдә тәдгигат апармышдыр. «Үзејир Һачыбәјовун опера вә мусигили комедијалары» (1961), «Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсы» (1965), «Үзејир Һачыбәјов» (1975), «Үзејир Һачыбәјов. Һәјат вә јарадычылыг јолу» (1985) монографија вә мәгаләләрин мүәллифи, «Ү. Һачыбәјов» (1978) библиографијасынын мәс'ул редакторудур.

Аббас Сәһһәт (Аббасгулу Әлаббас оғлу М е һ д и з а д ә н и н тәхәллүсү; 1874—1918) — шаир, һәким вә мүәллим. Азәрб. әдәбијјатында романтизмин көркәмли нүмајәндәләриндәндир. М. Маһмудбәјовла бирка «Јени мәктәб» (1909) вә «Түрк әдәбијјатына илк гәдәм» (1914) дәрсликләрини јазмышдыр. Һ. «Јени мәктәб» дәрслији һаггында мәгаләсиндә («Тәрәгги» гәзети, 11 сентјабр 1909, № 206) мүәллифләрин зәһмәтини јүксәк гијмәтләндирмишдир.

Аббасов Абдулла Әскәр оғлу (д. 1930) — әдәбијјатшүнас. Филолокија е. д. (1976), проф. (1980). Һ.-ун әдәби-бәдии вә публисист ирсини тәдгиг едир. «Үзејир Һачыбәјовун сәнәткарлығы» (1976) вә «Әбәдијјәтә говушан сәнәткар» (1985) монографијаларында, мәгаләләриндә Һ.-ун драматуржи әсәрләринин, публисистикасынын идеја-мәзмун, сәнәткарлыг хүсусијјәтләри ачыгланыр.

Аббасов Әскәр Мәммәдисмајыл оғлу (1916—1970) — театр рәссамы. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1964) 1945—49 илләрдә вә 1956 илдән Азәрб. Мусигили Комедија Театрында баш рәссам ишләмишдир. Һ.-ун «Аршын мал алан» (1959) вә «О олмасын, бу олсун» (1964) тамашаларынын гурулушчу рәссамы иди.

Аббасов Әшрәф Чәлал оғлу (1920 — 1992) — бәстәкар, мусигишүнас, педагог. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1952), проф. (1968). Азәрб. халг арт. (1990). Балача Әшрәфин бәстәләдији мелодијаларла таныш олан Һ. ону Бакыја дә'вәт едир. 1936 илдә Һ.-ун көмәклији вә һимајәдарлығы илә о, Бакы мусиги мәктәбинин бәстәкарлыг синфинә гәбул олунур. 1939 илдән АДК-да тәһсил аларкән Һ.-ун рәһбәрлији илә Азәрбајчан халг мусигисини нәзәри чәһәтдән өјрәнир. 1952 илдә «Үзејир Һачыбәјов вә онун «Короғлу» операсы» мөвзусунда диссертасија мүдафиә едир. О, «Гарача гыз» балетинин, үч мусигили комедијанын, симф., камера, инструментал әсәрләрин, маһны вә романсларын мүәллифидир.

Аббасов Мирзәли Һачаббас оғлу (1974—1943) — актјор, реж., драматург. Күрчүстан әмәкдар арт. (1928). Тифлис Азәрб. театрынын тәшкилатчыларындан олмуш, онун сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларыны тамашаја гојмушдур.

Аббасов Һачаға Мүтәллиб оғлу (1888—1975) — актјор. Азәрб. халг арт. (1932). 1906—09 илләрдә Петровски—Портда (индики Маһачгала) азәрб.-лардан актјор труппасы јаратмыш, Тејмурханшурада (индики Бујнакск) театр ачмышдыр. Һ. «Шејх Сән'ан», «Рүстәм вә Сөһраб» операларынын либреттосу үзәриндә ишләјәркән о заман Тејмурханшурада јашајан Мәшәди Азәрә вә дәрбәндли Мирзә Сәмәндәрә ше'рләр јаздырыб көндәрмәји А.-дан хаһиш етмишди. А. хатирәләриндә бәстәкарын хаһишини јеринә јетирдијини көстәрмишдир.

Аббас Сәһһәт

Е. Аббасова

Ә. Аббасов

2.—3622

348
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsinin
KİTABXANASI

Абдулла Шаиг

Абдулла Шаиг (Абдулла Мустафа оғлу Т а л ы б з а д ә н и н тәхәллүсү; 1881—1959) — јазычы, мүәллим, ичтимаи хадим. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1940). 20 әср Азәрб. азадлыгпәрвәр романтик ше'ринин, маарифчи-реалист нәсринин, ушаг әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәләриндәндир. Низами Кәнчәви, Ә. Фирдовси, В. Шекспир, А. С. Пушкин, М. Ј. Лермонтов, Л. Н. Толстој, И. А. Крылов вә б.-нын әсәрләрини тәрчүмә етмиш, дәрсликләр јазмыш, 30 илдән чох мүәллимлик етмишдир. Һ.-ла 40 илә јахын таныш вә дост олмушдур. Ф. Көчәрли һәлә 1911 илдә А. Ш.-ә мәктубунда «Баһар ханым» (сонралар «Көзәл баһар») пјесиндән көзәл оперетта чыха биләчәјини јазыр вә бу барәдә Һ. илә мәсләһәтләшмәји төвсијә едирди. А. Ш. 1921 илдә Һ. илә бирликдә «Кәнчлик маршы» јазмышдыр. 1948 илин јајында хәстәханада мүаличә олунан Һ.-а баш чәкмиш А. Ш. евә гајытдыгда Үзејир бәјин М. Ч. Бағыровдан чох шикајәтләндијини, онун мә'руз галдығы мә'нәви ишкәнчәләрә чәтин дөзә биләчәјини сөјләмишдир. А. Ш. Үзејир бәјин һәјат јолдашы Мәлејкә ханымын Азәрб. дили мүәллими олмушдур.

Л. Абдуллајев

Абдуллазадә (Ә л и ј е в) Рзагулу Абдулла оғлу (тәхәллүсү С е ј ф и; 1894—1937) — режиссор, актјор, театр хадими. 1910 илдән сәһнәдә чалышмыш, 1919 илдә Түркмәнистанда Азәрб. театр труппасында реж. вә бәдии рәһбәр олмуш, һәмин труппада Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» вә «Аршын мал алан» мусигили комедијаларынын гурулушуну вермиш, баш ролларда чыхыш етмишдир. Һ.-ун комедијаларынын фарс дилинә илк тәрчүмәчисидир.

М. Абдуллајев

Абдуллајев Ағамәммәд Сәмәд оғлу (1909—1976) — дилчи алим, педагог. Педагожи е. д. (1958), проф. (1960). Азәрб. дилинин тәдриси тарихи вә методикасына даир дәрслик вә монографијаларын мүәллифидир. «Азәрбајчан дилинин тәдриси тарихиндән» (1966) монографијасында Һ.-ун педагожи вә публисистик фәалијјәтини, онун «Түрки-руси вә руси-түрки лүғәти»ни (1907) әтрафлы тәһлил етмишдир.

Абдуллајев Гасым Ибраһим оғлу (1873—1927) — ханәндә. Халг арасында «Забул Гасым» ады илә мәшһурлашмышды. Һ.-ун 1913 илдә Шушада тамашаја гојулмуш «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнунун атасы ролунда чыхыш етмишдир.

Абдуллајев Әлибаба Абдулла оғлу (1915—1980) — рәггас, балетмејстер. Азәрб. халг арт. (1959). Азәрб. Дөвләт Рәгс Ансамблынын тәшкилатчыларындандыр. Һ.-ун «Вәтән вә чәбһә» кантатасы әсасында хореографик програм һазырламыш, Азәрб. Мусигили Комедија Театрында тамашаја гојулан «Аршын мал алан»а рәгсләрин гурулушуну вермишдир.

Абдуллајев Лүтфәли Әмир оғлу (1914—1973) — актјор. Азәрб. халг арт. (1960). 1938 илдән өмрүнүн ахырынадәк Азәрб. Мусигили Комедија Театрында ишләмишдир. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында јаратдығы Мәшәди Ибад образы онун ән јахшы ролларындандыр. «Аршын мал алан» (1945) филминдә ојнадығы Вәли ролуна көрә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр (1946).

Абдуллајев Микајыл Һүсејн оғлу (д. 1921) — рәссам. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1955) вә халг рәс. (1960). ССРИ халг рәс. (1963). Азәрб. Көзәл Сәнәтләр Академијасынын президенти (1992 илдән). Азәрб. Дөвләт (1974) вә Ч. Неһру ад. Бејнәлхалг (1969) мүкафатлар лауреаты. Һ.-ун јағлы боја илә портретини јаратмыш (1944), онун АОБТ-нда тамашаја гојулмуш «Лејли вә Мәчнун» (1965, 1994), «Короғлу» (1967) операларына бәдии тәртибат вермишдир.

М. Абдуллајев.
"Ү. Һачыбәјовун портрети". 1943.

Абдуллајев Рауф Чаһанбәхш оғлу (д. 1937) — дирижор. Азәрб. халг арт. (1992). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1988). Проф. (1982). АДК-ны (1959) вә Ленинград консерваторијасыны (1965) битирмишдир. АОБТ-нын дирижору (1965—68) вә баш дирижору (1968—88), Һ. ад. Азәрб. Дөвләт Симфоник Орк.-нын бәдии рәһбәри вә баш дирижору (1984—92), ејни заманда Анкара Опера вә Балет Театрынын баш дирижору (1990—95) олмушдур. АОБТ-да «Короғлу» операсына дирижорлуг етмишдир. Онун ифасында Һ.-ун әсәрләри мүнтәзәм сәсләнир.

Абсәгауз Изабелла Владимировна (1923—1988) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1955). 1954—88 илләрдә АДК-нда дәрс демишдир. «Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсы» (М., 1987) адлы тәдгигат әсәриндә бәстәкарын мусиги синтаксиси, форма, мәгам, һармонија вә ритм саһәсиндәки бәдии ахтарышлары тәһлил едилир.

Ағазадә Фәрһад Рәһим оғлу (тәхәллүсү Ш ә р г л и; 1880—1931)—педагог, дилчи, журналист. Гори семинаријасыны битирмиш (1900), Бакы, Шуша, Кәнчә вә Хачмазда мүәллимлик етмишдир. Узун мүддәт Һ.-ла јахын достлуг вә јарадычылыг әлагәләри олмушдур. «Ничат» чәмијјәтинин мәдәни-маариф тәдбирләриндә, «Һәјат», «Иршад» гәзетләриндә бирликдә әмәкдашлыг едир, мәктәб үчүн програм вә дәрсликләр јарадылмасында сых әлагәдә ишләјирдиләр. А.-нин бир нечә мүәллимлә јаздығы «Икинчи ил» (1907) дәрслијинә Һ. «Тәрәгги» гәзетиндә рә'ј вермишдир. 1909—18 илләрдә А. «Сәадәт» мәктәбиндә дәрс демиш, онунла биркә ишләјән Һ.-а ири һәчмли мусиги әсәри јаратмаг барәдә Һ. Зәрдабинин төвсијәсини дәфәләрлә хатырлатмышдыр. 1918—20 илләрдә Һ.-ла биркә «Азәрбајчан» гәзетиндә әмәкдашлыг етмишләр. А.-нин һәјат јолдашы Көвһәр ханымын хатирәләриндә («Азәрб. гадыны», 1969, № 2) Һ. вә А. арасындакы аиләви јахынлыгдан данышылыр.

Агајев Әлаға Исмајыл оғлу (1913—1983) — актјор. Азәрб. халг арт. (1954). 1936—61 илләрдә Азәрб. Кәнч Тамашачылар Театрынын, 1961 илдән өмрүнүн сонунадәк АДТ-нын актјору олмушдур. Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «О олмасын, бу олсун» (1956) филминдә мәһарәтлә јаратдығы Мәшәди Ибад образы она кениш шөһрәт газандырмышдыр.

Ә. Агајев "О олмасын, бу олсун" филминдә.

Ф. Агазадә

Ағајев Һәсән бәј Мәшәди Һүсејн оғлу (1875—1920) — һәким, журналист, ичтимаи хадим. Һ. З. Тағыјевин вәсаити илә Москва ун-тинин тибб фәкүлтәсиндә охумушдур (1901). Һәкимлик вә журналистикла мәшғул олмуш, «Иршад», «Тәрәгги» вә Һ.-ун редакторлуғу илә бурахылан «Һәгигәт» гәзетләри илә әмәкдашлыг етмишдир. Бакынын мәдәни вә ичтимаи һәјатынын фәал иштиракчысы иди. 1907 илдә мүәллимләрин икинчи гурултајында Ә. Һүсејнзадә бу али мәчлисин сәдри, А. онун мүавини, Һ. исә катиб сечилмишди. 1918 ил декабрын 7-дә АДР парламентинин сәдри Ә. М. Топчубашовун мүавини вәзифәсинә сечилмишдир. Парламентин бүтүн ичласларындан репортажлар јазан, сонра исә «Азәрбајчан» гәзетинә редактор тә'јин едилән Һ. онунла тез-тез көрүшүрдү. Онлар бир-биринә дәрин һөрмәт вә еһтирам бәсләјирдиләр.

Һ. Агајев

Ағајева Хуршид Һәсән бәј гызы (1906—1953) — пианочу, илк азәрб. мусигишүнас гадын. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). Һ. Ағајевин гызыдыр. Азәрб. мусигишүнаслығынын тәшәккүлү, мусиги тәһсили вә мәдәнијјәтинин инкишафында әһәмијјәтли хидмәти вар. Һ. һаггында илк монографијанын (1955) мүәллифидир.

Ағаоглу (А ғ а ј е в) Әһмәд бәј Мирзә Һәсән бәј оғлу (1869—1939) —публисист, мүтәфәккир, јазычы, педагог, алим вә ичтимаи хадим. Парисдә Һүгуг мәктәбини вә Сорбонна ун-тини битирмишдир. 1905—09 илләрдә Азәрб.-да милли истиглал уғрунда мүбаризә һәрәкатынын ән фәал хадимләриндән олан А. әсасән публисистика саһәсиндә фәалијјәт көстәрмишдир. Һәмин илләрдә редактору олдуғу «Иршад», «Тәрәгги» гәзетләриндә Һ.-ла сых јарадычылыг әмәкдашлығы етмишдир. Мүһафизәкар мәтбуат органларында Һ.-ун Азәрб. мусигисини нота салмаг саһәсиндә иши мүгавимәтлә гаршыландыгда, онун «Шејх Сән'ан» операсы мүсәлманлар үчүн тәһгирамиз әсәр кими гәләмә верилдикдә, Ч. Мәммәдгулузадә, М. Һачынски вә б. илә бирликдә А. да «Каспи», «Баку», «Тәрәгги» гәзетләриндә Һ.-а гаһмар чыхмышды. А. 1909 илдә кәнч досту Һ.-а јазырды:

Ә. Агаоғлу

«Белә шејләрә чаваб вермәмәјинизи рича вә төвсијә едирәм». Гаракүруһчулар «һәгигәтләрин һәнуз јүздә бирини демәмиш олан Әһмәдбәјин» (Ә. Һүсејнзадә) әлејһинә һүчума кечәндә ону мүдафиәјә галхан Азәрб. јазычылары арасында олан Һ. онлара кәскин чаваблар вериб јазырды ки, бу чәнаблар милләтпәрәстлик пәрдәси алтында ашкар шәхси гәрәз вә хүсуси мәнфәәт күдүрләр.

1909 илдә Түркијәјә көчүб кетмиш А. орада мәс'ул дөвләт вәзифәләриндә ишләмиш, Истанбул вә Анкара ун-тләриндә мүһазирә охумуш, «Һакимијјәти-миллијјә» гәзетинин баш редактору олмушдур.

Ағдам Драм Театры, Ә. Һагвердијев ад. Ағдам Дөвләт Драм Театры — 1923 илдән (мүхтәлиф адларла) фәалијјәт көстәрир. 1969 илдә театра Ә. Һагвердијевин ады верилмишдир. Театрда мүхтәлиф илләрдә Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» опералары, «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијалары тамашаја гојулмушдур. Бу тамашаларда Ә. Ағдамски, Г Мурадов вә б. артистләр иштирак етмишләр.

Ә. Ағдамски

Ағдамски (Бәдәлбәјли) Әһмәд Бәшир оғлу (1884—1954) —опера артисти (лирик тенор). Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). Б. Бәдәлбәјовун гардашыдыр. Сәһнә фәалијјәтинә «Ничат» хејријјә чәмијјәтинин театр труппасында башламыш, о дөврдә Азәрб.-да гадын артистләрин олмамасына көрә опера вә мусигили комедијаларда, әсасән, гадын ролларында чыхыш етмишдир. Һ.-ун әсәрләриндә Лејли, Әсли, Күлназ, Күлчөһрә, Миннәт ханым, Тәһминә («Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан», «Әр вә арвад», «Рүстәм вә Сөһраб») вә б. ролларын ифачысы олмушдур. Сонралар киши ролларында чыхыш етмиш, педагожи фәалијјәт көстәрмишдир.

Ә. Ағдамски Лејли ролунда.

Ағдаш Драм Театры, Н. Вәзиров ад. Ағдаш Дөвләт Драм Театры — 1938 илдә «колхоз-совхоз театры» ады илә јарадылмышды. 1943 илдә Дөвләт Драм Театрына чеврилмиш вә театра Н. Вәзировун ады верилмишди. Репертуарында Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» опералары, «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијалары мүһүм јер тутурду. Театр 1949 илдә бағланмышдыр.

Ағчабәди—Азәрб. Респ.-нда шәһәр (1959—62 илләрдә шәһәр типли гәсәбә). Ағчабәди р-нунун мәркәзи. Һ. бурада доғулмушдур. Һ.-ун о вахтлар кәнд сајылан А.-дә доғулмасы тәсадүф нәтичәсиндә олмушду. Һ.-ун атасы Әбдүлһүсејн бәј 19 әсрин 2-чи јарысында Х. Натәванын А.-дакы тәсәррүфатына башчылыг едирди. Һ.-ун анасы Ширин ханым бә'зән әринә баш чәкмәк үчүнораја кедәрди. 1885 илдә дә Ширин ханым һамилә икән ушаглары Садај, Әбуһәјат вә Зүлфүгарла бәрабәр Әбдүлһүсејн бәји јолухмаға кетмиш, лакин Шушаја гајытмасы ләнкидијиндән Һ. бурада дүнјаја кәлмишдир.

Адил Кәрај (Адил Кәрај Һејбәтгулу оғлу Мәммәдбәјли; 1919—1973) — тарзән, педагог. Азәрб. әмәкдар арт. (1959). Азәрб. Дөвләт Мусиги Техникумуну битирмиш (1940), АДК-нын Азәрбајчан халг мусигиси шө'бәсиндә (Һ.-ун синфиндә) охумушдур (1940—48, фасиләләрлә). 1938 илдән Һ.-ун тәшкил етдији Азәрб. халг чалғы аләтләри орк.-ындә концертмејстер ишләмишдир. А. К. тар илә фп. үчүн «Бағчакүрд» (1957) пјесини Һ.-а итһаф етмишдир.

Адыкөзәлов Васиф Зүлфүгар оғлу (д. 1935) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1989). З. Адыкөзәловун оғлудур. Азәрб. Бәстәкарлар Иттифагы Идарә Һеј'әтинин биринчи катибидир (1990 илдән). А. «Өлүләр» операсы, 3 симфонија, 4 симф. поема, 5 мусигили комедија, 2 ораторија, фп. үчүн 24 прелүд, вариасијалар, 100-дән артыг маһны, романс вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Адыкөзәлов Зүлфи (Зүлфүгар) Сәмәд оғлу (1898—1963) — ханәндә. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). 1927 илдә Бакыја көчәрәк «Мүдафиә еви»ндә (индики филармонија) ишләмәк үчүн Ү. Һачыбәјов, М. Магомајев, Г. Пиримов вә б. гаршысында имтаһан вермиш, ејни заманда радио верилишләри комитәсинә ишә гәбул олунмушду. Пәсхан ханәндә олан А. классик муғамлары, халг маһныларыны бөјүк усталыгла охујурду. Һ. онун ифасына јүксәк гијмәт верирди.

Адыкөзәлов Јалчын Васиф оғлу (д. 1959) — дирижор. В. Адыкөзәловун оғлудур. АДК-ны (1982) вә Ленинград консерваторијасыны (1989) битирмишдир. 1992 илдән Азәрб. Дөвләт Симф. Орк.-нин бәдии рәһбәри вә баш дирижорудур. Һ.-ун бир сыра әсәрләринә дирижорлуг етмишдир.

Адыкөзәлов Рауф Зүлфүгар оғлу (д. 1940)—скрипкачы, мүғәнни. Әмәкдар инч. хад. (1992), проф. (1995). Москва консерваторијасыны битирмишдир (1965). 1970 илдән мүғәнни кими дә чыхыш едир. Репертуарында Һ.-ун «Сәнсиз», «Севкили чанан» романс-гәзәлләри, «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан Әскәрин аријалары мүһүм јер тутур.

«Азербайджан» — ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. АДР-ин 1918—20 илләрдә рус дилиндә нәшр олунан рәсми органы. Илк нөмрәси 1918 ил октјабрын 7-дә Бакыда чапдан чыхмышдыр. Редакторлары Ч. Һачыбәјли вә Ш. Рүстәмбәјли иди (1919 илин јанварындан бағланан күнәдәк Ш. Рүстәмбәјли гәзетә тәкбашына редакторлуг етмишдир). «А.»-да Һ.-ун «Иран һаггында мәктублар»ы (1, 4, 6 нојабр, 1918) дәрч олунмушдур. Һ. АДР-ин азәрбајчанча нәшр олунан «Азәрбајчан» гәзетинә рәһбәрлик етдији заман «А.» редаксијасы илә мүнтәзәм әлагә сахлајырды. Гәзет 1920 ил апрелин 27-нәдәк нәшр олунмушдур.

«Азәрбајчан» — ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. АДР-ин 1918—20 илләрдә Азәрб. дилиндә нәшр олунан рәсми органы. Илк 4 сајы 1918 ил сентјабр ајында Кәнчәдә, галан сајлары Бакыда бурахылмышдыр. «А.» 8 сајына гәдәр «редаксија һеј'әти» имзасы илә, 8—19 сајлары Ч. Һачыбәјли вә Ш. Рүстәмбәјлинин мүштәрәк редакторлуғу илә чыхмышдыр. 1918 ил октјабрын 7-дән «А.» һәм дә рус дилиндә ајрыча нәшр олунмаға башламышды. Ш. Рүстәмбәјли гәзетин русча чыхан нәшринә баш редактор тә'јин едилдијиндән, 51 сајындан 88 сајынадәк (16.01.1919) тәкчә Ч. Һачыбәјлинин редакторлуғу илә нәшр олунмуш, 1919 ил јанварындан бағланан күнәдәк (1920 ил 27 апрел) Һ.-ун рәһбәрлији илә бурахылмышдыр.

З. Адыкөзәлов

«А.» гәзети Мүсават Партијасынын органы дејилди. Һ. бу барәдә јазмышды: «Данышырлар ки, «Азәрбајчан» гәзети куја, Мүсават партијасына мәнсуб фиргәви бир гәзет имиш. Бу фәгәрә барәсиндә буну бәјан етмәји лазым билирәм ки, гәзетимиз партија гәзети дејилдир» («А.», 10 март 1919, № 133). Һ. гәзетин идеја истигамәтини Вәтәнин истиглалы јолунда чалышмаг кими сәчијјәләндирирди. Редактору вә фәал зијалылар бу мүгәддәс мәсләкә — халгын азадлығы, милли мәнлик, милли гејрәт вә гуртулуш уғрунда мүбаризә ишинә сәдагәтлә хидмәт едирдиләр. Һ. «А.»-да парламентин ишиндән бәһс едән «Тәәссүрат» үмуми башлыглы репортажлар, онларча баш мәгалә («Мүһүм мәсәлә», «Бир јаш», «Партијаларымыза», «Дахили ишләримиз», «Јенә башланыр», «Мүвәффәгијјәтләримиз», «Истиглал мүдафиәси үчүн», «Болшевизм нәдир?» вә с.), сијаси ичмаллар («Ермәнистан вә Азәрбајчан мүнасибәти», «Ичимиздәки Деникинләр», «Истиглал вә истигбал үмиди» вә с.), һәмчинин мәшһур «Филанкәс» вә «...чы» имзалары илә фелјетонларыны дәрч етдирмишдир.

«Азәрбајчан» — ајлыг әдәби-бәдии вә ичтимаи-сијаси журнал. Азәрб. Јазычылар Бирлијинин органыдыр. 1923 илдән Бакыда нәшр олунур. Мүхтәлиф вахтларда «Маариф вә мәдәнијјәт» (1923—27), «Ингилаб вә мәдәнијјәт» (1928—1936; 1946—1952), «Револјусија вә култура» (1936—1941), «Вәтән уғрунда» (1941—1946) ады илә нәшр едилмишдир. Һ.-ун бир сыра мәгаләләри, о чүмләдән, «Мусигидә хәлгилик» (1939, № 5), «П. Чајковски вә Азәрбајчан мусигиси» (1940, № 5—6) вә с. бу журналда дәрч олунмушдур.

В. Адыкөзәлов

«Азәрбајчан» — Һ.-ун 1919 илдә бәстәләдији марш. Сөзләри Әһмәд Чавадындыр. Узун илләр Азәрб. халгына вә мусиги ичтимаијјәтинә намә'лум галмыш бу маршын нот јазысы илк дәфә 1966 илдә, түрк мусигишүнасы Етем Үнкөрүн Анкарада нәшр етдирдији «Түрк маршлары» китабында чап олунмушдур. Ре минор тоналлығында, сәсалты мәтнлә бирсәсли чап олунан бу маршы Етем Үнкөрүн һансы васитә илә әлдә етмәси һәлә мә'лум дејил. Мүәллифин китабда вердији мә'лумата көрә «Азәрбајчан истиглалы гејб етмәздән өнчәки илләрдә (28 апрел 1920 ил нәзәрдә тутулур — **ред.**) бу марш һәр

сәһәр һәрби окулларда (мәктәбләрдә — һиссәләрдә — ред.) дәрс башланмаздан әввәл охунарды». «А.» маршы һагда мүасир Азәрб. охучуларына илк мә'лумат С. Фәрәчовун «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетинин 1989 ил 14 ијул тарихли сајында дәрч олунмуш «Ү. Һачыбәјовун ики маршы» мәгаләсиндә верилмишдир. Марш тезликлә бәстәкар А. Әзимов тәрәфиндән бөјүк хор вә симф. орк. үчүн оранжеман едиләрәк лентә јазылды вә 1989 илин пајызында илк дәфә халг гаршысында сәсләндирилди. «А.» маршынын вахтилә АДР-ин (1918—1920) рәсми дөвләт һимни олмасы еһтималы да вардыр. Лакин кифајәт гәдәр рәсми сәнәдләрин ашкар олмамасы бу еһтималы һәләлик там тәсдиг етмир. 1992 илдә «А.» маршы Азәрб. Респ.-нын дөвләт һимни кими гәбул едилмишдир.

«Азәрбајчан» — Һ.-ун 1919 илдә бәстәләдији хореографик әсәр. Гурулушча məһз сәһнә үчүн нәзәрдә тутулдуғундан бу әсәри професионал милли балетимизин илк нүмунәси кими гәбул етмәк олар. «Азәрбајчан» гәзетинин 1919 ил 27 феврал тарихли 124 сајында јазылыб: «...Ү. Һачыбәјов тәрәфиндән дикәр бир балет рәгси јазылмышдыр ки, бунун да ады «Азәрбајчан»дыр. Кечән күнләрдә јазмыш олдуғу «Дағыстан» балети «ләзкинка» сајағында олдуғу һалда, бу јени «Азәрбајчан» балети дә «тәрәкәмә» сәбукундәдир. Һәр ики ојун сәһнә үчүн һазырланмагдадыр...»

«Азәрбајчан архиви» — мәчмуә. Азәрб. Респ. Назирләр Кабинети јанында Баш Архив Идарәсинин органы. 1959 илдән чыхыр. Мәчмуәнин 1959 ил 1-чи, 1963 ил 2-чи, 1969 ил 1-чи, 1985 ил 2—3-чү вә дикәр сајларында Һ.-ун һәјат вә фәалијјәтинин илк дөврләрини, Азәрб. мусиги сәнәтинин инкишафындакы, о чүмләдән мусиги тәһсилинин тәшкилиндәки әвәзсиз хидмәтини әкс етдирән чохлу сәнәд вә мә'лумат дәрч олунмушдур.

Азәрбајчан Бәстәкарлар Иттифагы — Азәрб. бәстәкарлары вә мусигишүнасларынын ичтимаи јарадычылыг тәшкилаты. 1934 илдә јарадылмышдыр. Идарә һеј'әти вә катиблији вар. Иттифагын мәгсәди халгын мә'нәви зәнкинләшмәсинә хидмәт көстәрмәк, мусиги мәдәнијјәтини инкишаф етдирмәк, мусиги ирсини топлајыб тәдгиг етмәк, Азәрб. бәстәкарларынын әсәрләрини респ.-да вә онун һүдудларындан кәнарда тәблиғ етмәк, мусигишүнаслығын инкишафына јардым көстәрмәкдир. Һ. иттифагын јаранмасында мүстәсна рол ојнамыш вә 1938 илдән өмрүнүн ахырынадәк онун әвәзсиз сәдри олмушдур. Һазырда иттифагын 150 үзвү (92 бәстәкар, 58 мусигишүнас) вар (1995).

Азәрбајчан Демократик Республикасы (АДР) — Шимали Азәрб.-да 1918—20 илләрдә јарадылмыш мүстәгил дөвләт.

1917 ил феврал ингилабындан сонра Загафгазијада һәрч-мәрчлик баш алыб кедирди. Март ајында јарадылан хүсуси комитә, ону әвәз едән комиссарлыг да вәзијјәти сабитләшдирә билмәди. «Бөјүк Ермәнистан» хүлјасындан мәст олан дашнаклар Азәрб.-да милли гырғын вә таланлары давам етдирирдиләр. Бу шәраитдә 1918 ил апрел ајынын 22-дә Күрчүстан, Азәрб. вә Ермәнистан нүмајәндәләрини тәмсил едән Сејм јарадылды. Сејм һөкумәти дә анархијаја сон гоја билмәди. Һәмин ил мајын 26-да Күрчүстан Сејмдән чыхыб, өз истиглалыны е'лан етди. Ертәси күн Сејмин мүсәлман фраксијасына дахил олан фиргәләрин нүмајәндәләри вә битәрәфләрин иштиракы илә Мәммәд Әмин Рәсулзадәнин башчылығы илә Милли шура јарадылды. Шура мајын 28-дә Тифлис ш.-нин «Ормант» меһманханасында Азәрб. тарихиндә мүһүм рол ојнамыш 6 маддәдән ибарәт Истиглал Бәјаннамәсини гәбул едәрәк, Ислам Шәргиндә илк демократик респ.-нын јаранмасыны вә варлығыны бүтүн дүнјаја е'лан етди вә битәрәф Фәтәли хан Хојскинин башчылығы илә респ.-нын илк мүвәггәти һөкумәт кабинетини тәшкил етди. Ијунун 7-дә һөкумәт кабинети Азәрб.-ын мүвәггәти пајтахты Кәнчә ш.-нә көчүрүлдү. Мај ајынын ахырларында Кәнчәдә Нуру паша Ислам ордусу гәраркаһыны јаратды. Аз мүддәтдән сонра Азәрб.-ын көнүллү дөјүшчүләри бу ордунун јарысыны тәшкил едирди.

1918 ил апрелин 23-дә «фәалијјәтә» башлајан, тәркибинин бөјүк әксәријјәти ермәни дашнак-екстремист үнсүрләрдән ибарәт Бакы Совети ијунун 27-дә сыраларына дашнак дөјүшчү дәстәләринин дә чәлб едилдији 18 минлик орду илә Кәнчәјә һүчума кечди. Һүчум ијулун 1-дә Көјчајда дајандырылды. Әкс-һүчума кечән Ислам ордусу сүр'әтлә Бакыја јахынлашырды. Бу мүрәккәб шәраитдә 98 күн һөкмранлыг сүрән «Шаумјан күруһу» ијулун 31-дә һакимијјәти есер-меншевик-дашнаклардан ибарәт «Сентрокаспи» адланан даһа гәддар режимә тәслим етди.

Сентјабрын 15-дә дүшмән гүввәләрини дармадағын едән Ислам ордусунун гүввәләри, үч күндән сонра исә түрк гошунлары Бакыја дахил олдулар. Бу ганлы дөјүшләрдә тәкчә мин нәфәрдән артыг түрк әскәри вә 30 забити шәһид олду.

Сентјабрын 20-дә АДР-ин дөвләт идарәләри Кәнчәдән Бакыја көчүрүлдү.

Һ. АДР-ин ичтимаи-сијаси вә идеоложи-мәдәни һәјатында јахындан иштирак едирди. О, 1919 илин јанварындан 1920 илин апрелинәдәк АДР-ин рәсми мәтбу органы олан «Азәрбајчан» гәзетинин (1918 илин сентјабрындан нәшр олунурду) редактору иди. Азәрб.-ын истиглалијјәтини бөјүк руһ чошғунлуғу илә гаршылајан Һ. мүстәгиллијин биринчи илдөнүмү мүнасибәтилә јаздығы «Бир јаш» мәгаләсиндә билдирирди: «Бу әзиз бајрам күнү сидг дил илә «Јашасын мүстәгил Азәрбајчан» — дејәнләр әмин олмалы; ону мүстәгил јашатмаға гадир оларлар» («Азәрбајчан», 28 мај 1919, № 190). АДР-ин дөвләт бајрағы гәбул олунаркән, Һ. «Бајрағымыз саралмаз» мәгаләсиндә јазырды: «...Бајрағымыз һагг бајрағыдыр. О, бир милләтин бәшәри һүгугларынын парчасыдыр. Бир милләтин ки, онун инсан кими јашамаға һаггы вардыр. Бир милләтин ки, даһа әсир олмаг истәмир!» («Азәрбајчан», 2 мај 1919, № 175). О дөврдә јазылмыш «Азәрбајчан» маршынын (һазырда Азәрб. Респ.-нын Дөвләт Һимнидир) да мүәллифи Һ. иди.

Лакин азад, мүстәгил АДР болшевик Русијасыны нараһат едирди. 1920 ил апрелин 27-дә ишғалчы рус болшевик гошунлары—XI орду сәрһәди позду, апрелин 28-дә үчрәнкли истиглал бајрағы мүвәггәти ендирилди.

Азәрбајчан Дөвләт Китаб Палатасы — Азәрб. Респ.-нда дөвләт библиографијасы, мәтбуат учот вә статистикасы, мәркәзләшдирилмиш каталоглашдырма, китаб тичарәтинә тәләбатын вә охучу марағынын өјрәнилмәси үзрә сосиоложи тәдгигат, нәшријјат, полиграфија вә китаб тичарәти саһәсиндә елми-техники информасија мәркәзи. Палатанын фондунда Һ.-ун 83 адда әсәри сахланылыр. Онлардан 8-и 1920 иләдәк нәшр олунмуш китаблардыр (үмумијјәтлә, 1920 иләдәк Һ.-ун Азәрб. дилиндә 16 адда китабы нәшр едилмишдир): «Һесаб мәсәләләри» (1907), «О олмасын, бу олсун» (1912, 1916), «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» (1912, 1917), «Лејли вә Мәчнун» (1915, 1917), «Аршын мал алан» (1917) вә с. 1920—1994 илләрдә Һ.-ун Азәрб. вә рус дилләриндә чап олунмуш 22 адда китабы (онлардан 12-си Азәрб., 10-у рус дилиндәдир), 45 адда ноту да палатада мүһафизә олунур. Нотлардан «Лејли вә Мәчнун» 6 дәфә, «Короғлу» операсындан парчалар 8 дәфә, «Сәнсиз» 6 дәфә, «Севкили чанан» 4 дәфә нәшр едилмишдир.

Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы, Ү. Һачыбәјов ад. — али мусиги тәһсили мәктәби. Азәрб. һөкумәтинин 1921 ил 26 август тарихли гәрары илә, Һ.-ун тәшәббүсү вә лајиһәси әсасында тә'сис едилмишдир. Бу заман Һ. Азәрб. Халг Маариф Комиссарлығы нәздиндә мусиги шө'бәсинә рәһбәрлик едирди.

Консерваторијаја дахил олмаг гәбул имтаһанлары илә иди. Бурада фп., вокал, орк. (скрипка, виолончел, флејта вә с.), нәзәријјә-бәстәкарлыг вә шәрг шө'бәси јарадылмышды. Шәрг шө'бәсиндә милли мусиги аләтләриндә чалмаг өјрәдилирди. Бу шө'бәнин тәшкилинә Һ. бөјүк сә'ј көстәрмишди. О, фәалијјәтинин бүтүн мәрһәләләриндә Авропа вә Шәрг мусиги мәдәнијјәтләринин гаршылыглы әлагәсинин зәрурилијини даим хүсуси гејд едирди. Шәрг шө'бәсиндә тәһсил ики истигамәтдә апарылырды: илк дәфә олараг нот системи үзрә вә милли ифачылыг сәнәтинин шифаһи ән'әнәси әсасында. Тарда чалмағы нот системи үзрә Һ., ән'әнәви шифаһи ифачылыг системи үзрә исә М. Мәнсуров өјрәдирди. Респ.-да милли кадрларын һазырланмасы мәсәләси кәскин шәкилдә гојулмушду. Бу мәг-

Ү. Һачыбәјов ад. Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын (индики Бакы Мусиги Академијасынын) бинасы.

сәдло Һ. азәрб. тәләбәләр үчүн нәзәрдә тутулан Азәрбајҹан Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбини тәшкил етмишди. 1926 илдә мәктәб консерваторија илә бирләшдириләрәк, онун тәләбә һеј'әтини милли кадрларла хејли зәнкинләшдирди. АДК-нын илк милли мә'зунлары А. Зејналлы, С. Рүстәмов, Х. Ағајева, Ф. Зејналова, Ф. Сәмәдова, Ә. Һәсәнов, Ҹ. Мурадова, Н. Усубова вә б. олмушлар. Һ. директор мүавини ишләсә дә, консерваторијанын тәшкил едилдији илк күнләрдән онун әсл бәдии рәһбәри олмушдур. О, тәдрис просесини даим Азәрб. мусигисини өјрәнән курсларла зәнкинләшдирмәјә чалышырды. 1925 илдә Һ. консерваторијада өзүнүн рәһбәрлији илә «Шәрг мусигисини өјрәнән синиф»ин ачылмасына наил олду (сонралар «Азәрб. халг мусигисинин әсаслары» адландырылан бу курс инди дә мөвҹуддур). Һ.-ун бу саһәдәки педагожи фәалијјәти «Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары» нәзәри әсәринин јаранмасына көмәк етмишдир. Һ. дәфәләрлә АДК-да халг мусигисинин топланмасы вә нота салынмасы мәсәләсини галдырмышды; о, 1927 илдә М. Магомајевлә бирликдә Азәрб. халг маһныларындан ибарәт илк мәҹмуәни нәшр етдирди. Һ.-ун тәшәббүсү илә консерваторијада Азәрб. бәстәкарларынын әсәрләриндән ибарәт мүнтәзәм консертләр тәшкил олунурду. Һ. бурада респ.-да илк хор коллективини јаратмаға сә'ј көстәрмиш (1926), лакин бу хор тезликлә дағылмышды. 1928—30 илләрдә АДК јенидән гурулараг али мусиги тәһсили мүәссисәси функсијасы дашымаға башлады. Бунунла белә 1933—34 тәдрис илиндә АДК нәздиндә «хүсуси исте'дадлы ушаглар групу» јарадылмышды. Бу груп бир нечә илдән сонра онииллик орта ихтисас мусиги мәктәбинә чеврилди. Бу мәктәб (һазырда Бүлбүл ад.) консерваторија үчүн мусиги кадрлары һазырлајан әсас база олду. 30-ҹу илләрдә консерваторијада һазырлыг шө'бәси функсијасы дашыјан фәһлә факүлтәси тәшкил едилмишди. 1939 илдән өмрүнүн ахырынадәк АДК-нын директору олан Һ. консерваторијанын тәдрис просесини вә бәдии һәјатыны ардыҹыл сурәтдә тәкмилләшдирирди. Һ. бу тәдрис мүәссисәсинин фәалијјәтини респ.-нын мусиги һәјатынын тәләбләринә ујғунлашдырмыш, респ.-нын мусиги мәдәнијјәтинин әсас очагларындан бири кими онун нүфузуну даим јүксәлтмишдир. 1941—45 илләрин ағыр мүһарибә шәраитиндә Һ. консерваторијада ҹидди јарадыҹылыг интизамыны горујуб сахлаја билмишди. АДК мүәллимләринин филармонијада тәшкил етдикләри консертләрдән јығылан вәсаит мүдафиә фондуна кечирилирди. Һ.-ун рәһбәрлији илә мүәллим вә тәләбәләр һәрби һамилик ишиндә фәал иштирак едирдиләр. Онлар һәрби һиссә вә госпиталларда 1500-дән артыг консерт вермишдиләр. Ајры-ајры консерт бригадалары ҹәбһәдә чыхыш едирди. Мүһарибә илләриндә фундаментал әсәрини — «Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары»ны тамамлајан Һ. Азәрб. мусигисинин тарихи курсу програмынын тәртибинә рәһбәрлик едирди. Һ.-ун тәшәббүсү илә консерваторијада Азәрб. шө'бәси ачылмышды; бу, әсасән рајонлардан кәлән тәләбәләр үчүн һазырлыг шө'бәси кими нәзәрдә тутулмушду. Хәстәлик Һ.-а бу шө'бәни тәкмилләшдирмәк планыны һәјата кечирмәјә имкан вермәди (1948 илдә шө'бә бағланды). 40-ҹы илләрдә АДК бәстәкарлыг јарадыҹылығына күчлү тә'сир көстәрирди. Һәлә консерваторија тәләбәси олан бир сыра кәнҹ бәстәкарлар (Г. Гарајев, Ҹ. Һаҹыјев, С. Һаҹыбәјов, Нијази, Ф. Әмиров) симфоник мусиги саһәсиндә фәал ишләјәрәк ону инкишаф етдирмишләр. АДК-нын мүәллим вә тәләбәләри Загафгазија республикалары мусиги сәнәти онкүнлүјүндә (1944, Тбилиси) фәал иштирак етмишдиләр. Онкүнлүјүн тәшкилатчыларындан бири Һ. иди. 1917 илдә АДК коллективи Низаминин анадан олмасынын 800 иллији мүнасибәтилә кечирилән тәдбирләрдә фәал иштирак етмишди. Һ.-ун «Севкили ҹанан» вә «Сәнсиз» романслары, Нијазинин «Хосров вә Ширин» операсы, Г. Гарајевин «Лејли вә Мәҹнун» симф. поемасы, Ф. Әмировун «Низами» симфонијасы ифа олунмушду. Һ.-ун рәһбәрлији илә АДК респ.-нын һүдудларындан узагларда да бөјүк нүфуз газанмышды. Бурада Бүлбүл, Ш. Мәммәдова, М. Бреннер, Б. Зејдман, Л. Рудолф вә б. дәрс демишләр. 1949 илдә АДК-на Һ.-ун ады верилмишдир.

Азәрбајҹан Дөвләт Кукла Театры, Абдулла Шаиг ад. Азәрбајҹан Дөвләт Кукла Театры — 1931 илдә тәшкил едилмишдир. Бакыдадыр. Театрын тәшкилатчысы, илк бәдии рәһбәри вә баш реж. М. Бәбирли олмушдур. Мүхтәлиф илләрдә (1931—41, 1948—50) мүстәгил театр кими, мүәјјән дөврләрдә исә Азәрб. Кәнҹ Тамашачылар Театры (1941—46) вә Азәрб. Дөвләт Филармонијасы (1950—65) нәздиндә фәалијјәт көстәрмишдир. 1965 илдән мүстәгил театрдыр. Азәрб. вә рус бөлмәләри вар. 1977 илдә театрда Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» («Мәшәди Ибад») мусигили комедијасы ихтисарла тамашаја гојулмушдур.

Азәрбајҹан Дөвләт Маһны вә Рәгс Ансамблы—Азәрб.-нын ән гоҹаман мусиги коллективләриндән бири. Азәрб. әмәкдар коллективи (1958). 1936 илдә Һ.-ун тәшәббүсү илә Азәрб. Дөвләт Филармонијасы нәздиндә јарадылмышдыр. Һ. полифоник чохсәслилијин, мүрәккәб ритмләрин коллективә ашыланмасында мүһүм рол ојнамышдыр. Әввәлләр хор вә рәгс групу мүстәгил олмуш, 1938 илдә исә ваһид ансамблда бирләшмишдир. Коллективин илк програмына Һ.-ун әсәрләри вә онун коллектив үчүн ишләдији халг маһныларындан «Аман нәнә», «Ај бәри бах», «Лоло», «Кедәк кәзәк бағчада» вә с. дахил едилмишди. Мүхтәлиф вахтларда Г. Алмасзадә, С. Рүстәмов, Ҹ. Ҹаһанкиров, Г. Салаһов вә б. ансамблын бәдии рәһбәри олмушлар. Респ.-нын мәшһур рәггаслары Ә. Дилбази, Ә. Абдуллајев, Б. Мәммәдов, Р. Ҹәлилова, Н. Мәммәдов, Т. Һәмидова, Н. Маһмудова, А. Мәликова, көркәмли ифачылар Ш. Әләкбәрова, Л. Ҹаванширова (Бәдирбәјли), Р. Мурадова, К. Мәммәдов вә б. илк јарадыҹылыг аддымларыны бу коллективдә атмышлар. Коллектив дүнјанын бир чох өлкәләриндә Азәрб. мусигисини вә милли рәгсләримизи мүвәффәгијјәтлә нүмајиш етдирир.

Азәрбајҹан Дөвләт Мусиги Мәдәнијјәти Музеји — 1967 илдә Бакыда јарадылмышдыр. Архив-мемуар, фото-негатив шө'бәләри, мусиги аләтләри фонду, фонотекасы вар. Музејдә 20 миндән артыг експонат сахланылыр. Бу експонатлар һәм Азәрб. мусигисинин тарихини, һәм дә мүасир дөврдәки наилијјәтләрини нүмајиш етдирир. Опера мүғәнниләриндән Һ. Сарабскинин, Ф. Мухтарованын, М. Бағыровун архивләри бурада сахланылыр. Һ.-ун бә'зи мусиги әсәрләринин әлјазмасы да музејин фондундадыр. 1988 илдән Ә. Бакыхановун Бакыдакы ев-музејиндә музејин «Азәрбајҹан халг чалғы аләтләри» шө'бәси фәалијјәт көстәрир.

Азәрбајҹан Дөвләт Мусиги Нәшријјаты — 1942 илдә Һ.-ун тәшәббүсү вә билаваситә иштиракы илә јарадылмышдыр. Илк нәшр олунан әсәрләр мүһарибә мөвзусуна һәср олунмуш күтләви маһнылар иди. Нәшријјатда Һ.-ун «Чағырыш», «Дөјүшчүләр маршы», «Ананын оғлуна нәсиһәти», «Шәфгәт бачысы», «Јахшы јол» кими һәрби вәтәнпәрвәрлик мөвзусундакы маһнылары, «Сәнсиз» вә «Севкили ҹанан» романс-гәзәлләри, «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын клавири, «Аразбары» әсәринин партитурасы вә с. әсәрләри чап олунмушдур. Нәшријјат 1962 илэдәк мүстәгил фәалијјәт көстәрмишдир.

Азәрбајҹан Дөвләт Маһны вә Рәгс Ансамблынын чыхышы.

Азәрбајҹан Дөвләт Мусиги Техникуму, А. Зејналлы ад.—орта мусиги тәһсили мүәссисәси. Әсасыны Тифлис вә Москва консерваторијаларынын мә'зуну А. Н. Јермолајева гојмушдур. О, 1895—96 тәдрис илиндә Бакыда өзүнүн шәхси мусиги мәктәбини јаратмышдыр. 1901 ил мај ајынын 24-дә Рус Мусиги Ҹәмијјәтинин Бакы шө'бәси фәалијјәт көстәрмәјә башлајыр вә бу шө'бә нәздиндә А. Н. Јермолајеванын шәхси мусиги мәктәби әсасында мусиги синифләри јараныр. Бу синифләрдә вокал, скрипка, виолончел, флејта, кларнет, валторн, труба, трамбонда чалмаг ихтисаслары үзрә дәрс кечилирди. 1916 илдә бу мусиги синифләри әсасында илк мусиги мәктәби (техникуму) јарадылды. Бурада 440-дан чох тәләбә тәһсил алырды. Илләр

өтдүкчә тәһсил аланларын сајы артыр, мүәллим һеј'әти ихтисасчыларла зәнкинләширди. Азәрб.-нын бир чох көркәмли мусиги хадимләри — бәстәкарлар Г. Гарајев, Ф. Әмиров, Ч. Һачыјев, С. Һачыбәјов, Р. Һачыјев, Т. Гулијев, Ә. Аббасов, З. Бағыров, Ч. Чаһанкиров, А. Мәликов, Ә. Һүсејнзадә, мусигишүнаслардан— М. С. Исмајылов, Ч. Мурадова, Х. Мәликов, Л. Каракичева, Д. Мәммәдбәјов, Е. Абасова, А. Тағызадә, И. Әфәндијева, Н. Меһдијева, С. Гасымова, Р. Фәрһадова, вокалчылардан — Ф. Әһмәдова, М. Магомајев, Л. Иманов, А. Бүнјадзадә, Ш. Әләкбәрова, С. Гәдимова, Р. Мурадова, З. Ханларова вә б. бурада тәһсил алмышлар.

Азәрбајчан Дөвләт Симфоник Оркестри, Ү. Һ а ч ы б ә ј о в ад. — Азәрб. Респ.-нын мәшһур мусиги коллективләриндән бири. 1938 илдә Азәрб. Дөвләт Филармонијасы нәздиндә јарадылмышдыр. 1944 илдә орк.-а Һ.-ун ады верилмишдир. Илк дирижору Николај Аносов иди. Сонралар узун илләр орк.-ин бәдии рәһбәри вә баш дирижору Нијази олмушдур. Азәрб. бәстәкарларынын симф. мусигисинин јүксәк профессионаллыгла тәблиғиндә орк.-ин мүстәсна хидмәти вар. Мүхтәлиф илләрдә орк.-лә Н. Рахлин, А. Гаук, К. Иванов, Л. Кинзбург, К. Зандерлинг, А. Јансонс, Ј. Фајер, О. Дмитриади,

Ү. Һачыбәјов ад. Азәрбајчан Дөвләт Симфоник Оркестринин чыхышы. Дирижор пулту архасында Нијазидир.

А. Стасевич, М. Паверман, К. Елиасберг кими танынмыш дирижорлар ишләмишләр. Азәрбајчан мусигичиләриндән Ә. Исрафилзадә, Ч. Һачыбәјов, Ә. Һәсәнов, К. Абдуллајев, Ә. Бәдәлбәјли, Р. Абдуллајев, Ф. Мустафајев орк.-ә дирижорлуг етмишләр. 1992 илдән оркестрин бәдии рәһбәри вә баш дирижору Ј. Адыкөзәловдур. Һ.-ун әсәрләри орк.-ин репертуарында мүһүм јер тутур.

Азәрбајчан Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәби — 1922 илдә Бакыда Һ.-ун тәшәббүсү илә тәшкил едилмишдир. Үмумијјәтлә мусиги сәнәти саһәләриндә, хүсусилә Шәрг мусигиси саһәсиндә милли кадрлар һазырламаг мәгсәдилә јарадылмышды. 5 шө'бәси (фп., вокал—Авропа вә Шәрг услубунда, мусиги нәзәријјәси, орк.). вар иди. 1924 илдән орта ихтисас мусиги тәһсили мүәссисәси һүгугу газанараг Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Техникуму адландырылды. Техникумда дәрс демәјә јүксәк ихтисаслы мусигичиләр дә'вәт олунмушду. Һ. педагожи шуранын сәдри иди вә нот системи үзрә тар дәрси дејирди. Техникумун тәләбәләри респ.-нын мусиги һәјатында фәал иштирак едир, клуб вә мүәссисәләрдә консертләр верирдиләр. 1925 илдә АОБТ-нын сәһнәсиндә онларын иштиракы илә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасы тамашаја гојулмушду (әсәрә Һ. дирижорлуг едирди). Бу тамаша бөјүк бир һадисәјә чеврилмишди. Бәстәкарлар А. Зејналлы, М. Нәсирбәјов, С. Рүстәмов, мусигишүнаслар Х. Ағајева, Ф. Зејналова, Ф. Сәмәдова, дирижорлар Ә. Бәдәлбәјли, Ә. Һәсәнов, пианочу Н. Усубова, каманчачалан Г. Салаһов вә б. бурада тәһсил алмышлар. 1926 илдә техникум АДК илә бирләшдирилди. Мәктәбин гыса мүддәтли фәалијјәти Һ.-ун чәсарәтли вә принсипиал ичтимаи-бәдии симасыны ајдын көстәрир. Бејнәлмиләлчилијин кениш тәблиғ едилдији јени сосиал вә идеоложи шәраитдә Һ. «милләтчи» дамғасындан чәкинмәјәрәк азәрб.-ларын мусиги тәһсили үчүн хүсуси мүәссисә јаратмышды. О, чох дүзкүн мүәјјән етмишди ки, милли мусиги мәдәнијјәтинин тәрәггиси үчүн, илк нөвбәдә, мәһз јүксәк сәнәткарлыға јијәләнмиш азәрб. кадрлар лазымдыр. Азәрб.-лар үчүн нәзәрдә тутулмуш бу мәктәбдә тә'лим һәм Авропа, һәм дә милли профилдә апарылырды. Һ.-ун естетик програмынын — мүхтәлиф мусиги мәдәнијјәтләринин гаршылыглы әлагәсинин һәјата кечирилмәсиндә бу мәктәб өзүнәмәхсус рол ојнамышдыр.

Азәрбајчан Дөвләт Филармонијасы, М. М а г о м а ј е в ад.—респ.-нын ән ири консерт тәшкилатларындан бири. 1936 илдә јарадылмышдыр. АДФ-нын илк коллективләриндән олан Азәрб. Дөвләт Маһны вә Рәгс Ансамблы Һ.-ун тәшәббүсү илә тәшкил едилмишдир. Әввәлләр хор (рәһбәри Һ.) вә рәгс (рәһбәри Г. Алмасзадә, сонралар Ә. Абдуллајев) групплары мүстәгил олмуш, 1938 илдә ваһид ансамблда бирләшмишдир. Ансамблын ифасы үчүн илк әсәрләри вә халг маһны ишләмәләрини Һ. јаратмышдыр. АДФ нәздиндә 1938 илдә симф. орк. тәшкил едилмишдир (индики Азәрб. Дөвләт Симф. Орк.). Узун илләр орк.-ин бәдии рәһбәри Нијази олмушдур. Орк.-ин репертуарында классик вә мүасир бәстәкарларын әсәрләри илә јанашы, Азәрб. бәстәкарларынын, о чүмләдән Һ.-ун әсәрләри кениш јер тутур. Һ.-ун тәшәббүсү илә бир чох көркәмли ифачылар АДФ-на гастрола дә'вәт олунурдулар. АДФ-да камера орк. (1964), хор капелласы (1966), Азәрб. Дөвләт Рәгс Ансамблы (1972) да фәалијјәт көстәрир. Бүтүн бу коллективләр Һ.-ун әсәрләрини һәм респ.-да, һәм дә харичи өлкәләрдә кениш тәблиғ едирләр.

Азәрбајчан Дөвләт Хору —Азәрб.-да илк професссионал хор коллективи. Јаранма тарихи 1926 илдә Һ.-ун консерваторија тәләбәләриндән ибарәт хор коллективи јаратмаг чәһди илә бағлыдыр. Јарымчыг галмыш бу чәһд 1936 илдә филармонија нәздиндә професссионал хор коллективинин јарадылмасы илә баша чатдырылды. Хорун илк репертуарына Һ. тәрәфиндән ишләнмиш халг маһнылары дахил едилмишди («Аман нәнә», «Ај бәри бах», «Лоло» вә с.). Бу дөврдә хор мусигисинин бир сыра жанрлары да тәшәккүл тапмышды (Һ.-ун «Фирдовси», Г. Гарајевин «Көнүл маһнысы» кантаталары вә с.). Хор мусигисинин инкишафында Һ.-ун «Короғлу» операсындакы монументал хор сәһнәләринин, хүсусилә «Чәнлибел» хорунун ролу бөјүкдүр. 1938 илədәк А. Д. Х. мүстәгил фәалијјәт көстәрмиш, 1938 илдә рәгс групу илә бирләшдирилмишдир.

«Азәрбајчан инчәсәнәти» — Һ.-ун мәгаләси. «Литературный Азербайджан» журналынын 1938 ил тарихли 4-чү сајында дәрч едилмишдир. Мәгаләдә 1920—38 илләр әрзиндә Азәрб. мусиги сәнәтинин һәртәрәфли тәрәггиси — јени мүғәнниләр нәслинин јетишмәси, професссионал мусиги тәһсили, өзфәалијјәт јарадычылығы, ашыг сәнәти, халг мусиги нүмунәләринин нота салынмасы вә с. мәсәләләрә тохунулмуш, 1938 илдә Москвада кечирилән декадада Азәрб. инчәсәнәтинин јүксәк гијмәтләндирилдији гејд олунмушдур.

Азәрбајчан инчәсәнәти декадасы— 1938 илдә Москвада Азәрб. инчәсәнәтинин наилијјәтләрини нүмајиш етдирән декада. Декаданын һазырлыг ишләринә Һ. рәһбәрлик едирди. Декадада Азәрб.-нын ән ири коллективләри — АОБТ, халг чалғы аләтләри орк., рәгс ансамблы, хор, бәдии өзфәалијјәт вә с. коллективләри, көркәмли ифачылар иштирак едирди. Һ.-ун «Короғлу» операсы декадада хүсусилә бөјүк мүвәффәгијјәт газанды [реж. И. Һидајәтзадә, дирижор —Ә. Һәсәнов, рәссам Р. Мустафајев, ифачылар — Бүлбүл (Короғлу), К. Искәндәрова (Никар), М. Бағыров (Һәсән хан), Һ. Рзајева (Ханәндә гыз) вә б.]. Гәбул олунмуш регламентә әсасән һәр тамаша адәтән 2 дәфә көстәрилирди. Лакин «Короғлу» бөјүк мүвәффәгијјәт газанараг 3 дәфә көстәрилди. Декадада Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын тамашасы да уғурлу олду. Декаданын програмына Һ.-ун халг чалғы аләтләри орк. үчүн фантазијалары, кантатасы, хор үчүн ишләнмиш халг маһнылары (бу коллектив Һ.-ун рәһбәрлији илә чыхыш едирди) вә с. дахил иди.

Декада Иттифагын мусиги һәјатында мүһүм һадисәјә чеврилди. Азәрб.-ын бир чох көркәмли инчәсәнәт хадими фәхри ад, орден вә медаллара лајиг көрүлдүләр. Һ.-а ССРИ халг арт. фәхри ады верилди вә о, Ленин ордени илә тәлтиф едилди. Декада Һ.-ун һәјатында да дөнүш јаратды. Бундан сонра Азәрб.-ын мусиги һәјатынын әсас саһәләринә рәсми оларағ Һ. рәһбәрлик етмәјә башлады.

«Азәрбајчан мусиги һәјатына бир нәзәр» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1925 ил тарихли 1, 2, 3-чү сајларында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә Азәрб. халг мусигиси жанрларынын, муғамларын, мусиги аләтләринин хүсусијјәтләри арашдырылмыш, ифачылыг сәнәти, дини мәрасимләрдә мусигинин јери, Азәрб. опера вә мусигили комедијаларынын ичтимаи шүурун инкишафындакы ролу, Азәрб. вә Авропа мусигиси сәс системләринин мүгајисәси

вә с. мәсәләләрдән бәһс едилмишдир. Бу мәгалә илә Һ. о вахтлар маариф комиссары олан М. Гулијевин Азәрб. мусиги сәнәтинә даир тәнгиди мә'рузәсинә чаваб вермишдир.

Азәрбајчан Мусигили Комедија Театры, Ш. Гурбанов ад. Азәрбајчан Дөвләт Мусигили Комедија Театры —Азәрб.-ын

"Аршын мал алан" тамашасындан сәһнә.

ән бөјүк мусигили театрларындан бири. Бакыдадыр. Азәрб.-да мусигили комедијанын әсасы 1910 илдә Һ.-ун «Әр вә арвад» мусигили комедијасы илә гојулмушдур. Сонракы илләрдә онун «О олмасын, бу олсун» (1911), «Аршын мал алан» (1913) мусигили комедијалары да ојнанылмышдыр.

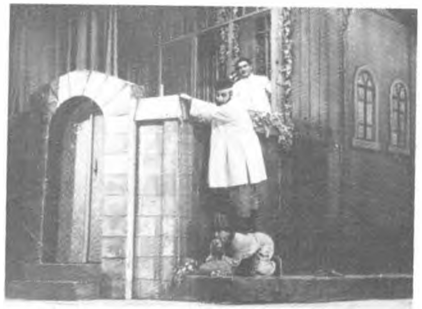

"О олмасын, бу олсун" тамашасындан сәһнә.

Бу тамашаларын јарадылмасында Һ. Әрәблински, Һ. Сарабски, М. Әлијев, Ә. Ағдамски, Ә. Анаплы, Р. Дараблы вә б. мүһүм хидмәти олмушдур. 1938 илдә мүстәгил мусигили комедија театры (Азәрб. вә рус бөлмәләри илә) тәшкил едилди. Бу дөврдә «Аршын мал алан» рус бөлмәсинин сәһнәсиндә дә ојнанылмышдыр. 40-чы илләрдә театрын репертуары хејли зәнкинләшди. Бу дөврдә Һ.-ун мусигили комедијалары јени гурулушда («Аршын мал алан», 1945; «О олмасын, бу олсун», 1946) тамашаја гојулмушду. Мүәјјән фасиләдән сонра 1956 илдә јенидән фәалијјәтә башлајан театрын репертуарында Һ.-ун мусигили комедијалары мүһүм јер тутур.

Азәрбајчан Опера вә Балет Театры. Азәрбајчан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театры—респ.-нын ән бөјүк мусиги театры. Бакыдадыр. Азәрб. милли опера сәнәтинин тарихи Һ.-ун 1908 ил јанварын 12-дә Һ. З. Тағыјевин театрында тамашаја гојулан «Лејли вә Мәчнун» операсы илә башланыр. Операнын илк тамашасынын дирижору Ә. Һагвердијев, реж. Һ. Әрәблински олмуш, Мәчнун ролунда Һ. Сарабски, Лејли ролунда исә ашпаз шакирди Әбдүррәһим Фәрәчов чыхыш етмишләр. «Лејли вә Мәчнун»дан сонра Һ., М. Магомајев, З. Һачыбәјов тәрәфиндән даһа бир нечә опера јарадылды. Букүнкү театрын бинасы 1910 илдән башлајараг кичик бир дәстәдән ибарәт опера һәвәскарларына верилди. Бу опера дәстәси 1913 илдә Кәнчәјә, 1914 илдә Тифлисә, 1915 илдә исә Дәрбәндә гастрол сәфәринә кетди. 1916 илдә Кәнчәдә јашајан мәшһур мусигичи, тарзән Мәшәди Чәмил Әмиров «Сејфәлмүлк» адлы операсыны тамашаја гојду. Сонралар Бакыда Һачыбаба Шәрифовун «Меһри-Маһ» операсы, Сүлејман Сәфәровун «Хырдават оғлан», Әһмәд Гәмәрлинскинин «Мәкри-зәнан» мусигили комедијалары тамашаја гојулмушду. 1920 илдә опера театры милилләшдириләрәк Дөвләт театры адландырылды. Дөвләт театрынын гаршысында тенор,

Азәрбајчан Опера вә Балет Театрынын бинасы.

баритон, бас сәсләри олан киши мүғәнниләр, сопрано, метсо-сопрано вә контралто сәсләри олан пешәкар актрисалар јетишдирмәк, хор һеј'әти үчүн сәсли оғлан вә гызлар ахтарыб тапмаг, пешәкар дирижор, реж., хормејстер, сәһнә рәссамлары чәлб етмәк кими чидди јарадычылыг проблемләри дурурду. 1925—26 илләр театр мөвсүмүндә Азәрбајчан Опера Театры драм театрындан ајрылараг (һәмин вахтадәк һәр ики коллективин тамашалары бир бинада көстәрилирди), индики опера вә балет театры бинасында мүстәгил фәалијјәтә башлады. Театрда Һ.-ун «Һарун вә Лејла» операсы истисна олмагла, башга опералары да көстәрилмишдир: «Шејх Сән'ан» [дирижор—мүәллиф, реж.—Г. Шәрифов, Шејх Сән'ан—Һ. Сарабски, Хумар—Лејла ханым (Тамара Богатко), Кикс—Мирзаға Әлијев; илк тамаша 1909 ил нојабрын 30-да Никитин гардашлары сиркинин бинасында көстәрилмишдир]: «Рүстәм вә Сөһраб» (дирижор —мүәллиф, реж. вә Сөһраб ролунун ифачысы—Һ. Сарабски; илк ифа 1910 ил нојабрын 18-дә Тағыјев театрында олмушдур); «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» (дирижор—М. Магомајев, реж. —Һ. Әрәблински, Шаһ Аббас — Һ. Сарабски, Хуршид Бану—Ә. Ағдамски; илк тамаша 1912 ил мартын 10-да Никитин гардашлары сиркиндә олмушдур); «Әсли вә Кәрәм» (дирижор — мүәллиф, реж. Һ. Әрәблински, Кәрәм — Һ. Сарабски, Әсли — Ә. Ағдамски; илк тамаша 1912-чи ил мајын 18-дә олмушдур).

1937 ил апрелин 30-да театрда Һ.-ун шаһ әсәри—«Короғлу» операсынын илк тамашасы көстәрилди (дирижор—мүәллиф, реж.—И. Һидајәтзадә, Короғлу — Бүлбүл, Никар — К. Искәндәрова, Һәсән хан —М. Бағыров, Ибраһим хан—Б. Мустафајев, Еһсан паша —Ә. Зүлалов, Һәмзә бәј —Һ. Һүсејнов). 1943 илдә опера рус дилиндә дә тамашаја гојулмушдур (дирижор — Нијази, реж. — И. Һидајәтзадә, Короғлу — А. Дроздов).

"Лејли вә Мәчнун" тамашасындан сәһнә.

Һ.-ун опералары мүхтәлиф илләрдә театрын репертуарында даим мүһүм јер тутмуш, јени гурулушларда дәфәләрлә тамашаја гојулмушдур. Бах, һәмчинин Һ.-ун ајры-ајры опералары һаггында мәгаләләрә.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Архиви — 1930 илдә Мәркәзи Дөвләт Архивинин Ингилаб тарихи шө'бәси әсасында јарадылмышдыр. Архивдә сахланан Азәрб. ССР МИК, ХКС, Халг Маариф Комиссарлығы вә дикәр идарәләрин архив фондларында Һ.-ун һәјат вә фәалиј-

"Короғлу" тамашасындан сәһнә.

јәти илә бағлы чохлу сәнәдләр горунур. Сәнәдләрдән 1920 илдә Азәрб. ССР Халг Маариф Комиссарлығынын мусиги бөлмәсинә рәһбәрлијә дә'вәт едилән Һ.-ун Азәрб.-да мусиги тәһсилинин тәшкилиндә, хүсусилә АДК-нын јарадылмасында мүстәсна хидмәтләри олдуғу көрүнүр. Архивдә сахланан јүзләрлә гәрар, әмр, јазышма, мә'рузә, арајыш вә дикәр сәнәдләрдә Һ.-ун Азәрб. профессионал мусигисинин инкишафы, респ.-да мусиги тәһсилинин тәшкили вә мусиги кадрларынын тәрбијәсиндәки ролуну, мусиги вә театр сәнәти саһәсиндә јарадылмыш чохсајлы комиссијалардакы фәалијјәтини әкс етдирән кениш мә'лумат вардыр.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Әдәбијјат вә Инчәсәнәт Архиви — Азәрб. ССР Назирләр Советинин 17 ијул 1965 ил тарихли гәрары илә јарадылмыш, 1966 илин јанварындан әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләринин шәхси фондларынын јарадылмасы саһәсиндә фәалијјәтә башламышдыр. Һазырда архивдә 650-дән чох шәхси фонд, архивин профилинә ујғун 40-дан чох идарә архивләринин фондлары мүһафизә едилир. Архивдә сахланылан шәхси фондларда Һ.-ун өзүнә мәхсус вә онун һаггында чохлу сәнәд дә вардыр. Әзиз Шәрифин, Ч. Һачыбәјлинин, А. Рзајеванын, Г. Гасымовун вә б.-нын Һ.-ла әлагәләринә аид мәктуб, мәгалә, фотошәкилләр хүсуси јер тутур. Һ.-ун Һ. Сарабскијә мәктубу (1913), бәстәкарын әскәрләрлә бирликдә (1936), фәрди фотошәкилләри, автограф јазылары да бу гәбилдәндир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын Парисдән кәтирилмиш вә Ч. Һачыбәјлинин архивиндә мүһафизә едилән нот јазысы (1917) мараглыдыр.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Кино-Фото Сәнәдләр Архиви — 1930 илдә Октјабр ингилабы архивинин фото-кино шө'бәси кими јарадылмыш, 1943 илдә исә мүстәгил дөвләт архивинә чеврилмишдир. Архивдә Һ.-ун һәјат вә фәалијјәтини өзүндә әкс етдирән чохлу фото вә кино сәнәдләр сахланылыр. Фотошәкилләрдә Һ. кәнчлијиндә, консерваторијада иш отағында, ројал архасында мусиги бәстәләјәркән, һәмкарлары арасында, тәләбәләри вә мусиги коллективләри, аилә үзвләри илә бирликдә әкс олунмушдур. Архивдә сахланылан «Һәјатын сәһифәләри» сәнәдли филминдә, «Орденли Азәрбајчан», «Совет Азәрбајчаны» киножурналларында Һ.-а јүксәк һөкумәт мүкафатларынын тәгдим олунмасыны, бәстәкарын ројал архасында әсәр үзәриндә ишләмәсини, консерваторијада дәрс кечмәсини, тәләбәләрлә сөһбәтини вә с. әкс етдирән надир кино лентләри горунуб сахланылыр. Бурада Һ. Сарабски, Һ. Рзајева, Бүлбүл вә б. көркәмли сәһнә усталарынын Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Короғлу» операларында, дикәр мусиги әсәрләриндә ифаларыны чанландыран надир кино лентләр дә мүһафизә едилир.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Сәсјазмалары Архиви — 1968 илдә јарадылмышдыр. Һ.-ун нитгләри, бүтүн опера вә оперетталарынын, романс, кантата вә халг чалғы аләтләри орк. үчүн әсәрләринин мүхтәлиф ифаларда лент јазылары архивин гызыл фондуна дахилдир. Бурада, һабелә, бәстәкарын јубилејләринә һәср олунмуш тәнтәнәли кечәләрин лент јазылары, Д. Шостакович, Г. Гарајев, Ә. Бәдәлбәјли, Бүлбүл, Ә. Бакыханов вә б. көркәмли шәхсијјәтләрин Һ. һаггында хатирәләри дә сахланылыр.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Сијаси Партијалар вә Ичтимаи Һәрәкатлар Архиви — 1991 илдә кечмиш Респ. партија архивинин әсасында јарадылмышдыр. Бурада Һ.-ун 1938 илдә коммунист партијасы сыраларына гәбул едилмәси һаггында әризәси вә Азәрб. К(б)П МК Бүросунун бу һагда гәрары, Москвада кечириләчәк Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјү, «Короғлу» операсы һаггында, һабелә Һ.-ун Азәрб. Бәстәкарлар Иттифагынын сәдри, АДК-нын ректору тә'јин едилмәси, она Азәрб. ССР халг арт. фәхри ады верилмәси, анадан олмасынын 60 иллији вә мусиги јарадычылығынын 40 иллији јубилејинин кечирилмәси вә с. барәдә Азәрб. К(б)П МК Бүросунун гәрарлары сахланылыр. Архивдә Һ.-ун 1940 илә гәдәрки әмәк фәалијјәти һаггында арајыш, она гаршы бөһтан мәктубу вә орадакы «фактлары» тәкзиб едән сәнәдләр, бәстәкарын сәһһәтини мүајинә едән хүсуси һәким комиссијасынын арајышы, онун М. Ч. Бағырова мәктубу вә чохлу дикәр сәнәдләр дә мүһафизә олунур.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Тарих Архиви — 1930 илдә Мәркәзи Дөвләт Архивинин гәдим тарих шө'бәси әсасында јарадылмышдыр. Архивдә Һ.-ун һәјат вә фәалијјәтинин илк дөврләрини әкс етдирән сәнәдләр горунуб сахланылыр. Онларын арасында Һ.-ун Гори семинаријасыны гуртармасы, Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасында Һадрут кәнд мәктәбинә мүәллим тә'јин едилмәси һаггында сәнәдләр, бәстәкарын әсәрләринин ифасына ичазә верилмәсинә аид јазышмалар вә дикәр сәнәдләр дә вардыр.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәти — дөвләт мүәссисәси. Респ.-да радио верилишләри илк дәфә Бакыда 20 илләрин ахырларындан башламышдыр. Индијәдәк Азәрб.-нын бир чох көркәмли муғәнниләринин вә мусигичиләринин ифасында Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Короғлу» опералары, «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары радио үчүн монтаж едилмишдир. Онун бир чох башга мусиги әсәрләри лентә јазылараг радионун фондунда сахланылыр.

Респ.-да илк телевизија верилиши 1956 илдә олмушдур. Һазырда телевизија фондунда Һ.-ун бир чох мусиги әсәрләри, онун һаггында чәкилмиш сәнәдли филмләр вә с. вардыр.

Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасы — респ.-да фундаментал елми тәдгигатларын вә тәтбиги арашдырмаларын мәркәзи олан ән бөјүк елм очағы. 1945 ил мартын 27-дә ССРИ ЕА-нын Азәрб. филиалы әсасында тә'сис едилмишдир. Һ. Азәрб. ЕА тә'сис едиләркән онун тәркибинә сечилән илк 15 академикдән бири олмушдур. О, ЕА-нын фәалијјәтини чанландырмаг, елми тәдгигат ишләрини кенишләндирмәк мәгсәдилә фәал иш апарыр, ССРИ ЕА-нын апарычы алимләри илә көрүшүр, мәсләһәтләширди. Академијанын индики Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-ту билаваситә онун тәшәббүсү илә јарадылмыш, бәстәкар һәмин ин-тун илк директору олмушдур. Һ. мәһсулдар бәстәкарлыг фәалијјәти илә јанашы, елм саһәсиндә дә арашдырмаларыны мүнтәзәм олараг давам етдирирди. Онун мусигишүнаслыг саһәсиндә апардығы чохиллик сәмәрәли тәдгигатларын нәтичәси олан «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» монографијасы тәкчә мүәллифинин дејил, бүтүнлүкдә Азәрб. сәнәтшүнаслыг вә естетика елмләринин ән бөјүк уғурларындан бири кими бу күн дә өз фундаментал нәзәри әһәмијјәтини горујуб сахламагдадыр. ЕА-нын ин-тларында Һ.-ун һәјат вә јарадычылығынын мүхтәлиф јөнләрдән өјрәнилмәсинә һәср олунмуш бир сыра тәдгигат ишләри апарылмыш, монографијалар јазылыб чап едилмишдир. Һазырда Азәрб. ЕА-нын тәркибиндә мүасир елмин ән мүхтәлиф истигамәтләри үзрә арашдырмалар апаран 34 елми тәдгигат мүәссисәси, 10 хүсуси конструктор бүросу фәалијјәт көстәрир.

Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасы Рәјасәт һеј'әтинин бинасы.

Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасынын Әлјазмалар Институту — Азәрб. вә Шәрг өлкәләринә аид гәдим, надир әлјазмалар сахланылан вә тәдгиг едилән елми идарә. Бакыдадыр. Шө'бә кими 1928 илдә јарадылмыш, 1950 илдән Азәрб. ЕА Респ. Әлјазмалар Фонду ады илә фәалијјәт көстәрмишдир. 1986 илдән ин-тдур. Ин-тда Азәрб., һабелә Јахын вә Орта Шәрг халгларынын елм вә мәдәнијјәтинин бүтүн саһәләринә аид 40 миндән артыг әлјазма абидәләри, гәдим чап китаблары, мәтбуат нүмунәләри вә с. горунуб сахланылыр. 19 әсрин 2-чи јарысы—20 әсрин әввәлләринин мәдәнијјәт вә елм хадимләринин шәхси архив материаллары ин-тун фондунда әһәмијјәтли јер тутур. Бурада Һ.-ун шәхси архиви дә мүһафизә олунмагдадыр. Бәстәкарын нотлары, әсәрләринин автограф әлјазмалары, кечмиш ССРИ-нин көркәмли бәстәкарлары вә јазычылары илә јазышмалары, садә әмәк адамларындан алдығы мәктублар, мүхтәлиф фотошәкилләр вә ајры-ајры китаблары архивин әсасыны тәшкил едир. Үмумијјәтлә, ин-тда Һ.-ун 936 әдәд фонд материалы гејдә алынмышдыр. Бүтүн бу материаллар ин-тун әмәкдашлары тәрәфиндән горунур вә өјрәнилир.

Азәрбајчан Республикасы Елмләр Академијасынын Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Институту — респ.-да сәнәтшүнаслығын елми мәркәзи. ССРИ ЕА Азәрб. филиалында Һ.-ун рәһбәрлији илә 1944 илдә тәшкил олунмуш инчәсәнәт бөлмәсинин әсасында

1945 илдә јарадылараг Инчәсәнәт ин-ту адландырылмышдыр. 1951 илдән индики адыны дашыјыр. Һ.-ун анадан олмасынын 60 иллик јубилеји мүнасибәтилә ин-та онун ады верилмишди. Һ. ин-т тәшкил олунандан өмрүнүн сонунадәк онун директору олмушдур. Ин-тда Азәрб. инчәсәнәтинин бүтүн саһәләри үзрә тәдгигат ишләри апарылыр. Һ.-ун «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» (1945) адлы монументал елми әсәринин чапы ин-тун һәјатында әламәтдар һадисә олду. Илк вахтдан Һ. ону һәлә Гори семинаријасында охудуғу илләрдән дүшүндүрән Азәрб. мусигисиндә чохсәслилик проблеми үзәриндә ишләјирди. Бунунла јанашы, бәстәкарын тәшәббүсү вә рәһбәрлији илә милли инчәсәнәтин тарихи вә нәзәријјәси проблемләринә даир тәдгигатларын нәшринә башланды. 1949 илдә Һ.-ун редактә етдији «Азәрбајчан инчәсәнәти» мәчмуәсинин ики чилди нәшр едилди. Ин-тда Һ. ирсинин, онун нәзәри-естетик көрүшләринин өјрәнилмәси саһәсиндә мүһүм ишләр көрүлмүш, бир сыра санбаллы монографик тәдгигатлар нәшр олунмушдур.

Азәрбајчан ССР Дөвләт һимни — Һ.-ун 1945 илдә бәстәләдији рәсми дөвләт һимни (1945—92). Хор вә симф. орк. үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Сөзләри Сәмәд Вурғун вә Сүлејман Рүстәминдир. 1978 илдә һимнин мәтниндә Һүсејн Ариф бә'зи дәјишикликләр етмиш, Нијази тәрәфиндән мусиги редактәси апарылмышдыр.

«Азәрбајчан түрк ел нәғмәләри» — мәчмуә. 1927 илдә, Азәрб. Халг Маариф Комиссарлығы тәрәфиндән Һ. вә М. Магомајевин үмуми редакторлугу илә нәшр едилмишдир. Мәчмуәдә топланан 33 ел нәғмәсини Һ., М. Магомајев вә З. Һачыбәјов топлајыб нота салмышлар. Бу ишдә онлара ханәндә Чаббар Гарјағды оғлу да бөјүк көмәклик көстәрмишдир. Бу мәчмуә илә Азәрб.-да мусиги фолклоршүнаслығынын әсасы гојулмушдур. Мәчмуәдә топланан бә'зи нәғмәләри Һ. сонрадан симли квартет, еләчә дә хор үчүн ишләмишдир. 1985 илдә мәчмуә тәкрар нәшр едилмишдир.

«Азәрбајчан түрк халг мусигиси һаггында» — Һ.-ун мәгаләси. «На рубеже Востока» журналынын 1928 ил 3-чү сајында дәрч олунмушдур. Бурада мүәллиф «Шәрг мусигиси һаггында Гәрб алимләринин тәфсири» («Маариф вә мәдәнијјәт» журналы, 1926, № 7) мәгаләсиндә ирәли сүрдүјү фикирләри инкишаф етдирмишдир. Һ.-ун Азәрб. халг мусигисини бөјүк сә'јлә өјрәндији илләрдә јаздығы һәр ики мәгаләдә әрәб-фарс мусиги системинин јаранмасы вә инкишафы һаггында јүрүтдүјү фикирләр онун 1945 илдә јаздығы «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәриндә елми чәһәтдән даһа долғун вә сәлис ифадә едилмишдир.

«Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары»— Һ.-ун Азәрб. лад-мәгам системинин өјрәнилмәсинә аид санбаллы тәдгигат әсәри. Илк дәфә 1945 илдә Бакыда чап олунмушдур. Мүәллиф бу тәдгигатларын гајәсини белә сәчијјәләндирир: «Мәним бу әсәрим Азәрбајчан халг мусигисинин әсас чәһәтләрини өјрәнмәк үчүн нәзәри бир васит вә Азәрбајчан ладлары әсасында мусиги јазан бәстәкарлара бир јарадычылыг көмәјидир». Бу монографија педагожи бахымдан тәдрис материалы кими дә гијмәтлидир. Артыг 50 илдир ки, онун әсасында «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» курсу АДК-нын бүтүн факултәләриндә, һәмчинин мусиги техникумларында вә мусиги мәктәбләриндә тәдрис едилир. Монографија индијәдәк Бакыда дәфәләрлә нәшр олунмушдур: 1945 (рус дилиндә), 1957, 1962, 1965 (Азәрб. дилиндә), 1985 (рус, Азәрб., инкилис дилләриндә).

Азәрбајчан халг чалғы аләтләри оркестри, Азәрб. Респ. Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинин С. Рүстәмов ад. Халг Чалғы Аләтләри Оркестри—1932 ил мај ајынын 1-дә Һ. тәрәфиндән јарадылмышдыр. 22 нәфәрлик орк.-ин дирижору Һ., дирижор көмәкчиси вә концертмејстери С. Рүстәмов олмушдур. Бу, нотла чалан илк Азәрб. халг чалғы аләтләри орк. иди. Һ. Азәрб. халг маһны вә рәгсләрини бу орк. үчүн ишләмиш, Гәрби Авропа вә рус бәстәкарларынын әсәрләрини дә орк.-а ујғун шәкилдә тәфсир етмишди. Һ. орк.-ин репертуарыны зәнкинләшдирмәк мәгсәдилә илк нөвбәдә С. Рүстәмову, Г. Салаһову вә б. бу ишә чәлб едир. Онларын орк. үчүн ишләмәләри коллективин пүхтәләшмәсиндә вә ифачылыг мәзијјәтләринин артырылмасында хүсуси рол ојнамышдыр. 1932 илин ахырларында Һ. бу орк. үчүн ики бөјүк әсәр—I вә II фантазијаларыны јазыр. 1933 илдә орк.-ин тәркиби бир гәдәр бөјүјәрәк, 30 нәфәрә чатыр. Кет-кедә халг чалғы аләтләри үчүн јени-јени әсәрләр јаранмаға башлајыр. 1935 илдә орк.-а рәһбәрлик етмәк Һ.-ун тәләбәси С. Рүстәмова тапшырылыр. Орк.-ин тәркибинә фп. дахил едилир. 1937 илдә артыг 40 нәфәрдән ибарәт олан орк. өзүнүн илк гастрол сәфәрләриндә — Москва вә Ленинградда бөјүк мүвәффәгијјәтлә чыхыш едир. 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә орк.-ин ифасы хүсуси олараг гејд едилмишди. Һәмин ил апрелин 9-да Бөјүк Театрын сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны халг чалғы аләтләри орк. мүшајиәт етди (Һ. мусигили комедијанын мусигисини халг чалғы аләтләри үчүн орк.-ләшдирилмәсини вә дирижорлуғу С. Рүстәмова һәвалә етмишди). Сонралар да Һ., М. Магомајев вә С. Рүстәмовла јанашы Ф. Әмиров, Нијази, С. Әләскәров, Ә. Аббасов, С. Һачыбәјов, Ч. Чаһанкиров, Һ. Ханмәммәдов, Адил Кәрај вә б. бу коллектив үчүн орижинал әсәрләр јазмышлар.

Азәрбајчанда Халг Чалғы Аләтләри Оркестринин чыхышы. Дирижор пулту архасында **С. Рүстәмовдур.**

«Азәрбајчанда мусиги тәрәггиси»— Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1926 ил 8 вә 9-чу сајларында дәрч олунмушдур. Халг Маариф комиссары М. Гулијевин Азәрб. театр вә мусиги сәнәтләринин инкишафына даир мә'рузәсинә чаваб олараг јазылмышдыр. Мәгаләдә Шәрг мусиги системи илә Авропа мусиги системи арасындакы фәргләр изаһ едилмиш, тар тәһсилинин лабүдлүјү көстәрилмишдир.

«Азәрбајчанда мусиги тәһсили» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1925 ил 3-чү сајында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә чар һакимијјәти вахтында Бакыда «Рус император мусиги чәмијјәти» нәздиндәки мусиги мәктәбиндә бир нәфәр дә олсун јерли түркләрдән тәһсил алмамасы гејд олунмушдур. 1923 илдә Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбинин тәшкили, мәгсәдләри, шакирдләрин сајы, тәдрис едилән фәнләр мәгаләдә ишыгландырылмыш, мәктәбин јетирмәләринин Шәрг мусигисинин тәрәггисинә көмәк едәчәкләринә үмид ифадә олунмушдур.

«Азәрбајчанын мусиги мәдәнијјәти» —Һ.-ун мәгаләси. «Правда» гәзетинин 1938 ил 1 апрел тарихли сајында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә Москвада кечириләчәк Азәрб. инчәсәнәти декадасы әрәфәсиндә ашыг сәнәти, мусиги тәһсили, халг чалғы аләтләри орк., дөвләт хору, рәгс ансамблы, мусиги фолклорунун топланмасы вә нәшри, Азәрб.-ын чағдаш опера сәнәти һаггында үмуми мә'лумат верилир.

«Азәрбајчанфилм», Ч. Чаббарлы ад. «Азәрбајчанфилм» киностудијасы — 1923 илдә јарадылмышдыр. Бакыдадыр. 1923—26 илләрдә Азәрб. Фото-Кино Идарәси (АФКИ), сонралар «Аздөвләткино» (1926—1930), «Азәркино» (1930—1933), «Азфилм» (1933), «Аздөвләткиносәнајеси» (1934), «Азәрфилм» (1935—1940), «Бакы киностудијасы» (1941—1959) адланмышдыр. 1961 илдән индики адыны дашыјыр. Азәрб.-да тамметражлы бәдии филмләр һәлә 20 әсрин 2-чи онилләјиндә чәкилмишдир (1916 илдә И. Мусабәјовун ејниадлы әсәри үзрә «Нефт вә милјонлар сәлтәнәтиндә», 1917 илдә Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында «Аршын мал алан» филмләри). Сонралар «А.»-да бәстәкарын «Аршын мал алан» (1945 вә 1965), «О олмасын, бу олсун» (1956) мусигили комедијалары екранлашдырылмышдыр. 1982 илдә «А.»-да «Үзејир өмрү» адлы рәнкли бәдии телевизија филми чәкилмишдир.

Алмасзадә Гәмәр Һачаға гызы (д. 1915) — балет артисти, балетмејстер вә педагог, илк азәрб. балерина.

Г. Алмасзадә "Короғлу" операсында рәгасә ролунда.

Азәрб. халг арт. (1943), ССРИ халг арт. (1959). Сталин мүкафаты лауреаты (1952). 1936—1953 илләрдә АОБТ-нын солисти, 1953—89 илләрдә исә баш балетмејстери олмушдур. Һ.-ун «Короғлу» операсында јаратдығы соло рәгс А.-нын камил балерина кими јетишдијини көстәрән сәнәт уғурларындандыр. Һ. Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјү (1938) заманы Бөјүк Театрда көстәрилмиш «Короғлу» операсындакы рәгсинә көрә ону «күн үзлү балерина» адландырмышды.

Алмасзадә Әнвәр Һачаға оғлу (д. 1918) — театр рәссамы, график. Азәрб. әмәкдар рәс. (1964). Г. Алмасзадәнин гардашыдыр. 1937 илдән рәссам кими фәалијјәт көстәрдији АОБТ-нда Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасына вә «Лејли вә Мәчнун» операсына тәртибат вермиш, кејим ескизләри һазырламышдыр.

«Ананын оғлуна нәсиһәти» — Һ.-ун Ашыг Мирзәнин (Бајрамов) сөзләринә бәстәләдији маһны (1942). Вәтәнпәрвәрлик руһунда јазылмыш бу маһны жанр е'тибарилә даһа чох монологу хатырладыр. Мелодијанын гурулушу, әсасән, декламасија шәклиндәдир. Маһны әдәби мәтнә мувафиг олараг гәзәбли е'тираз вә чағырыш пафосу илә сәчијјәләнир. Һ.-ун мүһарибә илләриндә јаздығы дикәр маһны вә маршлары илә бәрабәр бу маһнысы да чәбһә хәттиндә тез-тез сәсләнирди. Илк дәфә 1942 илдә дәрч олунуб. 1975 илдә бәстәкарын «Сечилмиш арија вә маһнылары» мәчмуәсинә, 1985 илдә «Одлу илләрин маһнылары» мәчмуәсинә дахил едилиб.

Ә. Анаплы "Аршын мал алан"да Вәли ролунда.

Анаплы (Мәммәдов) Әбүлһәсән (1894—1921) — актјор. 1910—11 илләрдә «Сәфа» вә «Нична» чәмијјәтләри театр труппаларында, 1916 илдән З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын театр бирлијиндә, 1920 илдән Азәрб. Бирләшмиш Дөвләт Театрында фәалијјәт көстәрмишдир. Комик актјор олмуш, Һ.-ун әсәрләриндә Вәли, Һамбал, Диванә («Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану») вә б. ролларыны ојнамышдыр. Гарабағда гастролда оларкән ермәни дашнаклары тәрәфиндән хаинчәсинә өлдүрүлмүшдүр.

Анар

Анар (Анар Рәсул оғлу Рзајев; д. 1938) — јазычы, драматург, ссенарист, реж., ичтимаи хадим. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1976), Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1980). Азәрб. Јазычылар Бирлијинин сәдри (1991 илдән; 1987 илдән биринчи катиби олмушдур). Рәсул Рзанын оғлудур. 1981—82 илләрдә «Азәрбајчанфилм» киностудијасында о заманкы ССРИ Мәркәзи Телевизијасынын сифариши илә өзүнүн ссенариси әсасында «Үзејир Һачыбәјов. Узун өмрүн аккордлары» (Азәрб. вариантында «Үзејир өмрү») адлы икисеријалы бәдии рәнкли телевизија филми чәкмишдир. Һ. һаггында мәгаләләр («Онсуз бир күнүмүз дә јохдур», «Һејкәл олмуш инсан», «Көзәллијә говушмаг», «Лејли вә Мәчнун»ла јени көрүш»), бәстәкарын «Сәнсиз» вә «Севкили чанан» гәзәл-романсларынын ајрыча миниатүр нәшринә, «Үзејир Һачыбәјов» енсиклопедијасына өн сөз дә јазмышдыр.

Анатоллу (Сәфәров) Әһмәд Мухтар оғлу (1894—1963) — актјор, мәзһәкә устасы. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). Сәһнә фәалијјәтинә 1911 илдә «Сәфа» чәмијјәтинин театр труппасында башламышдыр. 1920 илдән АОБТ, АДТ вә Мусигили Комедија Театрында ишләмишдир. Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Вәли вә Һамбал, «Короғлу» операсында Тәлхәк ролларында ојнамышдыр.

Анкара Дөвләт Опера вә Балет Театры — 1949 илдә Анкара консерваторијасынын опера студијасы әсасында јаранмышдыр. Театрда Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары бөјүк уғурла тамашаја гојулмушдур. «Аршын мал алан»ын илк тамашасы 1985 ил јанварын 30-да олмушдур. Тамашанын дирижору Назим Рзајев, реж. Вагиф Ибраһимоғлу (Һәсәнов), консертмејстери Әһәд Әләскәроғлу (Әскәров), мәтнин түрк дилинә тәрчүмәчиси Алев Јамач, сәһнә тәртибаты вә кејим ескизләринин мүәллифләри Солмаз Һагвердијева, Саваш Чамкөз вә Мина Көкбукет, хореографы Туфан Кајтмаз иди. Әскәр ролуну Чумһур Бөлер, Күлчөһрәни Кериман Давран, Солтан бәји Чавид Шаһар, Чаһан халаны Нуран Чапаноғлу вә Февзије Барту ифа етмишләр. «Мәшәди Ибад» («О олмасын, бу олсун») мусигили комедијасынын илк тамашасы исә 1989 ил апрелин 10-да олмушдур: дирижору Талеһ Гәнијев, реж. Вагиф Ибраһимоғлу (Һәсәнов), консертмејстери Әһәд Әләскәроғлу (Әскәров), мәтнин түрк дилинә тәрчүмәчиси Невид Кодаллы, сәһнә тәртибатчысы Назим Бәјкишијев, хореографы Туфан Кајтмаз иди. Мәшәди Ибад ролуну Јалчын Давран вә Шинаси Өзел, Рүстәм бәји Ајһан Аһыскал вә Таһир Солакоғлу, Күлназы Сема Өзер ојнамышлар.

Һәр ики әсәрин сәһнәјә гојулмасы Түркијәнин мәдәни һәјатында бөјүк бир һадисә кими гаршыланмышды.

Антракт — Һ.-ун әксәр мусигили сәһнә әсәрләриндә муәјјән пәрдәләрдән әввәл ифа олунан оркестр мүгәддимәси. А.-да кәләчәк сәһнә һадисәләринин мәзмуну үмумиләшдириләрәк образлы-емосионал шәкилдә ачылыр. «Лејли вә Мәчнун» операсынын сон шәклинин А.-ы Һ. јарадычылығында ән парлаг А. нүмунәләриндәндир. Һ. бурада «Аразбары» зәрби-муғамындан истифадә етмишдир. Һ.-ун «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын II пәрдәсинин А.-ы да әһәмијјәтлидир. Бу А.-да Һ. илк дәфә полифонија формасындан— үчсәсли фукеттадан истифадә етмишдир. «Әсли вә Кәрәм» операсынын бүтүн пәрдәләри А. илә башланыр. «Короғлу» операсынын А.-лары драматуржи чәһәтдән хүсусилә әһәмијјәтлидир. II пәрдәнин А.-ы өзүнәмәхсуслуғу илә диггәти чәлб едир. Феодалларын тәнтәнәли, тәмтәраглы мәишәти чох јығчам шејпур сәдалы мөвзу илә ифадә олунмушдур. Бу мөвзунун ардынча сәсләнән икинчи мөвзу дүшүнчәли, чидди вә мәрданә характерлидир. О, III пәрдәнин «Әһднамә» хорунун трансформасија олунмуш мөвзусунун әсасында гурулмушдур. Һәмин мөвзунун II пәрдәнин А.-ында сәсләнмәси фираван, бајрамсајағы сарај һәјатынын мубаризәјә галхмыш халг күтләләринин ирадәсинә табе олмасы вә дағылмасы илә бағлыдыр. III пәрдәнин А.-ы симфоник мусигинин јүксәк нүмунәсидир. «Чәнлибел» хору илә бирликдә бу А. халг күтләләринин гәһрәмани, азадсевәр характерини тәчәссүм етдирән монументал вокал-симфоник лөвһә јарадыр. Композисија гурулушуна көрә соната формасында олан бу А.-да муғам формасы илә үзви бағлылыг вардыр. А.-ын орижинал мәгам-тоналлыг планы да онун муғам формасы илә әлагәсиндән ирәли кәлир: бурада соната формасынын һәр бөлмәсиндән сонра илкин мәгам-тоналлыға — фа дијез минора гајыдыш баш верир. Бу чүр гајыдыш муғамда илкин шө'бә олан мајә-тоникаја гајыдышын ејнидир. Һ.-ун А.-лары (хүсусилә «Короғлу» операсынын) Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығында симф. мусигинин тәшәккүлү вә инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр.

«Аразбары» — кениш јајылмыш Азәрб. зәрби-муғамларындан бири. Һ. «Лејли вә Мәчнун» операсынын 5-чи пәрдәсинин сон шәклиндәки мусиги мүгәддимәсиндә—антрактда «А.»-дан истифадә етмишдир. «А.»-нын кәләчәк сәһнә һадисәләринин емосионал атмосферини јарадан мусигиси чох зәриф, һәзин сәсләнәрәк, дүнјадан накам көчмүш гәһрәманларын инсан јаддашында әбәди јашајачаг кәдәрли образларыны чанландырыр. Һ. муғам ифа едән милли вокал-инструментал мусиги ансамблынын ифачылыг принсипләринә хас имитасијалы инкишаф үслубундан истифадә едәрәк «А.»-ны чох инчә бәдии зөвг, өлчү һисси вә јарадычылыг кәшфләри илә ишләмишдир. «А.» Азәрб. симф. мусигисинин илк гајнагларындан олуб, Ф. Әмиров вә Нијазинин јарадычылығында симф. муғамын мејдана кәлмәсинә зәмин јаратмышдыр. Бәдии вүс'әтинә көрә мүстәгил әсәр тә'сири бағышлајан бу антракт симф. орк.-нын ифасында сәсләнир.

Аракишвили (Аракчијев) Дмитри Игнатјевич (1873—1953) — күрчү бәстәкары, мусигишүнас-етнограф, ичтимаи хадим. Күрч. халг арт. (1929), Күрч. ЕА акад. (1950), Сталин мүкафаты лауреаты (1950). А. күрчү милли мусиги мәктәбинин баниләриндәндир. Һ. онунла Тифлисдә таныш олмуш, сонралар онларын мүнасибәтләри достлуға чеврилмишдир. Онлар тез-тез көрүшәр, мәктублашардылар. Һ.-ун ев-музејиндә А.-нин мәктублары сахланылыр.

«Аршын мал алан» — Һ.-ун үчүнчү вә сонунчу мусигили комедијасы. 1913 илдә јазылмыш вә һәмин ил Санкт-Петербургда, консерваторијаја гәбул имтаһаны әрәфәсиндә тамамланмышдыр. Азәрб. чәмијјәтинин о дөврку аилә-мәишәт мүнасибәтләринин тәнгиди, инсанын мә'нәви азадлығы, Азәрб. гадынларынын өз һүгуглары уғрунда мүбаризә мөвзусуна һәср олунмушдур. Либреттосуну да Һ. өзү јазмышдыр. Мүәллиф мүсбәт гәһрәманлары өн плана чәкир, көһнә феодал-тачир аләминин нүмајәндәләрини исә санки «пәрдә» архасында кизләдир; бу нүмајәндәләр интуитив олараг кәнчләрин шәхси азадлыг вә әсл аилә сәадәтинә чан атмаларына һагг газандырыр. «А. м. а.»-ын иштиракчылары чәмијјәтин мухтәлиф тәбәгәләрини вә муәјјән характер типләрини тәмсил едирләр. Силки хурафатдан узаг, романтик, чошғун руһлу баш гәһрәманлар — Әскәр вә Күлчөһрә үчүн һәјатда башлыча шеј

“Аршын мал алан” мусигили комедијасынын афишасы. 1913.

“Аршын мал алан” мусигили комедијасынын рус дилиндә тамашасынын афишасы. 1916.

— бөјүк вә сәмими мәһәббәтдир. Сакит вә тәмкинли Сүлејман вә Асја хошбәхтликләрини мәнсуб олдуглары задәкан —тачир әһатәсиндә ахтарырлар. Көһнә дүнјанын тәмсилчиләри Ҹаһан хала илә Солтан бәј өз аләмләрини мүдафиә етсәләр дә, бу аләмә, гисмән, е'тибарсыз чыхырлар. Ағыллы, көзуачыг, меһрибан гуллугчу вә нөкәр — Телли илә Вәли әсәрин демократик јөнүнү тәчәссүм етдирирләр. «А. м. а.»-нын башлыча бәдии ифадә мәнбәји олан мусигинин драматуржи функсијасы кениш вә мүрәккәбдир. Образлы мәзмунун дәринлији вә мусигинин инкишафынын әһатәлилији «А. м. а.»-ы комик операја јахынлашдырыр. Әскәрин II пәрдәдәки маһнысынын мөвзусу әсасында олан мәһәббәт лејтмотиви мусигинин образлы интонасија вәһдәтинә зәмин јарадыр. Баш гәһрәманларын образларыны вә фәрдијјәтини долғун ачмаг үчүн Һ. башлыча олараг аријадан истифадә етмишдир. Бу сәбәбдән муғам мелодијаларынын үслуб хүсусијјәтләри илә бағлы кениш вә рәнкарәнк интонасија инкишафы үчүн зәмин јаранмышдыр. Әскәрин I пәрдәдәки аријасы (Фүзулинин гәзәли әсасында) онун үмумиләшдирилмиш сурәтини јарадараг кәдәр, һәсрәт, хәјалпәрвәрликлә јанашы һәјәчан вә чошғунлуғу ифадә едир. Әскәрин II пәрдәдәки маһнысы вә Күлчөһрә илә дуетиндә севинч, никбинлик, сағлам һәјат дујуму кими чәһәтләр ифадә олунмушдур. II пәрдәдә Күлчөһрәнин илк аријасы чарәсизлик, үмидсизлик руһундадыр. Һәмин пәрдәдәки о бири аријанын мусигиси чошғун еһтираслы, сәрбәст емосијалыдыр. Күлчөһрәнин партијасы ики кенишһәчмли вокал нөмрәләрлә — III пәрдәдәки арија вә IV пәрдәдәки ариозо («Налә») илә тамамланыр. Сонунчу ариозода гәһрәманын илкин әһвали-руһијјәсинә гајытмагла о дөврүн Азәрб. гадынынын кәдәрли талеји тәмсил олунур. Дикәр гәһрәманларын образлары мәишәт жанры үслубундакы мусиги васитәсилә ачылыр. Образлары габарыг верилмиш Вәли илә Теллинин дуети интонасија ифадәлилијинә көрә мәишәт характерли мусиги сәһнәчијидир. Әсәрин увертүрасында үмумиләшдирилмиш шәкилдә севинч, шәнлик атмосфери верилмишдир. Увертүранын әсас мөвзусу «Бојнунда вар сарылыг» халг маһнысы, орта һиссәси исә мәһәббәт лејтмотиви әсасында гурулмушдур. «А. м. а.»-ын мусигисиндә фолклорла бөјүк вә дәрин бағлылыг вардыр. Лакин бурада Һ. халг маһныларынын мөвзусунун ејнилә истифадәсиндән демәк олар ки, имтина етмишдир. О, шифаһи халг јарадычылығында артыг ишләнмиш вә сафлашмыш мелодијаны бир даһа чилалајыр, фолклор мелодијасынын әсас мөвзу рүшејмини өзүнәмәхсус тәрздә јарадычылыгла инкишаф етдирир. «А. м. а.»-да Һ. Азәрб. мусигисинин шифаһи ән'әнәли маһны, ашыг, муғам јарадычылығы көкү илә Авропа классик операсына хас кантиленалығы үзви сурәтдә бирләшдирәрәк јени милли мелодика типи јаратмышдыр. Әсәрдәки дикәр јенилик Һ.-ун милли һармонија үслубуну јаратмасыдыр. Бу үслуб Азәрб. лад-мәгам системинин Авропа мажор-минор системи илә вәһдәтиндән јаранмышдыр. Милли мусигидәки чохсәслилик елементләринә әсасланараг, Һ. полифонија јазы үслубундан да истифадә етмишдир. Бу әсәрдә Һ., јарадычылығынын јеткин дөврү үслубу үчүн типик олан мүстәгил мелодија хәтләринин үзви бирләшмәсиндән әмәлә кәлән икисәсли инструментал фактура јаратмыш, халг маһны формалары илә (куплет, период), пешәкар бәстәкарлыг јарадычылығы мусиги формаларыны ујғунлашдырмаг јолу илә кетмишдир. Бу әсәрдә бәстәкарын чохсистемли мусиги тәфәккүрү тәшәккүл тапмышдыр.

«А. м. а.»-ын мүстәсна зәнкин сәһнә һәјаты вар. Илк тамашасы 1913 ил октјабрын 25-дә Бакыда, Һ. З. Тағыјевин театрында олмушдур. Ролларда Һ. Сарабски (Әскәр), Ә. Ағдамски (Күлчөһрә), Ә. Һүсејнзадә (Солтан бәј), М. Һ. Терегулов (Сүлејман), Һ. Һүсејнов (Вәли) вә б. чыхыш етмишләр. Тамашанын реж. Һ. Әрәблински иди. Әсәрин либретто-

“Аршын мал алан” мусигили комедијасынын Тәбриздәки тамашасынын афишасы. 1917.

“Аршын мал алан” тамашасындан сәһнәләр.

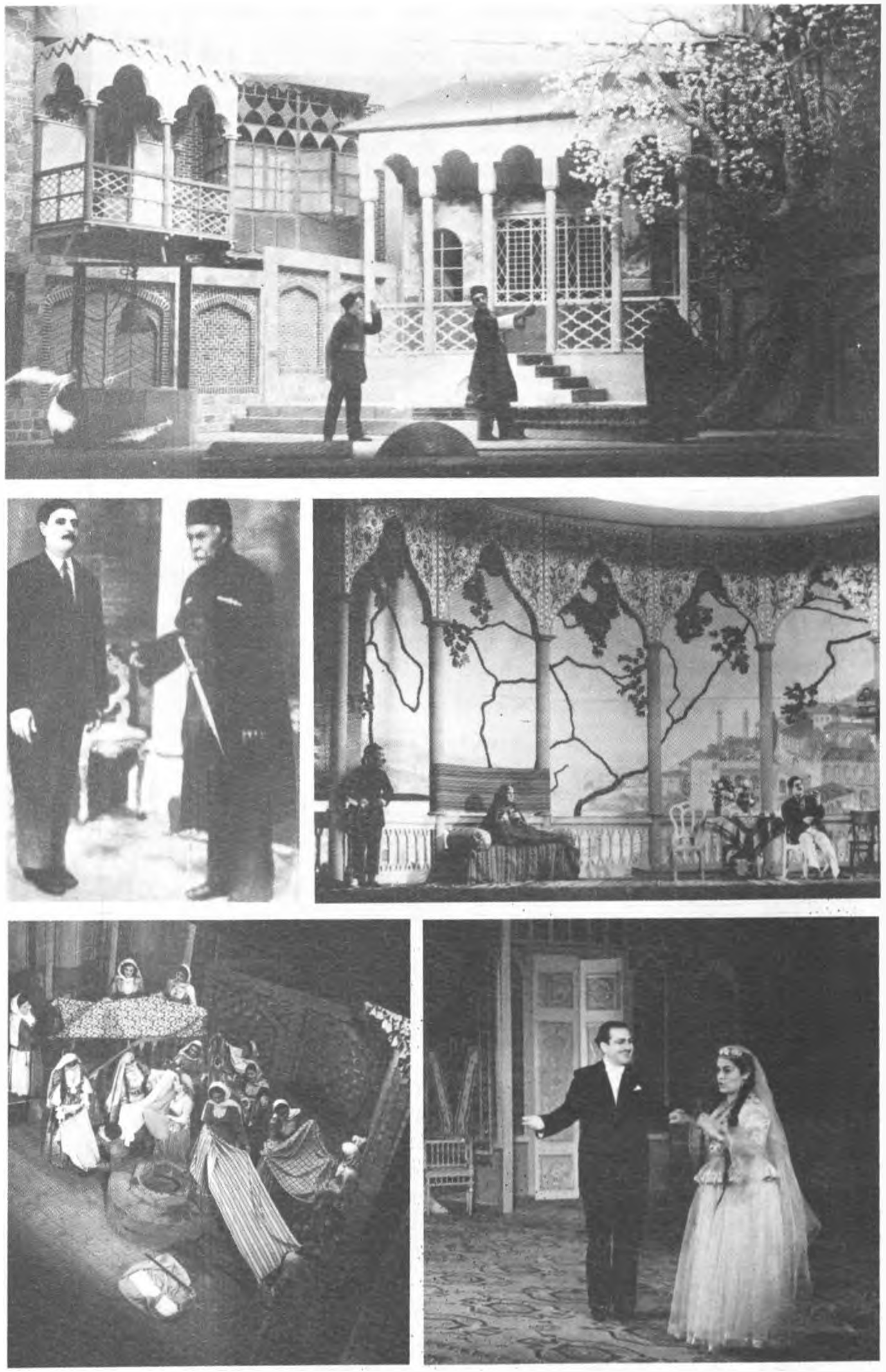

"Аршын мал алан" тамашасындан сәһнәләр.

су рус, күрчү, ермәни, Украјна, белорус, инкилис, фарс, түрк, Чин, полјак, болгар вә с. дилләрә тәрчүмә едилмишдир. «А. м. а.» Нју-Јорк, Парис, Лондон, Берлин, Анкара, Теһран, Гаһирә, Варшава, Софија, Пекин вә с. ш.-ләрдә тамашаја гојулмушдур. 1938 илдә Москвада Азәрб. инчәсәнәти декадасы заманы көстәрилмишдир. Ифачылар: Бүлбүл (Әскәр), С. Мустафајева (Күлчөһрә), Һ. Рзајева (Телли), Ә. Анатоллу (Вәли), Ә. Һүсејнзадә (Солтан бәј) вә б. Тамашанын реж. И. Һидајәтзадә олмушдур. 1952 илдә «А. м. а.» Москвада К. С. Станиславски вә Вл. И. Немирович-Данченко ад. Мусигли Драм Театрында тамашаја гојулмушдур.

«А. м. а.» 4 дәфә екранлашдырылмыш, дәфәләрлә граммофон валына јазылмышдыр (Азәрб., рус вә фарс дилләриндә).

«Аршын мал алан» — Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш бәдии филмләр. Илк дәфә 1916 илдә Пирон гардашларынын «Филма» сәһмдар чәмијјәтинин реж. Б. Светлов тәрәфиндән чәкилмишдир. Роллары Ә. Һүсејнзадә (Султан бәј), Һ. Сарабски (Әскәр), Ә. Ағдамски (Күлчөһрә), Ј. Нәриманов (Чаһан хала), М. Әлијев (Сүлејман бәј) вә б. ифа етмишдиләр Филм сәссиз олдуғундан ону халг чалғы аләтләри мүшајиәт едир, Ч. Гарјағды оғлу вә с. ханәндәләр мусигили комедијадан аријалар ифа едирдиләр. Филм тамашачылар тәрәфиндән марагла гаршыланды. 1917 илдә Петербургдан кәлмиш Г. Беләков «А. м. а.»-ы јенидән екранлашдырды. Лакин о, әсәри екранлашдыраркән мүәллифлә мәсләһәтләшмәмиш, ондан ичазә белә алмамышды. Филм 1917 ил апрелин 20-дә екрана бурахылмыш вә чәми 2 күн нүмајиш етдирилмишди. Һәвәскар актјорларын иштиракы илә чәкилмиш бу филм чох зәиф алынмыш вә Һ.-ун тә'киди илә екрандан чыхарылмышды. 1937 илдә «А.м.а.» АБШ реж. Р. Мамулјан тәрәфиндән екранлашдырылмыш, лакин филмдә Һ.-ун ады көстәрилмәмишди.

1945 илдә Бакы киностудијасында (индики «Азәрбајчанфилм») чәкилмиш ағ-гара, мусигили филм дүнјада кениш шөһрәт газанды. Ссенари мүәллифи Сабит Рәһ-

"Аршын мал алан" филминдән кадрлар. 1945.

“Аршын мал алан” филминдән кадр. 1965.

ман, гурулушчу реж.-лар Р. Тәһмасиб вә Н. Лешшенко, операторлар Ә. Атакишијев вә М. Дадашов, мусиги редактору Нијази иди. Баш ролларда Р. Беһбудов (Әскәр), Л. Чаванширова (Күлчөһрә), Ә. Һүсејнзадә (Солтан бәј), М. Кәләнтәрли (Чаһан хала), Л. Абдуллајев (Вәли), И. Әфәндијев (Сүлејман бәј), Ф. Меһрәлијева (Телли) вә б. чәкилмишдир. «А. м. а.» филминә көрә Һ., Р. Тәһмасиб, Н. Лешшенко, Р. Беһбудов, Л. Чаванширова (Бәдирбәјли), Ә. Һүсејнзадә, М. Кәләнтәрли вә Л. Абдуллајев 1946 илдә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшләр.

1965 илдә «А. м. а.» мусигили комедијасы Бакыда јенидән екранлашдырылмышдыр. Бу рәнкли мусигили филмин реж. Т. Тағызадә, ссенари мүәллифләри М. Дадашов вә Т. Тағызадә, мусиги редактору Ф. Әмиров иди. Әсас роллары Һ. Мәммәдов (Әскәр), Л. Шыхлинскаја (Күлчөһрә), Һ. Јакизаров (Сүлејман бәј), А. Гурбанов (Солтан бәј), Н. Мәликова (Чаһан хала), С. Ибраһимова (Телли) вә б. ојнамышлар.

«Аршын мал алан» һаггында гејдләрим» — Һ.-ун мәгаләси. «Коммунист» гәзетинин 1938 ил 11 апрел тарихли сајында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә мусигили комедијанын мәзмуну тәһлил едилир, әсәрин илк тамашасы заманы гаршыја чыхан чәтинликләрдән, тезликлә шөһрәт газанмасындан бәһс олунур. Москвада кечирилмиш Азәрб. инчәсәнәти декадасынын репертуарына дахил едилән тамашанын јени гурулушуну (1938) бәјәнән мүәллиф мүғәнниләрдән Һ. Һачыбабабәјов, С. Мустафајева, С. Гулијева, А. Терегулова, Е. Ахундова, Һ. Рзајева, Ә. Анатоллу, Ә. Һүсејнзадәнин ифасына, реж. И. Һидајәтзадә вә рәссам Ә. Султановун ишинә јүксәк гијмәт вермишдир.

М. Асланов

Асланов Мираббас Сејидаға оғлу (д. 1923) — филолог, журналист. Педагожи елмләр намизәди (1962). Узун мүддәт Һ.-ун һәјатынын вә журналистлик фәалијјәтинин тәдгиги илә мәшғул олмушдур. Бу һагда бир сыра мәгаләләр, 2 монографија [«Ү. Һачыбәјов (кәнчлик илләри)», 1977 вә «Үзејир Һачыбәјов — журналист», 1985], «Үзејир Һачыбәјов күндәлик јазмыш олсајды» елми-күтләви китабыны (1994) јазмышдыр. Һ.-ун мүхтәлиф дөврләрдә јаздығы фелјетонлары топлајараг «Ордан-бурдан» башлығы илә чап етдирмиш (1981), бирчилдлик «Сечилмиш әсәрләри»нин (1985) тәртибчиси олмушдур. «Үзејир Һачыбәјов» библиографијасынын (1976, 1985) мүәллифләриндәндир.

Асланова Сона Шаһнәзәр гызы (д. 1924) — мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1956). Камера-вокал мусигисинин фәал тәблиғчиләриндән, бир сыра арија вә романсларын илк ифачыларындандыр. Онун ифасында Һ.-ун «Сәнсиз» романс-гәзәли, еләчә дә классик опералардан аријалар емосионаллығы вә сәнәткарлығы; күчлү мусиги дујуму илә фәргләнир. «Доғма халгымыза» мусигили сәнәдли филминин (1954) «Короғлу» операсына аид һиссәсиндә Никар ролунда чәкилмишдир.

Атакишијев Әлисәттар Әләскәр оғлу (1906—1990) — кино оператору, реж. вә рәссам. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1960). Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијалары әсасында чәкилмиш «Аршын мал алан» (1945, М. Дадашовла биркә), «О олмасын, бу олсун» (1956) филмләринин гурулушчу оператору олмушдур.

Атакишијев Рафиг (Рауф) Исрафил оғлу (1925—1994) — мүғәнни (лирик-драматик тенор), пианочу. Азәрб. халг. арт. (1967). АОБТ сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәрин партијасыны ифа етмишдир. 1965 илдә чәкилмиш «Аршын мал алан» филминдә дә Әскәрин маһнылары А.-ин ифасында сәсләнмишдир.

Атакишијев Һүсејнаға Ағаһүсејн оғлу (д. 1949) — режиссор, актјор, Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1983). «Үзејир өмрү» бәдии телевизија филминдә Һ.-ун образыны јаратмыш, 1995 илдә Истанбулда Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны тамашаја гојмушдур.

Атамалыбәјов Мәһәммәдһәсән Гәзәнфәр оғлу (1890—1943) — актјор, педагог. Шамахы, Чәлилабад, Көјчај вә Бакыда халг маарифи вә түрк театрларынын инкишафы саһәсиндә фәалијјәт көстәрмишдир. Шамахыда јерли зијалыларын иштиракы илә Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» вә «Аршын мал алан» тамашаларыны сәһнәјә гојмушдур. 1921 илдән АДТ-нын актјору олмуш, Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Әскәр, Сүлејман вә Интелликент Һәсән ролларында чыхыш етмишдир.

Ахундов Әбдүлхалыг Һачы Абдулла оғлу (1863—1944) — һәким, публисист. «Зәнбур» журналынын тә'сисчиси вә нашири иди. «Зәнбур»ла Һ.-ун редакторлуг етдији «Тәрәгги» гәзети арасында мүнагишә кедирди. Һ.-ун «Зәнбурчу»лара чидди бир тәклиф» ачыг мәктубу да бунунла әлагәдар јазылмышды.

Ахундов Исмајыл Һүсејн оғлу (1907—1969) — рәссам. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1940), Азәрб. халг рәс. (1960). Әсасән графика, декоратив-тәтбиги сәнәт вә театр рәссамлығы саһәсиндә чалышмышдыр. Һ.-ун портретини вә достлуг шаржыны чәкмиш, «Короғлу» операсынын кејим ескизләринин јарадылмасында иштирак етмишдир.

Ахундов Мәммәдсадыг Молла Руһулла оғлу (?—?) — театр тәнгидчиси, журналист. Һ.-ла јахынлығы «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасына даир дәрч етдирдији рә'јлә («Иршад», 15 јанвар 1908, № 7) башланмышдыр. Бундан сонра бәстәкарын «Шејх Сән'ан», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» әсәрләри, һәтта онларын тәкрар тамашалары һаггында мүнтәзәм олараг јазыларла чыхыш етдијиндән, мүасирләри ону «Һ.-ун хејирхаһы» адландырырдылар. Бунунла белә, А. «Әр вә арвад» мусигили комедијасына верилән сәһнә гурулушуну кәскин тәнгид етмишди. Һ.-ун сағлығында онун һаггында дәрч олунмуш тәрчүмеји-һал сәчијјәли илк јазы, һабелә, «Шејх Сән'ан» операсынын мусиги парчаларындан «Әр вә арвад» мусигили комедијасында истифадә едилдијинә даир илк мә'лумат да А.-а мәхсусдур. А. һәгигәтән чох севдији, «аллаһ веркиси» сајдығы јарадычылығына валеһ олдуғу бәстәкары рус охучуларына «мүсәлман аләминдә операнын пионери» кими тәгдим етмиш, Һ. Шәрифовун «Меһри-маһ» операсыны «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас...» әсәрләриндән «гәсб вә тәртиб» едилән оғурлуг адландырмышдыр («Ачыг сөз», 27 апрел 1916, № 170).

М. Ф. Ахундов

Ахундов Мирзә Фәтәли Мирзә Мәһәммәдтағы оғлу (1812 — 1878) — јазычы, материалист философ, ичтимаи хадим. Реалист Азәрб. әдәбијјатынын баниси. Бәдии јарадычылыға ше'рлә башламышдыр («Сәбуһи» тәхәллүсү илә јазырды). Лакин пјесләри, нәсри вә фәлсәфи әсәрләри илә даһа чох танынмышдыр. А. «Һекајәти-Молла Ибраһимхәлил кимјакәр» (1850), «Һекајәти-Мүсјө Жордан һәкими-нәбатат вә дәрвиш Мәстәли шаһ чадукуни-мәшһур» (1850), «Сәркүзәшти-вәзири-хани Ләнкәран» (1850), «Һекајәти-хырс гулдурбасан» (1851), «Сәркүзәшти-мәрди-хәсис» («Һачы Гара») (1852), «Мүрафиә вәкилләринин һекајәти» (1855) комедијалары илә Азәрб.-да реалист драматуркијанын бүнөврәсини гојмушдур. О, һәмчинин «Алданмыш кәвакиб» повестинин, «Кәмалүддөвлә мәктублары» адлы мәшһур трактатын вә бир чох фәлсәфи әсәрләрин мүәллифидир. А. әдәби мәктәбинин давамчыларындан олан Һ. «Опера вә драмын тәрбијәви әһәмијјәти һаггында» адлы мәгаләсиндә бөјүк сәләфи һаггында јазмышдыр: «Ахундовун... драмлары мәним инкишафымда бөјүк рол ојнамышдыр» («Каспи» гәзети, 1917, № 260).

И. Ахундов

Ахундов Назим Фәррух оғлу (1924 — 1994) — әдәбијјатшүнас. Филолокија е. д. (1966). Азәрб. мәтбуат тарихинә даир тәдгигатлар апармышдыр. «Ү. Һачыбәјов јарадычылығынын рус мәдәнијјәти илә әлагәси» (1970), «Ү. Һачыбәјовун һәјат вә фәалијјәти һаггында јазылар» (1970), «Үзејир Һачыбәјов вә рус мәдәнијјәти» (1971), «Ү. Һачыбәјов харичдә» (1986) вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Онун «Азәрбајчан» гәзетинин библиографијасы (1918—1920-чи илләр)» вә «Азәрбајчан дөврү мәтбуаты» әсәрләриндә Һ.-ун јарадычылығындан да бәһс едилир.

С. С. Ахундов

Ахундов Сүлејман Рзагулу бәј оғлу (тәхәллүсү С ү л е ј м а н С а н и; 1875—1939) — јазычы, драматург, педагог. «Иршад», «Һәгигәт» вә «Тәрәгги» гәзетләри илә әмәкдашлыг етмишдир. Һ.-ла чох јахын мүнасибәтдә олмуш, «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасындан сонра әсәр үзәриндә тәкмилләшдирилмә ишләри апарылмасында јахындан иштирак етмишдир.

Ахундов Ширин Мәшәди Һүсејн оғлу (1878—1927) — тарзән. Садыг Әсәд оғлунун тар мәктәбинә мәнсуб сәнәткар олмушдур. Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» операсынын илк тамашасында иштирак етмишдир. Илк тамашадан сонра «Иршад» гәзетиндә дәрҹ едилән бир јазыда дејилирди: ...Тарзән Гурбанын тәһти-идарәсиндә чаланлар ҹүмләсиндән тарзән Ширин хүсусунда Һаҹыбәјов ҹәнабларындан мәктуб кәлмишдир: «Тарзәни-миллимиз олан мәшһур Ширинә артыг тәшәккүр едирәм ки, театр күнү нүмајишкаранә бир сурәтдә чыхыб кедән сазәндәләрә гошулмајыб, кәмали-нәҹабәт илә өз вә'дәсини әмәлә кәтирди вә көзәл чалғысы илә бизим оркестримизә көмәк јетирди» (15 јанвар, 1908 ил, № 7).

Ахундова Елмира Аға гызы (д. 1911) — мүғәнни (лирик-колоратур сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1958). 1934—59 илләрдә АОБТ-нда, 1938 илдән һәм дә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында чыхыш етмишдир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә вә Асја, «Короғлу» операсында Никар партијаларыны охумушдур.

Ш. Ахундова

Ахундова Шәфигә Гулам гызы (д. 1924) — бәстәкар. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1979). АДК-нда «Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары» фәннини Һ.-ун синфиндә өјрәнмишдир. Бир чох маһны вә романсын, дикәр мусиги әсәрләринин, «Кәлин гајасы» (1972, тамашасы 1974) операсынын мүәллифидир. А. бу операда Һ.-ун муғам опералары ән'әнәсини давам етдирмишдир.

«Ачыг сөз» — күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. 1915—1918 илләрдә Бакыда нәшр олунурду. «Игбал» гәзетинин давамы олуб, Мүсават партијасынын рәсми органы иди. Әсасән, милли-демократик идејалары тәблиғ едирди. Наширләри вә редакторлары Мәммәд Әмин вә Мәммәд Әли Рәсулзадәләр, Оручов гардашлары иди. Һ. бу гәзетдә фәал иштирак едирди.

Ашгабад Дөвләт Азәрбајҹан Мусигили Театры — 1921 илдә «Әрәблински театры труппасы» вә «Беш нөмрәли мүсәлман труппасы»нын әсасында јарадылмыш, 1932 иләдәк һәвәскарлар дәрнәји, 1932—40 илләрдә Дөвләт театры кими «Азәрбајҹан Милләтләр Театры», «Түрк Драм Театры», «Ашгабад Дөвләт Азәрбајҹан Мусигили Театры» адлары илә фәалијјәт көстәрмишдир. Репертуарында Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары, «Әсли вә Кәрәм» вә «Короғлу» опералары әсас јер тутмушдур.

Ашыг мусигиси — шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин ән гәдим саһәләриндән бири, ашыг сәнәтинин мүһүм тәркиб һиссәси. Ашыг сәнәтиндә мусиги, поезија, тәһкијә, рәгс, пантомима, театр сәнәти елементләри үзви шәкилдә бирләшмишдир. Ашыг јарадыҹылығынын ән мүрәккәб жанры олан дастанда ашыг сәнәтинин чохҹәһәтлилији даһа ајдын тәзаһүр едир. А. м.-нин ән кениш јајылмыш нөвләриндән бири сазын мүшајиәтилә соло охумагдыр. Сазда чалмаг тарихи инкишаф просесиндә тәдриҹән мүстәгил бәдии әһәмијјәт кәсб етмишдир. Һ. өз јарадыҹылығында ашыг сәнәтинин типик хүсусијјәтләрини јүксәк бәдии сәнәткарлыгла тәҹәссүм етдирмишдир. А. м. васитәсилә Һ. Азәрб. халгынын өз тарихи инкишаф просесиндә әлдә етдији мә'нәви дајаглары ачыб көстәрмиш, илк нөвбәдә, халг күтләсинин гәһрәманлыг мејлләрини ашыг сәнәти сүзкәҹиндән кечирәрәк ифадә етмишдир. Ашыг сәнәти Һ. үчүн һәјатын әбәди һәрәкәтинин, һармонија вә көзәллијин, инсанла тәбиәтин вәһдәтинин, халгын характериндәки никбинлијин сарсылмазлығыны тәсдиг едән даһа дәрин фәлсәфи үмумиләшдирмәләр үчүн зәмин олмушдур. Һ. јарадыҹылығынын илк дөврүндә — «Әсли вә Кәрәм» операсында (1912) ашыг сәнәтинә мүраҹиәт етмишди. Әсас гәһрәман — Кәрәми сәҹијјәләндирмәк үчүн Һ. ән'әнәви «Кәрәми» ашыг һавасындан истифадә етмишди. 30-ҹу илләрин әввәлиндә Һ. скрипка, виолончел вә фп. үчүн «Ашыгсајағы» пјесини јазмышдыр. Бу пјесдә А. м.-нин мәгам-интонасија, мелодија, вәзн-ритм, композисија кими сәҹијјәви хүсусијјәләрини Һ. артыг тәшәккүл тапмыш бәстәкарлыг тәфәккүрү сүзкәҹиндән кечирәрәк, онлара јени мә'на вермишдир. Һ. ејниадлы дастан әсасында јаздығы «Короғлу» операсында (1932—36; тамашасы 1937) А. м.-ндән даһа кениш вә һәртәрәфли истифадә етмишдир. Һ. өзү јазырды ки, Короғлу ашыг олдуғу үчүн операда да А. м. үслубу үстүнлүк тәшкил едир. Новатор бәстәкар А. м.-нин образ-интонасија системини классик опера үслубу сәвијјәсиндә инкишаф етдирмишдир. А. м.-ндә кениш инкишаф тапмыш шур мәгамы «Короғлу»да бәдии үмумиләшдирмә сәвијјәсинә галхмышдыр. Операнын лап әввәлиндә — увертүранын мүгәддимәсиндә сәсләнән үсјан етмиш халгын чағырыш-шејпур сәдалы лејтмотиви шурун типик каденсија ифадәләри әсасында гурулмушдур. Үмумијјәтлә, халгын гәһрәманлыг кејфијјәтләринин ачылмасында образлы ифадә васитәси кими шур мәгамы чох бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Короғлу партијасынын әксәр һиссәси А. м. үслубунда јазылмышдыр: гәһрәманы илк дәфә характеризә едән «Сәни көрдүм...» ариозосу вә с. 3-ҹү пәрдәдә «Мәрд икидләр нәрә чәксин давада» маһнысы епик А. м. үслубундадыр. 4-ҹү пәрдәдә — Һәсән ханын сарајында ашыг гијафәсиндә мејдана чыхан Короғлу үч мүхтәлиф сәпкили ашыг маһнысы илә характеризә олунур (1-чи пәрдәдәки «Сәни көрдүм» ариозосунун даһа кениш инкишафлы варианты, Көзәлләмә, Шикәстә). Һ. операда А. м.-дән ситат шәкилдә истифадә етмәмишдир, лакин ашыг мелодијаларынын жанр-композисија, мәгам-интонасија, образ-мәзмун хүсусијјәтләри чох дәрин вә үзви шәкилдә верилмишдир. Операда Короғлунун партијасынын јухары тембрли рекистрдә — зилдә јазылмасы да ашыг вокал сәнәтинин хүсусијјәтләриндән ирәли кәлир. А. м.-нин образ-интонасија системи мүһарибә илләриндә јазылмыш «Јахшы јол», «Шәфгәт баҹысы» маһныларында, «Вәтән вә ҹәбһә» кантатасынын ајры-ајры һиссәләриндә, «Еј Вәтән» хорунда да өзүнү көстәрир.

А. м. хүсусијјәтләри Һ.-ун әсәрләриндә јалныз мүәјјән жанр характеристикасы дашымыр. Бу мусигини дәриндән дујан Һ. һәлә јарадыҹылығынын илкин чағында дастанлара хас композисијадан, сүжетин тәдриҹән, тәфәррүатла ачылмасы хүсусијјәтләриндән истифадә етмишдир. Илк опералары үчүн сәҹијјәви олан тәһкијәчилик бир чох ҹәһәтдән дастанларын инкишаф принсипиндән ирәли кәлир. Короғлу образынын ачылышынын драматуржи хүсусијјәтләри чох сәҹијјәвидир — гәһрәман һәмишә халгын әһатәсиндәдир, халг сәһнәләри операда гәһрәманы сәҹијјәләндирән соло мусиги нөмрәләриндән ја әввәл, ја да сонра верилмишдир. Короғлунун вә халг сәһнәләринин мусиги материалында ваһид мөвзу елементләри өзүнү көстәрир. А. м. бәстәкарын һармонија дилинин тәшәккүлүндә дә әһәмијјәтли рол ојнамышдыр; кварта-квинта нисбәтли орижинал аккордларын көкү саз ифачылығы илә бағлыдыр.

«Ашыг сәнәти» — Һ.-ун мәгаләси. «Бакински рабочи» гәзетинин 1928 ил 7 мај тарихли 109 сајында дәрҹ олунмушдур. Азәрб. ашыгларынын I гурултајынын чағырылмасы мүнасибәтилә јазылмыш мәгаләдә ашыг сәнәтинин ичтимаи вә елми әһәмијјәтиндән, бу сәнәтин јајылмасында мүһитин тә'сириндән, ашыгларын репертуарындан, мусиги үслубу вә формаларындан мүхтәсәр данышылыр. Мүәллиф ашыг сәнәтинин халгын өз јарадыҹылығы олдуғуну гејд етмиш вә ашыглары бирләшдирмәк, ичтимаијјәтин диггәтини ашыг мусигисинә ҹәлб етмәк вә с. мәсәләләри гурултајын гаршысында гојмушдур.

«Ашыгсајағы» — Һ.-ун скрипка, виолончел вә фп. үчүн пјеси. 1931 илдә јазмышдыр. «А.» Азәрб. мусигисиндә камера-инструментал мусигинин илк нүмунәләриндәндир. «А.» һәјаты һармоник вәһдәтдә, никбин руһда көрән Һ.-ун, бир нөв, фәлсәфи кредосунун мусиги васитәсилә ифадәсидир. «А.»-да Һ.-ун севимли бәстәкары В. А. Мотсартын тә'сири дујулур. Бу тә'сир классик садәлик вә тәбиилликдә, јығҹам мусиги формасында, әсәрин фактурасынын зәрифлијиндә өзүнү көстәрир. «А.»-да ашыг вә муғам (хүсусилә зәрби-муғам) сәнәтләринә мәхсус мусиги үслубу үзви сурәтдә бирләшмишдир. Һ. илк дәфә Азәрб. профессионал мусигисинин ики мүхтәлиф саһәсини әсл јарадыҹы дәринлик вә новатора хас сәрбәстликлә ишләмишдир. Авропа вә милли мусиги үслубларынын үзви әлагәси «А.»-нын мусиги формасында башлыҹа ҹәһәтдир («А.»-ны Һ.-ун јарадыҹылығында соната формасына хас мусиги мөвзуларынын ишләнмә принсипинә, ишләнмә методларынын тәтбигинә һазырлыг мәрһәләси һесаб етмәк олар). Пјесдә чохтәркибли мусиги формалары да өзүнү көстәрир (рондоварилик, вариасијалылыг вә с.). «А.»-нын мусигисиндәки полифонија (имитасијалы вә тәзадлы) фактурасынын инҹәликлә ишләнмәсинин көкү милли вокал-инструментал ансамбл мусигиси илә бағлыдыр. «А.» пјеси «Короғлу» операсынын бир сыра орижинал сәһнәләринин јаранмасына зәмин олмуш, јол ачмышдыр. Бәстәкарлардан Г. Гарајев, Ф. Әмиров, А. Әлизадә вә б. «А.»-дан тә'сирләнәрәк әсәрләриндә ашыг јарадыҹылығынын образ-интонасија көкүнү ишләмишләр. Г. Гарајев 60-чы илләрдә «А.»-ны камера орк. үчүн транскрипсија етмишдир.

Б

А. Бабајев
Мәчнун ролунда.

Бабајев Ариф **Имран** оғлу (д. 1938) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1989). 1966 илдән АОБТ-нын солистидир. «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Мәчнун вә Кәрәм партијаларында чыхыш едир.

Бабајев Мирзә Әбдүлчаббар оғлу (д. 1913) — естрада мүғәнниси, актјор. Азәрб. халг арт. (1992). Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «О олмасын, бу олсун» филминдә Мәшәди Ибадын маһнылары Б.-ин ифасында сәсләндирилмишдир.

Бағдадбәјов Чәлил Әмраһ оғлу (1887—1949) — актјор. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). 1910 илдә «Ничат» чәмијјәтинин театр труппасына дахил олмуш, драм вә опера тамашаларында чыхыш етмишдир. Гадын партијаларыны да ифа етмиш Б. «Лејли вә Мәчнун», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» операларында Лејли, Хуршид Бану ролларыны өзүнәмәхсус усталыгла ојнамышдыр. Сонралар Ибн-Сәлам, Лејлинин атасы («Лејли вә Мәчнун»), Сүлејман («Аршын мал алан») партијаларында чыхыш етмишдир.

Бағыров Закир Чавад оғлу (1916 — 1996)—бәстәкар. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1960), проф. (1978). 1949—1992 илләрдә АДК-нда дәрс демишдир. «Ајкүн» вә «Гоча Хоттабыч» операларынын, «Кәндимизин маһнысы» вә «Гајнана» оперетталарынын, симф. орк. үчүн бир чох әсәрләрин, симф. орк.-ин мүшајиәтилә фп., тар үчүн консертләрин, халг чалғы аләтләри үчүн сүиталарын, маһны вә романсларын мүәллифидир. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларынын мусиги материаллары вә «Чаһаргаһ» муғамы әсасында арфада соло үчүн әсәр јазмышдыр.

Бағыров Имамверди Салман оғлу (1913—1989) — актјор. Азәрб. әмәкдар арт. (1964). 1929 илдән Бакы, Тифлис вә Ирәван театрларында, 1934 илдән АДТ-нда, 1956 илдән исә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында фәалијјәт көстәрмишдир. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Һәсәнгулу бәј ролунда ојнамышдыр.

Бағыров Мәммәдтағы Аббас оғлу (1890—1961) — мүғәнни (баритон). Азәрб. халг арт. (1939). 1920—59 илләрдә АОБТ-нын солисти олмушдур. Һ.-ун операларында Һәсән хан, Гара кешиш («Короғлу», «Әсли вә Кәрәм») вә б. образлары јаратмышдыр. «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Сүлејман вә Солтан бәј ролларыны да усталыгла ојнамышдыр.

Бағыров Һачыбаба Ағарза оғлу (д. 1932) — актјор. Азәрб. халг арт. (1982). 1962—89 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын актјору олмушдур. 1989 илдән өзүнүн тәшкил етдији Бакы Тәнгид-Тәблиғ Театрынын бәдии рәһбәридир. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Мәшәди Ибад ролунда чыхыш етмишдир.

Бағырова Сона Әјјуб гызы (д. 1916) — мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1943). Һ.-ун «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларында Күлназ вә Күлчөһрә, «Короғлу» операсында Никар ролларында јадда галан образлар јаратмышдыр.

«Бакински ден» — күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет (ијул 1907—јанвар 1908). Чәми 53 нөмрәси нәшр едилмишдир. Бакынын ичтимаи-сијаси һәјатындан, азәрб. зијалыларынын мүнасибәтләриндән бу гәзетин редактору чох да хәбәрдар дејилди. «Тазә һәјат» гәзетинин редактору Һ. Вәзиров бу фүрсәтдән истифадә едәрәк, рус охучулары гаршысында әмәлисалеһ, сијаси һәјатда сола доғру истигамәтли хадим кими көрүнмәк, дикәр тәрәфдән «Иршад» гәзетини ләкәләмәк, «Иршад»чылары көздән салмаг нијјәтилә «Бакински ден» гәзетиндә бөһтан долу тәһгирамиз мәгалә дәрч етдирмишди. Һ. тәһгир вә бөһтана дөзмәјиб, «Иршад»чынын чавабы» адлы мәгалә илә («Бакински ден», 3 август 1907, № 44). Һ. Вәзирова кәскин чаваб вермиш, ону мәтбуатда мүбаһисәјә чағырмышды. Лакин Һ. Вәзиров бу мәгаләјә чаваб вермәмишдир.

Бакы — Азәрб. Респ.-нын пајтахты, ән ири сәнаје, елм вә мәдәнијјәт мәркәзи. Һ. 1905 илдә Б.-ја көчмүш, бурада һәм мүәллимлик етмиш, һәм дә бәстәкарлыг вә публисистика илә мәшғул олмушдур. Өмрүнүн 43 илини Б.-да јашамыш Һ.-ла әлагәдар шәһәрдә бир чох үнванлар вардыр. Б.-ја көчдүјү илк вахтлар Һ. «Тәбриз» меһманханасында (индики Сабир бағынын Кәнчләр мејданы тәрәфиндәки үчмәртәбәли бина, индијәдәк галмамышдыр) јашамыш, Бибиһејбәт кәнд мәктәбиндә (индики 51 сајлы орта мәктәб) мүәллим ишләмиш, ејни заманда «Һәјат» вә «Иршад» гәзетләри илә әмәкдашлыг етмишдир. 1906 илдә Һ. Бајылда, Красилниковун евиндә (евин јери дәгиг мә'лум дејил) кирајәдә галырды. 1907 илин февралында Һ.-ун мәнзилиндә полис тәрәфиндән јохлама апарылдығы барәдә «Иршад» гәзетиндә мә'лумат дәрч едилмишди. 1907 илдә Һ. «Исламијјә» меһманханасына (индики Һ. Һачыјев күчәси илә Низами күчәсинин тининдә) көчмүш, «Лејли вә Мәчнун» операсыны, «Һесаб мәсәләләри» дәрслијини, «Түрки-руси, руси-түрки лүғәт»ини бурада јазыб баша чатдырмышды. Операнын мәшгләри дә чох вахт меһманханадакы отагда, јахуд «Ничат» чәмијјәтинин фәал үзвү И. Гасымовун мәнзилиндә (индики М. Мухтаров күчәси, 115) кечирилирди. Операнын илк тамашасы 1908 ил јанварын 12-дә Һ. З. Тағыјевин театрында (индики Ш. Гурбанов ад. Азәрб. Мусигили Комедија Театры) олду. 1908—11 илләрдә Һ. «Сәадәт» хејријјә чәмијјәтинин Чәмбәрәкәнд јахынлығында јерләшән мәктәбиндә мүәллимлик едирди (мәктәбин бинасы галмамышдыр). 1909 илин илк ајларында Һ. меһманхананы тәрк едәрәк, бачысы оғлу Чамал

Көһнә Бакы. 1. Бакынын дәниздән көрүнүшү. 19 әср. 2. Олга (индики М. Рәсулзадә) күчәси. 3. Опера театрынын бинасы. 4. Николај (индики Истиглал) күчәси.

Пашајевин мә'луматына көрә, Спасскаја (Зәркәрпалан) күчәсиндә кирајә тутдуғу мәнзилә көчмүшдү (евин дәгиг үнваны мә'лум дејил). Һ. Москваја охумаға кедәнәдәк, бир мүддәт Ашағы Чәмбәрәкәнд (индики М. Лермонтов) күчәсиндә јашамыш, сонра исә 3-чү паралел (индики Әбилов) күчәсинин Шамахы (индики Ч. Чаббарлы) күчәсилә кәсишдији јердә мәнзил кирајә тутмушду. Бурадан о, Русијаја охумаға кетмишди.

Петербургдан гајытдыгдан сонра Һ. 1915 илин сентјабрындан Верхни Пријут (индики Ш. Әзизбәјов) күчәсиндәки 67 сајлы евә көчүр вә 1942 иләдәк бу евдә јашајыр. Һазырда бу евдә Һ.-ун хатирә-ев музеји јерләшир. 1942 илдә Һ. Һачыјев күчәсиндә јени истифадәјә верилмиш «Монолит» адланан бинада мәнзил алан Һ. өмрүнүн сонунадәк бурада јашамышдыр.

Б.-да кәркин јарадычы, елми вә ичтимаи фәалијјәт көстәрән Һ.-ун һәјаты шәһәрин мүхтәлиф р-нларында јерләшән бир сыра биналарла бағлыдыр. 1921 илдә Бујнакски (индики Шејх Шамил) күчәсиндә јерләшән Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбини тәшкил етмишди. АДК-нын 1926—40 илләрдә М. Горки күчәсиндә, 1940 илдән К. Димитров (индики Ш. Бәдәлбәјли) күчәсиндә јерләшән биналарында дәрс демиш, 1928—29, 1939—48 илләрдә онун ректору олмушдур.

Ә. Бакыханов

Азәрб. Радио Комитәси нәздиндәки (индики Азәрбајчан просп., ев № 33) јарадылмыш илк халг чалғы аләтләри орк. илә бирликдә Һ. Бајыл, Сабунчу, Сураханы вә Забратдакы мәдәнијјәт сарајларында, «Роте-Фане» (индики Низами) паркында, Мәрдәканын истираһәт евләриндә вә с. јерләрдә ачыг консертләрдә иштирак едир, чох вахт орк.-а өзү дирижорлуг едирди. 1938—40 илләрдә АДК-нын бинасында јерләшән Азәрб. Бәстәкарлар Иттифагынын сәдри, 1945—48 илләрдә Коммунист (индики Истиглалијјәт) күчәсиндәки 10 сајлы бинада јерләшән Азәрб. ЕА-нын академики вә һәмин бинада јерләшән Инчәсәнәт Ин-тунун директору олмушдур.

Б.-да јашадығы дөврдә Һ. Ағајев, М. Ә. Рәсулзадә, Ә. Һагвердијев, Н. Вәзиров, М. Магомајев, Абдулла Шаиг, С. С. Ахундов, Һүсејн Чавид, Ә. Топчубашов, Һ. Сарабски, М. Ибраһимов, Сәмәд Вурғун вә б. көркәмли шәхсијјәтләрлә јахындан достлуг едир, онларла тез-тез көрүшүрдү. Дөврүнүн бир чох көркәмли мусигичиләри илә јахын достлуг әлагәләри сахлајан Һ. онлары тез-тез Б.-ја дә'вәт едир, онлар да бу дә'вәти бөјүк мәмнунијјәтлә гәбул едирдиләр.

1948 ил нојабрын 23-дә Һ. ағыр хәстәликдән сонра Б.-да вәфат етди. Азәрб. зәһмәткешләринин севимли бәстәкарла видалашмасы үчүн онун чәназәси ЕА-нын бөјүк салонуна гојулмушду. Азәрб.-ын һәр тәрәфиндән минләрлә көзүјашлы адам чәназә гаршысындан кечирди. Һ.-ун вәфаты үмумхалг матәминә чеврилмишди. Һ. Фәхри Хијабанда дәфн едилди. 1956 илдә онун мәзары үзәринә һејкәлтәраш Ө. Елдаровун һазырладығы гәбирүстү абидә гојулду.

Бакы Мусиги Академијасы вә шәһәрин мәркәзи күчәләриндән бири Һ.-ун шәрәфинә адландырылмышдыр. 1960 илдә Ш. Бәдәлбәјли күчәсиндә, АДК-нын (индики Бакы Мусиги Академијасынын) бинасы гаршысында Һ.-ун әзәмәтли һејкәли (һејкәлтәраш Т. Мәммәдов) учалдылмышдыр.

Бакы Мусиги Академијасы, Ү. Һ а ч ы б ә ј о в а д., бах Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы.

Бакыханов Әһмәд (Әһмәдхан) Мәммәдрза оғлу (1892—1973) —тарзән, педагог, мусиги хадими. Азәрб. халг арт. (1973), әмәкдар мүәллим (1943), әмәкдар инч. хад. (1964). 1920 илдән педагожи фәалијјәтә башламышдыр. 20—30 илләрдә бир сыра мусиги ансамблы јаратмыш, 1941 илдә Һ.-ун тәшәббүсү илә халг чалғы аләтләри ансамблыны тәшкил етмиш вә өмрүнүн сонунадәк онун рәһбәри олмушдур (ансамбл 1973 илдән Б.-ун адыны дашыјыр). Азәрб. халг мусигисинин, хүсусилә муғамларын тәблиғиндә Б.-ун бөјүк хидмәти вар. О, Һ.-ла сых әмәкдашлыг етмиш, онунла аиләви јахын олмушдур. Б. Азәрб. муғамларынын горуну б сахланмасында Һ.-ла һәмрә'ј олмуш, милли мусигијә мүнасибәтдә, јени ифачылар нәслинин јетишдирилмәсиндә онун ән'әнәсини давам етдирмишдир. Б. мусиги мәктәбләри үчүн муғамат програмы тәртиб етмишдир. «Азәрбајчан халг рәнкләри» (1964), «Азәрбајчан ритмик муғамлары» (1968), «Муғам, маһны, рәнк» (1975) әсәрләринин мүәллифидир.

Бакыханов Тофиг Әһмәдаға (Әһмәдхан) оғлу (д. 1930) — бәстәкар, скрипкачы. Азәрб. халг арт. (1990), әмәкдар инч. хад. (1973). Ә. М. Бакыхановун оғлудур. «Алты гызын бири Пәри» (1964), «Мәммәдәли курорта кедир» (1969), «Гыз көрүшә тәләсир» (1978) мусигили комедијаларынын (һәр үчү Н. Мәммәдовла биркә), «Хәзәр балладасы» (1968), «Шәрг поемасы» (1976), «Хејир вә шәр» (1990) бирпәрдәли балетләринин, 5 симфонија, симф. поемалар, вокал вә инструментал әсәрләрин вә с.-нин мүәллифидир. Һ.-ун мәсләһәти илә 1938 илдә АДК нәздиндәки 10 иллик мусиги мәктәбинин скрипка синфиндә охумушдур. 1945 илдә Б.-ун скрипкада ифасыны ешидән Һ. ону јүксәк гијмәтләндирмишдир. Б.-ун репертуарына «Аршын мал алан» мөвзусунда фантазија вә «Ашыгсајағы» әсәри дахилдир.

«Баһар нәғмәси» —Һ.-ун тамамламадығы әсәрләрдән бири. Нәғмәнин сөзләри дә Һ.-ундур. Әсәрин јазылма тарихини тә'јин етмәк чәтиндир. Лакин мәтнин латын һәрфләрилә јазылмасыны нәзәрә алыб нәғмәнин 20—30 илләрдә јазылдығыны тәхмин етмәк олар.

...Ганад чал, чәмәнләрдә сүз, баһар,
Елләрә кәл, инчиләр дүз, баһар.
Булбүл өпүб күлләри јар десин,
Күл гызартсын нәш'әдән үз, баһар...

Әсәр бәстәкар С. Фәрәчов тәрәфиндән фп. вә сәс, фп., симли квартет, хор вә симф. орк. үчүн ишләнмишдир.

«Башланыр» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 13 феврал 1919 ил тарихли 113 сајында «Ү. Һачыбәјли» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгаләдә Азәрб. һөкумәтинин гулдур Андроник башкәсәнләринин төрәтдикләри чинајәтләр нәтичәсиндә Гарабағда јаранмыш фөвгәл'адә вәзијјәти арадан галдырмаг мәгсәдилә Шуша, Зәнкәзур, Чаваншир вә Чәбрајыл гәзаларындан ибарәт Гарабағ кенерал-губернаторлуғу јаратмасы барәдә мә'лумат верилир. Мәгалә ашағыдакы сөзләрлә тамамланыр: «Дашнаклар Гарабағ ермәниләрини бизә гаршы үсјана дә'вәт едирләр. Бу үсјанын ачыг-ачығына гәзет васитәсилә е'ланы дашнакларын биһәјалығыны сүбут едән ашкар дәлилләрдән бирисидир».

«Башчы лазымдыр» —Һ.-ун мәгаләси. «Тәрәгги» гәзетинин 5 август 1909 ил тарихли 174 сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мүәллифин фикринчә, һәр бир милләтин истәр тәкамүл, истәрсә ингилаб јолу илә тәрәгги тапмасы үчүн о милләтин башында азадлыгсевәр вә јеникликчи фиргәләр дурмалыдыр. Бу фиргәләр милләти габаға апараркән гаршыја чыхан һәр чүр мансәни арадан галдырыр вә нәтичәдә мәгсәдләринә наил олурлар. Мәгаләдә елм вә билик әлдә етмәк, инсан шәхсијјәтинә һөрмәт, шәрдән чәкинмәк, тәлгин едилир. Мәгалә чәһаләт чөлүндә, көһнә, чүрүк әгидәләр кирдабында батмыш милләтимизин карванын ирәли апармаға, ону азадлыға чыхармаға гадир олан бир башчы—партија көрмәк арзусу илә битир.

Р. Беһбудов

Беһбудов Рәшид Мәчид оғлу (1915 —1989) — муғәнни (лирик тенор), мусиги-театр хадими вә ичтимаи хадим. Азәрб. халг арт. (195') ССРИ халг арт. (1959). Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1980), Азәрб. Дөвләт мукафаты лауреаты (1978). Б. «Аршын мал алан» (1945) филминдә јаратдығы Әскәр образына көрә дүнја шөһрәти газанмыш, дикәр әсас ифачыларла бирликдә Сталин мукафатына лајиг көрүлмүшдүр (1946). Онун ифа етдији Әскәр ролуну Һ. чох бәјәнмишдир. Б. Әскәр образынын өзүнәмәхсус, тәкраролунмаз һәллини тапмышдыр. Онун ифасында Әскәр лирик гәһрәман олмагла јана-

Р. Беһбудов "Аршын мал алан" филминдә.

шы, һәм инчә јумора, һәм дә тәзадлы әһвали-руһијјәјә маликдир. Бүтүн һәрәкәт вә мимикасына, ифа тәрзинә көрә Б. әсл милли образ јаратмышдыр. Әскәр — Б.-ун јарадычылығында мәрһәлә тәшкил едәрәк, онун визит вәрәгәсинә чеврилмишди. АОБТ-нын, һәмчинин К. С. Станиславски вә Вл. И. Немирович-Данченко ад. Москва Дөвләт Мусигили Театрынын сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәр ролуну бөјүк мүвәффәгијјәтлә ифа етмишдир.

Јарадығы вә өмрүнүн сонунадәк бәдии рәһбәри олдуғу Маһны театры илә дүнјанын бир чох өлкәләриндә

Б. Бәдәлбәјов

Ә. Бәдәлбәјли

Ш. Бәдәлбәјли

Ф. Бәдәлбәјли

консертләр верән Б.-ун репертуарында Әскәрин аријасы даим сәсләнирди. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын граммофон валына јазылышында (1973) да Әскәр партијасыны ифа етмишдир.

Бәдәлбәјли Әфрасијаб Бәдәл бәј оғлу (1907—1976) — бәстәкар, дирижор, мусигишүнас, либретточу. Азәрб. халг арт. (1960). Б. Бәдәлбәјовун оғлу, Һ.-ун халанәвәсидир. Илк Азәрб. балетинин («Гыз галасы», 1940) мүәллифидир. 1930 илдән өмрүнүн сонунадәк АОБТ-нын дирижору олмушдур. Репертуарында Авропа, рус, елә чә дә Азәрб. бәстәкарларынын әсәрләри, о чүмләдән Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсы мүһүм јер тутмушдур. Һ.-ла сых јарадычылыг вә шәхси достлуг әлагәләри сахламышдыр.

Бәдәлбәјли Фәрһад Шәмси оғлу (д. 1947) — пианочу. Азәрб. халг арт. (1978), ССРИ халг арт. (1990), проф. (1985). Ш. Бәдәлбәјлинин оғлудур. 1969 илдә АДК-ны битирмишдир. Бејнәлхалг мүсабигәләр лауреатыдыр. 1971 илдән АДК-нда дәрс дејир (1992 илдән буранын ректорудур). Харичи өлкәләрдә гастролда олмушдур. Репертуарына дүнјанын бир чох көркәмли бәстәкарынын, о чүмләдән Һ.-ун әсәрләри дахилдир.

Бәдәлбәјли Шәмси Бәдәл бәј оғлу (1911—1986) — режиссор. Азәрб. халг арт. (1964). Б. Бәдәлбәјовун оғлу, Һ.-ун халанәвәсидир. Б. узун илләр Азәрб. Мусигили Комедија Театрында бәдии рәһбәр вә директор ишләмиш, бурада Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» (1956), «Аршын мал алан» (1958) әсәрләрини тамашаја гојмушдур. АОБТ-нда бәстәкарын «Короғлу» (1952), «Әсли вә Кәрәм» (1958) операларына гурулуш вермишдир. 1941—43 илләрдә Тәбриздә һәвәскар актјорларын иштиракы илә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны, 1957 илдә исә Ашгабадда Түркмәнистан Опера вә Балет Театрында «Короғлу» операсыны тамашаја гојмушдур.

Бәдәлбәјов Бәдәл бәј Бәшир оғлу (1875—1932)—маариф хадими. Ә. вә Ш. Бәдәлбәјлиләрин атасы, Һ.-ун халасы оғлудур. Гори семинаријасыны битирдикдән сонра Бакыдакы рус-мүсәлман мәктәбинин (индики 6 №-ли мәктәб) мүдири олмушдур. Һ. бир мүддәт бу мәктәбдә мүәллимлик етмиш, һесаб, рус дили, чоғрафија, әдәбијјат вә мусиги фәнләриндән дәрс демишдир. Б. «Ничат» хејријјә чәмијјәтинин үзвү олмуш, һәвәскар актјор кими опера вә драм тамашаларында, о чүмләдән Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнун ролунда мәһарәтлә чыхыш етмишдир.

Бәдии дил вә үслуб, Һ.-ун бәдии дили вә үслубу—Һ.-ун дили бүтүн јарадычылығынын дили олуб, үслуби бахымдан чохшахәлидир: елми дили, публисист дили, драматуржи дили.

Елми дили «Һесаб мәсәләләри» китабынын садә, ибтидаи синиф шакирдләринин гаврајышына нәзәрдә тутан дәрслик дилиндән башлајыр вә инчәликләрини даһа чох сәнәтчиләрин дәрк едә биләчәји професионал мусиги илә бағлы нәзәри әсәрләринин мүкәммәл дили кими камала чатыр. Һ.-ун елми дили лүғәти вә грамматикасы илә 20 әсрин биринчи јарысында Азәрб. дилинин елми үслубунун тәкамүлүнү әкс етдирир. Азәрб. дилинин елми үслубунун, үмумән, ишләнмәдији мүхтәлиф елм саһәләри, елә чә дә сәнәтшүнаслыг, о чүмләдән мусигишүнаслыг үзрә терминолокијанын һазырланмадығы бир дөврдә Һ.-ун дили лүғәти-терминләри вә синтаксиси илә елми сәнәт дилинин өрнәји кими мејдана чыхыр. Һ. әсрин әввәлләриндәки фелјетонларында ана дилинин әчнәби мејлләрлә корланмасына гаршы мүбаризә апармышдыр. 20—30 илләрин елми дилиндәки әвәзолунмаз професионал (опера, оперетта, симфонија, оркестр, дирижор, романс, репертуар, емосионал, һармонија, етнографизм, мажор, минор вә с.) Авропа терминләри илә јанашы, мүәјјән Түркијә түркчәси үнсүрләри вә лүзумсуз әчнәби сөзләр (революсија, култура, прогрес, стил, интенсив, практика, дисциплина вә с.) заманын мәчбури әлавәләри иди. Сонракы елми әсәрләриндә артыг һәмин сөз вә терминләр ишләнмир.

Публисист дили јарадычылығынын совет дөврүнә гәдәрки мәрһәләси үчүн даһа фәал олуб, ширин бәдиилији, дәрин јумору илә сәчијјәләнир. Һ. публисистикаја гәдәм гојанда Азәрб. публисист үслубу мөһкәмләнмә, сабитләшмә, әдәби дилин нормасына мүдахилә просесини јашајырды. Буна көрә дә онун дили бу ишә публисист нитгин сәчијјәләндирән грамматик мүкәммәллик, ичтимаи мәзмун, күтләви анлашма әламәтләри илә хидмәт едирди. Публисист нитгин маһијјәтини шәртләндирән мүәллиф мөвгеји, онун вәтәндаш шәхсијјәти ајдынлығы Һ.-ун бүтүнлүкдә публисистикасынын бариз сәчијјәви хүсусијјәтидир. Мүәллиф публисист нитгин нүфузетмә имканларыны күчләндирмәк үчүн мүхтәлиф үслубу бојалардан истифадә едир. Кинајә Һ.-ун ән ишләк вә тиканлы бәдии фәндидир: «Нә етмәли? Һәр шејин тәзәси, достун көһнәси; сензор да, мә'лум олдуғу үзрә, мәтбуатын көһнә достудур». Бу кинајә чох вахт сијаси сәртлији илә сечилир. Кинајә күлүшлә-јуморла бирләшиб бәдии материал кими чыхыш едир. Һ.-ун фелјетонларындакы бәдии фәндләрдән бири бир ифадәнин нәгәрат јериндә тәкрарындан ибарәтдир (санки бу мусиги деталы онун дилиндә кәләчәк бәстәкарлығыны габагламышды). «Нәгәрат»ла күлүш вә кинајә дә тәкрарланыр: «Гәзетәни охујан мүсәлман гәзетәдән мә'лумат газаныр, билији артыр. Она көрә гәзетә охумаг мүсәлмана һарамдыр». Һәр абзасдан сонра «она көрә» бағлајычысы бу нәгәраты һәмин мәнтиглә алты абзаса нәтичә-силлокизм кими бағлајыр. Бу грамматик бағлылыг мәнтиги ујғунсузлуг үстүндә гурулур вә бәдии-јумористик мәгсәд дашыјыр. Јумор овгаты јаратмаг үчүн сөһбәти лағлағы ахарына салмаг, мә'на илә мә'насызлығын мүбадиләси Һ.-ун үслубунда кениш јер тутур (кәләчәкдә «Молла Нәсрәддин» журналында «Лағлағы» имзасы пејда олачаг). Бу, дүнја күлүш тәчрүбәсиндә (Рабле, Гогол, Салтыков-Шедрин) сынагдан чыхмыш бир фәнддир: типин өз нагислијини башучалығы сајмасы сатирик күлүш, комизм јарадыр. Бәдии мәнтиг әдәб вә әдәбсизлик, азадлыг вә гудурғанлыг, наинсафлыг вә кафирлик анлајышларынын мүхтәлиф шәкилдә мә'наландырылмасы үстүндә гурулур. Хејли фелјетонунда ше'рлә нәсрин синтези, нөвбәләшмәси бәдии нитг мүһити јарадыр. Бу һалда, адәтән, јумористик дил лиризмин шәкил дәјишмәсиндән ибарәт олур. Беләчә, мүәллиф өз тәнгидини мә'лум, јајылмыш ше'рин үстүндә көкләјиб тәвсијәләр верир: Петербургда Дөвләт Думасынын мүсәлман үзвләринә: «Кетдин көрдүн дум, Нә еләјирсән шурум-бурум, Отур јериндә, ағзыны бәрк-бәрк јум». Дүнјада бүтүн мүсәлман дөвләтләринә: «Кетдин көрдүн Зәнкәзурда ач, Нә еләјирсән ахтарыб әлач, Чибләрини тутуб, дабанына түпүр гач». Јахуд: «Фүзули — Аһ ким, бир дәм фәләк рә'јимчә дөвран етмәди. Шаһ (Мәммәдәли шаһ нәзәрдә тутулур—ред.)—Һәр кәс ки, көндәрдим, Тәбризи виран етмәди». Һ. мүхтәлиф үслуб групларындан олан сөзләри бир грамматик гәлибдә бирләшдирмәклә күчлү емосионал мә'на јарадыр: зүлмәт вә ситәмин шөһрәти; әлиндән кәлән зүлмү әсиркәмәјән полис; су јеринә мүсәлман ганы илә дәстәмаз алан абид; арвад-ушағы әшкилә (көз јашы — ред.) гүсл едән заһид. Аталар сөзү вә һикмәтли ифадәләриндән бол-бол бәһрәләнән Һ. онларын әсасында бәдии-јумористик дил ләвһәләри јарадыр; мәс.: «Чәкмә, чәкә билмәзсән, бәркдир фәләјин јајы» мүдрик кәламындан белә комик нитг импулслары алыныр: «Минмә, минә билмәзсән, түнддүр фәләјин аты; Түф етмә, едә билмәзсән, кечмәз фәләјин шамы; Тутма, тута билмәзсән, чохдур онларын сајы...». Мүәллиф сырф мәишәт мәзмунлу аталар сөзү вә мәсәлләрә сијаси контекстин ичтимаи мәзмунуну һопдурмагла, сөһбәтә куја гејри-чидди сәчијјә верир вә беләликлә әсәри «сензура даланындан» (Кертсен) кечирир: «Он ики гурда бир боз ешшәк нә еләсин»; «Соған јемәмисән, ичин нијә көјнәјир»; «Аббасыны бәјәнмәјән беш шаһы чыхардар» вә с. Гәрибә, вәрдиш олунмамыш, һәтта бә'зән тәзадлы мүгајисә — тәшбеһләрлә һәм мәтнин бәдиилији артырылыр, һәм дә ичтимаи мәтләб әјаниләшдириләрәк габардылыр: «Мәктәб баһар күлү кими өзбашынамы ачылыр»; «Дүканчылар көһнә гәзетәнин ичинә дарчын, истиот, михәк бүкдүјү кими һәр јазы јазан да, көрүрсән, јаздығы сөзләрин ичинә бир идеја бүкүр»; «Биз ушаг оланда дејирдиләр: бала, солдат кәлди, гач. Инди солдатын өзүнә дејирләр ки, әдә, жапон кәлди, гач»; «Дөвләт думасыны да, «Молла Нәсрәддин» журналыны да бағладылар, тәфавүт бурасындадыр ки, Думаны бағладылар падшаһ әмри илә, «Молла Нәсрәддин»и данос илә...»

Һ-ун дили һәм әдәбилији, һәм дә хәлгилији илә өрнәкдир. Ондакы әрәб-фарс, түрк-османлы, рус сөзләри шәхсләрин дүнјакөрүшүнү сәчијјәләндирмәк ишини көрүр. Бә'зи гәрб вә шәрг мәншәли алынмалар вә онларын паралеллији исә дөврүн термин ишләтмә хүсусијјәтини әкс етдирир. Пиш әз вәгт, әзон чүмлә, бајн һәмә, бахүсус, бәргәсд, бинаән иләјһ кими әчнәби ифадәләр дөврүн зијалыларынын шифаһи-мәишәт данышыгларында да ишләнирди, әдәби норма үчүн зәрәрсиз иди вә күтлә

4.—3622

ичиндә так-что, во чтобы-то не стало, таким образом, в основном, неужели, уже гәбилиндән оланлардан (паразитизмдән) сакит гаршыланырды. Публисист вә драматуржи дилиндәки сәфәр (дәфә), дишгары (бајыр), хубунча (јахшыча), дајна (да, дә), чөндәрмәк, гысгыртмаг, гысгы, салба, говзамаг (галдырмаг), башува (башына), ајағуви (ајағыны) типли лору сөзләр вә диалектизмләр бәдии шәраитлә бағлыдыр.

Һ.-ун комедијаларындакы ичтимаи мәзмун, сосиал дәрд, мәишәт бәлалары вә с., еләчә дә дил-үслуб хүсусијјәтләри бәдии публисистикасында — фелјетонларында сынагдан чыхарылмыш, мүәјјәнләшдирилмишди. О, драматург кими фелјетонларынын ичиндә јетишмишди. Әслиндә, Һ.-ун драматуржи јарадычылығы фелјетонларынын бәдии јекунудур; онун драмларындакы образлардан һәр бири фелјетонларынын үмумиләшдирилмиш гәһрәманыдыр. Бу, ејни илә онларын дилинә дә шамилдир. Драматург бу образлары мүвафиг фелјетонларындакы дүнјакөрүшү вә дили илә мүәјјән сүжет үзрә груплашдырыб сәһнә-сәһнә чәмләшдирмишдир. Тәсадүфи дејил ки, Һ.-ун фелјетонларынын јарыдан чоху диалог үстүндә гурулуб. Лакин фелјетонларындан фәргли олараг д р а м а т у р ж и д и л и образ тутумуна көрә монументаллашыр, рәнкарәнк нитгләр үз-үзә дурдуғу үчүн нитг еффектләри бир-бирини тамамлајыр, нитг рәнкләри мүхтәлиф бојалы ваһид табло еффекти јарадыр. Комедијаларында лирик дил дә ишләнир. Мусигинин мүшајиәти нәтичәсиндә комедијаларын дили хүсуси нүфузедичилик газаныр. Һ.-ун драматуржи дилинин өз аналитизми вар: опраларынын вә мусигили комедијаларынын мәтн дили бир-бириндән чох фәргләнир. Опера мәтниндә дилин өз шәртиликләри вар — бурада мусигинин дили апарычыдыр, мәтн-данышыг дили исә бәләдчи ролуну ојнајыр, сәнәт тәләбинә вә тә'јинатына көрә мусигидән асылыдыр, мәһз она хидмәт едир. Ән лирик операсы олан «Лејли вә Мәчнун»да, бир тәрәфдән, ән камил дил (Мәчнун: Јанды чаным һичр илә, васли-рухи-јар истәрәм; Лејли: Ешг даминә кирифтар олалы зар олубам,—бу, Фүзули ше'ринин дилидир), о бири тәрәфдән, чаны мусигидә олан, мусигисиз әчаиб сәсләнән ше'р дили (Мәчнун: Ата, ана, ешгин һавасы мәни Мәчнун едәчәкдир... Лејлинин атасы: Хејр, вермәрәм, вермәрәм, вермәрәм! Вермәрәм, вермәрәм, вермәрәм!) сәсләнир. Мәчнунун сөзүндә һәзин лиризм, Лејлинин атасынын дахили бөһрандан кәлән тәкрарында е'тираз психолокијасына ујғунлуг олса да, бу, ше'р дили дејил, операнын шәрти дилидир. Һәтта көзәл јумор дили илә сәчијјәләнән «О олмасын, бу олсун» комедијасында да мусиги аләминдә ше'р дили өз бәситлији илә сечилир — бу бәситлик дә сәнәтин өз тәзаһүрүдүр (Рүстәм бәј: Сөјлә көрүм бир мәнә, Чиб долудурму пул илән?.. Мәшәди Ибад: Сән гызы мәнә веркинән, Көр нечә сәни шад едәрәм...). Аилә ишинә алвер кими бахан, гадыны әмтәә сајан шәхсләри бу «бәсит» дилдәкиндән кәсәрли сатира илә дөјмәк олмаз. Әлбәттә, комедијаларында әдибин күчү нәср дилиндәдир. Бу дил һазырчавабллығы, ширин јумору, чанлы мәишәт һавасы илә сечилир. Күлназын вә Сәрвәрин, Күлчөһрәнин вә Әскәрин дилиндә лиризми вә әдәбилији илә сәчијјәләнән драматуржи дил, Мәшәди Ибад, Рза бәј, Һәсән бәј, Вәли вә Тәллинин дилиндәки комизмлә нөвбәләшир. Һ. комедијаларында јалныз ифша етмир, јери кәләндә образларыны (Сүлејман, Чаһан хала, Солтан бәј вә с.) јумшаг јуморла дииндирир. «Аршын мал алан» лирик комедијасынын дили күлүмсәрлијин надир нүмунәсидир. Һ. комедијаларындакы һазырчаваб, јуморлу ифадәләри илә Азәрб. дилини фразеолокијасыны хејли зәнкинләшдириб. Бу күн һәмин ифадәләрдән күндәлик үнсијјәтдә, ичтимаи вә мәишәт мәгамларында күтләви шәкилдә истифадә олунур: «аршын малчы демишкән»; «сән дул, мән дул»; «дәрдинә тапдын әлач, бизә дә сән бир јол ач»; «мәнимки бир һаллыча, дуллуча арваддыр»; «бир нәфәр молла, үч манат пул, бир кәллә гәнд»; «һалал олсун, Сүлејман!», «сәнин мүздүн бу олар ки...»; «Мәшәди Ибадын һамбалы»; «гурбан оласан, ајағымын алтындакы һамбала»; «гызын ики намизәди вар»; «бә мәним бир аббасым»; «һеч һәнанын јеридир»; «гочу Нәчәфгулунун кечиси»; «мәним ејбим ејибсизлијимдир»; «мән нә гәдәр гочу олсам да, дәјәрәм мин чавана»; «Тарихи-Надири јарысыначан охумушам» вә с.

Бәдирбәјли Лејла Ағалар гызы (д. 1920) — актриса. Азәрб. халг арт. (1959). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1972). 1937—42 илләрдә Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын Маһны вә Рәгс Ансамблынын солисти олмуш, 1942—75 илләрдә вә 1994 илдән АДТ-нын актјорудур. Бир чох филмләрә чәкилмишдир. «Аршын мал алан» филминдә бөјүк уғурла ојнадығы Күлчөһрә ролуна көрә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр (1946).

Л. Бәдирбәјли "Аршын мал алан" филминдә.

Бәдиров Мүрсәл Тағы оғлу (д. 1931) — мүғәнни (баритон). Азәрб. халг арт. (1979). АОБТ-нын солистидир (1956 илдән). Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Нофәл партијасында чыхыш етмишдир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын граммофон валына јазылышында (1973) Сүлејманын партијасыны охумушдур.

«Бәјани-мәсләк» — Һ.-ун мәгаләси. «Һәгигәт» гәзетинин 1-чи сајында (25 декабр 1909) баш мәгалә кими чыхмышдыр. Бу мәгалә «Һәгигәт»ин редактору Һ.-ун програм јазысы иди. Мүәллифин фикринчә, гәзет мә'нәви тәрбијә васитәси олмалы вә мүәјјән бир мәсләкә хидмәт етмәлидир. Һ.-а көрә, «мәсләк һәр кәсин е'тигад етдији бир јолдур.... Мәсләксизлик јолсузлугдур, әхлаг позғунлуғудур». Тәк-тәк адамларын, фәрдләрин јох, үмумин тәрәггисинә, хошбәхтлик вә сәадәтинә, әмин-аманлығына хидмәт едән мәсләк мүгәддәсдир.

Бәшир Сәфәроғлу (1925—1969) — актјор. Азәрб. халг арт. (1968). 1942 илдән өмрүнүн сонунадәк ишләдији Азәрб. Мусигили Комедија Театрында ојнадығы Мәшәди Ибад вә гочу Әскәр («О олмасын, бу олсун») ролллары илә јаддагалан сәһнә образлары јаратмышдыр.

Бибиһејбәт кәнд мәктәби — 1905—08 илләрдә Һ.-ун дәрс дедији мәктәб. Б. к. м.-ндә фәһлә ушаглары тәһсил алырдылар. Һ. бурада ана дили, рус дили, ријазијјат, чоғрафија вә мусигидән дәрс демишдир. Шәһәрдә јашајан Һ. нәглијјат олмадығындан һәр күн 10 км-лик мәсафәни пијада гәт етмәли олурду. Һазырда бу мәктәбин әсасында 51 сајлы орта үмумтәһсил мәктәби фәалијјәт көстәрир. 1981 илдә мәктәбдә Һ.-ун һәјат вә фәалијјәтинә һәср олунмуш кушә јарадылмышдыр.

«Биз һамымыз гафгазлы балаларыјыг» — Һ.-ун мәгаләси. «Иршад» гәзетинин 9 март 1906 ил тарихли 64-чү сајында «Үзејир бәј Һачыбәјов» имзасы илә дәрч олунмушдур. Ики гоншу халг — ермәниләрлә азәрбајчанлылар арасында төрәдилән милли нифаг вә гырғын әлеһинә јазылмышдыр. Мәгалә белә башланыр: «Даһа бәсдир, ағлымызы башымыза чәм едәк, минләрчә илләрдән бәри әшк илә ган селләринә гәрг олан Вәтәнимизин белә бир дәһшәтамиз мәнзәрәсини позуб, иттифаг күнүнүн шә'шәси алтында нурланмаға гејрәт едәк. Биз һамымыз гафгазлы балаларыјыг. Арамызда үлфәт олсун, бир-биримизә үз тутаг, јек-дикәримизә раст кәлдикдә гәлбимиз мәһәббәт, севки һиссиндән нәш'әт едән фәрәһ илә долсун. Јек-дикәримизин гәм вә фәрәһиндән һиссәјаб олаг...». Мәгалә М. Ә. Сабирин ејни мөвзуда јазылмыш «Бејнәлмиләл» ше'рилә сәсләширди.

Б. Сәфәроғлу "О олмасын, бу олсун" тамашасында Мәшәди Ибад ролунда.

«Бир јаш» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајҹан» гәзетинин 28 мај 1919 ил тарихли 190-чы сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. АДР-ин сијаси вә милли истиглалијјәт күнүнүн биринчи илдөнүмү мүнасибәтилә јазылмыш мәгаләдә Азәрб. дөвләтинин бөјүк чәтинликлә, һәдсиз гурбанлар баһасына доғулдуғу, дүшмәнләрин ону ана бәтниндә икән тәпикләри алтында тапдаламаг, әзмәк истәдикләри, лакин онун ичиндә кизләнмиш ешг вә мәһәббәтин гүдрәтли руһу сајәсиндә дүшмән зүлмү гаршысында таб вә тагәтдән дүшмәјиб, јашамаг вә јашатмаг игтидарыны итирмәдији көстәрилир. Мүәллиф инаныр вә инандырыр ки, узун илләр истибдад алтында тәрәггидән мәһрум едилмиш милләтимиз азад олдугдан сонра өз сәрвәтләрини дүнјанын мәдәнијјәт базарларына чыхарачаг вә «гоча милләтләри» һејран гојачагдыр. Мәгалә мүгәддәс бир андла битир: «Өлмәк вар, дөнмәк јохдур».

Бүлбүл

Браудо Јевкени Максимович (1882—1939) — мусиги нәзәријјәчиси, Петербург Инчәсәнәт Тарихи Ин-тунун проф. 1936 илдә Азәрб. мусиги мәдәнијјәти илә јахындан таныш олмаг нијјәтилә Бакыја кәлмиш, Һ.-ла таныш олмуш, Азәрб-ын бир сыра бөлкәләрини кәзмишдир. Петербурга дөнәндән сонра «Советскоје искусство» гәзетиндә (5 октјабр 1936, № 46) «Түрк маһнысы» мәгаләсини јазмышдыр. Мәгаләдә Азәрб. халг мусигиси вә маһныларынын хүсусијјәтләриндән, онларын виртуоз ифачыларындан вәҹдлә данышылыр. Онун «Ҹан Азәрбајҹан» адлы әлјазма әсәри дә мараг доғурур. Б. «халг мусигисинин бөјүк биличиси» адландырдығы Һ.-ла мүнтәзәм мәктублашырды.

Бреннер Мајор Рафаилович (1907—1973) — пианочу, педагог. Азәрб. халг арт. (1968). Петербург консерваторијасыны битирмиш (1930), Петербург филармонијасынын солисти олмушдур (1930—35). 1935 илдә Һ. ону шәхсән АДК-на дә'вәт етмиш вә Б. өмрүнүн сонунадәк бурада дәрс демишдир. Азәрб.-да пианочу кадрларын (Ф. Бәдәлбәјли, Ф. Гулијева, Н. Усубова вә б.) јетишдирилмәсиндә, ифачылыг мәдәнијјәтинин инкишафында бөјүк ролу олмушдур.

Бүлбүл (Муртуза Рза оғлу Мәммәдовун тәхәллүсү; 1897—1961) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). ССРИ халг арт. (1938), Сталин мүкафаты лауреаты (1950), проф.

Бүлбүл "Короғлу" операсында Короғлу ролунда.

(1940). Кичик јашларындан көзәл сәсинә вә мәлаһәтли зәнкуләләринә көрә она «бүлбүл» ады вермишләр. 1920 илдән Бирләшмиш Дөвләт Театры опера труппасынын (1924 илдән АОБТ) солисти олмуш, Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» вә «Әсли вә Кәрәм» операларында Ибн Сәлам вә Кәрәм ролларында чыхыш етмишдир. 1927 илдә АДК-ны битирмиш, һәмин илдән тәһсилини 4 ил Миланда (Италија) давам етдирмишдир. Б. вә Һ. узун илләр ајрылмаз шәхси вә јарадычылыг досту олмушлар. Б. илк дәфә 1925—26 илләрдә Һ.-ун Фүзулинин сөзләринә бәстәләдији «Наләдәндир» маһнысыны ифа етмишдир. Һ. маһныны динләдикдән сонра өз тәәссүратыны белә билдирмишдир: «Инди елә бир мүғәнни вардыр ки, онун үчүн опера јаза биләрәм». Күман етмәк олар ки, бәстәкары онун шаһ әсәри олан «Короғлу» операсыны јазмаға мәһз Б.-ун ифасы һәвәсләндирмишдир. Б.-ун илк вә әвәзсиз ифачысы олдуғу Короғлу образы онун ифачылыг сәнәтинин зирвәсидир. Устад мүғәнни романтик руһлу халг гәһрәманынын дахили аләмини һәртәрәфли ача билмишдир. Б.-ун ифасында Короғлу партијасы Азәрб. мусигили театры тарихиндә бүтөв бир мәрһәлә тәшкил едир. Б-ун јаратдығы роллар ичәрисиндә Әскәр («Аршын мал алан») дә әһәмијјәтли јер тутур. јер тутур. Азәрб. бәстәкарларынын

камера-вокал әсәрләринин популјарлашмасында мүстәсна хидмәти олан мүғәнни Һ.-ун «Сәнсиз» вә «Севкили ҹанан» романс-гәзәлләринин илк вә әвәзсиз ифачысы олмуш, зәнкин бојалы тәкраролунмаз мусиги образлары јаратмышдыр.

Бүнјадзадә Ағабаба Балаға оғлу (1915—1974) — мүғәнни (баритон). Азәрб. халг арт. (1955). 1937 илдән АОБТ-нын солисти олмуш, мүхтәлиф характерли, хүсусилә драматик партијаларда мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишдир. Һ.-ун «Короғлу» операсында Һәсән хан партијасы Б.-нин ән јах-

А. Бүнјадзадә "Короғлу" операсында Һәсән хан ролунда.

шы сәһнә уғурларындандыр. Һ.-ун «Вәтән вә ҹәбһә» кантатасынын «Јаралы әскәрин һекајәти» һиссәсини мәһарәтлә ифа едирди.

Бүлбүл "Короғлу" операсында Короғлу ролунда.

Бүнјадзадә Ҹәфәр Хоча оғлу (?—?) — мүәллим, публисист. «Тути» (1914—1917) журналынын редактору (1916 илдән һәм дә нашири) олмушдур. Б. «Сәда», «Сәдаји-Вәтән» вә б. мәтбуат органларында мүхтәлиф имзаларда јазылар дәрч етдирмиш, ушаглар үчүн һекајәләр јазмышдыр. Милли мәктәбләрдә истифадә үчүн «Кәшкүл» адлы нәғмәләр мәҹмуәси (нотсуз) нәшр етдирмишди (1915). Б. Азәрб. театрында опера вә мусигили комедијаларын әлејһдарларындан олмуш, Һ.-ун опералары «фалсыз јумурта» адландырмыш, бәстәкарын өзүнү исә лајигсиз ифадәләрлә тәһгир етмишди. Һ. исә Б.-нин тәртиб етдији «Кәшкүл» мәҹмуәси һаггында «Тәнгид әвәзинә» адлы кәскин рә'ј јазмышдыр («Јени игбал» гәзети, 4 јанвар 1916, № 199). Бу мәгаләдә мәҹмуәдәки нәғмәләрин нотсуз чап едилмәси, һавалары мә'лум олмајан һәр нәғмәни нотсуз тә'лим етмәк мәсләһәтләри вә с. ҹидди тәнгид олунурду.

В

Б. Ваһабзадә

Ваиззадә Мирзә Рза [1874—1935 (?)] — режиссор, актјор. 20 әсрин әвәлләриндә Н. Нәриманов вә Һ.-ун көмәји илә Тәбриздә јарадылмыш илк нисбәтән мүасир типли театр труппасынын тәшкилиндә јахындан иштирак етмиш вә онун реж. олмушдур. Биринчи дүнја мүһарибәси дөврүндә Түркијәјә вә Загафгазијаја мүсафирәт етмиш, Бакыда оларкән Һ.-ла да көрүшмүшдүр. 1920 илдә Тәбриздә јарадылмыш «Хејријјә театры»нын мүәссисләриндәндир. Һ.-ун мусигили комедијаларында Мәшәди Ибад («О олмасын, бу олсун»), Солтан бәј («Аршын мал алан») вә с. роллары мәһарәтлә ифа етмишдир.

Ә. Ваһид

Вамбери Армин (1832—1913) — мачар шәргшүнасы, түрколог, дилчи, етнограф вә сәјјаһ. Мачарыстан ЕА м. үзвү (1861), Будапешт ун-тинин проф. (1865). Бир чох Авропа вә Шәрг дилләрини өјрәнмиш, 19 әсрин 60-чы илләриндә дәрвиш либасында Шәрг өлкәләрини кәзмишдир. Түркологијаја даир әсәрләри бир сыра дилләрә, о чүмләдән «Әмир Тејмур» әсәри 1916 илдә Азәрб. дилинә тәрчүмә олунмушдур. Һ. онун һәјат вә фәалијјәти, сәјаһәтләри илә марагланмыш, редакторлуг етдији «Һәгигәт» гәзетиндә һаггында силсилә мәгаләләр дәрч етдирмишдир. «Өз һалымыздан» мәгаләсиндә В.-ни јүксәк гијмәтләндирәрәк, ону «мәшһур мүстәшриг» (шәргшүнас — **ред.**), «елм вә мәдәнијјәт үчүн лазымлы адам» адландырмышдыр.

Н. Вәзиров

Ваһабзадә Бәхтијар Маһмуд оғлу (д. 1925) — шаир, драматург, публисист, ичтимаи хадим. Азәрб. халг шаири (1984), әмәкдар инч. хад. (1974). Филолокија е.д. (1964), Азәрб. ЕА м. үзвү (1980). ССРИ (1984) вә Азәрб. (1976) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. Лирик шеʼрләрин, аилә-мәишәт, мәʼнәви-әхлаги, ичтимаи-сијаси мөвзуларда поемаларын, «Икинчи сәс», «Јоллара из дүшүр», «Дар ағачы», «Фәрјад» вә с. пјесләрин, публисистик, әдәби-тәнгиди мәгалә вә әдәбијјатшүнаслыг әсәрләринин мүәллифидир. Һ. сәнәтинин пәрәстишкары олан В. бәстәкарын хатирәсинә һәср олунмуш «Сәнсиз дә јашадар бу дағлар сәни», «Әшјалар данышыр» шеʼрләрини јазмышдыр. «Муғам» (1974) поемасыны Һ.-ә итһаф етмишдир.

Ваһид (Әләға Мәммәдгулу оғлу Искәндәровун тәхәллүсү; 1895 — 1965) — шаир, Фүзули әдәби мәктәбинин сонбешији. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). В. Икинчи дүнја мүһарибәси илләриндә Һ.-ун рәһбәрлик етдији тәблиғат гатарлары илә респ.-нын рајонларында олмуш, халгы Вәтәнин мудафиәсинә сәсләмишдир. Һ. шаирә хүсуси гајғы илә јанашыр, јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирир, онунла јарадычылыг әмәкдашлығы едирди. Бәстәкар 1941 илдә јазмышды: «...«Искәндәрнамә» поемасы сүжетиндә ејни адда бир опера јазмаг фикриндәјәм. Операнын либреттосуну өзүм јазырам; мәнзум мәтнини шаир Ә. Ваһид јазачагдыр» («Коммунист» гәзети, 1941, № 1).

Вәзиров Нәчәф бәј Фәтәли бәј оғлу (1854—1926) — драматург, публисист, театр хадими, Бакыда реални кимназијаны (1874), Москвада Петровски-Разумовски Әкинчилик Академијасыны (1878) битирмишдир. Азәрбда профессионал театрын јарадычыларындандыр; 1873 илдә Һ. Зәрдабинин рәһбәрлији вә В.-ун фәал иштиракы илә Бакыда М. Ф. Ахундовун «Ләнкәран ханынын вәзири» вә «Һачы Гара» комедијалары тамашаја гојулмушдур. «Мүсибәти-Фәхрәддин» фачиәсинин, «Јағышдан чыхдыг, јағмура дүшдүк» («Һачы Гәнбәр»), «Пәһләванани-зәманә» комедијаларынын вә дикәр драматик әсәрләрин мүәллифи, публисист кими шөһрәт тапмышдыр. Һ. «Һәјат» редаксијасында тәрчүмәчи вәзифәсиндә чалышаркән, В. бу гәзетдә «Дәрвиш» имзасы илә сатирик миниатүрләрини дәрч етдирирди. 1905 ил нојабрын 18-дә Бакыда Ә. Ағаоғлунун вә В.-ун тәшәббүсү илә чағырылан мүсәлман митингиндә Һ. да иштирак вә чыхыш етмишдир («Һәјат» гәз., 23 нојабр 1905, № 105). Һ. Нәчәф бәјә бөјүк еһтирам бәсләјир, ону «мәʼнәви ата» адландырыр, өзүнү «јолкөстәрәни» (рәһнүма) сајырды. 1913 илдә В.-ун әдәби јарадычылығынын 40 иллији гејд олунаркән көндәрдији телеграмда Һ. јазмышды: «Нәчәф бәј Вәзиров чәнаблары, сиз һәмишә дири галачагсыныз. Дүнјада сиз әкдијиниз ағачларын мејвәләринин тохумларыны күләк мүсәлман аләминин сәһраларына сәпиб, көјәрдиб минләрчә Нәчәф бәјләр јетириб, көзәл нијјәтләринизи даһа да рөвнәгләндирәчәкләр. Сизин адыныз тарихләрин вәрәгләриндә сәбт олуб, дилләрдә зикр олуначагдыр».

Вәзиров Һашым бәј Мириман оғлу (1868—1916) — журналист, јазычы, нашир. Ирәван мүәллимләр семинаријасыны битирмиш, Ирәван, Бәрдә, Шәки вә Шушада мүәллимлик етмишдир. 1907 илдән Бакыда журналист кими танынмыш, бир мүддәт «Иршад» гәзетиндә редактору әвәз едәндән сонра, «Тазә һәјат» гәзетини нәшр етдирмиш, мүхтәлиф илләрдә «Иттифаг», «Сәда», «Сәдаји-һагг», «Сәдаји-Гафгаз» гәзетләринин редактору олмушдур. «Иршад»ын әмәкдашлары илә ихтилаф апармышдыр. Һ. «Иршад»чынын чавабы» мәгаләси илә она кәскин чаваб вермишдир. В. 1914—1915 илләрдә редактору олдуғу «Мәзәли» журналында Һ.-у дәфәләрлә тәнгид етмиш, бәстәкары һөрмәтдән салмаға чалышмышдыр. «Лејли вә Мәчнун» операсы һаггында илк рәʼјин мүәллифидир.

«Вәзифеји-мусигијјәмизә аид мәсәләләр» — Һ.-ун мәгаләси. «Сәнајеји-нәфисә» журналынын 1921 ил тарихли 1-чи сајында Азәрб. вә русча дәрч олунмушдур. Мәгаләдә мусиги сәнәтинин тәкамүл вә тәрәггиси јолларындан данышылыр. Мүәллиф мусиги сәнәтинин гаршысында дуран вәзифәләрин тезликлә һәјата кечирилмәсинин вачиблијини, мусиги тәһсили системиндә дүнја мусиги мәдәнијјәтинин өјрәнилмәсинин милли мусигинин тәрәггисинә хидмәт едәчәјини көстәрмишдир. Мәгаләдә түрк дилиндә мусигијә даир дәрс вәсаитләринин чап едилмәси, мүәллим чатышмазлығы, азәрбајчанлыларын мусиги тәһсилинә чәлб едилмәси вә с. мәсәләләрә дә тохунулмушдур.

Вәли — «Аршын мал алан» мусигили комедијасында персонаж. В. өзүнүн бир сыра хүсусијјәтләри илә классик Азәрб. әдәбијјатында јарадылмыш нөкәр образларындан фәргләнир. В. һазырчавабдыр, вәзијјәти јериндә вә мәгамында гијмәтләндирмәји бачарыр, ағасынын мәнафејини мүдафиә етмәклә бир сырада өзүнү дә дүшүнүр. Комедијадакы В.—Телли дуети һәр ики персонажын садәлији, тәмизлији, хәлгилији, ејни заманда онларын һәјата мүнасибәтләри һаггында тәсәввүр доғурур. Һ.-ун сечдији дәгиг, јериндә ишләнмиш сәчијјәви штрихләр сајәсиндә пјесдә епизодик бир јер тутмасына бахмајараг В. јадда галыр вә севилир. Онун өз ағлы, фитри бачарығы вә фәрасәти илә «нүчәбаларла» бир сырада дајанмасы Һ.-ун садә халгын, күтләнин нүмајәндәси кими бу персонажа хүсуси диггәт вә симпатијасындан ирәли кәлир. Илк тамашада (1913) В. ролуну Хәлил Һүсејнов ифа етмишдир. «Аршын мал алан» бәдии филминдә (1945) көркәмли комедија устасы Л. Абдуллајев В.-нин уғурлу екран тәчәссүмүнү јаратмышдыр.

Л. Абдуллајев Вәли ролунда.

«Вәтән вә чәбһә» — Һ.-ун кантатасы (1942). Кантатанын әдәби мәтни дә Һ.-индур. Солист, хор вә симф. орк. үчүн јазылмышдыр. Әсәрин ән мәшһур һиссәси халг тәрәфиндән даһа чох севилән «Јаралы әскәрин һекајәти»дир. «Јаралы әскәрин һекајәти» сонралар мүстәгил әсәр кими дә тез-тез ифа едилирди.

«Вәтән ордусу» — Һ.-ун Сәмәд Вурғунун сөзләринә бәстәләдији вәтәнпәрвәрлик мөвзулу маһны. Илк дәфә 1942 илдә «Коммунист» нәшријјаты тәрәфиндән «Дөјүшчү маһнылары» мәчмуәсиндә нәшр олунмушдур. 1985 илдә «Ишыг» нәшријјатында чапдан бурахылмыш «Одлу илләрин маһнылары» мәчмуәсинә дә дахил едилмишдир.

Виноградов Виктор Серкејевич (1899—1981) — рус мусигишүнасы. Шәрг халгларынын мусиги мәдәнијјәтини тәдгиг едирди. Һ. һаггында илк монографијанын («Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка», М., 1938) мүәллифидир. Монографијада Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин тарихи инкишафында Һ. јарадычылығынын әһәмијјәти көстәрилир, муғам вә ашыг мусигиси, Азәрб.-ын маһны-рәгс јарадычылығы, мәгамлад системи характеризә едилир. Бәстәкар һагда јаздығы икинчи монографијасында («Узеир Гаджибеков», М., 1947) Һ.-ун јарадычылыг јолу вә әсас мусигили сәһнә әсәрләри тәдгиг олунур. В.-ун бу әсәрләри Һ.-ун һәјат вә јарадычылығынын тәдгигинин әсасыны гојмушдур.

Г

Гарабағ — Азәрб.-да тарихи вилајәт. Кичик Гафгаз дағларындан башламыш Күр вә Араз чајлары арасындакы әразини әһатә едир. «Азәрб.-ын консерваторијасы» адландырылан Г. милли мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында мүстәсна рол ојнамышдыр. Г.-да доғулуб әрсәјә чатмыш бир чох ханәндә вә мусигичиләрин адлы тәкчә Гафгазда дејил, гоншу Шәрг өлкәләриндә дә мәшһур иди. Һ. бу вилајәтин Шуша гәзасынын Ағчабәди кәндиндә доғулмушдур. Валидејнләри Шушаја гајытдыгдан сонра бурада, маарифчи Һ. Вәзировун ачдығы икисинифли түрк-рус мәктәбиндә тәһсил алмышдыр. 19 әсрин сону — 20 әсрин әввәлләриндә Г.-ын мәдәни һәјаты олдугча гајнар иди. Г.-да ше'р («Мәчлиси-үнс», «Мәчлиси-фәрамушан») вә мусиги мәчлисләри фәалијјәт көстәрирди. Бу мәчлисләрә шаирә Хуршидбану Натәван, алим, мусигишүнас, рәссам вә шаир Мир Мөһсүн Нәвваб вә б. башчылыг едирдиләр. Г.-ын зәнкин мусиги-ифачылыг ән'әнәләри Һ.-ун мусиги тәрбијәсинә күчлү тә'сир көстәрмишдир. О дөврдә Г.-ын зијалы кәнчләриндән бир чоху Москва, Петербург, Кијев вә б. шәһәрләрдә али тәһсил алырдылар. Јај тә'тилләрини доғма јурдларында кечирән бу кәнчләр онун мәдәни һәјатында јахындан иштирак едәрәк мүхтәлиф тәдбирләр һазырлајыр, әдәби әсәрләри сәһнәләшдирирдиләр. 1897 илдә Ә. Һагвердијев Шушада М. Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасы әсасында «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» адлы сәһнәни тамашаја гојмушду. Кичик јашлы Һ. бу тамашада бөјүк һәвәслә иштирак етмиш вә хорда охумушду. Тамаша она бөјүк тә'сир көстәрмишди. Сонралар Һ. јазырды ки, «...һәмин сәһнә мәни о гәдәр һәјәчанландырды ки, бир нечә илдән сонра Бакыја кәлиб операја бәнзәр бир шеј јазмаг гәрарына кәлдим». Һ. 1899 илдә тәһсилини давам етдирмәк мәгсәдилә Г.-дан Горијә кетмишдир. Гори семинаријасында тәһсили баша вурдугдан сонра (1904) Г.-да мүәллимлик етмиш, 1905 илдә Бакыја көчмүшдүр.

Гарабәјов Гарабәј (1874—1953) — һәким, ичтимаи хадим. Тифлис кимназијасыны, сонра исә Дерпт (индики Тарту) ун-тинин тибб факүлтәсини битирмишдир. Г. Бакыда һәкимликлә јанашы, шәһәрин ичтимаи һәјатында фәал иштирак етмиш, Азәрб. вә рус дилләриндә чыхан гәзетләрә мәгаләләр јазмышдыр. Бир мүддәт «Һагг јолу» һәфтәлик журналынын (1911—1912) вә чәми беш нөмрәси чыхмыш «Јени һәјат» гәзетинин (1918) редактору олмушдур. «Иттиһад» партијасынын сәдри олан Г. Азәрб. парламентинә депутат сечилмишди (1918—1920). Һ. мүхалифәтчи Г.-ун парламентдә Азәрб.-ын мүстәгиллији әлејһинә јөнәлдилмиш дағыдычы сијасәтинә, позучу нитгләринә гаршы чыхараг ону чидди тәнгид етмишди («Азәрбајчан» гәз., 16 декабр, 1918, № 66).

Гарадағлы (А б д у л л а ј е в) Ибраһим Мәчнун оғлу (1909—1978) — актјор, режиссор. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). 1940 илдән Ағдаш драм театрында актјор вә реж. (1941 илдә директор вә баш реж.) кими фәалијјәт көстәрмишдир. Һәмин театрда ојнанылан «Лејли вә Мәчнун» тамашасынын реж. вә Мәчнун ролунун ифачысы олмушдур. Һ.-ун «Әр вә арвад», «Әсли вә Кәрәм», «О олмасын, бу олсун» әсәрләрини дә тамашаја гојмушдур.

Гарајев Гара Әбүлфәз оғлу (1918—1982) — бәстәкар, педагог, ичтимаи хадим. Азәрб. халг арт. (1958), ССРИ халг арт. (1959). Азәрб. ЕА акад. (1959). ССРИ Дөвләт (1946, 1948), М. Ф. Ахундов ад. Респ. (1965)

вә Ленин (1967) мүкафатлары лауреаты. Һ.-ун вәфатындан сонра Азәрб. бәстәкарлыг мәктәбинә башчылыг етмиш, бу мәктәбин инкишафына бөјүк тә'сир көстәрмиш, өзүнәмәхсус мусиги јарадычылыг мәктәби јаратмышдыр. Г. 1935—38 илләрдә АДК-да охумуш, Азәрб. халг мусигисинин әсаслары үзрә Һ.-дан дәрс алмышдыр. 1938 илдән тәһсилини Москва консерваторијасында давам етдирәрәк, 1946 илдә консерваторијаны битирмиш (Д. Шостаковичин бәстәкарлыг синфини) вә һәмин илдән АДК-да дәрс демишдир (1957 илдән проф.).

Г. мусигинин демәк олар, бүтүн жанрларында јүксәк бәдии дәјәрли әсәрләр јаратмышдыр. Новатор сәнәткар олан Г. Азәрб. мусигисинин образ-мәзмун даирәсини хејли кенишләндирмиш, илк дәфә психоложи, фәлсәфи мәзмунда әсәрләр бәстәләмишдир. Инсанын көзәллик уғрунда мүбаризәси Г. мусигисинин әсас мөвзусудур. Г. јарадычылығынын инкишаф мәнбәји рәнкарәнкдир. О, шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинин үслуб хүсусијјәтләриндән, әләлхүсус ашыг вә муғам сәнәтиндән бәһрәләнмишдир. Г.-ин бир чох јарадычылыг тәшәббүсләринин әсасы Һ.-ун мусигиси вә естетик принсипләри илә бағлыдыр. Д. Шостакович, С. Прокофјев вә И. Стравинскинин дә Г.-ә күчлү тә'сири олмушдур. Классик мусиги ән'әнәләрини инкишаф етдирән Г. мүасир мусигини неокласик үсуллу әсәрләрлә зәнкинләшдирмишдир. Г. «Вәтән» операсынын (1945, Ч. Һачыјевлә биркә), дүнја шөһрәтли «Једди көзәл» (1952) вә «Илдырымлы јолларла» (1957) балетләринин, «Чошғун гасконијалы» (1973) романтик мусигили комедијасынын мүәллифидир. Јарадычылығынын илк чағларындан Г. симф. мусигијә мејл етмиш, билаваситә Һ.-ун тә'сири алтында «Азәрбајҹан сүитасы»ны (1939) јаратмышдыр. О, 3 симфонија, «Лејли вә Мәчнун» симф. поемасы, «Албан рапсодијасы», «Вјетнам сүитасы», «Дон Кихот» симфоник гравүрләринин, скрипка илә орк. үчүн консертин вә с. мүәллифидир. Онун кинофилмләрә, драм тамашаларына јаздығы мусиги мүстәгил мүәллиф консепсијасы вә симф. вүс'әти илә сечилир. О, Һ.-ун «Ашыгсајағы» әсәрини камера орк.-и үчүн транскрипсија етмишдир (1964). Г.-ин публисист фәалијјәти үчүн дәрин елмилик, долғунлуг, кәскин тәнгид сәчијјәвидир. Онун фикир вә мүлаһизәләри глобал естетик проблемләр әтрафында гурулмушдур. Һ.-ун естетик тәсәввүрләриндән бәһрәләнәрәк Г. ән'әнә вә новаторлуг, миллилик вә бејнәлмиләлчилик анлајышларыны өз бахымындан һәртәрәфли вәһдәтдә шәрһ етмишдир.

Һ. кими Г. дә халг мусигисини бәстәкар јарадычылығынын әсас мәнбәји һесаб едирди. Һ.-у чох дәриндән вә һәссаслыгла характеризә едәрәк, онун Азәрб.-да бәстәкарлыг јарадычылығынын јаранмасы вә инкишафындакы ролуну хүсуси вурғуламышдыр. Һ. һаггында «Унудулмаз мүәллим, бөјүк сәнәткар» мәгаләсиндә Г. јазырды: «...Өз мусиги дилини зәнкинләшдирмәк, јени бәдии ифадә васитәләри тапмаг мәгсәдини изләјән бәстәкар, халг сәнәтинин һәјат булағындан даим су ичмишдир. Ејни заманда, өз әсәрләриндә һеч бир заман халг нәғмә вә муғамларыны ејнән тәкрар етмәмиш, халг мусигисинин маһијјәтини ифадә етмәк үчүн өзүнүн орижинал јарадычылыг үслубуну јаратмаға сә'ј көстәрмишдир. О, халгын мусигисиндән истифадә едәркән, ону јени бир кејфијјәтлә, зәнкинләшдирилмиш бир шәкилдә халга гајтармаг мәгсәдини изләмишдир».

«Гаракөз» — Һ.-ун 1930 илдә бәстәләдији маһны. Сөзләри Һүсејн Натигиндир. Сәс вә халг чалғы аләтләри ансамблы үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Маһнынын илк ифачысы Х. Шушински олмушдур.

Гарјағды оғлу Чаббар, бах Чаббар Гарјағды оғлу.

Гасымов Алим Һәмзәли оғлу (д. 1957) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1992). 1990 илдән солисти олдуғу АОБТ-нда Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Мәчнун вә Кәрәм партијаларыны бөјүк мүвәффәгијјәтлә ифа едир.

А. Гасымов "Лејли вә Мәчнун" операсында Мәчнун ролунда.

Гасымов Губад Абдулла оғлу (1896—1993) — мусигишүнас. Тарих елмләри намизәди (1949). Азәрб. әмәкдар мәдәнијјәт хадими (1968). Һ.-ун бачанағы иди. 1940—1944 илләрдә АДК-да мусиги елми-тәдгигат кабинәсинин елми ишчиси, 1944—1945 илләрдә ССРИ ЕА Азәрб. филиалынын инчәсәнәт секторунун, 1945 илин апрелиндән исә Азәрб. ЕА-нын Инчәсәнәт Ин-тунун елми катиби ишләмиш, 1955 илдән Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-тунда театр вә мусиги шө'бәсинин мүдири, баш елми ишчи олмушдур. Һ.-ун әдәби-публисистик вә мусиги јарадычылығына даир тәдгигатларын—«Ү. Һачыбәјов» монографијасы (1945, русча; 1949, азәрбајчанча), «Ү. Һачыбәјов. Библиографија» (1947), чохсајлы мәгаләләрин мүәллифи, Азәрб.-ын елм вә мәдәнијјәт хадимләри силсиләсиндән нәшр едилән «Ү. Һачыбәјов» библиографијасынын (1976, 1985) мүәллифләриндән биридир. Һ.-ун әдәби вә елми ирсинин топланмасы, тәртиб вә нәшр олунмасында хидмәти вар.

Гасымов Имран (1881—1914) — мүһәндис. «Нифат» маариф чәмијјәти идарә һеј'әтинин үзвү вә онун драм групунун рәһбәри олмушдур. «Инсанијјәт вә маариф даирәсинә гәдәм гојмағына сәбәб олан мүгәддәс сәһнә вә театр ишиндә чани-дил илә чалышан» («Игбал» гәз., 31 мај 1914) фәал мәдәнијјәт хадими иди. Һ.-ла јахын дост олмушдур. 1907 илин сон күнләриндә «Лејли вә Мәчнун» операсынын мәшгләри Г.-ун өз тәклифи илә онун кениш мәнзилиндә кечирилирди. Милјончу М. Мухтаровун «Воронсовски күчәдә инша едилән евинин һүндүр јериндән јыхылыб гычы шикәст олан Имран Гасымов алмыш олдуғу шикәстлик тә'сириндән јанварын 26-да бу дарүлфәнадан дарүлбәгајә рәһмәт еләди» («Игбал» гәз., 28 мај 1914).

Гасымов Пәнаһ Әләкбәр оғлу (1881—1939) — маариф хадими. Һ.-ун бачанағы иди. Гори семинаријасыны (1905) вә Тифлис мүәллимләр ин-туну (1907) битирдикдән сонра Ләнкәранда вә Бакыда мүәллимлик етмиш, Азәрб. дилиндә мәктәбләрин ачылмасына чалышмышдыр. Сонралар Али Педагожи Ин-тун вә Азәрб. Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Ин-тунун директору, Азәрб. ССР Халг Маариф Комиссарынын мүавини, Азәрб. ССР Маариф Ишчиләри Һәмкарлар Иттифагынын илк сәдри олмушдур. Һ.-ла јахын достлуг әлагәси сахламышдыр. 30-чу илләр репрессијасынын гурбанларындан олмуш, сонралар бәраәт алмышдыр.

Гасымов Һачы Ибраһим (1886 — 1936) — журналист, театр тәнгидчиси, тәрчүмәчи. Мүхтәлиф илләрдә «Нифат», «Сәфа» чәмијјәтләриндә чалышмыш, «Игдам», «Бәсирәт» гәзетләринин, «Кәлнијәт» журналынын редактору олмушдур. Һ.-ун опера вә мусигили комедијалары һаггында чох вахт зиддијјәтли мөвгедән ресензијалар дәрч етдирмишдир. «Әсли вә Кәрәм» операсынын илк тамашасы илә әлагәдар рә'јдә («Игбал», 20 мај, 1912). Һ.-у көркәмли мусигишүнас, «габил опера вә опереттачы» адландыран, онун әсәрләриндә мәсләк вә али фикирләрин, идејаларын мусиги дили илә ифадә едилдијини көстәрән Г. аз сонра «опера драмын евини јыхды», — дејә шикајәтләнәнләрә гошулараг јазмышды: «...Бу опералар мүсәлман драм вә фачиәләрини өлдүрдү вә чамааты өзүнә рағиб еләди. Онсуз да зурна зырылтысына, дәф динкилтисинә адәткәрдә олмуш мүсәлманлар ајдындыр ки, операны гојуб драм кими тамашалара кетмәјәчәкләрди...» («Игбал», 28 март, 1914). Г. «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны «тамашачыларын әхлагыны позан әсәр» адландырмышды («Игбал», 27 октјабр, 1913).

Г. Гасымов

Гасымова Рәфигә Мәммәд гызы (д. 1935) — әдәбијјатшүнас. 1960 илдән Азәрб. ЕА Низами ад. Әдәбијјат Ин-тунун елми ишчисидир.

Һ.-ун комедијаларыны тәдгиг етмишдир. «Үзејир Һачыбәјовун ирси» (1964), «Ү. Һачыбәјов вә фолклор» (1966), «Ү. Һачыбәјовун комедијаларынын тамаша тарихиндән» (1970), «Бәстәкар-драматург» (1975) вә с. мәгаләләрин, «Үзејир Һачыбәјовун комедијалары» (1983) монографијасынын мүәллифидир.

Гасымова Солмаз Ҹәлал гызы (д. 1929)—мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1969), проф. (1990). АДК-ны битирмишдир (1954). «Азәрбајҹан бәстәкарларынын опера јарадычылығы» (1 чилд, 1972; 2 чилд, 1984), «Азәрбајҹанын мусиги әдәбијјаты» (1984), «Азәрбајҹанын мусиги тарихи» (1993) вә с. әсәрләриндә Һ.-ун јарадычылығы һаггында кениш мә'лумат вермишдир.

Ф. Гасымова

Гасымова Фидан Әкрәм гызы (д. 1947) — мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. халг арт. (1982). ССРИ халг арт. (1988). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1984), мусигичиләрин Ҹ. Виотти ад. мүсабигәсинин (1977, Италијанын Верчелли ш., биринчи мүкафат) лауреатыдыр. Г. бејнәлхалг

Ф. Гасымова "Короғлу" операсында Никар ролунда.

Х. Гасымова

мүсабигәләр лауреаты адына лајиг көрүлмүш илк азәрб. гадын мүғәннидир. АДК-ны (1971, скрипка синфи; 1972, вокал синфи) вә Москва консерваторијасынын аспирантурасыны (1974) битирмишдир. 1974 илдән АДК-да дәрс дејир (1990 илдән проф.). 1974 илдән солисти олдуғу АОБТ-нда Һ.-ун «Короғлу» операсында Никарын партијасыны мәһарәтлә ифа едир. Г.-нын ифасын-

Ф. Гасымова вә Л. Иманов "Короглу" операсында.

да Никар партијасы һиссләрин сәмимилији, психоложи инчәлији, вокал-драматик чизкиләринин ифадәлилијинә көрә инандырычыдыр. Г. рәнкарәнк сәс чаларына наил олараг образын дахили аләмини инчә нүансларла ача билир. Г.-нын ифасында Һ.-ун «Фирузә» операсындан Фирузәнин аријасы, «Сәнсиз» романс-гәзәли јени аһәнклә сәсләнир. «Аршын мал алан» бәдии филминдә (1965) вә мусигили комедијанын граммофон валына јазылышында (1973) Күлчөһрәнин партијасыны мәһарәтлә охумушдур.

Гасымова Хураман Әкрәм гызы (д. 1951) — мүғәнни (сопрано). Азәрб. халг арт. (1986), Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1984). Ф. Гасымованын бачысыдыр. АДК-ны битирмишдир (1975). 1982 илдән орада дәрс дејир (1992 илдән проф.). 5-чи Загафгазија (1977, 1-чи мүкафат), М. И. Глинка ад. 7-чи Үмумиттифаг (1977) вә Марија Каллас ад. Бејнәлхалг (Афина, 1981; һәмчинин «Гран при» гызыл медалына лајиг көрүлмүшдүр), П. И. Чајковски ад. 8-чи Бејнәлхалг (Москва, 1982) мүсабигәләрин лауреатыдыр. 1976 илдән АОБТ-нын солистидир. Репертуарында Һ.-ун «Короғлу» операсында Никарын партијасы мүһүм јер тутур. 1985 илдә Анкара Опера вә Балет Театрынын сәһнәсиндә тамашаја гојулмуш «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә ролунда бөјүк мүвәффәгијјәт газанмышдыр. «Аршын мал алан» бәдии филминдә (1965) вә мусигили комедијанын граммофон валына јазылышында (1973) Асјанын партијасыны охумушдур.

Гаспрински Исмајыл бәј Мустафа аға оғлу (1851—1914)—Крым-татар публисисти, педагог, ичтимаи хадим. «Тәрҹүман» гәзетинин нашири олмуш. мүсәлман мәктәбләриндә јени Авропа

нүмунәли «Үсули-ҹәдид» тәһсил системини јаратмышдыр. Г. 1912 илдә Москвада хејријјәчилик фәалијјәти көстәрән «Мүсәлман ҹәмијјәти» тәшкил етмишди. Һ. вә Мәләкә ханым бу ҹәмијјәтин фәал үзвләриндән олмушлар. Ҹәмијјәтә мүхтәлиф халгларын нүмајәндәләри (Азәрб., татар, өзбәк, түркмән, дағыстанлылар вә с.) дахил иди.

Гафарлы Әлиһүсејн Әбдүлрәһим оғлу (1911—1961) — актјор. Азәрб. әмәкдар арт. (1959). 1929 илдән Бакы Түрк Ишчи Театрынын, 1935—43 илләрдә Кәнчә Драм Театрынын,

Ә. Гафарлы "О олмасын, бу олсун" тамашасында Мәшәди Ибад ролунда.

1943—61 илләрдә исә Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын актјору олмушдур. Г. комик ролларын маһир ифачысы кими танынмыш, Һ.-ун әсәрләриндә Солтан бәј, Мәшәди Ибад («Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун») ролларында уғурла чыхыш етмишдир.

Гафаров Ҹаваншир Гафараға оғлу (1928—1994) — мүғәнни (баритон). Азәрб. әмәкдар артисти. Һ. 1947 илдә Кәдәбәјдән кәлмиш кәнч Г.-ун сәсини јохламыш, онун вә башга бир кәнч ифачы— Казым Мәммәдовун јашамасы үчүн консерваторијанын бинасында бир отаг ајырмышды. Г. 1953 илдә АДК-ны битирәрәк, Һ.-ун әсәрләринин даими иштиракчысы олмуш, «Лејли вә Мәҹнун»-да Нофәл, Лејлинин атасы, «Аршын мал алан»да Сүлејман, «Короғлу»-да Һәсән хан, Ибраһим хан, чарчы вә б. ролларда ојнамышдыр.

Гафарова Земфира Һәсән гызы (д. 1942)—мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1984). Һ.-ун јарадычылығыны тәдгиг етмиш, бу мөвзуда бир сыра мәгаләләр—«Короғлу»нун автографы» (1972), «Ү. Һачыбәјовун опера естетикасы» (1975), «Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсынын увертүрасы» (1973) вә с. јазмышдыр. «Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсы» (1994) монографијасынын мүәллифидир.

Гачар Сүрәјја Сәдрәддин гызы (1910—1992)—мүғәнни (меццо-сопрано). Азәрб. халг арт. (1954). Сәһнә фәалијјәтинә 1927 илдән башламышдыр. Илк ролу Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» операсында Лејли олмушдур. Азәрб. сәһнәсиндә Лејлини ојнајан илк азәрбајҹанлы гадынлардандыр. Сонралар «Әсли вә Кәрәм»дә Әсли, «Аршын мал алан»да Күлчөһрә ролларында чыхыш етмишдир. Г.-ы Лејли вә Әсли ролларына Һ. Сарабски һазырламышды.

Гачар Хуршид (1894—1963) —мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. әмәкдар инч. хад. Москва Консерваторијасыны битирмиш (1915), Москва естрада ансамблынын солисти олмушдур (1919—1924). 1924—1934 илләрдә АОБТ-нда фәалијјәт көстәрмиш, бурада Һ.-ун әсәрләриндә Хуршид Бану, Күлчөһрә, Асја, Күлназ («Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун») партијаларында чыхыш етмишдир.

Гәдимова Сара Бәбиш гызы (д. 1922) — мүғәнни (лирик-колоратур сопрано). Азәрб. халг арт. (1963). 1941 илдән Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын солисти олмуш, Һ.-ун бәстәләдији бир сыра маһнылары («Шәфгәт бачысы» вә с.) илк дәфә ифа етмишдир. 1956—62 илләрдә

С. Гәдимова "Лејли вә Мәҹнун" операсында Лејли ролунда.

АОБТ-нда Лејли, Әсли («Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм») ролларыны уғурла ојнамышдыр.

«Гәдршүнаслыг» — Һ.-ун мәгаләси. «Һәгигәт» гәзетинин 15 феврал 1910 ил тарихли 37-чи сајында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә мәшһур рус актрисасы В. Ф. Комиссаржевскајанын вәфаты илә әлагәдар Русија вә Авропада ичтимаијјәтин сәһнә ус-

А. К. Глазунов

Р. М. Глиер

таларына көстәрдији һөрмәт вә гәдиршүнаслыгдан бәһс олунур. «Биз кимин гәдрини билирик ки, театрчыларын гәдрини биләк» — дејән мүәллиф үмидсизлијә гапылмыр, бу гәнаәтә кәлир ки, «20 әсрдә бүтүн аләмә чар олмаға башламыш мәдәнијјәт селинин габағыны һеч бир манеә илә дурдурмаг мүмкүн олмајачагдыр. Бу селин мурады дүнја үзүнүн кәсафәтини тәмизләмәкдир. Јавугдур о заман ки, һаман сели-хүрушан бизим јерләрә дәхи һүчумавәр олуб, үзәримиздә олан вә бизи нәфәс алмаға гојмајан кәсиф дашлары, гајалары јериндән ојнадыб заил едәр. О дашларын алтында јатмыш олан гурдлары јујар, јеримизә, торпағымыза чан верәр. О һалда бизим јерләрдә дә күлләр вә чичәкләр битиб, буралары чәмәнзара дөндәрәр!..»

Гәзетчи Рза бәј — «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында персонаж. Рза бәјин тимсалында Һ. һәр чүр јүксәк гајә вә мәгсәддән узаг, халгын һәгиги дәрд вә проблемләринә биканә олан, гәзетдән јалныз өз шәхси мәгсәдләри үчүн истифадә едән принсипсиз бир «интилликент»ин образыны јаратмышдыр. Рза бәјин дикәр сәчијјәви чәһәти онун өзүнү јалныз дилин тәһриф едилмәсиндә вә корланмасында бүрузә верән түркпәрәстлијидир. Данышығы, әдалары, кејими илә Османлы түркләрини кор-коранә тәглид едән Рза бәј саркастик күлүш һәдәфидир. Чүнки о, өзүнү халгын башбиләни, јолкөстәрәни сајса да, әслиндә һәр чүр милли вә ичтимаи тәрәггијә мане олур, симасызлығы, пул дүшкүнлүјү, әгидәсизлији илә ичтимаи мә'нада Мәшәди Ибаддан вә мүфлисләшмиш Рүстәм бәјдән даһа тәһлүкәли бир типдир. Ролун илк ифачысы мә'лум дејил. Лакин еләә 1911 илин ијунунда Тифлисдә көстәрилән тамашада бу ролу Ч. Һачыбәјли ифа етмишдир. «О олмасын, бу олсун» бәдии филминдә (1956) халг артисти И. Османлы Рза бәјин јаддагалан сурәтини јаратмышдыр.

«Гәләбә һимни», «З ә ф ә р һ и м н и» — Һ.-ун хор вә симфоник орк. үчүн бәстәләдији тәнтәнәли ода. 1941—1945 илләр мүһарибәсиндә халгымызын гәләбәсинә итһаф олунмушдур. Әсәрин мәтн мүәллифи Сәмәд Вурғундур. «Г. һ.» сәнәткарлыг бахымындан Һ.-ун ән камил вә орижинал әсәрләриндәндир. Ода 1985 илдә «Ишыг» нәшријјатында чапдан чыхан «Одлу илләрин маһнылары» мәчмуәсиндә нәшр едилмишдир.

Гәмәр ханым (әсл ады вә сојады Тамара Виссарионовна Т о п у р и ј а; 1902—1947) — актриса. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). Миллијјәтчә күрчүдүр. Сәһнә фәалијјәтинә 1918 илдә З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын театр труппасында башламыш, илк дәфә Һ. Әрәблинскинин һазырладығы «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә ролунда чыхыш етмишдир. 1920—24 илләрдә Тифлис Азәрб. Драм Театрында, 1924 илдән АДТ-нда чалышмыш, мүхтәлиф характерли образлар јаратмышдыр.

Гәмәрлинскн (М ә л и к о в) Әһмәд Һашым оғлу (1880—1952) — актјор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1940). Сәһнәјә илк дәфә 1906 илдә Балаханыда һәвәскар актјорларын һазырладығы тамашада чыхмышдыр. Сонралар «Ничат» хејријјә чәмијјәти нәздиндәки театр труппасынын актјору олмуш, 1924 илдән Бакы театрларында актјор вә реж. ишләмишдир. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» мусигили комедијаларында Рүстәм бәј, Кәрбәлајы Губад ролларында чыхыш етмишдир.

«Гызыл әскәр маршы» — Һ.-ун солист, хор вә фп. үчүн бәстәләдији марш-маһны (1934). Халг арасында нәгәратын илк сөзләриндән кәлән «Аддымла әскәр» ады илә дә танынып. Маршын мәтн мүәллифи М. С. Ордубадидир. «Г. ә. м.» илк дәфә 1934 илдә Азәрб. мусиги нәшријјаты тәрәфиндән нәшр олунмушдур.

Глазунов Александр Константинович (1865—1936) — рус бәстәкары, дирижор, мусиги хадими. Петербург консерваторијасынын директору (1905 — 1928). «Гүдрәтли дәстә» вә П. И. Чајковски ән'әнәләрини јарадычылыгла давам етдирән Г. рус симф. мусигисинин инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр. Симфонија, балет вә камера әсәрләринин мүәллифидир. Һ. 1914 ил јанвар ајынын әввәлиндә, Г.-ун директор олдуғу Петербург консерваторијасынын орган синфинә гәбул едилмишдир (о, һәм дә композисија курсу кечирди).

Глиер Рејнһолд Моритсевич (1875—1956) — бәстәкар, дирижор. Азәрб. (1934) вә ССРИ (1938) халг арт. Сталин мүкафатлары лауреаты (1946, 1948, 1950). Азәрб. ССР Халг Маариф Комиссарлығынын дә'вәти илә Бакыја кәлмиш (1923), Азәрб. мусиги фолклору вә «Ашыг Гәриб» дастаны әсасында «Шаһсәнәм» операсыны јазмышдыр (илк тамашасы 1927, 2-чи редаксијасы 1934). Һ. Азәрб. милли мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында әһәмијјәтли ролу олмуш бу операны јүксәк гијмәтләндирәрәк јазмышдыр: «Р. М. Глиерин тәчрүбәси Азәрбајчан мусигисинә симфонија үслубу кәтирмәх, Азәрбајчан мусиги мөвзулары әсасында мүрәккәб формалар јаратмаг саһәсиндә чох бөјүк рол ојнамышдыр». Г. исә Һ.-ун «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабынын Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында мисилсиз әһәмијјәт кәсб едәчәјинә әмин олдуғуну билдирмишдир.

Гогол Николај Василјевич (1809—1852) — рус јазычысы. Г.-ун јарадыџлығы Ч. Мәммәдгулузадә, Н. Нәриманов, Ә. Һагвердијев вә б. Азәрб. јазычыларынын ичтимаи-әдәби көрүшләринә тә'сир көстәрмишдир. Азәрб. әдәбијјаты, драматуркијасы вә публисистикасында Г.-ун сатирик вә јумористик күлүшүндән истифадә олунмушдур. Јазычынын «Мүфәттиш» (илк тәрчүмәчиси Н. Нәриманов, 1896), «Евләнмә» (тәрчүмәчи М. Һачынски) комедијалары Азәрб. сәһнәсиндә дәфәләрлә тамашаја гојулмушдур. Онун мәшһур «Шинел» һекајәси Һ.-ун тәрчүмәсиндә илк дәфә «Тәрәгги» гәзетиндә һиссә-һиссә (1909, № 62, 63, 66, 86, 106, 121, 126, 131) дәрч олунмушдур. Һ. «Гујруглу улдуз» сәһнәчијини (1909) вә «Шәһәр ишләри» фелјетонуну (1910) Г.-ун тә'сирилә јаздығына ачыг ишарәләр етмишдир.

Голденвејзер Александр Борисович (1875—1961) — пианочу, бәстәкар, педагог, мусиги хадими. ССРИ халг арт. (1946), Сталин мүкафаты лауреаты (1947). Москва консерваторијасынын проф. (1906—61) вә директору (1922—27; 1939—42) олмушдур. Азәрб. пианочу кадрларын (Н. Усубова, С. Гулијева, А. Зүлфүгарова вә б.) јетишмәсиндә хидмәти вар. 1938 илдә Москва консерваторијасында мусигичиләрлә Һ.-ун көрүшүнү тәшкил етмишдир (Һ.-ун Азәрб. халг мусигисинин әсаслары һаггында мә'рузәси көрүш иштиракчылары тәрәфиндән бөјүк марагла гаршыланмышды). Һ.-ун дә'вәти илә АДК-нда дөвләт имтаһан комиссијасынын сәдри кими дәфәләрлә Бакыја кәлмишдир.

Гори семинаријасы, З а г а ф г а з и ј а (Г о р и) М ү ә л л и м л ә р С е м и н а р и ј а с ы — Загафгазијанын, әсасән јерли әһалисиндән ибтидаи мәктәб мүәллими һазырлајан орта педагожи тәһсил мүәссисәси. 1876 илдә (Азәрб. шө'бәси 1879 илдә) Гори ш.-ндә ачылмыш, 1918 иләдәк фәалијјәт көстәрмишдир. Семинарија Загафгазија халгларынын, о чүмләдән Азәрб. халгынын мәдәни инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр. Азәрб.-нын бир сыра көркәмли маариф, мәдәнијјәт, елм, әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләри Г. с.-нын мә'зуну олмушлар. Һ. 1899 илдә Һ. Вәзировун мүдир олдуғу Шуша ики синифли рус-татар мәктәбини ә'ла әхлаг вә мүвәффәг гијмәтләрлә битириб, һәмин ил Г. с.-нын ашағы һазырлыг синфинә гәбул едилмишдир. Семинаријадакы тәһсил илләриндә о сә'јлә охумуш, дүнја әдәбијјаты классикләринин әсәрләри илә таныш олмуш, мүтәрәгги педагокика елминин сирләринә јијәләнмишдир. Семинаријанын ашағы һазырлыг синфинин мүәллими К. Гараганидзенин семинарија тәләбәләринин тәһсил мүвәффәгијјәти һаггында һесабатларындан Һ.-ун өз үзәриндә сә'јлә чалышдығы мә'лум олур. О, семинаријанын ичтимаи ишләриндә дә јахындан иштирак етмиш, ән јахшы тәләбәләрдән бири кими һөрмәт газанмышдыр. Тәләбә јолдашларынын онун һаггында јаздығы хатирәләриндән мә'лум олур ки, Һ. дадлы-дузлу сөһбәтләри вә ше'рләри илә семинаријада «татар шаири» ләгәбини газаныбмыш. Јухары синиф рәһбәри В. Полевски дә јаздығы рә'јләрдә Һ.-ун дилинин сәлислији, ајдынлығы вә елмилијини хүсуси вурғуламышдыр.

Һ. семинаријанын мусиги һәјатында да јахындан иштирак етмишдир. О, һәлә һазырлыг синфиндә охујаркән семинаријадакы оркестрә үзв јазылмышды. Сонралар мусиги габилијјәти илә башгаларындан сечилән Һ. өз үзәринә семинаријанын ашағы синиф тәләбәләринә мусиги дәрсләрини өјрәтмәк кими бөјүк вәзифә көтүрүр. Бу заман онда әсл мүәллимә хас олан өјрәтмәк, тәшкил етмәк, үнсијјәт јаратмаг кими көзәл кејфијјәтләр инкишаф едиб тәшәккүл тапыр. Семинаријанын мүәллимләр шурасы Һ.-ун мусиги мүәллиминә бөјүк көмәклијини нәзәрә алараг, ону 20 манат мәбләғиндә пулла мүкафатландырмағы гәрара алмышды.

Г. с.-нын Күрчүстанын Халг Маарифи Музејиндә горунуб сахланан архив сәнәдләриндән ајдын олур ки, семинаријанын сон курсунда педаго-

жи тәчрүбә заманы Һ. рус дилиндән сынаг дәрси демишдир. Мараглы факт бурасындадыр ки, Һ. дәрси о заман мәктәбләрдә һөкм сүрән «лал үсул»ла дејил, «тәбии үсул»ла апармышдыр. Бу, синиф рәһбәринин диггәтини чәлб етмишдир. Синиф рәһбәри В. Полевски 1904 илдә Һ.-ун бу оријиналлығыны о гәдәр тәгдир етмәсә дә, онун кәләчәкдә бачарыглы, ағыллы вә бәнзәрсиз мүәллим олачағыны е'тираф етмәјә мәчбур олмушду. Һ. 1904 илдә семинаријаны битирәрәк ибтидаи кәнд мәктәби мүәллими адыны алмыш вә һәмин илин ијул ајында Чәбрајыл гәзасы Һадрут кәнд мәктәбинин 3-чү паралел синфинә мүәллим тә'јин олунмушдур. Тә'јинатыны алдыгдан сонра мүәллими М. Алексејевичә јаздығы мәктубунда Һ. онун истәр бир шәхсијјәт, истәрсә дә мүәллим кими формалашмасында семинаријанын ролуна јүксәк гијмәт верәрәк јазырды: «...Шүбһәсиз, чәтин, лакин мүгәддәс вәзифәнин ичрасына башлајараг, Ана Семинаријанын бизә мөһкәм ашыладығы мә'нәви вә физики гүввәләри бүрузә чыхарачағам».

Гочу Әскәр — «О олмасын, бу олсун» комедијасында персонаж. Дикәр сәнәт һәмкарлары кими Г. Ә. дә садәчә дил пәһләванындыр, кобуд вә наггалдыр, ағлына, билијинә, мә'рифәтинә дејил, һәмишә ајагда сахладығы «пиштова» архаланыр. Лакин заһири зәһмлијинә, сәрһәд билмәјән дил гәһрәманлығына бахмајараг Г. Ә. әслиндә горхаг вә үрәксиздир, фырылдагчы вә јаланчыдыр. Сәрвәрлә гаршылашдығы заман адичә бир фит сәсиндән горхараг бүтүн дәстәси илә гачдығы сәһнә Г. Ә.-ин дахили мискинлијини ашкара чыхарыр. Г. Ә. дә пула пәрәстиш бахымындан әсәрдәки дикәр персонажлардан фәргләнмир.

Илк илләр Г. Ә. ролуну әсасән Хәлил Һүсејнов ифа едирди. Көркәмли сәнәткарымыз М. Сән'ани Г. Ә.-ин театрда вә кинода колоритли, чанлы образыны јаратмышдыр.

Грабар Игор Еммануилович (1871—1960) — рус рәссамы, сәнәтшүнас. ССРИ халг рәс. (1956), ССРИ ЕА-нын (1943) вә ССРИ Рәссамлыг Академијасынын (1947) һәгиги үзвү, ССРИ ЕА Инчәсәнәт Тарихи Ин-тунун директору (1944—60). 1945 илдә Азәрб. ССР ЕА Инчәсәнәт Ин-ту (индики Азәрб. ЕА Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-ту) ачылдыгдан сонра, Һ. онун инкишафыны дүзкүн јөнәлтмәк мәгсәдилә Г.-ла көрүшүб, јени јарадылмыш ин-тун мәшғул олачағы проблемләр, тәдгигат ишләринин истигамәти вә кәләчәк әмәкдашлыг перспективләри барәдә әтрафлы фикир мүбадиләси етмишдир.

Гришашвили Иосиф Григорјевич (1889—1965) — күрчү шаири. Күрчүстанын халг шаири (1959), Күрчүстан ЕА-нын академики (1946). Азәрб. дилини јахшы билмиш, Азәрб. шаирләринин әсәрләрини, еләчә дә, Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын ше'рләрини күрчү дилинә тәрчүмә етмишдир. О, бунунла әлагәдар 1915 илдә мәтнин тәрчүмәчиси И. И. Кигошвили илә Бакыда, Һ.-ун евиндә олмушдур. «Аршын мал алан» күрчү дилиндә илк дәфә 1916 илдә Зубаловун «Халг еви»ндә тамашаја гојулмуш, узун илләр сәһнәдән дүшмәмиш, вахташыры јени гурулушларда ојнанылмышдыр.

Губа Драм Театры, А. Бакыханов ад. Губа Драм Театры — 1940 илдә колхоз-совхоз театры кими јарадылмыш, 1946 илдә дөвләт драм театрына чеврилмиш вә һәмин ил она А. Бакыхановун ады верилмишдир. Актјор вә реж.-лардан И. Мусајев, Јусиф Јулдуз, Ч. Бағдадбәјов, А. Казымов, Сәјавуш Аслан, М. Һачыбәјов, Ф. Меһдијев вә б. мүхтәлиф илләрдә театрда фәалијјәт көстәрмишләр. Театрын репертуарында Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» мусигили комедијалары мүһүм јер тутмушдур. Театр 1962 илдә бағланмышдыр.

Гулијев Әлиага Ејваз оғлу (д. 1917) — тарзән, Азәрб. халг арт. (1989). А. Зејналлы ад. мусиги мәктәбиндә Һ.-ун синфини битирмишдир. Сонралар Һ.-ун рәһбәрлик етдији биринчи нотлу Азәрб. халг чалғы аләтләри орк.-ында (Азәрб. Радио Верилишләри Комитәсинин нәздиндә) чалмыш, 1936 илдән АОБТ-нда «Короғлу» операсында тарзәнләр групунун консертмејстери олмушдур. Бу дөврдә Бакы Мусиги Техникумунда да фәалијјәтә башламышдыр. Бурада Һ., еләчә дә С. Рүстәмов, Ә. Бакыханов, Г. Пиримов, М. Мәнсуров, Һ. Ханмәммәдов, Әмруллаһ вә Адил Кәрај Мәммәдбәјли илә бирликдә Авропа нот системи илә тәдрис планы тәртиб етмиш вә тәһсили бу јөндә давам етдирмишдир.

Гулијев Мустафа Зәкәријјә оғлу (1893—1938) — тәнгидчи, сәнәтшүнас, ичтимаи хадим. Тифлис кимназијасыны битирдикдән (1913) сонра Кијев ун-тинин физика-ријазијјат факүлтәсинә дахил олмуш, орада ингилаби һәрәката гошулмуш, тәһсилини баша чатдырмадан Бакыја гајыдараг сијаси фәалијјәт көстәрмишдир. Совет һакимијјәти дөврүндә бир сыра мәс'ул вәзифәләрдә (о чүмләдән халг маариф комиссары вәзифәсиндә) чалышмыш, ејни заманда «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын редактору (1923—26, 1929—31) олмушдур. Г. әдәбијјат вә инчәсәнәтин инкишаф просесинин јарадычылыг, нәзәри-методоложи вә тәшкилати мәсәләләринә даир мәгаләләрин мүәллифидир. Лакин бир сыра мәгаләләриндә вулгар-сосиоложи, милли мәдәни ирсә, әдәби-мәдәни ән'әнәләрә мүнасибәтдә нићилист мејлләрин тә'сиринә гапылараг муғаматы јаз, тары кәлмә мусиги аләти сајыр, мусиги мәктәбләриндә тарын тәдрисинин әлејһинә чыхырды. Һ. бу јанлыш көрүшләрлә мүбаһисә едәрәк тарын тәкчә «кәләчәк үчүн сазандалар һазырланмасы» үчүн дејил, «Шәрг мусигисинин әсасы олан муғаматын кәшф вә шәрһи үчүн елми бир аләт сифәти илә» (Әсәрләри, Б., 1985, сәһ. 203) мусиги мәктәбләринин, консерваторијанын програмына дахил едилмәсинин вачиблијини көстәрирди.

Гулијев Рамиз Әјјуб оғлу (д. 1947) — тарзән, педагог, Азәрб. халг арт. (1989), проф. (1990). Һ.-ун бир сыра әсәрләрини («Сәнсиз», «Севкили чанан» вә с.) тар вә фп. үчүн ишләмиш, онларын тарда илк ифачысы олмуш вә бу әсәрләри дүнјанын бир чох өлкәсиндә ифа етмишдир. Һ. һаггында бир сыра елми мәгаләләрин, методик төвсијәләрин мүәллифидир. «Үзејир өмрү» бәдии филминдә чәкилмишдир.

Гулијев Тофиг Әләкбәр оғлу (д. 1917) — бәстәкар, мусиги хадими. Азәрб. халг арт. (1964). 1934 илдә АДК-на дахил олмуш, бурада Һ.-ун тә'сири илә халг мусиги фолклоруну чидди өјрәнмишдир. Бу дөврдә бир груп кәнч мусигичи илә бирликдә Азәрб. халг мусигисинин топланыб јазылмасында фәал иштирак етмиш, 1935 илдә «Раст» вә «Секаһ-забул» муғамларыны нота салмышдыр. 1936 илдә Һ.-ун тәклифи илә Г. тәһсилини давам етдирмәк үчүн Москва консерваторијасына көндәрилир, бурада бәстәкарлыг вә дирижорлуг үзрә тәһсил алыр. 1939 илдә Бакыја гајыдараг респ.-да илк чаз-орк. тәшкил едир. Мүхтәлиф илләрдә Москвада А. Сфасман вә Е. Рознерин орк.-ләри илә ишләмиш, Азәрб. естрада орк.-нә рәһбәрлик етмишдир. 1951 илдә Москва консерваторијасыны, 1954 илдә исә оранын аспирантурасыны битирәрәк Бакыја гајытмыш, 1954—57 илләрдә АДК-нын орк. синфинә рәһбәрлик етмиш, 1961—64 илләрдә Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын директору (1958—59 илләрдә бәдии рәһбәри) олмушдур. Азәрб. естрада мусигисинин јарадычыларындандыр. Халг мусигисинин ән'әнәләриндән фајдаланан Г.-ин маһнылары күтләви маһны жанрынын көзәл нүмунәләриндәндир. Онун мусиги дили садә, ајдын вә милли колоритлидир. Г. јүзләрлә маһны, 5 оперетта, валслар, фп. үчүн прелүд вә варијасијалар, филмләрә вә драм тамашаларына мусиги вә с. јазмышдыр. Г. Азәрб. мусиги фолклоруна мүнасибәт вә ондан истифадә үслубуна көрә Һ.-ун јолуну давам етдирмиш, өзүнәмәхсус, бәнзәрсиз мусиги дили јаратмышдыр.

Т. Гулијев

Р. Гулијев

Гулијев Чаһид Сүлејман оғлу (1928—1991) — фәлсәфәшүнас. Фәлсәфә е. д. (1970), проф. (1972), Азәрб. әмәкдар елм хадими (1990). Н. Туси ад. АПУ-нун фәлсәфә (1973—78), сосиолокија вә политолокија (1978—91) кафедраларынын мүдири олмушдур. Азәрб. әдәбијјаты вә инчәсәнәтиндә һуманизм вә естетика проблемләринә аид бир сыра әсәрләрин мүәллифидир. Һ.-ун фәлсәфи вә естетик көрүшләриндән бәһс едән «Бөјүк һуманист (Ү. Һачыбәјовун һәјат вә јарадычылығындан сәһифәләр)» (1981) монографијасы бу бахымдан хүсусилә диггәтәлајигдир.

Гулијева Гәндаб Һәби гызы (д. 1949) — мүғәнни. Азәрб. халг арт.

Г. Гулијева "Лејли вә Мәчнун" операсында Лејли ролунда.

(1992). А. Зејналлы ад. Бакы Мусиги Мәктәбини битирмишдир (1980). 1982 илдән солисти олдуғу АОБТ-нда Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејли вә Әслинин партијаларында чыхыш едир.

Гулијева (Мәммәдбәјова) Сәлтәнәт Мәммәд бәј гызы (1907 — 1979) — мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1943). 1927 илдән Һ.-ун дә'вәти илә Азәрб. радиосунда солист-мүғәнни кими чыхыш етмишдир. 30 илләрдә АДК-нда вокал үзрә тәһсил алмышдыр. 1934—48 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Никар вә Күлчөһрә («Короғлу», «Аршын мал алан») партијаларында чыхыш етмишдир.

Гумријев Ағамеһди Тејјуб оғлу (1924—1989) — рәссам. Азәрб. тәтбиги сәнәт устасы (1964). Әсасән бәдии тәртибат вә тәтбиги сәнәт саһәсиндә чалышмышдыр. 1941—51 илләрдә Бакы киностудијасында гурулушчу рәссам ишләмиш, Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «Аршын мал алан» (1945) филминин бәдии тәртибатыны вә кејим ескизләрини вермишдир.

Гурбанов Ағададаш Күлмәммәд оғлу (1911—1965) — актјор. Азәрб. халг арт. (1954). Сәһнә фәалијјәтинә 1927 илдә Кәнч Тамашачылар Театрында башламыш, 1952 илдән АДТ-нда ишләмишдир. Һәм драма-

А. Гурбанов "Аршын мал алан" филминдә Солтан бәј ролунда.

тик, һәм дә характерик вә комик сәпкили ролларда мүвәффәгијјәтлә чыхыш едирди. 1965 илдә «Аршын мал алан» филминдә Солтан бәј ролунда чәкилмишдир.

Д

«Дағыстан» — Һ.-ун 1919 илдә бәстәләдији хореографик әсәр. «Гајтағы» вә «Ләзки рәгси» ады илә дә танынмышдыр. «Азәрбајчан» гәзетинин 1919 ил 4 апрел тарихли 145-чи сајында јазылыб: «...мә'руф бәстәкар Үзејир Һачыбәјлинин шәрәфинә «Аршын мал алан» ојнаначагдыр. ...Дөрдүнчү мәчлисдә, јенә Үзејир бәј тәрәфиндән јазылмыш «Азәрбајчан» вә «Дағыстан» рәгсләри көзәл бир мәнзәрәдә артистләр тәрәфиндән ојнаначагдыр. Дирижор Үзејир бәј...»

Дадашов Солтан Баба оғлу (тәхәллүсү Зәки; 1906—1969)—режиссор. Азәрб. халг арт. (1958), әмәкдар инч. хад. (1940). 1931 илдән АОБТ-нын гурулушчу реж. олмуш, бурада «Лејли вә Мәчнун» (1932,

«О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» мусигили комедијаларында Вәли, Солтан бәј, Һамбал, Сәфи ролларында ојнамышдыр.

«Дәбистан»—һәфтәлик ушаг журналы. 1906—1908 илләрдә көркәмли маариф хадимләри Әлискәндәр Чәфәрзадә вә Мәһәммәдһәсән Әфәндизадә тәрәфиндән нәшр олунмушдур. Журналда Һ. Зәрдаби, М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт, М. Һади, Ф. Көчәрли, А. Шаиг, С. М. Гәнизадә вә б. әсәрләринә кениш јер верилирди. Мадди имкансызлыг үзүндән мүнтәзәм нәшр олуна билмәјән журналы «дирилтмәк үчүн» 1907 илдә мүәллимләрдән ибарәт ширкәт тәшкил едилмишди. Онун үзвләри арасында Һ. да вар иди («Иршад», 25 декабр 1907).

"Лејли вә Мәчнун" операсындан сәһнә. Реж. С. Дадашов

1954), «Короғлу» (1946), «Әсли вә Кәрәм» (1957) операларыны, Мусигили Комедија Театрында исә «О олмасын, бу олсун» (1931) вә «Аршын мал алан» (1954) мусигили комедијаларыны тамашаја гојмушдур.

Дараблы (Һүсејнов) Рза Нәчәфәли (Нәчәфгулу) оғлу (1883 — 1942) — актјор, режиссор. Азәрб. әмәкдар арт. (1933). 1915 илдән мүхтәлиф театр труппаларында чыхыш етмиш, Һ.-ун «Аршын мал алан»,

«Дәрин гујулар» — Һ.-ун мәгаләси. «Иршад» гәзетинин 7 март 1907 ил тарихли 40-чы сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Чар һөкумәтинин Русија империјасында јашајан милләтләри бир-бириндән ајырмаг, онларын арасында нифаг салмаг гәсдилә «дәрин гујулар» газмаг сијасәти мәгаләдә чидди тәһлил вә тәнгид едилир. Мүәллиф мүтләгијјәтин мүсәлман милләтләри арасында дәрин вә кен гујулар газмагда уста

олдуғуну, бу сәбәбдән халгларын тәрәггипәрвәр вә азадлыгсевәр нүмајәндәләринин бир-бириләринә «әл узада билмәдикләрини» сөјләјир, дөзүлмәз сијаси вәзијјәтин арадан галдырылмасы имканларыны арајараг үч јол көстәрирди: «гујулары доланыб, кәнардан бир јол арамаг; иттифаг имканы әлдә етмәк үчүн гујуларын үзәриндән көрпү салмаг; гујулары долдуруб басдырмаг, илләр сәрф едиб, күч илә бу мәсәләнин арадан билмәррә көтүрүлмәсинә гејрәт етмәк...» Бу үч јолдан бирини сечәркән мүәллиф мүтләг «тәгазаји-заманәјә көрә» һәрәкәт етмәји мәсләһәт билирди.

Дилбази Әминә Паша гызы (д. 1919) — рәггасә, балетмејстер вә педагог. Азәрб. халг арт. (1959). Рәггасәлијә 1935 илдән башламыш, 1936—69 илләрдә Азәрб. Дөвләт Филармонијасы Маһны вә Рәгс Ансамблынын солисти, 1946—52 вә 1962—65 илләрдә рәгс групунун рәһбәри, һабелә мүхтәлиф илләрдә «Чинар», «Севинч», «Шәрур», «Јаллы» вә с. ансамблларын бәдии рәһбәри вә балетмејстери олмушдур. Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары тамашаларында рәгсләрин гурулушуну вермишдир.

Долидзе Виктор Исидорович (1890 — 1933) — күрчү бәстәкары. Илк күрчү комик операсынын јарадычысы. Һ.-ла 1914 илдә Тифлисдә Азәрб. опера труппасынын гастролу заманы таныш олмушдур. «Аршын мал алан»ын Тифлисдәки илк тамашасыны көрән Д. бу әсәри үрәкдән бәјәнмишдир. Онун 1919 илдә јаздығы «Кето вә Коте» комик операсында «Аршын мал алан»ын тә'сири һисс олунур. Илк тамашада иштирак едән Һ. әсәри јүксәк гијмәтләндирмиш вә зарафатла ону күрчүсајағы «Аршын мал алан» адландырмышды.

«Дөвләт Думасынын ачылмасы» — Һ.-ун мәгаләси. «Иршад» гәзетинин 1906 ил 11—16 мај тарихли 110, 111, 112, 113 вә 114-чү сајларында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Һ.-ун ән ириһәчмли мәгаләсидир. Мәгаләдә 20-чи јүзиллијин илк илләриндә Русијада ичтимаи-сијаси, игтисади вә мәдәни дурум, «Белә доланмаг олмаз!»—дејән чана дојмуш әһалинин ајаға галхмасы, һөкумәтин Дөвләт Думасы чағырмаға разылыг вермәси, рус-јапон мүһарибәсиндә мәғлубијјәт, 17 октјабр манифести вә азадлыгларын кери алынмасы, өлкәдәки, Монархист, Кадет вә дикәр партијаларын характеристикасы, думаја сечкиләрин кечирилмәси, нәһајәт 1906 илин апрелиндә Петербургда Дөвләт Думасынын ишә башламасы кими мәсәләләр ачыгланыр.

«Дөјүшчүләр маршы» — Һ.-ун сәс вә фп. үчүн бәстәләдији маһны (1942). Маһнынын сөзләри Сәмәд Вурғунундур. Маһны сонралар халг чалғы аләтләри орк., симфоник орк. вә хор үчүн ишләнмишдир. 1944 илдә Загафгазија респ.-ларынын инчәсәнәт онкүнлүјүндә Азәрб. нүмајәндәләринин јекун консерти бу әсәрдә тамамланмышды вә әсәр тамашачыларын сүрәкли алгышына көрә тәкрар сәсләндирилмишди. Илк дәфә 1942 илдә Азәрб. мусиги нәшријјаты тәрәфиндән нәшр едилмишдир. Русча мәтнинин мүәллифләри Ј. Фидлер вә Л. Залтсмандыр.

«Дөрд квартет» — Һ.-ун симли квартет үчүн пјесләри. Бәстәкарын сон вахтларадәк мә'лум олмајан вә ады һеч јердә гејд едилмәјән бу әсәрләри Р. Хәлилов тәрәфиндән арашдырылыб. Һ.-ун хатирә ев-музејинә тәгдим едилән бу пјесләр Азәрб халг маһнылары әсасында тәртиб едилмишдир. Дөрд пјесдән ибарәт мәчмуә (әлјазысы) кими тәгдим едилән әсәрин 1-чи сәһифәсиндәки јазыја әсасән илк үч пјесин («Дағларда чичәк», «Үч телли дурна», «А ләлли») Һ.-а, дөрдүнчү пјесин исә («Дағыстан дағ јеридир») М. Магомајевә аидлији ајдын олур. Бу пјесләрин јазылма тарихини 20-чи илләрин әввәлләринә аид етмәк даһа дүзкүн олар. Әввәла, пјесләрин јазы үслубу бәстәкарын мәһз һәмин дөврүнә хас олан мә'зијјәтләри әкс етдирир. Һәм дә, АДК-нын јаранмасы дөврүндә Бакыда бир сыра маһир ифачылар — мүәллимләр фәалијјәт көстәрирдиләр. Мәһз бу ифачыларын дөрдү — А. Ледник (I скрипка), Н. Симберов (II скрипка), М. Рајев (алто), Л. Ростропович (виолончел) 1921 илдә Бакыда илк симли квартети јаратдылар. Квартетин јарадылмасынын тәшәббүскарларындан олан Һ., шүбһәсиз, бу коллективин програм вә репертуарында милли әсәрләрин дә олмасынын вачиблијини көзәл билирди. Халг маһнылары әсасында јазылмыш бу 4 пјес камера жанрында бәстәләнмиш илк милли әсәрләр кими олдугча гијмәтлидир. Узун илләрдән сонра ашкар олунмуш бу пјесләр 1991 ил мајын 30-да Һ.-ун хатирә ев-музејиндә кечирилән камера консертиндә «Бакы» симли квартетинин (рәһбәри Рүф'әт Әмирәлијев) ифасында сәсләндирилмишдир. Квартет бу миниатүрләри 1994 илин јајында АБШ сәфәрләри заманы да ифа етмишдир.

Драматуркија — Һ. әдәби-бәдии јарадычылыг, о чүмләдән драматуркија саһәсиндә дә мүнтәзәм чалышмыш, бир сыра әсәрләринин, о чүмләдән мусигили комедијаларынын мәтнләрини өзү јазмышдыр. Һ. бәстәкар кими даһа чох опера устасыдырса, драматург кими мәзһәкәнәвисдир. О, дүнја комедија тәчрүбәси вә милли ән'әнә зәмининдә идеја мәзмуну, бәдии-әхлаги овгаты илә тамамилә јени, шухлуғу, мәлаһәт вә дузлулуғу илә сечилән мисилсиз мәзјаратмышдыр. 20 әсрин әввәлиндә Азәрб.-да ичтимаи шүурун сәчијјәсини, о вахткы бәдии-образлы тәфәккүрү, милли-мә'нәви менталитети бунларсыз тәсәввүрә кәтирмәк гејри-мүмкүндүр. Онлар бир жанр кими комедијанын өзүнүн инкишафында да јени мәрһәләнин ифадәсидир. Дәјишиклик гәһрәманларын һәм тәркибиндә, һәм дә тарихи талејиндә вә сосиал-мә'нәви вәзијјәтиндә баш верир: бурадакы үмумиләшмиш ичтимаи типләр артыг ахырадәк көлә, асылы, јалтаг, мүти бир психолокијанын нүмајәндәләри олан һачы, мәшәди, бәј, аға вә «интелликентләр», халга, маарифә вә мәдәнијјәтә јох, һаким синфә—мә'мур мундиринә, вәзифәјә, рәјасәтә хидмәт еләјән «милләтпәрәстләр»дир, Аллаһа, динә јох, гәпијә, маната сәчдә гылан фанатикләрдир. Һ. көстәрир ки, алвер вә тачир әхлагы идеја, мәсләк саһәсинә дә нүфуз едиб, «баггал-интелликент»ин мүасир типи артыг һәр шеји алыб-сатыр: гадындан (Күлназдан) тутмуш ана дилинәдәк, халгын талејинә вә гәзетәдәк. Белә ки, мүфтә пул бә'зән зијалыја һәр шеји, идејаны да әвәз едир. Рәсми пешәләри мүхтәлиф олса да, Һ.-ун бүтүн «зијалылары» мәһз ејни ролда—дәллал вә баггал ролунда чыхыш едирләр: Мәшәдијә иш дүзәлдир, парча вә без тачиринә шәрәф вә мә'нәвијјат тачирлијини дә өјрәдирләр. «О олмасын, бу олсун» — Мәшәди Ибадын бу ифадәси әслиндә онун өзүндән даһа чох, һәмин комедијалардакы «зијалыларын» сосиал психолокијасыны әкс етдирир: саф севки олмасын, сатын алынан севки олсун; үрәк долу ешг олмасын, әтәк долу пул олсун; ана дили олмасын, јад дил олсун. Бөјүк һуманист, мүтәфәккир сәнәткар бу типләрә мүнасибәтдә сәнәтин әбәди әхлаги суалларына классик маарифчи чаваблар верир.

«Әр вә арвад» Һ.-ун илк вә нисбәтән зәиф комедијасыдыр. Әсәрин мәркәзиндә Мәрчан бәјлә Миннәт ханымын аилә мүнагишәси дурур. Позғун вә шәрәфсиз Мәрчан нә васитә илә олур-олсун, өз никаһлы гадыны Миннәт ханымдан «чаныны гуртармаға» чалышыр. Чүнки Миннәт позғун әринә һәр дәгигә аилә, әхлаг ганунуну јада салан чидди бир манеәдир. Одур ки, Мәрчан бәј өз гадынына һијлә илә гоча достуна әрә вермәк истәјир. Лакин Миннәт әринин гурдуғу хәјанәт торуна гаршы даһа ағыллы кәләк ишләдир: нәтичәдә башгасына гурмаг истәдији тәләјә Мәрчан бәјин өзү дүшүр; о, бошамаг истәдији арвадыны икинчи дәфә алыр! Конфликтин белә комик вә никбин шәкилдә һәлли илә мүәллиф өз мүтәрәгги әхлаги гајәсини ифадә етмишдир. Мүбаризә ачыг чарпышма шәклини алмыр: јалныз һијлә ишләдән ики кәләкбаздан бири мәғлуб олур. Һијләләр вә пәрдәләр кәнара атылыр, финалда хилас едилән аилә — әр вә арвад көрүнүр.

«О олмасын, бу олсун»да да сүжетин мәркәзиндә тәләбә Сәрвәрин кәләји дурур. Лакин бу кәләји доғуран, ону мүмкүн, һәтта зәрури едән, јенә дә комик гәһрәманын характеридир. Бу гәһрәман өзүнү, әслиндә, лајиг олмадығы бир вәзијјәтдә тәсәввүр едир, пис мәгсәддән доған намүнасиб сә'јләри илә әсәрин инкишаф хәттинә сатирик бир аһәнк верир. Пулсуз гочулар, чибибош «интелликентләр», јад ләһчәдә кәкәләјән гәзетчи Рза бәјләр онун башына топлашыр. Бу чәмијјәтә тәкчә Һамбал тәсадүфән дахил олур вә өз ролу илә кәскин кинајәли күлүшү даһа да күчләндирир: Һамбалдан башга Мәшәдини һамы сојур. Хәсис гоча әтәк-әтәк пул итирир. О, һәр сә'јиндә алдадылыр, мәғлуб едилир. Лакин һәр мәғлубијјәти ондакы артыг тамаһын чәзасы кими сәсләндијиндән охучуда хош тә'сир, шән вә јуморлу овгат јарадыр.

«Аршын мал алан» даһа чох лирик мәлаһәти илә сечилир. О, драматург Һ.-ун ән шаиранә әсәри һесаб едилир. «Аршын мал алан» мәнфи гәһрәмансыз комедијадыр. Бурадакы бүтүн образлар һәјатын ишыглы чәһәтини әкс етдирән, шад вә саф гәлбли адамлардыр. Әсәрин ко-

мик конфликти дә көһнәлән чиркин адәтләр вә бу адәтләрлә јашамаг истәмәјән адамлар арасында гурулмушдур. Мараглыдыр ки, конфликтин әсасында јенә дә мүсбәт гәһрәманын шух бир «кәләји» гојулур: лакин бу кәләјин гурбаны инди көһнә чәмијјәтин бу вә ја дикәр нүмајәндәси дејилдир: бу гурбан —феодал-патриархал көрүшләр, вахты кечмиш адәтләр, көһнә әхлаг нормалары, ејбәчәр никаһ гајдаларыдыр. Бу никбин комедијада лирик, драматик мотивләр дә чох гүввәтлидир: Әскәрлә Күлчөһрәнин чидди севки мачәрасына Телли вә Вәлинин, Чаһан хала вә Солтан бәјин арасындакы севки хәтләри комик паралелләр тәшкил едирләр. Әсәрин финалы бирләшән дөрд тојун хошбәхт бүсаты илә битир. Һәм дә һамы — кәнчләр дә, гочалар да никаһ мәрасиминин көһнә ән'әнәләрини позур, тамам јени мүасир гајдада, бир-бирини көрәрәк, севәрәк евләнирләр.

Һ. дикәр мусиги әсәрләринин дә «драматуркија»сыны, бәдии ссенарисини, әсасән, өзү јазмышдыр. «Шејх Сән'ан», «Рүстәм вә Сөһраб», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Әсли вә Кәрәм» — һәм бәстәкар, һәм дә драматург Һ.-ун биркә сәнәткарлығындан хәбәр верән классик сәнәт нүмунәләридир.

Дроздов Александр Александрович (1892—1968) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). Азәрб. халг арт. (1940) 1935—59 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Һ.-ун «Короғлу» операсында Короғлунун партијасыны ифа етмишдир.

«Дүз јол» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1919 ил 10 март тарихли 133-чү сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мүәллиф «Азәрбајчан» гәзетини Мүсават партијасына мәнсуб һесаб едән мүхалифәт гүввәләринә чаваб верәрәк гејд едирди ки, «бу фәгәрә барәсиндә буну бәјан етмәји лазым билирик ки, гәзетимиз партија гәзети дејилдир». Онун мәсләки «Вәтән истиглалы јолунда чалышмагдыр». Мәгаләдә дејилирди ки, гәзет, онун редактору вә јарадычы коллективи суверен Азәрбајчан Республикасына, Вәтәнин азадлығы, милли мәнлик, милли гејрәт вә гуртулуш уғрунда мүбаризә ишинә сәдагәтлә хидмәт едир.

Е

Ә. Елдаров

«Еј Вәтән» — Һ.-ун хор капелласы үчүн бәстәләдији әсәр. Сөзләри Сәмәд Вурғунундур. Әсәр 40-чы илләрдә бәстәләниб, лакин әлјазмасы итирилмишдир. Бәстәкарын ән мәшһур вә севилән әсәрләриндәндир. Концертләрдә тез-тез сәсләнир.

Елдаров Өмәр Һәсән оғлу (д. 1927) — һејкәлтәраш. Азәрб. халг рәс. (1982). Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1962). Русија Рәссамлыг Академијасынын м. үзвү (1967). Һејкәлтәрашлығын мүхтәлиф жанрларында (монументал абидә, портрет, бүст, горелјеф вә с.) бир чох әсәрләри вар. 1956 илдә јаратдығы Һ.-ун гәбирүстү абидәси (тунч, гранит) дәрин ифадәлији илә фәргләнир.

Елдарова Әминә Меһраб гызы (д. 1921) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1975). АДК-нда Һ.-ун синфиндә охумушдур. Һ.-ун рәһбәрлији илә «Ашыг сәнәти вә муғаматын мүгајисәли ичмалы» мөвзусунда диплом иши мүдафиә етмишдир. Е. бәстәкарын «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» монографијасынын Азәрб., рус вә инкилис дилләриндә нәшрләринин, Х. Ағајеванын «Ү. Һачыбәјов» (русча) әсәринин редакторудур (русча) әсәринин редакторудур (Г. Исмајылова илә бирликдә). Һ. һаггында бир сыра мәгаләләр јазмышдыр.

Елоғлу (Һ ү с е ј н о в) Исмајыл (1912—1957) — мүғәнни (лирик баритон). 1926 илдән АОБТ-нда мүхтәлиф роллар ојнамышдыр. «Лејли вә Мәчнун»да Нофәл, «Әсли вә Кәрәм»дә Кешиш вә Паша, «Короғлу»да Алы кишинин јаддагалан образларыны јаратмышдыр.

Елчин (Елчин Илјас оғлу Ә ф ә н д и ј е в; д. 1943)—јазычы, әдәбијјатшүнас, тәнгидчи, ичтимаи хадим. Филолокија е. н. (1970). Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1985). Азәрб. Јазычылар Иттифагынын катиби (1975 илдән), «Вәтән» чәмијјәтинин сәдри (1987 илдән), Азәрб. Респ. Баш назиринин мүавини (1993 илдән). Сосиал-мә'нәви проблемләрә һәср олунмуш һекајә, повест вә романларын, еләчә дә елми монографијаларын, әдәби-тәнгиди мәгаләләрин, есселәрин мүәллифидир. Елми фәалијјәтиндә Һ. јарадычылығынын тәдгиги әһәмијјәтли јер тутур, бу мөвзуда бир чох мәгаләләр јазмышдыр. «Үзејир Һачыбәјовун публисистикасына бир нәзәр» («Бәстәкарын вәтәндаш сөзү») монографијасында бәстәкарын публисистикасы дөврүн үмуми әдәби контекстиндә көтүрүлмүш, чохсајлы мәгалә вә фелјетонларынын тимсалында Азәрб. әдәби-ичтимаи фикрини дүшүндүрән бир сыра чидди проблемләрин онун публисистикасында нечә әкс олунмасы арашдырылмыш, Азәрб. ичтимаи фикир тарихиндә Һ.-ун јери мүәјјәнләшдирилмишдир. Әсәрдә Һ. публисистикасынын сәнәткарлыг хүсусијјәтләринин тәһлилинә дә кениш диггәт јетирилмишдир. Монографија әдәби-елми ичтимаијјәт тәрәфиндән Һ.-шүнаслыгда әһәмијјәтли һадисә кими гијмәтләндирилмишдир. Азәрб. мәдәнијјәти вә онун классикләри һаггында мәгаләләриндә дә Һ.-ун јарадычылығы илә бағлы ајры-ајры мәгамлара тохунулур.

Елчин

«Ермәнистан вә Азәрбајчан мүнасибәти» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1919 ил 17 октјабр тарихли 298-чи сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мүәллиф Зәнкәзур мәсәләсинин Азәрб.-ын ајрылмаз һиссәси олан Гарабаға диш гычырдан Арарат һөкумәтинин бармағы илә идарә олунан дашнак һијләсијлә ортаја атылдығыны тутарлы шәкилдә сүбут едир. Һ. Тифлисдә рус дилиндә нәшр етдирдикләри «Слово» гәзетиндә бу фәсады һәјата кечирмәк нијјәтилә јазылар верән ермәни милләтчиләринин әсассыз иддиаларыны мәнтиглә алт-үст едир.

Ә

Әбдүлгадир Марағи, Әбдүлгадир Ибн Гејби Әл-Һафиз Әл-Марағи (1353—1435) —Азәрб. мусиги нәзәријјәчиси, бәстәкар вә ханәндә. Әл-Фәраби, Ибн Сина, Сәфиәддин Урмәвинин мусиги нәзәријјәләрини инкишаф етдирмиш, нәзәри әсәрләриндә мәгам вә ритмләрин гурулушуну изаһ етмиш, илк дәфә олараг, 12 әсас мәгамдан төрәмә 24 шө'бә системини елми чәһәтдән әсасландырмыш, дөврүнүн мусиги формаларынын тәсвирини вермишдир. Онун јаратдығы 20 јени ритмдән (ига) 6-сы классик ритмләр силсиләсинә дахил едилмишдир. Ә. М. бир чох мусиги аләтиндә чалмыш, бә'зи аләтләри исә тәкмилләшдирмишдир. Онун елми-нәзәри вә мусиги јарадычылығы Јахын вә Орта Шәрг мусиги мәдәнијјәтинин инкишафына бөјүк тә'сир көстәрмишдир. Ә. М.-нин јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирән Һ. «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәриндә онун һаггында да мә'лумат вермишдир.

Әзиз Шәриф

Әбдүррәһманов Фуад Һәсән оғлу (1915—1971) — һејкәлтәраш. Азәрб. халг рәс. (1956), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). ССРИ Рәссамлыг Академијасынын м. үзвү (1949). Сталин мүкафатлары лауреаты (1947, 1951). Азәрб. һејкәлтәрашлығынын баниләриндән олан Ә. монументал һејкәлтәрашлыгла јанашы, портрет жанрында да әсәрләр јаратмышдыр. Һ.-ун бүст-портрети бу бахымдан диггәтәлајигдир.

Әдән Милли Драм Театры — Јәмән Әрәб Респ.-нын Әдән ш.-нддәдир. 1980 илдә јарадылмышдыр. 1981 илин мартында Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасы әрәб һәјатына тәбдил едиләрәк театрын сәһнәсиндә «Шејх Убад» ады илә тамашаја гојулмушдур. Комедијанын персонажларынын ады әрәб адларына ујғунлашдырылмышды. Әсәри әрәб дилинә Өмәр Абдулла Салеһ, ше'рләри Әли-Ша'аб Мәһәммәд Авад тәрчүмә етмишди. Тамашанын гурулушчу реж. Әфлатун Не'мәтзадә иди.

Әзиз Шәриф (Әзиз Гурбанәли оғлу Шәрифов; 1895—1988) —әдәбијјатшүнас, тәрчүмәчи, журналист. Филолокија е. д. (1956), проф. (1962), Азәрб. әмәкдар елм хадими (1963). Классик вә мүасир Азәрб. әдәбијјатына даир тәдгигатларын мүәллифидир. Һ.-ун јарадычылығы илә илк дәфә 1914 илдә Тифлисә гастрола кәлмиш Бакы опера дәстәсинин көстәрдији «Лејли вә Мәчнун» операсы васитәсилә таныш олмуш, бунунла әлагәдар күндәлијиндәки гејдиндә операнын әсас мәзијјәтинин ики даһијанә үнсүрүн — Фүзули поезијасы илә халг мусигисинин вәһдәтиндә олдуғуну көстәрмишдир. 20-чи илләрдә АОБТ опера труппасынын Тифлис гастроллары заманы көстәрилән «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» опералары һаггында Тифлис мәтбуатында мәгаләләр дәрч етдирмишдир. «Украјна Совет Енсиклопедијасы»нын Загафгазијадакы рәсми нүмајәндәси проф. Ахвледианинин хаһиши илә һәмин енсиклопедијанын 1-чи чилди үчүн Азәрб. мусигиси һаггында мәгалә јазмаг барәдә Һ.-а мүрачиәт етмишдир. Һ. һәмин мәгаләни јазыб 1932 ил јанварын 14-дә мүхтәсәр мәктубла Ә. Ш.-ә көндәрмишди (лакин «УСЕ»-нин нәшри тә'хирә салындығындан һәмин мәгалә дәрч олунмамышдыр). 30-чу илләрин орталарында Бакыја көчән Ә. Ш. бурада Һ.-ла шәхсән таныш олмуш, «Короғлу» операсынын тамашаја һазырланмасында иштирак етмишдир. Операнын илк тамашасы һаггында бу мүнасибәтлә бурахылмыш «Короғлу» мәчмуәсиндә вә «Бакински рабочи» гәзетиндә мәгаләләр дәрч етдирмишдир. 1981 илдә Һ. һаггында «Азәрбајчан мусигисинин атасы» адлы кениш хатирәләрини јазмышдыр.

Ә. Әзимзадә

Әзимзадә Әзим Аслан оғлу (1880—1943) — рәссам. Азәрб. халг арт. (1927). Әмәк Гәһрәманы (1927). Азәрб. рәссамлығында реалист график сәнәтинин баниси. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларынын, «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларынын тамашаларына тәртибат вә кејим ескизләри вермишдир.

Әзимов Чәбрајыл Әлимухтар оғлу (1926—1969) — кино рәссамы. Азәрб. әмәкдар рәс. (1964). 1953 илдән «Азәрбајчанфилм» киностудијасында гурулушчу рәссам ишләмиш, бир чох филмләрин, о чүмләдән «О олмасын, бу олсун» филминин бәдии тәртибатыны (Н. Зејналовла биркә) вермишдир.

Әкбәров Чанәли Ханәли оғлу (д. 1940) — ханәндә. Азәрб. халг арт. (1992). 1976 илдән АОБТ-нын артистидир. Һ.-ун операларында Ибн Сәлам, Мәчнун («Лејли вә Мәчнун»), Кәрәм («Әсли вә Кәрәм») партијаларында чыхыш едир.

Ч. Әкбәров "Лејли вә Мәчнун" операсында Мәчнун ролунда.

Әләкбәров Әлиһејдәр Әбдүләли оғлу (1915—1974) — режиссор. Азәрб. халг арт. (1949). Ү. Һачыбәјов ад. Респ. (1967) вә Азәрб. Дөвләт (1972) мүкафатлары лауреаты. 1960—67 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын баш реж., 1967 илдән АДТ-нын директору олмушдур. 1966 илдә Болгарыстанын Шумен шәһәр театрында Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасыны болгар вә түрк дилләриндә тамашаја гојмушдур.

Әләкбәрова Шөвкәт Фејзулла гызы (1922—1993) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1959). 1938 илин ахырларында бәдии өзфәалијјәт коллективләринә бахышын АОБТ-нда кечирилән јекун концертиндә Ә.-нын охудуғу «Гарабағ шикәстәси» Һ.-ун чох хошуна кәлмиш вә бәстәкар ону, рәһбәрлик етдији Азәрб. Дөвләт Филармонијасы Маһны вә Рәгс Ансамблына солист көтүрмүшдүр. Сонралар Ә. онун мүғәнни кими јетишмәсиндә вә пүхтәләшмәсиндә Һ.-у миннәтдарлыг һиссилә хатырламышдыр: «Үзејир бәј мәним сәсими чох хошлајырды. Һәмишә мәнә, «өзүндән, сәсиндән муғајат ол» дејәрди... О, бизә охумағын сиррини өјрәдәрди. Бу күн мүхтәлиф дәст-хәтли ансамбларын, орк.-ләрин мүшајиәти илә охуја билдијим үчүн илк нөвбәдә Үзејир бәјә, онун јаратдығы хора борчлујам».

Ә. бәстәкарын «Гаракөз», «Шәфгәт бачысы», «Аддымла әскәр» маһныларыны чох көзәл охујарды. Һ. 1944 илин декабрында Тбилисидә кечирилмиш Загафгазија респ.-лары мусиги онкүнлүјүнүн јекунларына даир мәгаләләриндә онкүнлүкдә иштирак етмиш Ә.-нын адыны хүсуси олараг гејд етмишди.

Ш. Әләкбәрова

Әләскәров Сүлејман Әјјуб оғлу (д. 1924) — бәстәкар, дирижор, педагог. Азәрб. халг арт. (1974). Ү. Һачыбәјов ад. Респ. мүкафаты лауреаты (1967). АДК-ны битирмишдир (1948). Бакы Мусиги Мәктәбинин директору, Азәрб. Дөвләт Радио вә Телевизијасы халг чалғы аләтләри орк.-нин дирижору, Мусигили Комедија Театрынын директору, баш дирижору вә с. вәзифәләрдә ишләмишдир. 1956 илдән АДК-да дәрс дејир (1976 илдән проф.). 11 оперетта, 2 опера, кантаталар, симфонијалар, «Бајаты-Шираз» симф. муғамы, камера-вокал, инструментал вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Ә.-ун мусигиси халг мусигиси интонасијалары илә сых бағлыдыр.

С. Әләскәров

1941—44 илләрдә Һ.-ун синфиндә Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмиш, 1943 илдә Бәстәкарлар Иттифагына да Һ.-ун зәманәти илә гәбул олунмушдур. 1944—48 илләрдә Мусигили Комедија Театрында «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» мусигили комедијаларына дирижорлуг етмиш вә Һ. онун ишини бәјәнмишдир. Ә. сонралар да Һ.-ун әсәрләринә дирижорлуг етмишдир. Трио үчүн «Дүшүнчә» пјесини вә мүғәнни илә симф. орк. үчүн «Ешг олсун сәнәткара» балладасыны бөјүк бәстәкарын хатирәсинә һәср етмиш, Һ.-ун 1 кантатасыны халг чалғы аләтләри орк. үчүн ишләмишдир.

Әзиз Әлијев

Әливердибәјов Ағалар Кәрбәлаји Әләкбәр оғлу (1880—1953) — мусиги хадими, мусиги фолклору топлајычысы. Һ.-ун дајысы. Шушада реални мәктәби битирмиш, Петербург вә Варшавада иншаат мүһәндиси ихтисасы үзрә тәһсил алмышдыр. Һ.-ун мусиги үзрә илк мүәллими олмушдур. Өмрүнүн сон илләриндә А. Зејналлы ад. Бакы Мусиги Мәктәбиндә муғам ифачылығындан (вокал) дәрс демишдир.

Әливердибәјов Баһадур бәј Кәрбәлаји Әләкбәр оғлу (1883—1953) — һәким. Һ.-ун дајысы. Харков Тибб Ин-туну битирмишдир. Биринчи Дүнја мүһарибәсиндә һәрби һәким кими иштирак етмишдир. Ушаглыгдан мусигијә күчлү мејл көстәрмиш, халг маһнылары, тәсниф вә муғамлары тарда мәһарәтлә ифа етмишдир.

Әливердибәјов Казым Ағалар оғлу (д. 1934) — дирижор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1978), проф. (1991). Һ.-ун дајысы оғлудур. АДК-ны хор дирижорлуғу үзрә битирмишдир (1959). 1961 илдән АОБТ-нда ишләјир. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларына, «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларына дирижорлуг етмишдир.

Әливердибәјов Назим Ағалар оғлу (1926—1985) — бәстәкар. Һ.-ун дајысы оғлудур. АДК-ны битирмиш, 1951—85 илләрдә Бүлбүл ад. орта ихтисас мәктәбиндә (1964—85 илләрдә директор) вә АДК-да дәрс демишдир. Һ.-ун «Әсли вә Кәрәм» вә «Лејли вә Мәчнун» операларыны јенидән оркестрләшдирмишдир. Һ.-ун нәшр едилмиш «Лејли вә Мәчнун» (1983) вә «Короғлу» (1985) операларынын партитураларынын редактору олмушдур.

М. Әлијев

Әлизадә Агшин Әлигулу оғлу (д. 1937)—бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1987). Азәрб. Дөвләт мукафаты лауреаты (1978). «Бабәк» балети (1979), 5 симфонија, камера орк. үчүн «Пасторал» вә «Ашыгсајағы» (1970), скрипка вә орк. үчүн консерт (1992), инструментал вә вокал әсәрләр вә с. мүәллифидир. Һ. сәнәти илә Ә.-нин әлагәләри кениш вә чохшахәлидир. О, Һ.-ун милли мусиги гајнагларынын сафлығыны горујуб сахламаг ән'әнәләринә садиг галмыш, Азәрб. мусиги фолклорунун архаик гатларына мүрачиәт едәрәк, әсәрләриндә гәдим ел нәғмә вә рәгсләринин аваз вә ритмләрини чанландырмышдыр. Һ.-ун мусиги формасы, мелос, лад һармонијасы вә ритмика саһәсиндәки бәдии кәшфләриндән бәһрәләнән Ә. Азәрб. мусигисини композисија гурулушунун, мусиги дилинин орижиналлығы илә сечилән әсәрләрлә зәнкинләшдирмишдир. «Бајатылар» а-капелла хор силсиләси вә «Азәриләр» кантатасында Һ.-ун хор мусигиси ән'әнәләрини јарадычылыгла инкишаф етдирмишдир.

Әлијев Баба Балабаба оғлу (1915—1991) —рәссам. Азәрб. халг рәссамы (1982). Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1964). Јарадычылығында портретләр, натүрмортлар әсас јер тутур. Һ.-ун портретини чәкмишдир (1985).

Әлијев Әбүлфәт Әсәд оғлу (1926—1990) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1964). Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын (1945—78), Азәрб. Дөвләт Гастрол-Консерт Бирлијинин (1978—90), ејни заманда АОБТ-нын солисти олмушдур. Мәлаһәтли, хош тембрли

Әбүлфәт Әлијев "Лејли вә Мәчнун" операсында Мәчнун ролунда.

сәси олан мүғәнни Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Мәчнун вә Кәрәм партијаларынын ән јахшы ифачыларындан иди.

Әлијев Әзиз Мәммәдкәрим оғлу (1897—1962)—һәким, сәһијјә тәшкилатчысы, дөвләт хадими. Тибб е. д. (1938), проф. (1956), Азәрб. әмәкдар һәкими (1960). Мүхтәлиф рәһбәр елми вә дөвләт вәзифәләриндә чалышмыш, о чүмләдән Азәрб. Тибб Ин-тунун, АДУ-нун ректору, Азәрб. ССР Халг Сәһијјә Комиссары, Азәрб. ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин катиби, Азәрб. КП МК-нын катиби, Азәрб. ССР Назирләр Совети сәдринин биринчи мүавини вә с. олмушдур. Һ.-ла аиләви дост иди. Ә. Али Советдә ишләдији дөврдә мәдәнијјәт вә инчәсәнәт ишләринә рәһбәрлик етдијиндән, Һ.-ла даһа тез-тез көрүшәр, Азәрб. инчәсәнәтинин инкишафы јоллары һагда онунла мәсләһәтләшәрди.

Әлијев Мирзәаға Әли оғлу (1883—1954)—актјор. ССРИ халг арт. (1949). Сталин мукафаты лауреаты (1943, 1948). Илк дәфә сәһнәјә 1901 илдә чыхмышдыр. 1906—07 илләрдә «Һәмијјәт» театр труппасынын рәһбәри вә актјору олмуш, 1907—12 илләрдә «Ничат» чәмијјәтинин театр труппасында чыхыш етмишдир. 1912—16 илләрдә Русијада, Түркијәдә, Иранда вә с. тамашалар вермишди. Бакы Азад Тәнгид-Тәблиғ Театрынын тәшкилатчысы, 1924 илдән өмрүнүн сонунадәк АДТ-нын актјору олмушдур. Һ.-ун «Әр вә арвад» (Кәблә Губад), «О олмасын, бу олсун» (Мәшәди Ибад), «Аршын мал алан» (Солтан бәј) мусигили комедијаларында сон дәрәчә реалист, колоритли, унудулмаз сәһнә образлары јаратмышдыр. Азәрб. радиосунда лентә алынмыш «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларынын радио-тамашаларында Мәшәди Ибад вә Солтан бәј ролларыны

М. Әлијев Мәшәди Ибад ролунда.

ифа етмишдир. Кино актјору кими дә мәшһур иди.

Әлијев Сабир Һүсејнәли оғлу (1928—1983)—виолончелчалан. Азәрб. халг арт. (1972), проф. (1972). 1951 илдә АДК-ны битирмиш вә орада мүәллимлик етмишдир. Ә.-ин сәнәт талејиндә Һ.-ун мүһүм ролу олмушдур. Һәлә јенијетмә Ә.-ин чалғысына гулаг асан Һ. демишди ки, «ушаға көз олун, дејәсән, ондан бир шеј чыхачаг». Һ. ушаг вахтларындан чох чидди хәстәлијә дүчар олан Ә.-ә һимајәдарлыг едир, ону мүаличә етдирирди. Ә. бир сәнәткар кими өз чалғысы илә Һ.-ун гајғы вә е'тимадыны доғрултмушдур.

Әлијев Һејдәр Әлирза оғлу (д. 1923)—көркәмли ичтимаи-сијаси вә дөвләт хадими, маарифчи. Кенерал-мајор. Нахчыван шәһәриндә фәһлә аиләсиндә анадан олмушдур. Нахчыван Педагожи Техникуму (1939) битирдикдән сонра, 1939—41 илләрдә Азәрб. Сәнаје Ин-тунда ме'марлыг ихтисасы үзрә тәһсил алмышдыр. Мүһарибә (1941—45) тәһсилини давам етдирмәјә мане олса да, ме'марлыг, јарадычылыг вә гуручулуға һәвәси, исте'дады Ә.-ин бүтүн кәләчәк һәјатына вә фәалијјәтинә тә'сир көстәрди. Ә. 1941—44 илләрдә Нахчыван МР Халг Комиссарлары Советиндә шө'бә мүдири ишләмиш, 1944 илдән 1969 илин ијулунадәк Азәрб.-нын дөвләт тәһлүкәсизлији органларында чалышараг, ади әмәлијјат ишчисиндән сәдр вәзифәсинәдәк јүксәлмишдир. Бу илләр әрзиндә Ә. хүсуси ихтисас тәһсили алмыш, 1957 илдә исә АДУ-нун тарих факүлтәсини битирмишдир. 1969—82 илләрдә Ә. Азәрб. Коммунист Партијасы МК-нын биринчи катиби олмуш, респ.-ја рәһбәрлик етмишдир. 1982—87 илләрдә ССРИ Назирләр Совети сәдринин биринчи мүавини вәзифәсиндә чалышмышдыр. 1991—93 илләрдә Нахчыван МР Али Мәчлисинин сәдри, Азәрб. Респ. Али Совети сәдринин мүавини иди. 1993 ил ијун-октјабр ајларында Азәрб. Респ. Али Советинин сәдри олмуш вә Азәрб. Респ. Президентинин сәлаһијјәтләрини һәјата кечирмишдир. 1993 ил октјабрын 3-дә үмумхалг сәсвермәси илә Азәрб. Респ.-нын Президенти сечилмишдир.

Дөвләт вә ичтимаи-сијаси фәалијјәтинин бүтүн мәрһәләләриндә Ә.-ин тәшкилатчы-јениликчи исте'дад вә бачарығы парлаг сурәтдә тәзаһүр етмишдир. Ә. Азәрб. игтисадијјатынын, елминин вә мәдәнијјәтинин бүтүн саһәләриндә програм дәјишикликләринин мүкәммәл системини јаратмыш вә һәјата кечирмишдир. Азәрб. игтисадијјаты үчүн тамамилә јени олан бир сыра халг тәсәррүфаты саһәләринин јарадылмасы, иримигјаслы тикинти вә сәнаје објектләринин истифадәјә верилмәси, фундаментал вә тәтбиги елмләрин инкишафы саһәсиндәки нәһәнк сычрајышлар Ә.-ин ады илә бағлыдыр. Онун рәһбәрлик етдији

Азәрбајҹан Республикасынын Президенти
Һејдәр Әлирза оғлу Әлијев

дөвр Азәрб. тарихинә мәдәнијјәтин чичәкләнмәси, онун бүтүн саһәләринин вүс'әтли инкишафы вә зәнкинләшмәси илләри кими дахил олмушдур. Ә. Азәрбајҹанын мусиги һәјатында мисилсиз јениликләрин тәшәббүсчүсүдүр. Аллаһ веркиси, көзәллији дәриндән һисс едиб гаврамаг бачарығы Ә.-ә габилијјәтли шәхсләри лајигинҹә гијмәтләндирмәјә, вахтында дәстәкләмәјә, өз гајғыкешлији вә хејирхаһлығы илә һәр бир истеʼдада онун халга, инҹәсәнәтә јарарлы олмасыны тәлгин етмәјә вә онлары руһландырмаға имкан верир: «Мусиги халг арасында ән кениш јајылан инҹәсәнәт нөвләриндән биридир. Буна көрә дә мусигинин инсанларын шүурунун јүксәлмәсинә тәʼсирини артырмаг, мәʼнәви, естетик тәрбијә проблемләринин һәллинә онун тәʼсирини күчләндирмәк, мусигинин кениш күтләләрә емосионал тәʼсирини гүввәтләндирмәк сизин борҹунуздур». Ә. һәр шејдән әввәл әһалинин ән кениш күтләләринин дүнја мусиги сәнәтинин әнʼәнәви формалары, һәмчинин ән јахшы нүмунәләри илә таныш олмалары үчүн шәраит јарадылмасына бөјүк диггәт јетирир, чүнки, «јүксәк инҹәсәнәт илә тәмас инсаны һәмишә зәнкинләшдирир, јүксәлдир, ону даһа јахшы вә даһа хошбәхт едир».

Ә.-ин шәхси тәшәббүсү илә респ.-да ән јени аваданлыг вә мүасир технолокија илә тәчһиз олунмуш, дүнја стандартларына мүвафиг бир сыра јени мәдәнијјәт објектләри јарадылмыш вә ја јенидән гурулмуш (Республика сарајы, Идман сарајы, «Күлүстан» сарајы, Опера студијасы, Хореографија мәктәбинин бинасы вә с.), Опера вә Балет Театрынын вә Р. Беһбудов адына Маһны Театрынын бинаRлары исә реконструксија едилмишдир. Бүтүн бунлар Азәрб. халгынын зәнкин мусиги ирсинин, онун бүтүн жанрларынын кениш тәблиғ едилмәсинә әһәмијјәтли тәʼсир көстәрмишдир.

Ә. кадрларын һазырланмасына, хүсусилә кәнҹ истеʼдадларын тапылыб үзә чыхарылмасына бөјүк диггәт јетирир. Онун инҹәсәнәт хадимләри илә һәр бир көрүшү әламәтдар һадисәјә чеврилир. «Халгымызын инҹәсәнәт, мәдәнијјәт саһәсиндәки наилијјәтләри Вәтәнини, милләтини севән һәр бир азәрбајҹанлы үчүн ифтихар мәнбәјидир. Мән бунунла даим фәхр етмишәм». «Бизим көзәл инҹәсәнәтимиз, мәдәнијјәтимиз, бәнзәрсиз халг мусигимиз вә ондан бәһрәләнән, онун әсасында јаранан мүасир пешәкар мусигимиз вар».

Јарадычылыгда варислијә бөјүк диггәт јетирән Ә. респ.-да мусиги мәдәнијјәтинин јаранмасында вә формалашмасында профессионал Азәрб. мусигисинин баниси Һ.-ун ролуну хүсуси гејд едир: «Үзејир Һаҹыбәјовун Азәрбајҹанда јаратдығы мусиги мәктәби елә бир мәктәб олуб ки, ондан сонра халгымыз дүнјаја бир чох көркәмли бәстәкарлар, мусигичиләр, мәдәнијјәт хадимләри вериб. Гара Гарајев, Фикрәт Әмиров, Нијази, Ҹөвдәт Һаҹыјев, Әфрасијаб Бәдәлбәјли, бу мәктәбин јетишдирмәси олан көркәмли сәнәткар Ариф Мәликов». Һ.-ун вахтилә үзләшдији чәтинликләри вә мүгавимәти гејд едәрәк, Ә. Азәрб. бәстәкарларынын 5-чи гурултајындакы нитгиндә демишдир: «Биз бу күн профессионал мусигинин баниләринин, илк нөвбәдә, Үзејир Һаҹыбәјовун фәалијјәтини бөјүк миннәтдарлыг вә ифтихарла хатырлајырыг. Онлар халга нәинки көзәл мусиги әсәрләри бәхш етмиш, һәм дә Азәрбајҹанда бәстәкарлыг мәктәбинин тәмәлини гојмуш вә бу мәктәби јаратмышлар».

Ә.-ин даһи бәстәкарын анадан олмасынын 110 иллијинә һәср олунмуш јубилеј кечәсиндәки нитги Һ. ирсинин өјрәнилмәсиндә, онун јүксәк вәтәндашлыг мөвгејиндән јаратдығы әсәрләринин гијмәтләндирмәсиндә мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Һ.-ун јарадычылығынын халгымызын, мәдәнијјәтимизин инкишафында, чичәкләнмәсиндә әвәзсиз ролундан данышаркән Ә. Азәрб. мусигишүнаслығы тарихиндә илк дәфә гејд етмишдир: «Әкәр тарихә нәзәр салсаг, Үзејир Һаҹыбәјов үч һакимијјәт дөврүндә јашамышдыр. Онун доғулдуғу дөвр, мәдәнијјәт хадими кими дүнјаја кәлдији дөвр Азәрбајҹанда чар Русијасынын һакимијјәти дөврү иди. Ондан сонра Азәрбајҹанда 1918-чи илдә илк демократик республика јаранды. Ики илә јахын мүддәт мүстәгил Азәрбајҹан Республикасы дөврү иди. Ондан сонра Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гурулду вә бу һакимијјәт 1991—1992-чи илләрә гәдәр давам етди. Үзејир Һаҹыбәјов бүтүн бу үч мәрһәләдә һакимијјәтин характериндән, формасындан асылы олмајараг халгына хидмәт етмишдир. Бу күн буну демәјә әсас вар ки, о беләдүшүнмүшдүр: һансы һакимијјәт олурса-олсун, халга сәдагәтлә хидмәт едән, халгын ирәли кетмәсинә чалышан адам һеч бир шејлә һесаблашмамалыдыр. Үзејир Һаҹыбәјов белә олмушдур».

Ә. дәфәләрлә гејд етмишдир ки, халг өз мәдәнијјәтинә көрә таныныр. О, Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин ән јахшы нүмунәләринин вәтәнимизин һүдудларындан узагларда танынмасы үчүн һәр чүр шәраит јарадыр, дүнја ичтимаијјәтинин диггәтинин респ.-да кечирилән мәдәни тәдбирләрә ҹәлб едилмәси үчүн әлиндән кәләни әсиркәмир. ССРИ Назирләр Совети сәдринин биринчи мүавини вәзифәсиндә ишләјәркән, ССРИ-нин мәдәнијјәт үзрә бүтүн мүәссисә вә тәшкилатларына рәһбәрлик едән Ә. Азәрб.-ын үмумиттифаг вә үмумдүнја мәдәни мәканына ҹәлб олунмасына чох бөјүк диггәт јетирир, дүнја ичтимаијјәтинин диггәтини өз халгынын инҹәсәнәтинә, әдәбијјатына вә елминә ҹәлб едирди. Мәһз буна көрә Азәрб. ешидилди, танынды, севилди.

Ә. бир чох көркәмли шәхсијјәтләрин хатирә ев-музејләринин јарадылмасынын тәшәббүскары олмушдур. Ев-музејләринин зәнкин мәʼнәви ирсимизин сахланылмасы вә инкишафында, көркәмли хадимләримизин јарадычылығынын кениш тәблиғиндә, бөјүмәкдә олан нәсилләрин Азәрб. классикләринин ән јахшы әнʼәнәләри руһунда тәрбијә олунмасында бөјүк рол ојнајан мәдәни мәркәзләр кими әһәмијјәти әвәзсиздир. 1975 ил нојабрын 20-дә Ә.-ин тәшәббүсү вә билаваситә јахындан иштиракы илә Бакыда Һ.-ун ев-музеји ачылды. Ә. даһи бәстәкарын 90, 100 вә 110 иллик јубилејләринин тәнтәнәли сурәтдә кечирилмәсинин дә билаваситә тәшкилатчысы вә иштиракчысы олмушдур.

Әлијев Һүсејн Әлирза оғлу (1911—1991)—рәссам. Азәрб. халг рәс. (1982). Бакы Дөвләт Рәссамлыг Техникумуну битирмиш (1932), Ленинград Бојакарлыг, Меʼмарлыг вә Һејкәлтәрашлыг Ин-тунда охумушдур (1932—35). Јарадычылығында портрет вә мәнзәрәләр мүһүм јер тутур. 1938 вә 1985 илләрдә Һ.-ун портретләрини ишләмишдир.

Һүсејн Әлијев

Әлијева Нәрминә Ағалар гызы (д. 1939) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1969), проф. (1992). Азәрб. бәстәкарларынын, о ҹүмләдән Һ.-ун јарадычылығында полифонијаны тәдгиг едир. «Үзејир Һаҹыбәјовун јарадычылығында бәʼзи полифонија принсипләри вә полифоник формалар» (1969), «Ү. Һаҹыбәјовун «Короғлу» операсында полифонија һаггында» (1975) вә с. мәгаләләрин мүәллифидир.

Әлили Мәммәд Әли оғлу (1906—1993) — кино режиссору, актјор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1959). Кинода вә театрда фәалијјәт көстәрмиш, 1965 илдә чәкилмиш «Аршын мал алан» филминин 2-чи реж. олмушдур.

Әлиханова Фирузә Мәммәдгулу гызы (1917—1994) — актриса. Азәрб. халг арт. (1974). 1932 илдән Ҹ. Мәммәдгулузадә ад. Нахчыван Дөвләт Мусигили Драм Театрында фәалијјәт көстәрмиш, һәм драм тамашаларында, һәм дә опера вә мусигили комедијаларда ојнамышдыр. Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» операсында Лејли, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә вә Ҹаһан хала образларыны уғурла јаратмышдыр.

Әмирзадә Хејри Осман оғлу (1893—1958)—Крым-татар вә Азәрб. актјору, Крым МР халг арт. (1923). 1921—24 илләрдә Крым-Татар Дөвләт Театрынын актјору олмуш, бурада Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Солтан бәј ролунда ојнамышдыр. 1924 илдән кинода фәалијјәт көстәрмишдир. 30-чу илләрин әввәлләриндән Азәрб. киносунун танынмыш актјорларындан иди.

Әмиров Азад бәј Аббас оғлу (1883—1939) — һәким, педагог. Азәрб.-да илк физиологлардан бири. Гори семинаријасыны (1904), Одесса ун-тинин һүгуг вә тибб факүлтәләрини битирмишдир. 1926 илдән АДУ-да дәрс демишдир. Һ.-ун ушаглыг досту олмуш, Гори семинаријасында онунла биркә тәһсил алмышдыр. Мусиги истеʼдадына вә көзәл сәсә малик олан Ә. 1912 илдә Шушада «О олмасын,

бу олсун» мусигили комедијасыны тамашаја гојмушду. Һ. өз хатирәләриндә Мәшәди Ибад ролунун Ә.-ун ифасында әвәзсиз олдуғуну сөјләмишди. 1918 илдә Лејли вә Мәчнун» операсынын 10 иллији мүнасибәтилә Һ.-а јаздығы мәктубда Ә. онун Азәрб. тарихиндәки мүһүм ролуну чох бөјүк узагкөрәнликлә көстәрмишди: «Вахт кәләчәк, тарих, јалныз әдаләтли тарих өзүнүн еһтијатлы әли илә өз сәһифәләриндә мүсәлман һәјатындакы бу мисилсиз мүстәсна һадисәни гызыл һәрфләрлә јазачаг вә сәнин, әзиз Үзејир, әзабкеш милләтинин фәрәһсиз һәјатына чох зәнкин хәзинә, надир инчи кими бәхш етдијин көзәл, илаһиләшдирилмиш чәрәјана хүсуси гејд едәчәкдир».

М. Ч. Әмиров

Әмиров Мәшәди Чәмил Әмираслан оғлу (1875—1928) — тарзән, бәстәкар, мусиги хадими. Мусигичи кими јетишмәсинә М. Нәввабын мусиги мәчлисләринин бөјүк тә'сири олмушдур. 1907 илдән Кәнчәдә јашамыш, бир сыра мәшһур ханәндәләри тарда мүшајиәт етмишдир. 1911—12 илләрдә Истанбулда мусиги тәһсили алмышдыр. «Сејфәлмүлк» операсынын вә «Намуслу гыз» мусигили драмынын мүәллифидир. Һ.-ун Шуша, Кәнчә, Тифлис вә Ирәванда көстәрилмиш «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Мәчнун, Кәрәм партијаларыны охумушдур.

Әмиров Фикрәт Мәшәди Чәмил оғлу (1922—1984) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1958), ССРИ халг арт. (1965). Азәрб. ЕА м. үзвү (1980). ССРИ (1949, 1980) вә Азәрб. (1974) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. М. Ч. Әмировун оғлудур. АДК битирмишдир (1948). Һ.-ун билаваситә јетирмәси, хәләфи вә ән'әнәләринин давамчысы олан Ә. Азәрб. мусигисини

хејли зәнкинләшдирмиш, онун дүнја шөһрәти газанмасында мүһүм рол ојнамышдыр. Һ.-ун новаторлуг јолу вә естетик принсипләринә әсасланан Ә. Шәрг вә Гәрб мусиги мәдәнијјәтләринин гаршылыглы тә'сиринин инкишафы просесинә бөјүк хидмәт көстәрмиш, шифаһи ән'әнәјә малик Азәрб. мусигисинин лад-интонасија вә композисија гурулушунун јени имканларыны ашкара чыхармышдыр. «Севил» операсынын (1953), «Үрәкчаланлар» (1944), «Көзүн ајдын» (1946) мусигили комедијаларынын, «Нәсими дастаны» (1973), «Мин бир кечә» (1979), «Низами» (1984) балетләринин мүәллифидир. Һәлә 40-чы илләрдә АДК-да тәһсил алдығы заман јаздығы поеманы (М. Исрафилзадәнин хатирәсинә) Һ. бәјәнмишди. Бу илләрдә Ә. скрипка, фп. вә симф. орк. үчүн икигат консерт (1946), фп. илә халг чалғы аләтләри орк. үчүн консерт (1947, А. Бабајевлә) јазараг Азәрб. мусигисиндә симф. мусигинин әсасыны гојанлардан бири олмушдур. О, Һ.-ун халг чалғы аләтләри орк. үчүн фантазијаларында ашкар етдији Гәрб вә милли тембрләрин гаршылыглы әлагә имканларыны инкишаф етдирмиш, әрәб мөвзулары әсасында фп. илә орк. үчүн консертдә (1956, Е. Нәзирова илә) шәрг мусиги мөвзуларынын симф. мусигидә тәтбигинин мүмкүнлүјүнү сүбута јетирмишдир. Ә.-ун «Низами» симфонијасы, «Шур», «Күрд-овшары», «Күлүстан—Бајаты-Шираз» симф. муғамлары онун јарадычылығында мүһүм мәрһәлә тәшкил едир. Һ. муғамлары илк дәфә әслиндә олдуғу кими муғам операларында тәтбиг етмишдисә, Ә. онлары симф. мусиги принсипләри әсасында инкишаф етдирмиш вә ики мүхтәлиф үслублу Гәрб вә Шәрг професионал мусигисинин үзви әлагәсинә наил олмушдур. О, «Азәрбајчан» сүитасы, «Симфоник рәгсләр», «Азәрбајчан гравүрләри», фп. үчүн «12 миниатүр», ушаг пјесләри, скрипка илә фп. үчүн соната, романс, маһны вә с. әсәрләр бәстәләмишдир. Һ.-ун хатирәсинә һәср олунмуш елекијаја Ә. «Аршын мал алан»дан Әскәрин аријасынын бир һиссәсини дахил етмишдир. Онун мусигиси үчүн мелодија зәнкинлији сәчијјәвидир. Һ. кими Ә. да ифадәлији, фәрдилији илә сечилән орижинал мелодијаларында милли мусиги дујумуну, онун образлы интонасија көкүнә бағлылығыны горујуб сахлаја билмишдир. Һ.-ун јолуну давам етдирән Ә.

шифаһи ән'әнәјә малик Азәрб. мусигисинин жанр хүсусијјәтләрини тәкмилләшдирмиш, фолклорчу-бәстәкар олмуш, бир сыра халг маһныларыны топламыш вә ишләмишдир. Нот јазысы васитәсилә о, маһныларын лад-интонасија көкүнү бөјүк усталыгла верә билмишдир. Мусиги сәнәти, хүсусилә ашыг, муғам сәнәти вә ифачылары һаггында Ә.-ун хејли публисистик мәгаләләри вардыр. Ә. «Үзејир мәктәби» мәгаләсиндә 1938 илдә Бүлбүлүн васитәчилији илә Һ.-ла илк танышлығыны, Һ.-ун она көстәрдији диггәт вә гајғыны хатырлајыр, Һ.-ун јарадычылығыны, шәхсијјәтини јүксәк гијмәтләндирәрәк «Биз һамымыз Үзејир мәктәбиндән чыхмышыг» фикрини сөјләјир.

«Әр вә арвад» — Һ.-ун илк мусигили комедијасы. 3 пәрдәли бу әсәр Азәрб.-да мусигили комедијанын илк нүмунәсидир. Либреттосу да бәстәкарындыр. Бу әсәрлә Һ.-ун мусигили сәһнә трилокијасынын (бураја «О олмасын, бу олсун» вә «Аршын мал алан» мусигили комедијалары да дахилдир) башланғычы гојулмушдур. Һәр үч әсәрдә аилә-мәишәт мөвзусу чох ардычыл вә динамик шәкилдә ачылыр, Азәрб. гадынынын аилә вә чәмијјәтдәки көлә вәзијјәтинә е'тираз сәсләнир. Әһвалатын сүжет хәттинин адилији вә садәлији, иштиракчыларын азлығы «Ә. вә а.»-ы водевилә јахынлашдырыр. Әсәрин идејасы ағыллы вә тәдбирли арвадын (Миннәт ханым) мүфлисләшмиш вә дүшкүнләшмиш әриндән (Мәрчан бәј) мә'нәвијјатча үстүнлүјүнү ачыб көстәрмәкдир. Әсәрдә Миннәтин мәсләһәтчиси вә мүттәфигинә чеврилән намуслу, вичданлы нөкәр образынын бөјүк рәғбәтлә јарадылмасы о дөвр Азәрб. чәмијјәтиндә кедән демократикләшмә просесинин тәзаһүрү иди. «Ә. вә а.»-ын мусигиси маһны-рәгс характерли олмагла образларын даһа габарыг ачылмасына хидмәт едир. Мәрчан бәјин комик образы сәһнә һадисәләринин әксинә олараг лирик, сәмими характер дашыјараг (1-чи вә 2-чи пәрдәләрдәки маһнылар) онун мәнфи хүсусијјәтләрини даһа бариз нәзәрә чарпдырыр. Нөкәр Сәфинин образы 2-чи пәрдәдәки лирик маһны илә ачылыр; бурада Һ. «Лачын» халг маһнысындан истифадә етмишдир. «Ә. вә а.» мусигили комедијасында хор сәһнәләри тамашанын мүһүм, үмумиләшдиричи мәгамларында јерләшдириләрәк һадисәләрин емосионал атмосферини, еләчә дә әсас гәһрәманларын давранышына мүнасибәти ифадә едир. Әсәрин әсас гајәсини ифадә едән бу хорлар «мүәллиф сөзү» кими гавранылыр. «Ә. вә а.»-дакы инструментал мусиги парчалары—мүгәддимә вә антрактлар—чох чанлы вә шән сәһнә әһвалатлары атмосфери јаратмагла әсәри хејли зәнкинләшдирир. Һадисәләрлә зәнкин олан 2-чи пәрдәнин антрактында Һ. илк дәфә классик полифонија формасындан — фукеттадан истифадә етмишдир. Комедијанын илк тамашасы 1910 ил мајын 24-дә Бакыда Никитин гардашлары сиркинин сәһнәсиндә көстәрилмишдир. Ролларда Һ. Сарабски (Мәрчан бәј), Ә. Ағдамски (Миннәт ханым), Һ. Терегулов (Сәфи), М. Әлијев (Кәрбәлаји Губад) вә б. чыхыш етмишләр. «Ә. вә а.» Азәрб.-ын дикәр театрларынын (Нахчыван, Ағдам, Шәки вә с.) да репертуарында олмушдур.

Һ. Әрәблински

Әрәблински (тәхәллүсү, әсл сојады Хәләфов) Һүсејн (Һүсејнбала) Мәммәд оғлу (1881—1919) — актјор, режиссор. Азәрб. професионал театр сәнәтинин баниләриндән бири. Сәһнәјә илк дәфә 1897 илдә чыхмышдыр. Сонралар «Ничат» вә «Сәфа» чәмијјәтләри нәздиндәки театр труппаларында ишләмиш, 1918 илдән З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын театр труппасында актјор вә реж. (1918 илдән баш реж.) олмушдур. Һ.-ла јахын дост олан вә онун сәнәтинә јүксәк гијмәт верән Ә. 1908 илдә «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк гурулушчу реж. олмушдур. Сонралар бәстәкарын «Әр вә арвад», «Әсли вә Кәрәм», «О олмасын, бу олсун», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Аршын мал алан» әсәрләрини дә уғурла тамашаја гојмушдур. Ә.-нин јарадычылығыны диггәтлә изләјән Һ. редактору олдуғу «Азәрбајчан» гәзетиндә дәфәләрлә онун һаггында мәгаләләр јазмышдыр. Ә.-ин хаинчәсинә өлдүрүлмәсини «әвәзолунмаз итки» адландыран Һ. гатилин чидди чәзаландырылмасыны тәләб етмишдир. Бәстәкар Ә.-нин өлүмүнүн 20 иллији мүнасибәтилә «Революсија вә култура» (индики «Азәрбајчан») журналында дәрч етдирдији «Әрәблински—театр тарихимиздә унудулмаз сәнәткардыр» сәрлөвһәли мәгаләсиндә Ә.-нин «инсаны һејрәтә салан вә севиндирән бачарыға малик» сәнәткар олдуғуну көстәрирди.

Әртоғрул Чавид (Әртоғрул Чавид оғлу Рәсизадә; 1919—1943) — бәстәкар, шаир. Һүсејн Чавидин оғлу. Азәрб. Педагожи Ин-туну битир-

Ә. Чавид

миш (1940), АДК-да охумушдур (1941—42). Һ.-ун синифиндә бәстәкарлыг үзрә дәрс алмыш, фп. үчүн «Доггуз вариасија» әсәрини она итһаф етмишдир. «Шејх Сән'ан», «Мәһсәти» опералары, «Бабәкин анды» симф. поемасы вә бир сыра камера-инструментал әсәрләри јарымчыг галмышдыр. 1942 илдә тәләбә олмасына бахмајараг ордуја чағырылан Ә. Ч. орадан ана вә бачысына јардым көстәрилмәси барәдә Һ.-а бир нечә мәктуб јазмышдыр. Һ. һәм өзү, һәм дә АДК тәрәфиндән Ә. Ч.-ә вә Чавидләр аиләсинә јардым едирди.

Әскәр — «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын әсас гәһрәманларындан бири. Ә. әсрин әввәлләриндә Азәрб. чәмијјәтини јениләшдирмәк истәјән гүввәләрин тәмсилчисидир. Бу чәмијјәтдә Ә. өзүнү нараһат һисс едир. Кәнч, јарашыглы, зәнкин олмасына, чәмијјәтдә артыг мүәјјән бир мөвге тутмасына бахмајараг о, һәјатыны истәдији шәкилдә гура билмир. Ә. ата-бабаларынын јүз илләрдән бәри јашадығы кими јашамаг, өз талејини көрмәдији, танымадығы, севмәдији бир гадынла бағламаг истәмир. Ә.-и әһатә едән мүһит вә мүнасибәтләр системи исә бунун әксини етмәјә имкан вермир. Ону бу чәтин вәзијјәт-

Р. Беһбудов "Аршын мал алан" филминдә Әскәр ролунда.

дән досту Сүлејманын ағыллы мәсләһәти хилас едир. Ә. аршынмалчы кими гапы-гапы кәзәрәк ахтардығыны тапыр — көзәл Күлчөһрәјә ашиг олур, онун мәһәббәтини газаныр вә Һ.-ун дикәр мусигили комедијалары кими, «Аршын мал алан» да хошбәхт сонлугла—Ә.-лә Күлчөһрәнин тој мәчлиси илә баша чатыр. Драматург Ә. сурәтинин тәсвириндә никбин, ишыглы чаларлардан, Азәрб. кәнчлијини мүсбәт тәрәфдән көстәрән характерик чәһәтләрдән кениш истифадә етмишдир. Ә.-ин гәләбәси бир гәдәр истисна тә'сири бағышласа да, мәһз мүәлифин јүксәк исте'дады вә үмумиләшдирмә габилијјәти сајәсиндә, јениләшән Азәрб. чәмијјәтинин символуна чеврилә билмишдир.

Азәрб. театрынын вә киносунун тарихиндә Ә. образынын бүтөв бир галерејa исте'дадлы ифачылары олмушдур. Илк тамашада (1913) Ә. ролуну Һ. Сарабски ифа едирди. Рәшид Беһбудов ејни адлы филмдә (1945) бөјүк усталыгла јаратдығы Ә. образы илә дүнјада мәшһурлашмыш, о заманкы ССРИ-нин ән јүксәк Сталин мүкафатыны алмышдыр.

Әскәров Гулу Рүстәм оғлу (1928—1989) — мүғәнни. Бир нечә маһны вә тәснифин мүәллифидир. АОБТ-нын солисти олмушдур. Мәлаһәтли сәси, өзүнәмәхсус ифа тәрзи вә сәһнә га-

Г. Әскәров Мәчнун ролунда.

билијјәти олан мүғәнни Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» опералрында Мәчнун вә Кәрәм ролларында уғурла чыхыш етмишдир.

«Әсли вә Кәрәм» — Һ.-ун бешинчи муғам операсы. 4 пәрдәли, 6 шәкилли бу операнын либреттосу да Һ.-ундур. Гафгазда кениш јајылмыш ејни-адлы Азәрб. халг дастанынын мотивләри үзрә јазылмышдыр. Операда фәдакар мәһәббәтин күчү, инсанын мә'нәви көзәллији тәрәннүм едилир; әсәрдә дини даирәләрин тәблиғ етдији феодал мүнасибәтләри вә милләтчилик идејаларына гаршы е'тираз ифадә олунмушдур. Әсас гәһрәманларын—Кәрәм вә Әслинин образларынын ачылмасында Һ., әсасән, муғамлардан истифадә етмишдир. Мәсәлән, гәһрәманларын гаршылыглы мәһәббәтини көстәрән, диалог шәклиндә гурулмуш илк кениш сәһнә-експозисија Бајаты-Шираз вә Шикәстеји-фарс

"Әсли вә Кәрәм" операсынын афишасы.

муғамларынын мелодијасына әсасланыр. Һәмин сәһнәдә сәсләнән Гарабағ шикәстәси зәрби муғамы бөјүк вә саф мәһәббәти тәрәннүм едир. Бу зәрби-муғам бир даһа IV пәрдәдә — гәһрәманларын узун ајрылыгдан сонра көрүшдүкләри сәһнәдә сәсләнир. Шејх Нуранинин партијасы Һумајун муғамы илә верилмишдир. Азәрб. мусигичиләринин аз-аз ифа етдикләри бу муғам гәһрәманын бир гәдәр гејри-ади, әфсанәви маһијјәтини ачыб көстәрир. Шаһын образы үчүн Һ. Раст муғамындан истифадә етмишдир. Һ. муғам операларындан илк дәфә «Ә. вә К.»-ә лејтхарактеристика кәтирмишдир. Бу, Кәрәмин образыны даһа долғун јаратмаг үчүн Һ.-ун истифадә етдији «Кәрәми» ашыг мелодијасыдыр. «Кәрәми» операда дәфәләрлә сәсләнәрәк гәһрәманын дәрин изтирабларыны ифадә едир. Зәрби муғам нөвү олан «Кәрәми»нин вокал партијасы импровизасија илә охундуғундан һәр дәфәки тәкрарында мүғәннијә бу һаваны јени образлы-емосија чалары илә зәнкинләшдирмәк имканы верир вә бунунла да образын даһа динамик ачылышына вә бүтөвлүјүнә көмәк едир. Һ.-ун өзүнүн нота салыб ишләдији «Кәрәми» һавасынын инструментал тәкрарлары — рефрени операнын бүтүн пәрдәләриндә орк.-дә сәсләнир. Увертүранын әсас мөвзусу олан бу рефрен гәһрәманын образы илә, еләчә дә онунла бағлы сәһнә һадисәләрилә билаваситә әлагә јарадыр. Рефрен мусигисинә хас маршвары чизкиләрлә мүәллиф шаһзадә Кәрәмин даим сәјаһәтдә олдуғуну гејд едир. Муғам операсы олан «Ә. вә К.»-дә әсл ашыг һавасындан истифадә етмәклә Һ. әсәрә жанр мә'насында орижиналлыг кәтирмиш, дастан әламәтләри вермишдир. «Ә. вә К.»-и муғам-дастан операсы адландырмаг олар. Операда бәстәкарын өзүнүн јаздығы хејли мусиги нөмрәләри вардыр. Өз гызынын хошбәхтлијинә манеәләр төрәдән Гара кешишин партијасы белә мусиги нөмрәләриндәндир. Һ. кешишин гәзәбини, гәддарлығыны садә ифадә васитәләри (декламасијалылыг, речитатив хүсусијјәтләри, кәскин ритм, кениш интерваллы интонасијалар) илә верә билмишдир. Кешишин партијасыны бир чох чәһәтдән «Короғлу» операсындакы Һәсән ханын партијасына һазырлыг һесаб етмәк олар. Операнын дикәр парчаларындан II пәрдәнин бир вә икинчи шәкилләринин антрактлары, IV пәрдәдәки рәгс, бир сыра хорлар Һ.-ун өзүнүн бәстәләдији мусиги әсасындадыр. Халг маһны интонасијалары илә ашыланмыш бу мусиги нөмрәләри чох көзәл вә ифадәлидир. Операда мәишәт сәһнәләринин тәсвири, гәһрәманларын психоложи вәзијјәтинин ачылышына көмәк едән хор сәһнәләри мүһүм драматуржи мә'на кәсб едир. IV пәрдәдәки

"Әсли вә Кәрәм" операсынын буклети. 1941-42-чи илләр.

6.—3622

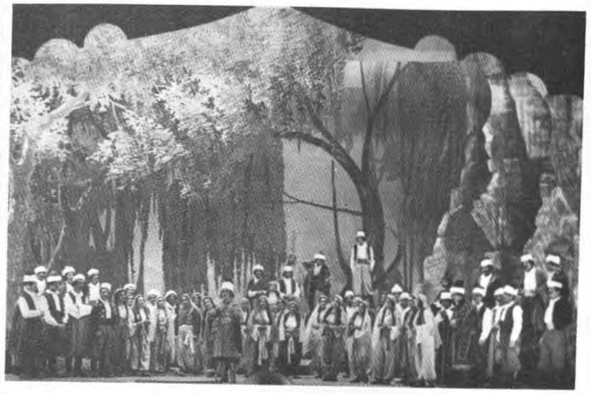

“Әсли вә Кәрәм” операсынын мүхтәлиф илләрә аид тамашаларындан сәһнәләр.

“Әсли вә Кәрәм” операсынын мүхтәлиф илләрә аид тамашаларындан сәһнәләр.

Әһмәд Чавад

Ф. Әһмәдова

«Ахшам олду» гызлар хору бу мә'нада хүсусилә әһәмијјәтлидир. Чох кәдәрли, инчә, тә'сирли мусигиси олан бу хор гәһрәманларын фачиәли өлүмү һаггында габагчадан хәбәр верәрәк һүзнлү әһвал-руһијјә јарадыр. Һ.-ун әввәлки опералардан фәргли олараг «Ә. вә К.»-дә данышыг епизодлары мөвчуддур; бу епизодлар кәләчәк Азәрб. операларында речитатив сәһнәләри үчүн һазырлыг һесаб олуна биләр. Бу опера Һ.-ун фәал бәдии ахтарышларынын бариз нүмунәси олараг онун јарадычылығында мүһүм мәрһәлә тәшкил едир.

Опера илк тамашасындан бөјүк мүвәффәгијјәт газанараг узун вә мараглы сәһнә өмрү олан әсәрләр сырасына дахил олмушдур. «Ә. вә К.»-ин илк тамашасы 1912 ил мајын 18-дә индики АОБТ-нын бинасында олмушдур. Тамашанын реж. Һ. Әрәблински, дирижору Һ. иди. Ролларда Һ. Сарабски (Кәрәм), Ә. Ағдамски (Әсли), Һ. Терегулов (Гара кешиш), М. Мәммәдов (Исфаһан шаһы), Г. Көјчајлински (Шејх Нурани) вә б. чыхыш етмишләр. Опера Гафгаз, Орта Асија вә Иранын бир чох ш.-ләриндә дә көстәрилмишдир. «Ә. вә К.» АОБТ-ндан башга, респ.-нын дикәр театрларында (Ағдам, Нахчыван вә с.) да тамашаја гојулмушдур. АОБТ-нда «Ә. вә К.» 1957 илдән бәстәкар Н. Әливердибәјовун орк. редаксијасы илә ифа олунурду. 1988 илдән опера бу театрын сәһнәсиндә јени гурулушда ојнанылмышдыр.

Әфганлы (гызлыг сојады Ағамалова) Бәдурә Мәлик гызы (д. 1912) —илк азәрб. гадын театр рәссамларындан бири. Азәрб. халг рәс. (1974), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1949). Бир сыра тамашалар, хүсусилә Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсы үчүн чәкдији кејим ескизләри профессионаллығы илә диггәти чәлб едир.

И. Әфәндијев "Аршын мал алан" филминдә.

Әфәндијев Исмајыл Маһмуд оғлу (1910—1967) — актјор, режиссор. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). Азәрб.-ын илк пешәкар кино актјорларындандыр. «Сәбуһи», «Фәтәли хан», «О олмасын, бу олсун» вә с. филмләрдә чәкилмишдир. «Аршын мал алан» (1945) филминдәки Сүлејман образы Ә.-ин ән јахшы ролларындандыр.

Әфәндијев Мәммәдсадыг Мирзәһмәд оғлу (1902—1942) — театр тәнгидчиси, педагог. Бакы Түрк Ишчи Театрында, Москва вә Бакы консерваторијаларында, Азәрб. халг маариф комиссарлығында вә с. ишләмишдир. Һ.-ла Ә.-ин чохиллик јарадычылыг әлагәләри олмуш, АДК-нда биркә әмәкдашлыг етмишләр. Ә. «Короғлу» операсы һаггында тәдгигат характерли, дәрин тәһлилли илк санбаллы мәгаләләрдән бирини јазмышдыр. Мәгалә «Азәрбајчан халгынын «Короғлу» епосу М. Ф. Ахундов ад. опера театрынын сәһнәсиндә» башлығы илә «Литературный Азербайджан» журналында (1937, № 5) дәрч олунмушдур. Ә. әсәрә дүзкүн гијмәт вермиш вә көстәрмишди: «...Мусиги фолклору илә јүксәк бәстәкарлыг техникасыны усталыгла бирләшдирәрәк Ү. Һачыбәјов јүксәк кејфијјәтли мусиги әсәри јаратмышдыр. Шүбһәсиз, бу әсәр Азәрбајчан операсынын кәләчәк инкишафы үчүн нүмунә олачагдыр...».

Әфәндијев Рәшид бәј Исмајыл оғлу (1863—1942) — маариф хадими, јазычы, драматург, етнограф. Гори семинаријасыны (1882) вә Тифлисдә Мүәллимләр Ин-туну (1900) битирмишдир. 1900—1917 илләрдә Гори семинаријасында дәрс демишдир. Һ. Гори семинаријасында охујаркән Ә.-ә даим еһтирам бәсләмишдир. Һ.-ун 1909 илдә «Тәрәгги» гәзетиндә дәрч олунмуш «Милли мәктәбләрдә рус дили тәдриси» мәгаләсинә Ә. һәмин гәзетдә тәнгиди мүнасибәтини билдирмиш, Һ. исә «Јенә үсули-тәбин һаггында бир нечә сөз» мәгаләси илә Ә.-ә чаваб вермишдир.

Әһмәд Чавад (Чавад Мәһәммәдәли оғлу Ахундзадәнин тәхәллүсү; 1892—1937) — шаир, тәрчүмәчи, мүәллим. 1912 илдә «Кәнчә мәдрәсәси»-ни (Кәнчә руһани семинаријасы) битирмиш, өмрүнүн сонунадәк мүәллимлик етмишдир. Сағлығында ики орижинал ше'рләр китабы — «Гошма» (1916) вә «Далға» (1919) нәшр олунмушдур. АДР дөврүндә гызғын ичтимаи-әдәби фәалијјәт көстәрмишдир. Азәрб.-ын милли истигалалијјәтини, Түркијә вә Азәрб. халгларынын сарсылмаз һәмрә'јлик вә бирлијини тәрәннүм едән ше'рләр јазмышдыр. Һ.-ун редактор олдуғу «Азәрбајчан» гәзети илә фәал әмәкдашлыг етмишдир. Ә. Ч.-ын јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирән Һ. онун «Јол вер түркүн бајрағына» («Чырпынырды Гара дәниз») ше'ринә милли марш бәстәләмишдир. Һ.-ун бәстәләдији АДР Дөвләт Һимнинин сөзләри дә Ә. Ч.-ындыр. Бәстәкар «Гуртулуш» адлы мәшһур мәгаләсинә Ә. Ч.-ын ше'риндән епиграф көтүрмүшдүр.

Ә. Ч. 1937 илдә һәбс олунараг күлләләнмишдир.

Әһмәдова Фирәнкиз Јусиф гызы (д. 1928) — мүғәнни (лирик-драматик сопрано). Азәрб. халг. арт. (1964), ССРИ халг арт. (1967). Һ.-ун тәшәббүсү илә АДК-на гәбул олунмушдур. 1950—77 илләрдә АОБТ-нын солисти олмушдур. Азәрб., рус вә Авропа бәстәкарларынын операларында ојнамыш, о чүмләдән Һ.-ун «Короғлу» операсында Никарын образыны бөјүк мәһарәтлә јаратмышдыр. «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә ролунда ојнамышдыр. Азәрб. бәстәкарларынын бир чох маһны вә романсларынын илк ифачысы олмушдур.

Ф. Әһмәдова "Короғлу" операсында Никар ролунда.

Әшрәфи Мухтар Әшрәфович (1912—1975) — өзбәк бәстәкары, дирижор. ССРИ халг арт. (1951). Сталин мүкафатлары лауреаты (1943, 1952). Опера вә балетләрин, симфонија вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Һ.-ла 1939 илдә Москвада Өзбәкистан инчәсәнәти декадасында таныш олмушдур. Дашкәнддә тамашаја гојулан «Аршын мал алан» мусигили комедијасына дирижорлуг етмишдир.

Ж

Журналистика, Һ.-ун журналист фәалијјәти — Һ. пешәкар журналист иди. 1905—1920 илләрдә «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм» вә б. операларыны, «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларыны, кичик һәҹмли башга мусиги әсәрләрини јаратдығы илләрдә дә о, ардыҹыл журналист фәалијјәти ҝөстәрмиш, «Һәјат», «Иршад», «Тәрәгги», «Игбал» гәзетләриндә чохсајлы јазылар (әсасән фелјетонлар) дәрҹ етдирмиш, «Һәгигәт», «Јени игбал», «Азәрбајҹан» гәзетләринин баш редактору ишләмишдир. Һ.-ун журналистлик фәалијјәти бир сыра сәҹијјәви хүсусијјәтләрә маликдир. Тәрбијәси, зөвгү, идеаллары илә халга бағлы, халгын һәјатына, психолоҝијасына, тарих вә мәдәнијјәтинә јахындан бәләд олан Һ. истәр опера вә мусигили комедијаларыны бәстәләјәндә, истәрсә дә әдәби әсәрләрини, мәгалә вә фелјетонларыны јазанда һәр шејдән әввәл, ишә бир вәтәндаш кими киришир, санки өзү-өзүндән һесабат тәләб едирди: Кимин үчүн, нә мәгсәдлә јазырсан?! Бу, Һ. сәнәтинин мәһәк дашы, јарадыҹылығынын әзәли вә әбәди башланғыҹыдыр. Һ.-ун мә'налы һәјат јолу, мусиги јарадыҹылығы, педагожи вә журналистлик фәалијјәти халга тәмәннасыз вәтәндаш хидмәти нүмунәсидир. Онун публисистикасыны сәҹијјәләндирән кејфијјәтләрдән бири идејалылыгдыр. О, јазыларына «бөјүк» идејалары охуҹуларынын мүһакимәсинә верир, үмумхалг ишинә, али габарлы инсанларын мәнафејинә хидмәт едирди. Хәлгилик бир кејфијјәт кими, гүдрәтли гәләм саһибинин мөвзу ахтарышында, сатирасынын мүндәриҹә вә формасында, дилинин садәлијиндә, ширинлијиндә, ифадә ајдынлығында өзүнү ҝөстәрирди. Әдәби публисистика һадисәләри ән тез әкс етдирән, заманла, дөврлә ајаглашмаға ҹан атан жанрдыр. Иҹтимаи-сијаси һәјатын ирәли сүрдүјү ән ваҹиб суаллара јубанмадан, ләнкимәдән ҹаваб вермәк, буҝүнкү вәзијјәти әкс етдирмәк публисистиканын әсас вәзифәләриндәндир. Һ.-ун тәбиәтиндәки нараһатлыг вә ҹәлдликлә журналистлик сәнәтиндән ирәли ҝәлән оперативлик бир-бирини тамамлајырды. О, «Иршад», «Тәрәгги», «Һәгигәт», «Јени игбал» гәзетләриндә һәр ҝүн јазырды; елә олурду ки, гәзетин бир нөмрәсиндә һәм ҹидди мәгалә, һәм дә фелјетон вә ја сатирик миниатүрү чыхырды. Һ. публисист јазыларында јүксәк бәшәри идејалар, али фикирләр тәблиғ едирди. Өзү дә бу јүксәк фикирләр, мүгәддәс мәрамлар онун гәләминдән тәбии шәкилдә, һәр тутумлу кәламы дәрин дүшүнҹәнин өлчү-бичи ҝөрмүш ифадәси кими өз-өзүнә сүзүлүб ҝәлирди. Һ. сијаси һәјатда баш верән ән ҹидди, ән мүрәккәб, бә'зән ҝизли иҹра олунан һадисәләрдән белә чох тез хәбәр тутур, ону јубанмадан гәләмә алыр, халгын үмуми мәнафеји бахымындан она мүнасибәтини билдирирди. Бу мә'нада халгдан ҝизләдилән, лакин онлара чатдырылмасы ваҹиб олан чох мүһүм мәсәләләрә оператив мүдахилә, һадисәләри габагламаг Һ. публисистикасынын әламәтдар хүсусијјәтләриндән бирадир. Дәрин мүшаһидәчилик габилијјәтилә мүасирләрини һејрәтдә гојан Һ. 1907 илдә иртиҹа баш верәҹәјини («Столыпинин хәјалы»), 1908 илдә Тәбриз ингилабынын гәләбә илә гуртараҹағыны («Јухуда») гибтәедиләҹәк узагҝөрәнликлә хәбәр вермишди. Һ.-ун журналистлик фәалијјәтинин әламәтдар кејфијјәтләриндән бири ҝүлүшдүр. Тәбии јумор, бамәзә сөһбәт, дүшүндүрән ҝүлүш Һ. гәләминин бәзәјидир. Һ. дөври мәтбуата јүксәк гијмәт верир, журналистин хитабәт күрсүсү олан гәзети билик мәнбәји, информасија дашыјыҹысы, инсанлар вә халглар арасында әлагәнин, үнсијјәтин, мә'нәви вә әхлаги тәрбијәнин әвәзсиз васитәси, кәсәрли силаһ сајырды. О, ҝөстәрирди ки, «...милләтә, ҹамаата бир тәһлүкә үз вердији заман гәзет дөрдҝөзлү олмалыдыр ки, тәһлүкә бир тәрәфдән үз вердикдә, диҝәр тәрәфдән вүгуу мә'н едилсин, габағы алынсын» («Һәгигәт», 1910, 28 јанвар, № 22).

Һ. журналистдән јүксәк әхлаги кејфијјәтләр тәләб едирди. Онун фикринҹә, журналист һәр шејдән әввәл мәсләк саһиби олмалыдыр. «Һәгигәт» гәзетинин «Бәјани мәсләк» адлы баш мәгаләси бу бахымдан диггәтәлајигдир. Һ.-ун гәнаәтинә ҝөрә, мәсләк саһиби олмасы журналистин вәтәндашлыг симасындан, иҹтимаи мөвгејиндән хәбәр верән кејфијјәтдир. Журналист һәр бир һадисә, мәсәлә барәдә һәвәслә, үрәјинин ганы илә јазмалыдыр. О, «һәвәссиз, ҝөнүлсүз, е'тинасыз, руһсуз тамашачы ола билмәз». Ҹамаат «гәһрәманларынын фәдакарлыглары» журналистин үрәјиндә рәғбәт, «һөкумәт мә'мурларынын рәфтари-зүлмкаранәси» нифрәт һисси ојандырмалыдыр. Халга хидмәт едән гәзет дә, вәтәндаш журналист дә һәгигәтпәрәст, доғручу олмалыдыр.

З

Загафгазија республикалары мусиги сәнәти онкүнлүјү (декадасы) — Загафгазија респ.-ларынын (Азәрб., Ермәнистан вә Күрҹүстан) 1944 илдә Тбилисидә кечирилән мусиги онкүнлүјү. Һ. бу онкүнлүјүн тәшкилатчыларындан бири олмушдур. Тбилисијә үч республиканын мусиги коллективләри, бәстәкарлары, мусигишүнаслары, мусиги ифачылары, һабелә башга респ.-лардан вә харичи өлкәләрдән кәлмиш гонаглар топланмышды. Онкүнлүјүн програмында Азәрб. мусигиси — Һ., Гара Гарајев, Фикрәт Әмиров, Нијази, Солтан Һачыбәјов, Ҹөвдәт Һачыјев, Әфрасијаб Бәдәлбәјли вә б.-нын әсәрләри мүһүм јер тутурду. Онкүнлүкдә Һ.-ун «Вәтән вә ҹәбһә» кантатасы хүсусилә јүксәк гијмәтләндирилмишди.

А. Зејналлы

Заманов Аббас Фәттаһ оғлу (1911—1993) — әдәбијјатшүнас, тәнгидчи, мәтншүнас. Филолокија е. д. (1966), проф. (1971), Азәрб. ЕА м. үзвү (1986). 1941—45 илләр мүһарибәси дөврүндә Азәрб. Дөвләт Филармонијасына вә АОБТ-на рәһбәрлик етмиш, бу дөврдә Һ.-ла даим тәмасда олмуш, ондан мәсләһәтләр алмышдыр. Мүһарибәдән сонра елми фәалијјәтлә мәшғул олмуш, 20 әср Азәрб. әдәбијјатына даир тәдгигатлар апармышдыр. Тәдгигатларында Һ.-дан да бәһс едилмишдир. «Халгын өзү» (1975) мәгаләсиндә Һ.-ун публисистикасыны јүксәк гијмәтләндирәрәк, ону «Азәрбајҹан мәтбуатынын баниләриндән бири» адландырмыш, драматуркијасынын мәзијјәтләриндән јазмышдыр. «Азәрбајҹан» гәзети һаггда совет дөврүндә илк мәгаләни јазмыш (1984), Һ.-ун редакторлуг фәалијјәтини вә ичтимаи фикирләрини тәдгиг етмишдир.

Зејдман Борис Исаакович (1908—1981) — бәстәкар, педагог. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1956). «Маскарад» (1945), «Ағылдан бәла» (1949) операларынын, «Гызыл ачар» (1957) балетинин, мусигили комедија вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Һ.-ун дә'вәти илә Петербургдан Бакыја кәлмиш, АДК-нда дәрс демиш (1940—60), бир чох Азәрб. бәстәкарларынын (Ф. Әмиров, С. Һачыбәјов, Е. Нәзирова, Ә. Аббасов, Ҹ. Ҹаһанкиров вә б.) мүәллими олмушдур. Һ.-ла јахындан әмәкдашлыг етмишдир.

Зејналлы Асәф Зејналабдин оғлу (1909—1932) — бәстәкар. АДК-нын бәстәкарлыг синфини битирмиш (1931), бурада Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны Һ.-дан өјрәнмишди. Симфоник, камера-вокал вә инструментал әсәрләрин («Өлкәм», «Суал», «Сејран», «Сәрһәдчи», «Чадра» романслары, фп. үчүн фугалар, пјесләр, скрипка вә фп. үчүн пјес вә с.) мүәллифидир. 1928 илдән АДК нәздиндәки мусиги мәктәбиндә мусиги нәзәријјәсиндән дәрс демишдир. Һ. онун јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирирди. 1933 илдә З.-нын вәфатынын илдөнүмү мүнасибәтилә етдији мә'рузәдә Һ. онун вахтсыз өлүмүнә үрәк јанғысы илә тәәссүфләнәрәк демишди: «... о, олдугча бөјүк, орижинал вә дәрин дүшүнҹәли бир бәстәкар ола биләрди».

Зејналов Бәһруз Маһмуд оғлу (д. 1926) — балабанчы вә кларнетчалан. Азәрб. әмәкдар арт. (1981). Азәрб. халг чалғы аләтләри орк.-инин солистидир. Репертуарында Һ.-ун «Сәнсиз» вә «Севкили ҹанан» романслары мүһүм јер тутур.

Зејналов Ибраһим Исмајыл оғлу (д. 1934) — һејкәлтәраш. Азәрб. халг рәс. (1988). ССРИ (1972) вә Азәрб. (1976) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. 1994 илдән Азәрб. Дөвләт Инчәсәнәт Музејинин директорудур. Һејкәлтәрашлығын мүхтәлиф жанрларында әсәрләри вар. Һ.-ун портретини јаратмышдыр (1976).

Зејналов Телман Һејдәр оғлу (д. 1931) — һејкәлтәраш. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1992). Һејкәлтәрашлығын мүхтәлиф жанрларында фәалијјәт көстәрир. Һ.-ун анадан олмасынын 100 иллији мүнасибәтилә «Ү. Һачыбәјов» јубилеј медалыны һазырламышдыр (1985).

Зејналов Ҹаһанкир Мәшәди Рза оғлу (1865—1918) — актјор, театр хадими, педагог. Азәрб. профессионал театрынын баниләриндән бири. Сәһнә фәалијјәтинә 1885 илдә Бакыда башламышдыр. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында чыхыш етмишдир. Реж. кими дә фәалијјәт көстәрмишдир. Азәрб. театр сәнәтинин инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр. 1906 илдә «Ничат» ҹәмијјәти нәздиндәки театр труппасынын тәшкилиндә фәал иштирак етмиш, труппаја мадди јардым көстәрмиш, «Ничат» вә «Сәфа» ҹәмијјәтләри нәздиндәки театр бөлмәләринин рәһбәри олмушдур.

Зејналова Нәсибә Ҹаһанкир гызы (д. 1917) —актриса. Азәрб. халг арт. (1967). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1974). Ҹ. Зејналовун гызыдыр. 1941 илдән Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын (1948—56 илләрдә фасиләләрлә) актрисасыдыр. Бу театрда сәһнәјә гојулмуш «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Ҹаһан хала образыны бөјүк мәһарәтлә јаратмышдыр.

Н. Зејналова Ҹаһан хала ролунда.

Зејналова Фатма Рза гызы (1907—1973)—мусигишүнас, педагог. Һ.-ун јетирмәси олан З. Азәрб. Түрк Мусиги Мәктәбиндә тәһсил алмышдыр. Сонралар Бакыдакы 1 №-ли мусиги мәктәбинин тәшкилатчысы вә директору олмуш, бурада узун илләр Азәрб. дилиндә мусиги нәзәријјәсиндән дәрс демишдир.

Ҹ. Зејналов

«Зәнбур» — һәфтәлик әдәби, ичтимаи, иллүстрасијалы сатирик журнал. 1909—10 илләрдә Бакыда чыхмышдыр. Журналда Азәрб. театрына, сәһнә сәнәти усталарына, о ҹүмләдән Һ.-а гаршы һагсыз-һагсыз һүҹүмлар едилирди. Һ. «З.» журналы һаггында рә'ј јазмыш («Јазыг гәләм, јазыг охучулар, јазыг әдәбијјат ки, тәрбијәсизләр әлинә дүшүбдүр! Нифрәт, нифрәт олсун мүгәддәс гәләми гәрәзи шәхси аләти едәнләрә, нифрәт!»), һәм дә мәтбуатда «Зәнбурчу»лара ачыг мәктубла чыхыш етмишдир.

Зәрдаби (М ә л и к о в) Һәсән бәј Сәлим бәј оғлу (1842—1907) — маарифчи, демократ, тәбиәтшүнас алим, публисист вә педагог. Москва ун-тинин физика-ријазијјат факултәсинин тәбиијјат шө'бәсини битирмишдир (1865). З. Азәрб.-да профессионал театрын вә демократик мәтбуатын јарадычысыдыр. 1875—77 илләрдә «Әкинчи» гәзетини нәшр етдирмишдир. «Һәјат» гәзети редаксијасында ишләркән «Әкинчи»нин мәшһур редактору З. илә шәхси танышлығы, јахын үнсијјәти Һ.-ун дөври мәтбуата даир көрүшләринин зәнкинләшмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр.

Һ. Зәрдаби

Һәнифә ханым Мәликованын вә Фәрһад Ағазадәнин хатирәләриндә З. ағыр хәстә оларкән ону јолухмаға кәлән кәнҹ Һ.-а сәһнәдә артистләрин һәрәкәт етмәси вә охумасы үчүн әсәр (опера) бәстәләмәк һаггында ишарә илә мәсләһәт вердији гејд едилир.

Зөһрабов Рамиз Фәрзулла оғлу (д. 1939) — мусигишүнас, педагог. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1990). Сәнәтшүнаслыг доктору (1995), проф. (1992). З. шифаһи ән'әнәли Азәрб. профессионал мусиги жанрларынын нәзәри проблемләринә, Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығына даир бир сыра әсәрләрин мүәллифидир. Өз нәзәри мүддәаларында Һ.-ун ладмәгам консепсијасына әсасланыр. «Муғам» әсәриндә Һ.-ун муғамлардан бәһрәләнмә јоллары арашдырылмышдыр. «Бәстәкарларымыз һаггында сөз» топлусундакы (1995) «Үзејир Һачыбәјов вә Азәрбајҹан халг мусигиси» очеркинин мүәллифидир.

Зүлалов Гәмбәр Әбдүл оғлу (1895—1976) — муғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1958). Ә. К. Зүлаловун гардашы оғлу. Муғәннилијә 1917 илдә Шушада башламышдыр. 1926—75 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә

Кәрәм», «Короғлу» операларында Мәчнунун атасы, паша, Надир партијаларыны ифа етмишдир.

Зүлалов Әбдүлбағы Кәрбәлајы Әли оғлу (тәхәллүсү Бүлбүлчан) (1841—1927) — ханәндә. Илк мусиги тәһсилини Шушада Харрат Гулунун мәктәбиндә алмышдыр. Кениш диапазонлу, мәлаһәтли сәсә, күчлү зәнкуләләрә малик сәнәткар иди. 1920 илдән Бакыја көчмүш, «Гыса мүддәтли Шәрг мусигиси курслары»нда («Шәрг консерваторијасы»), 1923 илдән Һ.-ун тәшкил етдији Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбиндә муғаматдан дәрс демишдир. Һ. мүғәннинин истеʼдадыны јүксәк гијмәтләндирәрәк јазмышды: «...тарзән Садыгларын, ханәндә Әбдүлбағиләрин адлары вә сәдалары Гафгазын һәр јериндә мәшһур олуб бејнәлмиләл бир маһијјәтдә ад газанмышлар».

Зүлалов Әли Әбдүл оғлу (1893—1963) — опера мүғәнниси. Азәрб әмәкдар арт. (1940). Г. Зүлаловун гардашы, Ә. К. Зүлаловун гардашы оғлудур. Сәһнә фәалијјәтинә 1917 илдән башламыш, 1952 иләдәк АОБТ-нда чыхыш етмишдир. Кур, характерик сәси вар иди. «Короғлу» операсында Еһсан паша ролунун илк ифачысы олмушдур. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејлинин атасы вә паша ролларыны ифа едирди.

Зүлфүгарова Хумар Рза гызы (д. 1927) — рәггасә, балетмејстер. Азәрб. халг арт. (1979). 1945—66 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, Һ.-ун «Короғлу» операсында чыхыш етмиш, бир сыра тамашаларда рәгсләрин гурулушуну вермишдир. Азәрб. Дөвләт Рәгс ансамблы үчүн «Короғлу» операсындан рәгс һазырламышдыр.

И

Ибраһим Азәри (Атакишијев Ибраһим Ағакәрим оғлу; 1897—1969) — театр вә кино актјору. Сәһнәјә илк дәфә 1914 илдә Һ. З. Тағыјев театрында («Мүсәлман драм артистләри»нин һеjʼәтиндә) чыхмышдыр. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Ибн Сәламын партијасыны, «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Гочу Әскәр ролуну ифа етмишдир.

Ибраһимов Мирзә Әждәр оғлу (1911—1993)—јазычы, драматург, ичтимаи хадим. Азәрб. халг јазычысы (1961), Азәрб. ЕА акад. (1945), ССРИ (1950) вә Азәрб. (1965) Дөвләт мүкафатлары, Бејнәлхалг Неһру мүкафаты (1979) лауреаты. Халг һәјатынын мүһүм дөврләрини экс етдирән драм әсәрләринин («Һәјат», «Мәһәббәт», «Көзәрән очаглар» пјесләри, «Кәндчи гызы», «Јахшы адам» комедијалары), романларын («Кәләчәк күн», «Бөјүк дајаг», «Пәрванә»), повестләрин, һекајәләрин, монографија, елми, тәнгиди вә публисистик мәгаләләрин мүәллифидир. 1937—1948 илләрдә Һ.-ла јахындан әлагә сахламыш, достлуг етмишдир. Һ.-ун 4 чилдлик әсәрләринин редаксија һеjʼәтинин үзвү, ајрылыгда исә һәр чилддин редактору олмуш, 1—3-чү чилдләрә мүгәддимә («Ү. Һачыбәјовун драм јарадычылығы», «Ү. Һачыбәјов сәнәт вә сәнәткарлыг һаггында», «Үзејир Һачыбәјовун публисистикасы һаггында») јазмышдыр. Һ.-а һәср олунмуш әсәрләр арасында И.-ун бәстәкарын «мусиги вә әдәби јарадычылығы һаггында онун пәрәстишкарларындан олан бир јазычынын тәәссүраты»ны (М. Ибраһимов) экс етдирән «Туфанлара көмәк едән бир гәләм» адлы китабы (1987) хүсусилә дәјәрлидир.

Ибраһимов Назим Садыг оғлу (д. 1935) — нашир , ичтимаи хадим. Азәрб. Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Комитәсинин (индики Мәтбуат вә Информасија Назирлији) сәдри (1980—88), «Азәрбајчан Енсиклопедијасы» Нәшријјат-Полиграфија Бирлијинин баш директору (1991—92) вә с. ишләмиш, елми тәдгигатла мәшғул олмушдур (е. н.-дир). И. Азәрб. Енсиклопедијасы Баш редаксија һеjʼәтинин вә Һ.-ун 100 вә 110 иллик јубилејләринин кечирилмәси үзрә дөвләт комиссијаларынын үзвү иди. Бир сыра китабларын мүәллифи вә тәртибчисидир. Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасынын һазырланмасынын тәшәббүсчүсү, онун Елми-редаксија шурасынын сәдридир.

М. Ибраһимов

Ибраһимов Һүсејн Мәһәммәдәли оғлу (д. 1919)—јазычы. Бир сыра роман, повест, һекајә вә пјесләрин мүлифидир. Һ.-а һәср олунмуш «Өлмәз маһнылар» (1963) киноповестиндә даһи бәстәкарын ушаглыг вә Гори семинаријасындакы тәһсил илләриндән, «Лејли вә Мәчнун» операсындан тутмуш «Короғлу»јадәк кечдији бөјүк һәјат вә сәнәт јолундан, онун бөјүк мүасирләри, һәмнәсли олан гәләм, сәнәт достлары, һәмкарлары илә јарадычылыг вә шәхси үнсијјәтиндән бәһс едилир.

Н. Ибраһимов

Ибраһимова Зивәр Мәммәд Ибраһим гызы (1923—1986) — арфачалан. Һ.-ун бөјүк бачысы Сәјад ханымын нәвәсидир. АДК-ны битирмиш, узун илләр мусиги мәктәбиндә дәрс демишдир. Һ.-ун евиндә тәрбијә алмыш, 1943 илдән өмрүнүн сонунадәк онун евиндә јашамыш, бәстәкарын ев әшјаларыны мүһафизә етмиш, ев-музејин јарадылмасында фәал иштиракы олмушдур.

«Игбал» — күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. «Мүсават» партијасы идејаларынын илк тәблиғатчысы. 1912—1915 илләрдә Бакыда чыхмышдыр. Мүхтәлиф илләрдә «И.»-а С. Ејнуллајев (Ибраһимов), Сејид Һүсејн редакторлуг етмишләр. 1914

илдән баш редактору М. Ә. Рәсулзадә олмушдур. Һ.-ун «И.»-да илк јазысы — «Рамазан ајында ибадәт» башлыглы фелјетону гәзетин 4 сентјабр 1912 ил тарихли 152-чи сајында дәрч олунмушдур. Мусиги тәһсилини тәкмилләшдирмәклә мәшғул олан Һ. «И.» гәзетилә дә әмәкдашлыға имкан тапа билмишдир; бурада мүәллифин Москвадан јазыб көндәрдији «Ордан-бурдан» башлыглы 12 фелјетону чап олунмушдур.

«Икинчи ил» — Һ.-ун мәгаләси. «Тәрәгги» гәзетинин 19 август 1908 ил тарихли 32-чи сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Бу мәгалә М. Маһмудбәјов, С. С. Ахундов, Ф. Ағазадә, А. Шаиг вә б.-нын јаздығы «Икинчи ил» дәрслији һаггында илк рә'ј иди. Һ. дәрслији мәзмунуна, педагожи принсипләрә ҹаваб вердијинә, шәкилли олдуғуна, дилинин садәлијинә вә аһәнк ганунуна ујғунлуғуна көрә бәјәниб тә'рифләјирди.

«Илк Азәрбајҹан халг хору»—Һ.-ун мәгаләси. «М. Магомајев адына Азәрбајҹан Дөвләт Филармонијасы» мәҹмуәсиндә (Б., 1938) рус дилиндә чап олунмушдур. Мәгаләдә 20—30-ҹу илләрдә Азәрб. мусиги сәнәтинин бөјүк јүксәлиши, јени жанр, ифачылыг васитәләри илә зәнкинләшмәси, мусиги коллективләринин, о ҹүмләдән чохсәсли хорун јарадылмасы, Азәрб. вокал сәнәтинин спесифик хүсусијјәтләри көстәрилмишдир. Мүәллифин 1926 илдә АДК-нда тәшкил етдији илк чохсәсли хорун «Азәрб. халгына чохсәсли хор, полифонија лазым дејил» дејәнләрин ҹидди мүгавимәтинә раст кәләрәк дағылмасы вә 1936 илдә филармонија нәздиндә илк дөвләт хоруну тәшкил етмәси гејд олунмушдур. Һ. бу хор үчүн халг маһныларынын һармонизә етмә үсулуну, ејни заманда импровизасија хүсусијјәтинин сахланмасыны шәрһ етмиш, хорун репертуарындан данышмышдыр.

Л. Иманов

Иманов Лүтфијар Мүслүм оғлу (д. 1928) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). ССРИ халг арт. (1977). Москвада Бөјүк Театрда (1965) вә Миланда «Ла Скала» театрында (1975) тәҹрүбә кечмишдир. 1943 илдә Сабирабад Дөвләт Драм театрында Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм» операларынын, «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын тамашаларында иштирак етмишдир. 1957—59 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында ишләмиш, бурада Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәр (Азәрб. бөлмәсинин тамашасында) вә Вәли (рус бөлмәсинин тамашасында) ролларыны ифа етмишдир. 1959—1991 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, сонралар Измир Опера вә Балет Театрында ишләмишдир. Һ.-ун «Короғлу» операсындакы Короғлу партијасы И.-ун ән мүһүм ролларындандыр. Репертуарына Һ.-ун гәзәл-романслары («Сәнсиз», «Севкили ҹанан») да дахилдир. Бир чох хариҹи өлкәдә чыхышлары заманы Әскәрин аријасыны һәмин өлкә халгларынын дилләриндә ифа етмишдир. 1985 илдә Анкара Опера вә Балет Театрынын «Аршын мал алан» тамашасында Әскәр ролуну ојнамышдыр.

Л. Иманов Короғлу ролунда.

"Короғлу" операсындан сәһнә.

«Ингилаб вә мәдәнијјәт» — «Азәрбајҹан» журналынын 1928—36 вә 1946—52 илләрдә ады.

Интелликент һәсән — «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында персонаж. И. Һ.-нин симасында Һ. әсрин әввәлләриндәки Азәрб. зијалылары арасында дикәр бир идеја ҹәрәјанынын—руспәрәстләрин характерини ачыгламышдыр. Рза бәј кими И. Һ. дә ҹәмијјәт үчүн ејни дәрәҹәдә анлашылмајан адам вә јад үнсүрдүр. Онун өз «алимлијини» сүбут етмәк үчүн рус вә әҹнәби сөзләри илә долдурдуғу нитги ејни заманда бу персонажын бош, мә'насыз дахили аләми һаггында да тәсәввүр јарадыр. Өзүнү әсл зијалы, фикир вә идеја адамы кими тәгдим етмәјә чалышан И. Һ. дә комедијадакы дикәр «интелликент» јолдашлары кими ејни дәрәҹәдә Мәшәди Ибадын пул кисәсинә бағлыдыр. Мүәллиф И. Һ.-и ироник бојаларла тәгдим етмәклә јанашы онун нитгини фәрдиләшдирмәк јолу илә персонажы даһа көрүмлү вә ҹәмијјәт үчүн сәҹијјәви шәкилдә тәгдим етмәјә наил олмушдур. Гејд етмәк лазымдыр ки, И. Һ.-ин монологлары әсәрин дикәр мәркәзи персонажларынын — Мәшәди Ибадын вә Рүстәм бәјин характерләрини ачыгламаға да көмәк едир.

М. Мәрданов "О олмасын, бу олсун" филминдә.

Илк тамашадан (1911) башлајараг бу ролу, әсасән Һ. Терегулов ифа едирди. Көркәмли сәнәткар М. Мәрданов ејни адлы филмдә И. Һ.-ин јүксәк бәдии-естетик сәвијјәли екран сурәтини јаратмышдыр.

Ипполитов-Иванов (әсл сојады И в а н о в) Михаил Михајлович (1859—1935) — рус бәстәкары, дирижор, педагог, мусиги хадими. Рус мусиги ҹәмијјәтинин Тифлис шө'бәсинә вә онун нәздиндәки мусиги мәктәбинә рәһбәрлик етмиш (1882—93), Москва консерваторијасынын проф. (1893), директору (1905—18), ректору (1919—22), Бөјүк Театрын дирижору олмушдур. «Түрк фрагментләри» әсәриндә Азәрб. халг мелодијаларындан истифадә етмишдир. 1912 илдә Һ.-ла таныш олмуш, Һ. онун тәклифи илә Москвада мусиги курсларына гәбул олунмушдур.

«Иран. Һөкумәти-мәшрутә» — Һ.-ун мәгаләси. «Иршад» гәзетинин 4 август 1906 ил тарихли 183-ҹү сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мүзәффәрәддин шаһ Иранда күҹләнән халг һәрәкатынын тәзјиги нәтиҹәсиндә 1906 ил августун илк күнләриндә мәшрутә фәрманыны имзаламаға, сечкили ганунвериҹи орган — Милли мәҹлис гурулаҹағыны е'лан етмәјә мәҹбур олмушду. Һ. һәмин мүнасибәтлә дәрч етдији бу мәгаләсиндә һәм Иранда башланан мәшрутә һәрәкаты вә онун маһијјәти, һәм дә билаваситә шаһын фәрманы барәдә фикирләрини шәрһ етмишдир. Шаһ фәрманынын алдадыҹы олдуғуну, бу күн верилиб, сабаһ кери алынаҹағыны билән мүәллиф, бунунла белә гејд едирди ки, «Иранын истибдаддан мәшрутәјә кечмәси аләми-исламда ән әзим бир фе'л иди ки, бу күн бизим әсримиздә иҹра олунду...»

«Иранда ингилаб» — Һ.-ун мәгаләси. «Тәрәгги» гәзетинин 1908 ил, 2, 3, 5, 6 ијул тарихли 146, 147; 148, 149-ҹу сајларында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. «Теһран милләт мүҹаһидләринин әлинә кечиб, истибдад, Иранын о гоҹа истибдады курулту илә көкүндән гопарылыр...» сөзләрилә башланан мәгаләдә гејд олунурду ки, 20 әсрин сәсинә сәс вермәклә, Иран өзүнүн дири олдуғуну нүмајиш етдирир. Мүәллиф Иранда ингилаби һәрәкатын башланмасыны «бүтүн ҹаһана тә'сири олан», милләтләрин көзүнү ачан Русија «...ингилаби-әзиминин зүһуру илә» изаһ едирди.

Ирәван Азәрбајҹан Театры, Ҹ. Ҹ а б б а р л ы ад. И р ә в а н Д ө в л ә т А з ә р б а ј ҹ а н Д р а м Т е а т р ы.

"Аршын мал алан" мусигили комедијасындан сәһнә.

— Ирәванда Азәрб. театрынын тарихи Ф. Көчәрлинин тәшәббүсү вә јахындан көмәји илә 1886 илдә кимназијада охујан азәрб. театр һәвәскарларынын ифа етдији «Мүсјө Жордан вә Дәрвиш Мәстәли шаһ» (М. Ф. Ахундов) комедијасынын тамашасындан башланыр. 19 әсрин сону — 20 әсрин әввәлләриндә бурада һәвәскарлар тәрәфиндән М. Ф. Ахундов, Н. Нәриманов, Ҹ. Мәммәдгулузадә вә б.-нын әсәрләри тамашаја гојулмушдур. 1928 илдә И. А. Т. јарадылмыш, мүәјјән фасиләдән (1949—67) сонра 1988 иләдәк фәалијјәт көстәрмишдир. Театрын репертуарында Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары башлыча јер тутмушдур. Театрда мүхтәлиф вахтларда Јунис Нури, Қ. Зија, Ә. Шаһсабаһлы вә б. чыхыш етмишләр. 1988 илдә азәрб.-ларын Ермәнистандан күтләви көчүрүлмәләри илә әлагәдар театр ләғв едилмишдир. Театрын јарадычы һеј'әти 1989 илдән АДТ нәздиндә театр студијасында фәалијјәтини давам етдирир.

"О олмасын, бу олсун" мусигили комедијасындан сәһнә.

«Ирәлијә доғру илк аддым»—Һ.-ун мәгаләси. «Коммунист» гәзетинин 15 мај 1934 ил тарихли сајында дәрҹ олунмушдур. Р. М. Глиерин «Шаһсәнәм» операсынын илк тамашасы мүнасибәтилә јазылмыш бу мәгаләдә «оркестровка, һармоник форма кими мусиги исимләриндә зәнкин бир техникаја малик олан устад композитор Р. М. Глиерин лајигинҹә истифадә едилмәдији», еjни заманда операнын тамашаја гојулмасынын опера ифачылығынын инкишафына тәкан вердији, еләҹә дә кениш түрк күтләсинин јени формалы операны өјрәнмәјә башладығы гејд едилир.

«Иршад» — күндәлик иҹтимаи-сијаси, игтисади вә әдәби гәзет. 1905—1908 илләрдә Бакыда чыхмышдыр. Мүдир вә имтијаз саһиби Әһмәд бәј Ағајев (Ағаоғлу) иди. 1908 илдә мүвәггәти редактору М. Ә. Рәсулзадә олмушдур. Һ. «И.»-ын ән фәал әмәкдашларындан иди. Бурада ишләдији мүддәтдә 100-ә јахын публисистик мәгалә, «Ордан-бурдан» үмуми башлығы алтында 200-дән чох фелјетон вә сатирик миниатүр јазмыш, «И.»-ын фелјетончусу кими шөһрәт тапмышды. «И.»-ын нәшри ики дәфә дајандырылмышды: 1907 илдә мүвәггәти, 1908 илдә исә һәмишәлик. Һәр икисинин «күнаһкары» Һ. олмушдур. Биринҹи дәфә «Столыпинин хәјалы» фелјетонуна, икинҹи дәфә исә чар һөкумәтинин «Иван» образы илә ҹидди мәсхәрә олундуғу «Нағыл» фелјетонуна көрә.

«Иршад»чынын ҹавабы» — Һ.-ун мәгаләси. «Бакински ден» гәзетинин 3 август 1907 тарихли 44-ҹү сајында «Иршад»чы Үзејир бәј Һачыбәјов» имзасы илә дәрҹ олунмушдур. Бир мүддәт (1906) «Иршад»ын баш редакторуну әвәз едән Һашым бәј Вәзиров 1907 илдә мүстәгил «Тазә һәјат» гәзетини нәшр етмәјә башлајандан сонра тәзәҹә ајрылдығы јарадыҹы коллективи пис гәләмә вермәк, ләкәләјиб көздән салмаг нијјәтилә «Бакински ден» (1907, № 40) гәзетиндә мәгалә дәрҹ етдирмишди. Һ. фәал әмәкдашы олдуғу «Иршад»ын рус охуҹулары арасында наһаг ләкәләнмәсинә разы олмамыш, сөһбәт гәзетин ләјагәтиндән кетдијиндән, һәтта кечмишдә онун тәһсил алдығы мәктәбин директору олмуш Һ. Вәзирова тутарлы ҹаваб вермишди.

Исазадә Аға Әһмәд Иса оғлу (д. 1928) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг доктору (1989). Азәрб. әмәкдар елм хад. (1991). 1955 илдән Азәрб. ЕА Ме'марлыг вә Инҹәсәнәт Ин-тунда ишләјир. Һ.-ун јарадыҹылығына даир «Ингилаба гәдәрки Бакынын професионал мусиги һәјатынын тарихиндән», «Ү. Һачыбәјов вә М. Магомајевин «Азәрбајҹан түрк ел нәғмәләри» мәҹмуәси вә онун Азәрбајҹан фолклоршүнаслығынын инкишафында елми-тарихи әһәмијјәти» вә с. мәгаләләр јазмыш, «Бәстәкарын хатирәси» (1976), «Үзејир Һачыбәјов һаггында сөз» (1985; 1990, рус дилиндә) китабларыны тәртиб етмишдир.

Искәндәров Гулам Казым оғлу (1901—1975)—мүғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). 1930 илдән АОБТ

труппасында чалышмыш, Һ.-ун демәк олар ки, бүтүн әсәрләриндә мүхтәлиф роллары ојнамышдыр. «Короғлу» операсынын илк тамашасындан башлајараг, узун илләр тәлхәк ролунун әвәзсиз ифачысы олмушдур. «Лејли вә Мәҹнун»да Ибн Сәлам, Мәҹнунун атасы, «Әсли вә Кәрәм»дә Шаһ, «Аршын мал алан»да Вәли, «О олмасын, бу олсун»да Һамбал ролларында чыхыш етмишдир.

Исмајылзадә Мирзә Әбдүлгәдир (тәхәллүсү В ү с а г и; 1869—1914)—шаир, мүәллим. Шәрг поезијасы үслубунда лирик, мәктәб, аилә тәрбијәси мөвзусунда сатирик ше'рләр јазмышдыр. О, М. Магомајевин «Шаһ Исмајыл» операсынын либреттосунун, даһа доғрусу, ше'рләринин мүәллифидир. И. илә М. Магомајев арасында мүәллифлик мәсәләсиндә ихтилаф баш верәркән Һ., мүәллим А. Гасымовла бирликдә «мүнсифләр мәһкәмәси»ндә М. Магомајеви тәмсил етмишдир. Мәһкәмә гәрара кәлмишдир ки, операнын «әш'ар тәрәфин тәк Мирзә Әбдүлгәдир дүзәлдиб, мусиги тәрәфин исә тәк Әбдүлмүслүм дүзәлдиб. Она көрә дә бу тәснифә һәр икиси мүсави сајагда шәрикдирләр» («Сәдаји-һагг» гәзети, 30 апрел, 1913, № 97).

Исмајылов Мәммәдсалеһ Ҹәмил оғлу (1912—1993) — мусигишүнас алим. Азәрб.-нын илк нәзәријјәчи-мусигишүнасы. Азәрб. әмәкдар инҹ. хад. (1972), сәнәтшүнаслыг намизәди (1964), проф. (1983). Һ.-ун тәләбәси вә Азәрб. халг мусигисинин әсаслары үзрә онун ишинин давамчысыдыр. 1930 илдә АДК-нын скрипка синфинә, сонрадан исә Һ.-ун мәсләһәти илә һәм дә тар синфинә гәбул едилмишдир. АДК-да Һ.-ун көмәклији илә Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмиш, «Короғлу» операсы һагда диплом иши јазмышдыр; бу «Короғлу» операсы һаггында јазылмыш илк дәрин мәзмунлу әсәрдир. Консерваторијаны битирдикдән сонра (1940) Һ.-ун тәклифи илә бурада сахланылмышдыр. Бир ил сонра könүллү олараг ҹәбһәјә кедән И. 1946 иләдәк ордуда хидмәт етмишдир. Һ.-ун маршал И. С. Коневә мүраҹиәти нәтиҹәсиндә тәрхис олунан И. Бакыја гајыдараг Һ.-ун директору олдуғу Инҹәсәнәт ин-туна ишә гәбул олунмуш, еjни заманда АДК-да мүәллимлик етмишдир. Һ.-ун «Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары» китабыны Азәрб. дилинә тәрҹүмә етмишдир. 1991 илдә јаздығы «Азәрбајҹан халг мусигисинин мәгам вә муғам нәзәријјәсинә даир елми-методик очеркләр» китабы Һ.-ун системләшдирдији милли мусигимизин әсасыны тәшкил едән мәгамларла бағлы мәсәләләрә һәср олунмушдур.

Исмајылов Һејдәр Әләкбәр оғлу (1900—1950) — игтисадчы-мүһәндис, зијалы. Тарих елмләри намизәди. Бир сыра али мәктәбләрдә, о ҹүмләдән АДК-нда дәрс демиш, мүхтәлиф жанрларда әсәрләр јазмышдыр. Һ.-ун «Короғлу» операсынын либретто мүәллифидир (М. С. Ордубади илә бирликдә).

Исмајылова Сәкинә Гулу гызы (д. 1956) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1992). 1980 илдән АОБТ-нын солистидир. О, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејли вә Әсли партијаларында уғурла чыхыш едир.

С. Исмајылова Лејли ролунда.

Исрафилзадә Әбдүләһәд (Әһәд) Һүсејн оғлу (д. 1915) — дирижор, педагог. Азәрб. әмәкдар инҹ. хад. (1963). АОБТ-нын (1951—64) дирижору олмуш, Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларына дирижорлуг етмишдир.

Исрафилзадә Мәммәдаға Һүсејн оғлу (1922—1942)—бәстәкар. Ә. Исрафилзадәнин гардашы. Һ.-ун илк тәләбәләриндән олан И.-нин бүтүн әсәрләриндә Азәрб. халг мусигисинин тә'сири дујулур. И. «Лејли вә Мәҹнун» операсынын мусиги мөвзулары әсасында симли квартет үчүн ишләмәләр јазмышды. Икинҹи дүнја мүһарибәсиндә һәлак олмушдур.

«Истиглал вә истигбал үмиди» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајҹан» гәзетинин 30 декабр 1918 ил тарихли 74-ҹү сајында «Үзејир Һачыбәјли» имзасы илә дәрҹ олунмушдур. Мәгалә Парисдә чағырылачаг сүлһ конфрансына нүмајәндәләр сечилмәси мәсәләсин-

дән бәһс едир. Конфрансы јахшы бир фүрсәт, елчи сечкисини исә ән вачиб иш сајан мүәллиф јазырды ки, «сүлһ конфрансына көндәрмәк үчүн адам сечәнләрин дә, сечилән адамларын да бојнуна дүшән олдугча ағыр вә ағыр олдуғу гәдәр дә мүгәддәс олан вәзифәни һәр ики тәрәф дүрүст мүлаһизә етмәлидир... Сечән сечдијинә, сечиләнләр дә өзүнә архајын олмалыдырлар. Бу ишдә ади сечки ишләримиздә олан кими бә'зи арзу олунмајан һәрәкәтләри рәва көрсәк, онда вај бизим һалымыза». Һ. мәсәләнин вачиблијини она көрә гејд едирди ки, азадлығымызын, мүстәгил јашамағымызын «һә», ја да «јох» нәтичәли һәлли һәмин мәчлисин гәрарындан асылы иди. О, үмидвар иди ки, елчиләримиз чалышарлар, ағыл вә дәрракә илә иш көрәрләр вә Вәтәнә «һә» чавабы илә гајыдар, милләт габағына үзүағ чыхарлар.

«Иттиһад» — сијаси-ичтимаи, игтисади вә әдәби гәзет. «Иттиһад» партијасынын органы иди. 1917 ил декабрын 4-дән 31-дәк Бакыда, Азәрб. дилиндә, 1919 ил февралын 21-дән 1920 ил апрелин 23-дәк рус дилиндә чыхмышдыр. Редакторлары әввәлчә Ч. Һачыбәјли, сонра доктор Г. Гарабәјов олмушдур. Ч. Һачыбәјлинин редакторлуғу дөврүндә гәзетдә Һ.-ун 3 мәгаләси дәрч едилмишди. Г. Гарабәјовла шәхси мүнасибәтләри јахшы олмадығындан онун редакторлуғу дөврүндә Һ. бу гәзетлә әмәкдашлыг етмәмишдир.

«Ичимиздәки деникинләр» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 10 ијун 1919 ил тарихли 200-чү сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгалә Һ.-ун Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәтини харичдән һәдәләјән, «Ваһид вә бөлүнмәз Русија» сәрһәдләрини бәрпа етмәк хәјалына дүшмүш кенерал Деникинин 150 минлик ордусундан даһа горхулу сајдығы ичимиздә кизләнмиш «дахили деникинләр» әлејһинә јөнәлдилмишди. Мүәллиф јазырды ки, «харичдәки Деникин илә арамызда бир мүһарибә башланарса, һеч шүбһә едилмәсин ки, дахилимиздә јемләјиб бәсләдијимиз деникинләр өз һәсрәткешләринин јолуну асанлашдырмагдан өтрү ичимиздә чүрбәчүр хәјанәт вә чинајәтләр төрәдиб, бизә архадан хәнчәр јаралары вурмаг вә зәрбәләр ендирмәкдән чәкинмәјәчәкләр». Һадисәләрин сонракы кедиши дахили деникинләрин мәкрләриндән горунмағы вачиб сајан Һ.-ун һаглы олдуғуну көстәрди.

Ј

Јакизаров Һачы Мурад Һачы Әһмәдович (д. 1939) — театр вә кино актјору. Азәрб. халг арт. (1982). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1986). 1958 илдән С. Вурғун ад. Азәрб. Дөвләт Рус Драм Театрынын актјорудур. «Аршын мал алан» (1965) филминдә Сүлејман ролуна чәкилмишдир.

«Јахшы јол» — Һ.-ун вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда сәс вә фп. үчүн бәстәләдији күтләви маһны (1942). Маһнынын сөзләри Сүлејман Рүстәминдир. 1942 илдә «Дөјүшчү маһнылары», 1943 илдә «Зәфәр бизимдир» мәчмуәләриндә, еләчә дә 1956, 1975, 1985 илләрдә чап олунмушдур. Маһны сонралар фп. үчүн концерт пјеси кими, еләчә дә тар вә каманча үчүн ишләнмишдир.

«Јени игбал» — күндәлик ичтимаи, игтисади вә сијаси гәзет. 1915—1917 илләрдә Бакыда чыхмышдыр. Һ. 1915 ил сентјабрын 18-дән гәзетин редактору, октјабр ајынын 11-дән 1916 ил февралын 19-дәк онун саһиби вә баш редактору олмушдур. Гәзетин 1915 илдә 76 (№ 120—196), 1916 илдә исә 33 (№ 197—229) сајы билаваситә Һ.-ун рәһбәрлији илә нәшр олунмушдур. Һ. «Ј. и.»-да чалышдығы дөврдә онунла мүхалифәтдә оланлара, «опера драмын евини јыхды» дејәнләрә гаршы «Тәрәгги вә тәдәнни», «Јазыг ермәниләр», «Иш көрәк», «Күјчүлүк», «Биз гызышырыг», «Сәскүј, галмагал» вә с. башлыглы публисист јазылары илә кәскин мүбаризә апармыш, «Дајаг» фелјетонунда Бакы думасынын бивеч гласныларыны тәнгид атәшинә тутмушдур.

Јермакова Марија Фроловна (сәһнә тәхәллүсү Мәхфурә ханым; 1900—1980) — актриса. Азәрб. әмәкдар арт. (1936). Јарадычылығa 1917 илдә З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын труппасында башламыш, опера, мусигили комедија вә драм тамашаларында чыхыш етмишдир. Һ.-ун әсәрләриндә Күлчөһрә, Хуршид Бану («Аршын мал алан», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану») ролларыны ојнамышдыр.

Јунис Нури (Јунис Һачы Сүлејман оғлу Сүлејмановун тәхәллүсү; 1873—1950) — актјор. Ерм. әмәкдар арт. (1935). Актјорлуға 1896 илдә башламыш, 1916 илдә Ирәванда Азәрб. театр коллективи тәшкил олунмасынын тәшәббүсчүсү, Ирәван Азәрб. театрынын јарадычыларындан олмушдур. Һәмин театрын сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Солтан бәј вә Мәшәди Ибад ролларыны ојнамышдыр.

Јусифбәјли Нәсиб бәј (1881—1920) — ичтимаи-сијаси вә дөвләт хадими. Одесса ун-тинин һүгуг факүлтәсиндә охумушдур. 1917 илдә Кәнчәдә Түрк Әдәми Мәркәзијјәт Партијасынын јарадычыларындандыр. АДР дөврүндә (1918—1920) маариф назири, 1919 илин апрелиндән 1920 илин апрелинәдәк исә Баш назир вә дахили ишләр назири олмушдур. АДР-ин сүгутундан сонра мүһачирәтә кедәркән Јевлахын Гархун к.-ндә Азәрб. халгынын дүшмәнләри тәрәфиндән хаинчәсинә гәтлә јетирилмишдир. Һ. «Азәрбајчан» гәзетиндәки публисист мәгаләләриндә Ј.-нин халг маарифинин инкишафы, мәктәбләрин јенилләшдирилмәси саһәсиндәки фәалијјәтини, көрүлән тәдбирләри јүксәк гијмәтләндирмиш вә тәблиғ етмишдир.

К

К. Казымзадә

Казымзадә Казым Мәммәдәли оғлу (1913—1992) — рәссам. Азәрб. халг рәс. (1965), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). Сталин мүкафаты лауреаты (1950). Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Короғлу» опералырынын кејим ескизләринин мүәллифләриндәндир. Бәстәкарын портретини ишләмишдир.

Казымов Ағакиши Шәммәд оғлу (д. 1935) — режиссор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1987). 1975 илдән (1983 — 90 илләрдә фасиләләрлә) Азәрб. Кәнч Тамашачылар Театрынын баш реж.-дур. 1975 илдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны тамашаја гојмушдур.

М. Казымовски

Казымовски Мирмаһмуд Мирәләкбәр оғлу (1882—1940) — актјор, драматург. Азәрб. әмәкдар арт. (1938). Илк пешәкар Азәрб. актјорларындандыр. 1897 илдән Ч. Зејналовун «ев тамашалары»нда, сонралар «Нигат» хејријјә чәмијјәтинин театр труппасында чыхыш етмиш, Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејлинин анасы ролуну ифа етмишдир. 1919 илдән З. вә Һ. Һачыбәјов гардашларынын труппасында, Бакы Азад Тәнгид-Тәблиғ Театрында вә с. театрларда ишләмиш, бир чох рајон театрларында «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» вә с. тамашалара реж.-луг етмишдир.

Казымовски Рауф Мирмаһмуд оғлу (1928—1976) — режиссор. М. Казымовскинин оғлу. Азәрб.-да илк радио вә телевизија реж. олан К. 1956 илдән өмрүнүн сонунадәк телевизијада гурулушчу реж. ишләмишдир. Онун һазырладығы «О олмасын, бу олсун» тамашасы радионун гызыл фондуна дахилдир. Телевизија үчүн 1958 илдә Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» тамашасыны һазырламышдыр.

Канделаки Владимир Аркадјевич (1908—1994) — мүғәнни (бас-баритон), режиссор. ССРИ халг арт. (1970), Сталин мүкафаты лауреаты (1952). Драматик вә комик ролларда чыхыш етмишдир. 1952 илдә К. С. Станиславски вә В. И. Немирович-Данченко ад. Москва Академик Мусигили Театрынын сәһнәсиндә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны јени редакцијада тамашаја гојмуш вә бу тамашада Солтан бәј ролуну ојнамышдыр.

«Каспи» — ичтимаи-сијаси, әдәби гәзет. 1881—1919 илләрдә Бакыда рус дилиндә, Һ. З. Тағыјевин вәсаити илә чыхмышдыр. Ә. М. Топчубашов, Ә. Һүсејнзадә, Һ. Зәрдаби вә б. мүхтәлиф вахтларда гәзетин редакторлары олмушлар. «К.»-дә Һ.-ун тамашаја гојулмуш бүтүн әсәрләри һаггында мүнтәзәм олараг рә'ј вә мә'лумат верилмишдир. Ичтимаијјәт тәрәфиндән бәјәнилмәмиш «Шејх Сән'ан» операсынын мусигисинин естетик дәјәри һаггында ән мүсбәт мәгалә дә «К.»-дә дәрч едилмишди.

Кәләнтәрли (гызлыг сојады З а м а н о в а) Јавәр Аббас гызы (1902—1979) — мүғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). Илк дәфә 1918 илдә сәһнәјә чыхан К. «Чәмијјәти хејријјә» мәктәбиндә тамашаја гојулмуш «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәр ролуну ифа етмишдир

Ј. Кәләнтәрли Лејлинин анасы ролунда.

1923 илдә Һ.-ун мәсләһәти илә Ч. Гарјағды оғлу вә С. Шушинскинин јанында муғаматдан дәрс алмышдыр. Көзәл, јаныглы сәси, импровизасија усталығы илә фәргләнән хананда кими танынмыш К. 1937 илдә АОБТ-на дә'вәт олунараг, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејли, Лејлинин анасы, Әсли партијаларыны мәһарәтлә охумушдур.

Кәләнтәрли Мүнәввәр Сәмәд гызы (1912—1963) —актриса. Азәрб. әмәкдар арт. (1959). Сәһнә фәалијјәтинә 1933 илдән башламыш, әввәлләр милли опера тамашаларында, сонралар, әсасән мусигили комедијаларда чыхыш етмишдир. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејлинин анасы, «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Сәнәм ролуну ифа етмишдир. «Аршын мал алан» (1945) филминдә бөјүк усталыгла јаратдығы Чаһан хала образына көрә К. 1946 илдә Сталин мүкафаты лауреаты адына лајиг көрүлмүшдүр. «О олмасын, бу олсун» филминдә (1956) јенкә ролунда чәкилмишдир.

М. Кәләнтәрли "Аршын мал алан" филминдә.

«Кәрәми» — ән'әнәви вокал-инструментал ашыг һавасы. «К.» сәмими, лирик, поетик характери, мүхтәлиф емосионал әһвалларын инчәликлә дәјишмәси, һиссләрин дәринлији вә ифадәлилији илә сечилир. Бирһиссәли ириһәчмли әсәр олан «К.» кәркин кулминасијаја доғру динамик шәкилдә, мәгсәдјөнлү инкишаф едән бир сыра бөлмәләрдән ибарәтдир. «К.» орта әсрләрдә јаранмыш вә саф, фәдакар мәһәббәти тәрәннүм едән «Әсли вә Кәрәм» ашыг дастаны дахилиндә биткин мусиги парчасы кими мејдана чыхмышдыр. Һаванын ады дастанын әсас гәһрәманы — өз шаһлыг мәншәјиндән узаглашараг ашыглыг едән Кәрәмин ады илә бағлыдыр. Мусиги үслубуна көрә «К.» зәрби муғам нөвләриндәндир; мүәјјән мелодик чәрчивәјә вә дәгиг гурулушлу инкишафа әсасланан сәрбәст вокал импровизасија сазын мүшајиәти илә сәсләнир. Саз партијасындакы мелодија чидди вәзн-ритм чәрчивәсиндә тәкрарланыр. «К.» вокал-инструментал әсәр кими мүстәгил дә ифа олунур. Саз ифачылығы сәнәтинин инкишафы илә әлагәдар «К.» сазын виртуозлуғуну, ифадә имканларыны ефффектлә нүмајиш етдирән инструментал ашыг һавасына чеврилмишдир. Дастанын мәзмунундан ирәли кәләрәк «К.»-нин мүхтәлиф нөвләри јаранмышдыр: «Јаныг Кәрәми», «Атлы Кәрәми», «Һичран Кәрәмиси» вә с. Һ. «Әсли вә Кәрәм» операсында әсас гәһрәманын характеризә едилмәси үчүн «К.»-дән истифадә етмишдир. Һ. сазын ифа етдији мүшајиәт—рефрени нота салараг орк. үчүн ишләмишдир. «К.»-нин вокал партијасы мүғәнни актјор тәрәфиндән сәрбәст импровизасија олунур.

Кәримов Камал Һәмид оғлу (1925—1995) — мүғәнни (лирик тенор), педагог. Азәрб. әмәкдар арт. (1961). 1948—61 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театры вә АОБТ-нда чыхыш етмиш, Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Әскәр вә Сәрвәр ролларыны ојнамышдыр.

К. Кәримов Әскәр ролунда.

«...Кәс» — Һ.-ун кизли имзаларындан бири; онун мәшһур «Филанкәс» кизли имзасынын ихтисар шәкли. Бу кизли имза анчаг 1910 илдә «Һәгигәт» гәзетиндә ишләдилмишдир. Мүәллифин «О јан-бу јан» үмуми башлыглы «Гујруглу улдуз», «Ата вә оғул», «Пуришкевич вә Һачы Худу» вә с.

фелјетонлары һәмин имза илә дәрч олунмушдур.

Кирманшаһлы Мир Сејфәддин (1892—1933)—актјор, режиссор, театр хадими. Јарадычылығынын әсас дөврү Тифлис Азәрб. Театры илә бағлыдыр. Бу театрда Һ.-ун бир сыра әсәрләрини тамашаја гојмушдур. 1930 илдә Ирана гајыдараг, Тәбриздә «Аријан» труппасынын рәһбәри олмуш, Теһранда «Чамеји Бәрбәт» вә «Нәкиса театры»нда ишләмиш, Һ.-ун «О олмасын, бу олсун», «Лејли вә Мәчнун» әсәрләрини тамашаја гојмушдур.

Книжников Константин Львович (1883—1952) — мүғәнни (драматик баритон), педагог. Азәрб. халг. арт. (1940). Сәһнә фәалијјәтинә 1912 илдән башламыш, 1929—46 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Һ.-ун «Короғлу» операсында Һәсән хан партијасыны да ифа етмишдир.

«Колхоз чөлләриндә» — Һ.-ун халг чалғы аләтләри орк. үчүн бәстәләдији пјес, 1932 илдә Һ.-ун рәһбәрлији илә ССРИ-дә јарадылмыш илк нотлу халг чалғы аләтләри орк. үчүн бәстәләнмиш илк әсәрләрдәндир. Әсәр рәгсвари сәпкидәдир. Сонралар С. Рүстәмовун тәртиб етдији «Тар мәктәби» дәрслијинә салынмышдыр.

«Комсомолчу гыз» — Һ.-ун 1932 илдә сәс вә фп. үчүн бәстәләдији маһны. Сөзләри М. Таһмасибиндир. Маһны 1934 илдә Азәрнәшрин мусиги бөлмәси тәрәфиндән нәшр едилмишдир.

Корев Семјон (С и м о н) Исаакович (1900—1953) — мусигишүнас. «Үзејир Һачыбәјов вә онун опералары» (рус дилиндә, Москва, 1952) монографијасынын мүәллифидир. Бурада Һ.-ун һәјаты вә јарадычылыг јолу ишыгландырылыр, әсас әсәрләри характеризә едилир. «Лејли вә Мәчнун», «Короғлу» опералары, «Аршын мал алан» мусигили комедијасы даһа тәфәррүатла тәһлил олунмушдур. Монографијанын Һ. јарадычылығынын популјарлашмасында хидмәти олмушдур.

«Короғлу» — Һ.-ун операсы. Бәстәкарын јарадычылығында кулминасија мәрһәләси олан «К.» дүнја классик опералары сырасында парлаг нүмунәләрдән биридир. 5 пәрдәли бу операнын либретто мүәллифләри Һ. Исмајылов вә М. С. Ордубадидир. Либреттонун јарадылмасында Һ. фәал иштирак етмишдир. Һ. опера үзәриндә 1932—36 илләрдә ишләмиш, илк тамаша 1937 ил апрелин 30-да АОБТ-нда олмушдур. Азәрб.-да, үмумијјәтлә Загафгазијада, Орта Асија, Түркијә вә Иранда кениш јајылмыш «К.» халг дастаны операнын сүжет әсасыны тәшкил едир. Операнын мусигисиндә Азәрб. халгынын тарихи талеји, характери, психолокијасы, бүтөвлүкдә дүнјакөрүшү әксини тапмышдыр. «К.» типик халг гәһрәманлыг дастаныдыр. «К.»-да опера сәнәтинә хас бүтүн әламәтләр бәстәкарын милли мусиги тәфәккүрү сүзкәчиндән кечәрәк камиллик сәвијјәсиндә јарадылмышдыр. Операнын әсас гәһрәманы олан халгын образы мәзлум вәзијјәтдән тәдричән күчләнән е'тираза, әдаләт уғрунда әзмлә мүбаризәјә галхмаг гәрарындан —гәләбә севинчинә гәдәр һәртәрәфли, ардычыл верилмишдир. Халг образынын ачылышында ифадәли кичик мөвзу-тезисләр — лејтмотивләр бөјүк рол ојнајыр: 1. Халгын мәзлумлуғуну ифадә едән һәјәчанлы мөвзу (чаһаргаһ ладынын каденсија интонасијасы үстүндәдир). 2. Үсјан етмиш халг мөвзусу (шур ладынын каденсија интонасијалары үстүндәдир; чағырыш характери дашыјараг ашыг мусигисинин образ-интонасија гурулушу илә сәсләшир). Гәтијјәтли, тә'сирли характер дашыјан 3 вә 4-чү лејтмотивләр халгын гәһрәмани образы илә бағлыдыр; раст лады интонасијалары үстүндә гурулан бу лејтмотивләрдә мүасир күтләви маһны әламәтләри мүәјјән гәдәр өзүнү көстәрир. 5-чи мөвзуда халгын ирадәси, поетик әһвали-руһијјәси, јүксәк мә'нәви кејфијјәтләри ифадә олунмушдур. I пәрдәнин әввәлиндә халгын мәзлумлуғу лејтмотиви үстүндә гурулараг онун кәдәрини, һәјәчаныны, гәзәбини ифадә едән «Бу көзәл тәбиәт» хору халг образынын експозисијасы ролуну ојнајыр. Кәндлиләрин образы артыг I пәрдәдән драматуржи фәаллығы илә сечилир. Һүзнлү «Јазыг Алы» хору, рәгс, драматик характерли «Кәрәк бу күн едәк гијам» хорундан сонра, сәһнә гәһрәманлыг лејтмотиви үстүндә гурулан «Һәр бир јердән, дағдан, дашдан» хору илә тамамланыр. III пәрдәдә халгын образы кениш вә һәртәрәфли верилмишдир. Хордан әввәл сәсләнән антрактда үсјанчыларын јенилмәз характери ифадә олунмушдур. Бу хор халгын гәһрәманлыг, мәрдлик вә никбинлијинә һәср едилмиш һимндир. Хорун мусигиси тәнтәнәли, бајрамсајағы, ирадәли характер дашыјыр. Бурада күтләви јаллы рәгсинин үслуб хүсусијјәтләри ајдын

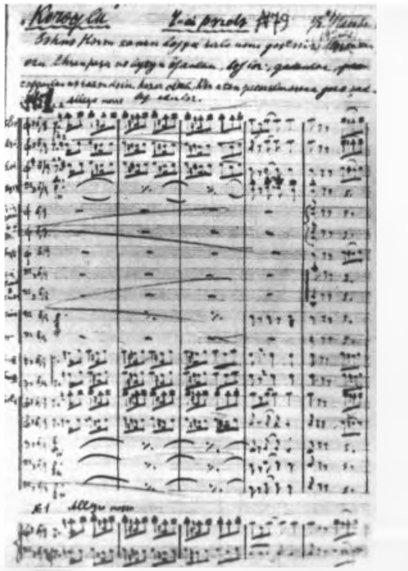

"Короғлу" операсынын IY пәрдәсинин партитурасы. Мүәллифин әлјазмасы.

ифадә олунмушдур. Халгын гәһрәманлыг кејфијјәтләринин ачылышы «Чәнки» рәгсиндә вә «Әһднамә» хорунда (5-чи лејтмотив әсасында) давам етдирилмишдир. Гыратын оғурланмасы — туфан сәһнәси кәркин драматик характер кәсб едир. V пәрдәдәки халг сәһнәләри I пәрдәнин бир нөв динамик репризидир. Бурада мәзлум халг лејтмотиви Никар, Ејваз, Поладын е'дам олунмаларына һазырлыгла әлагәдар кәркинлији, һүзнү ифадә едәрәк мүһүм драматуржи мә'на дашыјыр. Үсјанчыларын гәләбәси хор ритмикалары вә Короғлунун партијасында сәсләнән ики гәһрәманлыг лејтмотиви илә тәмсил олунмушдур. Опера бајрамсајағы тәнтәнәли күтләви рәгслә тамамланыр; рәгсин орта һиссәсиндәки мелодијада «Чәнлибел» хору илә Короғлунун I пәрдәдәки «Сәни көрдүм» ариозосунун мөвзулары бирләшмишдир. «К.»-дакы күтләви халг сәһнәләри хорла јанашы, рәгсләр әсасында гурулмасы илә фәргләнир. Операда рәгс мәншәли мусигинин кениш тәтбиг едилмәси Азәрб. фолклорунда күтләвилик, коллективчилијин хорла дејил, рәгслә (илк нөвбәдә јаллы илә) ифадә олунмасындан ирәли кәлир. Мәһз бу сәбәбдән дә опера рәгслә тамамланмышдыр.

Короғлу образы операда динамик шәкилдә верилмишдир. I пәрдәдәки ики ариозода гәһрәманын еһтираслы севән ашыг («Сәни көрдүм») вә чошғун мүбаризлик («Тәнкә кәлдик јох таван») кими ән типик чәһәтләри тәзаһүр едир. III пәрдәдәки «Мәрд икидләр нә'рә чәксин давада» епик маһнысында Короғлу горхмаз, мәрд үсјан башчысы, чәнкавәр кими верилмишдир. Һәмин пәрдәдәки лирик характерли арија («Севдим сәни мән») мүбаризәјә галхмыш Короғлунун дәрин сәмими һиссләрини, инчә тәбиәтини ачыб көстәрир. IV пәрдәдә Короғлу јенидән ашыг гијафәсиндә сәһнәјә кәлир. Һәсән ханын сарајында чыхыш едән Короғлу тәкчә ади ашыг дејил, чәсарәтли халг гәһрәманы кими тәгдим едилдији үчүн онун охудуғу лирик ашыг маһнылары бурада гәһрәманлыг рәмзи кими гавранылыр. Короғлу образы операда, демәк олар ки, һәмишә күтләви халг сәһнәләри чәрчивәсиндә ачылыр. Мәсәлән, I пәрдәдә Короғлунун сәһнәдә илк чыхышы — «Сәни көрдүм» ариозосу кәндлиләрин рәгсиндән сонра, һәмин пәрдәдәки икинчи ариозо исә билаваситә финал хору илә биркә сәсләнир.

Никарын образы да операда динамик инкишафда верилмишдир. I пәрдәдәки арија онун бүтөв мусиги портретини јарадыр; аријада шәхси һиссләрин зәрифлији, сәмимилији илә халгла бағлылыгдан кәлән гәһрәманлыг әзми үзви вәһдәтдә верилмишдир. Аријанын фәал, гәтијјәтли орта һиссәсиндә илк дәфә Никарын ики лејтмотиви там шәкилдә сәсләнир. Бу лејтмотивләр күтләви маһны интонасијалары әсасында гурулмушдур. Никарын II пәрдәдәки аријасы исә сон дәрәчә кәдәрли, фәрјад характери дашыјараг онун ағыр талејинин рәмзи кими сәсләнир. Никар образынын ачылмасында көзәл, ахычы мелодијасы олан лејтмотивин дә ролу бөјүкдүр. О, Никарын вокал партијасында дејил, Короғлунун вә б.-нын партијаларында, күтләви сәһнәләрдә вә Никарын сәһнәјә кәлиши заманы орк.-дә сәсләнир. Бу драматуржи чизки илә Һ. гәһрәманын мә'нәви көзәллијини, чиддилијини нәзәрә чарпдырыр.

Мәнфи гәһрәманлар арасында Һәсән хан хүсусилә сечилир. I пәрдәдәки ики кичик мусиги парчасында онун зүлмкар, мүстәбид характери—ловғалыг, тәкәббүр («Ханларын ханыјам»), күтлүк, рәһмсизлик («Гәсдән буну етмиш ол һарамзада») кими мүхтәлиф чәһәтләри ачылмышдыр. Һәсән ханын үмумиләшдирилмиш

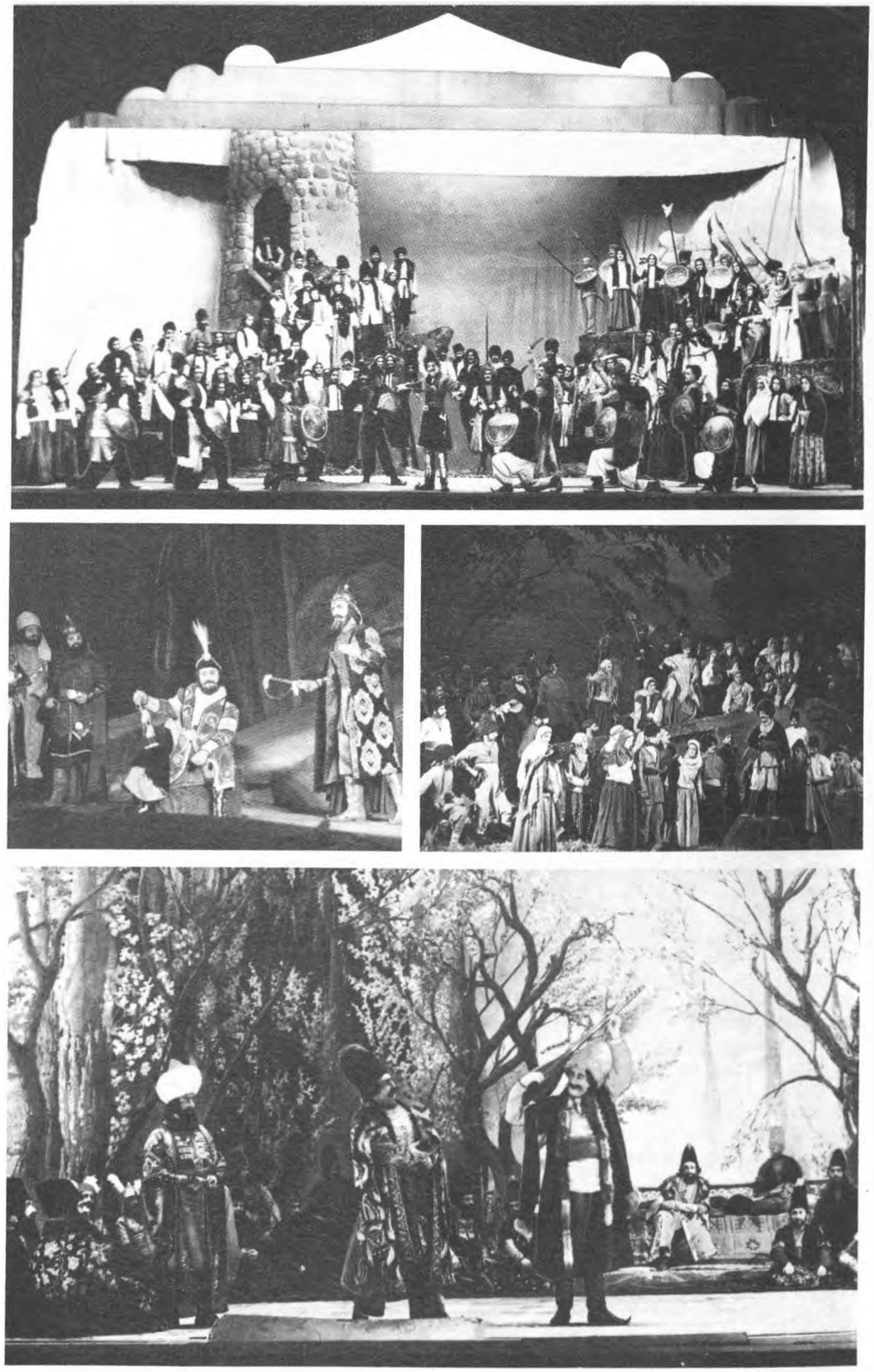

"Короғлу" операсынын мүхтәлиф илләрдәки тамашаларындан сәһнәләр.

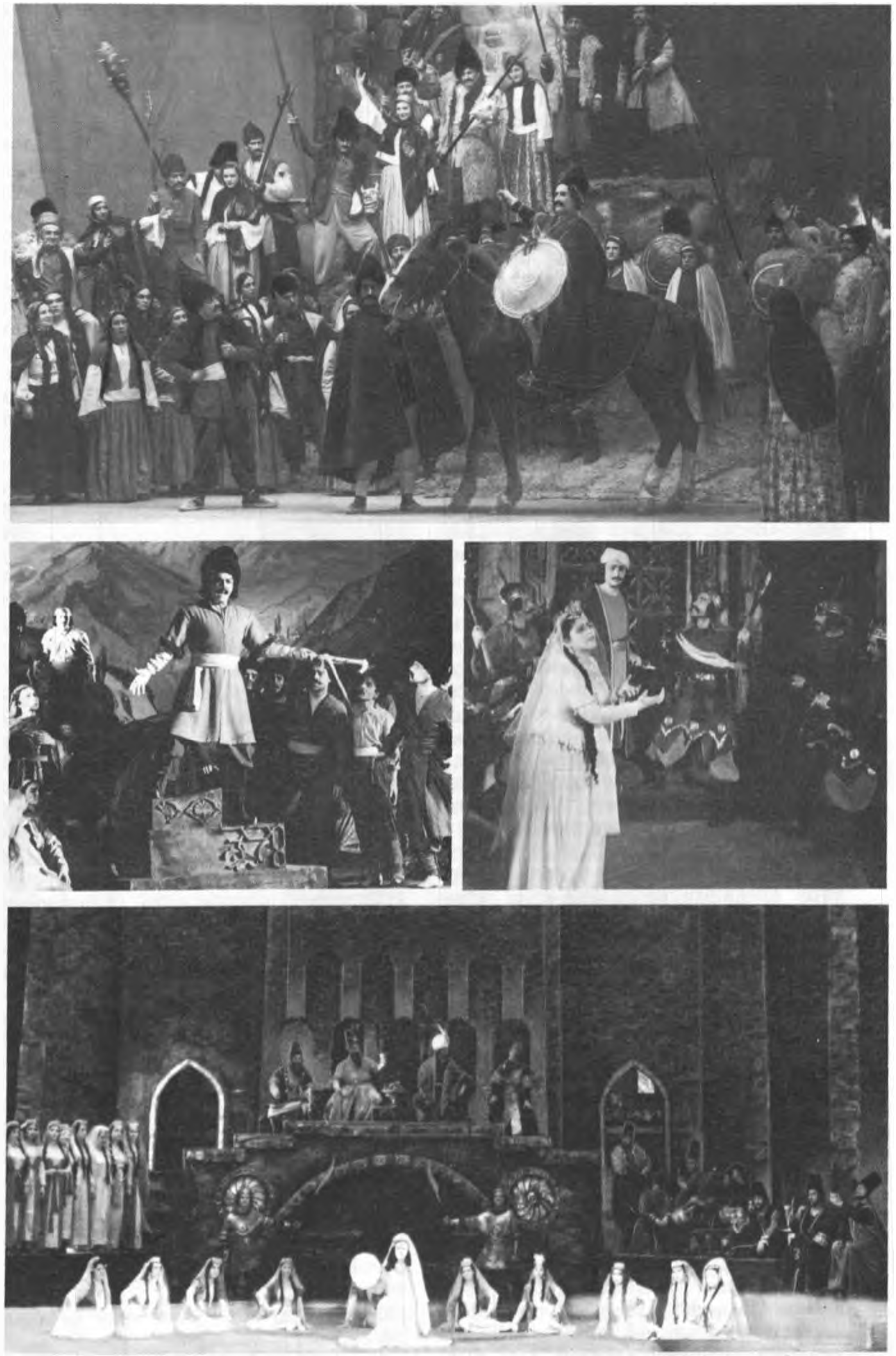

"Короғлу" операсынын мүхтәлиф илләрдәки тамашаларындан сәһнәләр.

портрети онун II пәрдәдәки аријасында («Минаи брикләрә шәраб долдурун») верилмишдир. Аријада кәндли үсјанындан горхуја дүшмәсини мәһарәтлә кизләдән һөкмлү, ловға һөкмдарын сүн'и әзәмәти мусиги васитәсилә чанландырылмышдыр. Һ. ханын амиранә нидаларына мүнасиб нитг интонасијаларыны сон дәрәчә дәгигликлә тапа билмишдир. Ејни заманда аријанын ојнаг характерли орк. партијасы васитәсилә бәстәкар усталыгла хана өз истеһзалы мүнасибәтини билдирмишдир.

Мәнфи образлар сырасында тәлхәк хүсуси јер тутур; бир јандан о, Короғлунун әсир дүшмәсинә көмәк едир, дикәр тәрәфдән исә сарај әһлини— ә'јанлары мәһарәтлә әлә салыр. Тәлхәјин образы мејхана руһунда јазылмыш речитатив вә маһны илә («Ахы нечә мән күлмәјим») чох тә'сирли из бурахыр. Һәсән ханын дөјүшчүләринин «Верки јығдыг кәндлиләрдән» хорунда мәнфи образларын үмумиләшдирилмиш характеристикасы өз эксини тапмышдыр; онларын һәдсиз горху вә һәјәчаны речитатив-декламасија интонасијалары васитәсилә ифадә олунмушдур. Сарајын тәмтәраглы һәјаты II вә IV пәрдәдәки зәриф, инчә рәгсләрлә, ханәндә гызын муғамвари маһнысы илә сәчијјәләнмишдир. Мәнфи образлар операда лејтмотивләр мәчмусу илә — гаммавари хроматик һәрәкәт, сәрт пунктирли ритмлә бирләшдирилмишдир.

Халг күтләләри вә Никарын лејтмотивләри әсасында гурулмуш увертүра операнын гәһрәмани-епик истигамәтини ајдын нәзәрә чарпдырыр. Мүтәшәккил, мәгсәдјөнлү интонасија драматуркијасына әсасланан «К.» операсы кениш мә'нада Һ.-ун симфонија бәстәкары олдуғуну нүмајиш етдирир. Мусиги васитәсилә гәһрәманлар мүсбәт вә мәнфи образлара ајрылмыш, онларын һәр бири мүнасиб интонасија васитәләри илә ајдын, инандырычы тәсвир олунмушдур. Операнын драматуркијасы лејтмотивләр системи әсасында гурулмушдур. Мәнфи сурәтләри характеризә едән лејтмотивләр сабит, дәјишмәз галараг феодал дүнјасынын јашамаға габил олмадығыны, тарих сәһнәсиндән кедәчәјини ајдын нүмајиш етдирир. Халг күтләләри, мүсбәт гәһрәманларла бағлы лејтмотивләр исә, эксинә, әсәр боју фәал инкишафда вериләрәк дәјишир, бир-бирләринә тә'сир едир, гәһрәмани вә лирик образлы интонасијалары чарпазлашдыраpаг, там вә чох-

“Короғлу” операсынын афишасы. 1957.

чәһәтли мусиги сәһнәләринин јаранмасына зәмин олур.

«К.» илә Һ.-ун јеткин јарадычылыг үслубу формалашмыш, Азәрб.-да бәстәкар јарадычылығынын мөвчуд олдуғу 30 иллик наилијјәтләринә јекун вурулмушдур. Һ. «Лејли вә Мәчнун»-дан «Короғлу»ја гәдәр» мәгаләсиндә јазыр: «...һәм илк, һәм дә һәләлик ахырынчы Азәрбајчан операсынын мүәллифи олмаг шәрәфи мәнә нәсиб олмушдур. Беләликлә, «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»ја гәдәр кечилән јол тәкчә Азәрбајчан операсынын отуз иллик тарихи дејил, һәм дә мәним шәхси јарадычылыг јолумдур...». «К.» илә Һ. милли мусиги тәфәккүрүнү бүтөвлүклә бәстәкарлыг јарадычылығынын јүксәк тәләбләринә чаваб верән јени инкишаф мәрһәләсинә галдырмыш, бунунла да мүрәккәб бәдии мәсәләни һәлл етмишдир. Һ. шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисиндәки формајаратма просесинин үмуми чәһәтләринин ганунаујғунлугларыны бу әсасда инкишаф етдирмишдир. Һ. милли мелодиканын мүхтәлиф нөвләрини үмумиләшдирәрәк «К.»-да емосионал ифадәлилијинә көрә мә'налы вә рәнкарәнк типик опера кантиленасы јаратмышдыр. Бунунла белә, милли жанрлардан кәлән аһәнкләр операда ајдын нәзәрә чарпыр; бу чәһәтләр хү-

сусилә халг вә Короғлуну характеризә едән ашыг мусигисинин образлы интонасија көкү илә бағлылыгда өзүнү көстәрир. Һ. милли мусиги илә бәстәкарлыг јарадычылығынын синтези принсипиндән чыхыш едәрәк полифонија вә һармонија формаларыны кениш тәтбиг етмишдир. Мәсәлән, «Чәнлибел» хорунда классик полифонија вә Азәрб. ладынын интонасија хүсусијјәтләринә әсасланараг классик фуга формасындан истифадә етмишдир. Операдакы орижинал аккордлар системи дә милли мусигисинин лад-интонасија хүсусијјәтләриндән ирәли кәлир. Мусиги формасы саһәсиндә дә Һ. Авропа вә милли мусиги тәфәккүрүнү чарпазлашдырмышдыр; бу вәһдәт хүсусилә соната формасынын тәтбигиндә ајдын нәзәрә чарпыр. Мәсәлән, увертүра вә III пәрдәнин антрактындакы мелодијанын инкишафындакы монотематизм (бирмөвзулуг) вә моноинтонасија гурулушу муғам композисијасындан ирәли кәлән хүсусијјәтләрдир. Операнын орк. партијасынын орижинал сәсләнмәсинә наил олмаг үчүн Һ. симф. орк.-ин һеј'әтинә тар, каманча, зурна, балабан кими милли мусиги аләтләрини дахил етмишдир. «К.»-да хор, арија, ариозо, вокал ансамбл, симф. фрагментләр кими классик мусигили сәһнә жанрлары кениш инкишафлы мүкәммәл формаја маликдирләр. Хор операда хүсуси драматуржи әһәмијјәт кәсб едир. Һ. јарадычылығынын һәлә илкин дөврүндән бу жанрдан кениш истифадә етмишдир. Лакин «К.»-да илк дәфә олараг хорлар әсас мөвзунун ачылышында башлыча мусигили сәһнә формасы функсијасыны дашыјараг сәһнә һадисәләринин «нүвә»си ролуну ојнајыр. Хорларда халг күтләләринин әзәмәтли образы јарадылмыш, онун психолокијасы вә дүнјакөрүшү эксини тапмышдыр. Һ. операда хорла гәдим јаллы рәгсини бирләшдирәрәк онун тә'сирини даһа да күчләндирмишдир. «К.»-дакы хор сәһнәләри Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығында кантата-ораторија жанрларынын инкишафына тәкан вермишдир. Симф. фрагментләр операда хүсуси әһәмијјәт кәсб едәрәк гәһрәманлыг идејасынын ачылышында бөјүк рол ојнајыр. Ири һәчмли мусиги лөвһәләри олан бу фрагментләр милли симф. мусигинин инкишафы үчүн мүһүм мәнбәјә чеврилмишдир. Көкү милли рәгсләрлә бағлы олан мусигидән операда кениш истифадә олунмушдур; о, мәишәт фону јарадылмасында, ејни заманда гәһрәманлыг идејасынын ачылышында әһәмијјәтли рол ојнајыр. «К.»-нун рәгс сәһнәләри милли балетин тәшәккүлү вә инкишафы үчүн зәмин олмушдур. Һ. әсл новатор әсәр олан «К.» илә Азәрб. мусиги сәнәтинин һәртәрәфли зәнкин инкишафы үчүн јоллар ачмышдыр.

«К.» операсына көрә Һ. 1941 илдә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр. «К.»-нун илк тамашасынын реж. И. Һидајәтзадә, дирижору Һ., (сонралар Ә. Һәсәнов), рәссамы Р. Мустафајев олмушдур. Ролларда Бүлбүл (Короғлу), К. Искәндәрова (Никар), М. Бағыров (Һәсән хан), Г. Искәндәров (тәлхәк), Ә. Зүлалов (Еһсан паша), Г. Һүсејнов (Һәмзә бәј), Б. Мустафајев (Ибраһим хан) чыхыш етмишләр. 1938 илдә опера Москвада Азәрб. инчәсәнәти декадасында бөјүк мүвәффәгијјәт газанмышдыр. АОБТ-нда «К.»-нун 1943 (рус дилиндә; дирижор Нијази), 1959 (реж. М. Мәммәдов, дирижор Нијази, рәссам Ә. Фәтәлијев), 1975 илдә (реж. Ф. Сәфәров, дирижор Р. Абдуллајев, рәссам Т. Салаһов) јени гурулушлары һазырланмышдыр. «К.» Ашгабад (1939, түркмән дилиндә), Ирәван (1942, ермәни дилиндә) вә Дашкәнддә (1950, өзбәк дилиндә) тамашаја гојулмушдур. АОБТ-нын гастрол тамашалары заманы «К.» Тәбриз, Тифлис, Кијев, Петербург вә с. ш.-ләрдә көстәрилмишдир.

«К.»-нун 1952, 1970 илләрдә клавири вә партитурасы нәшр олунмуш, опера вала јазылмышдыр.

«Короғлу» операсы һаггында» — Һ.-ун мәгаләси. «Коммунист» гәзетинин 1938 ил 5 апрел тарихли сајында дәрч олунмушдур. Мәгаләдә мүәллифин «Короғлу» операсы үзәриндә ишә башламаздан әввәл 20 ил мүддәтиндә Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны вә көкләрини, еләчә дә опера бәстәләмәк сәнәтини һәртәрәфли өјрәндији вә јалныз 1930 илдә өзүндә һазырлыг һисс едәрәк әсәри јазмаға башладығы вә буна 4 ил вахт сәрф етдији көстәрилир. Һ. бурада әсәрин тарихи әһәмијјәти, сәнәткарын халгы гаршысында мәс'улијјәти мәсәләләринә дә тохунмушдур.

«Көнүллү ордунун һәзимәтләри»— Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 5 јанвар 1920 ил тарихли 4-чү сајында «Ү. Һ.» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгаләдә көстәрилир ки, бизим истәр көнүллү орду, истәрсә дә гырмызы орду һаггында нөгте-

Ф. Ә. Көчәрли

Ф. Г. Көчәрли

ји-нәзәримиз бирмә'налы вә мүәјјәндир: һәр икисиндән узаг олмаг. Чүнки өзүмүзү мүстәгил бир милләт вә дөвләт һесаб етдикдән сонра Русија дөвләтинә мүһариб гүввәләрлә тоггушмаја киришмәк бизим үчүн тамамилә авантүрист сијасәт демәкдир.

Көчәрли Фиридун бәј Әһмәд бәј оғлу (1863—1920) — педагог, јазычы, әдәбијјатшүнас алим. Икичилдлик (4 китаб) «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» әсәринин (1925—1926) мүәллифидир. Гори мүәллимләр семинаријасынын мә'зуну вә мүәллими олмушдур. Һ. «Тәрәгги» вә башга гәзетләрдә ән севимли мүәллими К.-нин фәалијјәтини «шириндилли мәгаләләри илә тәрбијә вә тә'лимин лүзуму вә вачиблији һаггында вазеһ бәјанлар бујурмушдур», — дејә јүксәк дәјәрләндирирди.

Көчәрли Фиридун Гасым оғлу (д. 1920) — фәлсәфәшүнас. Фәлсәфә е. д. (1966), проф. (1967), Азәрб. ЕА академики (1976; м. үзвү 1972). Азәрб. әмәкдар елм хадими (1989). 20 әср Азәрб. фәлсәфи фикир тарихинә даир тәдгигатларын мүәллифидир. Елми фәалијјәтиндә Һ.-а һәср олунмуш арашдырмалар әһәмијјәтли јер тутур. «Ү. Һачыбәјовун ичтимаи-сијаси көрүшләри» (1965) монографијасында әдәби-публисистик әсәрләринин тәһлили әсасында Һ.-ун мүбариз демократик дүнјакөрүшүнүн мүһүм јөнләри әһатәли шәкилдә ачыгланыр. «Ү. Һачыбәјов вә Азәрбајчан мәдәнијјәти» (1985), «Ү. Һачыбәјов вә Азәрбајчан дилинин инкишафы» (1985), «Ү. Һачыбәјов вә «Молла Нәсрәддин» (1990) мәгаләләри вар

Крылов Иван Андрејевич (1769—1844) — рус тәмсилчиси. Һ. мәгалә вә фелјетонларында тез-тез К.-ун тәмсилләринә мүрачиәт едир. О, «Тәәссүфләр олсун» мәгаләсиндә мәшһур «Гу гушу, хәрчәнк вә дурнабалығы», «Чәмијјәтин ағасы» фелјетонунда исә «Сазәндәләр» тәмсилләриндән керилијә, наданлыға, чәмијјәтдә јерләри тәрс дүшәнләрә гаршы идеја мүбаризәсиндә кәсәрли силаһ кими истифадә етмишдир. Мүәллифин «Тәрәгги вә тәдәнни», «Һәр иши өз әһлинә тапшырмалы» мәгаләләриндә дә К.-ун тәмсилләринин тә'сири көрүнмәкдәдир.

К

Кәрајбәјли (К ә р а ј б ә ј о в) Ағасадыг Ағәли оғлу (1897—1988) — актјор. Азәрб. халг арт. (1940). 1910—12 илләрдә Бакыда Һ. Әрәблинскинин рәһбәрлик етдији һәвәскар драм

А. Кәрајбәјли "О олмасын, бу олсун" филминдә.

дәрнәјиндә, сонралар «Ничат» вә «Сәфа» чәмијјәтләринин, З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын театр труппаларында чыхыш етмиш, бурада Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» (Рза бәј), «Аршын мал алан» (Солтан бәј) вә «Лејли вә Мәчнун» (Нофәл) әсәрләринин тамашаларында чыхыш етмишдир. «О олмасын, бу олсун» (1956) филминдә Рүстәм бәј образыны мәһарәтлә јаратмышдыр.

Кигошвили Иван (И в а н е) Иванович (1890—1976) — күрчү драматургу, тәрчүмәчи. Шаир И. Гришашвили илә бирликдә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны илк дәфә күрчү дилинә тәрчүмә етмишдир. 1915 илдә о, шаирлә бирликдә Бакыја кәләрәк, тәрчүмәни күрчү дилини көзәл билән мүәллифә (Һ. бу дили Гори семинаријасында тәһсил алдығы заман өјрәнмишди) охумушлар. Һ.-ун бир сыра гејд вә әлавәләриндән сонра әсәр 1916 илин октјабрында Тифлисдә күрчү дилиндә сәһнәјә гојулмушдур.

Күлназ — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасынын әсас персонажларындан бири. К. севкилиси Сәрвәрлә бирликдә комедијадакы чидди, лирик хәттин тәмсилчиләридир. К. өз характери, шәхсијјәти илә комедијанын сатирик күлүш вә јумор үзәриндә көкләнмиш үмуми овгатына бир лиризм вә поетиклик кәтирир. О да Сәрвәр кими мүәллифин рәғбәтлә јанашдығы јени нәслин нүмајәндәсидир. Һәлә чох кәнч олмасына бахмајараг о, мүсәлман мәишәтинин, исламын јазылмамыш ганунларынын чохәсрлик табуларындан чыхмаг, һәјатыны истәдији шәкилдә гурмаг уғрунда мүбаризә апарыр. Мүәллиф јени Азәрб. гадыны илә бағлы фикир вә дүшүнчәләринин мүәјјән бир гисмини К. образында әкс етдир-

И. И. Кигошвили

Р. Әлијева Күлназ ролунда.

мишдир. Бу мә'нада К. сурәти Һ. публисистикасынын ана хәтләриндән бирини тәшкил едән гадын азадлығы мөвзусунун бәдии тәчәссүмүдүр.

Күлчөһрә — Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын әсас персонажларындан бири. Мүәллифин јаратдығы гадын гәһрәманлары ичәрисиндә лиризми, һәссаслығы, һиссләринин сәмимилији илә сечилир. Бәј аиләсиндә тәрбијә алмасына бахмајараг, К. мәнсуб олдуғу синфин иддиалы әдаларындан, силк тәәссүб-

Л. Бәдирбәјли "Аршын мал алан" филминдә Күлчөһрә ролунда.

кешлијиндән вә имтијазларындан узагдыр. Буна көрә дә о, садә бир аршынмалчыны севмәкдән чәкинмир. Атасынын ону варлы, чаван бир таҹирә вермәк истәдијини ешидәндә беләаршынмалчынын мәһәббәтини үрәјиндән чыхармыр. Һ. өз гадын гәһрәманынын зәнкин дахили дүнјасыны вә һисслар аләмини ачмаг үчүн Фүзулинин лирикасындан мәһарәтлә фајдаланмышдыр. Үмумиликдә дә, 20 әсрин әввәлләриндә ҹәмијјәтдә баш верән просесләрин тә'сири алтында Азәрб. гадынларынын тәбиәтиндә, һәјата мүнасибәтиндә баш верән дәјишикликләр К. образында әксини тапмышдыр. Көркәмли сәһнә устасы Л. Бәдирбәјли К. сурәтини екранда (1945) чох көзәл ҹанландырмышдыр.

Л

Левин Матвеј Абрамович (1907—1975) — мүғәнни (баритон). Азәрб. әмәкдар арт. (1940). АОБТ-нын рус бөлмәсиндә тамашаја гојулан Азәрб. операларында чыхыш етмиш илк артистләрдәндир. Һ.-ун «Короғлу» операсында Һәсән хан ролуну бөјүк мәһарәтлә оіјнамышдыр.

М. Левин Һәсән хан ролунда.

«Лејли вә Мәҹнун»—Һ.-ун илк операсы. 1907 илдә јазылмыш, 1908 ил јанварын 25-дә Тағыјев театрында илк тамашасы олмушдур. Илк редактәдә әсәр 5 пәрдә вә 6 шәкилдә, сонракы гурулушларда 4 пәрдә, 6 шәкилдә иди. «Л. вә М.»-ла Азәрб. мусиги мәдәнијјәти тарихиндә јени бир дөвр ачылмыш, ејни заманда мүсәлман Шәргиндә опера жанрынын әсасы гојулмушдур. Опера М. Фүзулинин ејниадлы поемасынын мотивләри әсасында јазылмышдыр. Либреттонун мүәллифи Һ.-дур. О, поеманын әсас идеја мәзмунуну, ше'рләрини олдуғу кими сахламыш, ејни заманда орта әср Шәрг аләминин зиддијјәтли мүһитини даһа габарыг вермишдир. Беләликлә, Һ. кечмишин образлары васитәсилә јашадығы дөврүн кәркин инкишафы илә сечилән демократик просесләрини ачыб көстәрмишдир. «Л. вә М.» муғам илә Авропа операсынын үзви вәһдәтиндән јаранмыш јени опера жанрынын — муғам операсынын илк нүмунәсидир. Муғамлар операнын әсас мусиги материалы олараг ән'әнәви опера формаларыны — арија, ариозо, речитатив, вокал ансамбллары (дует, трио вә с.) әвәз етмишдир. Гәһрәманларын образларынын ачылмасында, бүтөвлүкдә мусиги драматуркијасынын инкишафында муғамлар мүһүм рол ојнајыр. «Л. вә М.»-да мусиги драматуркијасынын тәдриҹән, лирик-епик планда инкишаф етмәси онун образ-емосија мәзмунундан, интонасијасынын инкишафы вә композисија гурулушундан ирәли кәлмишдир. Операнын бир чох биткин сәһнәләри муғам үстүндә гурулмушдур. Һ. муғамларын нот јазысыны вермәмишдир. Мүғәнни-ханәндәләр өз вокал партијаларыны тарзәнин мүшајиәтилә охујурлар. Һ. муғамларын әсрләр боју тәшәккүл тапмыш ән'әнәви емосионал тә'сир күчүнү, гавранылма хүсусијјәтләрини нәзәрә алмышдыр. Мәсәлән, I пәрдәдә Лејли илә Мәҹнунун гаршылыглы мәһәббәтинин севинҹ вә фәрәһи лирик, хош әһваллы Секаһ муғамы илә верилмишдир. Сонракы пәрдәләрдә талеләринин фаҹиәвилијини анлајан гәһрәманларын партијасында кәдәр, изтираб ифадә едән Шур, Бајаты-Шираз вә с. муғамлар сәсләнир. Оғлунун вәзијјәтиндән нараһат олан Мәҹнунун атасы 1 пәрдәдә һәјәҹанлы, кәркин Чаһаркаһ муғамыны охујур. Нофәлин ҹәнкавәр образы үчүн Һ. мәтин, марш характерли Һејраты зәрби муғамындан истифадә етмишдир. Һ. муғамлары сәһнә һадисәләринә мүнасиб сечмәклә онларын ифадә васитәләринин јени хүсусијјәтләрини үзә чыхармышдыр. «Л. вә М.»-

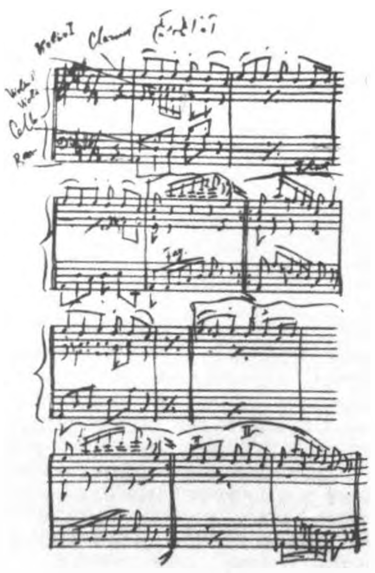

"Лејли вә Мәчнун" операсынын I пәрдәсиндән бәстәкарын әлјазмасы.

да классик Азәрб. халг маһны мелодијаларындан истифадә едилмишдир (I пәрдәдә мәдрәсә шакирдләринин хору—«Евләри вар хана-хана»; Мәчнунун сәһрадакы сәһнәсиндәки гызлар хору—«Бу кәлән јара бәнзәр»). Бу опера әсрләр боју тәшәккүл тапмыш Азәрб. мусиги мәдәнијјәти һаггында һәртәрәфли, там тәсәввүр јарадыр. Она көрә дә «Л. вә М.»-у шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигиси енсиклопедијасы адландырмаг олар. Операда Һ.-ун бәстәләдији орижинал мусиги, әсасән муғам сәһнәләрини әлагәләндирәрәк орк. ифасында сәсләнир; бә'зи вокал партијалар да мүәллиф тәрәфиндән јазылмышдыр (I пәрдәдә Мәчнунун атасы, анасы вә Мәчнунун триосу). Бу мусиги парчалары тәсниф, рәнк, јахуд халг маһнылары руһунда бәстәләнмишдир Мүхтәлиф функсија дашыјан хор мусигисинин кениш тәтбиг едилмәси «Л. вә М.»-ун мусиги драматуркијасынын башлыча хүсусијјәтләриндәндир. Әсас гәһрәманларын психоложи вәзијјәтинин, мәишәт сәһнәләринин характеризә олунмасы, сәһнә һадисәләринә мүнасибәт билдирилмәсиндә хорлар васитәчи ролуну ојнајырлар. Хорларын мусиги фактурасы садә, мелодијасы әсасән бирсәслидир (бә'зи хорларда мелодија терсија вә ја секста интервалы нисбәтиндә икисәсли шәрһ олунмушдур). Операнын орк. һеј'әти илкин вариантларда чох садә — јалныз симли мусиги аләтләриндән ибарәт олмушдур; муғам сәһнәләриндә муғәнни јалныз тарын мүшајиәти илә охумушдур. Әсәрдә увертүра, «Әрәб рәгси» (Лејли вә Ибн Сәламын тој сәһнәсиндә), антракт (III пәрдәнин сонунчу шәклиндә) кими мүстәгил орк. парчалары вардыр. «Л. вә М.»-ун мусигиси Һ.-ун јени бәстәкарлыг үслубу јаратмаг, хүсусилә милли лад-интонасија системи илә Аврора мажор-минор системинин гаршылыглы тә'сири вә үзви әлагәси саһәсиндәки новатор мејлләри үчүн башлағыч, әсас мәнбә олмушдур. Һ. муғам ифачылығына сәчијјәви олан имитасијалы полифонија елементләриндән истифадә едәрәк «Аразбары» зәрби муғамы үстүндә гурулмуш парлаг симф. әсәр—сонунчу пәрдәнин антрактыны јаратмышдыр. Бу антракт мүстәгил әсәр кими дә ифа олунур; о, Азәрб. симф. мусигисинин илк нүмунәси кими симф. муғам жанрынын мејдана кәлмәсинә зәмин һазырламышдыр. Опера илк тамашасындан бу күнәдәк Азәрб. динләјичиләринин мәһәббәтини газанмыш ән севимли әсәрләрдән биридир. О, АОБТ-нын даими репертуарындадыр. Һ. бу опера үзәриндә дәфәләрлә иш-

"Лејли вә Мәчнун" операсынын илк тамашасынын афишасы.

"Лејли вә Мәчнун" операсынын мүхтәлиф илләрдәки тамашаларындан сәһнәләр.

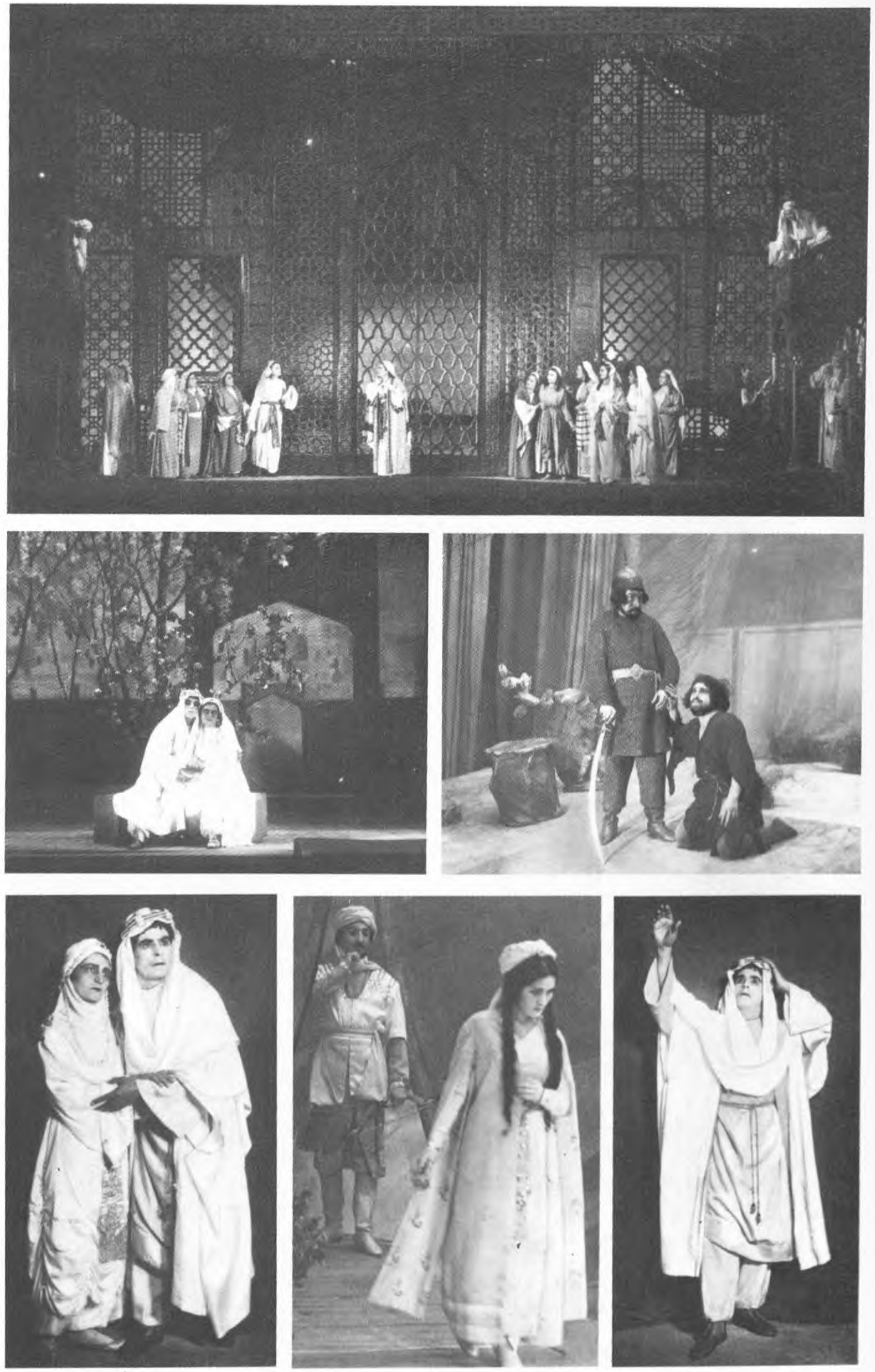

“Лејли вә Мәчнун” операсынын мүхтәлиф илләрдәки тамашаларындан сәһнәләр.

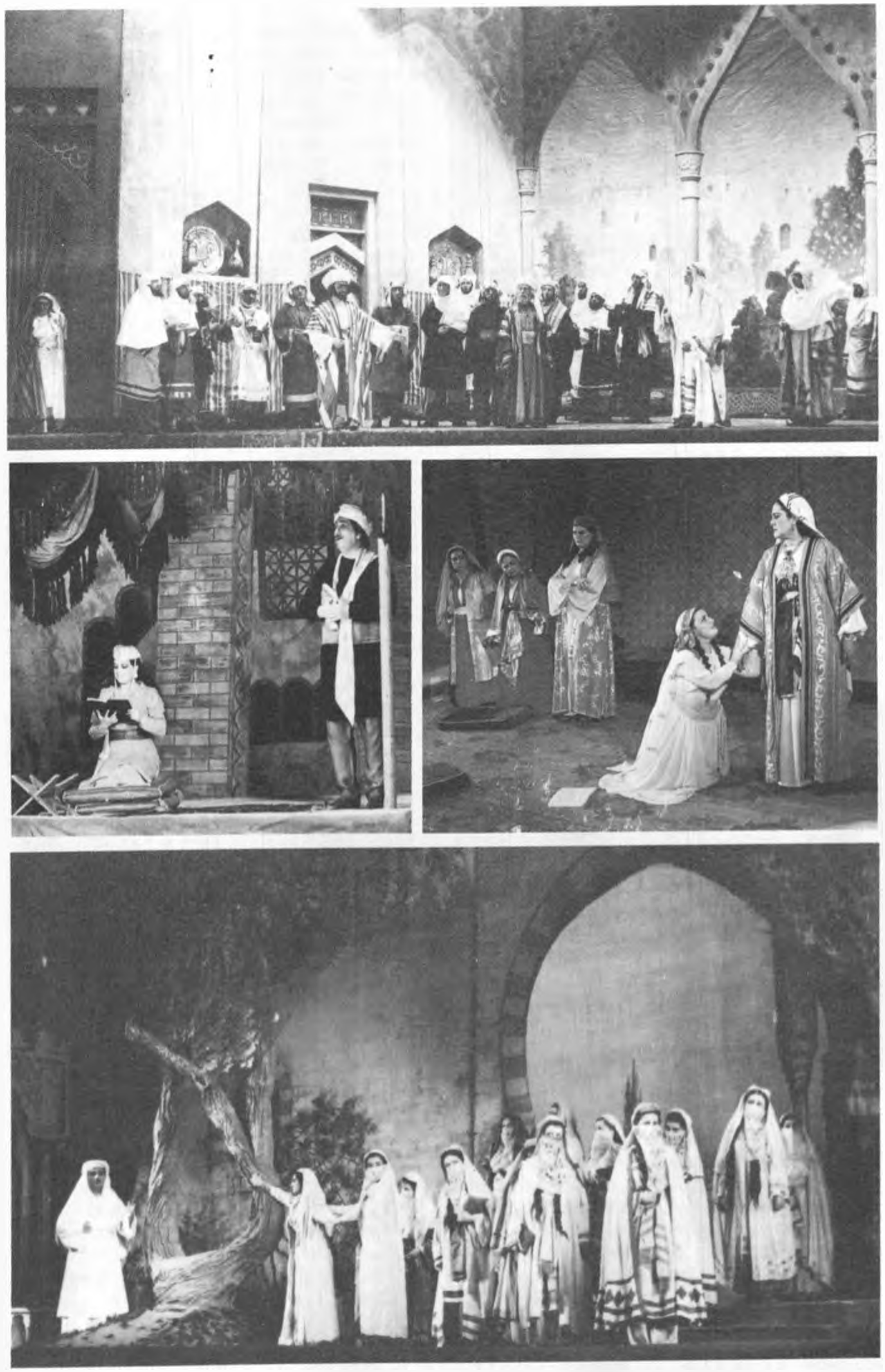

“Лејли вә Мәчнун” операсынын мүхтәлиф илләрдәки тамашаларындан сәһнәләр.

Н. Мәммәдова вә А. Бабајев "Лејли вә Мәчнун" операсында.

ләмиш, тәкмилләшдирмиш, јени мусиги парчалары әлавә етмиш, лакин әсәрин бәнзәрсиз, тәравәтли мусиги үслубуну горујуб сахлаја билмишдир. «Л. вә М.»-ун тә'сири илә Иранда демократ шаир М. Ешги «Рәстахизе-сәлатине-Иран» («Иран сәлтәнәтинин дирчәлиши») муғам операсыны јазмышдыр (1916—17). «Л. вә М.» — Гафгаз бөлкәсиндә, еләчә дә Орта Асија вә Иранда дәфәләрлә нүмајиш етдирилмиш, бу халгларын професионал мусиги мәдәнијјәтинин тәшәккүлүндә әһәмијјәтли рол ојнамыш вә инди дә ојнамагдадыр.

«Л. вә М.»-ун илк тамашасынын реж. Һ. Әрәблински, дирижору Ә. Һагвердијев олмушдур. Ролларда: Һ Сарабски (Мәчнун), Ә. Фәрәчов (Лејли), Ч. Дағыстани (Ибн Сәлам), М. Казымовски (Мәчнунун анасы), Мирзә Мухтар (Мәчнунун атасы), И. Гасымов (Лејлинин атасы), Ч. Вәзиров (Лејлинин анасы) чыхыш етмишләр. Реж.-лардан С. Дадашов (1935, 1958), М. Мәммәдов (1955, 1976), Ф. Сәфәров (1994) операнын јени гурулушуну вермишләр. Баш ролларда Ә. Садыгов, Һ. Һачыбабабәјов, Ә. Әлијев, Б. Һашымов, Г. Әскәров, Ч. Әкбәров (Мәчнун), С. Гачар, Һ. Рзајева, К. Һәсәнова, Р. Мурадова, С. Гәдимова, З. Ханларова, Н. Мәммәдова, С. Исмајылова, Г. Гулијева (Лејли) вә б. чыхыш етмишләр. Бәстәкар Н. Әливердибәјов операнын јени орк. редаксијасыны һазырламышдыр. «Л. вә М.»-ун либреттосу илк дәфә 1912 илдә Бакыда Оручов гардашларынын мәтбәәсиндә, клавири 1959 илдә, партитурасы 1983 илдә чап едилмишдир (баш редактору Г. Гарајев, редактору Н. Әливердибәјов, өн сөз вә шәрһләрин мүәллифи З. Сәфәрова).

1996 илдә «Азәрбајчантелефилм» јарадычылыг бирлијиндә «Лејли вә Мәчнун» филм-операсы чәкилмишдир (реж.-лар Назим Аббас вә Ш. Нәчәфзадә).

«Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»-ја гәдәр»—Һ.-ун мәгаләси. «Бакински рабочи» гәзетинин 1938 ил 16 март тарихли сајында чыхмышдыр; «Искусство азербайджанского народа» (М.—Л., 1938) мәчмуәсиндә дә дәрч олунмушдур. Мәгаләдә Азәрб. операсынын, еләчә дә бәстәкарын өзүнүн кечдији отуз иллик јарадычылыг јолу, Азәрб. мусигисинин бу дөврдәки уғурлары арашдырылыр. Бурада «Лејли вә Мәчнун» операсынын јаранма тарихиндән, әсәрин илк тамашасы заманы гаршыја чыхан чәтинликләрдән, онун ифачыларындан әтрафлы данышылыр. Мүәллиф опера вә мусигили комедијаларынын мөвзусуну шәрһ едир, илк операларын нөгсанларыны ачыб көстәрир. Һ. мүасир тәләбләрә чаваб верән «Шаһсәнәм», «Короғлу», «Нәркиз» операларынын јаранмасы илә јанашы, дөрдсәсли хор, нотлу орк., нота јазылмыш муғамлар вә симф. әсәрләрин мејдана кәлмәсини, мусиги ифачыларынын јетишмәсини инкишаф етмәкдә олан Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин бөјүк наилијјәтләри кими гејд етмишдир.

Ләнкәран Драм Театры, Н. Вәзиров ад. Ләнкәран Дөвләт Драм Театры — 19 әсрин орталарындан Ләнкәранда һәвәскар тамашалар көстәрилмиш, 1905 илдә Һ. Әрәблинскинин иштиракы илә Н. Вәзировун «Мүсибәти-Фәхрәддин» пјеси ојнанылмышдыр. 1930-чу иллардән халг театры кими фәалијјәт көстәрмишдир. 1973 илдән Дөвләт Драм Театрыдыр. Бурада «Лејли вә Мәчнун (1943), «Әсли вә Кәрәм» (1944) опералары, Һ.-ун мусигили комедијалары вә фелјетонлары әсасында «Оланлардан, кечәнләрдән» тамашасы (1978) сәһнәјә гојулмушдур.

М

Маариф Музеји, Азәрб. Респ. Тәһсил Назирлијинин Халг Маарифи Музеји — 1940 илдә Бакыда јарадылмышдыр. Азәрб.-да халг маарифинин 1810 илдән башлајараг инкишаф мәрһәләләрини экс етдирән музејин експозисијасы 1976—79 илләрдә елми-тарихи әсасларла јенидән гурулмушдур. Музејин експозисијасында Һ.-ун тәһсили вә педагожи фәалијјәти илә бағлы сәнәдләр дә әксини тапмышдыр. Гори семинаријасына һәср олунмуш бөлмәдә Һ.-а аид хүсуси стенд ајрылмышдыр. Бурада кәнч Үзејирин Гори семинаријасына гәбул едилмәк үчүн директорун адына јаздығы әризә, онун семинаријанын гәбул имтаһанларына бурахылмасына даир шәһадәтнамә, семинаријанын тәләбәләри илә бирликдә чәкдирдији фотошәкил, семинаријаны гуртармасы һаггында шәһадәтнамәнин сурәти вә с. нүмајиш етдирилир. Башга бир бөлмәдә Һ.-ун «Сәадәт» мәктәбинин шакирдләри илә чәкдирдији фотошәкил, «Мәтбуатда истифадә олунан сијаси, һүгуги, игтисади вә әскәри сөзләрин түрки-руси вә руси-түрки лүғәти» вә с. вар. Експозисијадакы материаллардан әлавә, музејин фондунда Һ. һаггында дөври мәтбуатда дәрч едилмиш мәгаләләр, фотошәкилләр вә б. сәнәдләр сахланылыр.

Магомајев Мүслүм (Әбдүлмүслүм) Мәһәммәд оғлу (1885—1937)—бәстәкар, дирижор, ичтимаи хадим. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1936). Гори семинаријасында охумуш (1899—1904), бурада Һ.-ла таныш олмушдур. Тәһсил илләриндә мусигијә бөјүк мараг көстәрмиш, илк әсәрләрини јазмышдыр. 1905—11 илләрдә Шимали Гафгазда, Ләнкәранда мүәллимлик етмишдир. 1911 илдә Һ.-ун мәсләһәти илә Бакыја көчмүш, Сабунчуда мүәллим, Азәрб. опера театрында скрипкачы ишләмишдир. Һәмин вахтдан мүтәрәгги мәдәнијјәт хадимләринин Азәрб. мусигили театрынын тәшәккүлү вә инкишафы уғрунда апардыглары мүбаризәјә гошулмуш, Һ.-ун ән јахын силаһдашы олмушдур. 1912 илдән өмрүнүн ахырынадәк опера тамашаларына дирижорлуг етмишдир. «Шаһ Исмајыл» вә «Нәркиз» операларынын, маһны, рапсодија, рәгс, марш вә фантазијаларын, «Шәлалә» симф. пјесинин вә с. әсәрләрин мүәллифидир. 300-дән артыг Азәрб. халг маһны вә рәгсләрини нота салмышдыр.

М. Магомајев

Һ.-ла Горидә башланан достлуғу сонралар гоһумлуға чеврилмиш—һәр

М. Магомајев Азәрбајчанын инчәсәнәт хадимләри илә. 1922-чи ил.

икиси Терегулова бачыларына евләнмиш, бачанаг олмушлар. Онлары бир-биринә јарадычылыг амаллары бағлајырды. Һ. Москва вә Петербургда тәһсил алдығы илләрдә онун Бакыда јарымчыг галмыш бүтүн ишләрини М. өз үзәринә көтүрмүш, опера труппасына рәһбәрлик етмиш, Һ.-ун әсәрләринин тамашаја гојулмасында бөјүк рол ојнамышдыр.

Магомајев Мүслүм Мәһәммәд оғлу (д. 1942) — мүғәнни (баритон), бәстәкар. ССРИ халг арт. (1973). М. Магомајевин нәвәсидир. «Ла Скала»

М. Магомајев

(Милан) театрында тәчрүбә кечмишдир. Бир сыра бејнәлхалг маһны мүсабигәләринин лауреатыдыр. Репертуарында Һ.-ун «Короғлу» операсында Һәсән ханын партијасы вә бәстәкарын романс-гәзәлләри («Сәнсиз», «Севкили чанан») мүһүм јер тутур.

Малдыбајев Абдылас Малдыбајевич (1906—1978)—гырғыз бәстәкары, мүғәнни (тенор). ССРИ халг арт. (1939). Гырғыз мусигили театр, вокал-симф. вә маһны жанрынын јарадычыларындандыр. Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәрин партијасыны охумушдур.

Марчанишвили (Марчанов) Константин (Коте) Александрович (1872—1933)—күрчү режиссору. Күрчүстан халг арт. (1931). 1924 илдә Ростовда «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны тамашаја гојмушдур. М.-нин Тифлисдә тәшкил етдији вә һазырда онун адыны дашыјан театрда «Аршын мал алан» сәһнәјә гојулмалы иди; лакин реж.-ун хәстәлији вә өлүмү буна имкан вермәди. Һ. Тифлисдә М. илә бир нечә јарадычылыг кечәсиндә иштирак етмишдир.

Маһмудоғлу (Мирзәјев) Баба (д. 1940) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1992). 1962 илдән АОБТ-нын муғам шө'бәсиндә әввәл стажор, сонра исә солист ишләмиш, Һ.-ун муғам операларында әсас ролларда — «Лејли вә Мәчнун»да Мәчнун, «Әсли вә Кәрәм»дә Кәрәм—чыхыш етмишдир. «Короғлу» операсында тәлхәк образыны өзүнәмәхсус усталыгла јаратмышдыр.

Б. Маһмудоғлу Мәчнун ролунда.

Маһны, нәғмә — вокал мусигисинин кениш јајылмыш нөвү. Мүстәгил жанр кими Һ. тәрәфиндән илк дәфә 20-чи илләрин сону — 30-чу илләрин әввәлләриндә ишләнилмишдир. Јени һәјат тәрзи јени М.-лар тәләб едирди; чох вахт халг М.-ларынын сөзләрини мүасир һәјата ујғунлашдыраг охујурдулар. М.-ја олан тәләбаты һисс едән Һ. чох тез мүддәтдә мәшһурлашмыш «Комсомолчу гыз», «Сүвари маһнысы», «Гызыл әскәр маршы», һәмчинин ушаглар үчүн «Јетим гузу», «Бир гуш дүшдү һавадан» вә с. маһнылары бәстәләди. Һ.-ун бу маһнылары мажор-минор әсасы хүсусилә нәзәрә чарпдыран марша бәнзәр ритм, кениш мелодик кедиши илә фәргләнирдиләр. Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Һ. бир сыра вәтәнпәрвәрлик руһунда М.-лар јазды — «Вәтән ордусу», «Јахшы јол», «Ананын оғлуна нәсиһәти», «Шәфгәт бачысы», «Дөјүшчүләр маршы» вә с. Еркән М.-ларындан фәргли олараг бу әсәрләрдә әсас вурғу халг М.-ларынын вә ашыг лирикасынын интонасија — образ гурулушуна әсасланырды. Һ. мүһарибә илләриндә јаратдығы бу әсәрләрдә јени күтләви Азәрб. М.-сы стилини јаратды. Бәстәкар өзүнүн мусигили-сәһнә әсәрләриндә, хүсусилә мусигили комедијаларында (Мәрчан бәјин, Миннәтин, Мәшәди Ибадын, Әскәрин вә б.-нын М.-лары) М.-дан кениш истифадә етмишдир.

Мачавариани Алексеј Давидович (д. 1913) — күрчү бәстәкары. ССРИ халг арт. (1958). ССРИ Дөвләт мүкафаты лауреаты (1951). «Ана вә оғул», «Һамлет» операларынын, «Пәләнк дәриси кејмиш пәһләван», «Отелло» балетләринин вә с. әсәрләрин мүәллифидир. М. 1928 илдә Горидә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Сәрвәр ролуну ифа етмишдир. Һ. јарадычылығынын бөјүк пәрәстишкары олан М. онун һаггда мәтбуатда чыхыш етмиш, еләчә дә Һ. һаггында чәкилмиш сәнәдли филмдә хатирәләрини сөјләмишдир.

Мелодија — Һ.-ун мусиги јарадычылығында әсас ифадә васитәси. Мусигисинин бу кејфијјәтини Һ. бәстәкар јарадычылығынын бүтүн дөврләриндә горујуб сахламышдыр. Һ. мусигиси илә шифаһи ән'әнәли Азәрб. халг вә профессионал мусиги јарадычылығы арасындакы бағлылығын әсасыны М. тәшкил едир. Һ. илк әсәрләриндә орижинал мусиги нүмунәләриндән истифадә етмишдир. Белә ки, муғам М.-ларыны олдуғу кими сахламыш, маһны-рәгс М.-ларыны исә чүз'и дәјишикликлә — мажор-минор системинин ән садә аккордлары васитәсилә ишләмишдир. Һ.-ун әсәрләриндә һәм муғамларын, һәм дә халг М.-ларынын образлы-емосионал тә'сир күчү нәзәрә алынараг истифадә олунмушдур. Операларда халг маһны М.-ларынын образлы емосионал «сима»сы олдуғу кими сахланмышса (мәс., «Лејли вә Мәчнун»да «Евләри вар хана-хана», «Бу кәлән јара бәнзәр»), мусигили комедијаларда лирик характерли М.-лар сәһнә һадисәләринә ујғун олараг комик характер кәсб етмишдир («О олмасын, бу олсун»да «Узундәрә» рәгси, «Аршын мал алан»да «Чанлар ичиндәки» маһнысы). Јарадычылығынын илк дөврүндә Һ. халг М.-ларынын даһа мүрәккәб шәкилдә дәјишдирилмәсинә, онларын мажор-минор системинә ујғун кејфијјәтләрини үзә чыхармагла үзви бағлылығына наил олмушдур. Мәс., кичик һәчмли, садә гурулушлу «Бојнунда вар сарылыг» халг маһнысыны Һ. Авропа мусигисиндә тәшәккүл тапмыш классик период формасынын әламәтләри илә ујғунлашдыраг «Аршын мал алан»ын увертүрасында истифадә етмишдир. «Тәрәкәмә» халг рәгсинин М.-сындакы («Аршын мал алан»да Асјанын рәгси) интонасија-ритм остинатлығындан Һ. бөјүк усталыгла истифадә етмишдир. Һ.-ун илк дөврдәки әсәрләриндә шәһәр мәишәти илә бағлы олан гејри-милли мәншәли интонасијалар да тәзаһүр едир. Бу, ән чох Һ.-ун мусигили комедијаларындакы милли лад-интонасија көкүнә әсасланан валс характерли мусигидә өзүнү көстәрир («Әр вә арвад»да Мәрчан бәјин маһнысы, I пәрдәдә нөкәрләрин хору; «Аршын мал алан»да II пәрдәдә Әскәрин маһнысы, гызлар хору). Беләликлә, Һ.-ун мелодикасында милли вә гејри-милли мусиги әламәтләринин гаршылыглы әлагәси јаранмыш, милли мусигинин кәләчәк инкишаф јоллары мүәјјәнләшмишди. Һ.-ун јарадычылығынын илк дөврү онун мусиги тәфәккүрүнүн тәдричән формалашмасы илә әламәтдардыр. Бу тәкамүл просесинин јекуну олан «Аршын мал алан»да Азәрб. мусигисиндә јаранмыш јени мелодик үслуб ајдын нәзәрә чарпыр (бу үслубун илкин әламәтләри «О олмасын, бу олсун»да Күлназ илә Сәрвәрин партијасында вар иди). Јени мелодик үслуб мүхтәлиф жанрлы милли М.-ларын ән типик чәһәтләринин Авропа опера кантиленасы үслубу илә синтезинә әсасланмышдыр (Әскәр вә Күлчөһрәнин аријалары). Һ.-ун 20—30-чу илләрдә јаратдығы әсәрләрин мелодикасында гејри-милли әламәтләрлә зәнкинләшмә просеси давам етдирилмишдир. Мәс., «Комсомолчу гыз», «Гызыл әскәр маршы», «Мазут» вә с. маһныларында ингилаби, күтләви маһны интонасијаларынын тә'сири ајдын нәзәрә чарпыр (М.-нын һәрәкәтиндәки интервал кенишлији, марш ритми, гаммавары һәрәкәт вә с.). Лакин бу маһныларда Һ. милли мусиги көкү илә бағлылығы горујуб сахламышдыр. «Ашыгсајағы» пјесиндә Һ. илк дәфә муғам типли орижинал М. јаратмыш, ону бу жанр үчүн типик олан тәдричи инкишаф јолу илә ишләмишдир.

Һ.-ун чохпланлылығы вә ејни заманда тамлығы илә сечилән камил мелодик үслубу «Короғлу» операсында парлаг ифадә олунмушдур. Мусигиси ваһид драматуржи ахына бәнзәјән бу операда шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигиси жанрларынын бүтүн образлы-интонасија гајнаглары Һ.-ун фәрди јарадычылыг сүзкәчиндән кечәрәк јени мә'на кәсб етмишдир. I пәрдәдә Короғлунун «Сәни көрдүм» ариозосу, кәндлиләрин рәгси, III пәрдәдә «Чәнлибел» хору, Короғлунун епик маһнысы, IV пәрдәдә Короғлунун маһнылары — ашыг мусигиси, I пәрдәдә Короғлунун Никарла видалашма епизоду, IV пәрдәдә ханәндә гызын маһнысы — муғам, III пәрдәдә үсјанчыларын рәгси, V пәрдәдә финал рәгси—халг рәгсләри үслубундадыр. Операда мүасир күтләви маһны интонасијалары да сәсләнир (I пәрдәдә Короғлунун 2-чи ариозосу, финал хору, V пәрдәдә хор репликалары). Ән башлыча М. хүсусијјәти исә Һ.-ун «Короғлу»да јаратдығы опера кантиленасынын камиллијиндәдир. Бу кантилена васитәсилә Һ. гәһрәманларынын зәнкин дахили аләмини бүтүн инчәликләринә гәдәр ача билмишдир. «Короғлу»дакы речитативләр дә милли мусигинин спесифик ифадә васитәләри әсасында гурулмушдур. Һ. јарадычылығынын мүхтәлиф дөвр вә мәрһәләләриндәки бүтүн М. типләринин үмуми чәһәтләри вар. Бунлардан бири милли лад-интонасија көкү илә чохчәһәтли вә мөһкәм бағлылығдан ибарәтдир. Дикәр чәһәтләрдән бири дә Һ.-ун ән'әнәви классик М. моделләриндән истифадә етмәсидир. Бу моделләр әсрләр боју шифаһи ән'әнәли Азәрб. му-

С. Меһмандаров

сигисиндә тәшәккүл тапмыш вә Һ.-ун М. тәфәккүрүнүн әсасыны тәшкил етмишдир. Лакин бу моделләр интонасија ҹәһәтдән гапалы олмајыб, эксинә, дикәр гејри-милли М. даирәси илә гаршылыглы тә'сир вә әлагә имканына маликдир. Бунунла да, Һ. Азәрб. бәстәкарларынын јени нәсилләри үчүн јарадычылыг кәшфләри саһәсини кенишләндирмишдир.

Һ. дүнја бәстәкарлары сырасында инҹә вә зәнкин М. јарадан сәнәткарлардандыр. О, өзү јарадычылығынын бу кејфијјәтини шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисиндәки М. үслубунун өзүнәмәхсуслуғу илә изаһ етмишдир.

Меһдијев Әли Мәһәммәд оғлу (д. 1934) — муғам сәсли мүғәнни. 1964 илдән АОБТ-нда чалышан М. бурада бүтүн муғам операларында баш ролларда чыхыш етмишдир. Көзәл вә мәлаһәтли сәсә малик олан мүғәнни Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» операсында Мәҹнун, «Әсли вә Кәрәм»дә Кәрәм ролларыны өзүнәмәхсус усталыгла ојнамышдыр.

Меһдијев Фиридун Меһди оғлу (д. 1927) — мүғәнни (драматик тенор). Азәрб. әмәкдар арт. (1977). 1957 илдән АОБТ-нын солистидир. Һ.-ун

Ф. Меһдијев (солда) Һәмзә бәј ролунда.

«Короғлу» операсында Һәмзә бәј, «Лејли вә Мәҹнун» операсында Лејлинин атасы вә с. партијалары ифа етмишдир.

Меһмандаров Сәмәд бәј Садыг бәј оғлу (1857—1931) — һәрби хадим, артиллерија кенерал-лејтенанты. 1872 илдән чар ордусунда хидмәт етмиш, Порт-Артурун мүдафиәси (1904) заманы көстәрдији икидлијә көрә гызыл гылынҹла мүкафатландырылмышды. 1918 ил декабрын 25-дә АДР-нын һәрби назири тә'јин олунмушду. Һ.-ун «Ордумуз» адлы мәгаләсиндә («Азәрбајҹан», 28 март 1919) «орду көрмәмиш, рәсми әскәрлијә адәт етмәмиш» милләтимиз ичиндә, һәм дә «гат-гарышыг» заманда низамлы орду тәшкил етмәји өһдәсинә көтүрән М. «саһиби-гүдрәт вә малики-гүввәт» бир шәхсијјәт кими тә'риф вә тәгдим едилир. Мүәллиф «Порт-Артур мүһарибәсиндә бөјүк гәһрәманлыг көстәрмәклә ад чыхармыш» бу исте'дадлы сәркәрдәнин бүтүн чәтинликләри арадан галдыраҹағына, низамлы орду тәшкил едәҹәјинә сәбатлы бир үмид, дәрин инам бәсләјирди.

Меһрәлијева Фатма Јусиф гызы (д. 1926) — ханәндә. Азәрб. әмәкдар арт. (1956). 1938 илдә Һ.-ун тәшәббүсү

Ф. Меһрәлијева "Аршын мал алан" филминдә Телли ролунда.

илә Бакыја кәлмиш вә онун һимајәси алтында јашамышдыр. АДК-нда фп. вә вокал үзрә дәрс алмышдыр. Һ.-ун гајғысы сајәсиндә М. аз бир заманда маһир мүғәнни олмуш, бәстәкарын мәсләһәти илә «Аршын мал алан» (1945) филминдә чәкилмиш, Телли ролуну уғурла ојнамышдыр.

«Мәктәб» —елми-педагожи вә әдәби-бәдии журнал. 1911—1920 илләрдә Бакыда, ики һәфтәдә бир дәфә нәшр олунурду. Редакторлары Г. Рәшад (һәм дә нашири) вә Ә. Әфәндизадә иди. Журналын биринҹи сајында Һ.-ун «Мүәллимә» адлы мәзәли һекајәси дәрҹ олунмушду.

Мәликасланов Рамиз Лүтфәли оғлу (д. 1942) — дирижор. Азәрб. халг арт. (1991), проф. (1993). 1971 илдән Дөвләт Телерадио Комитәсинин симф. орк.-нин бәдии рәһбәри вә баш дирижору олмушдур. 1977—79 илләрдә Гаһирә консерваторијасынын орк.-ндә ишләмиш, вәтәнә гајытдыгдан сонра Г. Гарајев ад. Дөвләт Камера Орк.-нин рәһбәри вә дирижору олмушдур. Һ.-ун бир чох әсәрләринә, о ҹүмләдән операларындан парчалара дирижорлуг етмишдир.

Мәликов Адил Ибраһим оғлу (д. 1933) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). Азәрб. әмәкдар арт. (1977). 1965 илдән АОБТ-нын солистидир. Һ.-ун «Короғлу» операсында Короғлунун партијасыны өзүнәмәхсус усталыгла ифа едир.

Мәликов Ариф Ҹаһанкир оғлу (д. 1933) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1978), ССРИ халг арт. (1983). Азәрб. Дөвләт мүкафаты лауреаты (1988). АДК-ны битирмишдир (1958, Г. Гарајевин синфи). Азәрб. бәстәкарлыг мәктәбинин көркәмли нүмајәндәси олан М.-ун јарадычылығы мусигинин мүхтәлиф жанрларыны әһатә едир. О, «Мәһәббәт әфсанәси» (1961), «Ики нәфәр» (1968), «Ики гәлбин дастаны» (1981) балетләринин, «Далғалар» оперетасынын (1967), «Торпағын сәси» кантатасынын, 7 симфонија, «Нағыл», «Фүзули», «Метоморфозлар», «Ахырынҹы ашырым» симф. поемаларынын, Н. Һикмәтин сөзләринә 2 романс силсиләсинин, драм тамашалары вә кинофилмләрә мусигинин, бир чох маһныларын, камера инструментал әсәрләрин мүәллифидир. Онун «Мәһәббәт әфсанәси» балети кениш шөһрәт газанмыш, дүнјанын бир чох театрларынын сәһнәсиндә тамашаја гојулмушдур. Һ.-ун Шәрг вә Гәрб мусиги тәфәккүрү типләринин гаршылыглы тә'сири, синтези идејасы М.-ун јарадычылығында өзүнәмәхсус тәрздә ифадә олунмушдур. М.-ун мусиги тәфәккүрүнүн формалашмасында муғам сәнәтинин бөјүк тә'сири олмушдур. М. бәдии ахтарышларынын әсас мејданы кими симфонија жанрыны сечмиш, муғам вә симф. јазы үслубунун орижинал вәһдәтинә наил олмушдур. О, Һ.-у «Азәрб. мусигисинин атасы, һәм дә нәҹиб, ағыллы, мүдрик атасы» адландырмыш, ону «өз ардынҹа апаран гүввә» кими гијмәтләндирмишдир.

Мәликов Ниҹат Муса оғлу (1925—1988) — илк али тәһсилли азәрбајҹанлы хормејстер. Азәрб. әмәкдар арт. 1957 илдән АОБТ-нда баш хормејстер ишләмиш, Азәрб. бәстәкарларынын бүтүн операларынын, о ҹүмләдән «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларынын хормејстери олмушдур.

Мәликов Ханлар Һәмид оғлу (д. 1923) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1965), проф. (1991). Һәлә А. Зејналлы ад. мусиги мәктәбинин 4-ҹү курсунда охујаркән Һ. онун мусиги савадыны көрүб, консерваторијанын нәзәријјә шө'бәсинин 1-ҹи курсуна гәбул етмишди. 1941—45 илләр мүһарибәсиндән гајытдыгдан сонра консерваторијада тәһсилини давам етдирмиш, 1946—1948 илләрдә Һ.-ун синфиндә Азәрб. халг мусигисинин әсаслары фәннини өјрәнмишдир. «Үзејир Һаҹыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комедијасы» (1955, русча), «Үзејир Һаҹыбәјовун мусигили комедијаларынын үслуб вә драматуржи хүсусијјәтләри» (1963, русча) китабларынын, бәстәкар һаггында мәгаләләрин мүәллифидир.

Ариф Мәликов

Мәликова Нарынҹ Мурад гызы (1917—1990)—актриса. Азәрб. әмәкдар арт. (1989). Ирәван Азәрб. Драм Театрында, Фүзули вә Ағдам драм театрларында ишләмиш, Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Аршын мал алан» әсәрләриндә Лејли вә Күлчөһрә ролларыны ифа етмишдир.

Мәликова Нәҹибә Һашым гызы (1921—1992) — актриса. Азәрб. халг арт. (1974). 1952 илдән АДТ-нда ишләмишдир. Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «Аршын мал алан» (1965) бәдии филминдә Ҹаһан хала ролуну мәһарәтлә ојнамышдыр.

Н. Мәликова "Аршын мал алан" филминдә.

Мәликова-Сәјјар Ширин (д. 1947) —франсыз шәргшүнасы. Әслән азәрб.-дыр. Мәшһур түрколог Ирен Мәликованын гызыдыр. «Әфсанәдән операја. Совет Азәрбајҹанында Короғлу мөвзусунун тәкамүлү» монографијасыны јазмышдыр (1979). Парис Шәрг

Ҹ. Мәммәдгулузадә

Ј. Мәммәдәлијев

Г. Мәммәдли

Дилләри Милли Ин-ту тәрәфиндән нәшр едилән бу монографијанын рус дилинә тәрчүмәси 1985 илдә Бакыда чап олунмушдур. Монографијада Һ.-ун һәјат вә јарадычылығындан әтрафлы бәһс едилир, «Короғлу» операсынын милли руһу вә гајнаглары, новатор маһијјәти чидди тәһлил әсасында ачыгланыр.

Мәммәдгулузадә Ҹәлил Мәммәдгулу оғлу (әдәби тәхәллүсү: Молла Нәсрәддин; 1869—1932) — јазычы, драматург, мүтәфәккир, журналист, ичтимаи хадим. «Молла Нәсрәддин» журналынын јарадычысы вә редактору, реалист-демократик «Молла Нәсрәддин» әдәби мәктәбинин баниси. «Данабаш кәндинин әһвалатлары» повестинин, «Өлүләр», «Анамын китабы», «Дәли јығынчағы» кими классик сәһнә әсәрләринин, онларча һекајә, новелла, фелјетон, очерк вә мәгаләнин мүәллифидир. М. вә Һ. арасында достлуг јазычы 1904 илдә «Шәрги-Рус» (Тифлис) гәзетинин мүвәггәти редактору оларкән јаранмаға башламышдыр. М.-ни әдәбијјат вә журналистика саһәсиндә устадларындан бири сајан Һ. һәлә 1906—1910 илләрдә «Иршад», «Тәрәгги», «Һәгигәт» вә с. гәзетләрдә дәфәләрлә она дәрин еһтирамыны билдирмишдир: «Молла Нәсрәддин» һагг сөз данышырды. Вә һагг вә һәгигәт ачы олдуғуна көрә бизим һәмишә «ширин» јемәјә өјрәнмиш һөкумәтимизин хошуна кәлмәди... һагг вә һәгигәтин ағзыны јумдурду. Лакин јумдура билдими? Бу өзкә мәсәләдир. Буну кет ҹамаатдан хәбәр ал, десин» («Иршад», 1907, 12 ијун). М. дә Һ.-а ејни рәғбәт вә сәмимијјәт бәсләмишдир. О, «Төвһид» мәгаләсиндә ана дилини ә'ла билән вә онун тәмизлијини горујан мәшһур зијалылары сырасында Һ.-ун да адыны чәкир. Онун «Гогол» фелјетонунда Һ.-ун 1909 илдә «Шинел» һекајәсини мәһарәтлә тәрчүмә етдији көстәрилмишдир. 1911 илдә бә'зи гәзетләрдә Һ.-ун опералары барәдә гәрәзли рә'јләр дәрч едиләндә, М. онларын, үмумијјәтлә, бир чох ҹәмијјәт мәсәләләриндә кобуд сәһвләр бурахдыгларыны, мусиги сәнәтинә мүнасибәтдә исә там наданлыг бүрузә вердикләрини көстәрир, кәнч бәстәкары мүдафиә едирди («Театр» фелјетону). Һ. вә М. арасындакы достлуғун дикәр апарычы мә'нәви әсасы һәр икисинин сәнәтә бахышы, естетик көрүшләри, әдәби-бәдии јарадычылығы, публисист сатирасы илә ејни амал —Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин тәрәггиси, орижиналлығы, ејни заманда, дүнја мусигисиндән бәһрәләнмәси јолунда чалышмалары иди.

М. илә Һ.-ун гаршылыглы һөрмәт вә мәһәббәтә әсасланан достлуғу һәм дә аиләви иди. Онлар бир нечә ил јајы бирликдә курортда истираһәт етмишләр. М.-нин һәјат јолдашы Һәмидә ханым хатирәләриндә көстәрир ки, «Мирзә Ҹәлил Үзејири чох севирди. Онлар бамәзә сөһбәтләр едир, ушагларла бирликдә гачышыб ојнајырдылар». М. 1923 илдә Һәмидә ханыма мәктубунда јазырды: «Мидһәдә велосипед алмышам. Үзејир мәсләһәт көрүр ки, скрипка да алым».

М.-нин «Өлүләр» пјесинин илк тамашасынын һазырланмасына јахындан көмәк едән Һ. «Игбал» гәзетиндә бу классик әсәрә јүксәк гијмәт вермишди: «Өлүләр» — «Молла Нәсрәддин» кими балтаны дибиндән вуран бир пјесдир». Һ. јазычынын «Каманча» пјесини дә чох бәјәнирди.

Мәммәдәлијев Јусиф Һејдәр оғлу (1905—1961) — кимјачы алим, ичтимаи хадим. Кимја е. д. (1942), проф. (1942), Азәрб. ЕА акад. (1945) вә президенти (1947—51 вә 1958—61), ССРИ ЕА м. үзвү (1958). 1945 илдә Һ. вә дикәр көркәмли елм вә мәдәнијјәт хадимләри илә бирликдә Азәрб. ЕА-на һәгиги үзв сечилмишдир. Бу дөврдә, хүсусилә 1947 илдә ЕА-нын президенти сечилдикдән сонра академијанын инчәсәнәт ин-тунун директору олан Һ.-ла даим тәмасда олмуш, респ.-да елм вә мәдәнијјәтин инкишафы мәсәләләриндә онунла мәсләһәтләшмишдир. 1948 илдә Һ.-ун вәфаты мүнасибәти илә «Бөјүк итки» мәгаләсини («Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри», № 12) јазмышдыр.

Мәммәдли Гулам Мәммәд оғлу (1897—1994) — журналист, әдәбијјатшүнас вә театршүнас. Азәрб. әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси (1977). 1916 илдән мәтбуатда чыхыш етмиш, «Кәндли гәзетәси» (1930 — 1932), «Азәрбајҹан колхозчусу» (1932—35), «Јени јол» (1937) гәзетләринин, «Кирпи» журналынын (1956—59) редактору олмушдур. Азәрб. театрынын, Азәрб. әдәбијјаты вә инчәсәнәтинин бир чох классикләри (Ҹ. Мәммәдгулузадә, Һ. Әрәблински, Ҹ. Зејналов, Һүсејн Ҹавид, Н. Нәриманов) һаггында салнамәләрин, о ҹүмләдән Һ.-ун һәјат вә јарадычылыг ролуну әкс етдирән «Үзејир Һачыбәјов. Һәјат вә јарадычылығынын салнамәси»нин (Бакы, 1984) тәртибчи-мүәллифидир.

Мәммәдов Казым Јагуб оғлу (1926—1988) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). Азәрб. әмәкдар арт. 1947 илдә Һ.-ун көмәклији вә һимајәси илә АДК-на дахил олмушдур. Һ. јашамаға јери олмајан ики кәнч тәләбә (М. вә Ҹаваншир Гафаров) үчүн консерваторијанын бинасында бир отаг ајырмыш, онларын бир вокалчы кими пүхтәләшмәсинә диггәт јетирмишдир. М. консерваторијаны битирдикдән сонра АОБТ-нда солист ишләмиш, «Короғлу»да Еһсан паша, Тәлхәк, Һәмзә бәј, «Лејли вә Мәҹнун»да Лејлинин атасы, «Әсли вә Кәрәм»дә шаһ ролларыны мәһарәтлә ифа етмишдир.

Мәммәдов Күлаға Аллаһверди оғлу (1925—1994) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1982). 1944—46 илләрдә Шәки театрында, 1947—49 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында ишләмиш, Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында, «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Мәҹнун, Кәрәм, Әскәр, Сәрвәр ролларында чыхыш етмишдир. 1952 илдән өмрүнүн сонунадәк Азәрб. халг чалғы аләтләри орк.-нин солисти олмушдур. Репертуарында Һ.-ун маһны вә романслары мүһүм јер тутурду.

Мәммәдов Меһди Әсәдулла оғлу (1918—1985) — режиссор, актјор, педагог. ССРИ халг арт. (1974). Сәнәтшүнаслыг доктору (1968), проф. (1960). Әсасән драм әсәрләриндә реж. вә актјор кими фәалијјәт көстәрмишдир. 1953—60 илләрдә АОБТ-нда баш реж. ишләмиш, бир сыра тамашалара, о ҹүмләдән Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» (1958) вә «Короғлу» (1959) операларына гурулуш вермишдир.

Мәммәдов Токај Һәбиб оғлу (д. 1927) — һејкәлтәраш. Азәрб. халг рәс. (1973) вә әмәкдар инч. хад. (1962). ССРИ Рәссамлыг Академијасынын м. үзвү (1975), проф. (1977). ССРИ (1978) вә Азәрб. (1982) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. З. Мәммәдованын оғлудур. Һ.-ун АДК гаршысындакы абидәсинин (тунҹ, гранит, 1960) мүәллифидир.

Мәммәдов Һәсән (Әбдүлһәсән) Ағамәммәд оғлу (д. 1938) — актјор. Азәрб. халг. арт. (1982). ССРИ (1981) вә Азәрб. (1986) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «Аршын мал алан» (1965) бәдии филминдә таҹир Әскәрин јадда галан образыны јаратмышдыр.

М. Мәммәдов

Мәммәдов-Әһлијев Әсәд (?—?) — публисист. «Сәфа» ҹәмијјәтиндән олан бәдхаһларын, «опера драмын евини јыхды» — дејиб фәрјад гопаран «Мүсәлман драм ҹәмијјәти»нин тәшкилатчыларынын тәһрики илә, әслиндә мусиги вә сәһнә сәнәтилә әлагәси олмадығы һалда Һ.-ун әлејһинә мәгалә јазмышды. «Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти һаггында» адланан мәгаләсиндә [«Каспи» гәзетинә (27 октјабр 1917, № 241) әлавә бурахылан «Бакы мүсәлман ичтимаи тәшкилатлары комитәсинин әхбары»] драм сәнәтини мусиги сәнәтинә гаршы гојур, ичтимаи әхлага тә'сир етмәкдә биринҹини үстүн тутур вә иддиа едирди ки, мусиги әсәрләри «сәһнә сәнәтинин тәрбијәви әһәмијјәти ола биләҹәк икинҹи, һәтта үчүнҹү дәрәҹәли мәһсулудур». Һ. ҹаваб јазысында («Каспи», 1917, 28 октјабр, № 242) буну «мусиги сәнәтинә гејри-чидди мүнасибәт» кими шәрһ едәрәк мусигили театрын инкишафыны ләнкитмәк мејлинин, бу саһәдә чалышан сәнәт адамларыны һәвәсдән салмаг гәсдинин зәрәрли олдуғуну әсасландырмышдыр. Сакит вә тәмкинлә ја-

"Короғлу" операсындан сәһнә.
Реж. М. Мәммәдов.

зылмыш бу ҹаваб вә сонракы мәгаләләр («Каспи», 1917, № 256, 260) Һ.-ун дәрин билијини, мүһакимәләриндә сон дәрәҹә күчлү тәфәккүрә вә мәнтигә әсасландығыны көстәрир.

Мәммәдова Зивәр Нәҹәфгулу гызы (1902—1980) — илк азәрб. һејкәлтәраш гадын. Бакы Али Рәссамлыг Мәктәбини битирмишдир (1924). 1950 илдә Һ.-ун кипсдән һејкәлини јаратмышдыр.

Мәммәдова Нәзакәт Әли гызы (1944—1982) — лирик-драматик сәсли мүғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1979). 1966 илдән АОБТ-нын муғам труппасында солист кими фәалијјәт

Н. Мәммәдова Лејли ролунда.

көстәрмиш, бүтүн муғам операларында әсас ролларын ојнамышдыр. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларында Лејли, Әсли, Ханәндә гыз партијаларыны өзүнәмәхсус ифачылыг мәһарәти илә јаратмыш, «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын граммофон валына јазылышында (1973) Теллинин партијасыны охумушдур.

Ш. Мәммәдова

Мәммәдова Шөвкәт Һәсән гызы (1897—1981) — мүғәнни (лирик-колоратур сопрано), педагог, мусиги хадими. Илк азәрб. професионал гадын мүғәнни. ССРИ халг арт. (1938). 1910 илдә Тифлис мусиги мәктәбини битирмиш, тәһсилини давам етдирмәк үчүн 1911 илдә Милана (Италија) кетмишдир. 1912 илдә М.-нын Бакыја гајытдығыны ешидән Һ. онунла көрүшмүш, М.-нын мадди чәтинлик үзүндән Италијада тәһсилини јарымчыг гојдуғуну ешитдикдә она јардым үчүн тамаша тәшкил едиб, топланан пулла М.-ны јенидән охумаға көндәрмәјә сә'ј көстәрмишдир. Бу мәгсәдлә 1912 ил апрелин 13-дә Һ. З. Тағыјев театрында «Әр вә арвад» мусигили комедијасы ојнанылмыш, тамашадан сонра исә М. бир нечә вокал нөмрәси илә чыхыш етмишди. Азәрб. гызын сәһнәјә чыхмасындан гәзәбләнән «милләт гејрәти» чәкәнләрдән еһтијат едән Һ. вә Мирзаға Әлијев М.-ны сәһнәдән гачыра билмишләр. Лакин тамашадан топланан 1500 манат пул мүсадирә олундуғундан, Һ.-ун М.-ја јардымы баш тутмамышдыр.

М. 1921—48 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, дикәр ролларла јанашы, Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрә партијасыны ифа етмишдир. Һ. онун ифасыны јүксәк гијмәтләндирирди. Һ.-ун дә'вәти илә М. 1945 илдән АДК-да дәрс демишдир.

Мәнсуров Бәһрам Сүлејман оғлу (1911—1985) — мусигичи, тарзән. Азәрб. халг арт. (1978). Муғам дәсткаһларынын маһир ифачысы иди. 1932 илдән АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Һ.-ун бүтүн муғам операларыны јүксәк професионаллыгла тарда мүшајиәт етмишдир. 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын тамашасында чалмышдыр.

Мәнсуров Мәнсур Мәшәди Мәлик оғлу (1887—1967) — тарзән, педагог. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1940). Муғам дәсткаһларыны усталыгла чалмышдыр. 1920 илдән Һ.-ун тәшкил етдији Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбиндә, 1926—46 илләрдә АДК-нда дәрс демишдир. Һ.-ун тәшәббүсү илә тар-муғамат синифләри үчүн илк програмы тәртиб етмишдир.

Мәрданов Мустафа Һашым оғлу (1894—1968) — актјор. Азәрб. халг арт. (1943). 1924 илдән АДТ-нда ишләмишдир. Һ.-ун ејни адлы мусигили

М. Мәрданов (сағда) "О олмасын, бу олсун" филминдә Интеллекент Һәсән ролунда.

комедијасы әсасында чәкилмиш «О олмасын, бу олсун» (1956) филминдә бөјүк усталыгла јаратдығы Интеллигент Һәсән образы она кениш шөһрәт газандырмышдыр.

«Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» — 1897 илдә Ә. Һагвердијевин тәшәббүсү вә рәһбәрлији илә Шушада һәвәскар артистләр тәрәфиндән көстәрилмиш мусигили сәһнәчик. М. Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасындан көтүрүлмүш, муғам мусигиси әсасында ојнанылмыш бу сәһнәчикдә Мәчнун ролунда Чаббар Гарјағды оғлу чыхыш етмишди. Тамашанын мусиги тәртибатчысы мәшһур тарзән Садыг Әсәд оғлу (Садыгчан) иди. 13 јашлы Һ. бу тамашада хорда охумушдур. Сәһнәчик балача Үзејирә күчлү тә'сир етмиш вә бәстәкарын е'тирафына көрә, бир нечә илдән сонра илк Азәрб. операсынын —«Лејли вә Мәчнун»ун јаранмасы үчүн әсас тәкан олмушду.

«Мәчнунун атасынын аријасы»—Һ.-ун әсәри. 30-чу илләрин 1-чи јарысында бәстәкар кими бөјүк тәчрүбәјә малик олан Һ.-да «Лејли вә Мәчнун» операсынын јени вариантыны јаратмаг идејасы әмәлә кәлмишди. Бурада бүтүн муғам сәһнәләри мүәллиф мусигиси илә әвәз олунмалы иди. «М.а.а.» да бу мәгсәдлә бәстәләнмишди. Оғлунун фачиәли талејини дујан гәһрәманын кечирдији һәјәчанлары бүтүн дәринлији илә ифадә едән аријанын мусигиси тә'сирли вә сәмими олуб, мелодијасынын зәрифлији вә ифадәлилији илә сечилир. Һ. «Лејли вә Мәчнун» операсынын бөјүк тарихи әһәмијјәтини дүзкүн гијмәтләндирәрәк тезликлә бу идејадан имтина етсә дә, јүксәк бәдии мәзијјәтләрә малик һәмин арија мүстәгил әсәр кими диггәтәлајигдир.

Мәшәди Гәзәнфәр — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында персонаж. Чәми бир сәһнәдә (үчүнчү пәрдәдә) иштирак едән М. Г.-ин тимсалында Һ. Шәрг һамамчысынын колоритли бәдии сурәтини јаратмышдыр. «Һәгигәт, һәр бир шеји фикирдән кечириб, јенә бахыб көрүрәм ки, дүнјада һамамдан башга ләззәтли бир јер варса, јенә һамамдыр», — дејән М. Г. өз һамамындан башга дүнјада һеч бир марағы олмајан, бүтүн сөһбәтләрин әсасыны, бүтүн һадисәләрин мәғзини, һәтта поезија мәнбәјини һамамла бағлајан бир типдир.

Мәшәди Зејнал (Һагвердијев; 1861—1918) — тарзән. Садыг Әсәд оғлу мәктәбинин мәшһур давамчыларындан олмуш, узун илләр халг мәчлисләри, Шәрг консертләри вә хејријјә кечәләриндә Ә.Зүлалов, М. Фәрзәлијев, М. Беһбудов, С. Шушински вә б. танынмыш ханәндәләри тарда мүшајиәт етмишдир. Һ.-ун дә'вәти илә онун опера вә мусигили комедијаларынын Бакы, Тифлис вә Шушадакы тамашаларында чалмышдыр.

Мәшәди Ибад — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасынын әсас персонажларындан бири. М. И. тимсалында Һ. дөврүн авам, чаһил, елм вә мәдәнијјәтдән узаг, мә'нәви һиссләрдән хали, пула ситајиш едән, онун күчү илә һәр шеји, чанлы инсанлары belә сатын алмағы мүмкүн сајан тачирләрин үмумиләшдирилмиш вә колоритли образыны јаратмышдыр. М. И. комик сурәтдир

Ә. Ағајев "О олмасын, бу олсун" филминдә Мәшәди Ибад ролунда.

бир инсан кими авамлығы, садәлөвһлүјү, бәситлији, нәһајәт, пулун күчүнә күвәнмәси, наданлыға әсасланан ловғалығы М. И.-ы бири-бириндән күлүнч вәзијјәтләрә салыр вә онун јениликләр гаршысында, һәгиги инсани мүнасибәтләр өнүндәки мәғлубијјәтини һазырлајыр. М. И.-ын имканлары (јашлы, хәсис, ејбәчәр олмасы) илә иддиасы (кәнч вә көзәл гыз ешгинә дүшмәси) арасында комик бир тәзад вар. М. И. Азәрб. әдәбијјатынын ән популјар бәдии образларындан биридир. Онун бир сыра дејимләри халг арасында мәчази мә'на кәсб едәрәк сон дәрәчә кениш јајылмыш, зәрби-мәсәлләрә чеврилмишдир. Азәрб. сәһнәсинин көркәмли усталары М. Әлијев вә Ә. Ағајев М. И. образыны бөјүк уғурла ифа етмишләр.

«Мәшәди Ибад»—бах «О олмасын, бу олсун».

Мәшәдибәјов Ағасы Абуталыб оғлу (1912—1984) — бәстәкар, тарзән. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1963). Һ.-ун тәшкил етдији халг чалғы аләтләри орк.-нин јаранмасында фәал иштирак етмишдир. М.-ун «Тој киминдир» мусигили комедијасынын сәһнә һәјатында Һ.-ун бөјүк ролу олмушдур. 1946-чы илдә Һ.-ун мәсләһәти илә М. Кәнчәдә филармонија тәшкил етмәк үчүн ораја көндәрилмишдир. 1948—1949 илләрдә Шәки Мусигили Драм Театрында «Лејли вә Мәчнун» операсынын тамашаја гојулмасында иштирак етмишдир.

М. Миргасымов

Ә. Мирәһмәдов

«Мизраб»—Һ.-ун сәһнә сәнәти, театр тамашалары вә ајры-ајры актјорларын ифачылыг усталығы һаггында јаздығы вә «Азәрбајҹан» гәзетиндә дәрҹ етдирдији ресензијаларда ишләтдији имза.

«Милли марш» — Һ.-ун 1919 илдә бәстәләдији әсәр. Сөзләри дә бәстәкарындыр. Әсәр 1920 ил апрел чсврилишиндән сонра бир даһа сәсләнмәмиш вә нот материаллары итирилмишди. Сон дөврләрдә онун һаггында мә'лумат вә бирсәсли мусигисиндән бир парча түрк мусигишүнасы Етем Үнкөрүн 1966 илдә Анкарада нәшр етдирдији «Түрк маршлары» китабында дәрҹ олунмушду. Һәмин китабда көстәрилир ки, «Азәрбајҹан милли маршынын тәнзим вә сечими үчүн тә'јин олунмуш конкурсда (мүсабигәдә) Үзејир Һаҹыбәјовун «Милли марш»ы биринчилик газанмыш вә 15.000 рубл мәбләғиндә мүкафат алмышдыр». 14 нојабр 1919 тарихли, 246 сајлы «Азәрбајҹан» гәзети дә бу һагда јазыр вә билдирир ки, «...Азәрбајҹан Дөвләт Театросуну долдуран милли дөвләт әрканы вә әхлаг һүзурунда бир дәфә чалынмышдыр...» Мүасир Азәрб. охучусуна бу марш һагда илк мә'лумат бәстәкар С. Фәрәҹовун «Ү. Һаҹыбәјовун ики маршы» мәгаләсиндә верилмишдир («Әдәбијјат вә инҹәсәнәт» гәзети, 1989, 14 ијул). Узун ахтарышдан сонра Р. Хәлилов тәрәфиндән маршын илкин клавир варианты вә орк. сәсләри тапылмышдыр. С. Фәрәҹов әсәрин 4 сәсли хор вә бөјүк орк. үчүн јени партитурасыны һазырладыгдан сонра о, ифа олунуб, лентә јазылмышдыр.

“Милли марш”ын клавири.
Бәстәкарын әлјазмасы.

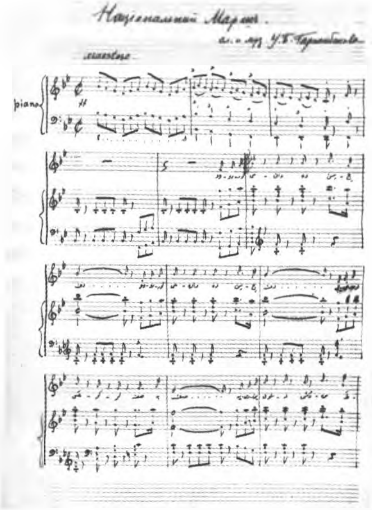

«Милләләшмәк» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајҹан» гәзетинин 1919 ил 21 сентјабр тарихли 278-чи сајында «Һаҹыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрҹ олунмушдур. Мәгаләдә Азәрб. Респ. һөкумәтинин һәјата кечирдији демократик, үмумбәшәри тәдбирләр сырасында мүһүм јер тутан халг тәһсили саһәсиндә көрүлмүш ишләрдән бәһс едилир. Мүәллиф һөкумәтин Азәрб. дилинә дөвләт дили статусу верилмәсинә үмуми вә али тәһсил очагларынын јарадылмасы илә башламасыны, Маариф Назирлијинин «бу јолда чиддијјәтлә» чалышмасыны бәјәнир, тә'риф вә тәблиғ едир. Ичтимаи һәјатын милләләшдирилмәсинә јүксәк гијмәт верән Һ. «түрк һөкумәтиндә түрк дилинин гәсб едилмиш һаггы»нын өзүнә гајтарылмасыны бу јолда «биринчи гәдәм» сајырды.

Миргасымов Мирәсәдулла Мирәләскәр оғлу (1883 — 1958) — илк азәрб. алим-ҹәрраһ. Тибб е. д. (1927), проф. (1929), Азәрб. ЕА акад. (1945). Азәрб. әмәкдар елм хадими (1934). Азәрб. ЕА-нын илк президенти (1945—47). Һ.-ла јахын достлуг мүнасибәтләри варды. М. ЕА-нын президенти олдуғу заман, Инҹәсәнәт ин-туна рәһбәрлик едән Һ.-ла тез-тез көрүшәр, онларын инҹәсәнәт барәсиндә марагды сөһбәтләри оларды.

Мирәһмәдов Әзиз Мирфејзулла оғлу (д. 1920) — әдәбијјатшүнас, әдәбијјат тарихчиси, мәтншүнас, тәнгидчи. Филолокија е. д. (1978), Азәрб. ЕА м. үзвү (1980), Азәрб. әмәкдар елм хадими (1990). 19—20 әсрләр Азәрб. әдәбијјаты тарихинә, онун ајры-ајры классикләринин һәјат вә јарадыҹылығына һәср олунмуш тәдгигатларын мүәллифидир. Елми-тәнгиди фәалијјәтиндә Һ.-ла бағлы мөвзулар мүһүм јер тутур. Әсәрләриндә Һ.-ун әдәби-публисистик вә елми-нәзәри фәалијјәтиндән кениш бәһс етмишдир. Һ.-ун «Азәрбајҹан халг мусигисинин әсаслары» китабыны Азәрб. дилинә тәрҹүмә етмиш вә чапа һазырламыш (мусигишүнас М. Исмајылова), Х. Ағајеванын «Үзејир Һаҹыбәјов» монографијасынын чапа һазырланмасына јахындан көмәк көстәрмишдир.

Мирзә Мухтар Әли Әскәр оғлу (М ә м м ә д о в; 1841—1929) — мусигишүнас, мүғәнни. 1908 илә дәк драм тамашаларында чыхыш етмишдир. «Лејли вә Мәҹнун» операсынын илк

тамашасында Мәҹнунун атасы ролуну ојнамышдыр. О, һәмчинин «Әсли вә Кәрәм»дә Кәрәмин атасы, «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану»да Вәзир вә с. ролларда чыхыш едирди. М. М. 1912 илдән сонра Мәҹнунун анасы ролуну да ифа етмишдир. 1913 илдә Бакы театр ичтимаијјәтинин М. М.-ын сәһнә фәалијјәтинин 40 иллији мүнасибәтилә кечирдији јубилеј кечәсиндә јубилјарын иштиракы илә Һ.-ун «Рүстәм вә Сөһраб», «Лејли вә Мәҹнун» операларындан сәһнәләр көстәрилмишди. 1919 илдә сәһнә илә видалашдыгда, «Һаҹыбәјов гардашлары» она ајда 500 манат тәгаүд тә'јин етмишди.

Мирзәзадә Хәјјам Һады оғлу (д. 1935) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1987), әмәкдар инч. хад. (1972). Милли Јарадыҹылыг Акад.-нын фәхри м. үзвү, Азәрб. Дөвләт мүкафатлары лауреаты (1976, 1986). АДК-ны битирмишдир (1957). Һәмин илдән орада дәрс дејир (1979 илдән проф.). Бир нечә симфонија, симли квартет, симф. сүита вә с. әсәрләрин, драм тамашаларына вә кинофилмләрә мусигинин, лирик маһныларын мүәллифидир. Бәстәкарларын Үмумиттифаг мүсабигәсинин лауреатыдыр (1963).

Миришли Мирһәсән Мириш оғлу (1903—1973) — актјор. Азәрб. әмәкдар арт. (1955). 1916—23 илләрдә драм дәрнәкләриндә әсасән гадын ролларынын ифачысы кими танынмыш, Сәнәм, Асја («О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан») ролларында чыхыш етмишдир. 1923 илдән Нахчыван Дөвләт Драм Театрында фәалијјәт көстәрмиш, Һ.-ун мусигили комедијаларында Сүлејман («Аршын мал алан»), Һәсәнгулу бәј («О олмасын, бу олсун») ролларыны ојнамышдыр.

Миришли Рамиз Агил оғлу (д. 1934) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1990). АДК-ны битирмишдир (1962). Һәмин илдән орада дәрс дејир (1993 илдән проф.). 1989 — 95 илләрдә Азәрб. Дөвләт Маһны вә Рәгс Ансамблынын бәдии рәһбәри олмушдур. Һ.-ун бир нечә әсәрини, о ҹүмләдән «Зәфәр һимни»ни халг чалғы аләтләри орк. үчүн ишләмишдир. «Гачырылмыш гыз» (1982), «Кәл ғоһум олаг» (1983) оперетталарынын, тар вә симф. орк. үчүн консертин, 3 симф. поеманын, камера орк. үчүн симфонијанын, халг чалғы аләтләри орк. үчүн 3 консертин, кантата вә сүиталарын, бир чох драм әсәрләринә вә кинофилмләрә мусигинин, 500-ә јахын лирик маһнынын вә с. мүәллифидир.

«Молла Нәсрәддин»—һәфтәлик иллүстрасијалы илк Азәрб. сатирик журналы. Биринчи нөмрәси 1906 ил апрелин 7-дә Тифлисдә чапдан чыхмышдыр. Журнал мүәјјән фасиләләрлә 25 ил (1906—18 илләрдә Тифлисдә, 1921 илдә Тәбриздә, 1918—21, 1922—31 илләрдә Бакыда) нәшр олунмушдур. Нашири вә баш редактору Ҹәлил Мәммәдгулузадә иди. Һ.-ун әдәби-публисистик вә журналистлик фәалијјәти «молланәсрәддинчиләр» әдәби мәктәби илә сых бағлы иди. Онун публисистикасы идеја, мөвзу вә үслуб бахымындан «М. Н.» журналына чох јахын иди. Тәсадүфи дејил ки, Һ. «Һагг сөз данышан» вә «һагг вә һәгигәтдән хошу кәлмәјән» һөкумәт тәрәфиндән вахташыры «ағзы јумдурулан» («Иршад» гәзети, 1907, 12 ијун) журналын фәалијјәтини јүксәк гијмәтләндирәрәк јазырды: «Молла Нәсрәддин» журналы мәнфәәтли мәгаләләри илә милләтимизә чох хидмәтләр көстәрибдир» («Һәгигәт», 1910, 18 март). «М. Н.» дә Һ.-ун публисистикасына диггәт вә рәғбәтлә јанашыр, бә'зән онун гәзетләрдә галдырдығы бу вә ја дикәр ичтимаи-сијаси мәсәлә барәдә сәсинә сәс верирди. Журнал Һ.-ун шәхсијјәтини вә јарадыҹылығыны јүксәк гијмәтләндирирди. Бурада Һ.-ун јарадыҹылығы, мусигили комедијалары вә публисист әсәрләри һаггында онларла тәгдиредичи јазы вә рәсм верилмишди. Журнал ону һагсыз һүҹумлардан горујур, мүдафиә едирди («Театр» фелјетону). 1911 илдә Һ.-ун «М. Н.»-дә ики фелјетону да дәрҹ олунмушду.

Москва—Русијанын, еләҹә дә дүнјанын ән бөјүк елм вә мәдәнијјәт мәркәзләриндән бири. Һ. мусиги тәһсилини артырмаг мәгсәдилә 1912 илин јајында М.-ја кетмишди. «Игбал» гәзетинин јаздығына көрә тәһсил мүддәти ики ил олмалы иди («Игбал», 1912, 4 сентјабр, № 154). Лакин консерваторијанын гәбул имтаһанларына кечикдијиндән Һ. филармоник ҹәмијјәтин тәшкил етдији мусиги курсларына дахил олмуш вә бир нечә ај бурада охумушдур. Солфеҹио дәрсләрини проф. Н. М. Ладухиндән, һармонија дәрсләрини исә Н. Н. Соколовскидән алмышдыр. Мадди еһтијаҹ үзүндән дәрсләрини јарымчыг гојуб Бакыја гајыдан Һ. бир ил сонра—1913 илин јајында Санкт-Петербурга кедәрәк, тәһсилини Петербург консерваторијасында давам етдирмишдир.

Москвада Азәрбајҹан инҹәсәнәти декадасынын иштиракчылары. 1938.

Сонракы илләрдә ССРИ-нин көркәмли бәстәкарларындан бири олан Һ. Сталин мүкафатлары комитәсинин үзвү, ССРИ Али Советинин депутаты, бир чох үмумиттифаг мүсабигәләринин сәдри, гурултај вә мүшавирәләрин иштиракчысы кими дәфәләрлә М.-ја кәлмишдир. М.-да оларкән Һ. адәтән «Москва» меһманханасында јашајарды. Онун «Аршын мал алан» әсәри М.-да Мусигили театрда тамашаја гојулмушду. 1938 илдә Азәрб. инҹәсәнәт онкүнлүјү дөврүндә «Короғлу» операсы вә «Аршын мал алан» мусигили комедијасы чох бөјүк мүвәффәгијјәтлә М. тамашачыларына көстәрилмишдир.

Һ.-ун анадан олмасынын 100 иллик

Ү. Һаҹыбәјов Москвада, дөврүнүн көркәмли бәстәкарлары илә бирликдә.

јубилеји М.-да бөјүк тәнтәнә илә кечирилмишдир.

Москва консерваторијасы, П. И. Чајковски ад. — Русијанын ән бөјүк али мусиги тәһсили мәктәби. 1866 илдә јарадылмышдыр. Һ. 1912 илдә мусиги тәһсилини артырмаг мәгсәдилә Москваја кәләрәк, М. к.-на дахил олмаг истәмишдир. Лакин гәбул имтаһанларына кечикдијиндән, консерваторијанын директору М. М. Ипполитов-Ивановун мәсләһәти илә проф. Илинскинин рәһбәрлик етдији хүсуси мусиги курсларынын динләјичиси олмуш вә бир нечә ај орада тәһсил алмышдыр.

1935 илдән өмрүнүн сонунадәк тез-тез Москваја кәлән Һ. һәмишә консерваторијадакы һәмкарлары илә көрүшәрәк, өз јарадычылыг планлары илә бөлүшәр, бурада тәһсил алан азәрб. тәләбәләрин гајғысына галарды.

Москва Мусигили Театры, К. С Станиславски вә Вл. И. Немирович-Данченко ад. Москва Академик Мусигили Театры — 1941 илдә К. С. Станиславски ад. опера театры илә Вл. И. Немирович-Данченко ад. мусигили театрын бирләшдирилмәси әсасында јарадылмышдыр. Театрда опера, балет вә оперетталар тамашаја гојулур. 1952 илдә бурада Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасы ојнанылмышдыр. Реж. В. Канделаки, дирижор И. Баји, рәссам М. Чиковани, балетмејстер И. Арбатов иди. Баш роллары Р. Беһбудов, Т. Лазаренко, В. Канделаки, Т. Зенкова, С. Галемба вә б. ифа етмишләр.

Мөвләви Сәмәд Мәһәммәд оғлу (1900—1962) — актјор, режиссор.

Азәрб. халг арт. (1960). 1921 илдән өмрүнүн сонунадәк Нахчыван Драм Театрында (сонралар Нахчыван Дөвләт Мусигили Драм Театры) ишләмиш, Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» операларыны тамашаја гојмушдур. 1924—26 илләрдә Ирәван вә Тифлис Азәрб. театрларында ишләмиш, Ирәванда «Лејли вә Мәчнун» вә «Аршын мал алан» тамашаларына гурулуш вермишдир.

Муғам операсы — 20 әсрин әввәлләриндә Һ.-ун јарадычылығында тәшәккүл тапмыш орижинал опера жанры. Илк М. о. «Лејли вә Мәчнун»ун јаранмасында 1897 илдә Шушада ојнанылмыш «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» адлы кичик мусигили тамашанын әһәмијјәтли ролу олмушдур. Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасынын сон фәсли әсасында гурулмуш бу тамашада ше'рләр муғам мелодијалары үстүндә охунмуш, тамаша хорла, орк. əвәзинә исә сазанда ансамблы илә мүшајиәт едилмишди. Бу сәһнәчик, Һ.-ун сонралар е'тираф етдији кими, илк Азәрб. М. о.-нын јаранмасы үчүн мүһүм бир тәкан олмушдур. Һ.-ун ән дәјәрли кәшфләриндән олан М. о. илә Азәрб.-да бәстәкарлыг јарадычылығынын әсасы гојулмушдур. Новатор сәнәткар Һ. Азәрб. мусигисинин ән мүрәккәб вә ири һәҹмли жанрларындан олан муғамы Авропа бәстәкарлыг јарадычылығынын ән мүрәккәб мусиги саһәси сајылан операја дахил етмиш, бунунла да Шәрг вә Гәрб мусиги мәдәнијјәтләринин вәһдәтинә наил олмушдур. Һ. илк операларында шифаһи ән'әнәјә малик импровизасија жанрлы муғамлары олдуғу кими сахламышдыр. Муғамлар бурада әсас емосионал-образлы ифадә васитәси олараг әсәрин мусигили драматуркијасында башлыча рол ојнајыр. Муғам, опердакы иштиракчыларын, илк нөвбәдә баш гәһрәманларын образларыны ачыр, сәһнә һадисәләринин драматуржи инкишафына тә'сир көстәрир.

19 әсрин сону—20 әсрин әввәлләриндә Азәрб. муғамы өз инкишаф тарихинин јени мәрһәләсинә јүксәлмишди; бу илләрдә бир сыра көркәмли муғам ифачылары — ханәндә вә чалғычылар јетишмишди. Ејни заманда муғам сәнәтиндә бөһран әламәтләри дә тәзаһүр едирди. Белә ки, бә'зән муғам чидди фәлсәфи мотивләрдән узаглашараг әјләнҹәви характер дашыјыр, бир нөв мусиги мәишәт фонуна чеврилирди. Дикәр тәрәфдән, әсрләр боју инкишаф етмиш муғамын образлы-интонасија көкү илк нөвбәдә орта әсрләрин һәјат шәраити илә бағлы олдуғундан, јени дөврүн тәзадларыны, шәхсијјәтин, еләчә дә халг күтләләринин азадлыг арзусундан доған е'тираз һиссләрини әввәлки бәдии гүдрәтилә ифадә едә билмирди. Һ. бөјүк узагкөрәнликлә милли мусиги мәдәнијјәтиндә классик наилијјәтләри горујуб сахламагла ингилаби дәјишиклик зәрурәтини һисс етмиш, фактики олараг муғам сәнәтини дирчәлдәрәк онун јени ифадә имканларыны үзә чыхартмышдыр. О, илк дәфә олараг Авропа мәншәли опера жанрында муғамлардан истифадә етмишдир.

Муғамдан истифадә едәркән, Һ. бу жанр үчүн ән'әнәви олан образ-емосија мүһитинә әсасланырды. Белә ки, парлаг, хошбәхт мәһәббәт — «Сеҝаһ» муғамы илә, гәһрәманлыг — «Һејраты» зәрб-муғамы илә, гәмли һадисәләр—«Шур», «Бајаты-Шираз», «Күрд-Шаһназ», «Шуштәр», фәал драматик һадисәләр — «Чаһаргаһ» муғамы васитәсилә ифадә олунурду. Операдакы һадисәләри мүшајиәт едән муғамлар арија, ариозо, дует, речитатив кими ән'әнәви мусиги-сәһнә формаларыны әвәз едирди. Гәһрәманларын мүхтәлиф характерик һиссләрини ифадә едән ајры-ајры муғамлары Һ. ваһид драматуржи әсасла бирләшдирди. Бунунла да муғам конкрет һәјати шәраити, мүәјјән типажы тәсвир едән мусигијә чеврилди. Муғамын операдакы һадисәләрин ачылмасындакы әсас ролу «М. о.» термининин јаранмасына сәбәб олду.

Лакин Һ.-ун илк операларынын мусиги материалы тәкчә муғамлар деҗилди. Бәстәкар бир чох халг маһныларындан да мүвәффәгијјәтлә истифадә едирди. Бә'зи һалларда бу халг маһнылары Һ.-ун операларындакы һадисәләрлә елә органик бирләширди ки, сонрадан елә Һ. операсынын мелодијасы кими сајылырды (мәс., «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнунун сәһрада олмасы сәһнәсиндә гызлар хорунда истифадә едилмиш «Бу кәлән јара бәнзәр» маһнысы).

М. о.-нда муғамларын ајры-ајры дәскаһларынын тәсниф вә рәнкләри сәсләнир. Нот јазысы олмајан муғам импровизасијаларындан фәргли олараг, Һ. истифадә етдији дәгиг метроритмикалы шифаһи мусиги нүмунәләрини илк дәфә олараг садә һармоник мажор-минор васитәләрилә нота салмыш вә ишләмишдир. Һ.-ун муғам

Р. Мурадова

опералрында фолклјор руһунда јазылмыш мүәллиф мусигиси дә вардыр ки, бу да Азәрб.-да бәстәкарлыг фәалијјәтинин мејдана кәлмәси вә кәләчәк инкишафы үчүн зәмин јаратды. Һ.-ун муғам опералрында милли мусиги мәдәнијјәтимиздә о вахтадәк инкишаф тапмамыш хор жанрындан да кениш истифадә олунмушдур. Бу әсәрләрдә хор мүхтәлиф драматуржи роллар ојнајыр, — һадисәләри үмумиләшдирир, изаһ едир, мәишәт сәһнәләрини тәсвир едир, гәһрәманларын психоложи вәзијјәтини ачыр вә с. Бу гурулушда речитатив-декламасија импровизасијасынын ритмик чәһәтдән дәгиг фрагментләрлә — тәсниф вә рәнкләрлә нөвбәләшмәсинә әсасланан муғам дәсткаһынын композисија әламәтләри мүшаһидә олунур. Бу опералрын гурулушу нәсрлә ше'рин (маһнынын) нөвбәләшмәсинә әсасланан ашыг дастанларынын композисијасы илә дә мүәјјән аналокија јарадыр.

Һ. алты М. о. јазмышдыр—«Лејли вә Мәчнун» (1908), «Шејх Сән'ан» (1909), «Рүстәм вә Сөһраб» (1910), «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» (1912), «Әсли вә Кәрәм» (1912), «Һарун вә Лејли» (1915). Бу операларын әксәријјәти јүксәк, үлви мәһәббәти, көзәл инсани кејфијјәтләри тәрәннүм едән лирик фачиәләрдир. Һ.-ун гәһрәманлары өз мүбаризәләриндә мәһәббәтдән күч алырлар. Бу операларда мәһәббәт јүксәк мә'нәви көзәллик кими тәсвир едилир. Севән инсан һәм дә һәјатдакы һагсызлыгларла барыша билмир, онлара гаршы үсјан едир.

Муғам опералары Азәрб.-да бәдии јарадычылығын тарихи инкишафынын кедиши нәтичәсиндә јаранмышдылар. Онларын әсасы һәм шифаһи халг мусиги ән'әнәләриндән (муғам, ашыг сәнәти, халг маһны вә рәгсләри), һәм дә гәдим тарихи олан, дини, мәишәт һадисәләрини әкс етдирән сәһнәләшдирилмиш тамашалардан көтүрүлмүшдүр.

М. о. Азәрб. зијалылары вә кениш халг күтләләри тәрәфиндән мәһәббәтлә гаршыланды. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» опералары хүсусилә бөјүк мүвәффәгијјәт газандылар. Лакин мәтбуатда Һ.-ун опералары һаггында бә'зи мәнфи рә'јләр дә чап едилирди. Бәстәкары Азәрб. мәдәнијјәтинә операны чох тез дахил етмәкдә күнаһландырыр, күтләләрин операны гаврамаға һәлә һазыр олмадығыны, операнын драмы сыхышдырачағыны билдирирдиләр. Һ. бу тәнгидләрә мәтбуатда әсаслы чаваблар верирди.

Һ.-дән сонра З. Һачыбәјов «Ашыг Гәриб» (1916), М. Магомајев «Шаһ Исмајыл» (1916) вә б. да М. о. јаздылар. Муғам опералары милли мәдәнијјәтимиздә јени ифачылыг сәнәтинин — мусигили театрын јаранмасына сәбәб олду. Бу мусиги театрынын да баниси илк милли мусиги труппасыны тәшкил етмиш Һ. иди. Азәрб. мусигили театрынын јаранмасында јазычы Ә. Һагвердијевин, реж.-лар Һ. Әрәблински вә А. Шәрифзадәнин, илк опера артистләримиз Һ. Сарабски, Ә. Ағдамски, Һ. Һачыбабабәјов, Һ. Терегулов вә б.-нын да бөјүк хидмәти олмушдур.

Мурадова Рүбабә Хәлил гызы (1933—1983) — мүғәнни (мессо-сопрано). Азәрб. халг арт. (1971). Күчлү, тә'сирли вә мүхтәлиф чаларлы сәсә, орижинал ифачылыг үслубуна малик мүғәнни иди. 1954 илдән АОБТ-нын солисти олмуш, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» вә «Короғлу» операларында Лејли, Әсли вә Ханәндә гыз партијаларыны бөјүк мәһарәтлә ифа етмишдир. М. муғам, тәсниф вә халг маһныларынын ифачысы кими дә мәшһур иди.

Р. Мурадова "Лејли вә Мәчнун" операсында. Лејли ролунда.

Мурадова Фирузә Рамазан гызы (1927—1987) — мүғәнни (драматик сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1958). Көзәл вә кур сәсә малик мүғәнни иди. АОБТ-нда Һ.-ун «Короғлу» операсында Никарын партијасыны уғурла ифа етмишдир.

Мусиги формасы — мусигидә мүәјјән идеја-бәдии мәзмуну тәчәссүм етдирән, бир-биринә гаршылыглы тә'сир көстәрән вә әлагәдә олан ифадә васитәләри комплекси. Һ.-ун јарадычылығында М. ф. шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигиси вә бәстәкарлыг сәнәтинин композисија гурулушунун үзви синтези илә шәртләнир. Һәлә јарадычылығынын илк дөврләриндә Һ. мүхтәлиф композисија әһатәләри арасында «үмуми мәгамлар» ахтарырды. Бу ахтарышларын мәнбәләриндән бири өзүнәмәхсус классик дөврүн формалашмасы үчүн зәмин јаратмыш халг тәранәләринин ардычыл гурулушу олмушдур. Һ.-ун јарадычылығында дөвр милли мәгам системи ганунаујғунлугларындан ирәли кәлир. Бу чүр дөвр «Аршын мал алан» мусигили комедијасында кениш истифадә олунмушдур. Һ.-ун јарадычылығында дөвр формасы чох вахт классик Авропа мусигисиндә мөвчуд вә мүмкүн олмајан кејфијјәтләрлә фәргләнир. Бу өзүнәмәхсуслуг шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинин композисија әсасларыны сәчијјәләндирән ики принсиплә — мелодиканын вариантлы инкишафы вә рефренлик илә бағлыдыр.

«Аршын мал алан»да Һ.-ун Азәрб. мусигисинә хас олмајан тематик репризлијин тәчәссүмүнә мејл етмәси ајдын көрүнүр. Тәсадүфи дејил ки, Һ. бурада халг маһны јарадычылығы үчүн типик куплет формасынын гурулушундан јаранан үчһиссәли (садә, мүрәккәб) формадан кениш истифадә едир. Бу ики форманын синтези «Аршын мал алан»ын композисијасында мүәјјәнедичи хассәләрдәндир. Ејни заманда, Һ. милли мусигинин формајарадычы мејлләриндән биринә дајагланараг, мәгам-тонал репризаја малик ики вә үчһиссәли формалар да јарадыр. Һ. бурада куплет формасындан да кениш истифадә едир.

М. ф. саһәсиндә «Аршын мал алан»да газандығы наилијјәтләри Һ. «Короғлу» операсында уғурла инкишаф етдирәрәк, соната формасыны тәтбиг едир. Әввәлләр Һ. бу форманы халг чалғы аләтләри үчүн I фантазијанын (1931) биринчи һиссәсиндә ишләтмишди (бурада мусиги материалы кими В. Мотсартын фп. үчүн 15 нөмрәли сонатасынын биринчи һиссәсинин мусигисиндән истифадә етмишди). «Ашыгсајағы»нын мусиги мөвзуларынын тәшкилиндә дә соната формасына хас принсип вардыр. Бурада соната формасы әламәтләри илә зәрби муғамын мусиги гурулушу үчүн сәчијјәви олан рефренлик үзви сурәтдә әлагәләндирилмишдир.

«Короғлу» операсында милли мәгам-интонасија ганунаујғунлугларына әсасланан классик соната формасы камил тәчәссүмүнү тапмышдыр. Бу форманын орижинал нүмунәләриндән бири операнын увертүрасыдыр. Бурадакы соната формасы бүтөвлүкдә ән'әнәви гурулуша—үсјан етмиш халг лејтмотивинә әсасланан кириш, күтләви халг сәһнәләринин мусигиси руһундакы әсас мөвзу, мәһәббәт лејтмотивинә әсасланан көмәкчи мөвзу, гысалдылмыш реприза вә ики гәһрәманлыг лејтмотиви үзәриндә гурулмуш кода маликдир. Увертүранын соната формасынын өзүнәмәхсуслуғу онун муғамларын формајаратма принсипләри илә әлагәсиндән ирәли кәлир. Увертүранын мусигиси өз мәнбәјини үсјан етмиш халг лејтмотивиндән көтүрүр. Фасиләсиз, мүтәмади мәгам-интонасија инкишафы муғам композисијасынын әсасыны тәшкил едир. Увертүранын соната формасынын фәрдилији һәм дә онун мусиги материалынын бүтүнлүклә милли мәгамлара (шур, секаһ, бајаты-шираз, чаһаркаһ, раст) әсасланмасы илә дә шәртләнмишдир. Операнын III пәрдәсинин антрактында соната формасы мусигинин ифадә етдији мә'наја (үсјана галхмыш халгын гәһрәманлығына) ујғун олараг монотематикдир. Киришдә верилмиш бир интонасија комплекси—үсјан етмиш халгын лејтмотиви соната формасынын бүтүн мөвзуларынын әсасыны тәшкил едир. Антрактын башга бир өзүнәмәхсус чәһәти стабил сурәтдә шур мәгамынын истифадә олунмасыдыр (үсјан етмиш халг лејтмотиви бу мәгамдадыр). Антрактын мусигисинин мәгам-интонасија әсасынын бир диггәтәлајиг чәһәти дә соната формасынын һәр тамамланмыш бөлмәсиндән әсас ваһид мәгам-тоналлыға гајыдышдыр. Антрактын мәгам-тонал инкишафынын бу чүр гејри-ади гурулушу, муғамын һәр шө'бәсиндән сонра әсас мәгам-тоналлыға рефренвари гајыдышла изаһ олунур.

Һ. «Короғлу»да бәстәкарлыг сәнәтинә вә милли мусигијә хас бир сыра формалары синтезләшдирир (мәс., «Чәнлибел» хорунда). Хорун мусиги формасынын модели халг маһнысынын куплет гурулушудур. Санки бөјүјән ики куплет ики мөвзунун (бир нөв бәнд вә нәгәрат) инкишафына әсасланан кениш һәчмли икиһиссәли формаја чеврилир. Мүхтәлиф мәгам-

тоналлыгларда сәсләнмә хорда соната формасынын мөвчудлуғуна дәләләт едир. Биринчи мөвзу исә өз-өзлүјүндә фугатонун парлаг нүмунәсидир.

Бәстәкар јарадычылығынын классик формаларына үз тутан Һ. онлары шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинә хас композисија нормалары бахымындан әхз едир, милли мусиги вә Авропа бәстәкар јарадычылығынын типик композисија кејфијјәтләринин үзви вәһдәтинә әсасланан мусиги формалары јарадырды. Форма бөлмәләринин тонал мүнасибәтләри Һ. јарадычылығында даим кениш инкишаф етдирилмиш милли мәгам ганунаујғунлуглары әсасында гурулмушдур.

«Мусигидә тәрчүмә» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1926 ил 5—6-чы сајларында дәрч олунмушдур. Һ. Гәрби Авропа драматургларынын әсәрләринин тәбдил едиләрәк Азәрб. сәһнәсиндә тамашаја гојулдуғу дөврдә јазылмыш бу мәгаләдә «анлашылмајан Гәрб мусиги парчасыны Шәрг мусигисинә тәрчүмә илә шәрглиләрин анлајачағы бир һала салмаг» мәсәләсини галдырмыш, мин ил әрзиндә инкишаф етмиш Гәрб мусиги формаларынын Шәрг мусиги сәнәтинин инкишафында бөјүк рол ојнајачағыны сөјләмишдир. Мүәллиф Гәрб мусигисини анламаг үчүн ону илләрлә динләмәкдән әлавә, нәзәри чәһәтләринин дә өјрәнилмәсинин вачиблијини, һәр ики мусигинин мәктәбләрдә тәдрис едилмәсинин әһәмијјәтини гејд етмишдир.

«Мусигидә хәлгилик» — Һ.-ун мәгаләси. «Револјусија вә култура» журналынын 1939 ил 5-чи сајында дәрч едилмишдир (кичик дәјишикликләрлә Москвада чыхан «Народноје творчество» журналынын 1939 ил 4-чү сајында да чап олунмушдур). Мәгаләдә халг мусиги сәнәтинин түкәнмәз зәнкинлији, халгын өзүнүн јалныз јарадычы дејил, ејни заманда мисилсиз тәнгидчи олдуғу, «сахта көзәлликләри вә идејасыз дәбдәбәләри амансызчасына рәдд етдији» көстәрилмишдир. Һ. халгын јүксәк естетик тәләбләрини тә'мин етмәк үчүн бәстәкарын үмуми мусиги мәдәнијјәтиндән башга, халг мусигиси саһәсиндә дә чидди мә'лумата малик олмағынын зәрурилијини, өзүнүн «халг мусигисини әсаслы сурәтдә өјрәнмәјинчә бөјүк әсәрләр јазмаға тәләсмәдијини» гејд етмишдир. Мүәллиф, һәмчинин, Азәрб. халг мусигисинин хүсуси бир системә малик вә там формалашмыш мүстәгил бир инчәсәнәт нөвү олдуғуну көстәрмиш, еләчә дә темперасија, муғам, чохсәслилик мәсәләләринә тохунмуш, халг мусигисинин консерваторијада тәдрис олунмасынын вачиблијини вурғуламышдыр.

Мусигили комедија — Һ.-ун јарадычылығында әсас жанрлардан бири. Һ. Азәрб. мусиги сәнәтиндә бу жанрын јарадычысыдыр. О, үч М. к.-нын мүәллифидир. Бәстәкар һәр үч әсәрини—«Әр вә арвад» (1909—1910), «О олмасын, бу олсун» (1911) вә «Аршын мал алан» (1913) М. к.-ларыны јарадычылығынын илк дөврүндә јазмышдыр. Һәмин әсәрләрин әдәби мәтнләринин дә мүәллифи Һ. өзүдүр. Мүстәгил сүжет хәттинә малик һәмин әсәрләр ејни заманда ваһид мөвзуја — гадын һүгугсузлуғуна гаршы мүбаризә мөвзусуна һәср едилмиш трилокија олуб, бир-бирини тамамлајырлар. «Әр вә арвад»ын мүсбәт гәһрәманы Миннәт әјјаш әрини мәсхәрәјә гојса да, күзәштә кедиб евин саһибәси мөвгејини горујуб сахлајырса, «О олмасын, бу олсун»да Сәрвәр вә Күлназ феодал-патриархал аилә-мәишәт гајдаларыны позурларса, «Аршын мал алан»ын гәһрәманлары бу вә ја дикәр дәрәчәдә мүстәгим, јахуд долајысы илә инсана мә'нәви зоракылыг әлејһинә е'тираз едирләр.

М. к.-ларда Һ.-ун бәстәкар кими гәкамүлү нәзәрә чарпыр. «Әр вә арвад»да мусиги водевил характери дашыјыб, гәһрәманларын фәрди характерләрини дејил, һадисәләрин емосионал атмосферини тәчәссүм етдирир. Халг маһнылары интонасијаларына әсасланан вә бир чох һалларда рәгс характерли маһны-куплетләр гәһрәманларын сәһнә портретләрини тамамлајыр. Бәстәкар һәлә илк М. к.-сында һадисәләрин мәишәт атмосферини чанландырмагла јанашы, һәм дә ону шәрһ едән (бир нөв, мүәллиф сөзү кими) хордан кениш истифадә етмишдир.

«О олмасын, бу олсун» М. к.-сында мусигинин драматуржи ролу даһа әһәмијјәтлидир. Онун көмәји илә мүсбәт вә мәнфи гәһрәманлар гаршы-гаршыја гојулур. Мәнфи сурәтләрин ачылмасына рәгс мелодијалары даһа чох јардым көстәрир. Онларын характеристикасы халг маһнысы үслубунда ачыгланыр. Мүсбәт гәһрәманлар Һ. мусигиси үчүн јени олан ариоза васитәси илә сәчијјәләндирилир. Хор бурада да мәнфи персонажларын коллектив образыны јаратмаг вә мүәллифин сәһнәдә баш верән һадисәләрә мүнасибәтини ачыгламаг бахымындан мүһүм драматуржи рол ојнајыр. Халг мусигисиндән јарадычы шәкилдә бәһрәләнән Һ. ону драматуржи мәгсәдә табе едирди (мәс., Мәшәди Ибадын кениш јајылмыш лирик «Узундәрә» рәгс мелодијасынын әсасында бәстәләнмиш «Мән нә гәдәр гоча олсам да» комик маһнысы).

«Аршын мал алан» комик опера сәвијјәсинә јүксәлир. Бурада мусиги сәһнә һадисәләрини «идарә едир», гәһрәманларын характерләрини өзүндә чәмләшдирир, онларын фәрди хүсусијјәтләрини парлаг сурәтдә тәчәссүм етдирир, баш гәһрәманларын — Әскәр вә Күлчөһрәнин образларынын динамик шәкилдә ачылмасына јардым көстәрир. «Аршын мал алан»ын мусиги үслубу әввәлки ики М. к.-дан хејли фәргләнир. Бәстәкар бурада әсас мусиги-сәһнә формасы кими ариjадан истифадә едир, кениш опера мелодиклијинә, речитатив-декламасија елементләринә, ејни заманда Азәрб. халг мусигисинин лад-интонасија өзүнәмәхсуслуғуна әсасланан јүксәк бәдии кејфијјәтли мелодика нүмунәләри јарадыр. «Аршын мал алан» М. к.-сы Һ.-ун јарадычылығынын зирвәси олан «Короғлу» операсына билаваситә јол ачмышдыр. Һ. јарадычылығынын јеткин дөврүндә даһа М. к. јазмамышдыр. М. к.-ны «јүнкүл» дејил, һәјатын ичтимаи проблемләрини глобал шәкилдә әкс етдирә билән жанр сајса да, о бу дөврдә керчәклијин епик ин'икасына халг характеринин, онун чохәсрлик азадлыг мүбаризәсинин тәчәссүмүнү даһа вачиб вәзифә һесаб етмишдир. Һ.-ун М. к. ән'әнәләрини ондан сонра кәлән бәстәкарлар нәсли —С. Рүстәмов. Ф. Әмиров, С. Әләскәров, Т. Гулијев, Р. Һачыјев, А. Рзајев вә б. дәвам вә инкишаф етдирмишләр.

Мусигишүнаслыг (Һ. мусигишүнас-алим кими) — Һ. мүасир Азәрб. мусигишүнаслығынын банисидир. О, Азәрб.-да бөјүк мусигишүнаслар ордусу јаратмыш, онун јарадычылығы Азәрб. мусигишүнаслығында «Үзејиршүнаслыг» кими вачиб голунун јаранмасына сәбәб олмушдур. Узун илләр боју халг мусигисинин тәдгиги үзәриндә елми ишләр апармыш, сајсыз-һесабсыз мәгаләләр јазмыш Һ.-ун елми ахтарышлары «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» тәдгигатында (1945) тамамланмышдыр. Һ. үчүн доғма халгынын мусигиси, үзәриндә халгын өз «мусиги барикаһыны» гурдуғу чанлы, бүтөв бир систем иди. Һ. јазырды: «Азәрбајчан халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмәк саһәсиндәки ишимин бир бәстәкар олараг, мәним үчүн әмәли әһәмијјәти о олду ки, мән «Короғлу» операсыны јаздым». Һ. тәдгигатында халг мусигисинин нәзәри проблемләринин дәрин елми тәһлилини вермиш, онун бөјүк биличиси олдуғуну көстәрмишдир. Әсәр ики һиссәдән ибарәтдир. Биринчи һиссәдә милли мусигинин сәс системи, тетрахордларын бирләшмә үсуллары, Азәрб. ладларынын әмәлә кәлмә гајдалары кими әсас мүддәалар ачыгланыр. Икинчи һиссә халг үслубунда Азәрб. ладларында мусиги бәстәләмәк гајдаларындан бәһс едир. Бу тәдгигат Азәрб.-да мусигишүнаслыг фикринин инкишафы үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб етмәклә бәрабәр, мүхтәлиф бејнәлхалг конгрес вә симпозиумларда Шәрг мусиги мәдәнијјәтинин тәбиилији, онун Гәрб мусиги системләрилә гаршылыглы әлагәләри мәсәләләринин гојулдуғу бу күн дә өз актуаллығыны сахламышдыр.

Һ. 1921 илдән мәтбуат сәһифәләриндә мусигишүнаслығымызын мүхтәлиф проблемләринә һәср олунмуш мәгаләләр дәрч етдирмишдир. «Вәзифеји-мусигијјәмизә аид мәсәләләр», «Азәрбајчан мусиги һәјатына бир нәзәр», «Шәрг мусигиси вә гәрб мусиги аләти», «Мусигидә тәрчүмә», «Азәрбајчанда мусиги тәрәггиси», «Азәрбајчан түрк халг мусигиси һаггында», «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»ја гәдәр», «Чајковски вә Азәрбајчан мусигиси» вә с. мәгаләләриндә, бир сыра мә'рузә вә чыхышларында Азәрб. мусиги дилинин лад, мелодија, метроритм, сәс системи, чохсәслилик, вокал сәнәти, еләчә дә, мусигимизин тарихи, нәзәријјәси вә инкишафы илә бағлы проблемләри ирәли сүрмүш вә һәлл етмишдир. Үмумијјәтлә, 20-чи илләр Азәрб. мусиги тарихинә «тәшкилатчылыг» илләри кими дахил олмушдур вә бу тәшкилат ишләринин башында Һ. өзү дајанмышдыр. О, «Сәнаје-нәфисә» (1921, № 1) мәчмуәсиндә дәрч етдирдији «Вәзифеји-мусигијјәмизә аид мәсәләләр» адлы програм характерли мәгаләсиндә Азәрб. мусигисинин кәләчәк инкишафыны мүәјјән етмиш, профессионал мусиги кадрлары јетишдирмәк, Азәрб. мусигисинин әсасларыны тә'јин етмәк, үмумдүнја мусигисини өјрәнмәк кими мәсәләләри ирәли сүрмүшдүр. Һ.-ун мусиги сәнәти һаггында консепсијасынын

бә'зи мүддәалары мүхтәлиф оппонентләрлә елми мүбаһисәләрдә формалашмышдыр. Мәс., Һ.-ун 10-чу илләрдә јаздығы опера вә мусигили комедијаларынын бөјүк мүвәффәгијјәтинә вә естетик-тәрбијәви әһәмијјәтинә бахмајараг, бә'зи тәнгидчиләр, публисистләр бу әсәрләрә гаршы чыхараг онларын вахтсыз јарандыгларыны иддиа едир, тәрбијәви мә'нада онлары сәһнә сәнәтинин икинчи вә үчүнчү дәрәчәли саһәси адландырырдылар. Белә публисистләрдән бири дә драматик тамашалары опера вә оперетта гаршы гојан Ә. Мәммәдов-Әһлијев иди. Онун мәгаләсинә чаваб олараг Һ. 1917 илдә «Каспи» гәзетиндә «Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти һагда» вә «Опера вә драмынын тәрбијәви әһәмијјәти һагда» мәгаләләрилә чыхыш етмиш, өзүнүн естетик вә ичтимаи принсипләрини билдирмишди.

20-чи илләрдә исә милли мусигинин инкишаф мәсәләләри, хүсусилә опера мәсәләси чидди мүбаһисәләрә вә дискуссијалара сәбәб олмушдур Бу дискуссијаларын мәркәзиндә милли опера сәнәтинин ән'әнәләрини давам етдирмәк, јахуд онлардан тамамилә имтина етмәк мәсәләси дурурду. Азәрб. мусиги сәнәтинин бир чох дикәр габагчыл нүмајәндәләри кими Һ. да милли мусигимизин ән'әнәләрини горумаг вә инкишаф етдирмәк, ејни заманда дүнја мусигисинин жанр, форма вә техникасынын өјрәнилмәсинин лабүдлүјү мөвгеји тутурду («Түрк опералары һаггында», «Азәрбајчанда мусиги тәрәггиси» вә с. мәгаләләри). Һәјат мәһз бу јолун доғру вә перспективли олдуғуну көстәрмиш вә Азәрб. мусигиси бу јолла инкишаф етмишдир. «Мусигидә тәрчүмә» (1926) адлы мәгаләсиндә Һ. өзүнүн мусигидә тәрчүмә нәзәријјәсини вә принсипләрини изаһ едирди. Бу гејри-ади експериментин мәгсәди Азәрб. мусигисини вә динләјичи аудиторијасыны гыса бир мүддәтдә дүнја мусиги мәдәнијјәтинин наилијјәтләринә говушдурмаг иди. Марағлыдыр ки, Һ. јарадычылыг тәчрүбәсиндә дә бу нәзәријјәни һәјата кечирәрәк, биринчи фантазијасы «Чаһаркаһ»да Мотсартын мәшһур 15 нөмрәли до мажор сонатасынын дәјишилмиш материалындан истифадә етмишдир. Лакин сонралар нә Һ., нә дә дикәр Азәрб. бәстәкарлары формал мусиги тәрчүмә тәчрүбәләринә мүрачиәт етмәмишләр. Бунунла белә. Һ.-ун мусигидә тәрчүмә принсипи Шәрг вә Гәрб мусигисинин јахынлашмасы јолунда марағлы експериментләрдән бири сајыла биләр. Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјү мүнасибәтилә јазылмыш вә опера сәнәтимизин инкишаф тарихиндән бәһс едән мәшһур «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»ја гәдәр» (1938) адлы мәгаләсиндә она һәм илк, һәм дә һәләлик ахырынчы Азәрб. операсынын мүәллифи олмаг шәрәфи нәсиб олдуғуну гејд едән Һ. «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»ја гәдәр кечилән јолу тәкчә Азәрб. операсынын отуз иллик тарихи дејил, һәм дә өзүнүн шәхси јарадычылыг јолу кими нәзәрдән кечирир.

Новатор сәнәткар олан Һ. бәстәкарлыг јарадычылығында олдуғу кими, нәзәријјәдә дә Азәрб. мусигисинин бир чох үслуб хүсусијјәтләрини, онун естетик принсипләрини мүәјјәнләшдирмиш вә инкишаф етдирмишдир. Һ.-ун сырф естетик проблемләрә һәср едилмиш хүсуси тәдгигаты олмамышдыр. Лакин онун јарадычылығында вә нәзәри тәдгигатларында естетиканын хәлгилик, ән'әнә вә новаторлуг, миллилик вә бејнәлмиләлчилик кими проблемләри ирәли сүрүлүб ишыгландырылмышдыр. Һ.-ун естетик консепсијасы онун мусиги јарадычылығы вә мусиги-нәзәри ахтарышлары илә әлагәдә инкишаф етмишдир. Бу консепсија 19—20 әсрләрин габагчыл Азәрб. јазычылары вә мүтәфәккирләринин — М. Ф. Ахундовун, Һ. Зәрдабинин, Ч. Мәммәдгулузадәнин, Ә. Һагвердијевин вә б.-нын ичтимаи-фәлсәфи вә естетик идејаларынын ән'әнәләри әсасында формалашмышдыр. Һ.-ун мусигишүнаслыг вә мусиги-естетик тәдгигатлары да онун бәстәкарлыг јарадычылығы кими Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин гијмәтли ирсидир.

Мустафајев Бөјүкаға Һачыаға оғлу (1911—1976)—мүғәнни (бас). Азәрб. әмәкдар арт. АДК-нын скрипка синфиндә тәһсил аларкән Һ.-ун рәһбәрлик етдији хорда охумаға башламышдыр. 1936 илдән АОБТ-нда солист олмушдур. Галтанлы, кур сәсә малик олан М. «Короғлу» операсында Ибраһим хан ролунун илк ифачысы иди. Һ.-ун «Әсли вә Кәрәм» операсында Кешишин образыны да бөјүк усталыгла јаратмышдыр.

Мустафајев Рамиз Һачы оғлу (д. 1926) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1987). АДК-нын вокал (1952) вә бәстәкарлыг (1957) факүлтәләрини битирмишдир. 1958 илдән вахтилә Һ. тәрәфиндән јарадылмыш Азәрб. Радио вә Телевизија Комитәсинин хор коллективинә рәһбәрлик едир. Һ.-ун опера јарадычылығынын давамчыларындандыр. «Ширин» (1957), «Вагиф» (1960), «Полад» (1964), «Ајдын» (1982) операларынын, бир нечә оперетта, мусигили комедија, симфонија, ораторија вә кантаталарын, маһны вә романсларын мүәллифидир.

Мустафајев Рүстәм Мәммәд оғлу (1910—1940)—театр рәссамы. Азәрб. реалист театр-декорасија сәнәтинин јарадычыларындандыр. Бакы Али Рәссамлыг Мәктәбини битирмишдир (1926). АОБТ-нда бир чох тамашалара бәдии тәртибат вермишдир. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» (1931) вә «Короғлу» (1937, мүштәрәк; 1938, мүстәгил) операларына, «Аршын мал алан» мусигили комедијасына (1940) чәкдији декорасијалар М.-ин јарадычылығында хүсуси јер тутур.

"Короғлу" операсындан сәһнә. Рәссам **Р. Мустафајев.**

Мустафајев Фаиг Исмајыл оғлу (1923—1977) — мүғәнни (баритон). Азәрб. әмәкдар арт. 1952 илдән АОБТ-нын солисти олмуш, Һ.-ун «Короғлу» операсында Һәсән хан, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Сүлејман, «Лејли вә Мәчнун» операсында Нофәл ролларында чыхыш етмишдир. 60-чы илләрдә Русијанын Владимир ш.-ндә филармонијанын солисти олмуш, ејни заманда мусиги техникумунда сәһнә усталығындан дәрс демиш, һәмин мәктәбдә өзфәалијјәт артистләринин көмәји илә Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан парчалар һазырламышдыр. 1971 илдә Бакыја гајыдараг АОБТ-нда солист кими фәалијјәт көстәрмишдир. Бир сыра бәдии филмләрдә, о чүмләдән «О олмасын, бу олсун» филминдә чәкилмишдир.

Ф. Мустафајев Һәсән хан ролунда.

Мухатов Вәли (д. 1916) — түркмән бәстәкары. ССРИ халг арт. (1965). Сталин (1951, 1952) мүкафатлары вә Түркмәнистан Дөвләт (1972) мүкафаты лауреаты. Түркмән милли-професионал мусигисинин банииләриндәндир. Һ.-ун «Короғлу» операсы вә «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын Ашгабадда, Түркмәнистан Дөвләт Опера вә Балет Театрында тамашаја гојулмасынын тәшәббүскары олмушдур. Һ.-ун мусигисини никбин вә дәрин милли колоритә малик мусиги кими јүксәк дәјәрләндирмишдир.

Мухтаров Муртуза (1855—1920)—мүтәрәгги милјончу, мүһәндис, хејријјәчи. Бакыдакы хејријјә чәмијјәтләринин ишиндә јахындан иштирак етмиш, милли кадрларын һазырланмасына диггәт вә гајғы илә јанашмыш, әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләринә даим мадди јардым көстәр-

М. Мухтаров

мишдир. Һ.-ун мүвәггәти редактор олдуғу «Тәрәгги» гәзетинин нашири иди. М.-ун 1909 илдә Новруз бајрамы мүнасибәтилә «Тәрәгги» гәзети әмәкдашларына вердији зијафәтдә чыхыш едән Һ. онун хејријјәчилијини јүксәк гијмәтләндирмишди.

1920 илдә XI орду әскәрләринә силаһлы мүгавимәт көстәрмиш вә интиһар етмишдир.

Мухтарова Фатма Сәттар гызы (1893—1972) — мүғәнни (мессо-сопрано). Азәрб. халг арт. (1940). Саратов консерваторијасыны битирмиш (1914), Москва, Саратов, Санкт-Петербург, Кијев, Харков, Одесса вә с. шәһәрләрин опера театрларында охумуш, 1938—53 илләрдә АОБТ-нын солисти олмушдур. Фитри исте'дада, күчлү вә көзәл сәсә, јүксәк актјорлуг мәһарәтинә малик олан М. бир чох мәшһур мүғәнниләрлә чыхыш етмишдир. Һ. онун сәнәткарлығыны јүксәк гијмәтләндирирди.

Ф. Мухтарова

«Мүәллимләр ичтимаына даир» — Һ.-ун мәгаләси. «Иршад» гәзетинин 1906 ил 15 вә 16 август тарихли 192 вә 193-чү сајларында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мүәллимләрин 1-чи гурултајынын ишә башладығы күн дәрч олунмуш мәгаләдә Гафгаз мүсәлман мүәллимләринин бу али мәчлисинин үмуммилләт мәнафеји үчүн илк тәшәббүс олдуғу көстәрилир, мүәллимләрин мүһүм вәзифәләриндән әтрафлы данышылыр. Бакыда чалышан мүәллимләрин фәалијјәтиндән разылыгла бәһс едән мүәллиф кәнд мүәллимләринин өһдәсинә дүшән вәзифәләр үзәриндә хүсусилә кениш дајанараг јазырды ки, «...кәнд мүәллимләри шәһәр мүәллимләриндән артыг иш көрмәлидирләр... кәнд чамааты көрсә ки, ичләриндә олан мүәллимләр онларын дәрд көстәрән вә дәрманбиләнләридир, шүбһәсиз, о мүәллимләрә мәһәббәт вә е'тибар илә бахыб, өвладларыны разылыгла онларын тәһти-тәрбијәсинә верәрләр...»

Мүсават — Азәрб.-да сијаси партија. 1911 илдә М. Ә. Рәсулзадә, Г. Шәрифзадә, А. Казымзадә вә б. тәрәфиндән «Мүсәлман Демократ Мүсават Партијасы» ады илә Бакыда јарадылмышды. 1917 илин ијун ајында «Түрк Әдәми-Мәркәзијјәт Партијасы» (1917 илин мартында Кәнчәдә Н. Јусифбәјлинин тәшәббүсү илә тә'сис олунмушду) илә бирләшәрәк, 1-чи гурултајында (октјабр, 1917) «Түрк Әдәми-Мәркәзијјәт Партијасы» адландырылмышды. М. Ә. Рәсулзадә партијанын сәдри сечилмишди. Азәрб.-ын милли истиглалијјәти, дөвләт мүстәгиллији уғрунда мүбаризә партијанын әсас мәгсәди иди. «М.»-ын лидери, Милли Шуранын сәдри М. Ә. Рәсулзадәнин рәһбәрлији илә 1918 ил мајын 28-дә Азәрб. Демократик Респ. гурулду. 1920 ил 28 апрел болшевик ишғалындан сонра «М.»-ын фәалијјәти дајандырылды.

«М.» партијасынын үзвү олан Һ. партијаја рәғбәтини е'тираф етсә дә, мәгаләләринин бириндә, редактору ишләдији «Азәрбајчан» гәзетинин тәкчә «М.»-а мәнсуб фиргәви гәзет олмадығыны көстәрмишдир.

«Мүһүм мәсәләләр» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1918 ил 1 декабр тарихли 53-чү сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Версал сүлһ конфрансына һазырлыг дөврүндә јазылмыш бу мәгаләдә мүәллиф ичтимаи фикри бу мүһүм мәсәләјә хүсуси чәлб етмәјә чалышмышдыр. «Сүлһ конфрансында һүгуг пајламајачаглар ки, биз дә нөвбәјә дуруб, пајымызы көзләјәк!», — һөкмлү гәнаәти илә Һ. сүлһ конфрансында респ.-ны тәмсил едәчәк сијасәт адамларыны фәал олмаға, ишкүзарлыға дә'вәт едир вә дүшмәнләримиз мүттәфиг дөвләтләр гаршысында бизи бәднам етмәјә чалышанда онларын јалан вә бөһтанларыны дәлилләр әсасында тәкзиб етмәјә габил олмаға чағырараг јазырды: «Бизи кәнд вә шәһәрләр дағытмагда иттиһам едәрләрсә, јүзләрлә дағылан кәндләримизин вә шәһәрләримизин һесабыны мејдана гојмалыјыг. Бизи ев сојмагда вә адам өлдүрмәкдә мәзәммәт едәрләрсә, минләрчә хараб едилмиш ханиманларымызын вә он минләрлә өлдүрүлән адамларымызын сијаһысыны лазым олан јерләрә тәгдим етмәлијик...»

Н

Нағыјев Рәһим Сәфәр оғлу (д. 1921) — фәлсәфәшүнас. Фәлсәфә е. н. (1968). Һ.-ун әдәби-бәдии ирсинин тәдгиги илә мәшғул олмушдур. 1947 илдә АДУ-да Һ.-ла кечирилән көрүшдә бәстәкарын әдәби-бәдии јарадычылығы мөвзусунда мә'рузә илә чыхыш етмиш, «Ү. Һачыбәјовун әдәби-бәдии јарадычылығы» мөвзусунда диплом иши јазмышдыр. Һ.-ун әдәби-бәдии ирсинә вә естетик көрүшләринә һәср олунмуш мәгаләләрин вә «Үзејир Һачыбәјовун естетик көрүшләри» (1985) монографијасынын мүәллифидир. Һәмин әсәрләрдә Һ.-ун Азәрб.-да ичтимаи-естетик фикрин инкишафында ролу, онун сәнәтин, хүсусилә мусиги сәнәтинин спесифик хүсусијјәтләри, реализм, хәлгилик, новаторлуг, идејалылыг, мүасирлик вә сәнәткарлыг проблемләринә даир бахышлары ачыгланыр.

Натәван Хуршидбану Меһдигулу хан гызы (1832—1897)—шаирә. Гарабағ ханы Меһдигулу ханын гызыдыр. «Хан гызы» ады илә дә танынмышдыр. Ән'әнәви Шәрг мөвзу вә жанрларында ше'рләр јазмыш, һәм дә исте'дадлы рәссам олмушдур. 1872 илдә Шушада «Мәчлиси-үнс» әдәби мәчлисини тәшкил етмишдир. Һ.-ун атасы Әбдүлһүсејн Н.-ын сарајында мирзә ишләмиш, сонралар онун Ағчабәдидәки тәсәррүфатына башчылыг етмишдир. 1896 илдә Һ. бөјүк гардашы Зүлфүгар вә әмиси Һачыбәјлә бирликдә Н.-ын көрүшүнә кетмиш, Н. онлара хејир-дуа вермишдир.

Нахчыван Драм Театры. Ч. Мәммәдгулузадә ад. Нахчыван Дөвләт Мусигили Драм Театры — Азәрб.-ын илк театрларындан бири. 19 әсрин сонундан фәалијјәт көстәрир. Бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсы, «Аршын мал алан», «Әр вә арвад» мусигили комедијалары да тамашаја гојулмушдур. Бу тамашаларда С. Мөвләви, М. Миришли, Ә. Һагвердијев, Ф. Әлиханова, З. Һәмзәјева, С. Һүсејнова вә б. чыхыш етмишләр. Театр 1965 илдән Ч. Мәммәдгулузадәнин адыны дашыјыр.

“Әр вә арвад” мусигили комедијасындан сәһнә. Нахчыван Драм Театры. 1937.

Нахчыван Мухтар Республикасы— Азәрб. Респ. тәркибиндә мухтар республика (1924 ил февралын 9-дан). Пајтахты Нахчыван ш.-дир.

Һ.-ун шәхсијјәтинә вә јарадычылығына бөјүк еһтирамла јанашан Нахчыван әһалиси 1937 илдә ону 100 сајлы сечки даирәсиндән 1-чи чағырыш ССРИ Али Советинә депутат көстәрмишди. Бу мүнасибәтлә мәтбуатда «Сечичиләр ССРИ Али Советинә депутатлыға көстәрдикләри намизәди јахшы танымалыдырлар» үмуми башлығы алтында Һ. һаггында рәсми дөвләт мә'луматы дәрч олунмушду. Һ. ону намизәд көстәрән нахчыванлыларла тез-тез көрүшүр, сечичиләр гаршысында чыхыш едирди. 1937 ил нојабрын 29-да Баш Норашендә, 30-да Чулфада, декабрын 1-дә Шаһбузда Һ.-ун сечичиләрлә көрүшү олмушду. 1937 илдән өмрүнүн сонунадәк Һ. Нахчыванын ичтимаи һәјаты вә талеји илә, сечичиләрин шәхси мәишәтиндән тутмуш мухтар республикада баш верән мүһүм һадисәләрә

Х. Натәван

гәдәр — һәр шејлә бир депутат вә вәтәндаш кими марагланмыш, ади шикајәт әризәсинә вә садә мәктуба да, тәбии фәлакәтә дә ләнкимәдән фәал мүнасибәтини билдирмишдир. Инчәсәнәтин инкишафына хүсуси диггәт јетирән Һ. өз вәсаити илә бир ројал алыб, мухтар республикаја бағышламышды.

1939-чу илдә тәбии фәлакәт нәтичәсиндә Әзнәбүрт вә Тәзәкәнд кәндләрини сел апармыш, колхозлара бөјүк мадди зәрәр дәјмишди. Сечичиләр Һ.-а мүрачиәт едәрәк, ондан көмәк истәмишдиләр. ССРИ Али Советинин депутаты Һ. елчиси олдуғу халгын һәјатында баш вермиш тәбии фәлакәт һаггында јүксәк дөвләт вә һөкумәт органлары гаршысында мәсәлә галдырмыш, проблеми өзүнә лајиг сәвијјәдә һәлл етмишди. Тәбии фәлакәт нәтичәсиндә дәјмиш зијанын арадан галдырылмасы, мүхтәлиф сосиал-мәдәни, мәишәт еһтијачларынын тә'мин едилмәси үчүн колхозларын һәрәсинә 200.000 манат вәсаит ајрылмасы барәдә Азәрбајчан ССР Халг Комиссарлары Советинин 1940 ил 1 апрел тарихли гәрарынын (№ 976) чыхарылмасына вә ичрасына наил олмушду.

М. Нәвваб

Не'манзадә Өмәр Фаиг, бах Өмәр Фаиг.

Не'мәтзадә (Н е' м ә т о в) Әфлатун Не'мәт оғлу (д. 1944)—режиссор. Сәнәтшүнаслыг намизәди. Азәрб. Инчәсәнәт Ин-тунун актјорлуг, Ленинград консерваторијасынын мусиги реж.-луғу факүлтәләрини битирмишдир. Азәрб. Мусигили Комедија Театрында, АОБТ-нда гурулушчу реж. ишләмишдир. 1981-чи илдә Әдән Милли Драм Театрында Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасыны «Шејх Убад» ады илә Јәмән һәјатына тәбдил едәрәк тамашаја гојмушдур.

Не'мәтов Һачыаға Әлипаша оғлу (1919—1943) — бәстәкар. Һ.-ун илк тәләбәләриндәндир. Онун «Дөјүшчүнүн анды» вәтәнпәрвәрлик маһнысы мүһарибә дөврүндә кениш јајылмыш маһнылардан иди. Һ., бүтүн тәләбәләринә олдуғу кими, Н.-а да даими мадди көмәк көстәрирди. Һәтта она бөјүк концерт ројалы бағышламышды. Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә ағыр јараланан Н. мүәллиминин мадди көмәји илә Бакыја кәтирилмиш вә бурада вәфат етмишдир.

Немирович-Данченко Владимир Иванович (1858—1943) — режиссор, театр хадими, јазычы, драматург. ССРИ халг арт. (1936). Сталин мукафатлары лауреаты (1942, 1943). К. С. Станиславски илә бирликдә Москва Бәдаје Театрыны јаратмыш, 1919 илдә һәмин театрын нәздиндә мусиги студијасы тәшкил етмишди (1926 илдән К. С. Станиславски вә В. И. Немирович-Данченко ад. Мусигили Театр). Н.-Д.-нун Һ.-ла ишкүзар әлагәләри олмушдур. Сталин мукафатлары комитәсинин сәдри Н.-Д., комитәнин үзвү Һ.-ла ичласларда тез-тез көрүшүр, Һ.-у рәһбәрлик етдији театрын премјера тамашаларына дә'вәт едирди. Н.-Д. Инчәсәнәт Ишләри үзрә Үмумиттифаг Комитәсинин нәздиндәки бәдии шуранын сәдри кими дә Һ.-ун мүзакирәләрдәки рә'ј вә фикирләри илә һесаблашырды.

Нәвваб Мир Мөһсүн Һачы Мирәһмәд оғлу (1833—1918) — шаир, рәссам, филолог, мусигишүнас вә хәттат. Шушада «Мәчлиси-фәрамушан» («Унудулмушларын мәчлиси») әдәби мәчлисинә вә «Мусигичиләр мәчлиси»нә (хәнәндә Һачы Һүсу илә биркә) башчылыг етмишдир. Гарабағын јүзә гәдәр шаири һаггында «Тәзкирәји-Нәвваб» (нәшри 1913), классик Азәрб. мусигиси һаггында «Дәр елми мусиги вүзуһ үл-әргам» («Мусиги елминдә рәгәмләрин ајдынлашдырылмасы», 1884, нәшри 1913; 2-чи нәшри 1989), һабелә әхлаги-тәрбијәви мөвзуда «Нәсиһәтнамә», «Нур үл-әнвар», астрономијаја даир «Кифајәт үл-әтфал» вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Јағлы боја илә реалист сәпкидә чәкилмиш бир чох әсәрләри, миниатүрләри, орнаментли дивар рәсмләри вар. Һ. «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәриндә Н.-ын мусигишүнаслыг саһәсиндәки фәалијјәтини јүксәк гијмәтләндирмиш, Сәфиәддин Урмәви вә Әбдүлгадир Марағидән сонра онун адыны чәкмиш, әсәрләриндә Јахын Шәрг халгларынын гәдим мусигисиндән бәһс олундуғуну гејд етмишдир.

Нәриманов Јунис Әкбәр оғлу (1895—1964) — актјор. Азәрб. әмәкдар арт. (1959). 1905 илдән М. А. Әлијевин труппасында чыхыш етмиш, Лејлинин анасы («Лејли вә Мәчнун») вә Сәнәм («О олмасын, бу олсун») ролларыны ојнамышдыр. 1917 илдә «Аршын мал алан» филминдә чәкилмишдир. Һ.-ун мәсләһәти илә балет студијасында охумуш (1920—22), онун «Лејли вә Мәчнун» вә «Әсли вә Кәрәм» операларынын рәгсләринә гурулуш вермишдир.

Нәриманов Нәриман Нәчәф оғлу (1870—1925) — јазычы, публисист, һәким, ичтимаи вә дөвләт хадими.

Гори семинаријасыны битирмиш (1890), бир мүддәт Борчалы гәзасында мүәллимлик етмиш, 1891 илдән Бакыда кениш мәдәни-маариф, әдәби-ичтимаи вә сијаси фәалијјәт көстәрмишдир. Одесса ун-тинин тибб фа күлтәсини битирдикдән сонра (1908) һәкимлик етмишдир. Бакы коммунасында шәһәр тәсәррүфаты комиссары, Азәрб. ССР ХКС-нин сәдри, Загафгазија Федерасијасы Иттифаг Совети сәдрләриндән бири, ССРИ МИК сәдрләриндән бири (1920—1925) вә с. олмушдур. Азәрб. мәдәнијјәтинин инкишафына хүсуси диггәт јетирән Н. «Јени игбал» гәзетинин 1916 ил 21 апрел сајында дәрч олунмуш мәгаләсиндә Һ.-ун «Әсли вә Кәрәм» операсы һаггында чох јүксәк фикир сөјләмишдир. Һ. да Н.-ун әдәби јарадычылығыны лајигинчә гијмәтләндирирди. О, 1917 илдә «Каспи» гәзети сәһифәләриндә сәһнә әсәрләриндән данышаркән Н.-ун адыны М. Ф. Ахундов әдәби мәктәбинин көркәмли нүмајәндәләри сырасында чәкмишдир.

Н. Нәриманов

Нәсирова Һәлимә (д. 1913) — өзбәк мүғәнниси (лирик-драматик сопрано). ССРИ халг арт. (1937). Сталин мукафатлары лауреаты (1942, 1951). Бакы Театр Техникумунда (1924—27) вә Москва консерваторијасы нәздиндә опера студијасында (1934—37) охумушдур. 1929 илдән солисти олдуғу Ә. Нәваи ад. Өзбәкистан Опера вә Балет Театрында Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрәнин партијасыны ифа етмишдир. Һ. һаггында хатирәләри («Үзејир аға чох бәсирәтли иди»—«Үзејир бәј һаггында сөз» китабында, Б., 1990) вар.

Нәчәфгулу (Нәчәфгулу Әбдүлрәһим оғлу И с м а ј ы л о в; 1923—1990) — рәссам. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1963). Мәишәт сәһнәләринин вә портретләрин, график әсәрләрин мүәллифидир. 1975 илдә Һ.-ун портретини ишләмишдир. 1977—82 илләрдә Азәрб. мәдәнијјәт хадимләринин, о чүмләдән Һ.-ун мисдән барелјефини јаратмышдыр.

Нәчәфов Камил Аббас оғлу (д. 1910) — актјор, режиссор. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). Бакы Театр Техникумуну битирмиш (1932), АОБТ-нда хорда охумушдур. 1943 илдән (фасиләләрлә) Ләнкәран Драм Театрында ишләмиш, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» (1943), «Әсли вә Кәрәм» (1944) операларыны тамашаја гојмуш, бу тамашаларда Мәчнун, Кәрәм, Кешиш ролларында ојнамышдыр.

Нәчәфов Солтан Мәммәд оғлу (1911—1981)—радио диктору. Азәрб. әмәкдар арт. (1966). Азәрб. радиосунун илк дикторларындандыр. Бәдии гираәт устасы кими танынмыш, Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларынын радио-тамашаларында апарычы кими чыхыш етмишдир. «Оху тар» адлы јазысында («Үзејир бәј һаггында сөз» китабында, Б., 1990) Һ.-ла бағлы хатирәләрини јазмышдыр.

Нәчәфова Һөкумә Јусиф гызы (д. 1911) — бәстәкар. Азәрб.-нын илк гадын бәстәкарларындандыр. 1933 илдә Һ.-ун дә'вәти илә Азәрб. Радио Верилишләри Комитәсинин халг чалғы аләтләри орк.-ндә тар чалмыш, 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишдир. Азәрб. Дөвләт Мусиги Техникумуну битирмиш (1939), 1939—41 илләрдә АДК-нын һазырлыг курсунда, 1942—48 илләрдә АДК-нын халг мусигиси шө'бәсиндә Һ.-дан дәрс алмышдыр. Јарадычылығында маһны вә романслар мүһүм јер тутур.

«Нәшри-маариф» — 1906—1917 илләрдә Бакыда Һ. З. Тағыјевин сәдрлији илә фәалијјәт көстәрмиш хејријјә чәмијјәти. Чәмијјәт маарифи јајмаг мәгсәдилә ибтидаи мәктәбләр, китабхана вә гираәтханалар ачыр, јетимләрин, јохсул ушагларын тәһсил хәрчини өдәјирди. «Н.-м.» һәр ил ән'әнәви пуллу мусамирәләр тәшкил едирди. Бу мусамирәләрин програмына һәмишә Һ.-ун «Лејли вә Мәч-

Нәчәфгулу. "Ү. Һачыбәјовун портрети" 1975.

нун», «Рүстәм вә Сөһраб», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Әсли вә Кәрәм» вә с. операларындан, «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад». «Аршын мал алан» мусигили комедијаларындан парчалар дахил едилирди. Мүсамирәләрдән јығылан вәсаит јалныз хејријјәчилик мәгсәдләринә сәрф олунурду.

Низами Кәнчәви (тәхәллүсү; әсл ады—Илјас Јусиф оғлу; 1141—1209) — шаир вә мүтәфәккир. Фарс дилиндә јазмышдыр. Шәрг тәзкирәчиләринин 20 мин бејт һәчминдә олдуғуну гејд етдикләри диванындакы ше'рләрин чох аз бир һиссәси дөврүмүзәдәк кәлиб чатмышдыр. Н. К. дүнја әдәбијјаты тарихинә «Хәмсә» ады илә мәшһур олан беш өлмәз поеманын— «Сирләр хәзинәси» (1177), «Хосров вә Ширин» (1180), «Лејли вә Мәчнун» (1188), «Једди көзәл» (1196), «Искәндәрнамә» (тәгр. 1203) мүәллифи кими дахил олмушдур. Јарадычылығы әдәбијјат вә инчәсәнәтин мүхтәлиф нөв вә жанрларынын инкишафында әһәмијјәтли рол ојнамыш, бир чох сәнәткар үчүн илһам мәнбәји олмушдур. Һ. шаирин сөзләринә «Сәнсиз» (1941) вә «Севкили чанан» (1943) романс-гәзәлләрини бәстәләмишдир. Н. К.-нин өлмәз сөзләри, Һ.-ун бәнзәрсиз мелодик мусигиси вә Бүлбүлүн гүдрәтли сәси илә үзви сурәтдә бирләшәрәк е'чазкар сәнәт нүмунәләринә чеврилән бу романслар динләјичиләрин гәлбиндә вә руһунда өзләринә әбәди јува салмышлар. Бә'зи мә'луматлара көрә Һ. «Искәндәрнамә» мөвзусунда опера бәстәләмәкдә истәмишдир.

Г. Халыгов. "Низами Кәнчәви". 1940.

Нијази (сојады Т а ғ ы з а д ә-Һ а ч ы б ә ј о в) Зүлфүгар оғлу (1912—1984) — дирижор, бәстәкар, ичтимаи хадим. ССРИ халг арт. (1959). Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1982),

Сталин мүкафатлары (1951, 1952), Ү. Һачыбәјов ад. Азәрб. Дөвләт мүкафаты (1967), Бејнәлхалг Неһру мүкафаты (1974) лауреаты. Һ.-ун гардашы оғлудур. Н.-нин мусигичи кими формалашмасында Һ.-ун бөјүк ролу олмушдур. Н. Азәрб. Дөвләт Симфоник Орк.-нин тәшкилиндә фәал иштирак етмиш, 1932 илдән (фасиләләрлә) орк.-ин бәдии рәһбәри вә баш дирижору олмушдур. О, АОБТ-нын дирижору (1937—48, 1951—52), директору, бәдии рәһбәри вә баш дирижору (1958—59, 1961—65), Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын директору (1979 илдән) иди. Азәрб. бәстәкарларынын бир чох әсәри, о чүмләдән Һ.-ун «Короғлу» операсы онун трактовкасында Азәрб. мусигисинин гызыл фондуна дахилдир. Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын јени редаксијасыны һазырламышдыр.

Николски Васили Алексејевич (1882—1967) —мүғәнни (бас). Азәрб. халг арт. (1934). 1919 — 1952 илләрдә АОБТ-нын солисти олмушдур. Опера сәһнәсиндә рус вә Азәрб. дилләриндә чыхыш етмиш, Һ.-ун «Короғлу» операсында Ибраһим хан (Азәрб вә рус дилләриндә), «Әсли вә Кәрәм» операсында Гара кешиш партијаларыны мәһарәтлә охумушдур.

«Ничат» — мәдәни-маариф хејријјә чәмијјәти. 1906—1917 илләрдә Бакыда фәалијјәт көстәрмишдир. Һ. бу чәмијјәтин үзвү олмуш, онун мәктәбләриндә мүәллимлик етмишдир. Чәмијјәтдә тез-тез, әдәбијјат вә театр бөлмәсинин үзвү олан Һ.-ун бенефис кечәләри кечирилирди. 1910 илдә Һ. З. Тағыјев театрынын јубилеји мүнасибәтилә «Н.» чәмијјәтинин тапшырығы илә Һ. јубилјарын шәрәфинә марш бәстәләмишди. Һ. мусиги тәһсилини давам етдирмәк үчүн Москваја вә Санкт-Петербурга кетмәк истәркән мадди чәһәтдән өзүнү тә'мин етмәк мәгсәдилә илк әсәрләринин сәһнәјә гојулмаг һүгугуну «Н.»-а вермәк һаггында һәмин чәмијјәтлә мүгавилә бағламышды. Бунун мүгабилиндә тәһсил алдығы мүддәтдә «Н.» ону мадди чәһәтдән тә'мин етмәли иди. «Лејли вә Мәчнун» вә «Шејх Сән'ан» опералары, «Әр вә арвад» мусигили комедијасы «Н.» чәмијјәтинин вәсаити илә тамашаја гојулмушду. Лакин 1912 вә 1913 илләрдә Москва вә Петербургдан јаздығы мәктублардан көрүнүр ки, «Н.» чәмијјәти она лазыми көмәк көстәрмәдијиндән Һ. мадди чәһәтдән чәтинлик чәкмишди. Одур ки, Һ.-ла чәмијјәт арасында мүнагишә јаранмышды. Бәстәкар бу барәдә «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»ја гәдәр» адлы мәгаләсиндә («Бакински рабочи» гәзети, 16 март 1938 ил) бәһс етмишдир.

«Новоје времја» — Русија империјасынын күндәлик рәсми гәзети. Санкт-Петербургда нәшр олунурду (1868—1917). Һ. башга дөвләтләрин, халгларын сијаси һәјатына һәјасызлыгла мүдахилә едән «Н. в.»-нын шовинист редакторларыны, еләчә дә онун «гырх бичлик илә» хәбәр јазан мүхбирләрини Русија һөкумәтини Иран, Түркијә вә Гафгаз халгларынын ишләринә гарышмаға тәһрик етдикләри, башга милләтләрә мүнасибәтдә зүлм вә зор ишләтмәји мәсләһәт көрдүкләри үчүн амансыз сатира атәшинә тутурду. Фелјетонларын бириндә Һ. гәзетин баш редактору Суворинин бајгуш адландырмыш, башга бир јазысында исә интригачы мүхбир Меншикову ов итинә охшатмышды: «Рус «Молла Нәсрәддин»ләри «Новоје времја» илә Меншиковун шәклини чәкәндә һәмишә бир адам вә јанында бир ов ити чәкирләр ки, адамдан мәгсуд «Новоје времја» олуб, јанындакы да Меншиковдур. Саһибинин јанында дуруб, гысгырдылмаға мүнтәзирдир ки, о саат һүрсүн...» («Иршад», 19 ијун 1908, № 91).

О

«О олмасын, бу олсун» — Һ.-ун икинчи мусигили комедијасы (1911). Бәстәкарын 19 әсрин сону—20 әсрин әввәлләри Азәрб. һәјатынын, мәишәтинин гүсурларыны кәскин ифша едән 4 пәрдәли (әввәлчә 3 пәрдәли иди) әсәридир. Бурада мүфлисләшән вә мә'нәвијјатча дүшкүнләшән задәканлығын хәсислији, пулун күчүнә фанатик инамы илә сечилән варлы тачир зүмрәси илә иттифага кирмәк чәһди инандырычы тәсвир олунмушдур. Инсанын мә'нәви азадлығы вә ләјагәти уғрунда мүбаризә апаран, пулун һөкмранлығы вә сосиал-мәишәт гајдаганунлары илә барышмајан јени нәслин нүмајәндәләри «әски» чәмијјәтә гаршы гојулмушдур. Әсәрдә мусиги мүһүм драматуржи рол ојнајыб, һадисәләрин кедишатына фәал јардым көстәрир, гәһрәманларын характеристикасыны дәринләшдирир. Бурадакы мәнфи гәһрәманлар арасында пулуна көрә «јухары» тәбәгәләрин һөрмәт бәсләдији тачир Мәшәди Ибад әсас образдыр. Онун мусиги партијасы ән'әнәви халг маһны-рәгс һаваларына әсасланан орижинал пародија үзәриндә гурулмушдур. «Узундәрә» лирик халг рәгсинин бир гәдәр дәјишдирилән мелодијасындан истифадә олунмуш вә Мәшәди Ибадын илкин характеристикасыны верән «Мән нә гәдәр, нә гәдәр гоча олсам да» маһнысы бу јөндәмсиз, чиркин тачирин ифасында ифрат мүбалиғәли сәсләнир. Әсәрин сонунчу пәрдәсиндә тәкрарланан бу маһны Мәшәди Ибадын мә'нәви мәғлубијјәтини көстәрир. Галан мәнфи образлар күтләви мусиги портрети—сәһнәдә чәрәјан едән һадисәләрә тәбии сурәтдә гошулан хор парчалары илә сәчијјәләндирилир. Әсәрин ән парлаг сатирик сәһнәләриндән бири Мәшәди Ибадын «горхунч» достларынын (бир-бирини севән Сәрвәрлә Күлназы һәдәләјән шәһәр гочуларынын) коллектив образыны тәсвир едән тәмтәраглы-тәнтәнәли «Еј кимсән орда, ач гапыны!» марш-хорудур. Биринчи пәрдәдә Рүстәм бәјин гонагларынын далашма сәһнәсиндә мусигиси һај-күј вә вурнухма мәнзәрәсини әкс етдирән хор әламәтдардыр.

Бу әсәрдә Һ. илк дәфә олараг лирик образларын фәрди аләмини әкс етдирән маһны-арија характерли мелодијалар јаратмышдыр. Мүсбәт образлар, һәм дә, Фүзулинин гәзәлләриндән истифадә олунан дуетләрлә сәчијјәләндирилир. Сәрвәр вә Күлназын дәрин, сәмими һиссләрини ачыглајан зәриф, хәјалпәрвәр мусиги пар-

"О олмасын, бу олсун" мусигили комедијасынын афишасы. 1911.

"О олмасын, бу олсун" мусигили комедијасындан сәһнәләр.

"О олмасын, бу олсун" мусигили комедијасындан сәһнәләр.

тијалары «Аршын мал алан» вә «Короғлу»нун арија үслубуна јол ачмышдыр. Һ. бу мусигили комедијасында илк дәфә олараг гәһрәманларын әһвали-руһијјәсини дејил, характерини тәчәссүм етдирмәк јолу илә кедәрәк, мусиги образларынын фәрдиләшдирилмәсинә наил олмушдур. Бәстәкарын мелодик истеʼдады бу әсәрдә парлаг тәзаһүрүнү тапмышдыр. Комедијанын ајры-ајры парчалары кениш шөһрәт газанмыш вә мүстәгил әсәрләр кими ифа олунур.

Әсәрин илк тамашасы 1911 ил апрелин 25-дә Бакыда олмушдур. Баш ролларда М. А. Әлијев (Мәшәди Ибад), Һ. Сарабски (Сәрвәр) вә Ә. Ағдамски (Күлназ) ојнамышлар. Тамашаја Һ. өзү дирижорлуг етмишдир. Сонралар мусигили комедија мүхтәлиф дилләрә тәрчүмә олунмуш, Загафгазија шәһәрләриндә, Түркијәдә, Болгарыстанда, Јәмәндә вә с. тамашаја гојулмушдур. Әсәрин әдәби мәтни илк дәфә 1912 илдә Бакыда, Оручов гардашлары мәтбәәсиндә нәшр олунмушдур. Мусигили комедија 2 дәфә екранлашдырылмышдыр.

«О олмасын, бу олсун» — Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында бәдии филм. Илк дәфә 1919 илдә Јалтада А. Ханжонковун студијасында реж.-лар В. Папазјан вә И. Лакка тәрәфиндән екранлашдырмаға башланмыш, лакин чәкилиш баша чатдырылмамышдыр.

1956 илдә Бакы киностудијасында Сабит Рәһманын ссенариси үзрә 9 һиссәли, рәнкли, сәсли бәдии филм чәкилмишдир. Реж. Һ. Сејидзадә, баш оператору Ә. Атакишијев, рәссамлары Ч. Әзимов вә Н. Зејналов, мусиги редактору Ф. Әмиров иди. Баш ролларда Ә. Ағајев, А. Мирзәгулијев, Т. Көзәлова, А. Кәрајбәјли, Б. Шәкинскаја, М. Сәнʼани, И. Әфәндијев, М. Мәрданов, И. Османлы, Ә. Әһмәдов вә б. чәкилмишдир. Филмин јарадычылары мусигили комедијаны екранлашдыраркән әсәрин һәм идеја мәзмуну, һәм дә партитурасына бөјүк еһтирамла јанашмышлар. Реж. Һ. Сејидзадә әсәрин гәһрәманларына ујғун көзәл актјор һејʼәти сечмиш вә бунунла да чох чанлы, реалист образлар јаратмаға мүвәффәг олмушдур.

"О олмасын, бу олсун" бәдии филминдән кадрлар.

Оганезашвили Александр Александрович (1889—1932) — каманчачалан. Миллијјәтчә ермәнидир. 1905 илдән Ҹаббар Гарјағды оғлу вә Г. Пиримовла бирликдә триода чалмышдыр. 1907 илдә тарзән Узун Зејналла бирликдә «Лејли вә Мәҹнун» операсынын тамашасы үзәриндә апарылан илк һазырлыг ишләриндә иштирак етмиш, лакин тезликлә Һ. онларын хидмәтиндән имтина етмишдир. Һ.-ун операларынын мүвәффәгијјәтләриндән һәвәсләнән О. 1911 илдә «Фәрһад вә Ширин» операсыны бәстәләмиш, лакин опера чох чидди тәнгидләрә мә'руз галараг, тез бир заманда сәһнәдән көтүрүлмүшдүр. 20-чи илләрдә Һ.-а гаршы гәрәзли мүбаризә апаранлардан иди.

Оленскаја бачылары [Александра Никитична (?—?) вә Јевкенија (Јева) Никитична (1900—1959)]—Азәрб. сәһнәсиндә чыхыш едән рус мәншәли актрисалар. Һ.-ун «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» операсында, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында чыхыш едән илк гадын актрисалардыр. Һ. көзәл сәси олан Александра үчүн Күлчөһрә партијасыны јенидән ишләмишдир. О. б. 1918—19 илләрдә З. вә Ү. Һачыбәјов гардашларынын труппасында фәалијјәт көстәрмишләр. 1917 илдә реж. Б. Светловун чәкдији «Аршын мал алан» филминдә Александра—Асја, Јевкенија исә Телли ролларында чәкилмишләр. Јевкенија 20-чи илләрдән драм актрисасы кими даһа чох шөһрәт газанмыш, Әмәк Гәһрәманы (1927) вә Азәрб. халг арт. (1949) фәхри адларына лајиг көрүлмүшдүр.

Опера—мусигили драм сәнәти жанры. Һ.-ун јарадычылығында мүһүм јер тутур. 20 әсрин әввәлләриндә Азәрб. бәдии јарадычылығында, хүсусилә әдәбијјатда мүһүм дәјишикликләр баш вермишди. Тәмәли М. Ф. Ахундов тәрәфиндән гојулан Азәрб. драматуркијасы сүр'әтлә инкишаф едирди. Дөврүн әдәби-бәдии јарадычылыг просеси үчүн тәнгиди реализм вә ичтимаи сатира сәчијјәви иди. Бу исә тәбии вә ганунаујғун олараг бәдии јарадычылығын ән демократик нөвләриндән олан театр сәнәтинин инкишафына әлверишли зәмин јарадырды. Бу дөврдә Азәрб. мусиги мәдәнијјәтиндә дә әһәмијјәтли дәјишикликләр баш верирди. Ири сәнаје мәркәзинә чеврилмиш, мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләринин, харичи иш адамларынын јашадығы Бакыда Авропа мусиги мәдәнијјәтинин јени очағы формалашырды. Бурада мүхтәлиф О. труппалары гастрол сәфәрләри илә чыхыш едир, шәхси мусиги театрларында бир сыра рус вә Авропа бәстәкарларынын әсәрләри тамашаја гојулурду. Бир чох көркәмли мүғәнни вә мусигичиләр Бакыја гастрола кәлирдиләр. Бакыда интишар тапан Авропа мусигиси кениш халг күтләләринә јад олса да, Азәрб.-да милли мусигили театрын јаранмасына тәкан верди. Әсрләр боју јаранмыш вә инкишаф етмиш Азәрб. милли мусиги мәдәнијјәтинә театр сәнәти елементләри дә хас иди. Бу елементләрин бир чох нүмунәләринә кичик сәһнәчикләри хатырладан халг маһныларында, мусиги, поезија, рәгс, театр үнсүрләрини өзүндә бирләшдирән ашыг сәнәтиндә, дини вә мәишәт мәрасимләриндә, халг кукла театрында да раст кәлмәк олар. Епик-фачиәви мөвзуја әсасланан «Шәбеһ» дини тамашалары да өзүнәмәхсус биткин мусигили-драматик пјесләридир. О. сәнәтинин илкин шәртләри, фәлсәфи-үзви образлары, онларын дахили аләмини һәссаслыгла ифадә едән мусиги илә поезијанын, вокал илә инструментал сәнәтин үзвү вәһдәтини сәчијјәләндирән муғамда да мөвчуддур. Милли мусигинин зәнкинлији Авропа мусиги мәдәнијјәти дәјәрләринин Азәрб.-ын мусиги сәнәтинә дахил олмасы, јени ичтимаи-сијаси вә мәдәни һәјатын сүр'әтли инкишафы мүхтәлиф мусиги системләринин гаршылыглы әлагә вә синтезинә имкан јарадан бәдии мүһити формалашдырырды. Бу просесин илк гарангушу Шушада 1897 илдә Ә. Һагвердијевин мусигили-әдәби дәрнәјиндә Фүзулинин поемасы үзрә көстәрилмиш «Мәҹнун Лејлинин мәзары үстүндә» мусигили сәһнәчији олду. Лакин Азәрб.-да О. сәнәтинин әсасыны Һ. гојмушдур. Һ. узагкөрәнликлә өз бәстәкарлыг јолуну мәһз О.-дан башлады. Бу, тәкчә Һ. үчүн дејил, һәм дә јени мусиги мәдәнијјәти үчүн гејри-ади вә надир јарадычылыг башланғычы иди. Бәдии дујум вә узагкөрәнлик Һ.-а илк милли О.-лары өзүнәмәхсус муғам О.-лары кими мүәјјәнләшдирмәјә, мусиги материалы кими шифаһи ән'әнәви Азәрб. мусигиси нүмунәләриндән истифадәјә сөвг етди. Авропа О. јарадычылығынын илк нүмунәләри кими, Һ.-ун илк О.-лары да идеја-мәзмунча мүасир дөврүн мүхтәлиф ичтимаи-мә'нәви һадисәләри илә сәсләшән гәдим сүжетләрә әсасланмышды. «Лејли вә Мәҹнун» (1908), «Рүстәм вә Сөһраб» (1910) О.-ларынын әсасында классик Шәрг поезијасы (Фүзули, Фирдовси) дурур. «Шејх Сән'ан» (1909), «Һарун вә Лејла» (1915) О.-ларынын сүжети халг рәвајәтләринә әсасланыр. «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» (1912) О.-сынын әдәби әсасыны Азәрб. халг нағылы тәшкил едир. «Әсли вә Кәрәм» (1912) О.-сы ејниадлы ашыг дастаны мотивләри әсасында бәстәләнмишдир. Демәк олар ки, бүтүн муғам О.-лары өлүмдән гүввәтли олан үлви инсан һиссләрини тәрәннүм едән лирик фачиәләрдир. Бүтүн муғам О.-лары үчүн сәчијјәви олан инсанын, шәхсијјәтин мә'нәви азадлығы уғрунда мүбаризә идејасы, сәдагәтли мәһәббәтин илһамлы вәсфи пафосу, онлары ваһид О. силсиләсиндә бирләшдирмәјә имкан верир.

Һ.-ун еркән О.-ларында шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинин бүтүн жанрларынын (маһны, рәгс, ашыг сәнәти, муғам) нүмунәләри топланмышдыр. Бу бахымдан муғам О.-лары Азәрб. халг мусигисинин чохәсрлик инкишаф јолуну үмумиләшдирәрәк онун јени—бәстәкарлыг сәнәтинин формалашмасында фундаментал әһәмијјәтини габарыг шәкилдә әкс етдирдиләр. Бунунла да һәмин О.-лар милли мусиги мәдәнијјәтинин тарихи инкишафынын ганунаујғун давамы кими бәстәкар јарадычылығына тәбии кечиди тә'мин етди. Һ.-ун еркән О.-ларына дахил етдији мүәллиф материалы (әсасән муғам сәһнәләри арасындакы орк. кечидләри) шифаһи ән'әнәли мусиги илә бәстәкар јарадычылығы нүмунәләринин јанашы мөвчудлуғу имканыны әкс етдирирди. Һ. баша дүшүрдү ки, муғам О.-сы Азәрб.-да бәстәкарлыг фәалијјәтинин еркән мәрһәләсинин мәһсулу ола биләр. Мусиги сәнәтинин бу мүрәккәб нөвүнүн әсас тәләбләринә чаваб верә биләчәк милли О.-нын јазылмасы үчүн исә бөјүк јарадычылыг тәчрүбәси, сәнәткарлыг лазымдыр. Тәсадүфи дејил ки, Һ. Москвада вә Петербургда мусиги тәһсилини давам етдирир, мүтәмади олараг өз үзәриндә чалышыр, бәстәкар јарадычылығынын ән мүхтәлиф саһәләрини дәриндән өјрәнирди. Ејни заманда Һ. кичик жанрларда —маһны, камера мусигиси, һәмчинин кантата, симф. вә халг чалғы аләтләри орк.-ләри үчүн мусиги саһәсиндә дә исте'дадыны сынајыр, милли вә Авропа мусиги системләринин јени синтез формаларыны арајыб-ахтарыр, тапырды. Һ.-ун гајнар јарадычылыг ишинин зирвәси — «Короғлу» О.-сы (1932—1936) олду. Лирик-тракик О.-дан сонра Һ. гәһрәманлыг епосуна мүрачиәт етди. «Короғлу» Авропа бәстәкар јарадычылығында формалашмыш ән'әнәви мусигили-сәһнә формалары (хор, орк. фрагментләри, арија, ариозо, речитатив, вокал ансамбллар, лејтмотив комплексләр) әсасында јазылмыш О.-дыр. Бунунла белә о, әсл милли О.-дыр. Онун бүтүн мусигиси шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинин классик ганунаујғунлугларынын Авропа бәстәкар јарадычылығынын типик кејфијјәтләри аспектиндә фәал, фәрди ишләнмәсинә сөјкәнән мүәллиф мусигисидир. «Короғлу»дан сонра Һ.-ун јарадычылыг планларында мүасир вә тарихи мөвзуларда башга О.-ларын да — «Бабәк», «Фирузә», Бөјүк Вәтән мүһарибәсинә һәср олунмуш О. вә с. јазылмасы да вар иди.

Һ.-ун О. јарадычылығынын ән'әнәләрини Азәрб. бәстәкарларынын јени нәсли — Г. Гарајев, Ч. Һачыјев, Ф. Әмиров, Нијази, Ҹ. Ҹаһанкиров вә б. лајигинчә давам етдирмишдир. Һ.-ун О. јарадычылығы мүасир дүнја мусиги мәдәнијјәтинин ән мараглы вә гијмәтли сәһифәләриндәндир.

Бах, һәмчинин Һ.-ун ајры-ајры опералары һагда мәгаләләрә.

«Опера вә драмын тәрбијәви әһәмијјәти һаггында. Чаваб әвәзинә» —Һ.-ун мәгаләләри. «Каспи» гәзетинин 1917 ил 256 вә 260-чы сајларында рус дилиндә дәрч олунмушдур. Һ.-ун Әсәд Мәммәдов-Әһлијевин «Каспи» гәзетиндә дәрч етдирдији «Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти» мәгаләсинә чаваб тә'риги илә јазылмыш мәгаләләриндәндир (Һ.-ун бу мүнасибәтлә јаздығы биринчи мәгаләси «Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти һаггында» адланырды). Тәрбијәви әһәмијјәтинә көрә драмын үстүн олдуғуну сүбут етмәјә чалышан Мәммәдов-Әһлијев белә бир дәлил кәтирирди ки, «...әввәлчә фачиә, сонра драм мејдана чыхыб инкишаф етмишдир, мелодрам вә сәһнә сәнәтинин башга нөвләри исә артыг һәм әгли, һәм дә естетик инкишафын мүәјјән мәрһәләсинин мәһсулудур». Бу фикри рәдд едән Һ. билдирирди ки, һәлә «Узаг кечмишдә театр характери дашыјан һәр бир тамаша һөкмән нәғмә вә мусиги илә мүшајиәт олунурду». Һ. гејд едирди ки, «бизим «Шахсеј» мистеријамыз да «Шәбиһ» адланан сәһнә тамашасы шәклини алараг вокал, бә'зи јерләрдә исә инструментал мусиги илә мүшајиәт олунур». О, сүбут едирди ки, сәһнә сәнәтинин

мүасир нөвләринин рүшејмләри паралел инкишаф етмиш, әсрләр кечдикчә мүсгәгил формалара (мусигили драм үнсүрү — опера, оперетта,ораторија, драм үнсүрү исә — драм, фачиә, комедија вә с.) ајрылмышлар. Мусигили әсәрләрин тамашачылара бөјүк тә'сир көстәрдијини билдирән Һ. ону да гејд едирди ки, «...мән һеч дә тәкчә мусигили сәһнә әсәрләринин тәрәфдары дејиләм. Ичтимаијјәтин тәрбијәси үчүн фачиә дә, драм да, комедија да, опера да, оперетта да лазымдыр». Һ. гәтијјәтлә билдирирди ки, тамашаја гојулан әсәрләр һәјатымызын тәкчә әхлаги чәһәтләрини тәрбијә етмәмәли, һәм дә естетик һиссләр ашыламалыдыр.

М. С. Ордубади

Һ. гәзетин 260-чы сајында чап олунмуш үчүнчү вә сонунчу мәгаләсиндә Мәммәдов-Әһлијевин «...опералар исә әслиндә ејни драмлардан ибарәтдир, анчаг опералара мусиги ширәси гатылмышдыр...» ифадәсинә чаваб верәрәк јазырды ки, операнын мүрәккәб, драмын исә садә олдуғуну сөјләмәк тамашачыны алдатмаг демәкдир. Һеч кәс операнын драма нисбәтән даһа фајдалы олдуғуну да сүбут етмәјә чалышмамалыдыр: «...истәр бәдии мусиги әсәри, истәрсә дә бәдии нәзм әсәри олсун, — фајдалыдыр...». Опереттаја мәнфи мүнасибәт бәсләјән оппонентини тәнгид едән Һ. билдирир ки, һәтта дүнја шөһрәтли бир сыра бәстәкарлар да оперетта јаратмышлар. Һ. оппонентини театр сәнәтимизин тарихини билмәмәкдә күнаһландырыр вә јазырды ки, М. Ф. Ахундов, Ә. Һагвердијев, Н. Б. Вәзиров, Н. Нәриманов вә б.-нын комедија вә драмлары, рус дилиндән, әчнәби дилләрдән тәрчүмә олунмуш, игтибас едилмиш бир чох әсәрләр опера вә оперетталарын мејдана чыхмасындан хејли әввәл һәјатымызын мә'нәви-бәдии тәләбатыны өдәмиш вә инди дә өдәмәкдәдир.

«Ордан-бурдан» — Һ.-ун илк дәфә 1906 илдә «Иршад», сонралар исә «Тәрәгги» (1908—1909), «Игбал» (1912), «Јени игбал» (1915—1916), «Азәрбајчан» (1918—1920) гәзетләриндә мәшһур «Филанкәс» имзасы илә дәрч етдирдији фелјетон вә сатирик миниатүрләрин үмуми башлығы. Онун «Һәгигәт» (1909—1910) гәзетиндәки јазылары исә «О.-б.» әвәзинә «О јан-бу јан» сәрлөвһәси вә «Филанкәс»и јада салан «...кәс» имзасы илә чап олунур, ја да сатирик миниатүрләр садәчә олараг садаланырды: бир, ики, үч, дөрд, беш...

1981 илдә «Јазычы» нәшријјатында Һ.-ун «Ордан-бурдан» адлы фелјетонлар топлусу чап олунмушдур.

Ордубади Мәммәд Сәид Һачаға оғлу (1872—1950)—јазычы, шаир, публисист, драматург, ичтимаи хадим. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1938). Әдәби јарадычылыға ше'рлә башламышдыр. «Бәдбәхт милјончу, јахуд Рзагулу хан Фирәнкимәаб» (1914) әсәри Азәрб. әдәбијјатында илк романлардандыр. О, Азәрб. әдәбијјатында тарихи роман жанрынын баниси, «Гылынч вә гәләм» (1946—1948) вә дөрдчилдлик «Думанлы Тәбриз» (1933—1948) романларынын мүәллифи кими мәшһурдур. Һ.-ла јарадычылыг әлагәси сахламыш, «Короғлу» операсынын либреттосуну (Һејдәр Исмајыловла биркә) јазмышдыр.

Османлы Исмајыл Осман оғлу (1902—1978) — актјор. Азәрб. халг арт. (1949), ССРИ халг арт. (1974). 1929 илдән өмрүнүн сонунадәк АДТ-нда чалышмыш, бүтөв бир образлар галерејасы јаратмышдыр. Һ.-ун ејни-

И. Османлы "О олмасын, бу олсун" филминдә гәзетчи Рза ролунда.

адлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш «О олмасын, бу олсун» филминдә өз дилинә хор бахан, мәсләксиз вә пулкир гәзетчи Рза ролуну мәһарәтлә ојнамышдыр.

Ө

«Өвраги-нәфисә» — ајлыг әдәбијјат вә инчәсәнәт журналы. 1919 илин март-август ајларында Бакыда (чәми 6 нөмрә) нәшр едилмишдир. Нашири З. Һачыбәјов, редакторлары З. Һачыбәјов вә Ә. Мүзниб иди. Журналда Азәрб.-ын әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләринин һәјат вә јарадычылығы, театр тамашалары һаггында јазылар верилирди. Һ. «Ө.-н.»-нин јүксәк сәвијјәдә бурахылмасы илә јахындан марагланырды.

«Өз гәдримизи билмирик» — Һ.-ун мәгаләси. «Һәгигәт» гәзетинин 1910 ил 1 јанвар тарихли 1-чи сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгаләдә бизим милләтин дә ичиндә Авропадакы кими ағыл, фәрасәт вә габилијјәтләри илә тәкчә өз милләтләринә дејил, бәлкә үмуминсанијјәтә һәм мадди, һәм мә'нәви хејир вә мәнфәәт јетирә билән шәхсләрин варлығы тәсдиг едилир. Арамызда Шекспир исте'дадына малик, Едисон ихтираларына саһиб ола биләчәк, бүтүн милләтә хејир вә мәнфәәт јетириб, халгы башыуча едә биләчәк адамларын олдуғуну инамла сөјләјән мүәллиф, ичәрисиндә јашадығымыз мүһитин, шәраитин даһиләрин јетишмәси үчүн мүсаид олмадығыны көстәрир. Мәгалә «вахтдыр ки, даһа биз өз инсанлығымыза диггәт јетирәк!» — сөзләрилә тамамланыр.

«Өз һалымыздан» — Һ.-ун мәгаләси. «Һәгигәт» гәзетинин 1910 ил 14, 16, 18 апрел тарихли 82, 84, 85-чи сајларында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Һ.-ун өзүнүн шәхси һәјаты, мәишәти вә јарадычылығына аид өртүлү ејһамлар бол олан мәгаләдә «милләтпәрәстлик нәдир вә нечә баша дүшүлмәлидир», «елм вә фәнн саһибләри, инчәсәнәт хадимләри халга нә илә гуллуг етмәли вә онларын әмәји нечә гијмәтләндирмәлидир» кими халгын милли тәрәггиси, тәһсили, фикри инкишафы вә руһи тәрбијәси илә бағлы мүһүм мәсәләләр һәјати, тарихи һадисәләрдән, милләтин, һәтта бәшәријјәтин тәрәггисинә хидмәт етмиш көркәмли шәхсијјәтләрин һәјатындан кәтирилән мисалларла әтрафлы шәрһ олунур.

Өмәр Фаиг (Н е' м а н з а д ә Өмәр Фаиг; 1872—1937) — «молланәсрәддинчи» публисист, маарифчи, ичтимаи хадим. Журналистлик фәалијјәтинә Тифлисдә нәшр олунан «Шәрги-Рус» (1903—1905) гәзетиндә башламышдыр. «Молла Нәсрәддин» журналынын вә «Гејрәт» мәтбәәсинин јарадычыларындандыр. 1906—10 илләрдә Ҹ. Мәммәдгулузадә илә бирликдә «Молла Нәсрәддин» журналыны идарә етмишдир. Һ. 1919 илдә АДР һөкумәтинин тәркибиндә тә'сис едилән Мүлкијјә баш мүфәттишлијинә Ө. Ф.-ин рәис тә'јин олунмасыны бөјүк рәғбәт һиссилә гаршыламыш, «бүтүн Азәрбајчанда мәшһур, фәдакар, доғручу олдуғу һеч кәсдә шәкк вә шүбһә доғурмајан е'тибарлы вә мөһтәрәм» Ө. Ф.-ин бу вәзифәјә тә'јин едилмәсини Азәрб. парламанынын ән әдаләтли гәрарларындан бири адландырмышды («Азәрбајчан», 25 сентјабр, 1919).

Өмәр Фаиг

П

З. П. Палиашвили

Палиашвили Захари Петрович (1871—1933) — күрчү бәстәкары, дирижор, педагог. Күрчүстанын халг арт. (1925). Күрчү классик мусигисинин баниләриндәндир. Тбилиси консерваторијасынын проф. (1919 илдән) вә директору (1919, 1923, 1929—32) олмушдур. «Абесалом вә Етери» (1918), «Даиси» (1923), «Латавра» (1927) операларынын, кантата, сүита, хор, романс, халг маһны ишләмәләри вә с. мүәллифидир. Бир нечә дәфә Бакыја гастрол сәфәринә кәлмиш вә һәр дәфә Һ.-ун гонағы олмушдур. Һ. да Тифлисә кедәндә һәмишә П.-нин гонағы оларды.

Ч. Пашајев

Панченко Павел Михајлович (1907—1954) — рус шаири. 1937 илдә рус дилиндә «Азәрбајчан поезијасы антолокијасы»нын нәшринә һазырлыгла әлагәдар бир груп рус шаири илә Бакыја кәлмиш, Низами Кәнчәви, М. П. Вагиф, М. Ф. Ахундов, Сејид Әзим Ширвани, Сәмәд Вурғун, Рәсул Рза вә б.-нын, хүсусилә М. Ә. Сабирин әсәрләрини, халг маһныларыны, ашыг поезијасы нүмунәләрини, халг дастанларыны тәрчүмә етмишдир. Орижинал ше'рләриндә халгымыз, онун һәјат, мәишәт вә мәдәнијјәти һаггында һәгигәти сөјләмишдир. Азәрб. әдәбијјаты вә инчәсәнәтинин классикләринә, о чүмләдән Һ.-а һәср олунмуш ше'рләри вар. Һ.-ун Низами Кәнчәвинин сөзләринә бәстәләдији «Сәнсиз» вә «Севкили чанан» романс-гәзәлләринин мәтнини рус дилинә чевирмишдир.

«Партијаларымыза» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1918 ил 3 декабр тарихли 55-чи сајында «Һачыбәјли Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Ичтимаи һәјатда чохпартијалылығы гәбул едән мүәллиф ејни заманда билдирир ки, әкәр «бир партија бир милләтин азадлығы әлејһинә чалышарса вә о милләти дикәр бир милләтин вә ја бир нечә худсәр адамын һөкмү алтында гул етмәк «истәсә», о партија инсанијјәтә дүшмәндир». Мәгаләдә Азәрб. һөкумәтини истеһза, милләтимизи тәһгир едән, өлкәмизи әсарәтә салмаг, јеримизи-јурдумузу тәләф, мал вә мүлкүмүзү гарәт етмәк истәјән, өзүмүзү Бичерахов гошуну илә һәдәләјән «Знамја труда» гәзети, ону нәшр едән сол есерләр тәнгид олунур.

Пашајев Чамал Мәммәд оғлу (1895—1953) — журналист. Ихтисасча игтисадчы иди. Һ.-ун бөјүк бачысы Сајад ханымын бөјүк оғлудур. Кәнч јашларындан мусигијә бөјүк һәвәс көстәрмиш, Һ.-ун тәклифи илә бир мүддәт «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејлинин атасы партијасыны ифа етмишдир. 1934—39 илләрдә Һ.-ун шәхси катиби, 1939 илдән өмрүнүн сонунадәк Азәрб. Бәстәкарлар Иттифагынын катиби вәзифәсиндә ишләмишдир.

Пашајева Мәһбубә Мәммәд гызы (1905—1970) — мүғәнни (сопрано). Һ.-ун бөјүк бачысы Сајад ханымын

М. Пашајева "Короғлу" операсында Ханәндә гыз ролунда.

гызыдыр. 1920—48 илләрдә АОБТ сәһнәсиндә бир сыра ролларда, о чүмләдән Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларында Лејли, Әсли вә Ханәндә гыз, «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Күлчөһрә, Асја вә Күлназ партијаларыны ифа етмишдир.

Пашајева-Ибраһимова Сеһра Мәммәд гызы (1900—1966) — Һ.-ун бөјүк бачысы Сајад ханымын гызы. Ихтисасча мүәллим иди. Һ.-ун евиндә тәрбијә алмыш, орадан да Һ. ону әрә вермишди.

Петербург консерваторијасы, Н. А. Римски-Корсаков ад.—Русијанын илк вә ән мәшһур али мусиги тәһсили мүәссисәләриндән бири. 1862 илдә јарадылмыш бу консерваторија Һ.-ун һәјатында мүһүм рол ојнамышдыр. 1913 илин јајында П. к.-на кирмәк чәһди баш тутмајан Һ. 1914 илин јанварында гәбул имтаһанларыны мүвәффәгијјәтлә верәрәк һәмин консерваторијаја дахил олду. О, формал олараг Ј. Ј. Гандшинин орган синфинә гәбул олунмушду. Лакин Һ. хүсуси һармонија үзрә Н. А. Римски-Корсаковун тәләбәси В. П. Калафатидән вә фп. үзрә В. В. Шербачовдан бөјүк һәвәслә дәрс алырды. Консерваторијанын директору А. К. Глазунов Һ.-а хүсуси гајғы илә јанашырды. Там әсасла демәк олар ки, Һ.-ун профессионал мусиги тәһсилинин әсасы Н. А. Римски-Корсаков мәктәбиндә гојулмушдур. Һ. һармонијаны, орк. сәнәткарлығынын әсасларыны онун дәрслији үзрә өјрәнмишдир. Тәәччүблү дејилдир ки, Һ.-ун рәнкарәнк, зәриф орк. «дили» һәр бир мусиги аләтинин тембринин хүсусијјәтләрини нәзәрә чарпдырыр, чох вахт мусигидә поетик-тәсвири сурәтләр јарадырды («Ашыг-сајағы», «Короғлу» операсында III пәрдәнин антракты, «Чәнлибел» хору).

Һ. полифонија илә дә дәриндән марагланыр, контрапункт синфиндә мәшғул олмағы арзулајырды. Сәчијјәвидир ки, Азәрб. мусигисинин шифаһи ән'әнәләриндә полифоник үслубун зәнкин әсасларыны үзви сурәтдә һисс едән Һ., өз јарадычылығында онлары даһа да инкишаф етдирирди.

Һ. консерваторијада чәми 6 ај тәһсил ала билди. Биринчи дүнја мүһарибәсинин башланмасы вә мадди чәтинликләр үзүндән о, тәһсилини јарымчыг гојмаға мәчбур олду. Лакин бу гыса мүддәт бәстәкарын јарадычылығында бөјүк рол ојнады. П. к.-ндакы јүксәк ихтисаслы мүәллимләр, көркәмли мусигичиләрлә јахынлыг, мәшһур Марија театрынын тамашаларына бахыш Һ.-ун мусиги дүнјасыны зәнкинләшдирди, онун бәстәкарлыг зөвгүнү инкишаф етдирди.

Һ. сонралар да П. к. илә әлагә саххлајырды. АДК-нын илк низамнамәсини јарадаркән, бәстәкар, П. к.-нын она јахшы таныш олан тәдрис-тәрбијә просесинин тәшкили үсулларындан истифадә етмишдир.

«Пилотлар» — Һ.-ун 1933—34 илләрдә ушаглар үчүн бәстәләдији маһны. Сөзләри Мирмеһди Сејидзадәниндир. Бәстәкар бу маһныны фп. үчүн ишләјәрәк «Ушаг албому»на дахил етмишди. Маһны сонралар башга аләтләр үчүн дә ишләниб, тәдрис програмына салынмыш, 1953 илдә Азәрб. Мусиги Нәшријјаты тәрәфиндән ајрыча нәшр олунмушдур.

Г. Пиримов

Пиримов Гурбан Бахшәли оғлу (1880—1965) — мусигичи, тарзән. Азәрб. халг арт. (1931). Мәшһур тарзән Садыг Әсәд оғлундан дәрс алмышдыр. 1905 илдән Чаббар Гарјағды оғлу илә консерт фәалијјәтинә башламышдыр. 1920 илдән АОБТ-нын орк.-индә солист олмуш, һәмин илдә халг чалғы аләтләри орк. тәшкил олунан күндән бу орк.-ин консертмејстери тә'јин едилмишдир. Һ.-ла јахын дост олмушдур. Онларын достлуғунун тәмәли һәлә һәр икиси чох кәнч икән, Һ.-ун дајысы А. Әливердибәјовун евиндә кечирилән мусиги ахшамларында гојулмушдур. Һ.-ла бир чох бахышларда, о чүмләдән 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә иштирак етмишдир. Һ.-а тары симф. орк.-э дахил етмәк идејасыны П. вермишдир. Мәһз онун тарда чалдығы Азәрб. халг һавалары Һ.-у бу ишә сөвг етмишдир. «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејли вә Ибн-Сәламын дуети нөмрәсинин мелодијасыны Һ.-а тәклиф етмиш, 1908 илдә операнын илк тамашасында тарда чалмышдыр.

П. Бүлбүлоғлу

Полад Бүлбүлоғлу (д. 1945)—бәстәкар, мүғәнни, ичтимаи хадим. Азәрб. халг арт. (1982), әмәкдар инч. хад. (1973). 1989 илдән Азәрб. мәдәнијјәт назири, 1994 илдән Түрксојун сәдри. Бүлбүлүн оғлудур. АДК-ны битирмишдир (1968, Г. Гарајевин синфини). П. кениш јајылмыш бир сыра маһныларын мүәллифи вә онларын ифачысы кими танынмышдыр. Кинофилмләрә, драм тамашаларына мусигинин, симфонија, симф. поема вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Полифонија — бир сыра мүстәгил

мелодијанын ејни заманда һармоник әлагәси вә инкишафына әсасланан чохсәсли мусиги нөвү. Һ.-ун јарадычылығында новатор маһијјәтлидир. Онун гајнағы шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисиндә олан чохсәслилик әламәтләридир. Артыг илк әсәрләриндә бәстәкар муғамда тәмсил олунмуш имитасија үсулундан кениш истифадә етмишдир. Имитасијанын парлаг нүмунәләриндән бири «Лејли вә Мәчнун» операсында ахырынчы шәклин «Аразбары» зәрби муғамына әсасланан антрактыдыр. Имитасија, үслуб хассәси кими «Аршын мал алан»ын мусигиси үчүн дә сәчијјәвидир. Мусигили комедијада вокал ансамбллар да әһәмијјәтли дәрәчәдә имитасија үзәриндә гурулур. Имитасија үсулу Һ.-ун Азәрб. халг маһныларынын сәс вә фп. үчүн ишләмәләриндә дә мүәјјәнедичи рол ојнајыр. Бу үсулдан сырф драматуржи планда да истифадә олунур («Әр вә арвад» мусигили комедијасында Мәрчан бәјлә Кәрбәлајы Губадын дуети). Азәрб. шифаһи мусиги ән'әнәләринин тәзадлы П.-сы бәстәкарын мусигисиндә кениш инкишаф тапмышдыр. О белә һесаб едирди ки, шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинә һармоник инкишаф принсипләриндән даһа чох полифоник үсуллар хасдыр. Һ. тәзадлы П.-нын јухарыда гејд олунан бүтүн гајнагларындан кениш истифадә етмишдир. Тәзадлы П. елементләри хүсусилә скрипка, виолончел вә фп. үчүн «Ашыгсајағы» триосунда әһәмијјәтлидир: симли аләтләрин ахычы, импровизасија тәрзли партијалары остинат ритмик фонда (фп. партијасы) сәсләнир. Бурада тәкчә вокал-инструментал ашыг мусигисинин дејил, һәм дә зәрби муғамын чизкиләри ајдын сезилир. Тәзадлы П. елементләри «Короғлу» операсында да фәал рол ојнајыр. Һ. јарадычылығында ики мүстәгил мелодик хәттин тәзадлы говушуғуна әсасланан өзүнәмәхсус икисәсли фактура јаранып. Парлаг нүмунә кими «Аршын мал алан»ын мүгәддәмәсини, «Короғлу» операсынын увертүрасыны вә III пәрдәнин антрактыны көстәрмәк олар. Тәзадлы П. «Короғлу» операсында мүәјјән драматуржи мә'на дашыјыр. Белә ки, Никарын чох заман башга гәһрәманларын партијаларынын орк. мүшајиәтиндә сәсләнән лејтмотиви онларын һәрәкәтләринин, һиссләринин, фикирләринин Никарла әлагәсини вурғулајыр. «Чәнлибел» хорунун орк. мүшајиәтиндә кечән үсјанкар халг лејтмотиви мусигидә тәчәссүм олунан образын драматуржи мәғзини ачыр.

Шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинә хас һетерофон үслубдан Һ.-ун јарадычылығында сәсалты ифадә тәрзи јараныр. Онун јарадычылығында Азәрб. мусигисиндә илк дәфә олараг Шәрг вә Гәрб мусиги мәдәнијјәтләринин үслуб кејфијјәтләринин дәрин үзви әлагәсини, гаршылыглы тә'сирини нүмајиш етдирән полифоник формалар јаранмышдыр. Илк үчсәсли Азәрб. «фукетта»сы «Әр вә арвад» мусигили комедијасында сәсләнмишдир. Рәнкә охшар мөвзу әсасында јазылмыш II пәрдәнин антракты да бу формададыр.

Фугато формасы «Короғлу» операсынын III пәрдәсиндәки «Чәнлибел» хорунда тәмсил олунмушдур. Хорун мөвзусуну парлаг миллилик, халг мелосу, ашыг мусигиси, јаллы илә билаваситә әлагә сәчијјәләндирир. «Чәнлибел» хорунда фугато формасындан истифадә олунмасынын драматуржи мә'насы вардыр: белә ки, о, бүтүн операнын мәзмунунда бу фрагментин кулминасија характерини даһа да габарыглашдырыр. Бундан башга фугато формасы халг күтләләринин мүбаризә әзминин ифадәси кими мусигидә күтләвилик амилинин даһа парлаг тәчәссүмүнә шәраит јарадыр. «Чәнлибел» хору бәстәкарын јарадычылығынын бүтүн тәзаһүр формаларында (мәгам-интонасија, метр-ритмик, композисија) парлаг миллилијә малик мелодија илә Авропа професионал мусигисинин классик формаларындан бири олан фуганын гаршылыглы әлагәсини нүмајиш етдирән надир нүмунәдир.

«Короғлу»да дикәр полифоник формадан—канондан да истифадә едилмишдир. I пәрдәдә Һәсән хан, Ибраһим хан вә Һәмзә бәјин триосу, II пәрдәдә Һәсән хан илә Еһсан пашанын, Һәсән ханын аријасынын орта бөлмәсинин материалы үзәриндә гурулмуш дуети бу формада јазылмышдыр.

Һ.-ун јарадычылығы Азәрб. бәстәкарлыг сәнәтиндә П.-нын инкишафынын мөһкәм тәмәлини гојмушдур. Бу, бир тәрәфдән мусиги үслубунда, фактура ифадә тәрзиндә (имитасијалы, тәзадлы, сәсалты), о бири тәрәфдән мусиги формасында (фуга, канон) өзүнү бүрузә вермишдир. Әсас мәсәлә исә ондадыр ки, Һ.-ун јарадычылығында П. вә шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисинин әсас ганунаујғунлуглары вәһдәт шәклиндә бәдии тәчәссүмүнү тапмыш, һәм Авропа, һәм дә милли мусиги сәнәтинин перспективләрини ашкарламышдыр.

Прокофјев Серкеј Серкејевич (1891—1953) — рус бәстәкары, пианочу, дирижор. РСФСР халг арт. (1947). Ленин мүкафаты (1957, өлүмүндән сонра) вә Сталин мүкафатлары [1943, 1946 (3 дәфә), 1947, 1951] лауреаты. П.-лә јахын достлуг мүнасибәтләриндә олан Һ. онунла тез-тез көрүшмүш, бир чох конфранс вә ичласларда һәмфикир олмушдур. П.-ин јени әсәрләрини марагла гаршылајан Һ., онун «Семјон Котко» операсынын илк тамашасында да иштирак етмиш вә сонралар бу операны ССРИ Бәстәкарлар Иттифагында вә Сталин мүкафатлары комитәсиндәки мүзакирәләрдә јүксәк гијмәтләндирмиш, П.-и «новатор бәстәкар» адландырмышдыр.

«Пуришкевич вә Һачы Худу» — Һ.-ун фелјетону. «Һәгигәт» гәзетинин 1910 ил 17 феврал тарихли 39-чу сајында «О јан-бу јан» үмуми башлығы алтында «...кәс» имзасы илә дәрч олунмушдур. Гаты гаракүруһчу вә шовинист, чар дөвләт хадими, мүстәмләкәчилик сијасәтинин идеологларындан бири олан В. М. Пуришкевич (1870—1920) Петербургда, диндар вә авам Һачы Худу исә Азәрб.-да өз евиндә јатыб јухуда бир-бирини көрүр вә сөһбәт едирләр. Һәр икиси Азәрб. халгынын мәдәни инкишафына — демократик гәзет нәшринә, театр тамашаларына, мәктәб, тәһсил ишләринә, инсанларын дәгиг елмләрә јијәләнмәсинә, харичи дил өјрәнмәк истәкләринә манечилик төрәтмәјә һазыр олдугларыны билдирир вә бир-бириндән разы галырлар.

С. С. Прокофјев

Р

«Револјусија вә култура» — «Азәрбајҹан» журналынын 1936—41 илләрдә ады.

Рәгс — Һ.-ун бүтүн мусигили сәһнә әсәрләриндә мүһүм јер тутур. «Лејли вә Мәҹнун» операсындакы «Әрәб рәгси»ндән башламыш, бәстәкар Р.-ә бөјүк диггәтлә јанашараг, онун әсасында јени бир мусиги үслубу—рәгслилик анлајышыны јаратмышдыр. Бу, «Лејли вә Мәҹнун»ун биринҹи пәрдәсиндәки триода (Мәҹнунун атасы, анасы вә өзү) Мәҹнунун атасынын партијасында хүсусилә нәзәрә чарпыр. Һ.-ун дикәр еркән операларында Р. мәишәт сәһнәләринин тәсвири кими әсас драматуржи вәзифә дашыјыр.

Һ.-ун мусигили комедијаларында Р.-дән даһа кениш истифадә олунмушдур. «Әр вә арвад» мусигили комедијасындакы бир чох Р. фрагментләри хош әһвали-руһијјә јаранмасына көмәк едир, әсәрин емосионал атмосферини ачыглајыр. «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында Р. мәнфи сурәтләрин драматуржи ҹәһәтдән там ачылмасында мүһүм васитәләрдән биридир. Әсәрин баш гәһрәманы Мәшәди Ибадын биринҹи пәрдәдәки «Мән нә гәдәр гоҹа олсам да» маһнысында «Үзундәрә» халг Р.-инин бәстәкар тәрәфиндән комик планда ишләнилмиш мелодијасындан мәһарәтлә истифадә едилмишдир.

Рәсул Рза

«Аршын мал алан» мусигили комедијасында Р. хүсусилә мүһүм јер тутур. Бурада Р.—Ҹаһан халанын, Асјанын, Вәлинин, Сүлејманын характеризә едән бәдии үнсүрдүр. Әсәр тој сәһнәсиндәки «Бојнунда вар сарылыг» халг маһнысынын мелодијасындан истифадә едилмиш Р. илә битир. Бу мелодија һәмчинин комедијанын орк. киришинин дә әсасыны тәшкил едир. Һ. мусигили комедијаларында тәкҹә Азәрб. халг Р.-ләриндән дејил, һәм дә шәһәр мүһитинә хас олан валс мусигисиндән дә истифадә етмишдир («Әр вә арвад» әсәриндә нөкәр вә гуллугчуларын хору, II пәрдәдә Мәрҹан бәјин маһнысы, «Аршын мал алан»да II пәрдәдә Аршынмалчынын маһнысы, гызлар хору вә с.). «Короғлу» операсында Р. мүһүм драматуржи рол ојнајыр. Һәсән ханын сарајынын зәнкинлијинин, халг күтләләринин арзу вә истәкләринин, мүбаризәсинин вә с. көстәрилмәсиндә Р.-дән хүсусилә кениш истифадә олунур. Опера галиб кәлмиш халгын тәнтәнәсини ифадә едән бөјүк Р. сәһнәси илә баша чатыр.

Һ. кантаталарына (мәс.: «Вәтән вә ҹәбһә») да Р. мелодијасы дахил едәрәк, онлары ән'әнәви кантаталардан фәргләндирмишдир. Онун халг чалғы аләтләри орк. үчүн јаздығы фантазијаларда да рәгслилик ајдын нәзәрә чарпыр. Һ. 1919 илдә бәстәләдији «Дағыстан» вә «Азәрбајҹан» балет Р.-ләриндә «Ләзкинһәнки» вә «Тәрәкәмә» мелодијаларындан кениш истифадә етмишдир.

Рәиснија Рәһим (д. 1931) — Ҹәнуби Азәрб. алими, тарихчи, әдәбијјатшүнас. Иран тарихинә даир елми-тәдгигат әсәрләринин, әдәби-тәнгиди јазыларын мүәллифидир. 1979 илдә Теһранын «Чапар» нәшријјатында фарс дилиндә чап етдирдији «Үзејир Һаҹыбәјов вә ики ингилаб» вә «Үзејир Һаҹыбәјов вә Иран мәшрутә һәрәкаты» монографијаларында даһи бәстәкарын һәјаты, јарадыҹылығы, публисистик вә ичтимаи фәалијјәти һаггында әтрафлы бәһс етмишдир.

Рәсул Рза (Рәсул Ибраһим оғлу Р з а ј е в; 1910—1981) — шаир, ичтимаи хадим. Азәрб. халг шаири (1960), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1980). Сталин мүкафаты лауреаты (1951). Азәрб. Јазычылар Иттифагынын сәдри, Азәрб. Дөвләт Филармонијасынын директору, Азәрб. ССР Кинематографија назири, «Азәрбајҹан Совет Енсиклопедијасы»нын Баш редактору олмушдур. Һ.-ла сых јарадыҹылыг әлагәси сахламышдыр. Реж. С. Мәрдановун «Бахтлылар» филминә Р. Р.-нын јаздығы үч маһны мәтнинә («Һаҹы Һәсәноғлунун нәғмәси», «Көјдәмирин нәғмәси», «Үлфәтин нәғмәси») Һ. мусиги бәстәләмишдир; һәмин маһныларын мәтнләри шаирин «Чинар» (1939) китабында чап олунмушдур. 1938 илдә Москвада Азәрб. инҹәсәнәти онкүнлүјүнә һазырлыг кедәркән, о вахтлар филармонијанын директору олан Р. Р. илә декаданын бәдии рәһбәри Һ. сых әмәкдашлыг етмишләр. Һ. Азәрб. Јазычылар Иттифагынын үзвлүјүнә Р. Р. иттифагын сәдри ишләјәркән гәбул олунмушдур (1939). Бәстәкарын мәшһур «Аршын мал алан» мусигили комедијасы әсасында јарадылмыш ејниадлы дүнја шөһрәтли бәдии филм о дөврдә респ.-нын кинематографија назири ишләјән Р. Р.-нын билаваситә рәһбәрлији илә чәкилмишдир. Р. Р. радио вә телевизијада дәфәләрлә Һ. барәдә чыхыш етмиш, һаггында хатирә јазмышдыр. «Садә вә бөјүк инсан» адлы бу јазы Р. Р.-нын бир нечә китабында, о ҹүмләдән шаирин публисистикасындан ибарәт «Дујғуларын изи илә» (1991) китабында дәрҹ олунмушдур. Р. Р. бир сыра ше'рләриндә дә Үзејир бәји вә онун әсәрләрини хатырламышдыр.

Рәсулзадә Мәммәд Әмин Әли Әкбәр оғлу (1884—1955)—ичтимаи-сијаси хадим, јазычы-публисист, әдәбијјатшүнас. Азәрб.-ын милли истиглал мүбаризәсинин лидери. 1917 илдә јарадыҹыларындан олдуғу Мүсават партијасынын I гурултајында партијанын сәдри, 1918 ил мајын 28-дә Азәрб. истиглалы е'лан олунандан сонра Азәрб. Милли Шурасынын сәдри сечилмишдир. 1920 илдә Азәрб. болшевикләр тәрәфиндән ишғал олундугдан сонра Р. һәбс олунмуш, лакин кечмиш досту И. Сталин ону һәбсдән азад етдирмишдир. 1922 илдән мүһаҹирәтдә (Түркијәдә, Полшада, Алманијада) јашамыш, Азәрб.-ын истиглалы уғрундакы мүбаризәсини давам етдирмишдир. «Һәјат», «Иршад», «Тәрәгги» вә башга гәзетләрдә публисист мәгаләләрлә чыхыш етмиш, «Тәкамүл», «Ачыг сөз», Теһранда «Ирани-ноу» («Јени Иран»), Истанбулда «Јени Гафгазија» (1923—1928), «Азәри-Түрк» (1928—1929), «Одлу јурд» (1929—1931), сонралар Алманијада «Гуртулуш», «Истиглал» кими гәзет вә журналлар нәшр етдирмишдир. Р. илә Һ. меһрибан достлуг мүнасибәтләри сахламыш, мәтбуатда сых јарадыҹылыг әмәкдашлығы етмишләр. Р. һәлә 1907 илдә Һ.-ун тәртиб етдији луғәтин редактору олмуш, 1908 илдә онун «Һесаб мәсәләләри» китабы һагда «Иршад» гәзетиндә мәгалә јазмышды. Һ. «Азәрбајҹан» гәзетиндә редактор ишләјәркән Р. бурада мүхтәлиф мөвзуларда јазыларла чыхыш етмишдир.

М. Ә. Рәсулзадә

Һ.-ун өлүмү мүнасибәтилә Р. харичдә чыхан «Азәрбајҹан» журналындакы мәгаләсиндә јазырды: «Башда бир һәвәскар олараг ишә башлајан Һаҹыбәјли, сонра кәнди-кәндини (өз-өзүнү—**ред.**) јетишдирмиш, мусиги тәһсилини тамамламыш, нәтиҹәдә сөзүн Авропаји мә'насыјла оторитесини (нүфузуну—**ред.**) һәр кәсә танытмыш бир композитор олмушдур.

Фәгәт бејһуда, дәмир пәрдәнин архасында кәндисинә сүн'и маршлар јаздырылса да, Москвада чијни диктаторун әлилә охшадылса да, табуту башында Азәрбајҹан мә'нәвијјаты илә илкиләри олмајан комиссарлар нөвбәдә дурсалар да, Һаҹыбәјли Үзејири Азәрбајҹандан, Азәрбајҹан културундан вә Азәри Түрк тарихиндән кимсә ајырамаз! О, милли Азәрбајҹан варлығынын мәснәдләри арасында галачаг ајрылмаз бир дәјәрдир!»

Рәшад Нури Күнтәкин (1889—1956) —түрк јазычысы. «Харабаларын чичәји» (1918), «Чалы гушу» (1922), «Дамға» (1924), «Додагдан гәлбә» (1925), «Јарпаг төкүмү» (1930), «Кәһнә хәстәлик» (1938), «Дәјирман» (1944), «Ган давасы» (1956) вә с. реалист романларын мүәллифидир. 1919 илдә Азәрб. артистләринин Түркијәдә гастрол тамашалары мүнасибәти илә јаздығы «Азәрбајҹан театры» мәгаләсини Һ.-ун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларына һәср етмиш, һәмин әсәрләри идеја вә сәнәткарлыг бахымындан јүксәк гијмәтләндирмиш, јумор сәвијјәсинә көрә бөјүк франсыз комедијанәвиси Молјерин әсәрләри илә мугајисә етмишдир.

А. Рзајев

Рзајев Азәр Һүсејн оғлу (д. 1930) —бәстәкар, скрипкачы. Азәрб. халг арт. (1990), проф. (1977). Бәстәкарларын бејнәлхалг мүсабигәсинин лауреаты (1955). Һүсејн вә Һәгигәт Рзајевләрин оғлу, Һәсән Рзајевин гардашыдыр. 1944 илдә Р.-ин кичик мусиги әсәрләрини динләјән Һ. ону АДК нәздиндәки онииллик мусиги

Н. Рзајев

А. Рзајева

мәктәбиндә проф. Б. И. Зејдманын апардығы ушаг јарадычылығы (бәстәкарлыг) синфинә гәбул етдирмишдир. Р. 1953 илдә АДК-ны битирмишдир (скрипка вә бәстәкарлыг ихтисаслары үзрә). 1972—87 илләрдә АОБТ-нын директору олмуш, бу дөврдә онун тәшәббүсү илә «Короғлу» (1975) вә «Лејли вә Мәчнун» (1976) опералары јени гурулушда тамашаја гојулмушдур. Р. «Һачы Кәримин Аја сәјаһәти» мусигили комедијасынын, скрипка илә орк. үчүн 2 концертин, скрипка вә алто илә орк. үчүн икигат концертин, 7 симф. поеманын, «Бакы-90» симфонијасынын вә с. әсәрләрин мүәллифидир. 1986 илдә «Әсли вә Кәрәм» операсыны халг чалғы аләтләри орк. үчүн, 1990—92 илләрдә «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан Әскәрин аријасыны тар вә камера орк. үчүн, «Короғлу» операсындан «Чәнлибел» сәһнәсини хор вә камера орк. үчүн, «Лејли вә Мәчнун» операсынын I пәрдәсиндән Лејли илә Мәчнунун дуетини солистләр вә камера орк. үчүн ишләмишдир.

Рзајев Әлаббас (1883—1962) — театр хадими, суфлјор. 1907 илдән «Ничат» маариф чәмијјәтинин үзвү иди. «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасында суфлјор олмушдур. «Театр вә Һ. Әрәблински һаггында хатирәләрим» әсәринин мүәллифидир. «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасы һаггында хатирәләриндә тамашанын бөјүк уғурла кечмәсинә даир мараглы епизодлар вар.

Рзајев Јагуб Казым оғлу (1898—1975) — лирик-драматик сәсли мүғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). Тәчрүбә кечмәк мәгсәдилә Москванын Бөјүк Театрына көндәрилән илк азәрб. професионал мүғәннидир. Һ.-ун «Короғлу» операсында Короғлу ролунда Бүлбүлүн дублјору олмушдур. Бүлбүл «Коммунист» гәзетиндә чыхан мәгаләсиндә (24 јанвар 1939) истеʼдадлы ифачылар сырасында Р.-ин дә адыны чәкмишдир.

Рзајев Назим Әсәдулла оғлу (д. 1925) — дирижор. Азәрб. халг арт. (1977). ССРИ (1980) вә Азәрб. (1974) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. Проф. (1985). АОБТ-нын дирижору (1958—60) олмуш, Москвада Бөјүк Театрда тәчрүбә кечмишдир (1960—63). 1964 илдән Азәрб. Дөвләт Камера Орк.-нин бәдии рәһбәри вә баш дирижору олмушдур. Сон илләрдә Түркијәдә ишләјир. Һ.-ун бир нечә әсәринә дирижорлуг етмишдир. 1984—85 илләр театр мөвсүмүндә Анкара Дөвләт Опера вә Балет Театрында Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын гурулушчу дирижору олмушдур.

Рзајев Һәсән Һүсејн оғлу (д. 1928) —бәстәкар, зәрб аләтләри ифачысы. Бәстәкарларын үмумиттифаг мүсабигәсинин лауреаты (1967), досент (1977). Һүсејн вә Һәгигәт Рзајевләрин оғлу, Азәр Рзајевин гардашыдыр. 1944 илдә Р.-ин бәстәләдији кичик мусиги әсәрләрини динләјән Һ. ону АДК-да өзүнүн дәрс дедији Азәрб. халг мусигиси вә муғамлары синфинә динләјичи кими гәбул етмиш, һәмчинин АДК нәздиндәки ониллик мусиги мәктәбиндә проф. Б. И. Зејдманын апардығы ушаг јарадычылығы (бәстәкарлыг) синфиндә охумағы мәсләһәт билмишдир. Р. 1953 илдә АДК-ны битирмишдир (зәрб аләтләри вә бәстәкарлыг үзрә). «Күлчамал бошаныр» опереттасынын, «Бабәк» симфонијасынын, орк. пјесләринин, мүхтәлиф мусиги аләтләри, о чүмләдән зәрб аләтләри үчүн пјесләрин, ксилофон илә орк., труба илә орк. үчүн концертләрин вә с. әсәрләрин мүәллифидир. О, «Лејли вә Мәчнун» операсындан хору вибрафон үчүн соло, «Короғлу» операсынын V пәрдәсиндән рәгси ксилофон вә фп., һәмчинин зәрб аләтләри вә фп. үчүн, «Әсли вә Кәрәм» операсындан «Ахшам олду» хоруну вибрафон үчүн, «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан Әскәрин аријасыны вибрафон вә фп., Күлчөһрәнин аријасыны 2 алто үчүн ишләмишдир.

Рзајев Һүсејн Һәсән оғлу (1906—1966) — режиссор. 1930 илдән АОБТ-ында реж. көмәкчиси ишләмиш, 1932—52 илләрдә АОБТ сәһнәсиндә тамашаја гојулмуш «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Короғлу» операларынын, «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын апарычы реж. олмуш, «Лејли вә Мәчнун» вә «Аршын мал алан» тамашаларына гурулуш вермишдир. Һ.-ун әсәрләрини Азәрб.-нын бир чох ш.-ләриндә сәһнәјә гојмушдур.

Рзајева Ағабачы Исмајыл гызы (1912—1975)—бәстәкар. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1960). Азәрб.-ын илк гадын бәстәкарларындандыр. АДК-нда бәстәкарлыг үзрә Һ.-дан дәрс алмышдыр. Јарадычылығында маһны вә романслар мүһүм јер тутур. Һ.-ун тәклифи илә Низами, Фүзули, Вагиф, Натаван вә б.-нын шеʼрләринә мусиги бәстәләмишдир. «Һәчәт еләмә» (1965, И. Гулијевлә биркә) мусигили комедијасынын, халг чалғы аләтләри орк., симли квартет үчүн пјесләрин вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Рзајева Һәгигәт Әли гызы (1907—1969) — мүғәнни. Азәрб. халг арт. (1943). Бөјүк сәһнәјә гәдәм гојан илк гадын муғам ифачыларындандыр. 1927—1952 илләрдә АОБТ-нын солисти олмушдур. Һ.-ун опера вә мусигили

Һ. Рзајева Лејли ролунда.

комедијаларында Лејли («Лејли вә Мәчнун»), Әсли («Әсли вә Кәрәм»), Сәнәм («О олмасын, бу олсун»), Телли («Аршын мал алан»), Ханәндә гыз («Короғлу») ролларыны ојнамышдыр. «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Телли ролунун јүксәк сәвијјәдә ифасына көрә Һ. мәһз Р. үчүн Теллинин маһнысыны («Сән о јанда, јар бу јанда») артырмыш вә сонунчу пәрдәдә, гадын тојунда ханәндә әвәзинә Теллинин охумасындан истифадә етмишдир. Р.-нын јаратдығы Лејли, Әсли вә с. образлар милли мусиги тарихимиздә јүксәк јер тутмушдур.

Һ. Рзајева (ортада) Телли ролунда.

Һ. Рзајева

Ритм — Һ. Азәрб. мусиги ритмини тәдгиг едән, ону лад, форма, мелодија илә јанашы өјрәнән көркәмли мусигишүнас алимдир. Халг мусиги гајнагларындан бәһрәләнән бәстәкар «Азәрбајчан мусигисинин ритмик хүсусијјәтләри» мәгаләсиндә («Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары»), гејд едирди ки, ел һавалары, рәгсләр, тәснифләр, рәнкләр, «ән ади, јәʼни $^6/_4$, $^4/_4$, $^3/_4$, $^2/_4$, $^4/_8$, $^6/_8$, $^3/_8$ өлчүләриндән ибарәтдир». Һ. «Азәрбајчан мусиги һәјатына бир нәзәр» мәгаләсиндә халг мусиги жанрларыны конкрет метрик өлчүләрлә бағлајырды. Онун фикринчә, тәснифләр даһа чох $^3/_4$, $^3/_8$, $^6/_8$ вәзнли, ағыр бәһрли, рәгсләр вә ел һавалары исә $^6/_8$ өлчүлү олур.

Бүтүн бу садә метрләр Һ.-ун өз мусигисинин дә әсасыны тәшкил едир. Һ. јарадычылығында вәзн-ритм жанр характери јарадан әсас амилләрдән биридир. Бинар вә тернар бөлкү системләриндән кениш истифадә етсә дә, бәстәкарын әсәрләриндә метроритмик чәһәтдән икибөлүмлүлүк үстүнлүк тәшкил едир. Һәтта $^3/_4$ өлчүсүндән истифадә етдији заман белә Һ.-ун мусигисиндә ханәләр гошалашыр, бөјүк, икиөлчүлү ритмблоклар јарадыр. Бу чәһәт дә лирик халг маһныларымыз вә рәгсләримиз үчүн сәчијјәвидир.

Бәстәкарын јарадычылығында ритминтонасијанын ролу бөјүкдүр. Бу һалда мүәјјән ритмик гурулуш мүхтәлиф јүксәкликли мелодија илә бирләшәрәк әсәрин интонасија аләмини мүәјјән едир. Муғам сәнәтиндән, онун интонасија чалары аләминдән кәлән бу хүсусијјәт бәстәкарын бүтүнлүклә јарадычылығынын мәғзини тәшкил едир.

Һ. мусигисинин дикәр ритмик әсасыны сөз мәтниндән доған ритм-интонасијалар тәшкил едир. Халг шеʼринин жанр хүсусијјәтләри, еләчә дә әруз тәфʼиләләринин гурулушу бәстәкарын јарадычылығында алван мусиги Р.-ләринә чеврилир. Бу бахымдан «Короғлу» операсынын икинчи пәрдәсиндә тәлхәјин речитативи хүсусилә сәчијјәвидир. Мејхана жанрындан бәһрәләнән бу речитативдә халг арасында кениш јајылмыш, «Үч бадам, бир гоз» ады илә танынан Р.-

дән истифадә едилиб. Бу ритмик гурулуша Үзејир бәјин кениш истифадә етдији әруз вәзнинин тәф'иләләриндә дә раст кәлмәк олар. Классик поетик ирсимизә јахындан бәләд олан бәстәкар, демәк олар, бүтүн сәһнә әсәрләриндә, еләҹә дә камера-вокал јарадычылығында әруз вәзниндә јазылмыш мәтнләрдән кениш истифадә етмишдир. Мусигијә сон дәрәҹә ујарлы «Һәзәҹ» вә «Рәмәл» бәһрләринин мүхтәлиф нөвләриндән баҹарыгла истифадә едән Һ. (мәсәлән, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Әскәрин аријасынын мәтни «Рәмәл», Күлчөһрәнин аријасынын сөзләри исә «Һәзәҹ» бәһрләриндә јазылыб, «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында исә Күлназла Сәрвәрин дуетиндә «Һәзәҹ» бәһриндә јазылмыш мәтндән истифадә олунур) вокал әсәрләринин мүшајиәтиндә һәмин өлчү дахилиндә, халг јарадычылығына хас олан ифа тәрзинин, алт-үст мизраб вурғуларынын тәсвирини верир. Беләликлә, милли инструментал ифа үслубу илә ујушдурулан әруз тәф'иләләринин метрик гурулушу заман кечдикҹә мусиги Р.-инә чеврилир. Әруз Р.-ләри халг вә бәстәкар јарадычылығына дахил олуб мусигимизи әзәмәтли јаллы, ојнаг вә чылғын рәгс Р.-ләрилә зәнкинләшдирмишдир.

Гурулуш вә вәзн е'тибарилә олдуғча садә, халг өрнәкләриндән бәһрәләнән Һ.-ун мусиги Р.-и пешәкар мусигимизин интонасија гурулушунун мүәјјәнләшмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Ашыг вә сазәндә чалғы үслубунун, дилимизин фонетик гурулушунун мусигидә ифадәсиндән доған Һ. әсәрләринин метроритми мусигимизин өзүмлүјүнү, интонасија мәҹмусуну јаратмыш вә кәләҹәк бәстәкарлар нәслини истигамәтләндирмишдир.

Романс-гәзәл — инструментал мүшајиәтлә сәс үчүн мусигили-поетик әсәр; романс жанрынын нөвү. Һ. тәрәфиндән јарадылмышдыр. 1940 илләрин әввәлләриндә Низаминин 800 иллији илә әлагәдар олараг, Һ. даһи шаирин гәзәлләри әсасында једди Р.-г. (онун «Једди көзәл» поемасындакы көзәлләрин сајына мүвафиг) јазмағы нәзәрдә тутурду. Бәстәкар һәр бир вокал миниатүрдә мүәјјән мусиги портрети јаратмалы вә мүәјјән психоложи вәзијјәти, фәрди характери, һиссләри, дахили аләми, мә'нәви көзәллији тәсвир етмәли иди. Лакин Һ. бунларын јалныз икисини — «Сәнсиз» (1941) вә «Севкили ҹанан»ы (1943) јаза билди. Ағыр мүһарибә дөврүндә јазылмыш бу әсәрләрдә Һ. инсанын јүксәк мә'нәви кејфијјәтләрини, инҹәсәнәтин һәјатын ән көзәл ҹәһәтләрини әкс едән дәјишмәз бәдии-сосиал дәјәрләрини тәрәннүм едирди.

Һ.-ун бүтүн мусиги әсәрләри кими бу Р.-г.-ләр дә көзәл, ифадәли мелодијалары илә фәргләнир. Онларда һәм маһны охунаглығы, һәм дә муғам речитативлији сәсләнир. Һ.-ун Р.-г.-ләри өз бәдии ифадәлијинә көрә дүнја камера-вокал мусигисинин ән уғурлу наилијјәтләриндәндир.

«Рус ингилаби-кәбири»—Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајҹан» гәзетинин 1919 ил 12 март тарихли 135-ҹи сајында дәрҹ олунмушдур. Һ.-ун Русијада 1917 илин феврал ингилабына һәср олунмуш ики мәгаләсиндән биринҹисидир. «Рус истибдадыны», «Рус чарлығы кими гара бир истибдады јыхыб маһв едән» феврал ингилабынын илдөнүмүнү һәр ил тә'зим вә еһтирамла гејд етмәји мәсләһәт көрән мүәллиф ејни заманда, тәәссүфлә көстәрирди ки, «әсарәт зәнҹириндән хилас олмаға чалышан заваллы милләтләр, сојулмуш бәдәнләринә һәрәкәт вериб, гол-ганад ачмаг» истәдикләри заман, «Русијада мүтләгијјәт истибдады јеринә болшевизм истибдады ҹајикир олуб, бәдбәхт милләтләри тәкрар әсарәт зәнҹиринә вурмаг әмәлинә киришдиләр». Рус истибдадынын јыхылдығыны көрүб, шадлыгла истиглала һазырлашан башга милләтләрә «Сизә истиглал әвәзинә харабалыглар верәрик, торпағынызда дашы-даш үстә гојмарыг»—һәдәси илә һөкм едән һакимләр, мүәллифин дедији кими, башымыза март фәлакәтини кәтириб, һәдәләринә наил олдулар. Бу тәҹавүзү дәф етмәјә күҹсүз олдуғумуза ачыјан Һ. мәгаләсини санки чағдаш күнләримиз үчүн пејғәмбәрҹәсинә сөјләнмиш бир чағырышла тамамлајырды: «Март һадисәләри Азәрбајҹан тарихиндә мүһүм бир һадисә олуб, Азәри түркләринин истиглал јолунда ҹан вериб ган төкдүкләрини кәләҹәк нәслә охутдураҹагдыр. Букүнкү вәзифәмиз исә о гара күнләри јаддан чыхармамаг вә буна көрә дә һәмишә вә һәр ан һазыр олмагдыр! Белә һазырлыг ки, бу һадисәләр бир дә тәкрар едилсә, мүдафиәсинә гадир олаг!..

Бу күн һәм һөкумәтимиз, һәм дә милләт һазыр вә амадә олмалыдыр. Өз мүгәддәратымызы өз әлимизә алдыг, борҹумуз бу мүгәддәраты һәр нөв тәҹавүзатдан горумаг вә мәмләкәтимизи шәрәфлә јашатмаға чалышмагдыр!»

«Русијада коммунизм ингилабынын ики иллији» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајҹан» гәзетинин 1919 ил 12 нојабр тарихли 320-ҹи сајында «Ү. Һ.» имзасы илә дәрҹ олунмушдур. Мәгаләдә Русијада 1917 илин октјабр ајында «зүһурә кәлән коммунизм ингилабы»нын баш вермә сәбәбләри, Мүвәггәти һөкумәтин сүгуту вә онун јерини «совет һөкумәти»нин ишғал етмәси, «феврал ингилабынын зәиф ҹәһәти» арашдырылыб сәҹијјәләндирилир.

Рүстәм бәј — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасындакы әсас персонажлардан бири. Р. б. мүфлисләшмиш, гуру бәјләрдәндир. О, өз малијјә вәзијјәтини дүзәлтмәк үчүн нә исә конкрет бир ишлә мәшғул олмагданса, ҹаван, көзәл гызы Күлназы јашлы, кифир, ҹаһил Мәшәди Ибада «сатмағы» даһа үстүн тутур. Р. б. бир ата кими дүзкүн һәрәкәт етмәдијини баша дүшүр, дахили тәрәддүдләр кечирирсә дә, пулун гадир күҹү гаршысында тәслим олур. Анҹаг Сәрвәр ортаја чыхыб өз кәләкли планыны ачыглајанда, һәмишә бир бәј кими өзүнү вердији сөзүн ағасы адландыран Р. б. дәрһал фикрини дәјишир. «Интелликентләрдән» вә Мәшәди Ибаддан фәргли олараг мүәллифин Р. б.-ә мүнасибәтиндә јүнкүл иронија вә комизм елементләри үстүнлүк тәшкил едир. Р. б., ејни заманда, комедијанын даһа чох психоложи јүкә малик персонажы адландырыла биләр. Бу персонаж әсрин әввәлләриндә Азәрб. әдәбијјатында јарадылмыш јаддағалан вә колоритли бәј образларындан биридир. Гүдрәтли артист А. Кәрајбәјли ејни адлы филмдә Р. б.-ин унудулмаз екран сурәтини јаратмышдыр.

А. Кәрајбәјли (солда) "О олмасын, бу олсун" филминдә Рүстәм бәј ролунда.

«Рүстәм вә Сөһраб» — Һ.-ун үчүнҹү муғам операсы. Фирдовсинин «Шаһнамә» поемасынын мотивләри әсасында 1910 илдә јазылмышдыр. 4 пәрдәли бу операнын әдәби мәтни әруз вәзни илә јазылмыш ше'р парчалары илә зәнкиндир. Либреттонун Һ. тәрәфиндән јазылыб-јазылмамасы һагда бир сыра фикирләр мөвҹуд иди. Арашдырма нәтиҹәсиндә (бах: М. Асланов, «Рүстәм вә Сөһраб», «Улдуз» журналы, 1970, № 8) либреттонун мүәллифлији барәдә мүбаһисәләрә сон гојулмуш, орадакы бә'зи ше'р парчаларынын исә шаир-гәзәлхан Бузовналы Азәрә мәхсуслуғу мүәјјән едилмишдир. Бу операда мүәллиф муғам сәһнәләрини азалтмыш, мусигинин чох һиссәсини өзү бәстәләмишдир. Операнын илк тамашасы 1910 ил нојабрын 25-дә Бакыда Тағыјев театрында олмушдур (реж.—Һ. Сарабски, дирижор—мүәллиф. Әсас ролларда Һ. Сарабски (Сөһраб), Ә. Ағдамски (Тәһминә), Һ. Терегулов (Кејкавус) вә б. чыхыш етмишләр. Мәтбуатда јазылдығына көрә, тамаша мүвәффәгијјәт газанмамышдыр. Она көрә дә Һ. операны сәһнәдән көтүрмәјә мәҹбур олмушдур. Әсәр бир гәдәр ишләнилдикдән сонра икинҹи дәфә 1915 ил мартын 6-да дирижор-бәстәкар М. Магомајевин бенефисиндә, Һ. З. Тағыјевин театрында тамашаја гојулмушду. Лакин јенә дә уғурсузлуға мә'руз галдығы үчүн сәһнәдән көтүрүлмүшдүр.

"Рүстәм вә Сөһраб" операсынын илк тамашасынын афишасы. 1910.

С. Рүстәмов

Рүстәмов Сәид Әли оғлу (1907—1983) — бәстәкар, дирижор вә педагог. Азәрб. халг арт. (1957). Сталин мүкафаты лауреаты (1951). Проф. (1973). 1926 илдә мүәллимләр семинаријасыны, 1930 илдә Бакы му-

Ү. Һачыбәјов вә **С. Рүстәмов** илк нотлу халг чалғы аләтләри оркестринин үзвләри илә.

сиги мәктәбинин тар синфини (Һ.-дан вә М. Мәнсуровдан дәрс алмышдыр), 1932 илдә АПИ-ни битирмишдир. 1931 илдән Азәрб. Радио Верилишләри Комитәсиндә Һ.-ун тәшкил етдији Азәрб. Халг Чалғы Аләтләри Орк.-нин консертмејстри, 1935—73 илләрдә һәмин орк.-ин бәдии рәһбәри вә баш дирижору олмушдур. 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә көстәриләчәк «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны Һ.-ун сифариши илә халг чалғы аләтләринин мүшајиәти үчүн ишләмиш вә тамаша онун дирижорлуғу илә көстәрилмишдир. «Беш манатлыг кәлин», «Дурна», «Рәисин арвады» мусигили комедијаларынын, бир чох маһныларын мүәллифидир.

С

Сабир (Мирзә Әләкбәр Зејналабдин оғлу Т а һ и р з а д ә н и н тәхәллүсү; 1862—1911) — шаир, мүтәфәккир, ичтимаи хадим, мүәллим. Азәрб. әдәбијјатында «Молла Нәсрәддин» әдәби мәктәбинин ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири, ингилаби-сатирик ше'рин банисидир. Маарифпәрвәр руһлу илк мәтбу ше'ри 1903 илдә «Шәрги-Рус» гәзетиндә чыхан С.-и бу вахтдан танымаға башлајан Һ. 1904 илдә «Шәрги-Рус»да, 1906—1908 илләрдә исә «Иршад», «Һәгигәт», «Тәрәгги» гәзетләринин редаксијасында онунла даһа јахындан таныш олмушдур. С. чох вахт «Филанкәс» имзасы илә јазан Һ.-ун журналист гәләмини илк дәфә бәјәниб гијмәтләндирән мүәллифдир. Сатираларындан бириндә шаир «Филанкәс»и «Молла Нәсрәддин»дәки «Һоп-һоп» (С.-ин өз тәхәллүсү), «Гыздырмалы» (М. Һ. Зејналов) вә «Мозалан» (Өмәр Фаиг) ләгәбли јазычыларла јанашы гојмушдур. Әдәбијјатын ичтимаи вәзифәләринә бахышда там һәмрә'ј олан һәр ики сәнәткары сатирик әсәрләриндәки мүштәрәк мөвзулар, идеја сәсләшмәләри илә бәрабәр милли мусигијә мәһәббәт дә бирләшдириб доғмалашдырыр, араларындакы јарадычылыг әмәкдашлығыны мөһкәмләндирирди. Ушаглыг вә илк кәнчлик илләриндә мүсәлман Шәргинин дини мусигиси илә, Сәмәргәнд, Бухара вә Хорасанда тә'ригәт рәгсләри вә маһнылары илә, Сејид Әзимин мәктәбиндә хор һавалары илә таныш олан С. 1908 илдә Шамахыда ачдығы «Үмид» мәктәбиндә ушаг хоруна вә мәктәбли шәргиләринә дә лајигли јер вермишди. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсынын јаранмасы вә тамашаја гојулмасыны алгышлајан зијалылардан бири дә С. олмуш, бу мүнасибәтлә Шамахыдан, Мәчнун ролунун ифачысы Һ. Сарабскијә һәдијјә көндәрмишди.

Һ. бөјүк шаирин јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирмиш, она даим бөјүк һөрмәтлә јанашмышдыр. О, «Мә'лумат» гәзетиндә јазырды: «Гој әдәбијјат тарихиндә јазылсын ки, Сабир кими шаири дирилијиндә тәгдир едән киши олмаса да, бир нәфәр арвад (Һәмидә ханым Мәммәдгулузадә —**ред.**) олду» вә онун мүаличәси үчүн «милјончу кишиләрә рәғмән өз варындан кечәчәк гәдәр бөјүк бир һәмијјәт көстәрди».

М. Ә. Сабир

Сабит Рәһман (Сабит Кәрим оғлу М а һ м у д о в у н тәхәллүсү; 1910—1970) — јазычы, драматург. Бир сыра һекајәләрин (еләчә дә театр хадимләри һаггында), ириһәчмли нәср әсәрләринин, о чүмләдән Һ. Әрәблинскинин һәјатындан бәһс едән «Сон фачиә» (1938) повестинин мүәллифидир. Ән јени дөвр Азәрб. комедијасынын јаранмасы, инкишафы онун ады илә бағлыдыр:«Тој» (1939), «Хошбәхтләр» (1940), «Ашналар» (1945), «Нишанлы гыз» (1953), «Әлигулу евләнир» (1961), «Јалан» (1965) вә с.

Сабит Рәһман

С. Р. јарадычылығында Ч. Мәммәдгулузадә, Ә. Һагвердијев кими Һ.-ун да бәдии ирсиндән, хүсусилә онун бәдии публисистикасындан вә мусигили комедијаларындан бәһрәләнмишдир. Һәјатын актуал мәсәләләрини әкс етдирмәк, јумор вә сатира усталығына јијәләнмәк бахымындан Һ. јарадычылығы С. Р. үчүн бир мәктәб олмушдур. Онун драматуржи, комизм үсуллары С. Р.-ы даһа чох чәлб етмишдир. Тәсадүфи дејилдир ки, бәстәкарын «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары әсасында чәкилмиш кинофилмләрин ссенариләрини С. Р. јазмыш вә бу комедијаларын идеја-бәдии хүсусијјәтләринин екранда долғун тәчәссүмү үчүн чидди јарадычылыг ахтарышлары апармышдыр.

Садыг Әсәд оғлу, С а д ы г ч а н (1846—1902)—тарзән, мүасир Азәрб.

Г. Салаhов

тарынын јарадычысы. Мəшhур мусигичи Мирзə Əлəскəр Гарабағидəн дəрс алмыш, виртуоз тарзəн кими кениш шөhрəт газанмышдыр. Тарын гурулушуну дəјишмиш, она јени симлəр əлавə етмиш, ифачылыг үслубуну тəкмиллəшдирмишдир. Бир сыра мəшhур тарзəнлəр С. Ə. о. мəктəбинин јетишдирмəлəри вə давамчылары олмушлар. 1897 илдə Шушада Ə. hагвердијевин рəhбəрлији вə Чаббар Гарјағды оғлунун иштиракы илə сəhнəјə гојулмуш «Мəчнун Лејлинин мəзары үстүндə» сəhнəчијинин мусиги тəртибатыны С. Ə. о. вермишди. 13 јашлы h. бу тамашада хорда иштирак етмишди.

Садыгов Əлəвсəт Ширəли оғлу (1906—1971) — мүғəнни (лирик тенор). Азəрб. халг арт. (1956). Күчлү зил сəсə, көзəл зəнкулəлəрə малик

Ə. Садыгов Мəчнун ролунда.

сəнəткар иди. 1928—30 иллəрдə АДК-нда охумушдур. АОБТ-нын солисти олмушдур (1930—63). h.-ун «Лејли вə Мəчнун», «Əсли вə Кəрəм» операларында Мəчнун вə Кəрəм партијаларыны бөјүк усталыгла ифа едирди. Азəрб. халг маhнылары, муғам ифачысы кими дə мəшhур иди.

Садыгова Рəсмијə Сəлим гызы (д. 1940) — мүғəнни. Муғам опералары вə халг маhныларынын ифачысы. 1962 илдə А. Зејналлы ад. мусиги мəктəбини битирмиш, həмин илдəн солисти олдуғу АОБТ-нын сəhнəсиндə h.-ун «Əсли вə Кəрəм», «Лејли вə Мəчнун» операларында Əсли вə Лејли ролларыны ифа етмишдир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Телли ролуну да ојнамышдыр. h.-ун

бəстəлəдији бир сыра маhныларын ифачысыдыр.

Салаhов Гылман Баламəммəд оғлу (1906—1974) — каманчачалан, дирижор. Азəрб. əмəкдар инч. хад. (1940). h.-ун тəшкил етдији Азəрб. Дөвлəт Түрк Мусиги Мəктəбиндə, сонра исə мусиги техникумунда каманча синфиндə охумушдур (1922—26). h.-ун тəшкилатчыларындан олдуғу халг чалғы алəтлəри ифачыларынын I Үмумиттифаг мүсабигəсинин (1939, Москва) лауреатыдыр. 1931 илдəн h.-ун дə'вəти илə халг чалғы алəтлəри орк.-ндə ишлəмиш, 1938—64 иллəрдə Азəрб. Дөвлəт Филармонијасынын маhны вə рəгс ансамблынын бəдии рəhбəри олмушдур. Бир сыра маhны вə рəгслəрин мүəллифидир.

Салаhов Таhир Тејмур оғлу (д. 1928) — бојакар вə график. ССРИ

халг рəс. (1973). ССРИ Дөвлəт (1968), М. Ф. Ахундов ад. Респ. (1965) вə Азəрб. Дөвлəт (1970) мүкафатлары лауреаты. Проф. (1973). С.-ун јарадычылығы мөвзу вə жанр зəнкинлији, бəдии форма əлванлығы илə сəчијјəлəнир. С. мүасир Азəрб. портрет сəнəтинин əн камил нүмунəлəринин јарадычысыдыр. Онун 1978 илдə чəкдији «Ү. hачыбəјовун портрети» бəстəкарын хатирə ев-музејинин експозисијасындадыр. С. театр-декорасија сəнəти саhəсиндə дə фəалијјəт көстəрир. 1975 илдə АОБТ-нда h.-ун «Короғлу» операсына олдугча уғурлу тəртибат вермишдир.

Т. Салаhов. "Короғлу" операсынын I пəрдəсинин декорасијасынын ескизи. 1975.

Саликов Əhмəд Батскојевич (д. 1930) — hејкəлтəраш. Азəрб. Дөвлəт мүкафаты лауреаты (1980). Миллијјəтчə осетиндир. Бир сыра монументал əсəрлəрин, хатирə абидəлəри вə лөвhəлəринин мүəллифидир. h.-ун бүстүнү (1973) вə hејкəлини (Шуша, 1985) јаратмышдыр.

Сарабски Азəр hүсејнгулу оғлу (1924—1988)—сəнəтшүнас, театршүнас. Тарих е. н. (1964). h. Сарабскинин оғлудур. «Азəрбајчан мусигили театрынын јаранмасы вə инкишафы (1917-чи илə гəдəр)» монографијасынын (рус дилиндə, 1968) мүəллифидир. Китабда h.-ун «Лејли вə Мəчнун» операсынын илк тамашасы, «Шејх Сəн'ан», «Рүстəм вə Сөhраб» операларынын талеји, «Əр вə арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларынын сəhнə тарихи, артистлəрин ојуну, мəтбуатда гијмəтлəндирилмəси, елəчə дə бəстəкарын həјат вə јарадычылығынын бир сыра дикəр мəсəлəлəри əн мө'тəбəр сəнəд вə фактлар əсасында арашдырылыр.

Сарабски (Р з а ј е в) hүсејнгулу Мəлик оғлу (1879—1945) — мүғəнни (лирик тенор), актјор, режиссор, театр хадими, педагог. Азəрб. халг арт. (1932). 1902 илдəн Бакыда драматик ролларда чыхыш едəн С.-нин h.-ла илк танышлығы 1906 илдəн—h. онун ифасында «Сарəнч» муғамыны бəјəндији күндəн башламышдыр. 1908 илдəн «Нинат» чəмијјəти нəздиндəки опера труппасынын солисти олан С. həмин ил h.-ун «Лејли вə Мəчнун» операсынын илк тамашасында Мəчнун ролуну бөјүк уғурла ојнамышдыр. С. бу ролда 400 дəфəдəн чох (сонунчу дəфə 1941 илдə) чыхыш етмишдир. həмин вахтдан өмүрлəринин сонунадəк бу ики сəнəткар мөhкəм јарадычылыг вə шəхси достлуг теллəри илə бағлы олмушлар. С. бəстəкарын «Шејх Сəн'ан», «Рүстəм вə Сөhраб», «Əсли вə Кəрəм», «Шаh Аббас вə Хуршид Бану» операларында

h. Сарабски

h. Сарабски "Əсли вə Кəрəм" Кəрəм ролунда.

Шејх Сəн'ан, Сөhраб, Кəрəм, Шаh Аббас партијаларыны, «Əр вə арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларында Мəрчан бəј, Сəрвəр вə Əскəр ролларыны илк дəфə вə бөјүк мəhарəтлə ифа етмишдир. 1910 илдəн реж. кими дə фəалијјəт көстəрмиш, h.-ун «Рүстəм вə Сөhраб», «Əр вə арвад», «Аршын мал алан» əсəрлəрини тамашаја гојмушдур.

h. сəнəт достунун дəфн мəрасиминдəки нитгиндə ону «талантлы бир артист, габил мүғəнни, фəал ичтимаи хадим», јарадычылығыны «саир артистлəр үчүн бир нүмунə вə там бир мəктəб» адландырмышдыр.

Сарыјев Зүлфүгар (?—?) —мүғəнни (тенор), муғам ифачысы. 1920—50 иллəрдə АОБТ-нын солисти олмуш, муғам операларында характерик рол-

h. Сарабски Мəчнун ролунда.

лар, о чүмләдән Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнунун атасы, «Әсли вә Кәрәм» операсында шаһ, османлы, шејх, «Короғлу» операсында чарчы ролларыны ифа етмишдир.

Светлов Борис Николајевич [1880—1926/27 (?)]—рус режиссору. Мүхтәлиф театрларда ишләмиш, 1911 илдән кинода фәалијјәт көстәрмишдир. 1915 илдә Бакыја кәлмиш, бурада бир нечә бәдии филм, о чүмләдән 1917 илдә Һ.-ун ејни адлы әсәри үзрә «Аршын мал алан» филмини чәкмишдир. 1921 илдә Петроградда (индики Санкт-Петербург) кино техникуму тәшкил етмишдир. Совет дөврүндә тәшвигат филмләри вә бәдии филмләр—ексентрик комедијалар чәкмишдир.

«Севкили чанан» — Һ.-ун икинчи романс-гәзәли. 1943 илдә Низаминин сөзләринә сәс вә фп. үчүн бәстәләнмишдир. Гәзәлин Азәрб. дилинә тәрчүмәси М. Дилбазининдир. Мусигиси еһтираслы, һәјәчанлы, патетик руһ јүксәклији илә јазылмышдыр. Јүксәк рекистрдә сәсләнән кулминасија дәрин һиссләрин емосионал кәркинлији, чошғунлуғу илә сечилир. Илк романс-гәзәли «Сәнсиз»дә олдуғу кими, бу әсәрдә дә мусиги илә ше'р—бәдии чәһәтчә ејни әһәмијјәт кәсб едән вааһид сурәт јарадырлар. Мелодија зәриф интонасија ифадәси илә фәргләнир. Муғам типли речитатив маһны охунаглығы илә вәһдәт тәшкил едир. Мусиги ритми классик шәрг ше'р вәзни—әрузун ритминә там ујғун кәлир. Мәлаһәтли, долғун, кениш диапазонлу фп. партијасы романсын мусигисинин образ-емосија мәзмунунун там ачылмасына көмәк едир.

Гәзәл-романсын илк ифачысы Бүлбүл олмушдур. Романс илк дәфә Бакыда 1944 илдә нәшр едилмишдир. Фп. үчүн ишләјәни Г. Бурштејн иди. Романс симф., халг чалғы аләтләри вә естрада орк.-ларинин мүшајиәти илә дә ифа олунур.

"Севкили чанан" романс-гәзәли. Бәстәкарын әлјазмасы.

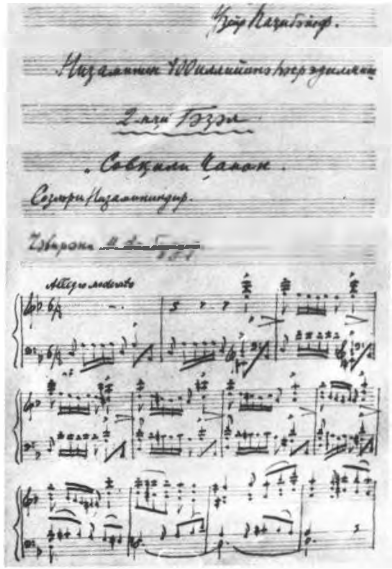

Сејид Һүсејн (Һүсејн Мир Қазым оғлу Садыгзадә; 1887—1938) — јазычы, тәнгидчи. «Тазә һәјат» вә «Каспи» гәзетләринин мәтбәәләриндә мүрәттиб олмуш, шәрикли «Бәһлул», «Қәлнијәт» вә «Гуртулуш» журналларыны нәшр етдирмишдир. 1913—14 илләрдә «Игбал»ын баш редактору иди. Бәдии јарадычылығa 1907 илдә башламышдыр. Һекајә вә публисистик мәгаләләриндә мүртәче зијалыларын әлејһинә чыхмыш. Азәрб. дилинин сафлығы уғрунда мүбаризә апармышдыр. Азәрб. әдәбијјаты вә әдәбијјат хадимләри һагда мәгаләләр, мүасир һәјатдан бәһс едән һекајәләр јазмышдыр. С. Һ. ичтимаи һадисәләрә мүнасибәтдә Һ. илә даим һәмфикир олмушдур. Онларын арасында гаршылыглы сәмими мүнасибәт вар иди. Һ.-ун редакторлуг етдији «Јени игбал» вә «Азәрбајчан» гәзетләриндә С. Һ. мәгаләләрлә чыхыш едирди. «Гуртулуш» журналынын нәшрә башланылмасыны Һ. бөјүк севинчлә гаршыламышды.

Репрессијанын гурбанларындан олан С. Һ. 1937 илдә һәбс едилмиш, 1938 илин јанварында күлләләнмишдир.

Сејидзадә Һүсејн Әли оғлу (1910—1979)—кино режиссору. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1970). Бир чох сәнәдли вә бәдии филмләрин реж. олмушдур. «Доғма халгымыза» сәнәдли-мусигили филминдә (1954) Бүлбүл, А. Бүнјадзадә, С. Асланова вә б. көркәмли опера усталарыны Һ.-ун «Короғлу» операсындан фрагментләрдә әбәдиләшдирмишдир. Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкдији «О олмасын, бу олсун» бәдии филми (1956) Азәрб. инчәсәнәтинин гызыл фондуна дахилдир.

Сејидова Иззәт Әли гызы (1910—1973) — илк Азәрб. гадын театр рәссамларындан бири. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). 1938 илдән АОБТ-да фәалијјәт көстәрмиш, 1958 илдә

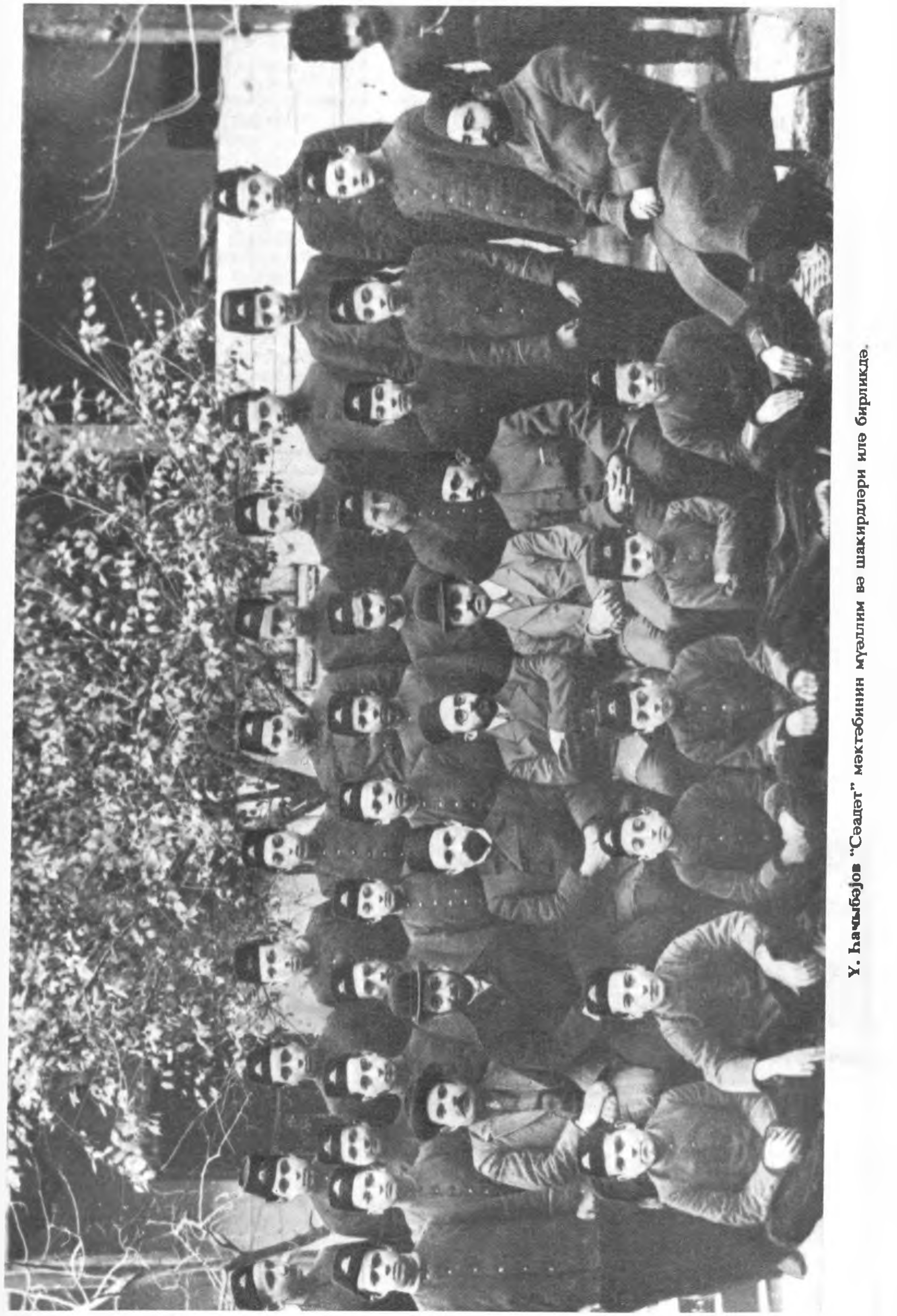

У. Һачыбәјов "Сәадәт" мәктәбинин мүәллим вә шакирдләри илә бирликдә.

бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсына бәдии тәртибат вермишдир.

«Сәадәт»—1908 илдә Бакыда «Сәадәт» мүсәлман хејријјә чәмијјәти тәрәфиндән ачылмыш мәктәб. Мәктәбин мүдири Әли бәј Һүсејнзадә иди. «С.» мәктәбиндә тә'лим әсасән дини характер дашыса да, дүнјәви фәнләр дә тәдрис едилирди. Һ. 1908 илин јајында, мүсабигә јолу илә «С.» мәктәбинә рус дили, һесаб вә тәбиијјат мүәллими тә'јин олунмушду. Бурада о, бачарыглы педагог олмагла јанашы, һәмкарлары арасында рус дилинин тә'лиматчысы (методист) кими дә мәшһурлашмышды. Һ.-ун гардашы Ч. Һачыбәјли исә мәктәбдә алман вә франсыз дилләриндән, һабелә рәсмдән дәрс дејирди. «С.» мәктәби 1911 илдә бағланмышдыр.

Сә'ди (Муслиһәддин әбу Мәһәммәд Әбдуллаһ ибн Мүшрифәддинин тәхәллүсү; тәгр. 1203—1292)—фарс шаири, мүтәфәккир. Азәрб.-да да мәшһур олан «Бустан» вә «Күлүстан» әсәрләринин мүәллифидир. Һуманист идеаллары тәрәннүм етмишдир. С.-нин әдәби ирси Һ.-ун да јарадычылығына күчлү тә'сир көстәрмишдир. Һ. мүхтәлиф әсәрләриндә, о чүмләдән мәгаләләриндә («Хәбәрдарлыг», «Кәндчиләримизә даир»), фелјетонларында («Ики сәс», «Мәчлис гурмағын гајдасы», «Мәсләһәтли сөзләр», «Сә'дини тәнгид», «Сә'дини тәнгид, Һафизи тә'риф», «Дост»), «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында, һәмчинин «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» операсында С.-нин јарадычылығына мүрачиәт етмишдир.

Сәмәд Вурғун

Сәид Нәфиси (1895—1966) — Иран әдәбијјатшүнасы, јазычы, тарихчи, ичтимаи хадим. Теһран ун-тинин проф. (1934), Иран Әдәбијјат вә Дил Академијасынын үзвү (1935). Иранын мүасир ичтимаи-сијаси тарихинә, Иран, Орта Асија, Һиндистан, рус вә Гәрби Авропа әдәбијјатына даир тәдгигатларын, бәдии әсәрләрин мүәллифидир. Бабәк вә Низами Кәнчәви һаггында тәдгигатлары вар. 3 дәфә Бакыда олмуш, Ә. Фирдовсинин «Шаһнамә» поемасынын 1000 иллији шәнликләриндә (1934), М. Ф. Ахундовун анадан олмасынын 150 иллик јубилејиндә (1962) иштирак етмишдир. «Хәзәрин о тајына сәфәрләрим» адлы јол гејдләриндә Һ.-ла көрүшләри һаггында мәһәббәтлә сөһбәт ачмышдыр. Бәстәкарын Фирдовсијә итһаф олунмуш кантатасыны севә-севә динләјән С. Н. бу әсәри чох јүксәк гијмәтләндирәрәк јазмышдыр: «...Бакыја кәлмәздән әввәл дә Азәрбајчан бәстәкары Үзејир Һачыбәјовун адыны ешитмишдим. Онун «Әсли вә Кәрәм», «Аршын мал алан», «Мәшәди Ибад» вә гејри әсәрләри фарс дилинә тәрчүмә едилмиш вә Иранда ојнанмышдыр. Онун мусиги парчалары Иран кәнчләринин дилинин әзбәридир. ...Чүр'әтлә дејә биләрәм ки, Азәрбајчан мусиги чәһәтдән Шәргин Италијасыдыр. Үзејир Һачыбәјовун Фирдовсијә итһаф едилмиш нотлары, мусигиси диггәтәлајигдир».

Сәјавуш Аслан (Сәјавуш Мәммәдаға оғлу Асланов; д. 1935)—актјор. Азәрб. халг арт. (1982). 1959—94 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын вә АДТ-нын актјору олмушдур. 1994 илдән Азәрб. Мусигили Комедија Театрынын директору вә баш реж.-дур. Һ.-ун «Аршын мал

Сәјавуш Аслан Вәли ролунда.

алан», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијаларында Вәли вә Мәшәди Ибад образлары С. А.-ын әсас ролларындандыр.

Сәлими Әли Зөһраб оғлу (д. 1922) —Иран бәстәкары, дирижор. Бакыда доғулмушдур. Илк мусиги мүәллими Ә. Бакыханов иди. 1939 илдә Ирана көчмүш, бурада көркәмли бәстәкар Һүсејн Насеһдән дәрс алмышдыр. Теһран вә Тәбриз радиоларынын халг чалғы аләтләри ансамблларына рәһбәрлик етмишдир. «Бабәк» операсынын, «Вәтән» сүитасынын, лирик маһныларын («Ајрылыг», «Сизә салам кәтирмишәм» вә с.), кино-филмләрә мусигинин мүәллифидир. Јарадычылығында Һ.-ун мусиги ән'әнәләрини давам етдирмишдир.

Сәмәд Вурғун (Сәмәд Јусиф оғлу Вәкилов; 1906—1956) — шаир, драматург, ичтимаи хадим. Азәрб. халг шаири (1956) вә әмәкдар инч. хад. (1943). Азәрб. ЕА акад. (1945), фәхри филолокија е. д. (1956). Сталин мүкафаты лауреаты (1941, 1942). 20 әср Азәрб. әдәбијјатынын ән көркәмли нүмајәндәләриндәндир. Онларча ше'р вә поема китабларынын, «Вагиф» (1937), «Фәрһад вә Ширин» (1941), «Инсан» (1945) вә с. пјесләринин мүәллифидир. С. В. вә Һ. бир-бирилә јахын шәхси достлуг вә јарадычылыг үнсијјәти сахламышлар. Јахын мүасирләринин дедијинә көрә онлар јаздыглары һәр бир јени ше'ри, јахуд мелодијаны дәрһал бир-биринә охујуб чалармышлар. Һ.-ун шаирин сөзләринә бәстәләдији «Вәтән ордусу», «Вәтән», «Дөјүшчүләр маршы», «Шәфгәт бачысы» маһнылары, «Зәфәр һимни» вә с. мәһз бу јарадычылыг тәмасынын уғурлу бәһрәләридир. 1942 илдә Москвада Сталин мүкафатлары комитәсинин ичласында С. В.-ун «Фәрһад вә Ширин» драмына мүкафат верилмәси мәсәләси мүзакирә олунаркән Һ. шаирин јарадычылыг хүсусијјәтләрини јығчам вә сәрраст ифадә едәрәк, онун мүасир Азәрб. әдәбијјатынын ән көркәмли нүмајәндәси олмасы фикрини хүсусилә вурғуламыш, драматуркијасынын романтик вә фәлсәфи маһијјәтини ачыгламышдыр. 1945 илдә АОБТ-нда Һ.-ун анадан олмасынын 60, јарадычылыг фәалијјәтинин 40 иллији мүнасибәтилә кечирилән јығынчагда С. В. чыхыш едәрәк ону «гәһрәман халгымызын мә'нәви варлығыны, онун мүгәддәс амал вә арзуларыны, севинч вә изтирабларыны, һәјат вә мүбаризә ишини бөјүк бир мәһарәт вә мәһәббәтлә тәрәннүм етмиш бәстәкар» адландырмышдыр.

С. В. ағыр кечән хәстәлији заманы тез-тез атасыны, бир дә Һ.-у хатырлајырды. Шаирин гызы Ајбәниз Вәкилова јазыр ки, дејиләнә көрә, С. В. «хәстә Үзејир бәјин јанында көзләри јашармыш һалда диз чөкмүш, о да атама: «Мән кедирәм, шаир, сән јаша...» демишдир». Шаир Һ.-ун вәфат етдији һәмин күн көзү јашлы һалда бу мәшһур мисралары јазмышды:

Өлүм севинмәсин гој!... Өмрүнү вермир бада,
Ел гәдрини чанындан даһа әзиз биләнләр!
Ширин бир хатирә тәк галачагдыр дүнјада
Севәрәк јашајанлар, севиләрәк өләнләр...

Бу мисралар Һ.-ун ев-музејиндә дә, С. В.-ун мәзар дашына да, халгымызын бу ики бөјүк сәнәткар оғлунун пәрәстишкарларынын гәлбинә дә һәкк олунмушдур.

Шаир Һ. сәнәтинә мәһәббәтини мүхтәлиф чыхыш вә мәгаләләриндә, даһи бәстәкара һәср етдији ше'рләриндә, «Ајкүн» поемасында да ифадә етмишдир.

Сәмәдова Фатма Әшрәф гызы (1909—1963) — мусигишүнас, педагог. Азәрб. әмәкдар мүәллими (1943). Һ.-ун јетирмәси олан С. Азәрб. Түрк Мусиги Мәктәбиндә тәһсил алмыш, АДК-ны битирмишдир. Бакыдакы 2 нөмрәли мусиги мәктәбинин тәшкилатчысы вә директору олмуш, өмрүнүн ахырынадәк бурада мусиги нәзәријјәси фәнләриндән дәрс демишдир.

Сән'ани Мөһсүн Садыг оғлу (1900—1981) — актјор. Азәрб. халг арт. (1939). Сәһнә фәалијјәтинә 1915 илдә Тифлис мүсәлман театр труппасында башламыш, 1921 илдән АДТ-нда чалышмыш, һәм гәһрәмани, һәм

М. Сә'нани "О олмасын, бу олсун" филминдә.

характерик, һәм дә комик ролларı бөјүк усталыгла ојнамышдыр. Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш ејниадлы бәдии филмдә вә радио тамашасында Гочу Әскәр образыны бөјүк мәһарәтлә јаратмышдыр.

«Сәнсиз» — Һ.-ун романс-гәзәли. Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығында бу жанрда илк әсәрдир. 1941 илдә, Низаминин анадан олмасынын 800 иллији мүнасибәтилә бөјүк шаирин сөзләринә бәстәләнмишдир (Азәрб. дилинә тәрчүмәси Чәфәр Хәндандындыр). «С.» тәнһалыға мәһкум олмуш бөјүк, көзәл бир гәлбин һиссләринин зәриф поезијасыны, мәһәббәтин, һичранын сонсуз кәдәрини өзүндә чәмләшдирир. Романсын психоложи фәлсәфәси ону муғамын образ-емосија мәзмуну илә бирләшдирир. Бәдиилијинә көрә ејни әһәмијјәтли олан ше'р вә мусиги ваһид мусигили-поетик сурәт јарадырлар. Романсын

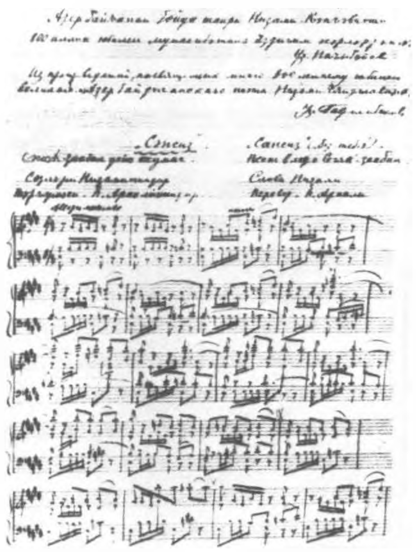

"Сәнсиз" романс-гәзәли. Бәстәкарын әлјазмасы.

мелодијасында речитативлә лирик охунаглыг бир-бирини тамамлајыр. Милли лад әсасыны ајдын нүмајиш етдирән зәриф полифонија, ифадәедичи һармонијалы фп. партијасы вокал мелодијаны хејли зәнкинләшдирир. Дәгиг вә ваһид метроритмик шәкилли фп. партијасынын остинат (мелодијанын чохсајлы тәкрары) структуру фонунда сәсләнән импровизасијалы азад мелодија зәрби муғам жанрыны хатырладыр.

«С.»-ин илк ифачысы Бүлбүл романса зәриф бәдии интерпретасија вермишди. Мүғәнни М. Магомајев романсда мүәллиф редактәси апарараг «Низами» филминдә ону бөјүк мәһарәтлә ифа стмишдир. Романс илк дәфә 1944 илдә Бакыда нәшр олунмушдур. Әсәри фп. үчүн Г. Бурштејн ишләмишди. Романс симф., халг чалғы аләтләри вә естрада орк.-ләринин мүшајиәти илә дә ифа олунур.

Сәнәм — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында персонаж. С. Күлназын, садәчә олараг, гуллугчусу дејил, һәм дә онун һәмфикиридир, онун вә Сәрвәрин өз һәјатларыны истәдикләри шәкилдә гурмаг үчүн апардыглары мүбризәдә онларын фәал көмәкчисидир. С. һәгигәти демәкдән чәкинмир, ејбәчәрликләрә, нагисликләрә гаршы мүбаризәдә барышмазлығы илә сечилир. Истәр Рүстәм бәјлә, истәрсә дә Мәшәди Ибадла гаршылашдығы сәһнәләрдә о, башгасынын талеји илә ојнамаг фикринә дүшән бу инсан дәллалларынын үзүндәки масканы чәсарәтлә гопарыб атыр. Әсәрин сонунда С. мүәјјән дәрәчәдә өзүнү чох севдији Күлназын јолунда гурбан верир, Сәрвәрлә Күлназын хошбәхтлији наминә өз талејини инсани вә мә'нәви кејфијјәтләри бахымындан өзүндән гат-гат ашағыда дајанан Мәшәди Ибадла бағламаға разы олур.

Халг артисти Б. Шәкинскаја ејниадлы филмдә С. сурәтинин чох колоритли вә тәбии тәчәссүмүнә наил олмушдур.

«Сәрвахт олмалыдыр» — Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1920 ил 12 јанвар тарихли 10-чу сајында баш мәгалә кими «Ү. Һ.» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгаләдә кенерал Деникин тәһлүкәси арадан галхса да, өлкәдә сијаси вәзијјәтин чидди олараг галдығыны көстәрән мүәллиф, јенә дә «галаны харичдән јох, дахилдән зәбт едәрләр» кәламына мүвафиг олараг, өлкәнин дахилиндә вәзијјәти низама салмагда һөкумәтин, парламентин, һәр бир вәтәндашын вәзифәләриндән данышыр, сабитлијә наил олмаг үчүн онларын сә'јләрини бирләшдирмәјә, дахилдә «фәсад чыхаран үнсүрләрә гаршы шиддәтли тәдбирләр» көрмәјә чағырырды.

Сәрвәр — Һ.-ун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасынын әсас персонажларындан бири. С. истәр аилә мүнасибәтләриндә, истәрсә дә ичтимаи һәјатын дикәр саһәләриндә јенилик тәрәфдары олан, шәхси нүмунәси илә бу јенилијә јол ачан кәнч нәслин нүмајәндәсидир. О, кәнч, көзәл Күлназы севир, өз мәһәббәти уғрунда сона гәдәр мүбаризә апарыр вә көһнә чәмијјәтин чохсајлы нүмајәндәләри илә гејри-бәрабәр мүбаризәдә галиб кәлир. С. сәмими вә һазырчавабдыр, фикирләрини ачыг сөјләјир, нә Рүстәм бәјин тәһдидләриндән, нә Гочу Әскәрин вә онун әлалтыларынын һәрбә-зорбасындан, нә дә Мәшәди Ибадын күлүнч һәдәләриндән чәкинир. Әсәрдәки хошбәхт сонлуг бир тәрәфдән чәмијјәтдә, һәјатдакы мәнтиги ганунаујғунлуғун, дикәр тәрәфдән, чәмијјәти дәјишдирмәк, јениләшдирмәк зәрурәтини баша дүшмүш С. кими һәгиги зијалыларын сә'јләринин нәтичәсидир. Һ. јени нәсилдә көрмәк истәдији мә'нәви кејфијјәтләри гисмән Сәрвәр сурәти васитәсилә ифадә етмәјә чалышмышдыр.

Сәттархан Һачыһәсән оғлу (1867—1914) — 1905—11 илләр Иран ингилабынын вә Чәнуби Азәрб.-да милли азадлыг һәрәкатынын рәһбәрләриндән бири, халг гәһрәманы. Тәбриздә халг үсјанына рәһбәрлик етмишдир. Һ. «Иршад» вә «Тәрәгги» гәзетләриндә дәрч олунмуш мәгалә вә фелјетонларда С.-а вә онун мүчаһидләринә јүксәк гијмәт верирди. С. һәрәкатынын ән ағыр вахтында, 1908 илдә јазылмыш фелјетон вә мәгаләләриндә С.-ын дүшмәнләрини, вә'дә хилаф чыхараг она көмәјә кәлмәјәнләри гамчылајыр, өз публисистикасы илә шаһ истибдадына гаршы мүбаризә апарырды. «Һара гачачаглар» мәгаләсиндә Һ. ифтихарла јазырды: «Даһа Сәттарханын күчү мә'лум олду. Киши даһа падшаһла падшаһлыг етди...»

«Сәфа» — 1910—17 илләрдә Бакыда фәалијјәт көстәрмиш мәдәни-маариф чәмијјәти. Мүтәрәгги маарифпәрвәрләр тәрәфиндән јарадылмыш «С.» јени мәктәбләр, гираәтхана вә китабханалар ачмаг, милли мәдәнијјәти инкишаф етдирмәк мәгсәди дашыјырды. Театр труппасы да вар иди. З. Һачыбәјовун «Евлијкән субај» мусигили комедијасы илк дәфә 1913 илдә бурада тамашаја гојулмушдур. Бунунла белә «С.» Һ.-а гаршы даим барышмаз мәнфи мөвге тутмушдур. Бу мәгсәдлә «С.» лазым кәләндә мүхалифәтдә олдуғу «Ничат» чәмијјәти илә дә барышыр, онун үзвләрини дә мүнагишәјә чәлб едирди.

Сәфәрәлијева Көвкәб Камил гызы (1907 — 1985) — пианочу, педагог. Азәрб. халг арт. (1972), проф. (1952). АДК-ны битирмишдир (1932). 1926 илдән АДК-нда әввәл тәчрүбәчи-мүәллим, сонра исә өмрүнүн ахырынадәк фп. үзрә мүәллим олмушдур. Мүхтәлиф илләрдә Бакы Фәһлә Театрында, АОБТ-нда мүшајиәтчи-консертмејстер кими фәалијјәт көстәрмишдир. АДК нәздиндә орта ихтисас мусиги мәктәбинин јарадычыларындан бири, узун илләр (1937—1952) бурада директор вә фп. үзрә мүәллим олмушдур.

С.-нын Һ. илә илк көрүшү 1922 илә тәсадүф едир. Һәмин илдән башлајараг о, бәстәкарын јахын көмәкчиси олмушдур. Һ.-ун «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабынын редактору иди. «Ү. Һачыбәјов— Азәрбајчан халг мусигисинин банзси» (1948), «Ү. Һачыбәјов һаггында хатирәләрим» (1975), «Бәстәкарын хатирәси» (1976) мәгаләләри дәрч олунмушдур. С. «Короғлу» операсындакы рәгсләри ики фп. үчүн ишләмишдир. Һ.-ун фп. үчүн «Ушаг пјесләри» мәчмуәсинин редактору, мусиги мәктәби тәләбәләри үчүн Азәрб халг мусигиси әсасында пјесләрин тәртибчиси олмушдур.

К. Сәфәрәлијева

Сәфәров Фирудин Сәттар оғлу (д. 1933)—режиссор. Өзбәкистан (1986) вә Азәрб. (1992) халг арт. 1969—77 илләрдә АОБТ-нын баш реж. олмуш, 1977 илдән Дашкәнддә, Ә. Нәваи ад. Өзбәкистан Опера вә Балет Театрында ишләјир. АОБТ-нда Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» (1970, 1994), «Короғлу» (1975) опералaрына гурулуш вермишдир. Фүзулинин анадан олмасынын 500 иллијинә һәср олунмуш «Лејли вә Мәчнун» (1994) тамашасы һәмин ил Түркијәдә дә ојнанылмышдыр.

Сәфәрова Земфира Јусиф гызы (д. 1937) — мусигишүнас. Сәнәтшүнаслыг намизәди (1970), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1989). 1980 илдән Азәрб. ЕА Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-тунун мусиги сәнәти шө'бәсинин мүдиридир. Һ.-ун мусиги јарадычылығынын тәдгигатчыларындандыр. С.-нын «Үзејир Һачыбәјовун мусиги-естетик көрүшләри» (М., 1973, өн сөзүн мүәллифи Г. Гарајев) адлы илк китабында Һ.-ун естетик көрүшләриндә вә јарадычылығында хәлгилик, миллилик вә бејнәлмиләллик, ән'әнә вә новаторлуг, мусиги дили проблемләри арашдырылыр. 1983 илдә русча бурахылмыш «Үзејир Һачыбәјов» китабчасы 1985 илдә 7 дилдә (Азәрб., инкилис, франсыз, әрәб, түрк, фарс вә рус) јенидән чап едилмишдир. 1985 илдә С.-нын «Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығында нәзәри вә естетик проблемләр» монографијасы нәшр олунмушдур. Һ.-ун мусиги әсәрләринин академик нәшринин чилдләрини чапа һазырламыш, онлара кениш өн сөз вә елми шәрһләр јазмышдыр. Бир сыра елми симпозиум вә конгресләрдә Һ. һаггында мә'рузәләр етмишдир. О, «Үзејир Һачыбәјов» библиографијасынын редакторларындан бири, З. Гафарованын «Үзејир Һачыбәјовун «Короғлу» операсы» китабынын хүсуси редакторудур.

З. Сәфәрова

Сәфиәддин Урмәви (Сәфиәддин Әбдүлмө'мин ибн Јусиф ибн Фахир әл-Урмәви; 1217, бә'зи мәнбәләрдә 1215, 1216, 1230—1294) — Азәрб. мусигишүнасы, мусиги ифачысы, бәстәкар, шаир, хәттат. С. У. уд аләтиндә маһир ифачы олмуш, нүзһә вә муғни мусиги аләтләрини ихтира етмишдир. О, мусигишүнаслыг вә әдәбијјатшүнаслыға аид гијмәтли рисаләләрин мүәллифидир. «Китаб әл-әдвар» («Дөврләр вә

Е. Шаһтахтинскаја. "Сәфиәддин Урмәвинин портрети".

С. Руһулла

ја даирәләр һаггында китаб») вә «Рисаләји Шәрәфијјә» әсәрләри мусиги нәзәријјәсинә аид фундаментал рисаләләрдир. Јахын вә Орта Шәрг мусигисиндә «Системчилик» ады илә мәшһур мәктәбин баниси олан С. У.-нин јарадычылығы Шәрг мусиги нәзәријјәсинин инкишафында јени мәрһәләдир. С. У.-нин мусиги нәзәријјәси саһәсиндә ән бөјүк наилијјәти Азәрб., еләчә дә бүтүн Јахын вә Орта Шәрг мусигисинин әсасыны тәшкил едән сәс комплексләри системини гајдаја салмасыдыр. Бу системә әсасланараг С. У. мүкәммәл чәдвәл (табулатура) јарадараг 12 мәгам даирә вә 6 авазын сәс гатарыны вермишдир. С. У. «Китаб әл-әдвар»да өзүнүн ичад етдији «әбчәд нот системи» илә 13 әсрин 4 мусиги парчасыны јазыб сахлаја билмишдир. Әсәрләриндә бир чох нәзәри вә естетик проблемләри арашдырмышдыр. «Китаб әл-әдвар» рисаләсинин әлјазма нүсхәләри дүнјанын бир сыра мө'тәбәр китабханаларында сахланылыр. Азәрб. ЕА Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-тунун китабханасында онун фотосурәти вар. Бу фотосурәти 40-чы илләрдә Һ. Истанбулун Нури-Османијјә китабханасындан кәтиртмишдир. Һ. «Азәрб. халг мусигисинин әсаслары» әсәри үзәриндә ишләјәркән «Китаб әл-әдвар»ла таныш олмуш вә әсәринин «Тарихи мә'лумат» һиссәсиндә С. У. һаггында гијмәтли фикир сөјләмишдир.

«Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти һаггында» — Һ.-ун мәгаләси. «Каспи» гәзетинин әлавәси олан «Бакы Мүсәлман Ичтимаи Тәшкилатлары Комитәси Хәбәрләри»нин 1917 ил 28 октјабр тарихли 242-чи сајында рус дилиндә дәрч олунмушдур. Мәгалә Ә. Мәммәдов-Әһлијевин һәмин гәзетин 241-чи сајында дәрч едилмиш «Сәһнәнин тәрбијәви әһәмијјәти» адлы мәгаләсинә чаваб олараг јазылмышдыр. Ә. Мәммәдов-Әһлијев опера вә опереттаны сәһнә сәнәтинин икинчи, һәтта үчүнчү дәрәчәли мәһсулу һесаб едәрәк, мусигили тамашаларын мүсбәт ролуну инкар едирди. Һ. мәгаләдә мусигили сәһнә әсәрләринә белә мүнасибәти тәнгид етмиш, белә сөһбәтләри «мусиги сәнәтинә гејри-чидди мүнасибәт» кими изаһ етмиш, һәм драм, һәм дә мусигили драм әсәрләри барәдә чидди сөһбәт ачмағын фајдалы олачағыны сөјләмишдир. Бу барәдә Һ. «Опера вә драмын тәрбијәви әһәмијјәти һаггында» мәгаләләриндә дә кениш бәһс етмишдир.

Сидги Руһулла (Руһулла Фәтулла оғлу Ахундов; 1886—1959) — актјор, театр хадими. ССРИ халг арт. (1949). Сталин мүкафаты лауреаты (1948). Сәһнә фәалијјәтинә 1908 илдә, Һ. Әрәблинскинин труппасында башламышдыр. Тәгр. 300-дән артыг мүхтәлиф характерли образлар јаратмышдыр. Күрчүстан, Шимали Гафгаз, Орта Асија вә Чәнуби Азәрб.-ын шәһәрләриндә тамашалар һазырламышдыр. 1912—16 илләрдә Кәнчәдә ишләмиш, бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» (1912), «О олмасын, бу олсун» (1913) әсәрләрини тамашаја гојмушдур. 1916 илдә Дашкәнддә Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларыны тамашаја гојмуш, бунунла да өзбәк мусигили драм театрынын инкишафы үчүн зәмин һазырламышдыр. 1924 илдән өмрүнүн сонунадәк АДТ-нда ишләмиш, киноја чәкилмишдир. Бир чох Азәрб. актјорларынын јетишмәси вә инкишафында С. Р.-нын хидмәти вардыр.

Симфоник муғам—симфоник жанр. Илк дәфә 1940 илләрин ахырларында Азәрб.-да јарадылмышдыр. Жанрын әсасы Һ.-ун илк муғам операларында гојулмушдур. Бу опералларда муғам илк дәфә олараг Авропа опера жанры илә бирләшдирилмишди. «Лејли вә Мәчнун» операсында Һејраты (Нофәлин партијасы) вә Аразбары зәрби муғамларындан истифадә буна мисалдыр. Һ.-ун «Ашыгсајағы» камера-инструментал әсәри дә муғам-импровизасија үслубунда јазылмышдыр. Һ.-ун, М. Магомајевин өз әсәрләриндә симфонизми фәал сурәтдә Азәрб. мусигисинә кәтирмәләри, һәмчинин симф. жанрда јазан јени бәстәкар нәслинин (Г. Гарајев, Ч. Һачыјев, С. Һачыбәјов вә б.) јетишмәси С. м.-ын јаранмасына рәвач верди. Илк С. м.-лар 1948 илдә Ф. Әмиров тәрәфиндән јазылмыш «Шур» вә «Күрд-овшары» иди. Ф. Әмиров бу әсәрләриндә муғамлардан кениш истифадә етмиш, онлара өз мүәллиф консепсијасыны верәрәк јени емосионал мәзмуна наил олмушдур. Ф. Әмиров әсл муғамын композисија структуруну сахламыш, бә'зи һалларда халг маһныларындан да истифадә етмишдир. 1949 илдә Нијазинин бәстәләдији «Раст» С. м.-ы да бу жанрда ән әламәтдар әсәрләрдәндир. Азәрб.-ын бир сыра бәстәкарлары—С. Әләскәров, М. Әһмәдов, Т. Бакыханов вә б. да С. м.-лар јазмышлар.

Симфоник мусиги — симфоник орк. тәрәфиндән ифа олунмасы нәзәрдә тутулан мусиги. С. м.-јә дәрин мүрәккәб идеја-емосионал мәзмуна малик чохһиссәли монументал композисијалар, еләчә дә кичик формалы популјар мусиги әсәрләри — симфонија, симф. поема, увертүра, сүита, консерт, кантата, увертүра, фантазија вә с. дахилдир. Азәрб.-да С. м.-нин инкишафында Һ.-ун хидмәти бөјүкдүр. О, Азәрб.-да бу жанрын илк нүмунәләринин јарадычыларындан бири вә С. м. мәктәбинин баниси сајылыр. Азәрб. С. м.-нин Г. Гарајев, Ч. Һачыјев, Ф. Әмиров, Нијази, С. Һачыбәјов, А. Мәликов, А. Рзајев вә б. көркәмли нүмајәндәләри Һ. мәктәбинин јетирмәләридир. Азәрб. Респ.-нын президенти Һејдәр Әлијевин дедији кими, «Азәрбајчан симфонизми өзүнүн ән јахшы нүмунәләриндә мүасир дүнја мусиги мәдәнијјәтинин наилијјәтләри сәвијјәсинә јүксәлмишдир. Азәрбајчан бәстәкарларынын ән јахшы әсәрләри... Азәрбајчан симфоник мусигисинин дүнјада кениш вүс'әт тапмасына сәбәб олду».

Солтан бәј — Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын персонажларындан бири. О, сәнаје вә тичарәт буржуазијасынын күчлү инкишафы нәтичәсиндә мөвгеләрини әлдән вермиш, вар-јохдан чыхмыш, јалныз гуруча бәј адыны сахламыш задәканлардандыр. Дул галмыш С. б.-ин мараг вә фәалијјәт даирәси сон дәрәчә маһдуддур: мүмкүн гәдәр учуз јолла евләнмәк. С. б. бир тәрәфдән варланан вә өз ирадәсини чәмијјәтә диктә едән тачирләрә антипатија илә јанашырса, икинчи тәрәфдән мәһз пулун чазибә күчү илә бу силкин гоһумлуг тәклифини рәдд едә билмир. С. б. мәнсуб олдуғу синфин әксәр нүмајәндәләри кими, ајдын фикирли, ачыг сөзлү зијалылардан еһтијат едир, онлары јахына бурахмыр, «инчинарларла», «дохтурларла» әввәлдән арасы олмадығыны сөјләјир. Һ.-ун ироник бојаларла тәсвир етдији С. б.-ә јумористик мүнасибәтинин әсасында онун имканлары илә иддиалары арасындакы зиддијјәт дајаныр.

Ә. Һүсејнзадә Солтан бәј ролунда.

Илк тамашадан башлајараг бу ролун әсас ифачысы олан Ә. Һүсејнзадә мусигили комедија әсасында чәкилмиш ејниадлы филмдә (1945) дә С. б. сурәтинин парлаг екран тәчәссүмүнү јаратмышдыр.

Сталин (Чугашвили) Иосиф Виссарионович (1879—1953) — коммунист партијасынын вә совет дөвләтинин көркәмли хадими. 1922 илдән Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, 1941 илдән һәмчинин ССРИ Назирләр Советинин сәдри олмушдур. Һ.-ун јарадычылығы илә јахындан таныш иди. 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти декадасынын јекуну илә әлагәдар Азәрб. нүмајәндә һеј'әтинин Кремлдә гәбулу заманы Һ.-ла сөһбәт едән С. Азәрб. инчәсәнәти вә билаваситә «Короғлу» операсы һагда јүксәк фикир сөјләмиш, операнын 5-чи пәрдәсинин кенишләндирилмәсини мәсләһәт көрмүшдүр. 1943 илдә Теһран конфрансында иштирак едән С. бурада АБШ реж. Р. Мамулјанын чәкдији вә ермәниләрин адына чыхдығы «Аршын мал алан» филмини көрәрәк һиддәтләнмиш вә ағыр мүһарибә шәраитинә бахмајараг тә'чили олараг Азәрб.-да Һ.-ун билаваситә

иштиракы илә «Аршын мал алан» филминин чәкилишинә башланылмасы һагда көстәриш вермишдир.

Һ. 1945 илдә «Сталинә салам» кантатасыны јазмышдыр.

Сталин мүкафатлары комитәси — Совет Иттифагында елм, техника, әдәбијјат вә инчәсәнәт саһәсиндә көркәмли јарадычылыг мүвәффәгијјәтләринә көрә дөвләт мүкафатлары комитәси. 1940 илдә јарадылмыш, 1952 иләдәк фәалијјәт көстәрмишдир. Тәлтиф олунанлара 1-чи, 2-чи вә ја 3-чү дәрәчәли «Сталин мүкафаты лауреаты» ады, диплом вә фәхри дөш нишаны тәгдим едилирди. Мүкафат комитәси үзвлүјүнә ССРИ-нин ән көркәмли елм, әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләри дахил иди. Һ. илк дөврдән бу комитәнин үзвү олмушдур. О, музакирәләрдә Сәмәд Вурғун, С. С. Прокофјев, Д. Д. Шостакович, М. А. Шолохов вә б.-нын әсәрләри һаггында јүксәк фикир сөјләмиш, онлара мүкафат верилмәсиндә әһәмијјәтли рол ојнамышдыр.

«Сталинә салам» — Һ.-ун кантатасы. 1945 илдә Сүлејман Рүстәмин сөзләринә јазылмышдыр. Әсәр үч һиссәдән ибарәтдир. Башга кантаталардан фәргли олараг бурада хор партијасы о гәдәр дә сечилмир. Синтетик жанр сәпкисиндә јазылмыш әсәрдә мүәллиф хор партијасындан әсас хәтт кими јох, јалныз мүәллиф фикрини ачмаг үчүн бир үсул кими истифадә етмишдир.

«Столыпинин хәјалы» —Һ.-ун фелјетону. «Иршад» гәзетинин 1907 ил 30 мај тарихли 100-чү сајында «Ордан-бурдан» үмуми башлығы алтында «Бу хәјалы дујан Филанкәс» имзасы илә дәрч олунмушдур. Фелјетонда Русијанын баш назири П. А. Столыпинин биринчи Дөвләт Думасыны говмаг, һөкумәтә «әл мәним, әтәк сәнин» — дејән иртичапәрәстләрдән ибарәт үзүјола депутатлар сечмәк хәјалы мәсхәрә јолу илә тәнгид едилир. Һәгигәтән, 3 күн сонра биринчи Дөвләт Думасы говулду, Русијада иртича баш галдырды. «Иршад» гәзети, мүвәггәти дә олса, бағланды, Һ. өзү дә бир мүддәт редаксијадан узаглашдырылды.

Султанлы Әли Абдулла оғлу (1906—1960) — әдәбијјатшүнас, педагог. Филолокија е. д. (1946), проф. (1947). АПИ-нин (1934) вә АДУ-нун (1950—52, 1957—59) филолокија факүлтәләринин деканы, АДУ-нун харичи әдәбијјат кафедрасынын мүдири (1941—60) олмушдур. Азәрб. драматуркијасынын тарихи вә нәзәријјәсинә аид тәдгигатлары вар. Һ.-ун педагожи вә журналистик фәалијјәтинә даир илк дәфә тәдгигатлар апармышдыр. «Ү. Һачыбәјовун драматуркијасы» (1945) монографијасынын мүәллифидир.

Султанов Әдһәм Фәрәч оғлу (1904—1946)—рәссам. Әмәкдар инч. хад. Һ.-ун дә'вәтилә, Москвада кечирилән Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә көстәрилмиш «Аршын мал алан» мусигили комедијасына бәдии тәртибат вермиш вә бу тәртибат јүксәк гијмәтләндирилмишдир.

«Сувари маһнысы» — Гызыл ордунун 13 иллик јубилејини мүнасибәтилә Һ.-ун бәстәләдији маһны (1933). Сөзләри Һүсејн Натигиндир. Маһны әввәлчә сәс вә фп. үчүн бәстәләнмиш, сонрадан халг чалғы аләтләри орк. үчүн ишләнилмиш вә сәрбәст пјес кими дә ифа олунмушдур. Валс ритминдә јазылмыш бу маһны «Әскәр нәғмәси» ады илә радионун фонотекасында сахланылыр.

Сүлејман—Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын персонажларындан бири. С. ачыг фикирли, јенилик тәрәфдары олан зијалыдыр. Һәм дә о, јенилији ичтимаи-мә'нәви һәјата кимләринсә кәтирәчәјини пассив шәкилдә көзләмир, өзү тәһсилинин, һәјат тәчрүбәси вә дүшүнчә тәрзинин вердији имканлар дахилиндә бу јениликләрин тәтбигинә чалышыр. Мүәллиф С.-а рәғбәт бәсләсә дә, ону идеаллашдырмаг фикриндән дә узагдыр. Елчилик сәһнәсиндәки хырда бир деталла Һ. һәм дә персонажын дахили тәрәддүдләрини вә онун бир инсан кими, дост кими һәмин тәрәддүдләрин фөвгүнә галхмаг бачарығыны да көстәрмишдир. Һамы үчүн хошбәхт сонлугла битән әсәрин финалында С. да өз мүкафатыны алыр —ону Асја илә никаһ көзләјир.

С. Рүстәм

Сүлејман Рүстәм (Сүлејман Әлиаббас оғлу Р ү с т ә м з а д ә; 1906—1989) — шаир, драматург, ичтимаи хадим. Азәрб. халг шаири (1960), Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1976), әмәкдар инч. хад. (1943), Сталин (1950) вә Азәрб. Дөвләт (1970) мүкафатлары лауреаты. Һ.-ла јахын достлуг вә јарадычылыг әлагәси сахламышдыр. Һ. шаирин сөзләринә солист, хор, симф. орк. вә рәгс групу үчүн кантата (1938), Низами Кәнчәвинин 800 иллик јубилејини мүнасибәти илә кантата (1947). «Јахшы јол» маһнысыны, «Сталинә салам» кантатасыны (1945) вә с. јазмышдыр.

Т

Тағызадә Аида Зејнал гызы (д. 1934) — мусигишүнас. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1987). Сәнәтшүнаслыг намизәди (1969), проф. (1986). АДК-ны битирмишдир (1958). «Азәрбајчан мусигиси 1920—1945 илләрдә» (1983), «Азәрбајчан мусигисинин тарихи» (1985) вә с. әсәрләриндә Һ.-ун јарадычылығы һаггында кениш мә'лумат вермишдир.

Тағызадә Тофиг Меһдигулу оғлу (д. 1919) — кино режиссору. Азәрб. халг арт. (1976). Азәрб. (1960) вә Чеченистанын (1964) әмәкдар инч. хад. Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш кенишформатлы, рәнкли «Аршын мал алан» бәдии филминин (1965) гурулушчу реж.-дур.

Һ. З. Тағыјевин театрынын бинасы.

Тағыјев Тағы Әзизаға оғлу (1917—1993) — рәссам. Азәрб. халг рәс. (1982). Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1962). Тематик таблолар, портрет, натүрморт, мәнзәрә вә мәишәт сәһнәләринин мүәллифидир. «Илһам» (1985) әсәриндә Һ.-ун портретини јаратмышдыр.

Тағыјев Һачы Зејналабдин Тағы оғлу (1838—1924) — Бакынын ән ири милјончуларындан бири, ичтимаи хадим, хејријјәчи. Мaариф вә мәдәнијјәтин һимајәчиси кими халг арасында бөјүк һөрмәт вә нүфуз газанмышдыр. Т. вәтән өвладларынын, хүсусилә касыб, кимсәсиз ушагларын тәһсил алмасына бөјүк гајғы көстәрмишдир. О, Азәрб.-да мәктәбләр (о чүмләдән гызлар мәктәби) ачдырмыш, бир сыра гәзет вә журналларын нәшринә («Каспи», «Һәјат», «Тазә һәјат», «Фүјузат» вә с.), мәдәни-маариф чәмијјәтләринә, милли кадрларын һазырланмасына бөјүк вәсаит сәрф етмишдир. Т.-ин 1880 илдә Бакыда тикдирдији илк театр бинасы (халг арасында «Тағыјев театры» адланырды) Азәрб. зијалылары үчүн бөјүк һәдијјә иди. Театрда драм әсәрләри илә јанашы, илк Азәрб. опера вә мусигили комедијалары да тамашаја гојулурду. Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасы да бурада көстәрилмишдир.

Т. Тағызадә

«Тазә һәјат» —күндәлик ичтимаи-сијаси, игтисади, әдәби гәзет. 1907—1908 илләрдә Бакыда Азәрб. дилиндә, Һ. З. Тағыјевин вәсаити илә нәшр олунурду. Гәзетин редактору Һашым бәј Вәзиров онун сәһифәләриндә мү-

халиф олдуғу Һ.-ун әлејһинә мәгаләләр дәрҹ етдирирди.

Талышинскаја Ҹаһан Рза гызы (1909—1967)—мүғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм» опералорында Лејли, Әсли ролларыны ојнамышдыр. 1941—1945 илләр мүһарибәси дөврүндә Орта Асијаја — Өзбәкистана сүркүн едилмишди. 1944 илдә Тифлис ш.-дә јашамасына иҹазә верилмиш вә орадакы Азәрб. театрында дәфәләрлә Лејли, Әсли, һабелә «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Телли ролларында чыхыш етмишдир. 1946 илдән Азәрб. Мусигили Комедија Театрында ишләјән Т. бурада «Аршын мал алан»-да Телли образыны јаратмышдыр.

Танаилиди Панфилија Николајевна (1892—1937) — актриса. Миллијјәтҹә јунандыр. Сәһнә фәалијјәтинә Тифлисдә башламыш, јунан вә Азәрб. театр тамашаларында чыхыш етмишдир. 1921 илдән Тифлис Азәрб Драм Театрында, 1925 илдән АДТ-нда ишләмишдир. Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Асја ролунун маһир ифачысы иди.

Ә. Терегулов

Театр музеји, Ҹ. Ҹаббарлы ад. Азәрбајҹан Дөвләт Театр Музеји — Азәрб.-ын театр тарихинә аид материаллары топлајан вә горујан елми, мәдәни-маариф мүәссисәси. Әсасы 1926 илдә гојулмушдур. 1927—34 илләрдә Азәрб. Дөвләт Музејинин (индики Азәрб. Тарихи Музеји) шө'бәси олмушдур. Т. м.-нин јарадылмасында Ҹ. Ҹаббарлы, А. М. Шәрифзадә, М. Әлијев вә б. илә јанашы, Һ.-ун да мүһүм хидмәти олмушдур. Музејин фондунда Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун» операсынын, «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын илк програмлары, онун әсәрләринин мүхтәлиф театрлардакы тамашаларындан фото-шәкилләр, афишалар вә с. експонатлар сахланылыр.

Һ. Терегулов

«Театр тәәссүраты» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1925 ил 3-ҹү сајында дәрҹ олунмушдур. Мәгаләнин әввәлиндә түрк опера тамашаларынын бириндә кичик ролда ојнајан бир актрисанын јүксәк сәнәткарлыг нүмајиш етдирдијинә бахмајараг, сәһнә һәрәкәтләринин, мимикасынын гәрб әһлинә мәхсуслуғуну вә бу сәбәбдән һәмин рола јарамадығыны көстәрән Һ. ејни мөвгедән шәрг мусигисини (рәссамлығы да) дәриндән арашдырыб өјрәнмәдән сахта «Шәрг стили» јаратмағын әлејһинә чыхыр. Һ. милли мусигинин ганунлары илә јанашы, јүксәк елм дәрәҹәсинә чатмыш Авропа мусиги сәнәтини өјрәнмәји ваҹиб сајыр. Мәгаләдә ифачылыг сәнәтинин, мусиги јарадыҹылығынын мүхтәлиф проблемләринә дә тохунулур.

Телли — Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын персонажларындан бири. Солтан бәјин гуллугчусу олан Т. ејни заманда онун гызынын вә гардашы гызынын һәмдәрди, гулаг јолдашыдыр. Күлчөһрә вә Асја илә мүгајисәдә Т. һәјата даһа чох бәләддир, даһа ҹәсарәтли вә ачыгфикирлидир. Бу да Т.-нин сосиал мәншәјиндән ирәли кәлир. Т. ејни заманда, бир гәдәр чәкинкән шәкилдә дә олса, өз һаггыны горумағы баҹарыр, өзү өз талејинин саһиби олмаг истәјир. Т.-ни фәргләндирән башга бир ҹәһәт онун никбинлији, һеч бир һалда руһдан дүшмәмәсидир. Һ. онун Вәли илә мүнасибәтләрини вә диалогларыны хәфиф бир јуморла тәсвир етмишдир. Т. заһирән Вәлидән пул тәләб етсә дә, давранышындан бу гызын Солтан бәјин јерсиз данлаг вә төһмәтләриндән, бә'зи артыг һәрәкәтләриндән хилас олмаг үчүн бир һимајәчи ахтардығы һисс олунур. Көркәмли мүғәнни Ф. Меһрәлијева «Аршын мал алан» филминдә (1945) Т. сурәтинин чох тәбии екран тәҹәссүмүнү јаратмышдыр.

Терегулов Әли Һәсән оғлу (1883—1950) — педагог, иҹтимаи хадим. Һ.-ун гајны вә ән јахын достларындан бири. Һ. Терегуловун гардашыдыр. Һ.-ла Гори семинаријасында охујаркән таныш олмуш, сонралар бу танышлыг достлуға, даһа сонра исә гоһумлуға чеврилмишдир. Семинаријаны битириб бир мүддәт мүәллимлик едән Т. сонралар Бакыја көчәрәк «Һаҹыбәјов гардашлары» труппасына гошулмушдур. 1908 илдә «Лејли вә Мәҹнун» операсынын илк тамашасында биринҹи скрипканын партијасыны Т. ифа етмишдир.

Терегулов Һәнәфи (Мәһәммәдһәнәфи) Һәсән оғлу (1877—1942) — мүғәнни (баритон), театр хадими, иҹтимаи хадим. Һ.-ун гајны вә ән јахын досту. Ә. Терегуловун бөјүк гардашыдыр. Гори семинаријасыны битирмишдир (1899). Т. Азәрб.-да опера хорунун тәшкилатчыларындан вә «Һаҹыбәјов гардашлары» труппасынын үзвү кими илк опера тамашаларынын әсас ифачыларындан олмуш, Һ.-ун «Лејли вә Мәҹнун», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Әсли вә Кәрәм» операларында Нофәл, Мәстәвәр, Кешиш, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Солтан бәј ролларыны ојнамышдыр.

Терегуловлар аиләси — әсасы Сәфәрағә Терегулов тәрәфиндән гојулан бу аилә әслән Волгабоју татарларындандыр. 20 ил Гафгазда, мүһәндис алајында рекрут хидмәтиндә олан С. Терегулов ордудан тәрхис едилдикдән сонра, 1845 илдә аиләси илә (һәјат јолдашы, ики оғлу — Һәсән вә Ибраһим, гызы — Фатма ханым) Тифлисә көчмүшдүр. Һ.-ун арвады Мәләјкә ханымын, гајнлары Һәнәфи вә Әли Терегуловларын атасы олан Һәсән Сәфәрағә оғлу Терегулов (1835—1911) — маарифчи, иҹтимаи хадим олмушдур. 1880 илдә, гардашы Ибраһимлә бирликдә Тифлисдә илк дәфә олараг гызларын вә оғланларын биркә охумасы үчүн нәзәрдә тутулан рус-татар мәктәби ачмышдыр. О, Тифлисдә сүнниләр мәсҹидинин рәһбәри олмушдур. Һәр ики гардаш хејријјәчиликлә дә мәшғул идиләр.

Тәбриз театры — 1909 илдә јарадылмышдыр. Театрын тәшәккүлүндә вә инкишафында С. Руһулла, А. Шәрифзадә, М. Ваиззадә вә б.-нын хидмәти бөјүкдүр. Сәттархан, Шејх Мәһәммәд Хијабани, 1920—22 илләрдә Тәбриздә јашајан Ҹ. Мәммәдгулузадә Т. т.-нын инкишафына јахындан көмәк көстәрмишләр. 1920 илдә Тәбриздә илк театр бинасы — «Хејријјә театры» тикилмишдир. Онун сәһнәсиндә пјесләрлә јанашы мусигили әсәрләр, о ҹүмләдән, Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» («Мәшәди Ибад» ады илә), «Әр вә арвад» («Кәблә Губад» ады илә) мусигили комедијалары, «Лејли вә Мәҹнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» опералары тамашаја гојулурду. Театр һәмин әсәрләрлә Урмија, Хој вә б. шәһәрләрдә дә чыхыш едирди. Азәрб. Милли һөкумәтинин гурулмасы (1945, 12 декабр) Т. т.-нын инкишафында јени дөвр ачды. Тәбриз Дөвләт Театры тәшкил олунду. Театрын репертуарында Һ.-ун әсәрләри јенә дә мүһүм јер тутурду. Азәрб. Милли Һөкумәтинин сүгутундан (1946, декабр) сонра Т. т.-нын фәалијјәти дајандырылды.

«Тәәссүрат» — Һ.-ун 1918 — 1919 илләрдә АДР парламентинин иҹласларындан «Азәрбајҹан» гәзетиндә дәрҹ етдирдији репортажларын үмуми башлығы. «Азәрбајҹан» гәзетинин 1918 ил 9 декабр тарихли 60-ҹы сајында дәрҹ олунан илк репортажда парламентин тә'сис иҹласындан бөјүк руһ јүксәклији илә бәһс едән мүәллиф јазырды: «Парламан үмуратынын ичиндә зинәт ҹүмләсиндән чалиби-диггәт олан шеј гијмәтли халылар дејилди, бәлкә үч рәнкли бајрагларымыз иди. Мәммәд Әмин нитгинин сонунда «бу бајраг ендирилмәз!», — дедикдә бүтүн мәҹлис ајаға галхыб әл чала-чала бајраглары саламларкән тәәссүрати-фөвгәл'адәмдән башымын бүтүн түкләри биз-биз дурду...». Һ. парламентин үзвү олмаса да, Милли Мәҹлисдә мүзакирә олунан мәсәләләрә, ајры-ајры депутатларын чыхышларына өз мүнасибәтини дә билдирирди. 1919 илин илк күнләриндә депутатлардан биринин уғурсуз нитгиндән гәзәбләнән Һ. көстәрирди ки, бу күн һәр вичданлы вәтән оғлу «гышын бу сојуг күнләриндә бузлу дағлара пәнаһ апармыш, Араз чајынын гара селләринә гурбан олмуш, јер вә јурдларындан, мүлк вә малларындан, ҹан вә башларындан топ вә пулемјот күлләләри зору илә мәһрум едилмиш, әсир-јесир көкүндә дағлара-дашлара, дәрәләрә, тәпәләрә сәпәләнмиш олан мәзлум, мәзлумлардан да мәзлум олан бәдбәхт гардашларымызын, ана вә бачыларымызын» талејиндән, мүдафиәсиндән данышмалы икән мә'насыз сөһбәтләрлә хитабәт күрсүсүнә чыхмаг һеч кәсә лазым дејил («Азәрбајҹан», 10 јанвар 1919, № 8).

«Тәнтәнәли марш» — Һ.-ун әсәри. Бакы Түрк Ишчи Театрынын 10 иллик јубилеји шәрәфинә 1931 илдә бәстәләнмишдир. Әсәр илк дәфә һәмин илин апрел ајында јубилеј кечәсиндә дирижор С. Штрассерин рәһбәрлик етдији симф. орк. тәрәфиндән ифа олунмушдур.

«Тәрәгги» — иҹтимаи-сијаси, игтисади вә әдәби гәзет. 1908—1909 илләрдә Бакыда милјончу М. Мухтаровун васитәсилә нәшр олунмушдур. Баш редактору Әһмәд бәј Ағаоғлу иди. 1909 ил ијунун 28-дә Ә. Ағаоғлу Түркијәјә көчүб кетдикдән сонра гәзетин баш редактору Һ. олмушдур. «Т.»-дә Һ.-ун мүхтәлиф жанрларда (сијаси иҹмал, ачыг мәктуб, елми-педагожи мәгалә) 150-дән чох јазысы («Османлыда ингилаб гохусу», «Иран ишләри», «Кәләҹәк Авропа конфрансы», «Милли мәктәбләрдә рус дили тәдриси», «Үсули-тә'лим» вә с. мәгаләләри, «Ордан-бурдан» үмуми башлыглы фелјетонлары) чыхмышдыр. Н. В. Гоголун «Шинел» һекајәси дә илк дәфә Һ.-ун тәрҹүмәсиндә «Т.» гәзетиндә дәрҹ олунмушдур.

Р. Тәһмасиб

Тәһмасиб Рза Аббасгулу оғлу (1894—1980) — актјор, режиссор, педагог. Азәрб. халг арт. (1964). Сәһнә фәалијјәтинә 1910 илдә Тифлисдә «Мүсәлман артистләри иттифагы»нын театр труппасында башламышдыр. Сонралар Тифлис, Ирәван, Нахчыван, Рәшт вә с. театрларда актјорлуг вә реж.-луг етмишдир. 1920 илдән АДТ-нда чалышмышдыр. 1945 илдә Һ.-ун ејниадлы мусигили комедијасы әсасында Н. Лешшенко илә бирликдә чәкдији «Аршын мал алан» филми аз мүддәт әрзиндә бүтүн дүнјада мәшһурлашмыш, Азәрб. кино тарихиндә көркәмли јер тутмушдур. Т. бу филмә көрә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр (1946).

Титаренко (К о р е т с к а ј а) Марија Серкејевна (д. 1918) — мүғәнни (сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1960). АДК-ны битирмишдир (1948). Консерваторијанын 1-чи курс тәләбәси Т.-нун сәсини ешидән Һ. она «Короғлу» операсында Никарын партијасыны өјрәнмәји тәклиф етмишдир. Тәһсил илләриндән АОБТ-нын солисти олмуш, 25 ил онун сәһнәсиндә чыхыш етмишдир. Азәрб. бәстәкарларынын операларында, о чүмләдән Һ.-ун «Короғлу» операсында Никар ролуну Азәрб. дилиндә ифа бирликдә чәкдији «Аршын мал алан» мусигили комедијасы әсасында чәкилмиш ејниадлы филмин (1945) рус вариантында Күлчөһрәнин партијасыны сәсләндирмишдир.

Ә. Топчубашов

Тифлис Азәрбајчан театры — 19 әсрин сону—20 әсрин 1-чи јарысында Тифлисдә фәалијјәт көстәрмиш театр. Әсасы театр һәвәскарларынын 1873 илдә көстәрдикләри «Ләнкәран ханынын вәзири» (М. Ф. Ахундов) комедијасы илә гојулмушдур. Тамашалар Тифлисдәки «Күрчү дворјан театры», «Мир», «Арсруни», «Казјонны театр», Зубалов ад. Халг Еви вә с. театр бииналарында, 1912 илдә Азәрб. Халг Еви—«Аудиторија» ачылдыгдан сонра исә бурада ојнанырды. Халг евинин ачылышында башга мәдәнијјәт хадимләри илә јанашы, Һ. да иштирак етмишдир. Ҹ. Мәммәдгулузадә, Ә. Һагвердијев, Һүсејн Ҹавид вә б. көркәмли зијалылар кими, Һ. да театра јахындан көмәк көстәрирди. Азәрб.-ын бир чох көркәмли сәһнә усталары — Һ. Әрәблински, Сидги Руһулла, И. Исфаһанлы, М. Кирманшаһлы, М. Сән'ани, М. Мәрданов, Әбүлфәт Вәли, сонралар Ә. Сејфи, С. Мөвләви вә б. бурада фәалијјәт көстәрмишләр. Театрын сәһнәсиндә драм әсәрләри илә јанашы, мусигили комедија вә опералар, о чүмләдән Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад», «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» әсәрләри тамашаја гојулмушдур. «Аудиторија»нын ачылышындан бир нечә күн сонра (апрелин 11—12-дә) бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсы, «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасы көстәрилмишдир. 1914 илдә Һ. Сарабски вә Һ. Терегуловун башчылығы илә Тифлисә гастрола кәлмиш Азәрб. опера труппасы Һ.-ун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» мусигили комедијаларыны, «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларыны тамашаја гојмушдур. 1916 илдә Һ.-ун идарәси вә реж.-луғу илә «Аршын мал алан» Тифлисдә ојнанылмышдыр. Театр бу әсәрләрин бир чохуну Загафгазија шәһәрләринә гастролларда да көстәрирди. Һ.-ун әсәрләри Тифлисин ермәни, күрчү вә рус труппалары тәрәфиндән дә дәфәләрлә тамашаја гојулмуш, «Аршын мал алан» 1916 илин августунадәк Гафгазын мүхтәлиф шәһәрләриндә 400 дәфәдән чох ојнанылмышды («Кавказски крај» гәзети, 1916, 17 август). Чохмилләтли Тифлис мәтбуатында Һ.-ун опера вә мусигили комедијаларынын тамашаларыны һәрарәтлә тәгдир едән јазылар дәрч олунурду. Һ.-ун әсәрләри сонралар Т. А. т. труппасы әсасында јарадылмыш М. Ф. Ахундов ад. Тифлис Азәрб. Драм Театрынын (1922—1947) сәһнәсиндә дә ојнанылырды.

Топчијев Мустафа Ағабәј оғлу (д. 1916) — мүғәнни (лирик баритон). Азәрб. әмәкдар арт. (1982). 1947 илдән АОБТ-нын солисти олмуш, 1958 илдә АДК-ны вокал үзрә (Бүлбүлүн синфи) битирмишдир. Һ.-ун АОБТ сәһнәсиндә тамашаја гојулан әсәрләриндә Нофәл («Лејли вә Мәчнун»), Кешиш («Әсли вә Кәрәм»), Сүлејман («Аршын мал алан»), Һәсән хан, Еһсан паша, Алы киши («Короғлу») ролларында чыхыш етмишдир.

Топчубашов Әлимәрдан бәј (1863—1934) — ичтимаи-сијаси вә дөвләт хадими. Азәрб. милли истиглал һәрәкатынын лидерләриндән бири. Петербург ун-тинин һүгуг факүлтәсини битирмиш (1889), Тифлис вә Бакыда һүгугшүнас ишләмиш, Һ. З. Тағыјевин тәклифи илә Әһмәд бәј Ағаоғлу илә бирликдә «Каспи» гәзетиндә чалышмышдыр. «Каспи» гәзетинин

М. Топчубашов

редактору, 1-чи Дөвләт думасынын депутаты, АДР-ин Ф. Хојскинин башчылыг етдији 2-чи һөкумәт кабинетиндә харичи ишләр назири, 1918 ил декабрын 7-дән 1920 ил апрелин 27-дәк исә АДР парламентинин сәдри олмушдур. Парис сүлһ конфрансында Азәрб. нүмајәндә һеј'әтинин башчысы иди. Һ. 1906—1907 илләрдә Т.-ун кадет партијасына мәнсублуғуна көрә она рәғбәт бәсләмәмиш, 1918—1920 илләрдә исә АДР-ин харичи сијасәтинә вә парламентә бачарыгла рәһбәрлик етмәсини бәјәнмиш, ону һөрмәтлә јад етмишдир.

Топчубашов Мустафа бәј Ағабәј оғлу (1895—1981) — чәрраһ, ичтимаи вә дөвләт хадими. Азәрб. ЕА илк һәгиги үзвләриндән бири (1945), ССРИ Тибб ЕА акад. (1960), Азәрб. әмәкдар елм хадими (1940). Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1975). Сталин мүкафаты лауреаты (1943). Азәрб. ЕА-нын витсе-президенти олмушдур (1951—56 вә 1969—81). Кијев ун-тинин тибб факүлтәсини битирдикдән сонра (1919), Нахчыван вә Бакы хәстәханаларында чәрраһлыг етмиш, 1930 илдән Н. Нәриманов ад. Азәрб. Дөвләт Тибб Ин-тунда чәрраһијјә кафедрасынын мүдири, Експериментал Тибб Ин-тунун директору олмушдур. Т.-ун мусигијә олан сонсуз марағы ону Һ. илә јахын дост етмишди. Онлар аиләви јахын идиләр; мусигинин инсана тә'сир гүввәси барәдә марағлы сөһбәтләри, мүлаһизәләри олардык. Һ. ону «тәбабәтин философу вә бәстәкары» адландырырды. Һ.-ун мәсләһәти илә Т. бә'зи чәрраһијјә әмәлијјатларыны мусигинин мүшајиәти илә кечирмиш вә бунун олдугча фајдалы олдуғуну дәфәләрлә гејд етмишди.

Транскрипсија — мусиги әсәринин мүхтәлиф аләтләр үчүн ишләнилмәси (орк. үчүн јазылмыш әсәрин фп. үчүн ишләнмәси, бир мусиги аләти үчүн јазылмыш әсәрин башга мусиги аләтинә ујғунлашдырылмасы). Т.-дан илк дәфә 16—17 әсрләрдә истифадә едилмишдир. 18 әсрдә И. С. Бахын орк. үчүн јаздығы бир нечә әсәр А. Вивалди, Б. Марчелло тәрәфиндән фп. үчүн ишләнмишдир. Һ.-ун да бир чох әсәри Азәрб. бәстәкарлары тәрәфиндән Т. олунмушдур: «Лејли вә Мәчнун» операсындан вә «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан мусиги парчаларынын сәс вә фп., «Лејли вә Мәчнун», «Короғлу» операларындан мусиги парчаларынын фп.-да 4 әллә чалынмасы, «Короғлу» операсындан Никарын вә Короғлунун аријалары вә ашыг маһнысынын сәс вә фп. үчүн ишләнмәси, «Короғлу» операсынын мусигиси әсасында фп. үчүн фантазија, Никарын аријасынын виолончел вә фп. үчүн ујғунлашдырылмасы, операнын 2-чи, 5-чи пәрдәләриндәки рәгсләрин тар вә фп., увертүранын нәфәсли орк. үчүн ишләнмәси, «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын мусигиси әсасында скрипка вә фп. үчүн фантазија, һәмин әсәрдән Асјанын рәгсинин тар вә јахуд каманча илә фп. үчүн ујғунлашдырылмасы вә с.

М. Турсунзадә

Турсунзадә Мирзо (1911—1977) — тачик јазычысы, ичтимаи хадим. Тачикистанын халг шаири (1961), Тачикистан ЕА акад. (1951). Азәрб.-а һәср олунмуш ше'р вә мәгаләләр јазмыш, Азәрб. поезијасындан тәрчүмәләр етмишдир. Һ.-ла јахын достлуг әлагәләри сахламышдыр. 1944 илдә Тачикистанын мәдәнијјәт назири оларкән, Һ.-дан Тачикистанын Дөвләт Һимнинин мусигисини јазмасыны хаһиш етмиш, Һ. исә һимнин милли тачик бәстәкарлары тәрәфиндән јазылмасынын даһа мәгсәдәујғун олдуғуну билдирәрәк, һимни јазачаг мүәллифә һәр чүр көмәклик көстәрмәји тәклиф етмишди. Тәклифи мәмнунијјәтлә гәбул едән Т. Бакыја е'зам етдији бәстәкарла Һ.-а һимнин мусигисинин бәстәләнмәсиндә истифадә үчүн ики тачик халг мусиги аләти дә көндәрмишди. Һимн Һ.-ун јахындан иштиракы илә гыса мүддәтдә јазылмышды.

«Тути» — һәфтәлик сатирик журнал. 1914—1917 илләрдә Бакыда чыхмышдыр. Редактору Ҹәфәр Бүнјадзадә иди. «Т.» журналынын «гәзетчи Рза бәјләри» редакторун Һ.-а хошакәлмәз шәхси мүнасибәтинә көрә, һәм дә «Ничат» вә «Сәфа» чәмијјәтләриндән олан бәдхаһларын фитвасы илә, һеч бир әсас олмадан ону куја М. Ф. Ахундовун, Һ. Зәрдабинин, Н. Вәзировун драматуркија вә театрымызын инкишафы саһәсиндәки хидмәтләрини пуча чыхармагда күнаһландырыр, «Лејли вә Мәчнун»у, «Шаһ Аббас»ы, «Әсли вә Кәрәм»и әһәмијјәтсиз опералар сајыр, «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларыны «халгын әхлагыны позан» әсәрләр кими гәләмә верир, демәк олар ки, журналын һәр нөмрәсиндә һәдјанлар јазмагла, базар ше'рләри дәрч етдирмәклә бәстәкары көздән салмаға чалышырдылар. Һ. «Тәрәгги вә тәдәнни», «Бош-

боғазлар», «Јазыг ермәниләр» вә с. сатиралары илә «Т.»-јә кәскин чаваблар вермиш, бәстәкарын јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирән Ҹ. Мәммәдгулузадә исә «Молла Нәсрәддин» журналында (1914, № 3) дәрч етдирдији јазыларла «Т.»-ни вә онун «тә'лимчиләрини» сусдурмушду.

«Түрк опералары һаггында»—Һ.-ун мәгаләси. «Коммунист» гәзетинин 1924 ил 3 октјабр тарихли 220-чи сајында «Үзејир Һачыбәјли» имзасы илә дәрч едилмишдир. Мәгалә јазычы Тағы Шаһбазинин «Коммунист» гәзетинин һәмин ил 203-чү сајындакы «Самит» имзасы илә дәрч едилмиш мәгаләсинә чавабдыр. Самитин, мөвчуд опера вә мусигили комедијалар (Һ.-ун әсәрләри нәзәрдә тутулур) «бәдии вә мусиги көзәлликләриндән мәһрумдур, өзләринин шит мәзмунлары илә нәинки халгы, һәтта кәнч сәһнә хадимләрини тәрбијә едәчәк сәвијјәјә малик дејилләр» иддиасына чаваб олараг, Һ. мәгаләдә һәмин опера вә мусигили комедијаларын мүәллифи кими јалныз өз әсәрләрини мүдафиә етмәк мөвгејиндән чыхыш етмир, үмумијјәтлә, Азәрб. мусигили театрынын халгын тәрәгги вә тәрбијәсиндә, профессионал ифачылығын мејдана кәлмәси вә инкишафындакы ролуну көстәрир.

«...Түрки-руси вә руси-түрки лүғәт», «Мәтбуатда истифадә олунан сијаси, һүгуги, игтисади вә әскәри сөзләрин түрки-руси вә руси-түрки лүғәти»—Һ.-ун китабы. 1907 илдә Бакыда нәшр олунмушдур. Лүғәтин ред. М. Ә. Рәсулзадә иди. Азәрб.-да илк икидилли лүғәтләрдән олан бу китабда о заман охучуларын мәтбуатда тез-тез раст кәлдикләри вә халг арасында кениш јајылмаға башламыш сосиализм, ингилаб, болшевик, интернасионализм, интибаһнамә, забастовка, демократија вә с. кими сөзләр илк дәфә изаһ олунмушдур. Мәсәлән, «Болшевик» сөзү belә изаһ едилир: «Русијада сосиал-демократ фиргәси ики гисмә бөлүнүр: бири болшевик, о бири меншевик адланыр. Болшевикләрин мәрамы силаһлы үсјан јолу илә дөвләтин идарә үсулуну дәјишдирмәкдир».

У

Увертүра — мусиги-сәһнә әсәрләринә оркестр мүгәддәмәси, еләчә дә соната формасында мүстәгил оркестр әсәри. Һ. «Лејли вә Мәчнун» операсындан башлајараг бүтүн опера вә мусигили комедијаларына У. јазырды. Лакин Авропа бәстәкарлығы бахымындан јалныз «Короғлу» операсынын соната формалы киришини сырф У. адландырмаг дүзкүн олардц. Бир гајда олараг, Һ. өз У.-ларында, јаздығы әсәрин ән парлаг, драматуржи чәһәтдән әһәмијјәтли мөвзуларыны әсас көтүрүрдү: «Лејли вә Мәчнун»да Нофәлин мөвзусу, «Аршын мал алан»да «Бојнунда вар сарылыг» халг маһнысы әсасында јазылмыш тој рәгси вә Әскәрин икинчи пәрдәдәки маһнысы, «Әсли вә Кәрәм»дә «Кәрәми» мелодијасы вә с.

«Короғлу» операсынын У.-сы бу жанрын классик нүмунәсидир. Бурада операнын гәһрәманлыг идејасы, халг күтләләринин зүлмә гаршы мүбаризәси, үсјан етмиш халг лејтмотиви сәсләнир. Бу У. шифаһи ән'әнәли милли мусигинин (муғамын) классик композисија гурулушуну Авропа бәстәкарлыг јарадычылығынын соната формасы илә үзви сурәтдә әлагәләндирир. «Короғлу» операсынын У.-сы Азәрб.-да мусиги јарадычылығындакы наилијјәтләрин зирвәси сајылыр. Тәсадүфи дејилдир ки, Азәрб.-да бүтүн тәнтәнәли кечәләр, фестиваллар, бәстәкарларын пленумлары вә с. бу «У.» илә башланыр. Һ.-ун У.-лары Азәрб.-да бәстәкар јарадычылығынын јаранмасы вә инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр.

«Ушаг албому» — Һ.-ун тәртиб етдији 34 фп. пјесиндән ибарәт албом. Илк дәфә 1949 илдә чап едилмишдир. Албомда Һ.-ун орижинал пјесләри илә јанашы, «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Фирузә» операларындан бә'зи фрагментләрин, еләчә дә халг маһнылары вә муғамларын фп. үчүн садә ишләмәләри топланмышдыр. Әсасән, ушагларын мусиги савадынын милли зәминдә инкишафына хидмәт едән бу албомун мәзијјәтләриндән бири дә урадакы пјесләрин бир нечәсинин ики фп. вә ја «дөрд әл» үчүн ишләнилмәсидир ки, бу да кәнч мусигичиләрдә — ансамбл (биркә чалғы) габилијјәтини даһа да инкишаф етдирмәјә имкан верир. «У. а.»-ндан бә'зи пјесләр башга дәрсликләрдә вә ја мүнтәхәбатларда да дәрч едилиб; Л. Јегорова вә Р. Сировичин биркә тәртиб етдији «Фортепиано үчүн дәрслик» китабында исә ондан бүтүнлүклә истифадә олунмушдур.

Ушински Константин Дмитријевич (1824—1871) — рус педагогу. Русијада педагокика елминин вә халг мәктәбләринин баниси. Онун тәртиб етдији «Вәтән дили» вә «Ушаг аләми» дәрсликләриндән Русијада бүтөв бир нәсл тә'лим алмышдыр. Демократизм вә хәлгилик У.-нин педагожи көрүшләринин әсасыны тәшкил едирди. Азәрб. мүәллимләри, о чүмләдән Һ. педагожи фәалијјәтиндә У.-нин ирсиндән, хүсусилә онун ана дилинин тәдрисинә даир гијмәтли фикирләриндән бәһрәләнмишдир. Һ. да У. кими, ана дилини халгын варлығы, јашамасы вә тәрәггиси үчүн гүдрәтли васитә, мүстәсна тә'сир күчүнә малик амил сајараг дејирди: «Бир милләтин ки, дили батды, онда о милләтин өзү дә батар. Чүнки бир милләтин варлығына, исбати-вүчуд етмәсинә сәбәб онун дилидир» («Һәгигәт» гәзети, 24 јанвар 1910, № 18).

Ү

Үзејир күлүшү—күлүш, јумор Һ.-ун һәм инсан кими тәбиәтинин, һәм дә әдәби јарадычылығынын, о ҹүмләдән публисистикасынын башлыча кејфијјәтләриндәндир. Ону јахындан танымыјан мүасирләри «бу адамда јумора, һазырҹаваблыға, хош сөһбәтин түкәнмәзлијинә һејрәт едирдиләр» (Р. Рза). Әдибин «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларынын, фелјетон, памфлет, сатирик һекајә вә миниатүрләринин мајасы шән күлүшлә јоғрулмушдур. Онун күлүш һәдәфләри биринчи рус ингилабынын тә'сирилә ојаныб һәрәкәтә кәлән халгларын милли азадлыг һәрәкатыны ганлы иртиҹа далғаларында боғмаг истәјән, күтләви гырғын васитәләри илә халглар арасында ганлы әдавәт салмагла империјанын ҳиласына әнҹам ахтаран чар һөкумәти, онун өз гарымыш вүҹудуну сахламаг гәсдилә «әл-ајаг чалан» дәбдән дүшмүш идарә үсулу, Азәрб. халгынын милли азадлыг һәрәкатыны, мүстәгил дөвләт гуруҹулуғу арзуларыны боғмаға чалышан болшевик вә дашнакларын шејтани әмәлләри, симасыз ҹызмагарачылар, Вәтәнин, халгын не'мәтләрини дашыјыб дүшмәнләринә дәјәр-дәјмәзинә сатан хаинләр, партијабазлыг «ојуну» чыхаранлар, али вәзифә дүшкүнләри иди. Һ. да чох бәјәндији «Молла Нәсрәддин» журналы кими «сирләри» ачыр, пәрдәләри говзајыр, кимин ким олдуғуну, һансы партијанын һансы јолун јолчусу олдуғуну ачыб көстәрирди. Нә гәдәр ки, кәнҹ иди, зәнкин тәҹрүбә газанмамышды, онун күлүшү пәрдәсиз, ачыг, мүстәгим өлдүрүҹү иди («Ҹаваншир ујездинин приставы Шәфибәј Фәтәлибәјова ачыг мәктуб»да олдуғу кими). Лакин мәтбуат азадлығы арадан көтүрүлүб, сензура күчләндикҹә, Һ. да «Молла Нәсрәддин»ә, ағсаггал мүасирләринә бахыб, «чомағын о бири башы»ны чевирди, нүмајишкаранә ачыглыг јолундан чәкинәрәк, Мирзә Ҹәлил вә Сабир кими, һәр ифадәјә бир мәтләб бүкә-бүкә, ишарә вә ејһамла ариф охуҹуну анлада-анлада, «гызым сәнә дејирәм, кәлиним сән ешит» үсулу, мәсхәрә јолу илә күлмәјә башлады. Һ. шит күлүшү севмирди. Онун күлүшү мә'на долу, дүшүндүрән күлүш иди. Әдибин сатира «котаны» алаг отларыны үздән јолмур, дәриндән шумлајырды. Һ. тәнгид һәдәфинә мүнасибәтиндән асылы олараг күлүшүнә бә'зән һәлим јумор да гатырды. Онун јумор дили дузлу вә мәзәли иди. Охуҹуларынын фәһминә инандығы үчүн о, үрәјиндәкиләри онлара бә'зән инҹә зарафатла гандырырды. Һ.-ун күлүшү маһијјәтҹә демократик күлүш иди. Бу, үмумијјәтлә, мүасирләринин мүстәгил дүшүнмәк, јахшыны јамандан сечмәк габилијјәтинә инам, әдибин доғма халгына онун фәзиләтли олдуғуну өзүнә анлатмаг, инандырмаг арзусу илә бағлы иди. Һ. 1906—1917 илләрдә дөврүнүн мүхалифәтчи јазычыларындан иди. Онун күлүшү ҹәмијјәтин сосиал-сијаси әсасларыны дағытмаға хидмәт едирди. 1918—1920 илләр күлүшү исә маһијјәтҹә тамам өзкә күлүш иди.

«Үзејир өмрү» (рус вариантында «Үзејир Һаҹыбәјов. Узун өмрүн аккордлары») — ики серијалы бәдии телевизија филми. Кечмиш ССРИ Мәркәзи Телевизијасынын сифариши илә чәкилмишдир. Ссенари мүәллифи вә гурулушчу реж. Анар, оператор Заур Мәһәррәмов, рәссам Рафис Исмајыловдур. Филм Һ.-ун өмүр јолунун мүхтәлиф мәрһәләләрини әһатә едир, еләҹә дә, онун әсәрләрини («Лејли вә Məҹнун», «Короғлу», «Әсли вә Кәрәм», «Аршын мал алан», «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун») екранда ҹанландырыр. Һ.-ун ушаглығыны Јалчын Әфәндијев, јеткин вә јашлы чаг-

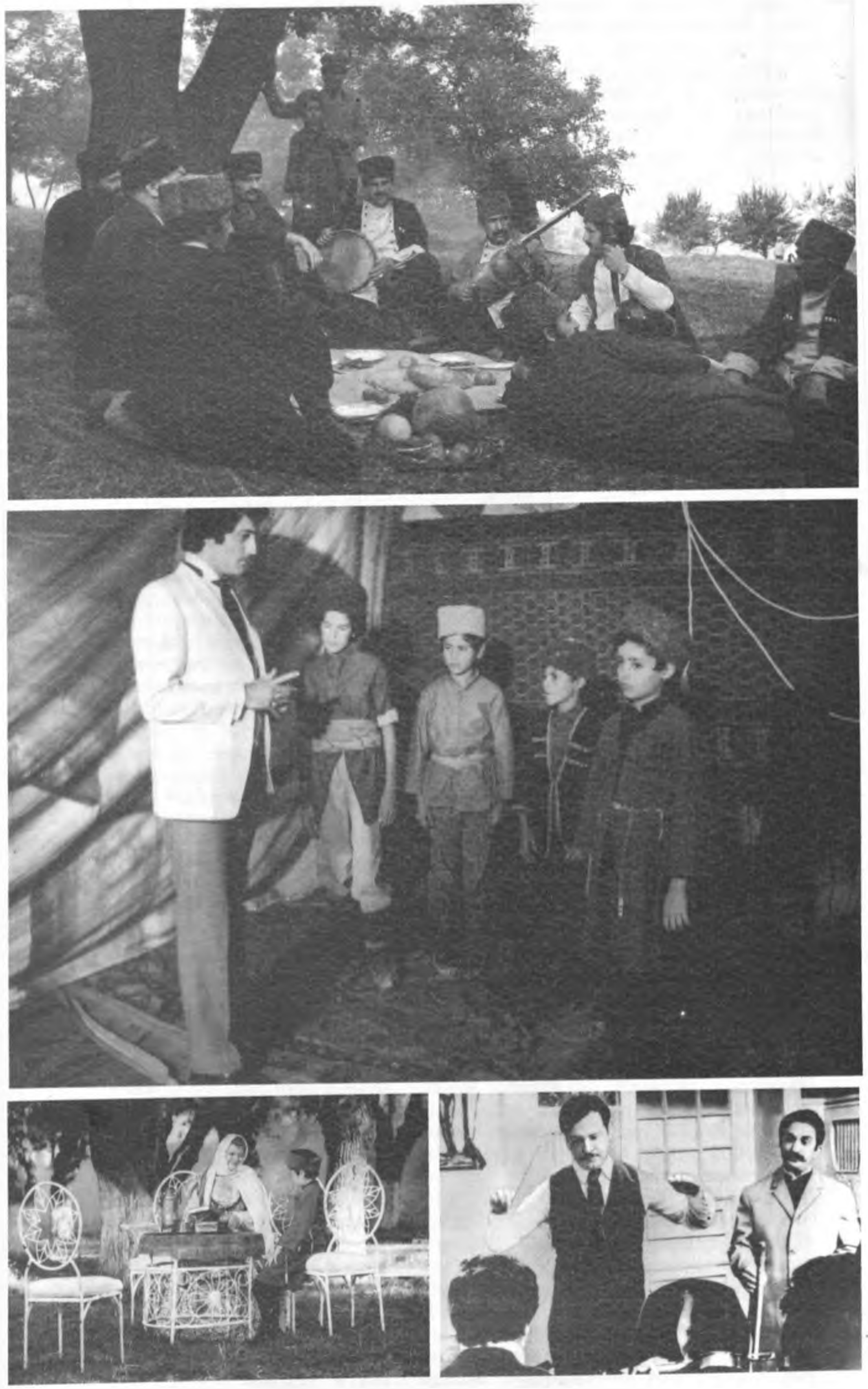

"Үзејир өмрү" филминдән кадрлар.

ларыны Һүсејнаға Атакишијев ифа едир. Филмдә Һ.-ун мүасирләринин, сәнәт досталарынын — Х. Натәван (Нәчибә Мәликова), Һ. Зәрдаби (Әли Зејналов), Ә. Һагвердијев (Р. Рүстәмзадә), Һ. Әрәблински (Микајыл Кәримов), Һ. Сарабски (Микајыл Мирзә), Г. Пиримов (Рамиз Гулијев), М. Магомајев (Мәммәд Мәммәдов), З. Һачыбәјов (Јашар Нури), Ш. Мәммәдова (Маја Искәндәрова), Мәлејкә ханым (Һәмидә Өмәрова) вә б.-нын образлары јарадылмышдыр. Тамашачылар екранда Һ. Сарабскини, Бүлбүлү, Ш. Мәммәдованы, Р. Беһбудову, З. Ханларованы, М. Магомајеви (нәвә) көрүр вә динләјирләр. Филмә дахил едилмиш Апарычы сурәти (Тофиг Мирзәјев) ону бәдии-сәнәдли арашдырма, теле-ессе жанрынын нүмунәси кими гијмәтләндирмәјә имкан верир. Филм дәфәләрлә Русија вә Азәрб. телевизијалары илә нүмајиш етдирилмиш, һаггында чохлу ресензијалар дәрч олунмушдур.

Үзејиркәнд (1950 иләдәк О в ш а р) — Азәрб. Респ.-нын Ағчабәди р-нунда кәнд. Р-н мәркәзиндән 12 км ч.-да, Мил дүзүндәдир. Әһалиси памбыгчылыг, тахылчылыг, барамачылыг вә һејвандарлыгла мәшғулдур. Һ.-ун шәрәфинә адландырылмышдыр.

Ф

Фантазија — сәрбәст формалы инструментал мусиги пјеси. Һ.-ун халг чалғы аләтләри орк. үчүн бәстәләдији Ф.-лар Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығында јени саһә иди. Һ.-ун 1931 илдә јаздығы Биринчи Ф.—дөрд, Икинчи Ф.—ики һиссәдән ибарәтдир. Бу Ф.-ларда илк дәфә олараг импровизәдән нотлу ифаја кечирилмиш чохтембрли милли мусиги аләтләри ансамблындан чохсәсли мусигидә истифадә имканлары јаранмышды. Һ.-ун партитуралары милли мусиги аләтләринин мүхтәлиф ифа үсуллары илә зәнкиндир; фп.-нын онларын тембрләри илә сәсләшмәси милли вә Авропа мусиги аләтләринин ујғун кәлдијини сүбут едир. Һ. бу әсәрләри јарадаркән Авропа соната формасында милли-интонасија әсасыны (Биринчи Ф.-да — Чаһаркаһ, Икинчи Ф.-да — Шур) јаратмағы гаршысына мәгсәд гојмушду. Бу мүрәккәб мусиги композисијасынын классик әсасы дүнјанын даһи бәстәкарларынын әсәрләриндә дә тәтбиг олунмушдур. Даһи Австрија бәстәкары В. Мотсартын јарадычылығыны чох севән Һ. онун «До-мажор № 15» сонатасынын мусигисини Чаһаркаһ ладында транскрипсија едәрәк өзүнүн Биринчи Ф.-сында истифадә етмишдир. Бунунла о, һәм Авропа мажор-минор системи шәраитиндә формалашмыш соната ганунауј ғунлугларыны милли Азәрб. ладында тапыб мүәјјәнләшдирмәјә, һәм дә Азәрб. динләјичисини милли чалғы аләтләри васитәсилә Авропа классик мусигисинә јахынлашдырмаға чалышырды. Һ.-ун бу Ф.-лары даим халг чалғы аләтләри орк.-ларинин репертуарындадыр. Онлар һәмчинин тар вә фп. үчүн транскрипсија олунмушлар.

Фелјетон — бәдии-публисистик әдәбијјат вә гәзет-журнал жанры. Тәсвир објектинә кәскин тәнгиди мүнасибәт, актуал ичтимаи-сијаси, мәзмун, һәјат фактларынын конкретлији, сатира вә јумор Ф.-ун башлыча сәчијјәви хүсусијјәтләридир. 20 әсрин әввәлләриндә Азәрб. мәтбуатынын апарычы жанрларындан олан бу жанр Һ.-ун да публисистик фәалијјәтиндә әһәмијјәтли јер тутурду. Һ. бу күн баша дүшүлдүјү мә'нада Ф. сајылан әсәрләрини илк дәфә 1906 илдә «Иршад» гәзетиндә «Ордан-бурдан» үмуми башлығы алтында дәрч етдирмәјә башламышды. «Ордан-бурдан»лар биринчи дәфә «Баку» гәзетиндә (2 декабр 1909, № 270) Ф. адландырылмышдыр. Лакин «Иршад» «Тәрәгги», «Игбал» вә «Јени игбал» гәзетләриндәки «Ордан-бурдан», «Һәгигәт» гәзетиндәки «О јан-бу јан» башлыглы јазыларын һамысыны Ф. адландырмаг олмаз. Ф. жанрына хас олан бәдии вә публисист тәразлығын сахланмасы бахымындан Һ.-ун Ф.-лары әсл сәнәт әсәрләридир. Мүәллифин монoложи нитги, тәһкијәчи образы, садә дил, ширин дузлу зарафат, дахили тенденсија, һәјат материалы илә сатирик форманын синтези онун Ф.-ларынын бәдии кејфијјәтләринин сәчијјәви чәһәтләридир. Һ.-ун сатирик һекајә, памфлет вә башга публисист жанрлардан сечилән Ф.-лары шәкилчә рәнкарәнкдир.

Фәрәчов Әбдүррәһман (?—?) — Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејли ролунун илк ифачысы. Һ. чајчы шакирди олан Ф.-у илк дәфә чајханада көрмүш, сәсини динләмиш вә чох бәјәнмиш, театра дә'вәт едәрәк Лејли ролуну она тапшырмышдыр. Һ. Сарабски «Көһнә Бакы» китабында, Ф.-ун чох јалвар-јахардан сонра һеч кәсин билмәмәси шәртилә Лејли ролуну ојнамаға разы салындығыны, чәтинликлә гримләнмәјә разылыг вердијини вә икинчи тамашаја дә'вәт олундугда «мән бир дә гәләт едәрәм ојнарам», — дејә бундан имтина етдијини көстәрир.

Фәрәчов Сәрдар Фәрәчулла оғлу (д. 1957) — бәстәкар. АДК-ны (1982) вә оранын аспирантурасыны (1988) битирмишдир. 1984 илдән Һ.-ун хатирә ев-музејиндә ишләјир. Һ.-ун мә'лум олмајан вә јарымчыг галмыш әсәрләрини тәдгиг, јенидән редаксија вә оранжеман етмишдир. Һ.-ун «Азәрбајчан» маршы, «Милли марш», «Баһар нәғмәси», «Симфоник рәгсләр», «Дөрд квартет», «Сүита» вә с. әсәрләри Ф. тәрәфиндән тәдгиг олунмушдур. Бир сыра симф. әсәрләрин мүәллифидир. Һ.-ун хатирәсинә хор үчүн консерт јазмышдыр.

Фәтәлијев Әјјуб Чәфәр оғлу (д. 1925) — театр рәссамы. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1964). В. И. Суриков ад. Москва Рәссамлыг Ин-туну (1952) битирмишдир. 1952—55 илләрдә Бөјүк Театрда (Москва) ишләмишдир. 1955—57 илләрдә АОБТ-нда тәртибатчы рәссам, 1957 илдән баш рәссамдыр. Ф. бурада бир чох тамашалара, о чүмләдән Һ.-ун «Кероғлу» операсына сәһнә тәртибаты (1959, 1975 — Т. Салаһовла биркә) вермишдир.

Филанкәс — Һ.-ун илк («Иршад» гәзети, 14 март 1906, № 67) вә ән чох ишләтдији кизли имзасы. Әдиб «Ордан-бурдан» үмуми башлыглы фелјетон вә сатирик миниатүрләрини «Иршад», «Тәрәгги», «Игбал», «Јени игбал», «Азәрбајчан» гәзетләриндә бу имза илә дәрч етдирирди.

Фирдовси Әбүлгасым (тәгр. 934—тәгр. 1030) — фарс вә тачик шаири. Дүнја әдәбијјатынын ән мөһтәшәм абидәләриндән олан «Шаһнамә» епосунун мүәллифидир. Һ. «Шаһнамә»-нин ән чох јајылмыш дастанларындан олан «Рүстәм вә Сөһраб»ын сүжети әсасында либретто јазмыш вә ејниадлы опера бәстәләмишдир. Операнын әдәби мәтни әруз вәзни илә гәләмә алынан ше'р парчалары илә зәнкиндир. Операнын илк тамашасы 1910 ил нојабрын 12(25)-дә олмушдур. Һ. «Маариф ишләри, јахуд шураји-валидејн» адлы фелјетонунда да «Шаһнамә» епосунун ше'рләриндән истифадә етмишдир.

1934 илдә Ф.-нин 1000 иллик јубилеји мүнасибәтилә Һ. хор вә симф. орк. үчүн кантата бәстәләмишдир.

«Фирузә» — Һ.-ун јарымчыг галмыш операсы. 1945 илдә јарадылырды. Либреттосу Һ. тәрәфиндән халг рәвајәтләри әсасында јазылмышдыр. Илкин ады «Шәһрәбану» иди. Бәстәләнмиш мусиги парчалары арасында Фирузәнин аријасы хүсусилә диггәтәлајигдир. Онун мусигиси һәзинлији, шаиранәлији илә фәргләнир. Бу арија мелодијасынын ифадәлилији вә охунаглығына көрә бәстәкарын јаздығы ән көзәл опера аријаларындан биридир. Операнын либреттосу Һ.-ун «Сечилмиш әсәрләри»нин I чилдиндә (Б., 1964) чап олунмушдур. Фирузәнин аријасы Москвада (Ј. Фидлерин тәрчүмәси илә — 1949; П. Панченконун тәрчүмәси илә — 1956) вә Бакыда (Ү. Һачыбәјов. «Сечилмиш аријалар, романслар вә маһнылар» топлусу. Тәртибчи вә редактор Ә. Аббасов. Б., 1975) нәшр едилмишдир.

Фүзули Мәһәммәд Сүлејман оғлу (1494—1556) — шаир, мүтәфәккир. Азәрб., фарс вә әрәб дилләриндә классик Шәрг поезијасынын гәзәл, гәсидә, мүсәддәс, тәркиббәнд, тәрчибәнд, рүбаи, гитә, мүрәббе вә дикәр формаларында јазмыш, һәр үч дилдә диван бағламышдыр. «Бәнкү Бадә», «Әнис үл-гәлб», «Једди чам», «Сәһһәт вә Мәрәз», «Ринду Заһид», «Шикајәтнамә», «Һәдигәт үс-сүәда» «Мәтлә үл-е'тигад» вә с. әдәби-бәдии, фәлсәфи вә елми әсәрләрин мүәллифидир. Тәкчә Азәрб. вә үмумтүрк әдәбијјатынын дејил, дүнја поезијасынын надир инчиләриндән бири олан «Лејли вә Мәчнун» поемасы Ф. сәнәтинин зирвәсидир. Һ. бөјүк шаир сәләфинин поезијасыны һәдсиз дәрәчәдә севмиш, она дәриндән бәләд олмуш, синәдәфтәр әзбәр билмиш, әдәби-бәдии вә мусиги јарадычылығында Ф. ирсинә дөнә-дөнә мүрачиәт етмиш, ондан бол-бол фајдаланмышдыр. Бу јарадычылыг тәмасынын ән бөјүк бәһрәси Һ.-ун шаирин ејниадлы поемасы әсасында бәстәләдији, бүтүн Јахын вә Орта Шәргдә илк опера олан өлмәз «Лејли вә Мәчнун» операсыдыр (1908). Бәстәкар «Әсли вә Кәрәм» операсында, мусигили комедијаларында да Фүзули гәзәлләриндән истифадә етмиш, Сәрвәр вә Күлназын («О олмасын, бу олсун»). Әскәр вә Күлчөһрәнин («Аршын мал алан») мә'нәви аләмини, изтираб вә севинчләрини онларын васитәси илә мәһарәтлә ачмышдыр. Һ. әдәби вә журналистлик фәалијјәтиндә дә Ф. поезијасындан мәһарәтлә бәһрәләнәрәк, Сабиранә пародијалар јаратмышдыр.

«Фүјузат» — һәфтәлик елми, әдәби, ичтимаи-сијаси журнал. 1906 — 1907 илләрдә Бакыда милјончу, хејријјәчи Һ. З. Тағыјевин васитәси вә Әлибәј Һүсејнзадәнин редакторлуғу илә нәшр олунмушдур. Ә. Һүсејнзадә «Ф.»-да Һ.-ун «Дәрин гујулар» мәгаләсинә ики дәфә мүнасибәтини билдирмишдир. Һ. да «Һалымыза даир» мәгаләсини јазаркән Ә. Һүсејнзадәнин «Вәлвәлә вә зүмзүмә»синдән («Ф.», 1906, № 9) фајдаланмышдыр.

Х

Халг маһныларынын ишләнмәләри —маһнынын һормонизә, аранжеман вә ја транскрипсија васитәсилә дәјишдирилмәси. «Ишләнмә» дедикдә халг мелодијаларына инструментал мүшајиәтин әлавә едилмәси, онларын хор үчүн ишләнмәси вә с. нәзәрдә тутулур. Азәрб.-да халг маһныларынын ишләнмәси илә илк дәфә Һ мәшғул олмушдур. О, 35-ә јахын халг маһнысыны хор вә ја фп. илә охумаг үчүн ишләмишдир. «Ај бәри бах», «Аман нәнә», «Күлоғлан» вә с. халг маһныларынын хор үчүн, «Нинни», «Бешик маһнысы» ушаг маһныларынын, «Туту нәнәми», «Иш бәшына», «Зәһмәтин ишығы», «Чыхды күнәш», «Бичинчијәм», «Чәк, шумла јери» кими әмәк маһныларынын, «Күчәләрә су сәпмишәм», «Үч телли дурна», «Әлиндә сазын гурбаны», «Галалыјам» вә с. лирик маһныларын, «Гарабағ шикәстәси»нин фп. илә сәс үчүн ишләнмәләри бу гәбилдәндир.

З. Ханларова

Халг чалғы аләтләри оркестри, бах Азәрбајчан халг чалғы аләтләри оркестри.

Халыгов Гәзәнфәр Әләкбәр оғлу (1898—1981) — рәссам. Азәрб. халг рәс. (1973). Азәрб. Дөвләт Рәссамлыг Техникумуну битирмишдир (1928). Бојакарлыг, графика вә театр рәссамлығы саһәсиндә фәалијјәт көстәрмишдир. Бир мүддәт АОБТ-нда ишләмиш, Һ.-ун «Короғлу» операсынын кејим ескизләрини һазырламышдыр.

Ханларова Зејнәб Јәһја гызы (д. 1936) — мүғәнни (лирик сопрано). Азәрб. халг арт. (1975), ССРИ халг арт. (1980). 1961 илдә А. Зејналлы ад. Бакы Мусиги Мәктәбинин муғамат шө'бәсини (С. Шушинскинин синфини) битирмиш, һәмин илдән АОБТ-нын солисти олмушдур. Х. бурада Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејли вә Әсли образларыны һәм драматик ифачылыг, һәм дә мусиги сәчиј-

З. Ханларова "Лејли вә Мәчнун" операсында Лејли ролунда.

јәси бахымындан сон дәрәчә долғун вә тә'сирли јаратмышдыр. Муғам, тәсниф, халг маһнылары, Азәрб. бәстәкарларынын вә дүнја халгларынын маһныларынын ифачысы кими кениш шөһрәт газанмышдыр.

Ханмәммәдов Һачы Дадаш оғлу (д. 1918) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1988), әмәкдар инч. хад. (1967), проф. (1988). 1932 илдә мусиги мәктәбинә тар ихтисасы үзрә гәбул олунмушдур (имтаһан комиссијасынын сәдри Һ. иди). Һ. онун јатагханаја дүзәлмәсинә, мадди јардым алмасына да көмәк етмиш, ону, бәдии рәһбәри вә дирижору олдуғу халг чалғы аләтләри орк.-нә ишә көтүрмүшдү. Х., бәстәкарын 1942 илдә АДК-нда ачдығы Азәрб. халг мусигисинин әсаслары шө'бәсинин илк тәләбәләриндән олмуш, Һ.-дан дәрс алмышдыр. Лакин мүһарибә илә әлагәдар тәһсилини дајандыран Х. јалныз 1952 илдә Г. Гарајевин синфини битирмишдир. Мүхтәлиф жанрлы әсәрләрин — 2 оперетта, тар вә симф. орк. үчүн 4 консерт, арфа илә симф. орк. үчүн консерт, сүиталар, маһнылар вә с.-нин мүәллифидир.

Хәлил Ибраһим (Хәлил Ибраһим оғлу Ибраһимов; 1892—1938) — журналист, әдәбијјатшүнас, тәнгидчи. 1913 илдән Бакыда журналистика илә мәшғул олмуш, «Сәда», «Ачыг сөз», «Азәрбајчан» гәзетләриндә мүхтәлиф мөвзу вә жанрларда мәгаләләр дәрч етдирмишдир. 1919 илдә Һ. мә'зунијјәтдә олдуғу заман Х. И. ијун ајынын 4-дән сентјабрын 1-дәк «Азәрбајчан» гәзетинин 49 нөмрәсинә онун әвәзинә редакторлуг етмишдир. 1920—37 илләрдә «Кәндли» гәзетиндә чалышмыш, тәнгидчиликлә мәшғул олмушдур. Фәал мүсаватчы кими һәбс олунараг күлләләнмишдир.

Хәлилов Рамазан Һәмзәт оғлу (д. 1901)—журналист, тәрчүмәчи. Проф. (1995). Һ.-ун балдызы оғлу. 1908—1914 илләрдә Тифлисдә, 1914—1917 илләрдә исә Москвада кимназијада охумуш, 1918 илдә «Ләзки алајы»нын тәркибиндә Загатала, Гәбәлә, Шәки вә Кәнчәнин ермәни дашнакларындан тәмизләнмәсиндә иштирак етмишдир. 1923 илдән журналистика илә мәшғул олмуш, 1933 илдә Москва Редактә-Нәшријјат Ин-туну битирмишдир. 1933—1938 илләрдә Ленинградда јашамыш, журналист фәалијјәтини давам етдирмишдир. Һ.-ун дә'вәти илә Бакыја кәлән Х. әввәлчә АДК-да Үзејир бәјин әдәби катиби, 1941—53 илләрдә исә ректорун биринчи мүавини вәзифәсиндә ишләмишдир. Х. узун илләр Һ.-ла биркә чалышмыш, онун сәдагәтли көмәкчиси олмушдур.

Һ.-ун һәјат вә јарадычылығынын көзәл биличиси вә аловлу тәблиғатчысы олан Х. 1975 илдән бәстәкарын хатирә ев-музејинә рәһбәрлик едир. 1995 илдә Азәрб. мәдәнијјәтинин инкишафында, хүсусән Һ. ирсинин горунмасында хидмәтләринә көрә Х. «Шөһрәт» ордени илә тәлтиф олунмушдур.

Р. Хәлилов

Хор — мүғәнниләр коллективи үчүн нәзәрдә тутулмуш мусиги әсәри. Һ.-ун јарадычылығында бөјүк јер тутур. Бәстәкар кениш динләјичи күтләләринә тә'сир етмәк, инсанлары бирләшдирмәк, онларын коллектив фикир вә һиссләрини әкс етдирмәк игтидарына малик бу жанрын хүсуси кејфијјәтләрини дәриндән һисс едирди. Артыг илк операсы «Лејли вә Мәчнун»да Һ. шифаһи ән'әнәли Азәрб. мусигисиндә кениш тәмсил олунмајан Х.-дан истифадә едир. Бу операда Х. мүхтәлиф драматуржи функсијалар дашыјыр. Онлардан бири әсәрин лирик-епик характеринин дәринләшдирилмәсидир. Операда үлви мә'нәви-етик идеалы вәсф едән, узаг кечмишин руһуну тәчәссүм етдирән пролоградан «Шәби һичран» вә сонунчу шәкилдән финал хору мәһз бу хассәјә маликдир. Дикәр бир функсија — Х.-ун билаваситә мусигили сәһнә һәрәкәтинин тәканверичиси кими чыхыш етмәсидир. Мәс., I пәрдәдә Лејли вә Мәчнунун достларынын Х.-у (бурада «Евләри вар хана-хана» халг маһнысынын мелодијасындан истифадә олунуб) мүнагишәнин мәғзидир. II пәрдәдә Лејлинин рәфигәләринин Х.-у (бурада «Симаји-Шәмс» зәрби муғамынын мөвзусундан истифадә олунуб) һадисәләрин фәал инкишафына тәкан верир. Мәчнунун елчиләринин хору, Ибн Сәламын елчиләринин хору вә б. да бу гәбилдәндир.

Һ. һадисәләрин психоложи атмосферинин ачылмасында Х.-дан мүһүм васитә кими истифадә едир. «Мәчнун сәһрада» епизодунда сәһнә архасында сәсләнән гызларын «Бу кәлән јара бәнзәр» Х.-уну мисал көстәрмәк олар. Бурада Һ. ејниадлы халг маһнысынын һәм мелодијасындан, һәм дә мәтниндән истифадә етмишдир Ибн Сәламын тојунда гонагларын Х.-у мәишәт лөвһәсини јарадыр.

Һ. дикәр еркән операларында да Х.-у бүтүн функсијаларда истифадә етмишдир. Онун ән көзәл Х.-ларындан бири «Әсли вә Кәрәм» операсынын ахырынчы пәрдәсиндә гызларын «Ахшам олду» маһнысыдыр. Бурада гәмкин елекија мусигиси операнын фачиәви сонлуғуну хәбәр верир.

Һ.-ун мусигили комедијаларында, хүсусилә дә «Әр вә арвад» вә «О олмасын, бу олсун» комедијаларында Х.-а бөјүк јер верилир. Бу әсәрләрдә дә онун драматуржи функсијалары рәнкарәнкдир. Лакин онларын әсас функсијасы — мүәллифин мөвгејини даһа кениш шәкилдә, ичтимаи рә'ји ачыглајан шәрһчи кими чыхыш етмәсидир. Тәсадүфи дејил ки, һәр ики мусигили комедија кениш Х. сәһнәләри илә тамамланыр. «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын демократик истигамәтини хүсуси вурғулајан бәстәкар, Х.-ун көмәји илә әсәрин етик идејасынын дашыјычысы олан нөкәрләрин коллектив портретини јарадыр. «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында исә әксинә, Х. мәнфи гәһрәманларын коллектив портретини әкс етдирир, бу заман Х. мусигисинә гротеск елементләри дахил едилир (I пәрдәдә Рүстәм бәјин гонаглығы

Т. Н. Хренников

сәһнәсиндәки Х., гочуларын Х.-у), «Аршын мал алан»да мәишәт сәһнәсини јарадан јалныз бир Х. (II пәрдәдә гызларын маһнысы) вар.

Һ. «Короғлу» операсында Х.-у хүсусилә кениш инкишаф етдирир. Бурада Х.-ун әсас функсијасы — тарихин әсас һәрәкәтверичи гүввәси олан халг күтләләринин коллектив образынын тәчәссүмүдүр. Бәстәкар Х.-ун көмәји илә фәал инкишафда олан образын мүхтәлиф тәрәфләрини әкс етдирир. I пәрдәдә «Бу тәбиәт» Х.-у әзилән, истисмар олунан, ејни заманда, өз е'тираз сәсини учалдан халгын образыны јарадыр. Бу пәрдәдә халг күтләләринин һиддәт вә гәзәбини әкс етдирән «Аһ интигам» Х.-у драматик характер дашыјыр. Халгын гәһрәманлыг руһу I пәрдәнин финал Х.-унда («Дағдан, дашдан») верилир. Өз гүввәси вә јенилмәзлијини анлајан, гәтијјәтлә мүбаризә едән азадлыгсевәр халгын үмумиләшдирилмиш образы III пәрдәдә мәшһур «Чәнлибел» Х.-унда тәчәссүм олунур. Операда Х. сәһнәләринин апарычы ролу онларда халг күтләләрини характеризә едән бүтүн лејтмотивләрин сәсләнмәси илә хүсуси гејд олунур.

Һ. јарадычылығында Х. жанры Фирдовсинин 1000 иллијинә, Самур—Дәвәчи каналынын ачылышына, Низаминин 800 иллијинә һәср олунмуш кантаталарда да тәтбиг олунмушдур. 1936 илдә Һ. Азәрб. халг маһныларынын («Ај бәри бах», «Нә көзәлдир», «Аман нәнә» вә б.) Х. вә халг чалғы аләтләри ансамблы, јахуд фп. үчүн ишләмәләрини јазыр.

Бәстәкар Х. жанрынын ифадәли имканларыны чох көзәл һисс едирди. Онун Х. әсәрләринин фактурасы һомофон-һармоник вә ја полифоник олса да, лакин фактура ағырлығына раст кәлинмир. О, һәр бир Х. партијасынын тембр ифадәлилијини, вокал сәсләрин парлаг тәбиәтини хүсуси вурғулајыр. Бәстәкар Х. фактурасыны халг чалғы аләтләри ансамблынын ифасы үчүн сәчијјәви олан үсуллар әсасында гурур, халг зәрб аләтләринин сәсләнмәсини тәглид едән остинат метро-ритмик фактурадан да тез-тез истифадә едир. О, Азәрб.-да илк дәфә олараг Х. жанрында классик полифоник форма—фугато јаратмышдыр («Чәнлибел» хору).

Һ.-ун јүксәк бәдии сәвијјәси, бәстәкар јарадычылығы вә шифаһи ән'әнәли милли мусиги әсасларынын гаршылыглы әлагәсинә дајагланан Х. әсәрләри Азәрб.-да Х. јарадычылығы вә Х. мәдәнијјәтинин кениш, һәртәрәфли инкишафына тәкан верәрәк, Азәрб. бәстәкарларынын јарадычылығында ири һәчмли вокал-симф. формаларын (кантата,ораторија) јаранмасына зәмин јаратды.

Хренников Тихон Николајевич (д. 1913) — рус бәстәкары, ичтимаи хадим. ССРИ халг арт. (1963). Сосиалист Әмәји Гәһрәманы (1979), Ленин (1974) вә ССРИ Дөвләт мүкафатлары (1942, 1946, 1952, 1967) лауреаты. «Туфанда», «Ана», «Доротеја» вә с. операларын, «Мәһәббәтә мәһәббәтлә» вә «Гусар балладасы» балетләринин, бир сыра оперетта вә симф. әсәрләрин мүәллифидир. Һ. 1939 илдә Х.-ун «Туфанда» операсынын илк тамашасында иштирак етмиш, бу опера бир чох көркәмли мусигишүнаслар тәрәфиндән кәскин тәнгид олундуғу заман ону гәтијјәтлә мүдафиә етмиш, мусигидә «јени сөз» кими гијмәтләндирмишдир. Х. јарадычылығына вә шәхсијјәтинә дәрин һөрмәтлә јанашдығы Һ.-у «Азәрбајчан мусигисинин ағсаггалы» адландырмыш, онун һаггында хатирә јазмыш, еләчә дә бәстәкарын анадан олмасынын 100 иллији илә әлагәдар кечирилән тәнтәнәли кечәләрдә чыхыш етмишдир.

Һ

Ә. Ә. Һагвердијев

Һагвердијев Әбдүррәһим бәј Әсәд бәј оғлу (1870—1933) — јазычы, драматург, ичтимаи хадим. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1928). 1891 илдә Петербург јол мүһәндисләри ин-туна дахил олмуш, ејни заманда, азад динләјичи кими Петербург ун-тинин шәрг факүлтәсиндә охумушдур. Илк драм әсәрләрини дә тәһсил илләриндә гәләмә алмышдыр. «Бәхтсиз чаван», «Пәри-чаду» вә с. пјесләрин, «Аға Мәһәммәд шаһ Гачар» тарихи фачиәсинин, реалист нәср әсәрләринин («Маралларым» адлы һекајә силсиләси, «Хортданын чәһәннәм мәктублары» повести, «Бомба», «Шејх Шабан», «Мирзә Сәфәр» вә с. һекајәләри) мүәллифидир. Ү. Һачыбәјов 1897—98 илләрдә Шушада Һ.-ин рәһбәрлији вә Чаббар Гарјағды оғлунун ифасы илә көстәрилән «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» адлы сәһнәчикдә хорда иштирак етмишдир. 20 әсрин әввәлләриндән Бакыда јашајан Һ. бурада әдәби јарадычылыгла јанашы реж.-лугла да мәшғул олмуш, 1908 илдә «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасына дирижорлуг етмишдир.

Һагвердијев Әјјуб Мәммәдәли оғлу (1911—1996) — актјор. Азәрб. халг арт. (1964). 1928 илдән өмрүнүн сонунадәк Нахчыван Мусигили Драм Театрында чалышмыш, бурада «О олмасын, бу олсун» вә «Аршын мал алан» мусигили комедијаларында Мәшәди Ибад вә Вәли ролларыны мәһарәтлә ојнамышдыр.

Һагвердијев Әли Һәсән оғлу (1939—1992) — мүғәнни (баритон). АДК-ны битирмиш, АОБТ-нин солисти олмушдур. Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» вә «Лејли вә Мәчнун» опералырында Һәсән ханын, Нофәлин партијаларыны уғурла ифа етмишдир. «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» вә «Үзејир өмрү» филмләриндә чәкилмишдир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын граммофон валына јазылышында (1973) Солтан бәјин партијасыны охумушдур.

Һагвердијев Ханлар Мәммәд оғлу (1906—1980) — мүғәнни (лирик-драматик тенор). Азәрб. (1956) вә Түркмәнистанын (1939) әмәкдар арт. АДК-нын вокал шө'бәсиндә охумушдур (1928—31). 1931—62 илләрдә (фасиләләрлә) АОБТ-нын солисти олмуш, «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнун вә Ибн Сәламын, «Әсли вә Кәрәм» операсында Кәрәмин партијаларыны ифа етмишдир. 1938—42 илләрдә Түркмәнистан Опера вә Балет Театрында «Короғлу» операсында Короғлу ролунда чыхыш етмишдир.

Һадрут — Азәрб. Респ.-нда шәһәр типли гәсәбә. Һадрут р-нунун мәркәзи. 1904 илдә Гори семинаријасыны битирән Һачыбәјов Чәбрајыл гәзасынын Һ. кәнд мәктәбинә мүәллим көндәрилмиш, бурада рус дили, һесаб вә мусигидән дәрс демиш, мәктәбә өз пулуна пианино алмышды. 1905 илдә ермәни-мүсәлман (Азәрб.) давасы башландығындан Һачыбәјов педагожи фәалијјәтини јарымчыг гојараг Бакыја көчмүшдүр.

«Һалымыза даир» —Һ.-ун мәгаләси. Редактору олдуғу «Һәгигәт» гәзетинин 1909 ил 29 декабр тарихли 4-чү сајында баш мәгалә кими дәрч едилмишдир. Бакы ш. һаггында мүлаһизәләрини ачыглајан мүәллиф ону Гафгазын әһалиси тәрәгги етмиш габагчыл шәһәри адландырыр. Лакин онун фикринчә, шәһәр чамаатынын һамысы ејни дәрәчәдә тәрәгги тапа билмәмишдир. Һ. көстәрир ки, тәзә әср инсанлары јашамаға чағырыр, амма Русијаны гәфләт јухусундан ојадан зәрбәдән (1905—1907 илләр ингилабы нәзәрдә тутулур) Бакынын өзүндә бир ојаныглыг мүшаһидә олунмур. Мүәллиф әһалини фикри ојаныша вә фәаллыға чағырыр.

һамбал — Ү. Һачыбәјовун «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасында персонаж. Бәјләрин, тачирләрин, «интелликентләрин», гочуларын вә с. иштирак етдији бу әсәрдә Һ. садә халгын, зәһмәткеш, өз әмәји илә доланан адамларын тәмсилчисидир. Јухарыда садаланан тәбәгә нүмајәндәләринин Һ.-а мүнасибәти ејни заманда онларын садә халга мүнасибәтинин тәзаһүрүдүр. Һ. симасында мәһз бир тикә чөрәјини мин бир әзијјәтлә газанан, һәр аддымда алданылан, тәһгир едилән, алчалдылан, мәчлисләрдән говулан гара чамааты—халгы тәсвир етдијиндән, мүәллиф бу персонажа конкрет бир ад вермәји дә лазым билмәмишдир. Һ. әсәрин сонуна гәдәр сағ, сола пул сәпәләјән Мәшәди Ибаддан өзүнүн бир аббасы һаггыны ала билмир. Чох сәчијјәви олан бу детал әдибин публисистикасында, фелјетонларында әкс олунан овгатын давамы кими диггәти чәкир. Һ. тәмсилчиси олдуғу халг кими сәбирлидир, дөзүмлүдүр, онун кими зүлмә таб кәтирмәји бачарыр вә Һ.-ын фәлакәтләринин чоху да, јәгин ки, онун бу ифрат дөзүмлүлүјүндә, гәзаву-гәдәрә итаәтиндәдир. Артист Әһмәд Әһмәдов мусигили комедија әсасында чәкилмиш ејниадлы филмдә Һ.-ын чох уғурлу екран сурәтини јаратмышдыр.

Һ. Һачыбабабәјов

һармонија — Һачыбәјовун јарадычылығында онун фәрди үслубунун мүәјјәнедичи амилләриндән бирилир. Бәстәкар бүтүн јарадычылығы боју мажор-минорун милли мәгам-интонасија әсасында шәрһинә дајагланан јени кејфијјәт вә формалар ахтарырды. Һачыбәјовун бу саһәдә новаторлуғунун маһијјәти ондадыр ки, о милли мәгамлара хас кејфијјәтләри Һ.-да тәчәссүм етдирир. Бәстәкар милли мәгама новаторчасына јанашманын мәғзини «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабында дәгиг мүәјјәнләшдирирди: «Азәрбајчан мелодијасына бачарыгсыз сурәтдә һармонија тәтбиг едиләрсә, онун сәчијјәсини дәјишдирәр, лад хүсусијјәтләриндә бир намүәјјәнлик төрәдәр вә һәтта ону јарамаз бир һала сала биләр. Лакин бу о демәк дејилдир ки, Азәрбајчан мусигиси һәмишәлик бирсәсли олараг галмалыдыр. Азәрбајчан ладларынын мүнтәзәм системи вә мә'налы мелодијалар әмәлә кәтирмәјин чидди ганунлары чохсәсли мусиги јаранмасына нәинки мане олур, әксинә бунлар гуру, чансыз гаммалар әсасында... дејил, Азәрбајчан халг мусигисинин чанлы вә һәјати ладлары әсасында бөјүк формалы чохсәсли мусиги әсәрләри үчүн мөһкәм бир бүнөврәдир... Бурада әсас мәсәлә ондан ибарәтдир ки, чохсәслилик аккордларын дүзкүн ардычыллығыны әлдә етмәк вә лад сәсгатарлары гурулушунун дәјишилмәсини тәләб едән һармоник каданслар тәшкил етмәк ганунуна јох, мәнтигли гурулан мүстәгил мелодијаларын ујушмасы ганунларына әсасланмалыдыр».

Һачыбәјовун һармоник үслубунун үмумиләшдиричи принсипи мелодикада ифадә олунмуш милли мәгам илә Һ.-да ифадә олунмуш мажор-минорун гаршылыглы тә'сири нәтичәсиндә јаранмыш чохсистемли (икисистемли) мәгам әсасыдыр. Бу гаршылыглы тә'сирин формалары мүхтәлифдир. Онлардан бири — сәсләшмәләрин мәгамын интонасија-мелодик инкишафынын шагули вәзијјәтдә «јығышмасы» нәтичәсиндә јаранмасыдыр. Чох заман бу, икисәслилик јарадыр (мажор-минор һиссијјатыны нејтраллашдыран квартaлы, квинталы сәсләшмәләр). Аккорда мелодијада олмајан, лакин онун мәгам әсасыны сәчијјәләндирән сәсләр дә әлавә олуна биләр. Мажор-минор илә милли мәгамларын гаршылыглы тә'сиринин даһа бир формасы — ән'әнәви мажор-минор аккордунун функсијаларынын јени шәрһи иди. Мәсәлән: Һачыбәјовун мусигисиндә тоника Һ.-сы ролуну мелодијанын әсас истинад тонларыны бирләшдирән квартсекстаккорд ичра едир. Вә јахуд, мажор-минор аспектиндә доминанита кими гавранылан үчсәслилик Һачыбәјовда тоника функсијасыны јеринә јетирир. Бә'зән Һачыбәјов мелодијадакы тон остинатлығы илә әлагәдар узун мүддәт бир Һ.-дан истифадә едир. Чох заман Һачыбәјовун әсәрләриндә кварта-квинталы сәсләшмәләрин гајнағы ашыг мусигиси (ашыг аккорду) олур. Һачыбәјов милли мәгамын интонасија мәзмунуна хәләл кәтирмәмәк шәртилә ән'әнәви мажор-минор аккордларындан да истифадә едир. Онун јарадычылығында чохсистемли мәгам принсипинә дајагланан өзүнәмәхсус модулјасија системи формалашмышдыр. Бир мәгамдан дикәринә модулјасија едән бәстәкар онларын мажор-минор илә ујғунлуғундан истифадә едир. Бунун нәтичәсиндә милли мәгамлар әсасында ејниадлы вә ја паралел мажор вә минорун гаршылашдырылмасы јараныр. Һачыбәјовун мусигисиндә тоналлыгларын

шур мәгамынын спесифик интонасијасы әсасында јаранан секундалы мүнасибәтләр дә орижиналдыр. Бүтөвлүкдә Һачыбәјовун модулјасија системи үчүн милли мәгам әсасына ујғун олан плагаллыг сәчијјәвидир. Һачыбәјов мусигисиндә һармоник чохсәслилик бүтүн тәзаһүр формаларында мелодија, онун мәгам-интонасија дајагларынын мүнасибәтләри тәрәфиндән «идарә олунур». Һачыбәјовун Һ. саһәсиндә новатор наилијјәтләри шифаһи ән'әнәли мусиги мәдәнијјәтимизин үслуб тәмајүлләри илә зәнкинләшмиш бәстәкарлыг сәнәтинин инкишафы просеси илә үзви сурәтдә бағлыдыр.

Һ. Һачыбабабәјов "Лејли вә Мәчнун" операсында Мәчнун ролунда.

«һарун вә Лејла»—Һ.-ун алтынчы, сонунчу муғам операсы. 1915 илдә бәстәләнмиш, лакин тамашаја гојулмамышдыр. Либреттосуну ејниадлы әрәб дастанынын мотивләри әсасында Һ. өзү јазмышдыр. 5 пәрдәли иди. Мүәллифин шәхси гејдләриндән мә'лум олур ки, «операнын клавири әсәрин тамашасына гәдәр мәһв едилмишдир». Көрүнүр, операнын мусигиси мүәллифи гане етмәмиш вә о, һәмин әсәри «мусигили пјес» адландырмышдыр. Артыг бу вахт муғам операсынын имканларынын түкәндији фикринә кәлән бәстәкар «Һ. вә Л.»-дан сонра муғам операсы јазмамышдыр.

һафиз (Шәмсәддин Мәһәммәд Ш и р а з и; тәгр. 1325—тәгр. 1390) —фарс шаири. Мүстәсна јаддашы олан Һ. Гур'аны әзбәр билирди, «Һафиз» (һафизәли, Гур'аны әзбәр билән) ләгәби дә бунунла әлагәдардыр. Лирик шаир кими мәшһур олан Һ.-ин гәзәлләри бүтүн Шәргдә, о чүмләдән Азәрб.-да да кениш јајылмыш, һәтта онларын пешәкар ифачылары (һафизханлар) олмушдур. Ү. Һачыбәјов јарадычылығында Һ.-ин ше'рләриндән бәһрәләнмишдир. «Сә'дини тәнгид вә Һафизи тә'риф», «Ејнүд-дөвлә, јә'ни, дөвләтин көзү» фелјетонларында Һ.-ин гәзәлләриндән кәтирилән бејтләр бу әсәрләрин бәдии тә'сир күчүнү әһәмијјәтли дәрәчәдә артырмышдыр. «Короғлу» операсынын либреттосунда да Һ.-ин бир нечә бејтиндән истифадә олунмушдур.

һачыбабабәјов Һүсејнаға Солтан оғлу (1898—1972)—мүғәнни (лирик тенор). Азәрб. халг. арт. (1938). 1916 илдән Азәрб. мусиги труппасынын гастролларында иштирак етмиш, Ү. Һачыбәјовун муғам операларында вә мусигили комедијаларында гадын ролларыны — Лејли, Әсли, Хуршид Бану, Күлчөһрә, Күлназ («Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун») ојнамышдыр. 1920—62 илләрдә АОБТ-нын солисти олмуш, Мәчнун, Кәрәм, Әскәр вә Сүлејманын («Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Аршын мал алан») партијаларыны охумушдур.

һачыбәјли Тимучин Чејһун бәј оғлу (1921—1993) — мүһәндис. Ү. Һачыбәјовун гардашы оғлу. Парисдә али тәһсил алмыш, алүминиум үзрә мүтәхәссис олмуш, Франса Алүминиум Консернининин баш мүһәндиси вәзифәсиндә чалышмышдыр. Ики дәфә Бакыда олмуш, Үзејир бәјин анадан олмасынын 100 иллик јубилеји илә әлагәдар тәнтәнәләрдә (1985) иштирак етмишдир.

Т. Һачыбәјли

һачыбәјли Чејһун бәј Әбдүлһүсејн оғлу (1891—1962) — ичтимаи хадим, дилчи, тарихчи, журналист, тәрчүмәчи. Ү. Һачыбәјовун кичик гардашыдыр. Ибтидаи тәһсилини доғулдуғу Шушада «рус-татар» мәктәбиндә алмыш, орта тәһсилини Бакыда тамамламышдыр. «Лејли вә Мәчнун»

Зүлфүгар, Чејһун вә Үзејир Һачыбәјов гардашлары.

Ч. Ә. Һачыбәјли

операсынын јарадылмасында јахындан иштирак етмиш, илк тамашада (1908) ики ролда—Ибн Сәлам вә Нофәл ролларында — чыхыш етмишдир. Мүасирләринин рә'јинә көрә, о, «...Ибн Сәламлығда өз ролуну нә гәдәр көзәл вә маһир ифа етсә дә... Нофәл ролунда, демәк олар ки, лајигинчә ојнаја быб, лајигинчә охујурду» («Тәзә һәјат», 14 јанвар 1908, № 11).

Һ. милјончу М. Мухтаровун ајырдығы вәсаит илә Петербург ун-тинин һүгуг факүлтәсинә дахил олмуш (1909), орадан Парисә кедиб, мәшһур Сорбонна ун-тиндә охумушдур. 1916 илдә али тәһсилини баша вуруб Бакыја гајыдан Һ., әсасән, мүһәррирликлә мәшғул олмушдур. АДР (1918—1920) һөкумәти тәрәфиндән Парис сүлһ конфрансына көндәрилән нүмајәндә һеј'әтинин тәркибиндә харичә јола дүшәнәдәк «Азәрбајчан» гәзетинин редактору олмушдур. 1920 ил 28 апрел болшевик чеврилишиндән сонра Һ. Вәтәнә гајыда билмәмиш, Франсада јашајараг өмрүнү мүһачирәтдә баша вурмушдур.

Һ. кәнчлик чағларындан Бакыда башладығы журналистлик фәалијјәтини [«Прогресс» (русча), «Иршад», «Тәрәгги» вә с. гәзетләр] сонралар да давам етдирмишдир. Парис, Лондон вә Мүнхендә франсызча вә б. дилләрдә јаздығы, һәм дә 1910—1915 илләрдә «Каспи», «Баку» гәзетләриндә дәрч олунмаг үчүн Бакыја көндәрдији мәгаләләриндә о, милли мәдәнијјәтин гызғын тәблиғатчысы кими Авропа халгларыны вә русдилли охучулары Азәрб. әдәбијјаты, дили, мәтбуаты вә инчәсәнәти илә таныш едирди. Парисдә чыхан «Журнал Азиатик» журналында дәрч олунмуш «19 әсрин әввәлләри Азәрбајчан тарихчиси Аббасгулу аға Бакыханов», «Гарабағ (Гафгаз Албанијасы) диалекти вә фолклору» әсәрләринин мүәллифидир. Өмрүнүн сон илләриндә кечмиш ССРИ-ни өјрәнән ин-тун Парисдә франсызча нәшр етдији «Гафгаз» журналынын Азәрб. бөлмәсиндә кедән јазыларын вә Мүнхендә Азәрб. милли бирлијинин органы кими бурахылан «Азәрбајчан» мәчмуәсинин редактәси илә мәшғул олмушдур.

Исте'дадлы тәрчүмәчи олан Һ. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын әдәби мәтнини франсыз вә инкилис дилләринә тәрчүмә етмишдир.

Бакыда «Сечилмиш әсәрләри» (рус дилиндә) адлы илк китабы 1993 илдә чапдан бурахылмышдыр. Шәхси фонду Азәрб.-а кәтириләрәк, Респ. Дөвләт Әдәбијјат вә Инчәсәнәт Архивиндә мүһафизә олунур.

Һачыбәјли Чејһун Чејһун бәј оғлу (1919—1941) — тәјјарәчи. Ү. Һачыбәјовун гардашы оғлудур. Бакыда доғулмуш, 1920 илдән Парисдә јашамышдыр. Икинчи дүнја мүһарибәсиндә Һитлер фашизминә гаршы дөјүшләрдә һәлак олмушдур.

Һачыбәјов гардашларынын опера-оперетта артистләри дәстәси, Һачыбәјов гардашлары мүдирријјәти — 1914 илдә «Ничат» чәмијјәти илә Һ. арасында «Лејли вә Мәчнун» операсына саһиблик һаггында мүнагишәдән сонра јаранмыш мүстәгил мүсәлман опера-оперетта артистләри труппасы. Труппаја Үзејир вә Зүлфүгар Һачыбәјов гардашлары рәһбәрлик едирди. «Ачыг сөз» гәзети бу барәдә илк хәбәриндә јазмышды: «Үзејир бәј Һачыбәјов тәрәфиндән өз тәһти-идарәсиндә олмаг үзрә «Һачыбәјов гардашларынын опера-оперетта дәстәси» адында бир труппа тәшкил едилибдир. Мәшһур артистләримизин һамысы һәмин дәстәјә дахилдир. Драм артистләриндән Аббас Мирзә Шәрифзадә дәхи Үзејир бәј тәрәфиндән чәлб едилиб, режиссорлуг вәһәти она тапшырылыбдыр...» («Ачыг сөз», 1916, 31 август). Труппа һәм Бакыда тамашалар верир, һәм дә Гафгазын бир чох шәһәрләринә гастрол сәфәрләринә кедирди. Труппанын репертуарында «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Ашыг Гәриб» вә с. опералар, «Әр вә арвад», «Евлијкән субај», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» вә с. мусигили комедијалар вар иди.

АДР сүгут едән күн — 1920 ил апрелин 28-дә тә'чили ичлас чағырылмыш вә нечә илләр уғурла фәалијјәт көстәрән мүдирријјәт, куја «мөвгеји-е'тибарини итирдији» үчүн ләғв едиләрәк, әвәзинә «Түрк актјорлары иттифагы» јарадылмышды.

Һачыбәјов Әбдүлһүсејн Молла Мәһәммәд оғлу [1842 (?)—1901)]—Үзејир Һачыбәјовун атасы. Хуршидбану Натәванын сарајында мирзә ишләмиш, даһа сонра онун Ағчабәдидәки тәсәррүфатына башчылыг етмишдир. Һәјат јолдашы Ширинбәјим ханымла да Натәванын сарајында таныш олуб, 1870 илдә аилә гурмушдур. Онларын беш ушағы (2 гыз, 3 оғлан) вар иди. Һ. зијалы шәхс олмуш, евиндә тез-тез ше'р, мусиги мәчлисләри гурармыш. Атасынын вахтсыз өлүмү Үзејири чох сарсытмышды.

Һачыбәјов гардашларынын опера-оперетта дәстәсинин мүдирријјәти.

Ә. Һачыбәјов оғлу Үзејирлә. 1890.

Һачыбәјов Зүлфүгар Әбдүлһүсејн оғлу (1884—1950) —бәстәкар. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1943). Ү. Һачыбәјовун бөјүк гардашы, Нијазинин атасыдыр. Азәрб. мусиги мәдәнијјәтинин инкишафында хидмәтләри бөјүкдүр. Илк Азәрб. операларындан олан «Ашыг Гәриб» (1915, тамашасы 1916) әсәриндә муғамлара әсасланмыш, халг мусиги фолклору илә Авропа мусигисини әлагәләндирмәјә чалышмышдыр. Өз либреттоларына бәстәләдији «Әлли јашында чаван» (1909), «Варлы» («Он бир јашында кәлин», 1911), «Евлијкән субај» (1911) мусигили комедијалары мусигисинин садәлији, ајдынлығы вә драматуркија бахымындан диггәтәлајигдир. Бир сыра маһны, симф. орк., нәфәс аләтләри вә халг чалғы аләтләри үчүн әсәрләр, драм тамашаларына, «Алмаз» кинофилминә (Нијази илә биркә) мусиги јазмышдыр. «Нүшабә» вә «Үч ашыг» («Мәликмәммәд») опералары јарымчыг галмышдыр.

З. Ә. Һачыбәјов

Һачыбәјов Зүлфүгар Мәммәд бәј оғлу (1885—1906) — мүәллим, маарифчи. Үзејир бәјин әминәвәси, Фиридун бәј Көчәрлинин бачысы оғлудур. Рус-татар мәктәбиндә вә Гори семинаријасында Үзејир бәјлә биркә охумушдур. Һ. мусигијә хүсуси һәвәс көстәрирди. 1904 илдә семинаријанын орк.-ндә фәал иштиракына вә ә'ла ифачылыг бачарығына көрә Ү. Һачыбәјов, А. Әмиров вә М. Магомајевлә бирликдә пулла мүкафатландырылмышды. 1904 илдә семинаријаны битирдикдән сонра Һ. Кәнчә сәнәт мәктәбиндә мүәллим олмуш, лакин тезликлә ағыр хәстәликдән вәфат етмишдир. Ушаглыг достунун вахтсыз өлүм хәбәрини ешидән Үзејир бәј һүзн вә кәдәрлә долу некролог — мәгаләдә јазырды: «Зүлфүгар өлдү... Бу, бир ачы һәгигәтдир! Накам өлдү! Валидејни Зүлфүгар адлы бир оғул итирдисә, биз Зүлфүгар адлы бир адам итирдик ки, халгымыз үчүн јыхылмаз, гаралмаз бир сүтун олачағы ап-ашкар иди!..»

Һачыбәјов мүкафаты. Ү. Һачыбәјов ад. Республика мүка-

фаты — ән јахшы мусиги әсәрләри үчүн Азәрб. Респ. Дөвләт мүкафаты. 1966 илдә тә'сис едилмишди. Ики илдән бир верилирди. Тәлтиф олунанлара «Һ. Ә. Һачыбәјов мүкафаты лауреаты» диплому, бәстәкарын барелјефи олан гызыл дөш нишаны вә пул мүкафаты тәгдим едилирди. 1970 илдә, Азәрб. Респ. Дөвләт мүкафаты тә'сис едилдикдән сонра ләғв олунмушдур.

С. Һачыбәјов

Һачыбәјов Солтан Исмајыл оғлу (1919—1974) — бәстәкар, педагог. ССРИ халг арт. (1973), ССРИ (1952) вә Азәрб. (1970) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. Проф. (1964). Ү. Һачыбәјовун әмиси оғлу Исмајылын оғлудур. 1941—1945 илләрдә АДК-нда Б. Зејдмандан (бәстәкарлыг) вә Ү. Һачыбәјовдан (Азәрб. халг мусигисинин әсаслары) дәрс алмышдыр. Јарадычылығында Ү. Һачыбәјовун ән'әнәләриндән, зәнкин халг мусигисиндән бәһрәләнмишдир. Бәстәкар кими формалашмасында Ү. Һачыбәјов бөјүк рол ојнамышдыр. Онун бәстәкарлыг сәнәтини сечмәсинә дә мәһз Үзејир бәјлә шәхси үнсијјәтинин һәлледичи тә'сири олмушдур. 1931 — 1941 илләрдә Үзејир бәјин евиндә јашамышдыр. Үзејир бәј әмиси нәвәсинин бәстәкарлыг саһәсиндәки илк аддымларыны диггәтлә изләјир, онун һәвәсини, марағыны тәгдир едир, лазым кәләндә көмәкчи кими өз јарадычылыг ишләринә дә чәлб едирди. Һ. «Гызыл күл» (1940) мусигили комедијасыны да Үзејир бәјин евиндә јашаjаркән бәстәләмишди. «Карван» (1945) симфоник әсәрини Ү. Һачыбәјова һәср етмиш, 1960 илдә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасыны оркестровка етмишдир. Һ.-ун јарадычылығында симф. мусиги әсас јер тутурду. О, «Күлшән» балетинин (1950), ушаглар үчүн «Искәндәр вә чобан» (1947) операсынын, бир нечә симфонија вә увертүраларын, маһны вә романсларын, драм тамашаларына мусигинин мүәллифидир.

Һачыбәјов (Һачыбәјли) Үзејир Әбдүлһүсејн оғлу (18.9.1885, Шуша гәзасынын Ағчабәди к.—23.11. 1948, Бакы) — Азәрб. бәстәкары, мусигишүнас алим, публисист, драматург, педагог вә ичтимаи хадим. Мүасир Азәрб. професионал мусигисинин вә милли операсынын баниси. Шәргдә илк операнын јарадычысы. ССРИ халг арт. (1938), Азәрб. ЕА акад. (1945). Проф. (1940). Сталин мүкафаты лауреаты (1941, 1946). Азәрб Бәстәкарлар Иттифагынын сәдри

(1938—48), АДК-нын ректору (1928 —29; 1939—48), Азәрб. ЕА Инчәсәнәт Ин-тунун директору (1945—48) олмушдур.

Һ. кәнд мирзәси аиләсиндә доғулмуш, валидејнләри Ағчабәдидән Шушаја көчдүкдән сонра илк тәһсилини бурадакы икисинифли рус—Азәрб. мәктәбиндә алмышдыр. Шушанын зәнкин мусиги-ифачылыг ән'әнәләри Һ.-ун мусиги тәрбијәсинә мүстәсна тә'сир көстәрмишдир. Онун илк мусиги мүәллими Азәрб. халг мусигисинин көзәл биличиси, дајысы А. Әливердибәјов олмушдур. Һ. 1897—98 илләрдә Ә. Һагвердијевин рәһбәрлији вә Чаббар Гарјағды оғлунун ифасы илә Шушада көстәрилән «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» сәһнәчијиндә хорда иштирак етмишди. О, 1899—1904 илләрдә Гори мүәллимләр семинаријасында тәһсил алмышдыр. Онун дүнјакөрүшүнүн формалашмасында семинарија бөјүк рол ојнамышдыр. Һ. семинарија илләриндә габагчыл дүнја мәдәнијјәти илә јахындан таныш олмуш, рус вә Гәрби Авропа мусиги классикләринин әсәрләрини мәнимсәмиш, скрипка вә баритонда чалмағы өјрәнмиш, халг маһны нүмунәләрини нота көчүрмүшдүр. Семинаријаны битирдикдән сонра Һ. 1904 илдә Чәбрајыл гәзасынын Һадрут к.-нә мүәллим тә'јин едилмишди.

Һ. 1905 илдә Бакыја көчәрәк Бибиһејбәтдә, сонралар исә «Сәадәт» мәктәбиндә дәрс демиш, 1907 илдә Бакыда Азәрб дилиндә «Һесаб мәсәләләри» вә «Мәтбуатда истифадә олунан сијаси, һүгуги, игтисади вә әскәри сөзләрин түрки-руси вә руси-түрки лүғәти»ни нәшр етдирмишдир. Һ. бәдии јарадычылығa публисистика илә башламышдыр. О, «Иттиһад», «Һәјат», «Иршад», «Тәрәгги», «Һәгигәт», «Игбал», «Јени игбал» гәзетләриндә вә «Молла Нәсрәддин» журналында «Ордан-бурдан», «О јан-бу јан» вә с. башлыглар алтында «У», «Филанкәс», вә с. кизли имзаларла дөврүн мүһүм ичтимаи-сијаси, маарифчилик мәсәләләринә даир чохлу мәгалә, фелјетон вә сатирик миниатүрләр дәрч етдирмишдир. О, бу дөврдә чохлу маралглы һекајәләр, сатирик миниатүрләр, публисист мәгаләләр јазмыш, Н. В. Гоголун «Шинел» повестини Азәрб. дилинә тәрҹүмә етмишдир.

Ү. Һачыбәјов Гори семинаријасынын шакирд вә мүәллимләри илә. 1889-1904-чү илләр.

Һ.-ун 1908 ил јанварын 12-дә (јени стиллә 25-дә) Бакыда Һ. З. Тағыјевин театрында көстәрилән «Лејли вә Мәчнун» операсы илә тәкчә Азәрб.-да дејил, бүтүн мүсәлман Шәргиндә опера сәнәтинин әсасы гојулмушдур. Һ. операнын либреттосуну Фүзулинин ејниадлы поемасы әсасында јазмышдыр. Һ. бу илк операсында феодал-патриархал мүһитинин мүһафизәкар адәт вә ән'әнәләринә гаршы чыхмышдыр. Операнын мусигиси әсасән, муғам вә тәснифләр үзәриндә гурулмушдур. Операда муғамлардан мәһарәтлә, мүәјјән сәһнәнин, образын хүсусијјәтинә ујғун истифадә олунмуш, онлар әсәрдә арија, ариозо, речитатив вә ансамбллары әвәз етмәклә драматуржи әһәмијјәт кәсб етмишдир. Һ. 1909—15 илләрдә бирбиринин ардынча «Шејх Сән'ан» (1909), «Рүстәм вә Сөһраб» (1910), «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» (1912), «Әсли вә Кәрәм» (1912), «Һарун вә Лејла» (1915) муғам операларыны бәстәләмишдир. Бу операларын либреттоларыны Һ. халг дастанлары вә рәвајәтләр, Фирдовсинин «Шаһнамә» әсәринин мотивләри әсасында јазмышдыр. Һ. «Лејли вә Мәчнун»дакы үслуб хүсусијјәтләрини вә естетик сәнәт принсипләрини сонракы операларында да давам етдирмишдир. О, «Шејх Сән'ан»да муғамлара аз јер вермиш, мусигинин бөјүк гисмини өзү бәстәләмишдир. Халг дастаны әсасында бәстәләдији «Әсли вә Кәрәм» операсында Һ. муғаматла бәрабәр ашыг мусигисиндән дә истифадә етмишдир. Һ.-ун драматуркија саһәсиндәки фәалијјәти Азәрб. әдәбијјатында мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. О, Азәрб.-да мусигили комедија жанрынын јарадычысыдыр (комедијаларынын мәтнини дә өзү јазмышдыр). Онун «Әр вә арвад» (илк тамашасы —1910), «О олмасын, бу олсун» (илк тамашасы—1911), «Аршын мал алан» (1913) мусигили комедијаларында ингилабдан әввәлки Азәрб. мәишәти, халг адәт вә ән'әнәләри өз әксини

Ү. Һачыбәјов јахын гоһумлары илә. 1911.

тапмышдыр. Һ. 1912 илдә мусиги тәһсилини артырмаг үчүн Москваја кетмиш, һәмин ил бурада филармоник чәмијјәтин мусиги курсларында (солфечио үзрә Н. М. Ладухиндән, һармонија үзрә Н. Н. Соколовскидән дәрс алмышдыр). 1914 илдә исә Петербург консерваторијасында охумушдур (консерваторијада һармонија үзрә мүәллими Н. А. Римски-Корсаковун тәләбәси В. П. Калафати иди. Фп. вә орган үзрә дәрсләри көркәмли мүәллимләр В. В. Шербачов вә Ј. Ј. Гандшин апарырды). Петербург дөврү Һ.-ун јарадычылығында мүһүм рол ојнамыш, о, «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны мәһз бурада јаратмышдыр. Лакин Биринчи Дүнја мүһарибәсинин башланмасы вә мадди чәтинликләр Һ.-у тәһсилини јарымчыг гојмаға мәчбур етди.

Һ. 1918—20-чи илләрдә АДР һакимијјәти дөврүндә «Азәрбајчан» гәзетиндә фәалијјәт көстәрмишдир. Онун бу илләрдәки фәал әдәби јарадычылығы мәһз бу гәзетлә бағлыдыр. Һ.-ун јазылары һәр күн, јахуд күнашыры «Азәрбајчан» гәзетиндә чап олунурду; бә'зән бир нөмрәдә ики јазысы мүхтәлиф имзаларла чыхырды. Гәзетин илк редактору Һ.-ун кичик гардашы Чејһун бәј олмушду. Һ.-ун өзү исә 1919-чу илин јанварындан 1920 илин апрелин 27-ә гәдәр гәзетин мүдири олмушдур. Һ. гәзетә рәһбәрлик едәрәк онун идеја истигамәтини мүәјјәнләшдирмиш, Азәрбајчанын мүстәгиллијинин мөһкәмләнмәсинә көмәк етмишдир. Гәзетдә Һ.-ун «Партијаларымыза», «Тарихи күнүмүз», «Андроникин мәсәләси», «Вәзифәмиз нәдир», «Ләнкәран фачиәси», «Ким нәјин фикриндә имиш», «Гарабағ», «Ичимиздәки деникинләр», «Ермәнистан вә Азәрбајчан мүнасибәти», «Тәәссүрат» вә с. бир сыра јазылар чап едилмишдир. Бүтүн бу јазылар күнүмүзлә һәмаһәнк сәсләшәрәк Һ.-у узагкөрән сијасәтчи, идејалы публисист кими нүмајиш етдирир.

Үмумијјәтлә 20-чи илләр Азәрб. мусигисинә «тәшкилатчылыг» илләри кими дахил олмуш вә бу тәшкилати ишләрин башында Һ. дурмушдур. Азәрб. Халг Маариф Комиссарлығы јанында Инчәсәнәт Идарәсинин мусиги шө'бәсинә рәһбәрлик едән Һ. «Сәнаје-нәфисә» (1921, № 1) мәчмуәсиндә дәрч етдирдији «Вәзифеји-мусигијјәмизә аид мәсәләләр» мәгаләсиндә Азәрб. мусигисинин кәләчәк инкишаф програмыны мүәјјәнләшдирмишдир. Мәгаләдә пешәкар мусиги кадрлары јетишдирмәк, милли мусигинин әсасларыны ишләјиб һазырламаг, үмумдүнја мусигисини өјрәнмәк вә с. мәсәләләрдән бәһс олунурду. 20—30-чу илләрдә милли операнын инкишафы мәсәләләри мүәјјән мүбаһисәләрә сәбәб олса да, Азәрб.-ын мусигиси мәһз Һ., М. Магомајев вә онларын тәрәфдарларынын тутдуғу јол илә инкишаф етмишдир. Һ. 1921-чи илдә Бакыда азәрб. тәләбәләр үчүн илк мусиги мәктәбини — Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбини (сонралар техникум) тәшкил етмишдир; техникум (илк директору Һ. олмушдур) 1926 илдә АДК илә бирләшдирилмишдир. 1926 илдән АДК-да фәалијјәт көстәрән Һ. бурада нәзәријјә, һармонија, Азәрб. мусигисинин әсаслары фәнләриндән дәрс демиш, консерваторија јанында илк чохсәсли Азәрб. хор коллективи јаратмышдыр. Лакин бу хор тезликлә дағылмыш, сонралар Һ.-ун тәшәббүсү илә 1936 илдә Азәрб. Дөвләт Филармонијасы нәздиндә јенидән тәшкил олунмушдур. О, 1927 илдә М. Магомајевлә биркә илк «Азәрбајчан түрк ел нәғмәләри» мәчмуәсини нәшр етдирмишдир. Һ. 1931 илдә Азәрб. Радио Комитәси јанында илк нотлу халг чалғы аләтләри орк. тәшкил етмишдир. Орк.-ин репертуарына М. Глинка, В. Мотсарт, Ф. Шуберт, Ж. Бизе вә б.-нын әсәрләри илә јанашы, Һ.-ун бу орк. үчүн 1931—32 илләрдә бәстәләдији 1-чи («Ча-

Ү. Һачыбәјов М. Магомајев, Һ. Сарабски вә Һ. Терегулов илә.

һаркаһ») вә 2-чи («Шур») фантазијалары дахил иди. Орк.-а илк вахтлар Һ. өзү дирижорлуг етмишдир. Һ.-ун камера инструментал әсәрләри ичәрисиндә скрипка, виолончел вә орк. үчүн бәстәләдији «Ашыгсајағы» (1931) триосу Азәрб. мусигисиндә илк ансамбл пјесләриндәндир. Һ. әски совет дөврүндә јарадычылығы күтләви маһны жанры илә башламышды («Сүвари маһнысы», «Пилотлар»). О, 30-чу илләрдә бир нечә кантата [Фирдовсинин 1000 иллијинә (1934), М. Ф. Ахундова һәср олунмуш «Өлмәз сәнәткар» (1938) вә с.] да јазмышдыр.

1937 ил апрелин 30-да АОБТ-нда илк дәфә тамашаја гојулан «Короғлу» операсы (либреттосу Һ. Исмајылов вә М. С. Ордубадининдир) Һ. јарадычылығынын зирвәсини тәшкил едир. Азәрб., еләчә дә әски совет опера сәнәтинин инчиләриндән сајылан бу операда Һ. илк дәфә олараг классик опера формасына риајәт едәрәк биткин аријалар, күтләви хор сәһнәләри, мүхтәлиф ансамбллар, балет нөмрәләри, речитативләр јаратмышдыр. Операнын мусиги драматургијасынын әсасыны монументал хор сәһнәләри тәшкил едир. Короғлу халг гәһрәманы олмагла јанашы, һәм дә ашыгдыр. Мәһз буна көрә дә опера әсас е'тибарилә ашыг мусигиси үслубунда бәстәләнмишдир. Һ. «Короғлу» операсында симф. орк.-ин тәркибинә Азәрб. халг мусиги аләтләрини дахил едәрәк орк.-ин рәнкарәнк сәсләнмәсинә наил олмушдур.

Һ. Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә «Чағырыш», «Јахшы јол», «Ананын оғлуна нәсиһәти», «Шәфгәт бачысы», «Дөјүшчүләр маршы» вә с. вәтәнпәрвәр руһлу маһнылар, еләчә дә халг чалғы аләтләри орк. үчүн «Чәнки» (1941) пјесини, «Вәтән вә чәбһә» (1942) кантатасыны бәстәләмишдир. Онун бу илләрдә јаратдығы вокал мусиги әсәрләри ичәрисиндә Низами Кәнчәвинин анадан олмасынын 800 иллијинә һәср етдији «Сәнсиз» (1941) вә «Севкили чанан» (1943) романс-гәзәлләри хүсуси јер тутур. Һ. һәјатынын сон илләриндә «Фирузә» операсы үзәриндә ишләмишдир. Бу битмәмиш операдан тәкчә Фирузәнин аријасы галмышдыр. Һ. Азәрб. Респ. Дөвләт Һимнләринин (1945, 1992) мусигисинин мүәллифидир.

Һ. Азәрб. мусигисиндә көклү дөнүш јаратмыш даһи бәстәкардыр. О, 19 әсрин әввәлләриндәк шифаһи халг мусиги сәнәти шәклиндә мөвчуд олан Азәрб. милли мусигисини Гәрби Авропа, рус бәстәкарлыг мәктәбләринин наилијјәтләри, форма вә жанрлары илә зәнкинләшдирмишдир. О, өз опера вә мусигили комедијаларында, еләчә дә дикәр жанрларда јаздығы мусиги әсәрләриндә Шәрг вә Гәрб мусиги системләринин үзви вәһдәтини јаратмаға наил олмушдур. Һ. вахтилә Шәрг вә Гәрб мусиги мәдәнијјәтләри арасында кечилмәз сајылан сәдди арадан көтүрмүш, Азәрб. вә үмумијјәтлә Шәрг мусигисинин кәләчәк инкишаф перспективләрини, естетик принсипләрини мүәјјәнләшдирмишдир. Һ. өз мусигисиндә Азәрб. халг мусигисинин бүтүн жанрларынын, маһныларын, рәгсләрин, муғам вә ашыг јарадычылығынын үслуб хүсусијјәтләрини бирләшдирәрәк өзүнүн орижинал үслубуну, Үзејир үслубуну јарада билмишдир. Һ. әсәрләринин формасынын классик ајдынлығы, бичимлилији вә халг маһнысы илә бағлы олан мелодијанын бөјүк үстүнлүјү бу үслубун характер хүсусијјәтләридир. Азәрб. мусигисинин бејнәлмиләл әһәмијјәт кәсб едәрәк, јени пилләјә галхмасында Һ.-ун бөјүк ролу вардыр.

Азәрб. мусигисинин хүсусијјәтләринин Һ. тәрәфиндән дәрин елми тәһлили милли мусиги дилинин вә үмумијјәтлә мусигимизин инкишафы үчүн гүввәтли нәзәри әсас олмушдур. Һ. һәм дә бөјүк мусигишүнас алим иди. О, мүасир Азәрб. елми мусигишүнаслығынын әсасыны гојмуш, мусигијә даир чохлу мәгаләләр јазмыш, тәдгигатлар апармышдыр. «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» (1945) фундаментал тәдгигат әсәриндә о, халг мусигисинин нүмунә вә формаларынын дәрин тәһлилинә әсасланараг, гәдим тарихә малик Азәрб. мусигисинин ганунаујғунлугларыны, милли хүсусијјәтләрини көстәрмишдир. Һ.-ун нәзәријјәдә ирәли сүрдүјү мәсәләләр бәстәкарын јарадычылығында практики һәллини тапмышдыр (Азәрб. мусигисиндә чохсәслилијин кениш тәтбиги, милли мәгам әсасы илә мажор-минор системинин үзви вәһдәти вә с.). Азәрб. мусигисиндә реализм, халгилик вә бејнәлмиләлчилик кими естетик проблемләрин чидди тәдгиги дә Һ.-ун ады илә бағлыдыр. Һ. истеʼдадлы бәстәкарлар, мусигишүнаслар нәсли јетишдирмишдир. Г. Гарајев, Ф. Әмиров, Нијази, С. Һачыбәјов вә б. Һ.-ун тәләбәләри олмушлар.

Һ.-ун формача милли, руһән беј-

Ү. ҺАЧЫБӘЈОВ

Ү. Һачыбәјов Азәрбајчан Дөвләт Хорунун илк һеј'әти илә. 1936.

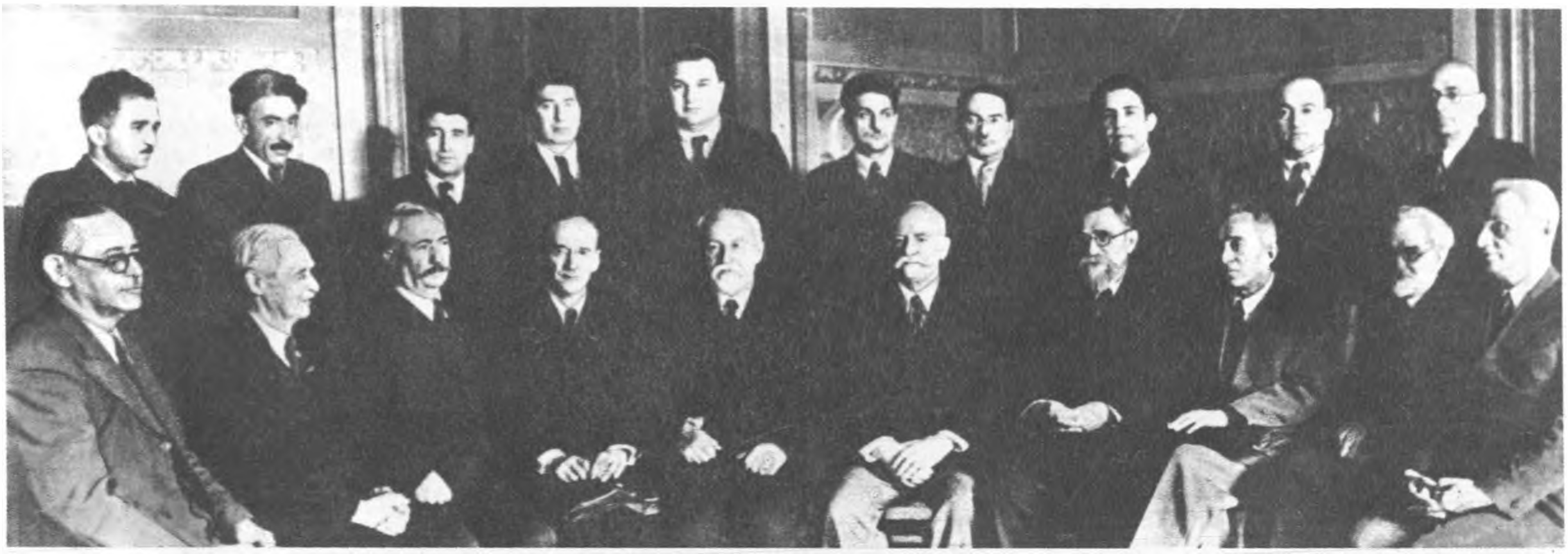

ССРИ Елмләр Академијасы Рәјасәт һеј'әти комиссијасынын үзвләри Азәрбајчан Елмләр Академијасынын илк һәгиги үзвләри арасында (1945): солдан (отуран) — Ү. Һачыбәјов, И. Г. Јесман, М. Миргасымов, И. И. Мешшанинов, Д. Н. Прјанишников, И. И. Широкогоров, Д. С. Белјанкин, М. А. Капелјушников, Н. Н. Андрејев, А. А. Гроссһејм; (ајаг үстә) — Ј. Мәммәдәлијев, Сәмәд Вурғун, М. Ибраһимов, Ш. Әзизбәјов, Ә. Әлизадә, Һ. Һүсејнов, С. Дадашов, М. Гашгај, М. Топчубашов, М. Һүсејнов.

Јухарыдан ашағы: 1. Ү. Һачыбәјов иш отағында. 2. Ү. Һачыбәјов дөврүнүн көркәмли бәстәкарлары С. Н. Василенко, Ј. А. Шапорин, Р. М. Глиер вә В. А. Белы илә. Бакы, 1944. 3. Ү. Һачыбәјов һәјат јолдашы Мәлејкә ханымла. 1948.

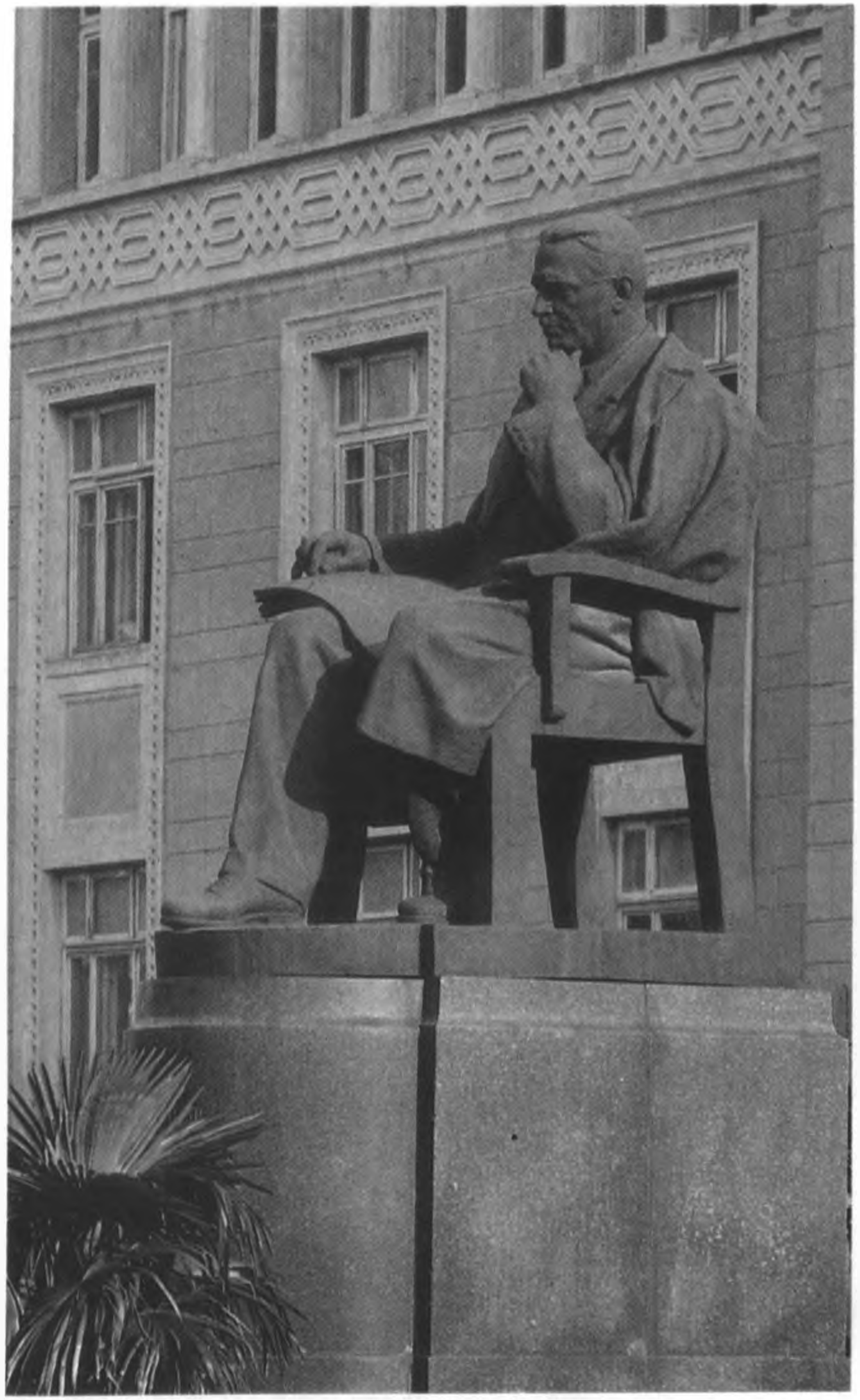

Ү. Һачыбәјовун Бакыда һејкәли. Тунч, гранит. 1960. Һејкәлтәраш Т. Мәммәдов.

Ү. Һачыбәјовун операларындан сәһнәләр: јухарыдан — 1. Һ. Һачыбабабәјов Мәчнун ролунда. 2. “Әсли вә Кәрәм” операсындан сәһнә. 3. Һ. Сарабски Шаһ Аббас ролунда. 4. “Короғлу” операсындан сәһнә. 5. Ф. Мурадова Никар ролунда. 6. Л. Иманов Короғлу ролунда. 7. Ф. Гасымова Никар ролунда.

Ү. Һачыбәјовун мусигили комедијалары екранда вә харичи өлкә сәһнәләриндә: јухарыдан — 1. “Аршын мал алан” кино-филминдән кадр. Режиссорлар Р. Тәһмасиб вә Н. Лешшенко. 2. “О олмасын, бу олсун” кино филминдән кадр. Реж. Һ. Сејидзадә. 3. “Аршын мал алан” мусигили комедијасындан сәһнә. Анкара Дәвләт Опера вә Балет Театры (Түркијә). Реж. В. Һәсәнов. 1984. 4. “Аршын мал алан” мусигили комедијасындан сәһнә. Пекин Мәркәзи Експериментал Опера Театры (Чин). 1960.

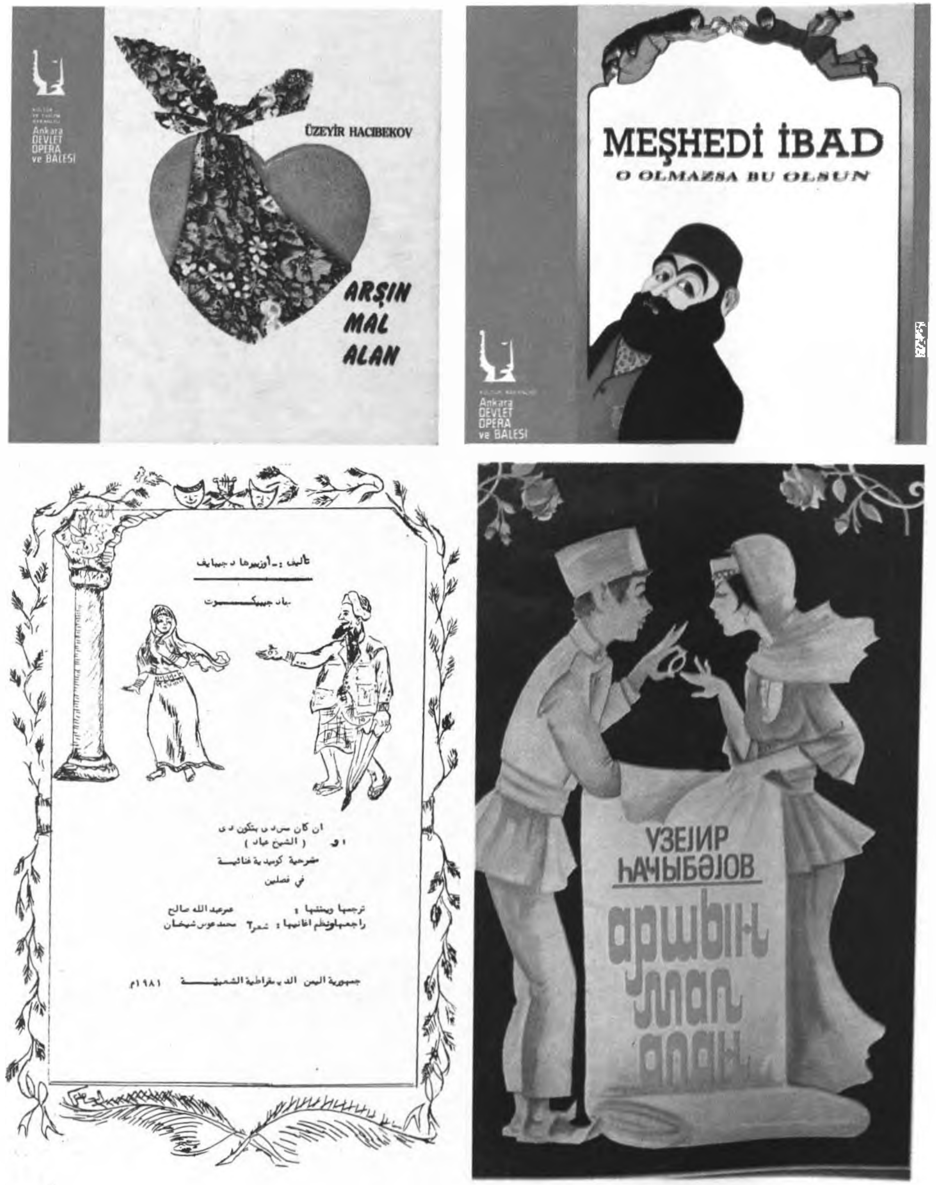

Ү. Һачыбәјовун әсәрләринин буклет вә афишалары: јухарыдан — 1-2. "Аршын мал алан" вә "О олмасын, бу олсун" (Мәшәди Ибад) мусигили комедијаларынын Түркијәдә чап олунмуш буклетләри. Әдән Милли Драм Театрында тамашаја гојулмуш "О олмасын, бу олсун" мусигили комедијасынын афишасы. АДК-нын Опера студијасында тамашаја гојулмуш "Аршын мал алан" мусигили комедијасынын афишасы. Рәссам С. Пирајеши.

Ү. Һачыбәјовун граммафон валларына јазылмыш мусиги әсәрләри.

Ү. Һачыбәјов ројал архасында.

нәлмиләл мусигиси үмумдүнја шөһрәти газанмыш, дүнја мусиги мәдәнијјәтинин гызыл фондуна дахил олмушдур. Д. Шостакович, Т. Хренников, Г. Гарајев кими көркәмли мусиги хадимләри Һ.-ун сәнәткарлығындан бәһс едәркән бәстәкары әски совет мусигисинин кәләчәк инкишафына бөјүк тә'сир кәстәрән сәнәткар кими гијмәтләндирмишләр. Т. Хренников ону «професионал Шәрг мусигисинин атасы» адландырмышдыр. Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасы инкилис, алман, Чин, әрәб, фарс, полјак, рус, Украјна, белорус, күрчү вә с. дилләрә тәрчүмә едилмиш, бир чох шәһәрләрдә, о чүмләдән Москва, Нју-Јорк, Парис, Лондон, Теһран, Истанбул, Гаһирә, Пекин, Берлин, Варшава, Софија, Будапешт, Бухарест вә с. јерләрдә тамашаја гојулмушдур. «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасы Загафгазија, Дағыстан, Орта Асија, Түркијә, Болгарыстан, Иран вә Јәмәндә, «Короғлу» операсы исә Ашгабадда (1939, түркмән дилиндә), Јереванда (1942, ермәни дилиндә), Дашкәнддә (1950, өзбәк дилиндә) сәһнәјә гојулмушдур. Һ.-ун «Аршын мал алан» мусигили комедијасы 1916 (реж. Белјаков), 1917 (реж. Б. Светлов), 1945 (реж.-лар Р. Тәһмасиб, Н. Лешшенко) вә 1965 (реж. Т. Тағызадә) илләрдә, «0 олмасын, бу олсун» (реж. Һ. Сејидзадә) 1956 илдә екранлашдырылмышдыр. «Аршын мал алан» (1945) филминин бир груп јарадычысы вә иштиракчысы, о чүмләдән Һ. Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр. «Аршын мал алан»ын мотивләри үзрә АБШ-да (1937) да филм чәкилмишдир.

Һ. ССРИ Али Советинин депутаты (1 вә 2-чи чағырыш) олмушдур. О, бир сыра орден вә медалларла тәлтиф едилмиш, АДК-на (1949) вә Азәрб. Дөвләт Симф. Орк.-нә (1944) Һ.-ун ады верилмишдир. 1966—70 илләрдә Азәрб.-да Һ. адына Респ. Дөвләт мүкафаты тә'сис едилмишди. Шушада (1965) вә Бакыда (1975) Һ.-ун ев-музејләри ачылмышдыр. Бакыда (1960, тунч, гранит, һејкәлтәраш Т. Мәммәдов) вә Шушада (1985; тунч, гранит, һејкәлтәраш Ә. Саликов) һејкәли учалдылмышдыр (тәәссүфлә гејд едилмәлидир ки, Шушадакы һејкәл ермәни ишғалчылары тәрәфиндән күлләбарана мә'руз галмыш вә бөјүк чәтинликлә Бакыја кәтирилмишдир). Ф. Әмиров скрипкалар, виолончел вә 2 фп. үчүн «Үзејир Һачыбәјова итһаф» (1949) поемасыны јазмышдыр. «Азәрбајчанфилм» киностудијасында 2 серијалы «Үзејир өмрү» (1982; ссенари мүәллифи вә гурулушчу реж. Анар) рәнкли бәдии телевизија филми чәкилмишдир. 1983—85 илләрдә Һ.-ун мусиги әсәрләринин академик нәшринин 1—3 чилдләри («Лејли вә Мәчнун» операсынын партитурасы вә клавири, «Короғлу» операсынын 1—3-чү пәрдәләринин партитурасы) чап олунмушдур.

Һ.-ун анадан олмасынын 100, 110 иллик јубилејләри бөјүк тәнтәнә илә кечирилмиш, дүнјанын бир сыра шәһәрләриндә јубилеј кечәләри тәшкил олунмушду. ЈУНЕСКО-нун гәрары илә Һ.-ун 100 иллик јубилеји бејнәлхалг мигјасда гејд едилмишдир.

Һачыбәјов Чинкиз Зүлфүгар оғлу (1913—1971)—дирижор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1960). Үзејир бәјин гардашы З. Һачыбәјовун оғлудур. Ушаглыгдан скрипка чалмаға башламыш, 1931 илдән АОБТ-нын орк.-ндә Ү. Һачыбәјов вә М. Магомајевин рәһбәрлији илә скрипкачы кими фәалијјәт көстәрмишдир. 1938—53 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында баш дирижор олмуш, бир чох тамашалара, о чүмләдән Ү. Һачыбәјовун мусигили комедијаларына дирижорлуг етмишдир. 1953—60 илләрдә Азәрб. Дөвләт Радио вә Телевизија Верилишләри Комитәсинин симф. орк.-ндә баш дирижор, 1953 илдән өмрүнүн сонунадәк Ү. Һачыбәјов ад. Азәрб. Дөвләт Симф. Орк.-ндә дирижор олмушдур.

Ч. Һачыбәјов

Һачыбәјова Әбуһәјат Әбдүлһүсејн гызы (1880—1951) — Ү. Һачыбәјовун бачысы. Евдар гадын иди. 1900-чү илләрин әввәлләриндә Бакыја көчмүш, дул галдыгдан сонра Үзејир бәјин евиндә јашамышдыр.

Һачыбәјова Мәлејкә Һәсәнаға гызы (1893—1966) — педагог, маарифчи, мусигишүнас. Ү. Һачыбәјовун һәјат јолдашы. Терегуловлар аиләсиндәндир. Тифлисдә Биринчи Гызлар кимназијасында охумуш, педагожи фәалијјәт көстәрмишдир. 1910 илдә Ү.

Ү. Һачыбәјовун гәбирүстү абидәси. Тунч, гранит. 1956. Һејкәлтәраш Ө. Елдаров.

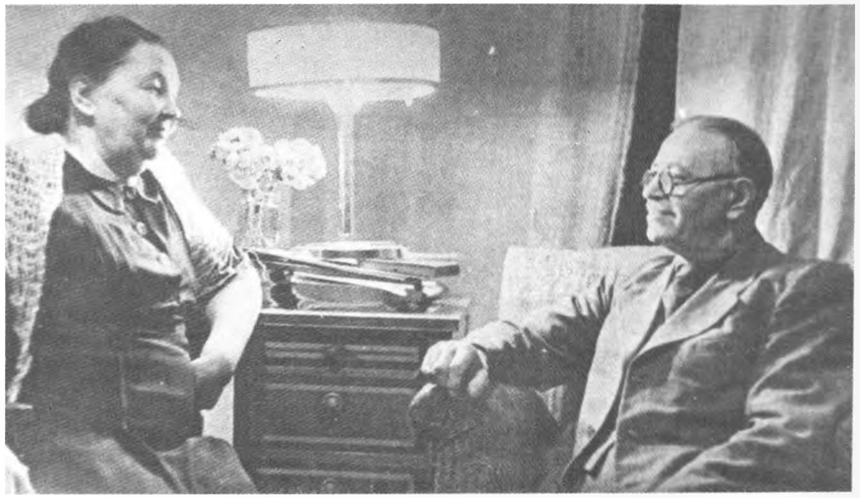

Ү. Һачыбәјов һәјат јолдашы Мәлејкә ханымла. 1946.

Һачыбәјова әрә кетмиш вә Бакыја көчмүшдүр. Бурада да педагожи фәалијјәтини давам етдирмиш, Азәрб.-да консерваторија тәшкил олунанда ораја дахил олмуш, нәзәри биликләрә јијәләнмишдир. Үзејир бәјин өлүмүндән сонра бәстәкарын «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын клавиринин Бакыда, «Короғлу» операсынын клавиринин исә Москвада нәшр олунуб ишыг үзү көрмәсиндә онун бөјүк әмәји вә хидмәти олмушдур.

Ш. Һачыбәјова -Әливердибәјова

Һачыбәјова-Әливердибәјова Ширинбәјим ханым Кәрбәлајы Әләкбәр гызы (1853—1939) — Үзејир Һачыбәјовун анасы. Мүлкәдар аиләсиндә доғулмушдур. Аиләдә 12 ушаг вар иди: дөрд гардаш, сәккиз бачы. Оғланларын һамысы мүкәммәл тәһсил, гызлар исә ев тәһсили алмышдылар. Ширинбәјим ханым әдәбијјаты чох севир, ше'рләр охујур, Фүзулинин әсәрләрини әзбәр билирди. 1870 илдә Әбдүлһүсејнә әрә кетмиш, беш ушағы олмушдур: Сајад, Әбуһәјат, Зүлфүгар, Үзејир, Чејһун. Өмрүнүн сон илләрини Бакыда, оғлу Үзејирин евиндә кечирмишдир.

Һачыбәјова-Пашајева Сајад Әбдүлһүсејн гызы (1872—1954) — Үзејир Һачыбәјовун бөјүк бачысы. Евдар гадын иди. Чаван јашларындан 4 ушагла дул галмыш, 1900-чү илләрин әввәлләриндә Бакыја көчәркән, өмрүнүн сонунадәк Үзејир бәјин евиндә јашамышдыр.

Ү. Һачыбәјовун Шушада ев-музеји.

Һачыбәјовун ев-музеји — 1962 илдә Шушада Һ.-ун ушаглыг вә илк кәнчлик илләриндә јашадығы 4 отаглы евдә ачылмыш, сонралар Һ.-ун 100 иллији әрәфәсиндә гоншу бинанын һесабына кенишләндирилмишди. Һачыбәјовлар аиләсинин јашадығы мүһити әкс етдирән музејдә Һ.-ын ушаглыг вә кәнчлик дөврүнә аид сәнәдләр, әшјалар, фотошәкилләр вә с. сахланырды. Музејин гаршысында Һ.-ун абидәси гојулмушду. Шушанын ермәни тәчавүзкарлары тәрәфиндән ишғалындан (1992, мај) сонра башга тарихи, мадди мәдәнијјәт вә ме'марлыг абидәләримиз кими музеј дә вәһшичәсинә мәһв едилмиш, Һ.-ун күлләбаран олунмуш абидәси чәтинликлә хилас едилиб Бакыја кәтирилмишдир.

Һачыбәјовун хатирә ев-музеји — 1975 илдә Азәрб. Респ.-нын рәһбәри Һејдәр Әлијевин шәхси тәшәббүсү вә билаваситә иштиракы илә Бакыда ачылмышдыр. Һ. 1915—42 илләрдә бу евдә [Ш. Әзизбәјов (кечмиш Верхни Пријут) күчәси, № 67] јашамышдыр. Музејдә Һ.-ун һәјат вә фәалијјәтинин бүтүн дөврләрини әкс етдирән сәнәдләр, фотошәкилләр, бәстәкарын шәхси әшјалары, китабханасы вә с. мүһафизә олунур. Музејин нәздиндә мусиги лекторијасы фәалијјәт көстәрир. Музеј Һ.-ун бәстәкар, драматург, публисист, педагог вә ичтимаи хадим кими зәнкин јарадычылыг ирсини тәблиғ едир, елми-тәдгигат иши апарыр, тематик сәркиләр нүмајиш етдирир, јарадычылыг кечәләри, мүсабигәләр, инчәсәнәт хадимләри илә көрүшләр кечирир. Музејдә дүнјанын бир чох көркәмли хадимләринин Һ. һаггында хатирәләри сахланылыр.

Һачыјев Әһмәд Чәвдәт Исмајыл оғлу (д. 1917) — бәстәкар, педагог. Азәрб. халг. арт. (1960), проф. (1963). Сталин мүкафатлары лауреаты (1946, 1952). Милли симфонизмин јарадычыларындандыр. Бәстәкар кими јетишмәсиндә Ү. Һачыбәјовун мүһүм ролу олмушдур. Һ. 1926 илдә Һачыбәјовун төвсијәси илә скрипка үзрә мәшғул олмаға башламышдыр. Үзејир бәјин мәсләһәти илә консерваторијаја дахил олдугдан сонра исә онун синфиндә Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмишдир. Үзејир бәј кәнч бәстәкара һәмишә гајғы илә јанашмыш, онун үслубунун, мусиги дүнјакөрүшүнүн формалашмасына бөјүк тә'сир көстәрмишдир. 1936 илдә илк ири әсәрини—«Симфонија»-ны динләдикдән сонра Үзејир бәј она тәһсилини Москвада давам етдирмәсини мәсләһәт көрмүшдүр. Һ. 1938 илдә Москва консерваторијасында А. И. Александровун, сонралар исә Д. Д. Шостаковичин синфиндә охумушдур. О, 8 симфонијанын (о чүмләдән Азәрб. халгынын бөјүк оғлу Һејдәр Әлијевә һәср олунмуш «Ону заман сечиб» симфонијасынын), «Сүлһ уғрунда» симф. поеманын (1957), «Вәтән» операсынын (Г. Гарајевлә бирликдә, 1945), хор, солист вә орк. үчүн ораторијанын (1949) вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Һачыјев Рауф Солтан оғлу (1922—1995) — бәстәкар. ССРИ халг арт. (1978). 1953 илдә АДК-ны (Г. Гарајевин синфини) битирмишдир. Онун јарадычылыг талејиндә Ү. Һачыбәјов мүһүм рол ојнамышдыр. Һәсән бәј Зәрдабинин гызы Гәриб Солтан јенијетмә Рауфун мусиги истеʼдадыны көрүб, гоншусу Абдулла Шаигдән онун консерваторијаја гәбул олунмасына көмәклик көстәрмәсини хаһиш етмишдир. Абдулла Шаиг Рауфу АДК-нын директору Ү. Һачыбәјовун јанына апармышдыр. Һ.-ин мусиги габилијјәтини көрән Үзејир бәј онун консерваторијаја гәбул олунмасына разылыг вермишдир. Һ. мүхтәлиф жанрлы әсәрләрин—оперетта, балет, симфонија, лирик маһны вә с. мүәллифи кими танынмышдыр.

Ү. Һачыбәјовун әсәрләринин мотивләри әсасында телевизија үчүн јаздығы «Ордан-бурдан» мусигили комедијасыны хатирәсини әзиз тутдуғу бөјүк устадына итһаф етмишдир.

Ә. Ч. Һачыјев

Р. Һачыјев

Һачыјева Сона Салман гызы (1907—1979) — актриса. Азәрб. халг арт. (1949). Ханәндә Әбдүлбағы Зүлаловун нәвәсидир. Театр сәһнәсиндә фәалијјәт көстәрән илк азәрб. актрисалардандыр. 1923—79 илләрдә АДТ-нда, 1927 илдән ејни заманда опера вә мусигили комедијаларда уғурла чыхыш етмишдир. Һачыбәјовун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында әсас ролларын (Лејли, Әсли) илк азәрб. гадын ифачысы олмуш, онларын образларыны мәһарәтлә јаратмышдыр.

С. Һачыјева

Һачынски Меһди бәј Сүлејман оғлу (1879—1941) — театр хадими, актјор, публисист. 1906 илдән «Ничат» хејријјә чәмијјәтинин театр бөлмәсинә рәһбәрлик етмиш, 1914 илдән «Сәфа» чәмијјәти театр бөлмәсинин сәдр мүавини олмушдур. Дөври мәтбуатда Азәрб. театрына, актјор сәнәтинә аид мәгалә, очерк, һекајә вә фелјетонлар дәрч етдирмиш, 1906 илдән актјор кими дә фәалијјәт көстәрмишдир. «Ничат» чәмијјәти адындан Ү. Һачыбәјова «Лејли вә Мәчнун» операсына көрә мүкафаты о тәгдим етмишдир. Ү. Һачыбәјовун јарадычылығына даим диггәтлә јанашырды.

Һачынски Чамо Сүлејман оғлу (1887—1942) — публисист, театр тәнгидчиси, сәнәтшүнас. Петербург унтини битирмишдир (1912). «Ничат» хејријјә чәмијјәтинин ишиндә иштирак етмиш, Мүсәлман Драм Чәмијјәтинин тәшкилатчыларындан (1916) олмушдур. Ү. Һачыбәјовун әсәрләринин тамашалары һаггында мәгалә вә ресензијалар јазмышдыр.

М. Һачынски

Һашымлы Сима Һејдәр гызы (д. 1921) — муғәнни. 1946 илдән АОБТ-да муғам операларында чыхыш етмиш, Ү. Һачыбәјовун «Лејли вә Мәч-

1

2

3

4

5

6

Y. Һачыбәјовун хатирә ев-музеји 1. Музејин харичи көрүнүшү. 2. Y. Һачыбәјовун бүстү. Мәрмәр. Һејкәлтәраш Ә. Саликов. 3. Y. Һачыбәјовун иш отағы. 4. Y. Һачыбәјовун гонаг отағы. 5. Бәстәкарын јазы масасы. 6. Бәстәкарын сон әсәринин әлјазмасы.

1

2

3

4

5

ə

Y. Һачыбәјовун хатирә ев-музеји 1. Y. Һачыбәјова һәдијјә едилмиш мусиги аләтләри вә бәстәкарын анасы Ширин ханымын палтарлары. 2. Бәстәкарын кејимләри. 3. Бәстәкарын 60 иллијиндә она бағышланмыш һәдијјәләр. 4. М. Абдуллајев. "Y. Һачыбәјовун портрети". 1943. 5. Үзәриндә бәстәкарын тәсвири олан халча. Азәрб. ЕА-нын Y. Һачыбәјовун 60 иллији мүнасибәтилә јубилјара һәдијјәси. 6. Е. Шаһтахтинскаја. Y. Һачыбәјовун 100 иллијинә һәср олунмуш плакат. 1985.

нун» операсында Лејли, «Әсли вә Кәрәм» операсында Әсли образларыны мәһарәтлә јаратмышдыр.

һашымов Бакир Муса оғлу (1926 — 1989) — муғәнни, муғам ифачысы. Јумшаг тембрли сәси олан муғәнни Ф. Әмиров вә Нијази тәрәфиндән 1958 илдә АОБТ-на дә'вәт олунмушду. Бурада о, Ү. һачыбәјовун «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнун, Ибн Сәлам, «Әсли вә Кәрәм» операсында Кәрәм ролларыны ифа етмишдир.

З. һәмзәјева

«һесаб мәсәләләри» — һ.-ун дәрслији. 1907 илдә Бакыда нәшр олунмушдур. һәлә Гори семинаријасында охујаркән «Мән кәләчәкдә нә иш көрәчәјәм?» мөвзусунда иншасында «...мәктәбләримиз үчүн ана дилиндә тәдрис олунмагдан өтрү дәрс китаблары» тәртиб етмәји вә'д верән һ. вә'дичи доғрулдараг, ибтидаи мәктәб шакирдләри үчүн бу дәрслији јазмышдыр. Дәрслик үч һиссәдән (бирррәгәмли әдәдләр, јуварлаг онлуглар, икирәгәмли әдәдләр) ибарәтдир. һәр һиссәдә 352 мәсәлә педагожи тәләбләрә чаваб верән ардычыллыгла дүзүлмүшдүр. Дәрсликдә халг мәишәтинә даир чохлу мәсәлә вардыр. Мүәллиф бу мәсәләләри кәндли, әкинчи, бостанчы, чүтчү, балыгчы, дәрзи, мискәр вә башга пешә саһибләринин һәјатыны әкс етдирән мисалларла долғунлашдырмаға чалышмышдыр. О дөврүн көркәмли педагоглары бу дәрслији «көзәл үслуб илә тәртиб едилмиш» китаб, Азәрб. мәктәбләри үчүн фајдалы вә лазымлы вәсаит сајмышдылар.

«һәгигәт»—күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. 1909—10 илләрдә Бакыда Оручов гардашларынын мәтбәәсиндә нәшр едилирди. 156 сајы чыхмышдыр. Нашири вә баш редактору Ү. һачыбәјов иди; 121-чи сајындан сонра редактору О. Оручов олмушдур. «һ.» Азәрб. дөври мәтбуатынын тарихиндә изи галмыш гәзетләрдәндир. һачыбәјовун «Бәјанимәсләк» үнванлы баш мәгаләси илә нәшрә башлајан «һ.»-дә онун онларча дәјәрли публисист мәгаләси («һалымыза даир», «Гәдршүнаслыг», «һәр иши өз әһлинә тапшырмалы», «Дил» вә с.), чохлу дузлу-мәзәли фелјетону («Пуришкевич вә һачы Худу» вә с.), 2 ачыг мәктубу, нечәнечә сәһнәчији дәрч олунмушдур. һачыбәјовун 1910 ил мајын 30-да рус дилиндә чыхан «Каспи», «Баку» гәзетләриндә дәрч едилмиш мәктубунда онун даһа «һ.» гәзетиндә ишләмәдији вә һәмин гәзетлә һеч бир әлагәси олмадығы билдирилирди.

«һәјат» — күндәлик ичтимаи-сијаси, игтисади вә әдәби гәзет. 1905—06 илләрдә Бакыда «Каспи» мәтбәәсиндә нәшр олунмушдур. Милјончу, месенат һ. З. Тағыјевин вәсаити илә бурахылырды. Редакторлары Әһмәд бәј Ағаоғлу вә Әли бәј һүсејнзадә (1906 ил, 102-чи сајындан сонра тәкчә Ә. һүсејнзадә) олмушлар. һ. Зәрдаби, Н. Нәриманов, Н. Вәзиров, М. һади «һ.»-да фәал иштирак едирдиләр. Ү. һачыбәјов 1905 илин сентјабрындан декабрынадәк «һ.»-да тәрчүмәчи вәзифәсиндә чалышмышдыр.

һәмзәјева Зәрош Мирзәбағыр гызы (д. 1925) — актриса. Азәрб. халг арт. (1967). Сәһнә фәалијјәтинә 1942 илдә Нахчыван Дөвләт Мусигили Драм Театрында башламыш, һәм драм әсәрләриндә, һәм дә опера вә мусигили комедијаларда чыхыш етмишдир. Ү. һачыбәјовун «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында Лејли вә Әсли ролларыны јаратмышдыр.

«һәр иши өз әһлинә тапшырмалы» — һ.-ун мәгаләси. «һәгигәт» гәзетинин 1910 ил 5 јанвар тарихли 4-чү сајында «Үзејир» имзасы илә дәрч олунмушдур. Мәгаләнин башлыча гајәси дөвләтин игтисади сијасәтини дүзкүн гурмаг вә мүтәрәгги јолларла инкишаф етдирмәк үчүн һәр ишин башында ишкүзар мүтәхәссисин дурмасы идејасыдыр. Мүәллиф гејд едирди ки, вәзифәјә сечилән әһл адамы «тамам вә камал сәрбәст» бурахылмалыдыр. һ. әһл адамларыны өзләри бир шеј билмәјә-билмәјә башгаларынын ишләринә гарышан бәдхасијјәт, бошбоғаз вә мүзүр шәхсләрдән горумағы да үмдә шәртләрдән сајырды.

һәсәнгулу бәј — «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасынын персонажы. һ. б. әсәрдә «милләтпәрәст» кими тәгдим олунса да, әслиндә комедијадакы бошбоғазчасына нитгләр сөјләјән дикәр «интелликентләр» кими, онун да әсас мәгсәди һансы васитә илә олурса-олсун Мәшәди Ибаддан пул гопартмагдыр. һ. б. боғаздан јухары данышыр, гејри-сәмимидир, онун фикир вә мүлаһизәләри һәр һансы ичтимаи јүкдән, халгын, милләтин талеји илә бағлы гајғы вә дүшүнчәләрдән халидир. Әксинә, мәшһур һамам сәһнәсиндә о, өзүнүн дә, һамбалын да ејни хәзнәдә чиммәсинә е'тиразыны билдирир вә бунунла да үзәринә көтүрдүјү «милләтпәрәст» адынын, әслиндә, ади бир маска олдуғуну сүбута јетирир. Мүәллиф һ. б. симасында бош ибарәләр, тәмтәраглы чүмләләр вә әсассыз иддиалар архасында кизләнән бош, пуч, милләт гајғысындан узаг принсипсиз бир «интелликент» образы јаратмышдыр.

И. Багыров һәсәнгулу бәј ролунда.

һәсәнзадә (С а р ы ч а л ы) Ахунд Меһди Мәшәди Искәндәр оғлу (1868 —1942) — мүәллим. Тәбриздә али дини тәһсил алмыш, Шушада мәдрәсәдә вә реални мәктәбдә шәриәтдән, әрәб вә фарс дилләриндән, классик әдәбијјатдан дәрс демишдир. Ү. һачыбәјовун илк мүәллими олмушдур. Бәстәкар классик әдәбијјаты она һ.-нин севдирдијини, фарс вә әрәб дилләрини мүәллиминин сајәсиндә дәриндән өјрәндијини дәфәләрлә е'тираф етмишдир. Үзејир бәј мүәллиминин өмрүнүн ахырынадәк она һәр ај тәгаүд верирди.

һәсәнов Вагиф Ибраһим оғлу (д. 1949) — режиссор. Азәрб. әмәкдар инч хад. (1989), «Гызыл Дәрвиш» мүкафаты лауреаты (1994). 1984—85 ил театр мөвсүмүндә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында Ү. һачыбәјовун «О олмасын, бу олсун», Анкара Дөвләт Опера вә Балет Театрында исә «Аршын мал алан» мусигили комедијаларыны тамашаја гојмушдур. «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасына 1989 илдә Анкара театрында, 1990 илдә исә Бурсанын (Түркијә) Әһмәд Вефик Паша ад. Дөвләт театрында да гурулуш вермишдир.

һәсәнов Әшрәф һәсән оглу (1909 — 1983) — дирижор, педагог. Азәрб. халг арт. (1959), әмәкдар инч. хад. (1940). АДК-ны (1932) вә Москва консерваторијасыны (1938) битирмишдир. 1932—79 илләрдә АОБТ-нын дирижору олмуш, репертуарында Ү. һачыбәјовун «Лејли вә Мәчнун» вә «Короғлу» опералары башлыча јер тутмушдур. 1938 илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүндә «Короғлу» операсына дирижорлуг етмишдир.

һәсәнова Күлхар Ибраһим гызы (д. 1918)—муғәнни (сопрано). Азәрб. халг арт. (1982). 1942 илдә Үзејир бәјин мәсләһәти вә јахындан көмәклији илә АОБТ-на гәбул олунмуш, онун сәһнәсиндә Лејли, Лејлинин анасы («Лејли вә Мәчнун»), Әсли («Әсли вә Кәрәм»), Ханәндә гыз («Короғлу»), Чаһан хала («Аршын мал алан») ролларыны ифа етмишдир.

К. һәсәнова Чаһан хала ролунда.

һәтәмова Симузәр Рза гызы (д. 1921) — муғәнни, муғам ифачысы. Ағдам Драм Театрында ишләмиш, «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Телли, «Әсли вә Кәрәм» операсында Әсли ролларында чыхыш етмишдир. 1955 илдән АОБТ-нда чалышмыш, бурада Лејли, Лејлинин анасы («Лејли вә Мәчнун») ролларында чыхыш етмишдир.

һидајәтзадә Исмајыл һүсејн оғлу (1901—1951) — актјор, режиссор, театр хадими. Азәрб халг арт. (1938). Сәһнә фәалијјәтинә 1917 илдә пешәкар милли театр коллективләринин тамашаларында башламыш, 1920 илдән Бирләшмиш Дөвләт Театрынын драм труппасында (индики АДТ) актјорлуг етмишдир. һ. һәм дә көркәмли реж. олмуш, һүсејн Чавид, Ч. Чаббарлы, С. Рүстәм вә б. пјесләрини тамашаја гојмушдур. 1937 илдән өмрүнүн сонунадәк АОБТ-нын баш реж. ишләмишдир. «Короғлу» операсыны илк дәфә тамашаја гојмушдур; онун тамашаја вердији гурулуш Азәрб. опера сәнәти тарихиндә милли

И. һидајәтзадә

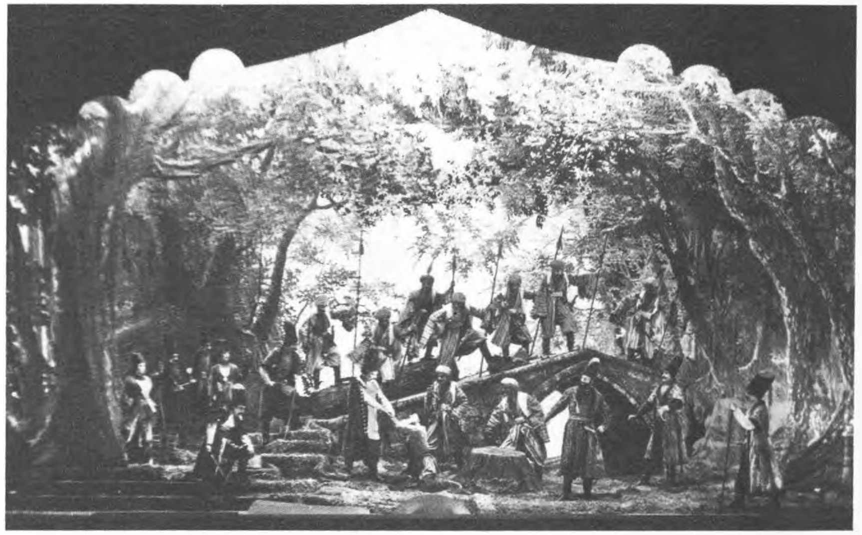

“Короғлу” операсындан сәһнә. Реж. **И. Һидајәтзадә.**

реж.-луг мәдәнијјәтинин уғуру олмуш, 1938 илдә Москвада кечирилмиш Азәрб. инчәсәнәти онкүнлүјүндә јүксәк гијмәтләндирилмишдир. «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны да тамашаја гојмушдур.

«Һимн» — Һ.-ун әсәри. 1930 илдә Азәрб.-да Совет һакимијјәти гурулмасынын 10 иллији мүнасибәтилә бәстәләнмишдир. Әсәрин әдәби мәтни дә бәстәкарындыр. Орк. вә хор үчүн јазылмыш бу әсәр илк дәфә 1930 ил апрелин 28-дә мүәллифин идарәси илә сәсләнмишдир. 3 һиссәдән ибарәт әсәр кантата жанрына јахын олдуғундан ону бә’зән кантата да адландырырлар.

Һүсејн Натиг (Һүсејн Мирабдулла оғлу Ә л и ј е в и н тәхәллүсү; 1912—1941)— шаир. Илк ше’р китабы «Буруглар» 1931 илдә чап олунмушдур. Ү. Һачыбәјов онун сөзләринә «Гаракөз» (1930), «Сүвари маһнысы» (1933) маһныларыны, М. Ф. Ахундовун анадан олмасынын 125 иллијинә һәср олунмуш «Өлмәз сәнәткар» хор әсәрини јазмышдыр. 1939 илдә ордуја чағырылмыш, 1941 илдә чәбһәдә һәлак олмушдур.

Һүсејн Чавид

Һүсејн Чавид (Һүсејн Абдулла оғлу Р а с и з а д ә н и н тәхәллүсү; 1882—1941) — шаир, драматург. Азәрб. әдәбијјатында романтизмин баниләриндән бири вә ән көркәмли нүмајәндәсидир. Лирик ше’рләрин, лирик-епик вә епик поемаларын, Азәрб. әдәбијјатында илк мәнзум драм вә фачиәләрин мүәллифидир. Онун «Шејх Сән’ан» (1914), «Иблис» (1918), «Пејғәмбәр» (1922), «Топал Тејмур» (1925), «Сәјавуш» (1933), «Хәјјам» (1935) вә с. драм әсәрләри Азәрб. драматуркијасында јени бир мәрһәлә олмагла јанашы, милли театр сәнәтинин инкишафына да күчлү тә’сир көстәрмишдир. Үзејир бәјлә Һ. Ч.-и әсрин әввәлиндән достлуг телләри бағлајырды. Шаирин һәјат јолдашы Мишкиназ ханымын хатирәләриндә онларын кәнчликдән таныш олдуглары көстәрилир. Һачыбәјов «Јени игбал», «Һәгигәт» вә «Азәрбајчан» гәзетләринин редактору олдуғу вахтларда Һ. Ч.-лә јахындан әмәкдашлыг етмишдир; «Һәгигәт» гәзетиндә шаирин Ә. Һүсејнзадәјә һәср олунмуш «Чичәк севкиси» ше’ри («Һәгигәт», 1909, 27 јанвар), «Јени игбал» гәзетиндә исә «Шејх Сән’ан» фачиәсиндән парчалар (1915, 11, 24 мај) дәрч олунмушдур. Һәр ики сәнәткар тәкчә рәсми јығынчагларда, театр вә концерт тамашаларында дејил, аиләви мәчлисләрдә дә тез-тез көрүшәрдиләр. Үч бачанаг — Ү. Һачыбәјов, М. Магомајев вә П. Гасымов вахташыры Һ. Ч.-лә гапыбир гоншу вә дост олан сонунчунун мәнзилиндә топлашанда һәмин мәчлисләрә һәмишә әдиб дә дә’вәт едилирди. 1936 ил сентјабрын 27-дә белә мәчлисләрин бириндә (П. Гасымовун аиләси 1929 илдә јени мәнзилә көчмүшдү) бәстәкар Һ. Ч.-ә мүрачиәтлә «Короғлу»ну битирдикдән сонра онун «Шејх Сән’ан»ы әсасында опера јазмаг истәдијини билдирмишдир. Һ. Ч. Үзејир бәјин бу мөвзуда вахтилә опера бәстәләдијини хатырлатдыгда о, һәмин операнын либреттосунун уғурсуз олдуғуну, драматургун пјесини исә чох бәјәндијини демишдир. Һ. Ч. бәстәкарын тәклифини разылыгла гаршыласа да, онун чох кечмәдән һәбс олунмасы бу нијјәтин һәјата кечирилмәсинә имкан вермәди. Сөһбәт әсасында Һ. Ч. дә «Короғлу» киноссенариси јазмаг нијјәтиндә олдуғуну билдирмишдир (ссенаринин планы Һ. Ч.-ин һәбсиндән 3 күн әввәл киностудијада мүзакирә олунмушду). Чавидләр аиләси Һачыбәјовун дә’вәти илә «Короғлу» операсынын илк тамашасында иштирак етмишдир. Тамашадан сонра Һ. Ч. «бу күн әсл халг бајрамы, сәнәт бајрамыдыр», — дејә бәстәкары тәбрик етмишдир. «Јени јол» гәзетиндә операнын илк тамашасы илә бағлы Һ. Ч.-ин дә гыса рә’ји дәрч олунмушдур. Бу онун сағлығында мәтбуатда дәрч олунмуш сон јазысы иди.

Һ. Ч. һәбс олундугдан сонра Һачыбәјов мүһарибә әрәфәсиндә вә онун илк илләриндә Чавидләр аиләсинә һәм мадди, һәм дә мә’нәви һимајәдарлыг көстәрирди.

Һүсејнзадә Әдилә Һачаға гызы (д. 1916) — бәстәкар. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1982). Азәрб.-ын илк гадын бәстәкарларындандыр. Ү. Һачыбәјовун тәләбәләриндән олмуш, 1942—48 илләрдә АДК-нын халг мусигиси шө’бәсиндә Үзејир бәјдән дәрс алмышдыр. АДК-ны битирмишдир (1953). Јарадычылығында маһны вә романс жанры әсас јер тутур. Һ. һәмчинин симф. поема, кантата, симли квартет, виолончел үчүн соната вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Әдилә Һүсејнзадә

Һүсејнзадә Әләкбәр Һүсејн оғлу (1887—1967) — актјор, режиссор, Азәрб. әмәкдар арт. (1957). Сәһнә фәалијјәтинә 1908 илдән башламыш, Ү. Һачыбәјовун бир чох әсәрләриндә јадда галан роллар јаратмыш, 1915—16 илләрдә бир груп Азәрб. артисти илә бирликдә Ашгабадда «Әр вә арвад», «Аршын мал алан» тамашаларында иштирак етмишдир. 1916—30 илләрдә, фасиләләрлә, Ашгабад театрында (сонралар Ашгабад Дөвләт Азәрб. Мусигили Театры) ишләмиш, бурада «Әсли вә Кәрәм», «Лејли вә Мәчнун», «Аршын мал алан» әсәрләрини тамашаја гојмушдур. Јарадычылығында «Аршын мал алан» мусигили комедијасындакы Солтан бәј образы хүсуси јер тутур; о, бу ролу мусигили комедијанын илк тамашасында (25 октјабр 1913) вә сонралар 600 дәфәдән чох ојнамыш, Ү. Һачыбәјов онун бу ифасыны јүксәк гијмәтләндирмишдир. Һ. «Аршын мал алан» (1945) филминдә һәмин ролун уғурлу ифасына көрә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр (1946).

Ә. Һүсејнзадә Солтан бәј ролунда.

Һүсејнзадә Әли бәј Һүсејн оғлу (1864—1940) — јазычы, журналист, мүәллим, һәким, ичтимаи хадим, тәрчүмәчи. Тифлис классик кимназијасыны (1885), Петербург ун-тинин физика-ријазијјат факүлтәсинин тәбиијјат шө’бәсини (1889), Истанбул али һәрби тибб мәктәбини (1895) битирмишдир. 1904 илдә Бакыја гајыдыб, «Һәјат» гәзетинин редакторларындан бири, «Каспи» гәзетинин, «Фүјузат» журналынын редактору олмушдур. Ү. Һачыбәјов журналистлик фәалијјәтинә мәһз «Һәјат» гәзетиндә башламышды. 1907 илдә Бакыда мүәллимләрин II гурултајында Һ. сәдр, Ү. Һачыбәјов исә катиб олмушдур. Һ. бәстәкарын «Лејли вә Мәчнун» операсынын баш мәшгиндә иштирак едәрәк, әсәрин мәтни барәдә гејдләрини сөјләмиш, бир сыра мәсләһәтләр вермишдир. «Сәадәт» хејријјә чәмијјәтинин мәктәбиндә мүдир ишләјәркән (1908—1910), Һ. һәмин мәктәбдә дәрс дејән Үзејир бәјлә јахындан әмәкдашлыг етмиш, онун мусиги дәрсләриндә шакирдләрә өјрәдилән бир нәғмәсинин мәтнини јазмышдыр. Ү. Һачыбәјовун «Дәрин гујулар» адлы мәгаләсинә ики дәфә мүрачиәт едиб, өз мүнасибәтини билдирмишди («Фүјузат», 1907). Ү. Һачыбәјов да 1907 илдә «Шаир Наим»ин (Һ.-нын тәхәллүсүдүр) бир ше’рини јүксәк гијмәтләндирмиш, «Телефон» адлы әсәриндә исә «Әлибәј поезија иди»,— дејә Һ.-нин јүксәк зөвг саһиби олдуғуну билдирмишдир.

Әли бәј Һүсејнзадә

Һ. 1910 илдә Түркијәјә көчәрәк өмрүнүн сонунадәк орада јашамышдыр.

М. Һүсејнов

Һүсејнов Әликрам Һәсән оғлу (д. 1926) — тарзән. Азәрб. әмәкдар арт. 1942 илдән Азәрб. Радио Верилишләри Комитәсинин халг чалғы аләтләри орк.-ндә чалмыш, 1943 илдән һәм дә АДТ-нда тарзән-солист кими фәалијјәт көстәрмишдир. 1957 илдән АОБТ-нда орк.-ин солистидир. 1947 илдә Ү. Һачыбәјов Һ.-ун чалғысына гулаг асмыш вә онун тәклифи илә Һ. Прагада кечирилән I Үмумдүнја кәнчләр фестивалына көндәриләрәк орада лауреат адына лајиг көрүлмүшдүр. Бәстәкарын «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» операларында мүшајиәтчи-солист кими, еләчә дә «Короғлу» операсында симф. орк.-ин тәркибиндә јүксәк ифачылыг мәһарәти илә чыхыш едир.

Һ. Һүсејнов

Һүсејнов Микајыл Әләскәр оғлу (1905—1993) — ме'мар, ме'марлыг тарихчиси. Ме'марлыг доктору (1950), Азәрб. ЕА акад. (1945), ССРИ халг ме'мары (1970), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1940), ССРИ (1941) вә Азәрб. (1967) Дөвләт мүкафатлары лауреаты. Муасир Азәрб. ме'марлығынын баниләриндәндир. Азәрб. ЕА тә'сис едилдикдән сонра (1945) онун илк һәгиги үзвләриндән олан Ү. Һачыбәјовла Һ. меһрибан достлуг вә јарадычылыг әлагәләри сахламышлар. Јени тәшкил олунмуш Азәрб. ЕА Инчәсәнәт Ин-тунда Үзејир бәј директор, Һ. исә директор мүавини ишләмиш вә ин-тун инкишафы үчүн чалышмышлар; Ү. Һачыбәјовун өлүмүндән сонра Һ. өмрүнүн сонунадәк ин-тун (1948 илдән Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Ин-ту адланыр) директору олмушдур.

Һүсејнов Һачыбала Ағаһүсејн оғлу (1912—1967)—муғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1940). Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсында Һәмзә бәј ролунун илк ифачысы олмушдур. Сонралар бәстәкарын «Лејли вә Мәчнун» операсында Лејлинин атасы ролуну да мәһарәтлә ојнамышдыр.

Һүсејнов Һејдәр Нәчәф оғлу (1908—1950) — фәлсәфәшүнас, ичтимаи хадим. Фәлсәфә е. д. (1944), проф. (1944), Азәрб. ЕА акад. (1945) вә витсе-президенти (1945—50). Үзејир бәј Һ.-ла һәм јахын гоншу кими, сонралар исә һәм дә биркә чалышдыглары академијада хидмәти мәгсәдләрлә—бәстәкарын рәһбәрлик етдији Инчәсәнәт Ин-тунун елми јарадычылыг вә тәшкилат мәсәләләринин һәлли илә әлагәдар тез-тез көрүшәрдиләр. Үзејир бәјин јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирән Һ. «Бөјүк сәнәткар» адлы мәгаләсиндә онун публисистикасыны, ичтимаи фәалијјәтини, респ.-да мусиги тәһсилинин јаранмасында вә инкишафындакы хидмәтләрини хүсуси гејд едирди.

Һүсејнов Ширзад Аббасәли оғлу (1906—1971) — муғәнни. Азәрб. әмәкдар арт. (1943). АОБТ-нда ишләмишдир. Ү. Һачыбәјовун операларында Зејд, Ибн Сәлам («Лејли вә Мәчнун»), Короғлу, Ејваз («Короғлу»), Кәрәм («Әсли вә Кәрәм») вә с. јаддагалан образлар јаратмышдыр. 1941—45 илләрдә чәбһә бөлкәләриндә, Узаг Шәргдә вә Иранда Ү. Һачыбәјовун әсәрләриндән ибарәт репертуарла консертләр вермишдир.

Һүсејнова Софија Һәсән гызы (д. 1926) — актриса. Азәрб. халг арт. (1982). 1942 илдән Нахчыван Дөвләт Мусигили Драм Театрында ишләјир. Мүхтәлиф жанрларда марагл сәһнә образлары јаратмышдыр. Ү. Һачыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комедијасында Күлчөһрәнин ролуну уғурла ојнамышдыр.

Ч

«Чағырыш»—1941—1945 илләр мүһарибәси дөврүндә Һ.-ун бәстәләдији илк маһнылардан бири. Маһнынын мәтни Сурә Әлијеванындыр. Илк варианты «Мазут» ады илә 30-чу илләрин әввәлләриндә јазылмышды. Маһны илк дәфә 1941 илдә Азәрб. Мусиги Нәшријјаты тәрәфиндән нәшр олунмушдур.

Чәмәнзәминли Јусиф Вәзир (тәхәллүсү; әсл ады вә сојады Јусиф Мирбаба оғлу Вәзиров; 1887—1943) — јазычы, әдәбијјатшүнас, публисист. Реалист һекајәләрин, тарихи романларын («Гызлар булағы», «Ган ичиндә» вә с.) мүәллифи кими танынмышдыр. Ч. һәмјерлиси Һ.-ун јахын досту иди. «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасындан (1908) сонра әсәр үзәриндә апарылан јарадычылыг вә тәкмилләшдирмә ишләри Ч.-нин күндәлијиндә гејдә алынмышдыр. Күндәликдәки гејдләр Ч.-нин Үзејир бәјлә, үмумијјәтлә, Һачыбәјов гардашлары илә јарадычылыг әлагәләри сахладығыны да көстәрир. Һ. «Азәрбајчан» гәзетинин редактору оларкән (1919—20), Ч. бурада АДР-ин харичи сијасәтинә даир силсилә мәгаләләр дәрч етдирмишдир; Һ. онун редаксијанын ишиндә фәал иштиракына имкан јарадырды. Азәрб.-да мусигинин вә опера сәнәтинин инкишафына севинән Ч. бу саһәдә Һ.-ун хидмәтини хүсуси гејд едәрәк јазырды: «Мусигимиз милләтимизин шан вә адыдыр, онун тәрәггиси бизим нүфузумузу гоншуларымыз арасында артырыр. Мусигарымыз Үзејир Һачыбәјов чәнабларынын гәдрини билиб, онун аләми-исламда илк опера вүчудә кәтирмәсини тәшвиг етмәлидир...» (Азәрб. ЕА Әлјазмалар Ин-ту, Архив 26, г. 3 (71).

«...чы» — Һ.-ун кизли имзасы. 1919 илдә «Азәрбајчан» гәзетинә редактор тә'јин олунандан сонра Һ. даһа «Финланкәс» имзасыны ишләтмәјәрәк, «Сурна» башлыглы фелјетонларыны «...чы» имзасы илә дәрч етдирирди.

Ј. В. Чәмәнзәминли

«Чырпынырды Гара дәниз» — Һ.-ун Әһмәд Чавадын сөзләринә бәстәләдији маһны (1918). Түркијәдә чох мәшһур олан бу маһны мә'лум сәбәбләрә көрә, 1920 илдән бәри Азәрб.-да сәсләнмәмиш вә ноту олмадығы үчүн унудулмушду. 1990 илин пајызында АДК-да тәкмилләшмә курсу кечән Истанбул Техники Ун-тинин мүәллими, мусигишүнас Сулејман Шәнел Һ.-ун хатирә ев-музејинә бу маһны һагда мә'лумат вермишдир. Узун фасиләдән сонра маһны Азәрб.-да илк дәфә ичтимаијјәт гаршысында 1993 ил мартын 10-да Бакыда Республика сарајында Әһмәд Чавадын анадан олмасынын 100 иллик јубилеј кечәсиндә сәсләнмишдир.

«Чөрәјин баһаланмағы»—Һ.-ун мәгаләси. «Азәрбајчан» гәзетинин 1919 ил 7 нојабр тарихли 316-чы сајында, «Үзејир Һачыбәјли» имзасы илә дәрч олунмушдур. 1919 илин икинчи јарысында чөрәјин баһалашмасынын сәбәбләрини ачыглајан мүәллиф, тахылы гоншу өлкәләрә нисбәтән бол олан Азәрб.-да баһалашманын гытлыгдан баш вермәдијинә шүкүр едәрәк, баһалығын башлыча сәбәбини халг вары олан тахылын оғурланмасында, пул-пара газанмаг һәрисләринин, вәтәнимизин өз әһалисинин еһтијачы олан тахылы мүхтәлиф һијләләрлә өлкәдән харичә чыхарыб өзкәләрә сатмагла мәнфәәт көтүрән тамаһкарларын хәјанәткарлығында олдуғуну көрдүкдә халгла бирликдә кәдәрләнир вә гәзәбләнирди. Һ. парадан өзкә әзиз вә мүгәддәс бир шеј танымајан беләләрини вәтән хаини адландырыр вә онларын әмәлләринә көрә чәзаландырылмасыны тәләб едирди.

Ч

Ч. Гарјағды оғлу

Чаббар Гарјағды оғлу (Чаббар Мәшәди Исмајыл оғлунун тәхәллүсү; 1861—1944) — ханәндә, мусиги хадими. Азәрб. халг арт. (1935). Азәрб. ханәндәлик сәнәтинин ән көркәмли нүмајәндәләриндәндир. Мусиги тәһсилини Шушада Харрат Гулунун мәктәбиндә алмышдыр. 1887 илдә Ә. Һагвердијевин һазырладығы «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» мусигили сәһнәчијиндә Мәчнун ролуну ифа етмишдир. АДК-нын јарадылмасында Һ.-ун јахын мәсләкдашларындан олмуш, бурада классик халг мусигисиндән дәрс демишдир. Ч. Г. о., әсәрләриндә халг мусигисиндән, муғаматдан бәһрәләнән Һ.-ла јахындан әмәкдашлыг етмиш, она јарадычылыг көмәји көстәрмишдир.

Ч. Чаббарлы

Чаббарлы Чәфәр Гафар оғлу (1899—1934) — драматург, шаир, јазычы, режиссор. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1932). Јарадычылығa лирик вә сатирик ше'рләрлә башламыш, һекајәләр јазмышдыр. Лакин Ч. әдәбијјат тарихиндә јени Азәрб. драматуркијасынын баниси кими танынмышдыр. Онун «Солғун чичәкләр» (1917), «Ајдын» (1919), «Огтај Елоғлу» (1922), «Од кәлини», «Севил» (һәр икиси 1928), «1905 илдә», «Алмаз» (һәр икиси 1931), «Јашар» (1932) вә с. пјесләри Азәрб. драматуркијасы, театры, һабелә киносунун инкишафында мүстәсна рол ојнамышдыр. Һ.-ла јахын шәхси вә јарадычылыг әлагәси сахламышдыр. Һәр икиси «Мүсават» партијасынын үзвү олмуш, АДР-ин рәсми органы олан «Азәрбајчан» гәзетиндә бирликдә чалышмышлар Ч.-нын парламент ичласларындан јаздығы протоколлар гәзетдә дәрч олунурду. Һ. өз мәгаләләриндә һәмин материаллардан истифадә едирди.

Чаббарова Рәһилә Мухтар гызы (д. 1922) — мүғәнни (мессо-сопрано). Азәрб. әмәкдар арт. (1958). АОБТ сәһнәсиндә ојнадығы илк рол «Короғлу» операсында мәһарәтлә ифа етдији Ханәндә гыз олмушдур. Репертуарына Азәрб. бәстәкарларынын (о чүмләдән Һ.-ун) маһны вә романслары, халг маһнылары дахилдир.

Чавадов Ағаһүсејн Хәлил оғлу (1894—1981) — актјор. Азәрб. халг арт. (1938). Сәһнә фәалијјәтинә 1920 илдән башламыш, Бакы Азад Тәнгид-Тәблиғ Театрында (1921—33), Кәнчә Драм Театрында (1933—38), Азәрб. Мусигили Комедија Театрында (1938—42) чыхыш етмишдир. 1942 илдән АДТ-нын актјору олмушдур. Һ.-ун мусигили комедијаларында мараглы образлар јаратмыш, «О олмасын, бу олсун» филминдә чәкилмишдир.

Чаһан — «Аршын мал алан» мусигили комедијасында персонаж. Ч. авам, садәлөвһ дул гадындыр, Әскәрин халасыдыр. Ән'әнәви мүсәлман мүһитиндә тәрбијә алмыш Ч. евләнмәк, аилә гурмаг кими һәјати мәсәләләрдә дә бу мүһитин тәләбләриндән узаглаша билмир, бачысынын ѕадикары Әскәрин гаршысындакы борчуну «башына чадра салыб» она гыз ахтармагда көрүр. Јенилијин бу ән'әнәви-патриархал һәјата һәр чүр мүдахиләси Ч.-ны горхудур. Она көрә дә о, Әскәрин евләнмәк истәдији гызы әввәлчә көрмәк арзусуна һејрәтлә јанашыр. Комедијанын финалы Ч. үчүн дә хошбәхт сонлугла битир. О, бирдән-бирә һәм гызыны, һәм гардашы гызыны, һәм дә гуллугчусуну әрә верән дул Солтан бәјлә издивача кирир.

Бу әсәр әсасында чәкилмиш ејни адлы филмләрдә М. Кәләнтәрли (1945) вә Н. Мәликова (1965) Ч. ролуну бөјүк усталыгла ифа етмишләр.

Чаһанкиров Чаһанкир Ширкәшт оғлу (1921—1992) — бәстәкар. Азәрб. халг арт. (1963), әмәкдар инч. хад. (1959). Сталин мүкафаты лауреаты (1950). Ч.-ун јарадычылыг талејиндә Һ.-ун мүһүм ролу олмушдур.

1937 илдә театр техникумунда охујаркән Һ. ону Азәрб. Дөвләт Филармонијасында јаратдығы хор капелласына дә'вәт етмишди. Ч.-ун мусиги бәстәләмәсиндән хәбәр тутан Һ. онун әсәрләрини динләдикдән сонра Ч.-а мусиги тәһсилини артырмағы мәсләһәт көрмүшдүр. Ч. бундан һәвәсләнәрәк А. Зејналлы ад. Мусиги Мәктәбинин бәстәкарлыг шө'бәсинә дахил олмушдур. Ч.-ун јарадычылығы илә даим марагланан Һ. ону АДК-нын һазырлыг курсуна дә'вәт етмишдир. Бурада о, Һ.-дан Азәрб. халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмиш вә 1940 илдә АДК-нын бәстәкарлыг синфинә дахил олмушдур (мүһарибә илләриндә тәһсилини јарымчыг гојмалы олан Ч. консерваторијаны 1951 илдә битирмишдир). Ч. скрипка вә симф. орк. үчүн консерт жанрына мүрачиәт етмиш илк Азәрб. бәстәкарыдыр. О, «Азад» (1957), «Ханәндәнин талеји» (1979) операларынын, «Тәзә кәлин» опереттасынын (1976), «Аразын о тајында» вокал-симф. поемасынын (1949), «Фүзули» (1959) вә «Нәсими» (1973) кантаталарынын, бир чох маһныларын, театр тамашаларына вә кинофилмләрә мусигинин вә с. мүәллифидир.

Ч. Чаһанкиров

«Чәнки»—Һ.-ун мусиги пјеси. Бәстәкарын 1941—1945 илләр мүһарибәси дөврүндә бәстәләдији ән мәшһур әсәрдир. Илк дәфә 1941 илдә Азәрб. халг чалғы аләтләри орк. тәрәфиндән ифа олунмушдур. Әсәр аз сонра фп. үчүн ишләнмиш вә бу транскрипсија 1956 илдә Азәрб. Мусиги Нәшријјатында нәшр едилмишдир. «Ч.» мүхтәлиф илләрдә тар, каманча, зурна, канон вә с. аләтләр үчүн дә транскрипсија олунмушдур. Әсәрин бөјүк симф. орк. үчүн варианты да вар. «Ч.» пјеси илә Һ. професионал Азәрб мусигисинә јени бир жанрын јол ачмасына зәмин јаратды. Сонралар С. Һачыбәјов, С. Әләскәров, Адил Кәрај, Һ. Ханмәммәдов, С. Рүстәмов вә б. бу жанрда јени әсәрләр бәстәләдиләр.

Ш

Шамхор Драм Театры — 1939 илдә Шамхорда (индики Шәмкир) колхоз-совхоз театры кими тәшкил едилмиш, 1940 илдән Дөвләт Драм Театры ады илә фәалијјәт көстәрмишдир. Илк илләрдә театрда Һ.-ун «Аршын мал алан», «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары тамашаја гојулмушдур. Театрда И. Бағыров, Ф. Бәдирбәјли, Ј. Нәриманов вә б. танынмыш артистләр чыхыш етмишләр. Театр 1948 илдә бағланмышдыр.

К. К. Шаројев

Шаројев Кеорки Кеоркијевич (1890—1969) — пианочу, педагог. Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1936), проф. (1930). 1921 илдән АДК-нда дәрс демиш (1934—52 илләрдә проректор), Һ.-ун ән јахын әмәкдашларындан олмушдур. Дәфәләрлә мәтбуатда Һ. һагда хатирәләрлә чыхыш етмишдир.

«Шаh Аббас вә Хуршид Бану» — Һ.-ун дөрдүнчү муғам операсы. Либреттосу да Һ.-ундур. Азәрб. халг нағылынын мотивләри әсасында јазылмышдыр. 4 пәрдәли, 6 шәкиллидир. Әввәлки опералардан фәргли олараг хошбәхт сонлугла битән бу әсәрин гәһрәманы мәнсәбпәрәст вә шөһрәтпәрәст шаһа галиб кәлмиш садә одунчу гызыдыр. Әсәрдә хејир шәрә галиб кәлир, үлви мәһәббәт зәфәр чалыр. Һ.-ун әввәлки әсәрләриндәки кими, бурада да муғамлардан кениш истифадә олунур. Лакин әсәрдә мүәллиф материалы хејли артырылмышдыр ки, бу да мүәллифин јарадычылыг инкишафына дәлаләт едир. Һ. гәһрәманларын фәрди хүсусијјәтләрини екс етдирән мусиги јарада билмишдир. Операда ән бөјүк уғур Шаh Аббасын партијасыдыр. Муғам операларында илк дәфә олараг ән'әнәви-классик типли арија сәсләнир (биринчи пәрдәдә). Лакин бунунла белә бу аријада милли лад-интонасијасы да ајдын һисс олунур. Арија драматуржи чәһәтдән дә чох марагл-

Һ. Сарабски Шаh Аббас ролунда.

лыдыр. Бурада Шаh Аббас образы һәртәрәфли тәсвир олунур, онун һәм хәјалпәрәст, шаиранә, дәрин һиссләрлә јашајан бир шәхс, һәм дә һөкмран, гәтијјәтли бир шаh олмасы ачыгланыр. Аријанын ики планлы мәзмуну бир тәрәфдән—лирик, јумшаг, дикәр тәрәфдән исә—маршабәнзәр руһда олуб, Һејраты зәрби муғамыны хатырладыр. Шаh Аббасын бу аријасы сонралар М. Магомајевин «Шаh Исмајыл» операсындакы Аслан шаh аријасынын јаранмасы үчүн зәмин јаратды. Бу арија Һ.-ун кәләчәк опера үслубу үчүн чох мүһүм әһәмијјәт кәсб едирди. Операда Хуршид Банунун биринчи пәрдәдәки аријасы, Мәставәрин партијасы да мүәллиф мусигиси илә ифадә олунур. Һ. үчүн ән'әнәви олан мусиги тәрзи вә јени мусиги ифадәләри бәстәкарын әввәлләр истифадә етдији мусиги васитәләрини хејли кенишләндирди, операнын бөјүк мувәффәгијјәтинә сәбәб олду.

Опера илк дәфә 1912 ил мартын 10-да (23-дә) Никитин гардашларынын сиркиндә тамашаја гојулмушдур. Тамашанын реж. Һ. Әрәблински, дирижору М. Магомајев иди. Ролларда Һ. Сарабски (Шаh Аббас), Ә. Ағдамски (Хуршид Бану), Һ. Терегулов (Мәставәр) вә б. чыхыш етмишләр. Опера Азәрб. сәһнәсиндә 30-чу илләрәдәк тамашаја гојулурду.

Шаhсабаhлы Әли Фәтулла оғлу (1896—1973) — актјор, режиссор. Сәһнә фәалијјәтинә 1911 илдә Тифлисдә Азәрб. театр труппасында башламышдыр. 1924—37 илләрдә Тифлис Азәрб. Театрында, 1937—49 илләрдә Ирәван Азәрб. Театрында актјор вә реж. кими фәалијјәт көстәрмишдир. 1938 илдә тамашаја гојдуғу «Аршын мал алан» мусигили комедијасы онун ән јахшы реж.-луг ишләриндәндир.

Шаhтахтинскаја Елмира Һәбибулла гызы (1930—1996)—рәссам, график. Азәрб. халг рәссамы (1977), Азәрб. әмәкдар инч. хад. (1963). Ә. Әзимзадә ад. Азәрб. Дөвләт Рәссамлыг Мәктәбини (1950) вә В. И. Суриков ад. Москва Рәссамлыг Ин-туну (1956) битирмишдир. Плакат вә дәзкаһ рәсмләринин мүәллифидир. Азәрб.-ын бир сыра көркәмли елм, әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләринин, о чүмләдән Һ.-ун портретини чәкмишдир (1985).

«Шејх Сән'ан» — Һ.-ун икинчи операсы. 5 пәрдәлидир. Либреттосуну ејниадлы халг дастанынын мотивләри әсасында Һ. өзү јазмышдыр. Мүхтәлиф динләрә е'тигад едән ики кәнчин фачиәли мәһәббәтиндән бәһс едир. Илк дәфә 1909 ил нојабрын 30-да (јени тәгвимлә декабрын 13-дә) Никитин гардашларынын сиркиндә тамашаја гојулмушдур. Тамашанын реж. Һ. Шәрифов, дирижору Һ. олмушдур. Әсас партијалары Һ. Сарабски (Шејх Сән'ан), Лејла ханым (Т. Богатко; Хумар), Һ. Терегулов (Хумарын атасы) ифа етмишләр. Лакин операнын сәһнә талеји уғурсуз олмуш вә о, бир даһа ојнанылмамышдыр. Илк тамаша илә әлагәдар о дөвр мәтбуатында («Сәда», «Тәрәгги», «Һәгигәт», «Каспи», «Баку» гәзетләри вә с.) дәрч олунмуш јазылар бу уғурсузлуғун сәбәбләрини гисмән ачыглајыр. Бу халг дастаны һаггында русдилли охучулара һәлә 1907 илдә илк дәфә мә'лумат верән Меһди бәј Һачынски «Ш. С.» операсына тамаша едәндән сонра «Авара» имзасы илә дәрч етдирдији мәгаләдә јазмышды: ...«Лејли вә Мәчнун» операсы кәнч бәстәкара јени «Шејх Сән'ан» операсыны јаратмаға имкан верди. Кәнч бәстәхар дастанын «ешгин сәрһәдди јохдур» кими әсас идејасыны сахламагла она көзәл мусиги јазмышдыр» («Каспи», 2 декабр 1909, № 270). «Ш. С.»-а тамаша етмиш инчәсәнәт хадимләри вә журналистләрин рә'јләриндә «операнын сон дәрәчә көзәл һавасы» («Һәгигәт», 26 мај 1910, № 118), мусигисинин «чох көзәл» («Сәда», 2 декабр 1909, № 45) олмасы, бурада «көзәл нәғмәләр» ешидилмәси («Реклам» гәз., русча) барәдә тә'рифли фикирләр вар. Бәс, «мүкәммәл мусиги илә тәртиб олунмуш» («Сәда», 25 октјабр 1909, № 15) «Ш. С.» операсынын сәһнә һәјаты нә сәбәбә уғурсуз олмушдур? Истәр Һ.-ун мүасирләри, истәрсә дә тәдгигатчылары буну операнын либреттосунун зәифлији илә изаһ едирләр. Операнын либреттосу, һәгигәтән, зәиф олуб. Белә ки, тамаша Һ.-ун ики илдән бәри үзәриндә ишләдији либретто әсасында ојнанылмамышдыр. Мәнбәләрдән ајдын олур ки, Һ. опера үзәриндә ишләјәркән «Шејх Сән'ан» дастаныны нәзмә чәкмәји дәрбәндли шаир Мирзә Сәмәндәрә сифариш етмишди. Бунун билаваситә шаһиди олан Һ. Аббасов хатирәләриндә Мирзә Сәмәндәри Һ.-ун тапшырығы илә Бакыја дә'вәт етдијини, онун үч ај бурада галыб дастаны нәзмә чәкдијини вә һәмин ше'рләри әлбәәл Һ.-а тәгдим етдијини көстәрир (Һ. Аббасов. «Хатирәләрим», Б., 1968, сәһ. 30). Лакин күман етмәк олар ки, Мирзә Сәмәндәр һансы сәбәбдәнсә, киминсә тәһрикилә илк тамашаја аз галмыш ше'рләри Һ.-дан алмыш вә о, либреттодакы ше'рләрин јерини дар мачалда шифаһи халг әдәбијјатындан сечдији парчаларла әвәз етмишдир. Мүасирләри операнын сәһнә һәјатынын уғурсузлуғуна «мусигисинин Авропа тәрзиндә олмасыны, «јәһуди хору»нун хошакәлмәјән охумаларыны, Лејла ханымын «мүсәлман ләһнләринә биканәлији»ни вә с. сәбәбләр дә көстәрирдиләр.

«Илк тамашадан сонра Ү. Һачыбәјов өзү «Шејх Сән'ан» операсыны мәһв етмишдир» иддиасы да әсассыздыр. Һ.-ун 1911 илдә опера үзәриндә јенидән ишләдији, тәзә либретто јазачағы һаггында «Каспи» гәзетиндә (8 мај, 1911) мә'лумат вардыр. «Ш. С.» операсынын мусигиси исә һеч заман мәһв едилмәмиш, бәстәкар бу мусигидән сонракы әсәрләриндә истифадә етмишдир. «Ш. С.» операсынын илк тамашасы барәдә рә'јләрин, Һ.-ун башга әсәрләринә јазылмыш

рецензијаларын, «Ничат» чәмијјәтинин ичласларындакы мүзакирәләрдә ирәли сүрүлән мүлаһизәләрин тәдгиги бу әсәр һаггында натамам тәсәввүрләри дәгигләшдирмәјә имкан верәрди.

«Шәбиһ» — орта әсрләрдә Јахын вә Орта Шәрг өлкәләриндә, о чүмләдән Азәрб.-да кениш јајылмыш дини-мистерија тамашасы. Мејдан театры формаларындан олан «Ш.»-ин өзүнәмәхсус сүжети вә поетикасы олмушдур. Епик характерли бу әсәрләрдә ислам тарихиндә баш вермиш фачиәли һадисәләрдән көтүрүлмүш епизодлар башлыча јер тутурду. Мәһәррәмлик күнләриндә ојнанылан «Ш.» тамашаларында Имам Һүсејн вә онун тәрәфдарларынын Језид вә онун адамлары илә дөјүшләри тәсвир едилир, биринчиләрә рәғбәт, мәһәббәт, икинчиләрә нифрәт тәлгин олунурду. «Ш.»-ләрдә мелодраматизм, натурализм, пафос, патетика, символика кениш јер тутурду. «Ш.» тамашалары шәбиһкарданлар тәрәфиндән идарә едилир, мусиги илә мүшајиәт олунурду. «Ш.» тамашалары әдәби чәһәтдән дини мәзмунлу олса да, онларын мусигиси дүнјәви сәчијјә дашыјырды. Һ. көстәрирди ки, «1907-чи сәнәдән бәри Азәрб. түркләри арасында опера әмәлә кәлмәсинин биринчи амилләриндән бирисинин «шәбиһ» олдуғу шүбһәсиздир».

Б. Шәкинскаја

Шәкинскаја Барат Һәбиб гызы (д. 1914) — актриса. Азәрб. халг арт. (1949). Сәһнә фәалијјәтинә 1929 илдә башламыш, 1935—78 илләрдә АДТ-нда чыхыш етмишдир. Ш. һәм драматик, һәм дә комик ролларын мәһарәтли ифачысы иди. «О олмасын, бу олсун» филминдә (1956) Сәнәм ролуну бөјүк усталыгла ојнамышдыр.

«Шәрг мусигиси вә Гәрб мусиги аләти» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1926 ил 4-чү сајында чап едилмишдир. Шәрг мусигисинин Гәрб мусиги аләтләри илә ифа олунмасы проблеминә һәср олунмуш бу мәгаләдә Һ. габој, виалон, алто, виолончел, флејта вә с. Гәрб мусиги аләтләрини тәһлил едәрәк, онларын тембрчә «Шәрг мусигисинә чох көзәлчәсинә јанашдығыны» сүбут едир. Шәрг мусигисиндә мөвчуд олан тонларын Гәрб мусиги аләтләринә ујғунлуғу вә пәрдәләрин бир-биринә мүвафиглији суалына чаваб верән Һ. гәтијјәтлә билдирир ки, «Шәрг мусигисиндә һәр нә төвр тонлар олур-олсун» Гәрб мусиги аләтләриндә чалмаг мүмкүндүр. Гәрб мусиги аләтләринин зәнкинлијини вә камиллијини көстәрән бәстәкар, Шәрг мусигисинин кәләчәк инкишафы наминә һәмин аләтләрдән истифадә олунмасыны мәсләһәт билир.

«Шәрг мусигиси һаггында Гәрб алимләринин тәфсири» — Һ.-ун мәгаләси. «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1926 ил 7-чи сајында дәрч олунмушдур. Бурада әрәб, фарс вә Авропа мусиги системләри, мусиги аләтләринин мәншәји, инкишафы вә јајылмасы, муғам вә онун һиссәләри һаггында мә'лумат верилмишдир. Мәгаләдә галдырылан мәсәләләр «Азәрбајчан түрк халг мусигиси һаггында» мәгаләсиндә инкишаф етдирилмишдир.

Шәргли (Гулузадә) Рза (1870—1933) — театр хадими, драматург, актјор. Бир мүддәт Бакыда јашамыш, Бакы Азад Тәнгид-Тәблиғ Театрында актјор кими чыхыш етмишдир. Чәнуби Азәрб.-да милли театрын тәшкилатчыларындан олан Ш. «Азәрбајчан артистләри дәстәси»ндә реж.-луг вә актјорлуг етмиш (1909 илдән), 1929 илдән «Драм Тәбриз» труппасыны јаратмышды. Һ.-ун әсәрләрини Чәнуби Азәрб. сәһнәсиндә тамашаја гојмушдур.

«Шәфгәт бачысы» — Һ.-ун маһнысы. Сөзләри Сәмәд Вурғунундур. 1941—1945 илләр мүһарибәсинин илк ајларында бәстәләнмишдир. «Ш. б.» мүхтәлиф концерт бригадаларында чыхыш едән мүғәнниләр тәрәфиндән дәфәләрлә өн чәбһәдә, әскәрләр гаршысында ифа едилмишдир. Илк ифачыларындан бири дә 416-чы Таганрог дивизијасында шәфгәт бачысы кими хидмәт едән Рәшидә Гасымзадә олмушдур. Маһны илк дәфә 1942 илдә Азәрб. Мусиги нәшријјатында, 1975 илдә исә «Ишыг» нәшријјатында чап олунмушдур.

Шәфизадә Меһдихан (1873—1943) — театр хадими, режиссор, актјор. Тәбриздә «Азәрбајчан артистләри дәстәси» театр труппасыны (1909) тәшкил етмиш, «Хејријјә театры»нын (1919) тәшкилатчыларындан олмушдур. «Азәрбајчан маарифинин ислаһ вә тәрәггиси уғрунда» театр чәмијјәтиндә реж.-луг етмиш, Һ.-ун «Лејли вә Мәчнун», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» әсәрләрини тамашаја гојмушдур.

Ширвански (Дәмиров) Әлимран Мүслүм оғлу (1904—?) — режиссор, актјор. Азәрб. әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси. 1918 илдән Бакы театр труппаларында һәвәскар актјор кими чыхыш етмиш, драм дәрнәкләринә рәһбәрлик етмишдир. 1924 илдә Ә. Бајрамов ад. гадынлар клубунда Һ.-ун «Аршын мал алан» тамашасында реж. көмәкчиси, һәмчинин Вәли ролунун ифачысы олмушдур. 1939—48 илләрдә Азәрб. Мусигили Комедија Театрында актјор вә реж. вәзифәләриндә чалышаркән Һ.-ун бир сыра әсәрләринин гурулушуну вермиш вә бу тамашаларда актјор кими иштирак етмишдир. Гочу Әскәр, Һәсәнгулу бәј, Рза бәј вә с. јадда галан образлар јаратмышдыр.

Л. Шыхлинскаја (ортада) "Аршын мал алан" филминдә.

Шыхлинскаја Лејла Фәррух гызы (д. 1952) — кино актрисасы, балетмејстер-педагог. Азәрб. әмәкдар арт. (1993). Сәнәтшүнаслыг намизәди (1987). 1990—92 илләрдә «Дјакилев—балет» труппасынын балетмејстери олмуш, 1992 илдән Москвада өзүнүн тәшкил етдији «Шејла» експериментал балет јарадычылыг мәркәзинин бәдии рәһбәридир. «Аршын мал алан» филминдә (1965) Күлчөһрәнин јадда галан образыны јаратмышдыр.

Д. Д. Шостакович

Шостакович Дмитри Дмитријевич (1906—1975) — рус бәстәкары. ССРИ халг арт. (1954). Азәрб. халг. арт. (1972). Сәнәтшүнаслыг доктору (1965). Ленин (1958) вә ССРИ Дөвләт (1941, 1942, 1946, 1950, 1952, 1968) мүкафатлары лауреаты. Бир чох харичи өлкәләрин инчәсәнәт академијаларынын фәхри үзвү. Ш.-ин чохшахәли јарадычылығы 20 әсрин классикасы сајылыр. О, бир чох симфонијаларын, балетләрин, опералары, тамашалара вә кинофилмләрә јазылмыш мусигинин вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Мүасир Азәрб. мусигисинин инкишафында вә мусиги хадимләринин (Г. Гарајев, Ч. Һачыјев вә б.) јетишмәсиндә хидмәти вар. Ш.-ин јарадычылығы илә јахындан таныш олан вә онун исте'дадыны јүксәк гијмәтләндирән Һ. һәлә 1940 илин нојабрында Сталин Мүкафатлары Комитәсинин ичласында чыхыш едәркән ону дүнја әһәмијјәтли јарадычылығы олан ән јүксәк сәвијјәли устад адландырмыш, 5-чи симфонијасына көрә Ш.-ин мүкафата лајиг көрүлмәсини гәтијјәтлә мүдафиә етмишдир. Ш. дәфәләрлә Азәрб. мусигисинин уғурлары, онун көркәмли хадимләри, о чүмләдән Һ. һаггында гијмәтли фикирләр сөјләмишдир.

Шуша — Азәрб. Респ.-нда шәһәр. Шуша р-нунун мәркәзи. Гарабағ силсиләсиндә, 1400 м јүксәкликдәдир. Дағ-иглим курортудур. Һ.-ун ушаглыг илләри бурада кечмишдир. О, 14 јашынадәк бурада јашамыш, илк тәһсилини Ш.-дакы икисинифли рус-Азәрб. мәктәбиндә алмышдыр. Ш.-нын зәнкин мусиги-ифачылыг ән'әнәләри Һ.-ун мусиги тәрбијәсинә мүстәсна тә'сир көстәрмишдир. О сонралар јазырды ки, «мән илк мусиги тәһсилими доғма Шушада, ханәндә вә сазәндәләрдән алмышам». Һ. 1897 илдә Ш.-да көстәрилән «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» мусигили сәһнәчијиндә хорда иштирак етмишдир. 1899 илдә Гори мүәллимләр семинаријасына гәбул олунмасы илә әлагәдар Ш.-дан кетмишдир. Ш.-да Һ.-ун ев-музеји јарадылмыш, бүстү гојулмушду (1992 илин мајында шәһәри тутан ермәни ишғалчыларынын күлләбаран етдикләри һәмин бүст бөјүк чәтинликлә Бакыја кәтирилмишдир).

С. Шушински

Шушински Муса Фәрһад оғлу (1893—1971) — ханәндә. Мәлаһәтли сәсә малик Ш. 1916—20 илләрдә Тифлисдә јашамыш, бурада Һ.-ун «Әсли вә Кәрәм», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» әсәрләринин тамашаларында Кәрәм, Әскәр, Сәрвәр ролларыны ифа етмишдир. 1920 илдән Кәнчәдә ханәндәлик едән Ш. 1932 илдә Һ. тәрәфиндән Бакыја дә'вәт олунараг, бәстәкарын рәһбәрлији илә кечирилән «Шәрг концертләри»ндә охумушдур.

Х. Шушински

Шушински Сејид (Мир Мөвсүм аға Сејид Ибраһим оғлунун тәхәллүсү; 1889—1965) — ханәндә, мусиги хадими, педагог. Азәрб. халг. арт. (1956), әмәкдар мүәллим (1961). Һ.-ун мүхтәлиф илләрдә Тифлисдә, Шушада вә Бакыда тамашаја гојулан «Лејли вә Мәчнун» операсында Мәчнун, Ибн Сәлам, «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» мусигили комедијаларында Сәрвәр вә Әскәр ролларында чыхыш етмишдир. 1926—33 илләрдә АДК-нда, 1943 илдән

Бакы Мусиги Мәктәбиндә ханәндәлик үзрә дәрс демишдир.

Шушински Хан (Исфәндијар Аслан оғлу Ч а в а н ш и р о в у н тәхәллүсү; 1901—1979) — ханәндә. Азәрб. халг арт. (1943). Һ. кениш диапозонлу кур вә мәлаһәтли сәсә малик олан Ш.-нын ифачылыг мәһарәтини јүксәк гијмәтләндирир, ону «көркәмли сәһнә устасы» адландырырды. Һ.-а бөјүк еһтирам бәсләјән Ш. онун «Гаракөз» маһнысынын илк ифачыларындан иди. Һ. дәфәләрлә ону муғам опералaрына чәлб етмәјә чалышмышдыса да, мүғәннилији үстүн тутан Ш. буна разы олмамышды. «О олмасын, бу олсун» (1956) филминдә мүғәнни ролунда чыхыш етмишдир.

Үзејир Һачыбәјовун һәјат вә јарадычылыг салнамәси

1885

5 (18) сентјабр — Әбдүлһүсејн бәј вә Ширинбәјим ханым Һачыбәјовларын аиләсиндә Үзејир Һачыбәјов анадан олмушдур.

1897

— Шушада Ә. Һагвердијевин тәшәббүсү вә рәһбәрлији илә М. Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасы әсасында көстәрилмиш «Мәчнун Лејлинин мәзары үстүндә» адлы мусигили сәһнәчикдә Һ. хор дәстәсиндә иштирак етмишдир.

1899

— Һ. Шушада Һашым бәј Вәзировун мүдир олдуғу рус-татар мәктәбини битирмишдир.

Август — Һ. Гори мүәллимләр семинаријасына гәбул олунмушдур.

1904

Ијун — Һ. Гори мүәллимләр семинаријасыны битириб, ибтидаи мәктәб мүәллими диплому алмышдыр.

1904—1905

— Һ. Һадрут кәнд мәктәбиндә мүәллим ишләмиш, бурада рус дили, һесаб, тарих вә мусигидән дәрс демишдир.

1905

— Һ. Бакы шәһәринә көчмүшдүр. Әдәби-публисистик фәалијјәтә башлајараг «Һәјат» гәзетиндә тәрчүмәчи ишләмишдир.

17 декабр — Һәмин күндән нәшр едилмәјә башлајан «Иршад» гәзетинин әмәкдашы олмушдур.

1905—1907

— Бакы шәһәри јахынлығындакы Бибиһејбәт кәнд мәктәбиндә ана дили, рус дили, ријазијјат, чоғрафија вә мусиги мүәллими олмушдур.

1907

— «Лејли вә Мәчнун» операсы үзәриндә ишә башламышдыр.

— Һ.-ун тәртиб етдији «Мәтбуатда истифадә олунан сијаси,

һүгуги, игтисади вә әскәри сөзләрин түрки-руси вә руси-түрки лүғәти» Оручов гардашларынын мәтбәәсиндә чапдан чыхмышдыр.

— «Һесаб мәсәләләри» китабыны јазмышдыр.

1908

12 јанвар — Професионал Азәрб. мусигисинин әсасыны гојмуш «Лејли вә Мәчнун» операсынын илк тамашасы олмушдур.

— Үзејир бәј «Иршад» гәзети редаксијасында журналистлик фәалијјәтини давам етдирмишдир.

— Һ. «Сәадәт» мүсәлман хејријјә чәмијјәтинин ачдығы јени-адлы мәктәбдә рус дили, һесаб вә тәбиијјат фәнләриндән дәрс демишдир.

3 ијул — Һ. «Тәрәгги» гәзети илә әмәкдашлыг етмишдир. 1909 ил ијунун 28-дә Әһмәд бәј Ағаоғлу харичә кетдикдән сонра һәмин илин октјабрынадәк (гәзет чар һөкумәти тәрәфиндән бағлананадәк) Һ. гәзетин редактору олмушдур.

1909

30 нојабр — Бакыда «Шејх Сән'ан» операсынын илк тамашасы олмушдур.

20 декабр — Һ. Мәлејкә ханым Терегулова илә евләнмишдир.

25 декабр — Һ. Бакыда чыхан «Һәгигәт» гәзетинин нашири вә баш редактору олмуш, 121 сајынадәк гәзетә рәһбәрлик етмишдир.

1910

24 мај — Бакыда «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын илк тамашасы олмушдур.

30 мај — «Һәгигәт» гәзетинин редактору вәзифәсиндән имтина етмишдир.

12 нојабр — Бакыда «Рүстәм вә Сөһраб» операсынын илк тамашасы олмушдур.

1911

25 апрел — Бакыда «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијасынын илк тамашасы олмушдур.

1912

10 март — Бакыда «Шаһ Аббас вә Хуршид Бану» операсынын илк тамашасы олмушдур.

18 мај — Бакыда «Әсли вә Кәрәм» операсынын илк тамашасы олмушдур.

Сентјабр — Һ. мусиги тәһсили алмаг үчүн Москваја кетмиш, Москва филармоник чәмијјәти нәздиндә Илјинскинин хүсуси мусиги курсунда тәһсил алмышдыр. Москвадан көндәрдији сатирик һекајә вә фелјетонлар «Игбал» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

1913

— Мадди еһтијач үзүндән Һ. Москвада мусиги тәһсилини јарымчыг гојуб, Бакыја гајытмышдыр.

Август — Һ. Петербург шәһәринә кедәрәк, Петербург консерваторијасына дахил олмаға һазырлашмышдыр.

— Һ. «Аршын мал алан» мусигили комедијасы үзәриндә ишләмишдир.

25 октјабр — Бакыда «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын илк тамашасы олмушдур.

1914

4 јанвар — Һ. Петербург консерваторијасына гәбул олунмушдур.

Ијун — Һ. тәһсилини јарымчыг гојуб, Бакыја гајытмышдыр.

— «Һарун вә Лејла» операсы үзәриндә ишләмишдир.

1915

— «Һарун вә Лејла» операсынын либреттосу нәшр олунмушдур.

18 сентјабр — Һ. «Јени игбал» гәзетинин редактору вәзифәсиндә ишә башламышдыр.

11 октјабр — Һ. «Јени игбал» гәзетинин саһиби вә баш редакторудур.

1916

19 феврал — Һ. «Јени игбал» гәзетиндән узаглашмышдыр.

1918

Ијун—сентјабр — Һ. Азәрбајчан опера артистләринин Иранын Әнзәли вә Рәшт ш.-ләринә гастрол сәфәринә рәһбәрлик етмишдир.

Октјабр — Һ. Бакыда «Азәрбајчан» гәзети илә әмәкдашлыг етмәјә башламышдыр.

1919

16 јанвар — Һ. «Азәрбајчан» гәзетинин редактору вәзифәсинә тә'јин олунмуш вә 1920 ил апрелин 28-дәк бу вәзифәдә фәалијјәт көстәрмишдир.

1920

— Һ. мусиги академијасы вә халг консерваторијасы ачмағын вә кечмиш мусиги мәктәбләринин биналарыны онлара вермәјин зәрурилији һаггында халг маариф комиссарына мә'рузә тәгдим етмишдир.

— Гадынлар клубу (сонралар Ә. Бајрамов ад. клуб) нәздиндә халг чалғы аләтләри орк.-ни тәшкил етмишдир.

20 октјабр — АДК-да Шәрг мусигиси шө'бәси тәшкил етмәк һаггында Халг Маариф Комиссарлығына мә'рузә тәгдим етмишдир.

1921

— Халг Маариф Комиссарлығы инчәсәнәт шө'бәсиндә мусиги бөлмәсинин мүдири вәзифәсинә тә'јин олунмушдур.

25 мај — АДК-ны јенидән гурмаг барәдә халг маариф комиссарына мә'рузә тәгдим етмишдир. Һәмин мә'рузә АДК-нын јарадылмасы үчүн програм кими тәсдиг едилмишдир.

12 декабр — АДК-да зәрб аләтләри синфи ачмағын зәрурилији һаггында тәшәббүс галдырмышдыр.

1922—1924

— Һ. өзүнүн тәшәббүсү илә тә'сис олунмуш Азәрбајчан Дөвләт Түрк Мусиги Мәктәбинә рәһбәрлик етмишдир.

— Азәрб. Дөвләт Драм Театрынын репертуар комиссијасына чәлб олунмушдур.

1925

— Һ. Бакы Зәһмәткеш Халг Депутатлары Советинә депутат сечилмишдир.

— Һ.-ун рәһбәрлији алтында Азәрб. Дөвләт Түрк Мусиги Техникуму тәләбәләринин күчү илә «Аршын мал алан» мусигили комедијасы тамашаја гојулмушдур.

1926

— Азәрбајчан Дөвләт Түрк Мусиги Техникуму АДК илә бирләшдирилмишдир. Һ. консерваторијанын проректору тә'јин олунмушдур.

— Һ. консерваторија нәздиндә чохсәсли тәләбә хорунун тәшкилинә тәшәббүс көстәрмишдир.

1927

— Һ.-ун вә М. Магомајевин үмуми редакторлуғу илә «Азәрбајчан түрк ел нәғмәләри» мәчмуәси нәшр олунмушдур. Мәчмуәнин тәртибчиләри Ү. Һачыбәјов, М. Магомајев вә З. Һачыбәјов иди.

1928

6 мај — Һ. Азәрбајчан ашыгларынын биринчи гурултајында «Ашыг сәнәти» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

— Һ. Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын ректору вәзифәсинә тә'јин олунмуш вә 1929 иләдәк бу вәзифәдә чалышмышдыр.

1930—1938

— АДК-да Азәрб. халг мусигиси шө'бәсинин мүәллими вә мүдири олмушдур.

1931

— Һ. биринчи нотлу Азәрб. халг чалғы аләтләри оркестрини тәшкил етмишдир.

1932—1936

— Һ. «Короғлу» операсы үзәриндә ишләмишдир.

1934

— Һ. Азәрбајчан Бәстәкарлар Иттифагынын үзвү сечилмишдир.

— АДК-да «Али мәктәбдә тар вә каманчанын перспективләри» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

1935

— Һ. «Азәрбајчан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими» фәхри адына лајиг көрүлмүшдүр.

1936

— Һ. Азәрбајчан Дөвләт хоруну тәшкил етмишдир.

1937

30 апрел — Бакыда «Короғлу» операсынын илк тамашасы олмушдур.

— Һ. «Азәрбајчан ССР халг артисти» фәхри адына лајиг көрүлмүшдүр.

Декабр — Һ. биринчи чағырыш ССРИ Али Советинә депутат сечилмишдир.

1938

— Һ. Москвада Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүндә иштирак етмишдир.

— Һ. «ССРИ халг артисти» фәхри адына лајиг көрүлмүш, Ленин ордени илә тәлтиф олунмушдур.

— Һ. Азәрбајчан ССР Бәстәкарлар Иттифагынын сәдри сечилмишдир.

1939

— Һ. Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын ректору вәзифәсинә тә'јин едилмишдир.

— ССРИ Бәстәкарлар Иттифагынын биринчи гурултајынын тәшкилат комитәсинин үзвү сечилмишдир.

1940

— П. И. Чајковски ад. Москва консерваторијасында «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

— Һ. профессор ады алмышдыр.

1941

— Һ. «Короғлу» операсына көрә Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр.

— Һ. икинчи чағырыш ССРИ Али Советинә депутат сечилмишдир.

Ијун — Һ. ордуја бәдии хидмәт саһәсиндә республикада һамилик ишләринин рәһбәри тә'јин олунмушдур.

1942

— Муғам вә халг маһныларынын ифасы мәсәләсинә даир мүшавирәдә чыхыш етмишдир.

1943

— «Короғлу» операсы АОБТ-нда рус дилиндә тамашаја гојулмушдур.

1944

— ССРИ ЕА-нын Азәрб. филиалынын инчәсәнәт бөлмәсинин рәһбәри тә'јин олунмушдур.

— Кәнч ифачыларын респ. мүсабигәсинин мүнсифләр һеј'әтинә сәдрлик етмишдир.

Декабр — Һ. Тбилиси шәһәриндә кечирилмиш Загафгазија республикалары мусиги онкүнлүјүнүн тәшкилатчыларындан бири, Азәрб. нүмајәндә һеј'әтинин бәдии рәһбәри олмушдур.

— Азәрб. Дөвләт Симф. Орк.-нә Һ.-ун ады верилмишдир.

1945

— Һ.-ун «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» монографијасы нәшр олунмушдур.

— Һ. Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү сечилмишдир.

— Һ. «Гырмызы Әмәк Бајрағы» ордени илә тәлтиф едилмишдир.

Сентјабр — Һ.-ун анадан олмасынын 60 иллик јубилеји кечирилмишдир.

— Һ. Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Инчәсәнәт Институтунун директору тә'јин олунмушдур.

Декабр — Мусиги ифачыларынын Үмумиттифаг мүсабигәсинин мүнсифләр һеј'әтинин үзвү сечилмишдир.

1946

— Һ. «Аршын мал алан» кинофилминин мусигисинин мүәллифи кими Сталин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр.

1948

23 нојабр — Үзејир Һачыбәјов вәфат етмишдир.

Үзејир Һачыбәјовун мусиги әсәрләри

ОПЕРАЛАР

1907

Лејли вә Мәчнун. Биринчи редактәдә 5 пәрдәли, 6 шәкилли, сонракы гурулушларда 4 пәрдәли, 6 шәкилли. Либреттосу М. Фүзулинин ејниадлы поемасы әсасында Үзејир вә Чејһун Һачыбәјов гардашлары тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1908 ил јанварын 12-дә (25-дә) Бакыда, Һ. З. Тағыјевин театрында олмушдур.

1909

Шејх Сән'ан. 5 пәрдәлидир. Либреттосу ејниадлы халг дастанынын мотивләри әсасында Һ. тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1909 ил нојабрын 30-да (декабрын 13-дә) Никитин гардашларынын театр-сиркиндә олмушдур.

1910

Рүстәм вә Сөһраб. 4 пәрдәлидир. Либреттосу М. Фирдовсинин «Шаһнамә» әсәринин мотивләри әсасында Һ. тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1910 ил нојабрын 12-си (25-дә) Бакыда Һ. З. Тағыјевин театрында кечирилмишдир.

1912

Шаһ Аббас вә Хуршид Бану. 4 пәрдәли, 6 шәкилли. Либреттосу халг дастанлары әсасында Һ. тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1912 ил мартын 10-да (23-дә) Бакыда, Никитин гардашларынын театр-сиркиндә кечирилмишдир.

Әсли вә Кәрәм. 4 пәрдәли, 6 шәкилли. Либреттосу ејниадлы мәһәббәт дастаны әсасында Һ. тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1912 ил мајын 18-дә (31-дә) Бакыда, Маилов гардашларынын театрында кечирилмишдир.

1915

Һарун вә Лејла. 5 пәрдәли. Либреттосуну әрәб дастаны мотивләри әсасында Һ. јазмышдыр. Опера тамашаја гојулмамышдыр.

1936

Короғлу. 5 пәрдәдә. Либреттосу ејниадлы ашыг дастаны әсасында Һ. Исмајылов, ше'рләр М. С. Ордубади тәрәфиндән јазылмышдыр.

Илк тамаша 1937 ил апрелин 30-да Бакыда, АОБТ-нда кечирилмишдир.

1945

Фирузә (илкин ады Шәһрәбану). 4 пәрдәдә. Либреттосуну халг дастанлары әсасында Һ. јазмышдыр. Опера тамамланмамышдыр.

МУСИГИЛИ КОМЕДИЈАЛАР

1910

Әр вә арвад. 3 пәрдәдә. Либреттосу Һ.-ундур.
Илк тамаша 1910 ил мајын 24-дә (ијунун 6-да) Бакыда, Никитин гардашларынын театр-сиркиндә олмушдур.

1911

О олмасын, бу олсун. 4 пәрдәдә, әввәлчә 3 пәрдәдә иди (һамам сәһнәси 1915 илдә јазылмышдыр). Либреттосу Һ.-ундур.
Илк тамаша 1911 ил апрелин 25-дә (мајын 8-дә) Бакыда, Маилов гардашларынын театрында олмушдур.

1913

«Аршын мал алан». 4 пәрдәдә. Либреттосу Һ.-ундур.
Илк тамаша 1913 ил октјабрын 25-дә (нојабрын 7-дә) Бакыда, Һ. З. Тағыјевин театрында олмушдур.

ИНСТРУМЕНТАЛ МҮШАЈИӘТЛИ ХОР ӘСӘРЛӘРИ

1919

Азәрбајҹан. Хор вә орк. үчүн. Сөзләри Әһмәд Ҹавадындыр.

Милли марш. Хор вә орк. үчүн. Сөзләри Һ.-ундур.

1930

Һимн. Хор вә симф. орк. үчүн. Сөзләри Һ.-ундур.

1934

Кантата. М. Фирдовсинин 1000 иллијинә һәср олунуб. Хор вә симф. орк. үчүн.

Гызыл әскәр маршы. Солист, хор вә фп. үчүн. Сөзләри М. С. Ордубадининдир.

1936

Азәрб. халг маһныларынын хор үчүн ишләмәләри. Халг чалғы аләтләри ансамблы вә ја фп.-нын мүшајиәти илә хор үчүн («Ај бәри бах», «Кедәк көзәк бағчада», «Аман нәнә», «Нә көзәлдир», «Лоло», «Сән көзәл», «Ләлли»).

Сүвари маршы. Хор вә фп. үчүн.

Пијадалар маршы. Хор вә фп. үчүн.

1938

Кантата. Солист, хор, симф. орк. вә рәгс групу үчүн. Сөзләри С. Рүстәминдир.

Өлмәз сәнәткар. М. Ф. Ахундовун анадан олмасынын 125 иллији мүнасибәтилә. Хор вә фп. үчүн. Сөзләри Һ. Натигиндир.

1939

Кантата. Солист, хор, симф. орк. вә рәгс групу үчүн.

1942

«Вәтән вә ҹәбһә» кантатасы. Солист, хор, симф. орк. вә рәгс групу үчүн. Сөзләри Һ.-дур.

«Еј Вәтән». Хор вә фп. үчүн. Сөзләри С. Вурғунундур.

1945

Азәрбајҹан ССР Дөвләт һимни. Хор вә симф. орк. үчүн. Сөзләри С. Вурғун вә С. Рүстәминдир.

Гәләбә һимни, Зәфәр һимни. Хор вә симф. орк. үчүн. Сөзләри С. Вурғунундур.

Сталинә салам. Хор вә симф. орк. үчүн. Сөзләри С. Рүстәминдир.

1947

Кантата. Низами Кәнҹәвинин 800 иллијинә һәср олунмушдур. Хор вә симф. орк. үчүн. Сөзләри С. Рүстәминдир.

ОРКЕСТР ӘСӘРЛӘРИ

1928—1933

Колхоз чөлләриндә. Халг чалғы аләтләри орк. үчүн.

Аразбары. Симф. орк. үчүн.

Тәнтәнәли марш. Азәрб. Түрк Театрынын 10 иллијинә һәср олунмушдур. Симф. орк. үчүн.

Фантазија № 1. Халг чалғы аләтләри орк. үчүн.

Фантазија № 2. Халг чалғы аләтләри орк. үчүн.

1941

Ҹәнки. Халг чалғы аләтләри орк. үчүн.

КАМЕРА-ИНСТРУМЕНТАЛ ӘСӘРЛӘРИ

1925—1945

Ашығсајағы. Скрипка, виолончел вә фп. үчүн.

Ушаг албому. Фп. үчүн.

Сонатина. Фп. үчүн.

Ушаг пјесләри. Фп. үчүн.

ХОРЕОГРАФИК МИНИАТҮРЛӘР

1919

Азәрбајҹан.

Гајтағы (Дағыстан).

РОМАНС-ГӘЗӘЛЛӘР

1941

Сәнсиз. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри Низамининдир (Азәрб. дилинә тәрҹүмәси Ҹәфәр Хәнданындыр).

1943

Севкили ҹанан. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри Низамининдир (Азәрб. дилинә тәрҹүмәси Мирварид Дилбазининдир).

МАҺНЫЛАР

1918

Чырпынырды Гара дәниз. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри Ә. Чавадындыр.

1927

Јетим гузу. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләринин мүәллифи мә'лум дејил.

Бир гуш дүшдү һавадан. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләринин мүәллифи мә'лум дејил.

1930

Гаракөз. Сәс вә халг чалғы аләтләри ансамблы үчүн. Сөзләри Һ. Натигиндир.

1932

Комсомолчу гыз. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри М. Тәһмасибиндир.

1933—1934

Сүвари маһнысы. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри Һ. Натигиндир.

Пилотлар. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри М. Сејидзадәниндир.

Бајрам күнү. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри М. Сејидзадәниндир.

1941

Чағырыш. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри С. Әлијеванындыр. Илк варианты «Мазут» ады илә 30-чу илләрдә јазылмышдыр.

Шәфгәт бачысы. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри С. Вурғунундур.

1942

Вәтән ордусу. Сәс вә фп үчүн. Сөзләри С. Вурғунундур.

Јахшы јол. Сәс вә фп үчүн. Сөзләри С. Рүстәминдир.

Ананын оғлуна нәсиһәти. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри ашыг М. Бајрамовундур.

Дөјүшчүләр маршы. Сәс вә фп. үчүн. Сөзләри С. Вурғунундур.

Үзејир Һачыбәјовун китабларынын, ајры-ајры мәгалә, чыхыш, һекајә, фелјетон вә миниатүрләринин сијаһысы

1905

Үзејир. Бир ханым әфәндинин бизләрә һүсни-тәвәччөһү.—«Һәјат», 10 сентјабр, № 62.

Ү. Көзүачыг тачирләримизә хитаб.—«Һәјат», 2 нојабр, № 93.

Мүтәрчим Ү. Һ. Һүрријјәти-кәлам. Мәнзум фелјетон.—«Һәјат», 8 нојабр, № 97.

Мүтәрчим Үзејир. Әски гајдалар һәлә күчлүдүр.—«Һәјат», 29 нојабр, № 109.

Мүтәрчим Үзејир. Бакы мүсәлманларына вә «Дашнаксүтун» фиргәсинә мә'лум олсун ки...—«Һәјат», 6 декабр, № 113.

Үзејир. Пристав аға. Һекајә.—«Иршад», 25 декабр, № 6.

Ү. Тәзә хәбәр. Фелјетон.—«Иршад», 20 декабр, № 11.

1906

Ү. Тәзә хәбәр. Фелјетон.—«Иршад», 1 јанвар, № 12.

Үзејирбәј Һачыбәјов. Ермәни-мүсәлман сүлһ мәчлисинә даир.—«Иршад», 14 феврал, № 46.

Үзејир Һачыбәјов. Һансы васитәләр илә дилимизи өјрәниб, кәсби-маариф етмәлијик?—«Иршад», 15, 16, 20 феврал, № 47, 48, 51.

Ү. Һачыбәјов. Үрәк буландырычы бир хәбәр.—«Иршад», 26 феврал, № 54.

Үзејирбәј Һачыбәјов. Бир нечә сөз.—«Иршад», 7 март, № 62.

Үзејирбәј Һачыбәјов. Биз һамымыз гафгазлы балаларыјыг.—«Иршад», 9 март, № 64.

Ү. Һачыбәјов. Мәрәзләримиздән бири.—«Иршад», 14 март, № 67.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 14 март, № 67.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 15 март, № 68.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 16 март, № 69.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 17 март, № 70.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 20 март, № 72.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 22 март, № 74.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 24 март, № 76.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 26 март, № 77.

Филанкәс. Ордан-бурдан—«Иршад», 27 март, № 78.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 28 март, № 79.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 5 апрел, № 82.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бир башыгапазлынын сөјләнмәји.—«Иршад», 6 апрел, № 83.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Чаваншир ујездиндә пристав Шәфибәј Фәтәлибәјова ачыг мәктуб.—«Иршад», 10 апрел, № 86.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Дәрә хәлвәт, түлкү бәј.—«Иршад», 11 апрел, № 87.

Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 14 апрел, № 89.
Филанкэс. Ордан-бурдан. Мүһүм суаллар вә әһәмли чавабләр.—«Иршад», 17 апрел, № 91.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 20 апрел, № 93.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 21 апрел, № 94.
Ү. Һ. Зүлфүгарбәј Һачыбәјовун вәфаты...—«Иршад», 23 апрел, № 96.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 24 апрел, № 97.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 30 апрел, № 101.
Ү. Һачыбәјов. Чүмә мәсәләси.—«Иршад», 1 мај, № 102.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 3 мај, № 103.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 8 мај, № 107.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 11 мај, № 110.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 14 мај, № 112.
Ү. Һачыбәјов. Дөвләт Думасынын ачылмасы.—«Иршад», 11, 12, 14—16 мај, № 110—114.
Ү. Һачыбәјов. Дөвләт Думасы һаггында.—«Иршад», 17 мај, № 115.
Ү. Һачыбәјов. Јапонија вә ислам.—«Иршад», 18 мај, № 116.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 18 мај, № 116.
Ү. Һачыбәјов. Јени тәһлүкә.—«Иршад», 19 мај, № 117.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 21 мај, № 118.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 23 мај, № 120.
Филанкэс. Ордан-бурдан. Непријатностлар.—«Иршад», 27 мај, № 123.
Үзејир. Шуша чамаатына ачыг мәктуб.—«Иршад», 27 мај, № 123.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 28 мај, № 124.
Үзејир Һачыбәјов. Вәкилләримиз нә төвр олмалыдыр.—«Иршад», 30 мај, № 126.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 1 ијун, № 128.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 2 ијун, № 129.
Үзејирбәј Һачыбәјов. Һалымыза даир.—«Иршад», 4 ијун, № 130.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 4 ијун, № 130.
Үзејир Һачыбәјов. Кәндчиләримизә даир.—«Иршад», 7 ијун, № 133.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 7 ијун, № 133.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 8 ијун, № 134.
Ү. Һачыбәјов. Дөвләт Думасында.—«Иршад», 11 ијун, № 136.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 11 ијун, № 136.
Ү. Һачыбәјов. Бир тәдбир лазымдыр, ја јох?—«Иршад», 12—15 ијун, № 137—140.
Филанкэс. Ордан-бурдан. Иран Русијаны јамсылајыр.—«Иршад», 15 ијун, № 140.
Филанкэс. Ордан-бурдан. — «Иршад», 18 ијун, № 142.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 21 ијун, № 145.
Ү. Һачыбәјов. Кадетләрдән вәзарәт.—«Иршад», 22 ијун, № 146.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 25 ијун, № 148.
Мәдәни инкилисләрин вәһши јыртычылығы.—«Иршад», 29 ијун, № 152.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 2 ијул, № 154.
Үзејир. Доғру мејдана чыхар.—«Иршад», 3 ијул, № 155.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 3 ијул, № 155.
Үзејир. Кәләчәји унутмајалым.—«Иршад», 4 ијул, № 156.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 4 ијул, № 156.
Үзејир. Дөвләт шурасы.—«Иршад», 5 ијул, № 157.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 8 ијул, № 159.
Үзејир. Јенә ермәни-мүсәлман сүлһ комисјону хүсусунда.—«Иршад», 9 ијул, № 160.
Үзејир. Дума бурахылды.—«Иршад», 10 ијул, № 161.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 10 ијул, № 161.

Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 11 ијул, № 162.
Үзејир. Дөвләт Думасынын бурахылмасына даир.—«Иршад», 13 ијул, № 164.
Филанкэс. Иғрази-шәхсијјә заманы дејилдир.—«Иршад», 14 ијул, № 165.
Үзејир. Севиндиләрми?—«Иршад», 16 ијул, № 166.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 18 ијул, № 168.
Үзејир. Гејдсизлијин нәтичәси.—«Иршад», 19 ијул, № 169.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 20 ијул, № 170.
Ү. Үчүнчү Русија мүсәлман ичтимаына даир.—«Иршад», 21 ијул, № 171.
Үзејир. Шуша говғасына даир.—«Иршад», 23 ијул, 172.
Ү. Русијанын һалына даир.—«Иршад», 24 ијул, № 173.
Үзејир. Истифадә лазымдыр.—«Иршад», 25 ијул, № 174.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 25 ијул, № 174.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 27 ијул, № 176.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 31 ијул, № 179.
Үзејир Һачыбәјов. Авропа вә аләми ислам.—«Иршад», 1, 13, 14 август, № 180, 190, 191.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 1 август, № 180.
Үзејир. Вахтдыр.—«Иршад», 3 август, № 182.
Үзејир. Иран. Һөкумәти-мәшрутә.—«Иршад», 4 август, № 183.
Үзејир. Ирана даир.—«Иршад», 6 август, № 184.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 7 август, № 185.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 8 август, № 186.
Үзејир. Дөвләт ишләри.—«Иршад», 9 август, № 188.
Үзејир. Мүәллимләр ичтимаына даир.—«Иршад», 15, 16 август, № 192, 193.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 16 август, № 193.
Үзејир. Белә дә олмәз.—«Иршад», 20 август, № 194.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 20 август, № 194.
Үзејир. Үчүнчү Үмумрусија мүсәлман ичтимаына даир.—«Иршад», 21 август, № 197.
Үзејир. Русијаја даир.—«Иршад», 23 август, № 199.
Үзејир. Бәјани-һәгигәт.—«Иршад», 24, 25 август, № 200, 201.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 24 август, № 200.
Филанкэс. Мүсәлман интеллекенти мәчлиси.—«Иршад», 25 август, № 201.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 28 август, № 202.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 30 август, № 204.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 2 сентјабр, № 206.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 7 сентјабр, № 209.
Үзејир. Русијада.—«Иршад», 14 сентјабр, № 216.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 17 сентјабр, № 218.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 24 сентјабр, № 224.
Филанкэс. Ордан-бурдан—«Иршад», 27 сентјабр, № 227.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 28 сентјабр, № 228.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 5 октјабр, № 234.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 11 октјабр, № 239.
Үзејир. Мәктәб мәсәләси.—«Иршад», 12 октјабр, № 240.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 13 октјабр, № 241.
Үзејир. Мәктәб мәсәләси вә Ф. А. чәнаблары.—«Иршад», 18 октјабр, № 245.
Филанкэс. Ордан-бурдан. Дума јахынлашыр. Бир интеллекентин хәјалы.—«Иршад», 20 октјабр, № 247.
Филанкэс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 23 октјабр, № 249.
Филанкэс. Ордан-бурдан. Бир фирәнк илә сөһбәтим.—«Иршад», 27 октјабр, № 252.

Филанкәс. Һәрәкәт лазымдыр.—«Иршад», 21 нојабр, № 268.
Үзејир. Дөвләт ишләри.—«Иршад», 23 нојабр, № 270.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 23 нојабр, № 270.
Үзејир. Дөвләт ишләри.—«Иршад», 26 нојабр, № 272.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 28 нојабр, № 273.
Үзејир. **Мүчаһидләрә.**—«Иршад», 3 декабр, № 277.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 8 декабр, № 279.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 10 декабр, № 282.
Үзејир. **Ким нә һалдадыр?**—«Иршад», 12 декабр, № 283.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 19 декабр, № 288.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 27 декабр, № 294.

1907

Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 4 јанвар, № 3.
Мусигар. Гачаглар (Шиллерин «Гачаглар» фачиәсинин тамашасы һаггында мә'лумат). — «Иршад», 12 јанвар, № 9.
Үзејир. Нә һалдајыз?—«Иршад», 14 јанвар, № 10.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 16 јанвар, № 11.
Үзејир. Тәәссүф. — «Иршад», 17 јанвар, № 12.
Үзејир. Мүсәлманлар солдан да солдур.—«Иршад», 23 јанвар, № 15.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 24 јанвар, № 16.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 4 феврал, № 17.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 7 феврал, № 20.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 8 феврал, № 21.
Үзејир. Һалымыза даир.—«Иршад», 14 феврал, № 25.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 15 феврал, № 26.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Ики күндән сонра.**—«Иршад», 17 феврал, № 28
Үзејир. Икинчи Дума.—«Иршад», 20 феврал, № 29.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.** —«Иршад», 20 феврал, № 29.
Үзејир. Тәәссүфләр олсун.—«Иршад», 23 феврал, № 32.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 23 феврал, № 32.
Үзејир. Думада мүсәлман фраксијасы.—«Иршад», 25 феврал, № 33.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 25 феврал, № 33.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 27 феврал, № 34.
Үзејир. Беләдир ки, вар.—«Иршад», 28 феврал, № 35.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 28 феврал, № 35.
Үзејир. Һүрријјәти-мәтбуат.—«Иршад», 1 март, № 36.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 1 март, № 36.
Үзејир. Дөвләт Шурасы вә Русија мүсәлманлары.—«Иршад», 2 март, № 37.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 2 март, № 37.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 4 март, № 38.
Үзејир. Дәрин гујулар.—«Иршад», 7 март, № 40.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 7 март, № 40.
Үзејир. Дөвләт Думасы бурахылачагмы, јохму?—«Иршад», 8 март, № 41.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 8 март, № 41.
Үзејир. Һөкумәт бәјаннамәси вә Дума.—«Иршад», 13 март, № 43.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 13 март, № 43.
Үзејир. Һөкумәт вә милләт.—«Иршад», 14 март, № 44.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 14 март, № 44.
Үзејир. Дума вә һүрријјәти-вичдан.—«Иршад», 15 март, № 45.

Филанкәс. **Ордан-бурдан. Суаллар вә суаллара да чаваблар.**—«Иршад», 15 март, № 45.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 18 март, № 47.
Үзејир. Иранда ихтилал.—«Иршад», 20 март, № 48.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Мүаличә.**—«Иршад», 20 март, № 48.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 21 март, № 49.
Үзејир. Столыпин вә девани-һәрб.—«Иршад», 22 март, № 50.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 22 март, № 50.
Үзејир. Гаранлыглашыр.—«Иршад», 25 март, № 52.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 25 март, № 52.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 28 март, № 54.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 1 апрел, № 57.
Ү. Фәхр етмәлијизми, мә'јус олмалыјызмы? — «Иршад», 2 апрел, № 58.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 2 апрел, № 58.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 4 апрел, № 60.
Үзејир. Үчүнчү рәгиб.—«Иршад», 5 апрел, № 61.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Үчүнчү дәлләк.**—«Иршад», 5 апрел, № 61.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Һөкумәт вә Дума.** Бирпәрдәли комедија.—«Иршад», 6 апрел, № 62.
Ү. Думанын һалы.—«Иршад», 8 апрел, № 63.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 9 апрел, № 64.
Ү. Көчүрмәк мәсәләси.—«Иршад», 10 апрел, № 65.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 12 апрел, № 67.
Үзејир. Јени бир һәгарәт.—«Иршад», 13 апрел, № 68.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 13 апрел, № 68.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршд», 16 апрел, № 70.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 17 апрел, № 71.
Үзејир. Думада мүсәлман үзвләринин ихтилафына даир.—«Иршад», 17 апрел, № 71.
Үзејир. Сағларын һәрәкаты.—«Иршад», 18 апрел, № 72.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Өз мәишәтимиздән бир драма.**—«Иршад», 18 апрел, № 72.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 20 апрел, № 73.
Ү. Дума јахынлашыр.—«Иршад», 20 апрел, № 73.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 22 апрел, № 74.
Ү. Биринчи шадлыг. — «Иршад», 24 апрел, № 75.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Данченкодан мәнә мәктуб.**—«Иршад», 24 апрел, № 75.
Филанкәс. **Ордан-бурдан**—«Иршад», 25 апрел, № 76.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Мүсәлман кәндлисинин сијаси сөһбәти.**—«Иршад», 26 апрел, № 77.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Бир швесарлы илә бир мүсәлманын сөһбәти.**—«Иршад», 29, 30 апрел, № 79, 80.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 3 мај, № 81.
Үзејир. «Тәрчүман» нә дејир, нә истәјир?—«Иршад», 4 мај, № 82.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. «Тәрчүман» гәзети вә барама гурду.**—«Иршад, 4 мај, № 82.
Ү. Дөвләт Думасы.—«Иршад», 6 мај, № 83.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 8 мај, № 84.
Филанкәс. **Ордан-бурдан.**—«Иршад», 9 мај, № 85.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Мөизә.**—«Иршад», 11 мај, № 87.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Гарабағда јер мәсәләси. Ешитдијимиз хәбәрләр.**—«Иршад», 16 мај, № 90.
Ү. Мүдһиш е'тираз.—«Иршад», 17 мај, № 91.
Филанкәс. **Ордан-бурдан. Мүәллимләр ичтимаы.**—«Иршад», 20 мај, № 93.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 22 мај, № 94.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Сә'дини тәнгид.—«Иршад», 24 мај, № 96.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Һафизи тә'риф.—«Иршад», 25 мај, № 97.

Үзејир. Ианә тәгсими.—«Иршад», 27 мај, № 98.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 27 мај, № 98.

Үзејир. Бу да бир һәгарәт.—«Иршад», 30 мај, № 100.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Столыпинин хәјалы.—«Иршад», 30 мај, № 100.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 31 мај, № 101.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 1 ијун, № 102.

Үзејир. Мәчлиси-мәб'усанда нә олур?—«Иршад», 3 ијун, № 103.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Рәфигимдән мәктуб.—«Иршад», 8 ијун, № 107.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Иттифаг вә иттиһад мәсәләси.—«Иршад», 10 ијун, № 108.

Филанкәс. Ордан-бурдан. «Молла Нәсрәддин, Телефон сөһбәти, Дурновонун бичлији.—«Иршад», 12 ијун, № 109.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 13 ијун, № 110.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Әш'ар. — «Иршад», 14 ијун, № 111.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 15 ијун, № 112.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Мәишәтимиздән.—«Иршад», 17 ијун, № 113.

«Иршад»чы Үзејир Һачыбәјов. «Иршад»чынын чавабы.—Бакински ден (русча), 3 август, № 44.

Мәтбуатда истифадә олунан сијаси, һүгуги, игтисади вә әскәри сөзләрин түрки-руси вә руси-түрки лүғәти.—Бакы, Оручов гардашларынын мәтбәәси (Азәрб. вә рус дилләриндә).

Һесаб мәсәләләри (Ибтидаи мәктәбләрин биринчи вә икинчи ше'бәләри шакирдләриндән өтрү лүзумлу бир дәрс китабыдыр).—Бакы, Оручов гардашларынын мәтбәәси.

1908

Үзејирбәј Һачыбәјов. Идарәјә мәктуб.—«Иршад», 15 јанвар, № 7.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Политика комедијасы.—«Иршад», 11 ијун, № 85.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 12 ијун, № 96.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Тәзә мүсәлманлара хәбәрдарлыг.—«Иршад», 13 ијун, № 87.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Нағыл.—«Иршад», 17 ијун, № 89.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 19 ијун, № 91.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 12 ијун, № 93.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иршад», 24 ијун, № 94.

Үзејир. Иранда ингилаб.—«Тәрәгги», 2, 3, 5, 6 ијул, № 146—149.

Мүтәрчим. Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 3 ијул, № 1.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 6 ијул, № 3.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 8 ијул, № 4.

Ү. Османлыда ингилаб говғасы.—«Тәрәгги», 9 ијул, № 5.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 10 ијул, № 6.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 15 ијул, № 9.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 16 ијул, № 10.

Ү. Османлыда гануни-әсаси.—«Тәрәгги», 17 ијул, № 11.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 18 ијул, № 12.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 20 ијул, № 13.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Јазы јазанын јазы јазмагдан габаг фикри.—«Тәрәгги», 25 ијул, № 16.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 29 ијул, № 18.

Ү. Әфкари-үмуми.—«Тәрәгги», 31 ијул, № 20.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 31 ијул, № 20.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Русијанын Кијев шәһәриндә мисјонерләрин ичласы. — «Тәрәгги», 1 август, № 21.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Һилал илә Хуршид.—«Тәрәгги», 5 август, № 24.

Ү. Вәзирләр програмы.—«Тәрәгги», 7 август, № 25.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 10 август, № 27.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Јухуда.—«Тәрәгги», 13 август, № 29.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 17 август, № 31.

Үзејир. Икинчи ил.—«Тәрәгги», 19 август, № 32.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 21 август, № 34.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Иран иғтишашына даир.—«Тәрәгги», 27 август, № 38.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 7 сентјабр, № 46.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Холера вә рамазанүл-мүбарәк.—«Тәрәгги», 10 сентјабр, № 48.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Ирана даир.—«Тәрәгги», 14 сентјабр, № 51.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Һесаб мәсәләләри.—«Тәрәгги», 16 сентјабр, № 53.

Ү. Тәскинлик.—«Тәрәгги», 18 сентјабр, № 55.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 18 сентјабр, № 55.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Безобед. Базар сөһбәти.—«Тәрәгги», 21 сентјабр, № 57.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Галмагал.—Тәрәгги», 23 сентјабр, № 59.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Ганлылыг.—«Тәрәгги», 26 сентјабр, № 62.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Ејнүддөвлә...—«Тәрәгги», 29 сентјабр, № 64.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Кәләчәк Авропа конфрансы.—«Тәрәгги», 1 октјабр, № 66.

Үзејир. Русија даир.—«Тәрәгги», 2 октјабр, № 67.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Һара гачачаглар?—«Тәрәгги», 3 октјабр, № 68.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Кимдән нә сорушдулар?—«Тәрәгги», 6 октјабр, № 69.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 9 октјабр, № 72.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 12 октјабр, № 74.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бајрам.—«Тәрәгги», 14 октјабр, № 76.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Чин.—«Тәрәгги», 16 октјабр, № 77.

Үзејир. Ичмали-сијаси.—«Тәрәгги», 19 октјабр, № 79.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Тәзә хәбәрләр.—«Тәрәгги», 20 октјабр, № 80.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бир гәдәр гәзетчилик дәрси.—«Тәрәгги», 23 октјабр, № 83.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Јарым күнлүк сәјаһәтим.—«Тәрәгги», 26 октјабр, № 85.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Јарым күнлүк сәјаһәтим, јахуд үсули-чәдид тә'лими нәјә демәзләр.—«Тәрәгги», 29 октјабр, № 88.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Ирана даир ашыг нағылы.—«Тәрәгги», 31 октјабр, № 90.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 3 нојабр, № 92.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Сократ тәригилә сијаси сөһбәт.—«Тәрәгги», 5 нојабр, № 94.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 10 нојабр, № 98.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бир дәлинин дәфтәриндән.—«Тәрәгги», 13 нојабр, № 101.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Әли ашы вә Вәли ашы.—«Тәрәгги», 18 нојабр, № 105.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Иран ишләри.—«Тәрәгги», 21 нојабр, № 108.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Ичмали-сијаси...—«Тәрәгги», 25 нојабр, № 111.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бир кәндли илә сөһбәт.—«Тәрәгги», 27 нојабр, № 113.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 19 декабр, № 131.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Тәрәгги», 29 декабр, № 136.

Филанкәс. Ордан-бурдан. Бир мүәмма, јахуд софизм.—«Тәрәгги», 29 декабр, № 138.

1909

Филанкәс. Ордан-бурдан. Мәчбури мүдафиә.—«Тәрәгги», 5 јанвар, № 4.

Үзејирбәј Һачыбәјов. Идарәјә мәктуб.—«Тәрәгги», 7 јанвар, № 5.

16.—3622

Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 9 јанвар, № 7.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 13 јанвар, № 10.
Үзејир. Милли мəктəблəрдə рус дили тəдриси.—«Тəрəгги», 30 јанвар, 4 феврал, № 23, 27.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Шəһəр ишлəри.—«Тəрəгги», 17 феврал, № 38.
Мүтəрчим. Үзејир. Н. В. Гоголун «Шинел» һекајəси.—«Тəрəгги», 25, 26, 31 март, 23 апрел, 17 мај, 3, 9, 15 ијул, № 62, 63, 66, 86, 106, 121, 126, 131.
Үзејир. Јенə үсули-тəбии һаггында бир нечə сөз.—«Тəрəгги», 6, 8, 19 март, № 50, 51, 58.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Үсули тəрчүмə.—«Тəрəгги», 13 март, № 53.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 24 март, № 61.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 25 март, № 62.
Үзејир. Мүəллим Əли чəнабларына.—«Тəрəгги», 1 апрел, № 67.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Дөвлəтлилик бəласы.—«Тəрəгги», 5 апрел, № 70.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Дəрс.—«Тəрəгги», 12 апрел, № 76.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 13 апрел, № 77.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Бизимлə авропалыларын тəфавүтү.—«Тəрəгги», 22 ијун, № 137.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 26 ијун, № 141.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 2 ијул, № 146.
Үзејир. Иранда ингилаб.—«Тəрəгги», 2, 3, 5 ијул, № 146—148.
Үзејир. Иран вə «Новоје времја». — «Тəрəгги», 7 ијул, № 150.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 7 ијул, № 150.
Ү. Ики бајрам.—«Тəрəгги», 13 ијул, № 155.
Үзејир. Земство нəдир?—«Тəрəгги», 16, 17 ијул, № 158, 159.
Үзејир. Испанија—Фəс мүһарибəси.—«Тəрəгги», 22 ијул, № 163.
Үзејир. Гəти тəкзиб.—«Тəрəгги», 26 ијул, № 166.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 26 ијул, № 166.
Ү. Тəрчүмеји-һал.—«Тəрəгги», 28 ијул, № 168.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 30 ијул, № 170.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 4 август, № 173.
Үзејир. Башчы лазымдыр.—«Тəрəгги», 5 август, № 174.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 10 август, № 178.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Нијјəти-халисə.—«Тəрəгги», 12 август, № 180.
Үзејир. Хəбəрдарлыг. — «Тəрəгги», 14 август, № 182.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 14 август, № 182.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Мəзһəкə. — «Тəрəгги», 14 август, № 184.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 19 август, № 186.
Үзејир. Хəбəрдарлыг.—«Тəрəгги», 20 август, № 137.
Үзејирбəј Һачыбəјов. «Зəнбур» журналы.—«Тəрəгги», 24 август, № 190.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Земство мəсəлəси.—«Тəрəгги», 27 август, № 193.
Үзејир. Зəнбурчулара чидди бир тəклиф.—«Тəрəгги», 30 август, № 195.
Үзејир. Өвза'ымыз. — «Тəрəгги», 4 сентјабр, № 200.
Филанкəс. Ордан-бурдан. Тəһсил.—«Тəрəгги», 10 сентјабр, № 205.
Үзејир. Тəлəбəлəр мəсəлəси.—«Тəрəгги», 17 сентјабр, № 211.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 18 сентјабр, № 121.
Филанкəс. Ордан-бурдан.—«Тəрəгги», 28 сентјабр, № 219.
Бəјани-мəслəк. — «Һəгигəт», 25 декабр, № 1.
Бир. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 25 декабр, № 1.
Һалымыза даир.—«Һəгигəт», 29 декабр, № 4.
Ики. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 30 декабр, № 5.

1910

Үзејир. Өз гəдримизи билмирик.—«Тəрəгги», 1 јанвар, № 1.
Үзејир. Тəзə ил, тəзə мејдан.—«Һəгигəт», 3 јанвар, № 2.
Үч. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 4 јанвар, № 3.
Үзејир. Һəр иши өз əһлинə тапшырмалы.—«Һəгигəт», 5 јанвар, № 4.
Дөрд. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 13 јанвар, № 9.
Ү. Тичарəт.—«Һəгигəт», 14 јанвар, № 10.
Үзејир. Бухара һадисəлəри.—«Һəгигəт», 17 јанвар, № 12.
Ү. Рəһбəрлəримиз.—«Һəгигəт», 18 јанвар, № 13.
Беш. О јан-бу јан. Маариф ишлəри, јахуд...—«Һəгигəт», 18 јанвар, № 13.
Ү. Бухара ханлығынын мүхтəсəр тарихи.—«Һəгигəт», 19, 24 јанвар, № 14, 18.
Ү. Дил.—«Һəгигəт», 24, 25 јанвар, № 18, 19.
...Кəс. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 26 јанвар, № 20.
Үзејир. Бөјүк тəһлүкə ичиндəјик. — «Һəгигəт», 28 јанвар, № 22.
Үзејир. Јапонијанын тарихи.—«Һəгигəт», 29 јанвар, 2 феврал, № 23, 26.
Үзејир. Һүммəт лазымдыр.—«Һəгигəт», 31 јанвар, № 24.
...Кəс. О јан-бу јан. Гујруглу улдуз.—«Һəгигəт», 1 феврал, № 25.
Үзејир. Көзəл бир тəшəббүс.—«Һəгигəт», 2 феврал, № 26.
Ү. Петербургда мəсчид.—«Һəгигəт», 5 феврал, № 29.
Үзејир. Мүсəлманларын һалы.—«Һəгигəт», 7 феврал № 30.
Үзејир. Вəкил сечкиси.—«Һəгигəт», 9 феврал, № 32.
Үзејир. Јапонијанын мүхтəсəр тарихи.—«Һəгигəт», 10 феврал, 2 март, № 33, 49.
Үзејир. Шəһəр думасы, дөвлəт думасы.—«Һəгигəт», 11 феврал, № 34.
Үзејир. Ианəчилəримиз вə чамаатымыз.—«Һəгигəт», 12 феврал, № 35.
Үзејир. Бешинчи үзв сечмəк мəсəлəси.—«Һəгигəт», 14 феврал, № 36.
Үзејир. Гəдршүнаслыг.—«Һəгигəт», 15 феврал, № 37.
Кəс. О јан-бу јан. Пуришкевич вə Һачы Худу.—«Һəгигəт», 17 феврал, № 39.
Үзејир. Русијада.—«Һəгигəт», 18 феврал, 7 март, № 40, 53.
...Кəс. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 1 март, № 48.
Үзејир. Һалымыз.—«Һəгигəт», 3 март, № 50.
«Һəгигəт» идарəси. Үмумвладигафгаз чамаатына ачыг мəктуб.—«Һəгигəт», 5 март, № 51.
«Һəгигəт» идарəси. Владигафгаз чамаатына бир дə ачыг мəктуб.—«Һəгигəт», 18 март, № 59.
Үзејир. «Тəзə Иран».—«Һəгигəт», 19 март, № 60.
Үзејир. Шејхүлислам һəзрəтлəри вə маариф.—«Һəгигəт», 31 март, № 70.
Үзејир. Өз һалымыздан.—«Һəгигəт», 14, 16, 18 апрел, № 82, 84, 85.
...Кəс. О јан-бу јан.—«Һəгигəт», 21 апрел, № 88.
Иранда дəмир јол мəсəлəси.—«Һəгигəт», 28 апрел, № 94.
Үзејир. Мүəллимлəримиз вə мəтбуат.—«Һəгигəт», 2 мај, № 97.
Үзејир. Кəнд-кəсəклəримиз.—«Һəгигəт», 3 мај, № 98.
Үзејир. Чүмə мəсəлəси.—«Һəгигəт», 6, 12 мај, № 101, 106.
Үзејир. Думамыз.—«Һəгигəт», 9 мај, № 103.

1911

Лал ушаг. Ушаг.—«Молла Нəсрəддин», 27 ијун, № 27.
Һамамчы. Һамам.—«Молла Нəсрəддин», 4 август, № 28.
Филанкəс. Мүəллимə.—«Мəктəб», 11 декабр, № 2.

1912

Филанкəс. Ордан-бурдан. Рамазан ајында ибадəт.—«Игбал», 4 сентјабр, № 152.

Филанкәс. Ордан-бурдан... Сәнә нә?!—«Игбал», 6 сентјабр, № 154.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Гуллуг ахтаран.—«Игбал», 7 сентјабр, № 155.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Бу да доғру сөздүр.—«Игбал», 10 сентјабр, № 157.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Игбал», 12 сентјабр, № 159.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Игбал», 13 сентјабр, № 160.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Бизим ади сөhбәтимиз.—«Игбал», 14 сентјабр, № 161
Филанкәс. Ордан-бурдан. Јевлах—Шуша јолу.—«Игбал», 7 сентјабр, № 163.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Мәчлисимизин дузу.—«Игбал», 20 сентјабр, № 166.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Евләнмәк мәсәләси.—«Игбал», 25 сентјабр, № 170.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Хејирхаhлар.—«Игбал», 15 октјабр, № 187.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Дилимизи корлајанлар.—«Игбал», 16 октјабр, № 188.

1913

Вынужденный ответ. Письмо в редакцию.—«Каспий», 28 ијун.

1915

Имзасыз. Ордан-бурдан. — «Јени игбал», 5 ијул, № 59.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 7 сентјабр, № 111.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 8 сентјабр, № 112.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 9 сентјабр, № 113.
Үзејир. Түрк-болгар ихтилафы.—«Јени игбал», 10 сентјабр, № 114.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 11 сентјабр, № 115.
Үзејир. Земство hаггында.—«Јени игбал», 14 сентјабр, № 117.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Дил мәсәләси.—«Јени игбал», 14 сентјабр. № 117.
Үзејир. Болгарыстанын hәрәкаты.—«Јени игбал», 15 сентјабр, № 118.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 15 сентјабр, № 118.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 16 сентјабр, № 119.
Үзејир. Болгарија вә мүттәфиг дөвләтләр.—«Јени игбал», 18 сентјабр, № 121.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 18 сентјабр, № 121.
Ү. Касыб-күсүбләрин диггәтинә.—«Јени игбал», 20 сентјабр, № 122.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 20 сентјабр, № 122.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 21 сентјабр, № 123.
Үзејир. Русија вә Болгарија.—«Јени игбал», 22 сентјабр, № 124.
Үзејир. Парлаг үмидләр.—«Јени игбал», 25 сентјабр, № 127.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 27 сентјабр, № 128.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 28 сентјабр, № 129.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 29 сентјабр, № 130.
Болгарыстан hаггында.—«Јени игбал», 30 сентјабр, № 131.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 30 сентјабр, № 131.
Филанкәс. Ордан-бурдан. «Еј Румынија... Румынија». — «Јени игбал», 1 октјабр, № 132.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 2 октјабр, № 133.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 5 октјабр, № 135.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 6 октјабр, № 136.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 7 октјабр, № 137.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 11 октјабр, № 138.
Ү. Тәгвим дүзлүјү hаггында.—«Јени игбал», 12 октјабр, № 139.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 12 октјабр, № 139.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 13 октјабр, № 140.
Үзејир. Мүсәлман дава вәкилләринә ихтијар верилмәси.—«Јени игбал», 14 октјабр, № 141.

Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 14 октјабр, № 141.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 15 октјабр, № 142.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 16 октјабр, № 143.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 18 октјабр, № 144.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 20 октјабр, № 146.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 21 октјабр, № 147.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 22 октјабр, № 148.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 23 октјабр, № 149.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 25 октјабр, № 150.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 26 октјабр, № 151.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 28 октјабр, № 153.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 29 октјабр, № 154.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 30 октјабр, № 155.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 1 нојабр, № 156.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 2 нојабр, № 157.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 8 нојабр, № 160.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 9 нојабр, № 161.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 11 нојабр, № 163.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 12 нојабр, № 164.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 13 нојабр, № 165.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 15 нојабр, № 166.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 16 нојабр, № 167.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 17 нојабр, № 168.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 19 нојабр, № 169.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 20 нојабр, № 170.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 23 нојабр, № 172.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 25 нојабр, № 174.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 7 декабр, № 177.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 9 декабр, № 179.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 11 декабр, № 181.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 13 декабр, № 182.
Үзејир. Нәјимизин вахтыдыр.—«Јени игбал», 17, 18, 20 декабр, № 185—187.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 21 декабр, № 188.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 25 декабр, № 191.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Јени игбал», 27 декабр, № 192.
Филанкәс. Ордан-бурдан. — «Јени игбал», 30 декабр, № 195.

1917

О воспитательном значении сцены.—«Каспий», 28 октјабр, № 242.
О воспитательном значении оперы и драмы. Вместо ответа.—«Каспий», № 256.
О воспитательном значении оперы и драмы. Вместо ответа.—«Каспий», № 260.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иттиhад», 4 декабр, № 1.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Иттиhад», 5 декабр, № 2.

1918

Филанкәс. Ордан-бурдан. — «Азәрбајчан», 29 октјабр, № 25.
У. Г. Письма об Иране.—«Азербайджан», 4, 6 нојабр, № 26, 29.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Милли парламан.—«Азәрбајчан», 16 нојабр, № 41.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Истиглалијјәт.—«Азәрбајчан», 18 нојабр, № 43.
hачыбәјли Үзејир. Мүhүм мәсәләләр.—«Азәрбајчан», 1 декабр, № 53.
hачыбәјли Үзејир. Партијаларымыза.—«Азәрбајчан», 3 декабр, № 55.

Һачыбәјли Үзејир. Азәрбајҹан парламаны.—«Азәрбајҹан», 5 декабр, № 56.
Һачыбәјли Үзејир. Тарихи күнүмүз.—«Азәрбајҹан», 7 декабр, № 58.
Үзејир. Тәәссүрат.—«Азәрбајҹан», 9, 13 декабр, № 60, 64.
Һачыбәјли Үзејир. Андраник мәсәләси. — «Азәрбајҹан», 15 декабр, № 65.
Үзејир. Тәәссүрат.—«Азәрбајҹан», 16 декабр, № 66.
Һачыбәјли Үзејир. Вәзифәмиз нәдир?—«Азәрбајҹан», 24 декабр, № 72.
Һачыбәјли Үзејир. Кечән забастовка һаггында.—«Азәрбајҹан», 29 декабр, № 73.
Үзејир Һачыбәјли. Истиглал вә истигбал үмиди.—«Азәрбајҹан», 30 декабр, № 74.

1919

Һачыбәјли Үзејир. Ләнкәран фаҹиәси.—«Азәрбајҹан», 1 јанвар, № 76.
Һачыбәјли Үзејир. Ким нәјин фикриндә имиш.—«Азәрбајҹан», 4 јанвар, № 78.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Сүлһ конфрансында.—«Азәрбајҹан», 7 јанвар, № 81.
Һачыбәјли Үзејир. Дүшмәнләримизин фәалијјәти.—«Азәрбајҹан», 7 јанвар, № 81.
Һачыбәјли Үзејир. Ҹамаат көмәклији.—«Азәрбајҹан», 8 јанвар, № 82.
Филанкәс. Ордан-бурдан. Муғанда.—«Азәрбајҹан», 9 јанвар, № 83.
Үзејир. Тәәссүрат.—«Азәрбајҹан», 10 јанвар, № 84.
Һачыбәјли Үзејир. Еһтијат лазымдыр.—«Азәрбајҹан», 15 јанвар, № 88.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Азәрбајҹан», 15 јанвар, № 88.
Филанкәс. Ордан-бурдан.—«Азәрбајҹан», 20 јанвар, № 92.
Үзејир. Тәәссүрат. — «Азәрбајҹан», 21 јанвар, № 93.
Һачыбәјли Үзејир. Фитнәләр гаршысында.—«Азәрбајҹан», 23 јанвар, № 95.
Һачыбәјли Үзејир. Гарабағ һаггында.—«Азәрбајҹан», 30 јанвар, № 101.
Үзејир. Тәәссүрат.—«Азәрбајҹан», 10 феврал, № 110.
Һачыбәјли Үзејир. Үзәримиздәки гара булудлар.—«Азәрбајҹан», 12 феврал, № 112.
Ү. Һачыбәјли. Башланыр.—«Азәрбајҹан», 13 феврал, № 113.
Һачыбәјли Үзејир. Нә илә сакит ола биләрик.—«Азәрбајҹан», 20 феврал, № 118.
Һачыбәјли Үзејир. Јени бөһран.—«Азәрбајҹан», 23 феврал, № 125.
Һачыбәјли Үзејир. Дағыстана көмәк.—«Азәрбајҹан», 9 март, № 132.
Һачыбәјли Үзејир. Дүз јол.—«Азәрбајҹан», 10 март, № 133.
Һачыбәјли Үзејир. Рус ингилаби-кәбири.—«Азәрбајҹан», 12 март, № 135.
Һүррријјәт күнүнүн көстәриши.—«Азәрбајҹан», 14 март, № 136.
Һачыбәјли Үзејир. Мүамиләмизә даир.—«Азәрбајҹан», 16 март, № 137.
Һачыбәјли Үзејир. Јарашмајан һәрәкәтләр.—«Азәрбајҹан», 18 март, № 139.
Һачыбәјли Үзејир. Јени кабинә тәшкилинә даир.—«Азәрбајҹан», 19 март, № 140.
Һачыбәјли Үзејир. Ҹидалар көрүнүр.—«Азәрбајҹан», 26 март, № 143.
Һачыбәјли Үзејир. Ордумуз.—«Азәрбајҹан», 28 март, № 145.
Һачыбәјли Үзејир. 31 март.—«Азәрбајҹан», 31 март, № 147.
Һачыбәјли Үзејир. Загатала мәсәләси.—«Азәрбајҹан», 3 апрел, № 149.
Һачыбәјли Үзејир. Ҹидди һәрәкәт лазымдыр.—«Азәрбајҹан», 4 апрел, № 150.
Һачыбәјли Үзејир. Әкри јол.—«Азәрбајҹан», 10 апрел, № 154.
Һачыбәјли Үзејир. Дағыстана имдад.—«Азәрбајҹан», 23 апрел, № 164.
Һачыбәјли Үзејир. Загафгазија конфрансына даир.—«Азәрбајҹан», 24 апрел, № 165.
Һачыбәјли Үзејир. Дөрдкөз олмалыјыг.—«Азәрбајҹан», 25 апрел, № 166.
Һачыбәјли Үзејир. Дағыстан вә биз.—«Азәрбајҹан», 4 мај, № 171.
Үзејир Һачыбәјли. Ејни мүаличә көзләјирик.—«Азәрбајҹан», 5 мај, № 172.
Ү. Һачыбәјли. Нә истәјирләр?—«Азәрбајҹан», 7 мај, № 174.
Ү. Бајрағымыз саралмаз. — «Азәрбајҹан», 8 мај, № 175.
Ү. Һачыбәјли. Сијаси имтаһан.—«Азәрбајҹан», 11 мај, № 177.
Ү. Һачыбәјли. Хатимә.—«Азәрбајҹан», 15 мај, № 181.
Һачыбәјли Үзејир. Сијасәт.—«Азәрбајҹан», 18 мај, № 183.

Һачыбәјли Үзејир. Инди баша дүшәрләр.—«Азәрбајҹан», 19 мај, № 184.
Һачыбәјли Үзејир. Нахчыван вә Гарабағ.—«Азәрбајҹан», 25 мај, № 187.
Ү. Һ. Дәрбәнд әһвалаты.—«Азәрбајҹан», 26 мај, № 188.
Һачыбәјли Үзејир. Бир јаш.—«Азәрбајҹан», 28 мај, № 190.
Һачыбәјли Үзејир. Шималымызын һалы.—«Азәрбајҹан», 2 ијун, № 193.
Һачыбәјли Үзејир. Гара тәһлүкә.—«Азәрбајҹан», 8 ијун, № 198.
Һачыбәјли Үзејир. Ичимиздәки деникинләр.—«Азәрбајҹан», 10 ијун, № 200.
Һачыбәјли Үзејир. Бир мүнасибәтлә.—«Азәрбајҹан», 18 ијун, № 207.
Үзејир Һачыбәјли. Мәҹарачылыг.—«Азәрбајҹан», 20 ијун, № 209.
Һачыбәјли Үзејир. Гарабағ һадисәси.—«Азәрбајҹан», 24 ијун, № 210.
Һачыбәјли Үзејир. Сәдди-Искәндәр.—«Азәрбајҹан», 26 ијун, № 212.
Үзејир Һачыбәјли. Јерсиз чыхыш. — «Азәрбајҹан», 2 сентјабр, № 267.
Һачыбәјли Үзејир. Мә'мурларымыз һаггында. — «Азәрбајҹан», 5 сентјабр, № 268.
Һачыбәјли Үзејир. Контраст.—«Азәрбајҹан», 11 сентјабр, № 271.
Һачыбәјли Үзејир. Даһа бәсдир!—«Азәрбајҹан», 12 сентјабр, № 272.
Һачыбәјли Үзејир. Башланыр.—«Азәрбајҹан», 14 сентјабр, № 273.
Һачыбәјли Үзејир. Гуртулуш.—«Азәрбајҹан», 15 сентјабр, № 274.
Һачыбәјли Үзејир. Миллиләшмәк.—«Азәрбајҹан», 21 сентјабр, № 278.
Һачыбәјли Үзејир. Русија әһвалы.—«Азәрбајҹан», 9 октјабр, № 291.
Һачыбәјли Үзејир. Сәмимијјәт лазым.—«Азәрбајҹан», 12 октјабр, № 293.
Һачыбәјли Үзејир. Ики сијасәт. — «Азәрбајҹан», 16 октјабр, № 297.
Һачыбәјли Үзејир. Ермәнистан вә Азәрбајҹан мүнасибәти.—«Азәрбајҹан», 17 октјабр, № 298.
Һачыбәјли Үзејир. Истиглал мүдафиәси үчүн.—«Азәрбајҹан», 19 октјабр, № 299.
Һачыбәјли Үзејир. Бир суал мүнасибәтилә.—«Азәрбајҹан», 22 октјабр, № 302.
Һачыбәјли Үзејир. Бөһран доланјисилә.—«Азәрбајҹан», 26 октјабр, № 305.
Ү. Һ. Бәләдијјә интихабы.—«Азәрбајҹан», 29 октјабр, № 308.
Ү. Һачыбәјли. Әсассыз тәләб.—«Азәрбајҹан», 30 октјабр, № 309.
Үзејир Һачыбәјли. Күрчүстанда һәвадис.—«Азәрбајҹан», 2 нојабр, № 311.
Үзејир Һачыбәјли. Гоншулар.—«Азәрбајҹан», 5 нојабр, № 314.
Ү. Һачыбәјли. Чөрәјин баһаланмағы.—«Азәрбајҹан», 7 нојабр, № 316.
Үзејир Һачыбәјли. Бөһран долајисилә.—«Азәрбајҹан», 11 нојабр, № 319.
Ү. Һ. Русијада коммунизм ингилабынын ики иллији.—«Азәрбајҹан», 12 нојабр, № 320.
Ү. Һ. Мәҹбури гәрардад һаггында.—«Азәрбајҹан», 21 нојабр, № 327.
Ү. Һачыбәјли. Бу күн.—«Азәрбајҹан», 2 декабр, № 335.
Ү. Һачыбәјли. Шајиәләр мүнасибәтилә.—«Азәрбајҹан», 5 декабр, № 338.
Ү. Һачыбәјли. Јени кабинә.—«Азәрбајҹан», 24 декабр, № 352.

1920

Ү. Һ. Көнүллү ордунун һәзимәтләри.—«Азәрбајҹан», 5 јанвар, № 4.
Ү. Һ. Совет һөкумәтинин тәклифи.—«Азәрбајҹан», 7 јанвар, № 6.
Ү. Һ. Сәрвахт олмалыдыр.—«Азәрбајҹан», 12 јанвар, № 10.
Ү. Һ. Кабинә вә сијаси фиргәләр.—«Азәрбајҹан», 5 феврал, № 24.
Ү. Һ. Болшевикләр вә биз.—«Азәрбајҹан», 12 феврал, № 30.
«Чы». Сурна.—«Азәрбајҹан», 15 апрел, № 75.
«Чы». Сурна.—«Азәрбајҹан», 20 апрел, № 78.
«Чы». Сурна.—«Азәрбајҹан», 22 апрел, № 80.
«Чы». Сурна.—«Азәрбајҹан», 25 апрел, № 82.

1921

Вэзифеји-мусигиҹјэмизэ аид мэсэлэлэр.—«Сэнајеји-нэфисэ», № 1.

Музыкально-просветительные задачи Азербайджана. — «Искусство», № 1.

1923

Азэрбајчанда мусиги тэhсили.—«Маариф вэ мэдэнијјэт», № 12.

1924

Түрк опералары hаггында.—«Коммунист», 3 октјабр, № 220.

1925

Театр тээссүраты. — «Маариф вэ мэдэнијјэт», № 3.

1926

Азэрбајчан мусиги hэјатына бир нэзэр.—«Маариф вэ мэдэнијјэт», № 1, 2, 3.

Шэрг мусигиси вэ Гэрб мусиги алэти.—«Маариф вэ мэдэнијјэт», № 4.

Мусигидэ тэрчүмэ.—«Маариф вэ мэдэнијјэт», № 5—6.

Шэрг мусигиси hаггында Гэрб алимлэринин тэфсири.—«Маариф вэ мэдэнијјэт», № 7.

Азэрбајчанда мусиги тэрэггиси (Маариф комиссары јолдаш Мустафа Гулијевин мэ'рузэси мүнасибэтилэ). — «Маариф вэ мэдэнијјэт», № 8.

1928

Искусство ашугов.—«Бакинский рабочий», 7 мај, № 109.

1929

Об азербайджанской тюркской народной музыке. — «На рубеже Востока», № 3.

1934

Ирэлијэ доғру илк аддым.—«Коммунист», 15 мај.

Мэн нэ јарадырам.—«Коммунист», 4 ијул.

1935

Апрел мэнэ имкан вэ шэраит јаратды.—«Коммунист», 24 нојабр, № 270.

1936

«Нэркиз» операсы hаггында.—«Коммунист», 11 јанвар.

Мусигимиз тэрэгги јолунда.—«Коммунист», 15 август.

Крупная культурная победа.—О записях мугамов Раст, Дюгях, Сегях, Сегях-забул Тофиком Кулиевым и Закиром Багировым. «Бакинский рабочий», 15 август.

1937

«Короғлу» операсы.—«Короғлу» мэчмуэси, Бакы, Дөвлэт Опера театры.

Совет халг операсы.—«Коммунист», 12 феврал.

Моя работа над оперой.—«Бакинский рабочий», 18 апрел.

1938

Почетная задача.—«Советское искусство», 14 јанвар.

От «Лейли и Меджнун» до «Кероглы».—«Бакинский рабочий», 16 март.

Первый азербайджанский народный хор.—В кн.: Азербайджанская Государственная филармония имени М. Магомаева. Баку.

Накануне декады азербайджанского искусства.—«Индустрия», 30 март.

Музыкальная культура Азербайджана.—«Правда», 1 апрел.

30 лет азербайджанской оперы.—«Вечерняя Москва», 2 апрел.

Ашуги Азербайджана.—«Советское искусство», 4 апрел.

«Короғлу» операсы hаггында—«Коммунист», 5 апрел, № 78.

Рождение хора.—«Литературная газета», 5 апрел.

Творчество композитора.— «Известия», 5 апрел.

Родное искусство.—«Комсомольская правда», 6 апрел.

Јарадычылыг үчүн јени гүввэт.—«Коммунист», 9 апрел.

Новая зарядка для творчества.—«Бакинский рабочий», 9 апрел.

В старом и новом Азербайджане.—«Советская музыка», № 2.

Искусство Азербайджана.—«Литературный Азербайджан», № 4; «30 дней», № 4; «Учительская газета», 3 апрел.

«Аршын мал алан» hаггында гејдлэрим.—«Коммунист», 11 апрел, № 83.

Расцвет национального искусства. — «Водный транспорт», 18 апрел.

Москвада Азэрбајчан инчэсэнэти декадасы.—«Азэрбајчан советлэри», № 3—4.

К новому расцвету народного искусства.—«Труд», 18 апрел.

Счастливейший день моей жизни.—«Советское искусство», 18 апрел; «Бакинский рабочий», 20 апрел.

Рэhбэрлэ көрүш.—«Коммунист», 21 апрел; «Эдэбијјат гэзети», 24 апрел.

Л. М. Рудольф (Некролог).—«Советское искусство», 28 апрел.

Муслим Магомаев.—«Бакинский рабочий», 29 ијул.

Музыкальная жизнь Азербайджана.— «Советское искусство», 4 сентјабр.

1939

Совет Азэрбајчанынын мусиги мэдэнијјэти.—«Коммунист», 5 феврал.

Наши задачи.—«Бакинский рабочий», 26 феврал.

Ү. Һачыбэјовун Сарабскијэ мэктубу.—«Революсија вэ култура», № 3.

О народности в музыке.—«Народное творчество», № 4.

Эрэблински театр тарихимиздэ унудулмаз сэнэткардыр—«Революсија вэ култура», № 4.

Мусигидэ хэлгилик.—«Революсија вэ култура», № 5.

Пути советской оперы.—«Советская музыка», № 5.

Торжество народного творчества Азербайджана.—«Бакинский рабочий», 24 ијун.

Кэнч талантларын јарадычылығынын нүмајиши.—«Кэнч ишчи», 27 ијун.

Азэрбајчан халг јарадычылығынын тэнтэнэси.—«Азэрбајчан гадыны», № 12.

1940

«Искэндэрнамэ».—«Искэндэрнамэ» операсынын бэстэлэнмэси hаггында бэстэкарын планлары.—«Коммунист», 1 јанвар.

Јахшы башланғыч.—«Коммунист», 21 апрел.

Һэјатымда эн хошбэхт күн.—«Эдэбијјат гэзети», 24 апрел.

Девичья башня.—«Правда», 25 апрел.

Бэстэкарын јарадычылығы.—«Мүслүм Магомајев» китабы. Бакы.

Творчество композитора.—В кн.: «Муслим Магомаев». Баку.

Чајковски вэ Азэрбајчан мусигиси.—«Революсија вэ култура», № 5—6.

Почему я люблю нефтяной Баку.—«Вышка», 28 апрел.

Бөјүк композитор. Мүслүм Магомајевин hэјат вэ јарадычылығына hэср олунур.—«Коммунист», 6 мај.

Муслим Магомаев. К 3-летию со дня смерти композитора.—«Бакинский рабочий», 30 ијул.

1941

Өлкәнин мүдафиә фондуна мәним һәдијјәм.—«Кәнч ишчи», 1 март.

Азәрбајчан инчәсәнәтинә бөјүк мүкафат.—«Коммунист», 17 март; «Кәнч ишчи», 17 март.

Великая награда азербайджанскому искусству.—«Бакинский рабочий», 17 март; «Молодой рабочий», 18 март.

Благородный и радостный труд.—«Советское искусство», 1 мај.

Пойдем в ряды народного сплочения.—«Бакинский рабочий», 4 ијул.

1942

Азәрбајчан халгынын културасы.—«Коммунист», № 1.

Азәрбајчан композиторларынын јени дөјүш маһнылары.—«Коммунист», 20 март.

Творчество композиторов.—О новых произведениях азербайджанских композиторов. «Правда», 24 октјабр.

1943

Асаф Зейналлы.—К 35-летию со дня рождения. «Бакинский рабочий», 4 апрел.

Азәрбајчан бәстәкарлары Вәтән мүһарибәси күнләриндә.—«Коммунист», 20 сентјабр.

1944

Победный гимн советской державы.—«Бакинский рабочий», 18 март.

Смотр достижений советской музыки.—«Заря Востока», 19 декабр.

Учиться друг у друга.—«Бакинский рабочий», 21 декабр.

Дөврүмүзә лајиг мусиги әсәрләри јарадаг.—«Әдәбијјат гәзети», 12 ијун.

Во имя человечности.—«Бакинский рабочий, 25 октјабр.

1945

Совет Азәрбајчанынын чичәкләнән инчәсәнәти.—«Вәтән уғрунда», № 2—3.

Чичәкләнән инчәсәнәтимиз. — «Коммунист», 5 мај.

Тәбриз мүнәввәрләринә мәктуб.—«Шәфәг», 1324 (1945), № 4.

Мүслүм Магомајев.—«Коммунист», 23 октјабр.

Муслим Магомаев.—«Бакинский рабочий», 23 октјабр.

Основы азербайджанской народной музыки. —Изд-во АН Азерб. ССР, Баку.

Некоторые основные проблемы азербайджанской народной музыки.—Изв. АН. Азерб. ССР, № 9. Тезисы к докладам на сессии АН Азерб. ССР.

Предисловие — В кн.: Музыка Советского Азербайджана в дни Отечественной войны. Баку.

Смело дерзать, плодотворно работать.—«Бакинский рабочий», 7 јанвар.

1946

Мастера музыкального творчества Азербайджана.—«Комсомольская правда», 30 ијун.

Талантливые композиторы.—«Молодежь Азербайджана», 30 ијун.

Мусиги мәдәнијјәтинин көркәмли хадими.—«Азәрбајчан», № 7.

1947

Расцвет музыкальной культуры Советского Азербайджана.—Изв. АН. Азерб. ССР, № 10.

1950

Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары.—Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

1957

Основы азербайджанской народной музыки. 2-е изд. — Баку, Азмузгиз.

1959

Мусигили комедијалар: либреттолар. — Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

1962

Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары. 2-чи нәшр.—Бакы, Азәрб. Дөвләт нәшријјаты.

Опера үзәриндә нечә ишләмишәм.—«Әдәбијјат вә инчәсәнәт», 28 апрел.

1964

Әсәрләри, X чилддә, I чилд. Тәртибат, комментарија вә лүғәт Г. Гасымовундур. Ред. М. Ибраһимов.—Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

1965

Әсәрләри, X чилддә, II чилд. Тәртибат, комментарија вә лүғәт Г. Гасымовундур. Ред. М. Ибраһимов.—Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

Ата вә оғул.—«Азәрбајчан», № 3.

Гарабағын кечмиш күнләриндән. һекајә.—«Азәрбајчан», № 3.

«Гујруглу улдуз». Үч пәрдәли комедија, јахуд «Ревизор»у јамсыламаг.—«Азәрбајчан», № 3.

Гафгазда мүсәлман кәндлисинин һалы. «Бисавад» вә «Басавад». Кәнд мәктәбиндә; фелјетонлар.—Кирпи, № 23.

Достойно времени.—«Бакинский рабочий», 19 декабря. Выдержки из выступления на заседании Комитета по Государственным премиям СССР 21 ноября 1940 г. Высказывания о творчестве А. Мясковского, С. Прокофьева и Д. Шостаковича.

Фельетоны Узеира Гаджибекова (Пер. и подготовка к печати К. Касимова). Баку.

1966

О музыкальном искусстве Азербайджана (Сост. и комментарии К. Касимова).—Баку, Азернешр.

1968

Әсәрләри. 10 чилддә, III чилд. Тәртибат, комментарија вә лүғәт Г. Гасымовундур. Ред. М. Ибраһимов.—Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

Әсәрләри. 10 чилддә, IV чилд. Тәртибат, комментарија вә лүғәт Г. Гасымовундур. Ред. М. Ибраһимов.—Бакы, Азәрб. ССР ЕА нәшријјаты.

1974

Беш манат әһвалаты (һекајәләр вә миниатүрләр).—Бакы, «Кәнчлик».

1975

Сатира Узеира Гаджибекова: Комедия.—Красный цвет.—Положение просителя. (Пер. К. Касимова).—Баку.

1978

Мешә гардашлары. Әһали вә чәнкәлиләр. Чәнкәлиләр вә инкилисләр.—«Елм вә һәјат», № 8.

1980

Сатира Узеира Гаджибекова: Грозный протест.—Слепое подражание.—У кого что спросили.—Поговорка поговорке рознь.—Сам себе адвокат. (Пер. и подготовка к печати К. Касимова).—Баку.

1981

Һачыбәјов Үзејир. Ордан-бурдан (фелјетон, памфлет вә сатирик һекајәләр). Тәртибат, мүгәддимә вә гејдләр М. Аслановдур.—Бакы, «Јазычы».

Y. Һачыбәјовун бир сыра мүһүм мәгаләләри

МӘРӘЗЛӘРИМИЗДӘН БИРИ

Дүнјада ән алчаг сифәтләрдән бириси, зәннимчә, чүр'әтсизликдир. Бу сифәт чох вахт инсанын бәдбәхтлијинә белә сәбәб олур. Чүр'әтсиз адамдан јахшы иш баш вермәз, саирләрин мүсибәтинә дәхи баис олар. Чүр'әтсиз јолдашдан узаг олмаг јахшыдыр. Чүр'әтсиз адам һеч бир тәшәббүсә мүвәффәг олмаз. Ишини хараб едәр, һеч бир сәмәрә көрмәјиб, әлдән бурахар. Һалбуки һәр бир ишдә чүр'әт лазымдыр.

Чүр'әт инсана ганад верәр вә мүвәффәгијјәтини тә'мин етмиш кими олар. Бу күн тичарәт, сәнәт, елм кәсб етмәк, фәнн өјрәнмәк кими бөјүк ишләрә игдам едән кәс чүр'әтлилик сифәтинә һаиз олмаса, лајигинчә фајдаманд оламаз. Чүр'әтсиз һәмишә чүр'әтлинин ајагалтысы олар. Бир аилә әрканындан тутмуш дөвләтләрә кими чүр'әтли илә чүр'әтсизин арасында бөјүк бир фәрг мүшаһидә олунур. Чүр'әтли сәадәт вә хошбәхтлик сајәсиндә доланаркән, чүр'әтсиз мәзәлләт алтында мүтәзәјјиг, фәна бир өвза илә өмүр кечирәр. Чүр'әтли оғул јох мәнзиләсиндә олан ата евини абад едәр, чүр'әтсиз исә атасынын абад евини харабазара дөндәрәр.

Бу күн чүр'әтли инкилисләр, америкалылар күрреји-әрзин һәр бир нөгтәсиндә һөкмфәрмадырлар. Чүр'әтсиз Иран исә әғјар тәчавүзүндән дәхи өзүнү горумаға гадир дејилдир.

Биз, Русија мүсәлманлары дәхи артыг бир чүр'әт саһиби олдуғумузу мејдана чыхара билмирик; биздә чүр'әт өлүбдүр, әһја етмәк лазымдыр.

Тичарәтимизин һәмчиварларымыза нисбәтән касадлығы, дүрлүдүрлү мәнфәәтли сәнәтләрдән мәһрум олмағымыз, елм вә фәнддә дала галмағымыз, һамысы бизим чүр'әтсизлијимиздән нашидир. Бизи сахлајан тәк бизим бәсаләтимиздир ки, о да белә галсаг, јаваш-јаваш итәр вә јох олар. Чүр'әтсизлик бизи мәдәнијјәтдән узаглашдырыр. Одур ки, бизләрдән көзә көркәмли вә шајани-диггәт әмәлләр нүдрәтән садир олур.

Биз бир ишә игдам етмәдән габаг өз ачизлијимизи играр едәрәк, мәзкур ишдән һеч бир шеј чыхмајачағыны һөкмән өзүмүзә јәгин едирик вә шөвгү һәвәсдән дүшүб, әбәс јерә фүрсәтимизи әлдән бурахырыг. Биримиз бир иш тутмаг истәдикдә, дикәримиз она мане олуб, чүр'әтсизләрә мәнсуб бир әда илә «сән, јахуд биз бачарасы иш дејил» — дејә бу ишдән сәрфи-нәзәр етмәји дәхи төвсијә едирик. Биз ешидирик ки, филан мүсәлман филан бөјүк ишә игдам едибдир. Јахуд, филан ишдән өтрү Америка кими бир јерә кетмәк истәјиб. О саат биз (кујә илһамирәббанә илә) о ишләрдән бир шеј чыхармајачағыны гәти хәбәр вериб, «чүнки мусәлманлардан белә-белә ишләр баш вермәз, бу иттифагда ермәнидән даныш, биз мүсәлман белә ишләри бачармарыг» кими чәбунлара мәхсус бир үмидсизлијә буну да әлавә едирик.

Белә чыхыр ки, биз һәр бир иттифагда никбинләрдән әдд олундуғумуз һалда, тәк бир бу јердә бәдбиналығы гәбул едирик. Көрүнүр, бизим өз гүдрәтимизә е'тигадымыз јохдур. Вармышса да, итибдир. Будур ки, бизим чүр'әтсизлијимиз вә ачизлијимизә мүгәәр олмағымыз һәр бир иш мугабилиндә әл-ајағымызы бағлајыб, бизи һәрәкәтсиз бурахыр. Чүр'әтсизликдән башга бир дә, үмумијјәт е'тибарилә, дикәр бир фәна сифәт дәхи мүшаһидә олунур. Бу да ачизликдир. Балача бир мүсибәт вә бәдбәхтлијә дүчар оланда биз өзүмүзү, билмәррә итиририк. Әслинә бахсан, бу да бизим чүр'әтсизлијимиздән доған бир сифәтдир.

Сөз јохдур ки, бир ишә игдам едиб, баш апармаға чалышан бу јолда нечә-нечә манеәләрә вә чәтинликләрә дүчар олачагдыр. Зәһмәтсиз бал јемәк олмаз — өз түркләримизин зәрби-мәсәлидир. Лиһаза, биз бу мәсәл фәһвасы илә мүвафигәт еләмәјиб, башладығымыз иши чүз'и бир чәтинлијә тәсадүф едәндә бурахыб әл көтүрүрүк. Һалбуки инсан башладығы иши баша апармаг үчүн тәсадүф едән манеә вә чәтинликләри бир-бир дәф вә рәф'ә чалышмалыдыр ки, мәгсәдинә наил олдугда да камијаб олсун. Вә илла, һәр бир чәтинлик мүгабилиндә ачиз галыб, мәгсәдимиздән сәрфи-нәзәр етсәк, мүтләгә башгалара мөһтач олачајыг. Мөһтачлыг да, мә'лум олдуғу үзрә, инсанын тәнәззүлүнә јардым едән бир бәдбәхтликдир. Һәр бир саһибкара лазымдыр ки, һәмишә тәрәггијә мајил олсун, әталәт вә бәтаәт илә иш көрсәк, күндән-күнә тәнәззүлдә галачајыг. Әсримиз исә тәрәгги әсридир.

Бизим һәр биримиз кәрәк ишини тәрәггијә миндирмәјә чалышсын. Она көрә дә һәр бир тәшәббүс мүгабилиндә өзүмүзү ачиз билиб, чүр'әтсизлик етмәмәлијик. Инсан рузикарын өнүмүзә јумалатдығы чәтинликләрлә мүбаризәдә олмаг үчүн јаранабдыр... Ачизлик вә чүр'әтсизлик көстәрмәкдәнсә, мүбаризә едиб, рузикара басылмамаг әфзәлдир.

«Иршад», 14 март 1906 ил.

КӘЛӘЧӘЈИ УНУТМАЈАЛЫМ

Бу күн миләли-мүтәмәддинәнин бу гәдәр әлләшиб чалышмалары, һәр бир ишләриндә көстәрдикләри сә'ј вә тәлаш һамысы кәләчәјә әһәмијјәт нәзәри илә бахмагларындан нашидир. Кәләчәкләрини әһәмијјәтли вә әзиз тутан милләтләр һеч бир вахт гејдсиз вә гајғысыз олмајыб, һәр ан вә һәр дәгигә чалышырлар. Бунларын һәр бир фиргә, синиф вә силки өзү үчүн парлаг бир кәләчәк һазырламагдадырлар. Чаһил вә гафил милләт исә әталәт вә кәсаләт илә доланыб кәләчәјин гејдинә галмыр, кәләчәк фикриндә олмур, өзүнә азугә ахтармајыб, азугәсиз галан адам кими, бу милләт дә ахырда кәләчәкдән мәһрум олур, јә'ни јох олуб кедир. Тарихин вәрәгләрини сејр едәрсәк, бир чох мисаллар тапарыг ки, ән бөјүк, чәсим вә гәвијјул-шикәмијјә көрүнән, лакин истигбалыны

һеч бир һалда нәзәрә алмајыб да гәфләт илә күн кечирән милләтләр уфачыг, аз вә зәиф, фәгәт һушјар вә кәләчәк фикриндә олан бир милләтин габағында әријиб, мүрури-заман илә мәһв вә набуд олубдур. Вә јахуд өз истиглалыны бәргәрар вә пајидар сахламаға гадир олан бир милләт эталәт вә бәталәти учундан саирәләрин әлиндә мүнтәриз олуб кедир. Узаг кетмәјәлим. Гафгазын тарихи чүмләмизин јадындадыр. Дөвран сүрән падшаһлыг, књазлыг вә ханлыглардан инди бир әсәр дә јохдур... Јәһуди тајфасы һеч бир вахт истигбал фикриндә олмадығындан, инди бу күн һүзн вә тәәссүф илә мүшаһидә етдијимиз һала дүшүбдүр.

Кәләчәк гејдинә галмајыб, вахтларыны мүназиә вә мүнагишәдә кечирән књазлар вә һөкмранлар бир вахт Русијаны ингираз учурумунун тәһлүкәли кәнарына јетирмишдиләр. Лакин бәсарәтли вә истигбалимилләти көзләјән Мининләр, Пожарскиләр Вәтәни о тәһлүкәдән кери чәкдиләр. Русијанын кәләчәјинә чан гурбан едәчәк гәдәр чалышан Піотр Кәбирин сә'ј вә чәһди сајәсиндә зәиф Русија әзәмәтли, гүввәтли, гоншугорхузан бир падшаһлыг олду. Кәләчәји үчүн чидди сурәтдә чалышмаға бел бағламыш Јапонија букүнкү гүввәт, гүдрәт вә шөһрәтә наил олду. Ираны бу тәәссүфлү һала салан истигбала гаршы көстәрилән сојуглуг вә гејдсизлик дејилми?

Һәр бир милләтин бир кәләчәји вардыр. Бу кәләчәјин дә јахшы вә јаманлығы милләтин өзүндәндир.

Биз инди көрүрүк ки, бизим сәләфләримиз биздән өтрү нә төвр кәләчәк һазырлајыбдылар. Ичимиздә олан мүхтәлиф әмәлләр, фәна рәфтарлар, ахырымыза чыхачаг гәдәр бизи безар едән пис-пис һәрәкәтләр һамысы сәләфләримизин адәтләри имиш ки, бу күнә гәдәр ичимиздә давам едиб, тәрәгги вә тәалимиз үчүн бөјүк сәдд олмушдур. Әкәр сәләфләримизин ишләринә дүрүст диггәт едәрсәк, белә бир нәтичәјә кәләбиләрик ки, сәләфләримиз бизи јох етмәк, јер үзүндән көтүрмәк истәјирмишләр. Биз дәхи, әлбәттә, сәләфләримизә игтида едәрсәк, кәләчәк хәләфләримиз үчүн чох бир әсәфли истигбал һазырларыг ки, бәгасы мәшкук вә давамы иштибаһлы олар.

Биз бу кәләчәјимизи әзиз тутуб да онун тә'мини үчүн чалышмалыјыг. Биз елә бир мејдан мүһәјја етмәлијик ки, өвладымыз орада кәсбигүввәт етмәјә, бари, биздән галмыш мүманиәләрә дүчар олмасынлар. Биз елә бир мүнбит јер һазырламалыјыг ки, кәләчәк адамларымызын әмин, архајын јашајыб да кетдикчә тәрәгги вә тәкамүлүнә бөјүк бир тәкан олсун. Биз индијә гәдәр өмүр сүрмүшүк, индидән сонра да өмүр сүрмәлијик...

Чифајда!

Индики ишләримизә бахдыгда вә индики мөвгејимизи нәзәрә алдыгда, кәләчәјимизин һалы чох мәхшуш көрүнүр. Русија ингилабы билүмум вә ермәни-мүсәлман иғтишашы билхүсус биздән өтрү бөјүк бир зәрбә олдуса да вә бизи гәфләт јухусундан ојандырдыса да, көрүнүр ки, бир дәфә көз ачмаға иктифа едиб, тәкрар мүркүләмәјә башладыг...

Башладығымыз ишләрин, булундуғумуз тәшәббүсләрин ән бөјүјү идареји-руһанијјә ислаһилә Дөвләт думасына вәкил сечмәк иди. Бу бөјүк вә ән мүһүм ишләрин икиси дә намүсаид олуб, нәтичәләри дә икиси бир јердә һечә бәрабәр олду. Нә етмәли? Тәәссүф етмәклә бир шеј олмаз. Јахшысы будур ки, кечмишдә көстәрдијимиз гејдсизликләр илә бачарыг, нәф' бәрдар олаг. Һәр һалда чалышаг, лакин ишә әһәмијјәт нәзәрилә бахаг ки, чалышмағымыздан да бир шеј һасил ола билсин...

Гоншулуғумузда олан ики милләтин кәләчәк үчүн нә кунә вә нә тәрз илә чалышмаларыны көрүрүк. Гоншуларымыз елм чәһәтинчә биздән артыгдырлар.

Онларын гејрәт вә һиммәти дәхи биздән артыгдыр. Бизләр дә бунлар кими чидди сурәтдә чалышмасаг, јәгин ки, ахырда бунларын мүгабилиндә һеч мәнзиләсиндә галарыг.

«Иршад», 4 ијул 1906 ил

ЧОБАН

Бири јохмуш, бири вармыш, бир чобан вармыш. Бу чобан бир дәфә гојун отардығы јердә азан сәси ешидир. Рәвајәт едирләр ки, чобан азан нә олдуғуну билмирмиш, она көрә јолдан кечән кишидән тәлашла сорушур ки, бу нә охумагдыр ки, сәси ешидилир?

Киши чаваб верир ки, бу азандыр. Чобан тәкрар сорушур ки, бу азан охумағынын гојунлара бир зәрәри јохдур ки? Киши дејир ки, јохдур. «Онда гој нә гәдәр кефи истәјир охусун»—дејә чобан архајын олур.

Бизим јазычыларымыз дәхи тәлаш етмәкдә бу чобана охшајырлар. Гәзет чап олунуб мејдана чыхан кими һирсли јазычыларымыз гәзетин үстүнә атылыб, көзләрини бәрәлдиб ити бир нәзәрлә гәзети башданајаға көздән кечирирләр. Әкәр гәзетдә өз шәхсләринә тохунан бир шеј көрүрләрсә, һәман дәм гәләми әлә алыб, дишләрини гычајыб, гызарагызара, бозара-бозара көтүрүб, бир «чаваб» јазырлар. Вә јазыб да көзләјирләр ки, әкәр «мүддәи» дәхи «чаваб» версә, һаман дәм икинчи «чавабы» шарпаласынлар; јох, әкәр гәзетдә онларын нәфсинә тохунан бир шеј јохдурса, сакит олуб, мәгаләләри архајын-архајын охујурлар вә өзләри дә мәһз бунун үчүн охујурлар ки, көрән филан адам нә төвр јазыр, филанын гәләми нә төврдүр. Амма буну унудурлар ки, көрәк филан адам нә демәк истәјир, дедији сөзләр чамаатдан өтрү нәф'дир вә ја зәрәрдир; халгы һагга һидајәт едәјир вә ја зәлаләтә чағырыр?! Әкәр һагга һидајәт едирсә, јаздығы чамаатын хејринә, нәф'инәдирсә, ону һагламаг вә сөзүнә гүввәт вермәк лазымдыр вә јох, дедији сөз мәнафејиүмумијә зидд вә хилафдырса, сурәтдә доғру чаваблар јазыб ону мүзүрр әгидәсиндән, зијанлы фикриндән дашындырмалыдыр вә гојмамалыдыр ки, халг о мүзүрр әгидәјә вә зијанлы фикрә ујсун. Бир кәлмә, интигад лазымдыр. Јохса, интигадсыз јазылар учундан јазыг охучулар гарыхыб, башларыны итирирләр вә ахырда да «чорт знает что такоје»—дејиб аһ чәкирләр вә јаинки әснәјирләр.

***

Интигад (критика) лазымдыр, амма даһа далашмаг лазым дејил. Бизим бинәва чамаат лап ондан елә пис өјрәнибдир ки, инди интигад илә далашмагда һеч бир фәрг вә тәфавүт гојмурлар. Чүнки јазычыларымызы һәмишә шәхсијјәт үстүндә далашар көрүбдүләр. Бу күнләрдә

охучулардан бириси јазыб дејир ки, ejб дејилмиш ки, бә'зи вахт көрүрәм ки, гәзет сүтунларында далашырсыныз, мәкәр билмирсиниз ки, сизләр далашанда, бизләр кәрәк бир-биримизи гырыб тәләф едәк вә саирә. Дејирәм, әфәндим, горхма, далашмырыг, бу бизим бир-биримизи тәнгид етмәјимиздир, һәгигәт ахтармағымыздыр, јохса, аллаһ еләмәсин ки, биз далашаг. Биз далашмырыг (...)

«Иршад», 25 ијул 1906 ил

МҮӘЛЛИМЛӘР ИЧТИМАЫНА ДАИР

Бу күн шәһәримиздә Гафгаз мүсәлман мүәллимләримизин ичтимаы ваге олачагдыр. Бу, биз Гафгаз мүсәлманлары тәрәфиндән үмуммилләт мәнафејиндән өтрү иш көрмәк үчүн ичра олунан биринчи тәшәббүсдүр вә нечә ки, көзләнирди, бу тәшәббүсә биринчи гәдәм гојан өлкәмизин мүәллимләри олдулар. Инди бу мүәллимләр ичтима гојуб бир јерә чәм олубдулар ки, өз вәзифеји-мүгәддәсләринин лајигли ифа вә ичрасы хүсусунда дејиб-данышсынлар вә үмум мүәллимләр мүкәммәл бир мәрамнамә тәртиб едиб, она мүвафиг иш көрсүнләр.

Мүәллимләримизин доғрудан-доғруја олан вәзифәләри чамаатымызы кирдаби-чәһаләтдән гуртарыб, раһи-ничати-мәдәнијјәт вә мә'рифәтә туш еләмәкдир. Бу ичтимада тәртиб вә гәбул едиләчәк мәрамнамә дәхи бу нүктәјә мүвафиг вә мүтабиг олмалыдыр. Сөз јохдур ки, чамааты кирдаби-чәһаләтдән чыхармаг кими бир мүгәддәс, лакин мүшкүл вәзифәнин ифасына гәдәм гојмагдан әввәл чамаатымызын мүбтәла олдуғу кирдаби-чәһаләтин әлачыны дүрүст вә ајдын сурәтдә билмәлидир, чүнки мә'лум олдуғу үзрә дәрди таныјыб да тәдависини билмәмиш дәрдин дәф вә рәф'ини һасил етмәк олмаз. Она көрә мүәллимләримизә ән әввәл вачибдир ки, бир гәдәр дә шикајәт етдијимиз чәһаләт кирдаб вә мәрәзинин әлач вә тәдависинин вәсиһ сурәтдә нәдән ибарәт олдуғуну өзләринә лап ачыгча вә ајдынча изаһ вә бәјан етсинләр.

Зәнни-ачизанәмизчә чамаатымызын башына кәлән бәла вә мүсибәтләрин һамысы чәһаләт кирдабындан ибарәтдир. Бу бәла вә мүсибәтләрин төрәмәси елмсизлик учундандыр. Она көрә дә вазеһдир ки, чамаатымызы тә'лим етмәк лазымдыр. Лакин бу тә'лим сөзүнү ән вәсиһ мә'нада анламаг лазымдыр. Чамааты тә'лим етмәк сөзләри јалныз бир өвлад вә әһфади-милләтә дәрс вә тәрбијә вермәк дејил, «чамааты тә'лим етмәк», бу заманда өвлади-милләти мәктәбләрдә охутмаг вә тәрбијәләндирмәк илә бәрабәр, валидејнләрин дә чәһаләтдән наши мүбтәла олдуглары фәлакәт вә мүсибәтләри рәф етмәјә чалышмагдыр, јә'ни һәр бир мүсибәт вә бәланын әлачи-дәф вә рәф'ини валидејнә тә'лим етмәкдир.

Милләтимизин мүәллимләриндән савајы һансы үнсүрү вардыр ки, даим чамаат ичиндә олуб, онлар илә билаваситә әлагәдә олсунлар? Вә мүәллимләрдән савајы кимимиз вардыр ки, чамаат ичиндә јашајыб да, онларын һәм өзләринин, һәм дә ушагларынын гејдинә галсын? Инди бу саат заман о замандыр ки, мүәллимләримиз ушаглара тәрбијә верән кими, үмуми чамаатымыза дәхи кәрәк тәрбијә версинләр. О тәрбијә ки, биз мүсәлман милләтиндә јохдур вә онун јохлуғу да бу ингилаб заманында бизләрдән өтрү артыг тәһлүкәлидир. Бу күн Русијада олан бүтүн милләтләрин һәр бир дәрди о мәртәбәдәдир ки, өз милләтинин еһтијачыны, әлач вә дәрманыны көзәлчә анлајыр, вар сәсини үмуми әһали сәсинә гатыб, кәмали-чиддијјәтлә тәләбләр ибраз едир. Бизим чамаатымыз исә һамыдан мәзлум вә һәр шејдән мәһрум ола-ола вәзијјәтләрини јахшылатмаг үчүн һеч бир тәшәббүсдә булунмурлар...

Инсаф дејил ки, чамаатла билаваситә әлагәдә ола-ола, дәрдләрини көрә-көрә, дәва вә дәрманларыны билә-билә сакит вә самит галыб, бинәвалара дәстрәслик етмәјәсән. Бу хүсусда кәнд мүәллимләри шәһәр мүәллимләриндән артыг иш көрмәлидирләр. Чүнки шәһәр елә бир јердир ки, орада мүәллимләрдән савајы зијалы адамлар да вардыр. Бу зијалылар шәһәр әһлинин ичиндә олуб, өз мүәллимләри илә, әһалијә бир гәдәр дә олса, һүсни-тә'сир едирләр. Кәнд исә, әләлхүсус мүсәлман кәнди бу јердәдир ки, орада бахырсан ки, мүәллимдән савајы өзкә елмли адам јохдур. Олур ки, кәнд мүәллиминин борчудур ки, «ганыб ганмазлар» ичинә душмәкдән шикајәт етмәк әвәзиндә, бу «ганыб-ганмаз»лары ганачаг вә билик мәгамына кәтирмәјә сә'ј етсинләр. Бу, кәнд мүәллимләринин вәзифеји-мә'нәвијјәсидир... Доғрудан-доғру олан борчларыдыр.

Русијада азадлыг һәрәкаты башланандан бәридир ки, һөкумәт чамаата бир гәдәр мүсаидәләр верибдир вә бу мүсаидә сајәсиндә чамаат бә'зи сијаси ишләрдә иштирак едә билир. Лакин чамаатын сијасәтдән зәррәчә дә олсун билији вә ганачағы олмадығы һалда, онун иштиракындан да һеч бир фајда чыхмаз. Кечән сечки мәсәләсиндән биз көрдүк ки, чамаатымыз нә гәдәр өз хејир вә шәрини анламыр. Әкәр бу илки сечкидә дә елә олса даһа о сечкидән һеч бир нәф' көзләмәк олмаз. Һәлә ону дејәк ки, бизим кәндлиләр индијәнә гәдәр дүрүст анламырлар ки, Русијада ваге олан ингилаб нәдир? Вә нә мәгсәд иләдир вә бу ингилаба гаршы нә нөв мүнасибәтдә булунмаг лазымдыр? Һалбуки чамаатымыз индики заманда буну анламаса, кәләчәкдә ачы пешманчылыглара уғрашар. Зира гоншу чамаатымызын һәр бир синфин өз зијалылары сајәсиндә бу мәсәләләрин һамысына бәләд олубдулар. Вә бәләд олдугларына көрә дә өзләринә вачиб олан ишләри индидән көрмәкдәдирләр. Кәнд чамааты көрсә ки, ичләриндә олан мүәллимләр онларын дәрдкөстәрән вә дәрманбиләнләридир, шүбһәсиздир ки, о мүәллимләрә мәһәббәт вә е'тибар илә бахыб, кәмали-мәсәррәт илә өвладларыны онларын тәһти-тәрбијәсинә вә тә'лиминә верәрләр. Вә мүәллимләр дәхи кәндләрдә, нечә ки данышырлар, «ишсиз-күчсүз долашыб, мүфтә јерә донлуг алан»лардан олмазлар. Тәрбијәји-әтфал әмриндә дәхи мүәллимләримиз кәрәк бу нүктәни нәзәрдә тутсунлар ки, биз мүсәлманларын индијә гәдәр мәктәб вә школ көрмүш чаванлары бу һалда һамыдан вачиб олан мәсәләләрә чүз'и дә олсун ашина дејилдирләр, зира ки, онларын школ тәрбијә вә тә'лимләри лајигинчә ичра олунмајыбдыр, мүәллимләр кәләчәји нәзәрә алмајырмышлар. Гоншу мүәллимләрин әф'ал вә һәрәкати-дурбинләринә диггәт вә е'тина етмәјирмишләр, өз вәзифәләрини јалныз бир дәрс вериб, дәфтәр дүзәлтмәкдән ибарәт билирмишләр. Бүтүн Гафгаз мүәллимләримиз ичиндә јалныз бир Бакы мүәллимләри доғурдан да, өз вәзифәләрини ән вәсиһ сурәтдә ифа едирмишләр. Одур ки, арзу олунан нәтичәләри дә әлһал бирузә кәлмәкдәдир. Ашкардыр ки, милләтимизин кәләчәјини тә'мин едән бизим өвлад вә әфрадымыз олачагдыр. Она бина индидән лазымдыр ки. онларын тәрбијәләри о нөвлә

ичра олунсун ки, ахырда (...) мәктәбдән чыхыб, милләтә хидмәт етмәји өзләринә борч билсинләр.

Мүәллимләримизин индики вәзифәләри, үмумијјәтлә, фөвгдә зикр олунан нүктәләрдән ибарәт олмалыдыр. Үмидварыг ки, ичтимаа чәм олмуш мүәллимләримиз бизлә бу хүсусда мүвафигәт едиб, өз мәрамнамәләрини бу сөзләр илә мүтабиг олараг тәртиб едәрләр...

Јолдашлыгда кәр олмаса иттифаг,
Әмрләр јеримәз олунар нифаг.
Дүз кәтирмәз әһли-нифаг ишләри,
Ағрыјар башлары, сынар дишләри.

Һәмин о сөзләрдир ки, онлары һәр бир мүәллим өз шакирдләринә өјрәдиб, мә'насыны изаһ вә бәјан едир. Мүәллим иттифагын нәф'и вә нифагатын зәрәри хүсусунда көзәл мәсәлләр васитәсилә данышыб, балача шакирдләринә дејир ки, бах, шакирдләр, нифагын мәзәррәтини нәзәриниздә тутуб, бир-бириниз илә һәмишә иттифаг илә доланыныз. Вә илла иттифаг илә доланмасаныз, һеч бир ишиниз дүз кәтирмәз вә әмриниз јеримәз!

Будур, нечә илләрдир ки, мүәллимләр бу сөзләри өз шакирдләринә тәкрар-тәкрар дејиб, онлара иттифаг тәлгин едирләр. Мән әминәм ки, әкәр шакирдләр ичиндә саһиби-бәсирәт бир чаван олса иди вә мүәллимләр арасында илләрчә давам едән нифаг вә зиддијјәти көрүб билсә иди, дәрс әснасында бир дә иттифаг мәсәләсинә тәсадүф олундугда, өз мүәллимләринә бу сөзләри демәкдән чәкинмәзди: «Меһрибан мүәллимләр, бу гәдәр ки, иттифаг-иттифаг дејирсиниз вә көзәл-көзәл һекајәләр нәгл едиб, нифагын зәрәрини бизә анладырсыныз, бәс нә үчүн сиз мүәллимләр өз араныздa иттифаг илә доланмајыб, нифагы тәрчи едирсиниз?»

Мән билмирәм ки, бу сөзләрдән мәһчуб олмуш мүәллим шакирдинин бу доғру суалына нә чаваб верә биләрди? Чијин атмагдан савајы нә чаваб верә биләрди?

Бәли! Милләтимизин зијалы, мә'рифәтли вә елмли үнсүрү әдд олунан мүәллимләримиз арасында индијә гәдәр иттифаг олмамағы сон мәртәбә шајани-тәәччүбдүр! Әчәба, мүәллимләримиз индијә гәдәр иттифагын нәдән ибарәт олдуғуну билмирдиләрми? Билирдиләрсә, нә үчүн әмәл етмирдиләр? Әмәл етмәјиб дә нә һагг илә шакирдләрә иттифаг тәлгин едирдиләр?.. Әкәр бу суаллары бир-ики ил бундан мүгәддәм бир мүәллимә вериб, ондан чаваб истәсәјдиләр, мүәллим тәәччүб едәрди, «иттифаг сән нәјә дејирсән?» дејә сәнин өзүнә бир суал верәрди. Амма инди, вәгта ки, Русија азадлыг һәрәкаты бизим көзүмүзү ачды вә биз дә һәр бир шејә васе'нәзәр илә бахмаға башладыг, мүәллим фөвгәлзикр суаллара чаваби-шафи вериб дејәр: Батсын истибдад, јашасын һүррийјәт!

Доғрудан ки, батсын истибдад, јашасын һүррийјәт! Индијә гәдәр Русијада давам едән бу истибдад бүтүн әһалини, әһалинин һамы үзвләрини елә бир политика илә доландырырды ки, заһирдә көрүнүрдү ки, куја халгын тәмәддүн вә тәрәггисинә чалышырлар. Лакин батиндә үмум әһалинин нәзәрини дарлашдырыб, кор олмасына сә'ј едирдиләр. Бу политика сајәсиндә биз индијә гәдәр һәр бир шејин дар мә'насыны анлајырдыг. Биз билирдик ки, һүррийјәт, азадлыг јахшы шејдир, лакин һүррийјәти базара азадә кедиб евә азадә гајытмагдан савајы бир шеј билмирдик. Биз билирдик ки, маариф вә мәдәнијјәт көзәл шејдир. Фәгәт маариф вә мәдәнијјәтдән ибарәт јалныз бир рус дилинә дара олмағы әдд едирдик. Семинаријаларда икмали-тәһсил етмиш мүәллимләримизә јәгин иди ки, иттифаг вачибдир. Нифаг мәзәррәтлидир. Лакин онлар иттифагы тәк бир ашналыгдан вә јолдашын һәр бир јалан вә доғру сөзләринә «Бәли-бәли»—демәкдән ибарәт билирдиләр. Вә бу мә'нада да иттифагы өз шакирдләринә тәлгин едирдиләр.

Лакин үмидварыг ки, инди биз һамымыз иттифагын мә'насыны ән васе' сурәтдә анлајырыг вә буну да билирик ки, һал-һазырдакы али мәгсәдләрин вә уча нијјәтләрин чарәсинә сәбәб һәмин бу васе' мә'налы иттифагдыр. Ашкардыр ки, әкәр бир нечә нәфәр адам бир јерә чәм олуб, бир иш көрмәк истәјирләрсә, әввәлчә, кәрәк өз араларында мәтин бир иттифаг тәшкил етсинләр ки, онун сајәсиндә ишләри биламанеә ирәли кетсин. Ичтимаа јығылмыш мүәллимләримиз, әминәм ки, бу нүктәни нәзәрләриндә тутуб, ән әввәл араларында «мүсәлман мүәллимләр иттифагы» исминдә бир чәмијјәт тәшкил верәрләр вә онун бә'диндә һәр бир мәрамларыны јеритмәјә билаәндишә шүру' едәрләр. Бу ичтимаын өзү ашкар едир ки, инди мүәллимләримиз өз-өзләринә әһәмијјәт нәзәрилә бахмаға башлајыбдылар. Онлар билибдиләр ки, милләтә нә гәдәр бөјүк көмәкләр едә биләрләр. Одур ки, «милләт-милләт» дејәнләримизин ичиндә, доғрудан да, милләт хејри үчүн иш (сөз јох а!) көрмәјә игдам едәнләр биринчи дәфә мүәллимләримиз олдулар. Үмидварыг ки, биринчи милли организасијамыз дәхи әввәл дәфә мүәллимләримиздән олачагдыр. Буна мүәллимләримизин өз-өзләри о јанда дурсун, вәгт вә заман дәхи мүсаиддир.

«Иршад», 15, 16 август 1906 ил

ҺАЛЫМЫЗА ДАИР

Кечмиш мәгаләләримдә јаздығым кими, инди дәхи һәм о мәсәлә барәсиндә бир нечә сөз демәк истәјирәм ки, саирә әждаһа гәдәми илә ирәлијә чапдығы һалда, бизим «тысбаға аддымы» илә габаға сүрүнүб бә'зи вахт дәхи гырхајаг (хәрчәнк) кими кери кетмәјимизин үмдә сәбәби бу бизим билам вә фикир мејдана атылыб, јаланчы пәһләван кими ојун чыхартмағымыздыр.

Мән өз вичданым сарыдан һеч бир төһмәт көзләмәјиб, ачығына гәти сурәтдә дејирәм ки, бизим бу чамаат ишинә гатышанларымыздан һеч бири өз тутдуғу иш барәсиндә бир вахт дәрин фикир вә мулаһизәләрдә булунмур, бу иши өзү үчүн ја бир ојунчаг, ја да ки, «ад-сан» чыхартмаға бир васитә билир!

Дәлил истәрсиниз? Бујурун: чамаат јолунда тутдугларымыз ишин нәтичәләри өз-өзлүкләриндә шафи бир дәлилдир.

Кизләтмәк лазым дејилдир, биз чамаат ишләринә гарышыб «ислаһат» әмәлә кәтирмәк истәдикдә, ики мәгсәдин далына дүшүрүк, даһа доғрусу, бир мәгсәди, јә'ни үмумун хошуна кәлән мәгсәди анчаг халга е'лан едиб, икинчи мәгсәди, јә'ни өз хүсуси мәгсәдимизи тә'гиб едирик.

Чүнки бу мәгсәдин үсулу, әввәлән, бизим үчүн шәхси бир мәнфәәт газаныр вә санијән онун тәриги-үсулу да асандыр.

Вә бу шәхси мәнфәәт, көрүнүр ки, биздән өтрү о гәдәр арзуолуначаг мәртәбә әзиздир ки, биз бунун һүсулундан ибарәт олан хүсуси мәгсәдимизин үмуми чамаатын мәнафејинә туш олан дикәр пәсәндидә мәгсәд ичиндә кизләдиб, «үзү бүрүнмәдән» мејдана атылмағымызы мәс'улијјәтли вә хәтәрнак бир шеј һесаб етмирик.

Лакин, бу «чәсарәтин» ахыры нә олур? Һәр бир биабырчылығы өтмүш бир үрәксизлик, горхаглыг вә лап ахырда, мүвәггәти дә олса, бојну буруг гуллуг. Чүнки мәгсәди-хүсусимиз бир чох алчаг мәгсәдләрдән олдуғуна көрә, бизә һеч бир үрәк-дирәк вермир вә бу сәбәбә бинаән һаман атылдығымыз мејданда габағымыза чыхан биринчи сәдд, биринчи мүманиәтә бизим әл вә ајағымызы бошалдыб јер үзәриндә сүрүнән гурдчуғаза дөндәрир ки, кәлиб-кедәнә јалварыр: Ај аман, мәни басыб әзмә, хәта едиб сәнин габағына чыхмышам!

Амма; бу күнә иш апармаг олмаз. Бу тәриг илә чамаат ишинә гатышмаг јарамаз! «Ад-сан» газанмаг үчүн өзкә бир јол арамаг јахшыдыр. Чамааты әлә доландырмаг зарафат дејил. Чүр'әт едиб чамаат ишинә гатышан вә ондан бөјүк чүр'әт едиб, «ислаһат» наминә фил бојда бир мәсәләни галхызан һәриф дедијинин үстүндә кәмали-сәбат илә дурмалыдыр, дура билмәсә дә, һеч вахт гојуб гача билмәз, ја өлмәлидир, ја галмалыдыр.

Амма һамысындан јахшы бу чүр ишләри пиш әз вахт мүлаһизә едиб, ондан сонра ишә киришмәкдир. Дүрүст бир фикир дејәк: инди нә замандыр вә биз нәјик?

Русија азадлыг һәрәкаты һилул едәндән бәри ки, бүтүн милләтләр бојунларына кечмиш олан зәнчири-әсарәтин бошалдығыны билкүллијјә тәхлиси-чан етмәк үчүн вар гүввәт зорларыны сәрф едирләр, чүнки онлар әсарәтин јаманлығы вә азадәлијин јахшылығыны көзәлчә анлајырлар. Сәбәб дә одур ки, онларын һәгиги мүчаһидләри тамам отуз-әлли илдән бәридир ки, мин чүрә васитәләрлә өз авам фәрдләрини баша салыб, һәјат вә мәишәтин јахшы вә фәна тәрәфләрини онлара тәлгин едибләр вә икинчисиндән хилас олуб, биринчисинә наил олмаг фәргини онлара галдырыблар. Гәрәз, бу мүчаһидләр, мәкатиб вә мәдариси, мәчлис вә мәһафили, хәфи вә ашикар мүбаһисат вә мүзакират, әдәбијјат вә сәнајеи-нәфисә васитәләри илә бир отуз-әлли илин ичиндә өз авам милләтләринә арзу олунан сурәтдә тәрбијә вериб, индики күнләрдә азадлыг һәрәкаты мејданында кәмали-мәһарәт илә рол ојнамаға ганачаглы вә өз јахшы вә јаманыны ганыб, анлајан бир милләт һазыр едибдиләр.

Амма бизим мүчаһидләр... өз авам милләтимиз илә биркә кәмали-гәфләт илә јатыб, анчаг инди ојаныб көзләрини овушдурмаға башлајыбдылар вә биринчи фикир вә мәгсәдләри дә авам чамааты бир тез заманда ојадыб баша салмаг әвәзиндә, өзләринә «ад-сан» газанмагдан ибарәтдир. Одур ки, инди бүтүн Русија милләтләринин бу азадлыг һәрәкатына һәгиги вә камил бир вүгуф вә иттилалары олдуғу һалда ки, онларын истәр һәрәкәтиндән вә истәрсә асари-мәнзумә вә гејри-мәнзумәләриндән ашикардыр, бизим чамаат һәр бир шеји ајаг-баш вә башајаг анлајыр вә тәрсинә баша дүшүр.

Шаир Наим «Фүјузат»ын 9-чу нөмрәсиндә нәјә кинајә едибдирсә, өзү билир, анчаг бизим индики әһвалымызы чох көзәлчә тәсәввүр едиб,

чох да мәгамында сөјләјир ки, һәмин букүнкү күндә ки, бүтүн аләм һүрријјәт вә маариф дејә фәрјад едир:

> Бизим јерләрдә һүррийјәт әсарәтдән ибарәтдир;
> Маариф нуру јохдур, нур зүлмәтдән ибарәтдир.
> Тәрәгги ејләмәк мазијә рич'әтдән ибарәтдир.
> Бизим әш'арымыз асари-гәфләтдән ибарәтдир.

Биз буну анламаг истәмирик ки, бу саат саирләрдән өтрү бир үмуми ингилаб заманы јетишдији вахт, бизим чамаат үчүн ики ингилаб вахты јетишибдир ки, онлардан бири һаман Үмумрусија ингилабыдыр вә дикәри исә өз хүсуси ингилабымыз олмалыдыр, јә'ни индики заман о замандыр ки, бизим чамаат Үмумрусија ингилабында иштирак етмәјә мәчбурдур; лакин бу Русија ингилабында иштирак едә билмәк үчүн өз ичимиздә бир хүсуси ингилаб төрәтмәјә мәчбуруг. Чүнки әсарәти һүррийјәт билә-билә, зүлмәти нури-маариф билә-билә, мазијә рич'әти тәрәгги билә-билә Русија һәрәкати-азадичујанәсиндә иштирак етмәк мүмкүн дејилдир. Дикәр тәрәфдән дәхи бу һәрәкатда иштирак етмәмәк биздән өтрү бөјүк бир тәһлүкәни мочиб ола биләр, бизи һәр бир чәһәтчә аләми-мәдәнијјәтдән узаг салар вә билахир билкүллијјә тәләф олмағымыза сәбәб дүшәр.

Бәс бизә, бизим чамаатымыза хүсуси бир ингилаб лазымдыр. Анчаг бу ингилабдан сонра биз һәгиги бир өмүр сүрмәјә башларыг. Лакин бир фикир едәк. Бүтүн амалү әфкары гуру бир «ад-сан» чыхартмагдан ибарәт олан вә јаинки чамаат ишләринә гатышмағы имрари-вахт үчүн бир әјләнчә, бир ојунчаг һесаб едән «мүчаһидләр» һимматилә ингилаб кими бир әмри-әзими лајиги сурәтдә ичра етмәк мүмкүндүрмү?! Хејр, бунларын һимматилә — нечә ки, ашикар олмагдадыр, иртичаны, јә'ни кери гајытмаг һәвәсини артырмаг олар.

Һәгиги ингилаб төрәтмәк үчүн һәгиги милли мүчаһидләр лазымдыр. Һәгиги ингилаб нә гәдәр дедикчә бөјүк бир әмрдир. Бу бөјүк әмри јеритмәк үчүн дә бөјүк, јә'ни амал вә әфкары уча олан адамларын мејдана чыхмасы ичаб едәр. Дәнимәгсәдләрин бурада шәлтәси ишләмәз, онлар зәрәрдән савајы һеч бир хејир јетирә билмәзләр. Онлары кәнар етмәк, өз мәгамларына говмаг лазымдыр.

Бизә һәгиги мүчаһидләрин рәһбәрлији, рәһбәр олуб да бизи бу нүммүрдә һалымыздан дикәр бир һушјар бир һала салмалары лазымдыр.

Лакин бизим ичимиздә һәгиги рәһбәрләр вармы? Бәли вар, истәнилсә булунар. Биз һамымыз, билаистисна, һәмишә шәхси-гәрәз вә мәнфәәтләримизә ујуб инди дә анчаг о даирәдә ишләмәкдән әл чәкмәјирик. Фәгәт биз бир ан бу даирәдән гәдәм кәнара гојсаг вә өз үмуми һалымыза әһәмијјәт вериб, диггәт јетирирсәк, бизи тәһдид сдән тәһлүкәни мүшаһидә етмәјә билмәрик. О сурәтдә фитрәтиндә габилијјәтли вә зәкавәтли, гејрәт вә намуслу јарадылмыш олан адамларымыз, өз вичданларынын тәһрик вә тәшвигилә бу тәһлүкәни дәф' етмәк, һәгиги мүчаһид наминдә мејдана чыхыб, доғрулугла иш көрмәкдән өзләрини чәкә билмәзләр вә бу тәһлүкәји-үмумини дәф' етмәк јолунда тәсадүф едән бүтүн мүманиәтләри, бүтүн сәдләри басыб кечмәји өзләри үчүн мәшәггәт дејил, руһани бир ләззәт, вичдани бир фејз биләрләр!

Анчаг бунун биринчи шәрти милләтимизин һалына әһәмиjjәт нәзәрилә бахыб, дәрин бир фикир етмәк вә ондан сонра һәр бир шәхсиjjәти билмәррә кәнара гојуб вә һәр бир алчаг ниjjәтләрдән билкүллиjә бәри олмаг вә милләти әсл ничат јолуна туш етмәк кими мәгсәди-али тәһәjji олуб, үрәкләнмәк лазымдыр.

«Иршад», 14 феврал 1907 ил

РӘФИГИМДӘН МӘКТУБ

Әзизим филанкәс, бу күнләрдә мәним башыма мәзәли бир иш кәлди ки, хәлвәтчә сәнә нағыл едәчәјәм.

Сән өзүн билирсән ки, мән һәмишә вә һәр јердә вә һәр бир вахт сәһәрдән-ахшама кими вә ахшамдан сәһәрә кими «милләт-милләт» демәкдән аз галмышды ки, дилимдә бир «милләт» битсин. Нә башыны ағрыдым даһа (үзүм ајағувун алтында) арвад-ушағы да тәнкә кәтирмишдим вә нөкәр-наjиби да безар еләмишдим вә базар адамы да мәни јахшы танујыр. Чүнки даһа бизим өлкәдә бир адам тапмазсан ки, мән она демәмиш олам ки: «Аj милләт батды, милләтин дәрди мәни өлдүрдү, милләтин јолунда чан гурбан етмәк лазымдыр». Гәрәз, иш о мәгама кәлмишди ки, ајыб олмасын, арвад мәнә ағыл дуасы јаздырмалы олмушду.

Күнләрин бир күнү јатмышдым, јухумда көрдүм ки, фәрзән, бөјүк бир меjдана кәлиб чыхмышам. Бир дә көрдүм, бу меjданда о гәдәр адам вар ки, даһа һеч баша кәлән деjил, һүркүтмәсән саjмаг олмаз. Бирисиндән сорушдум ки, балам, бура һарадыр? Деди: «Әми бура милләт меjданыдыр вә һәр милләтин гәһрәманлары бура јығылыбдыр ки, дүшмәнилә дава едиб, милләт јолунда чан гурбан етсинләр».

Мән бу сөзү ешидән кими сапсары саралдым вә бирдән фикримә кәлди ки, дур гач. Амма көрдүм ки, ајагларым тутулуб вә һеч јеримдән тәрпәнә билмирәм. Өз-өзүмә дедим ки, адә бу нә кәләк иди мән дүшдүм. Сонра дедим гој көрәк нә олачаг.

Бир гәдәрдән сонра көрдүм ки, өзкә милләтләрин гәһрәманлары бир-бир мәним јанымдан кечиб вә мәнә дә камали-һәгарәтлә бир нәзәр атыб, дава меjданына тәрәф кедирдиләр. Орада нә олурду, нә олмурдуса, ону көрмүрдүм. Анчаг ешидирдим ки, «браво, браво» сәсиндән гулаг тутулурду вә әл чалмаг сәдасы асимана бүлән долурду...

Бир гәдәр кечди, көрдүм бир сәда кәлди ки, аj чамаат, бәс мүсәлманлардан да милләт јолунда чан гурбан едә билән бир адам јохдурму?

Мән о саат истәдим бәркдән чығырыб деjәм ки, хеjр, јохдур вә ола да билмәз. Амма аллаһ лә'нәт еләсин бизим Кәрбәлаjы Гургушума, о јандан әлини мәнә тәрәф узадыб деди ки, вар, будур бурда отурубдур. Мән әл еләдим ки, әдә бәсдир, евин јыхылсын, сәсини кәс, олмады. Бир дә көрдүм ки, мәни сүрүjүб меjдана чәкирләр. Сәнин чанын үчүн, чәнаб Филанкәс, горхумдан еләә чығырдым ки, бир дә көрдүм, ајыб олмасын, арвад-ушағы ојатмышам.

Инди дүз о күндән бәридир ки, мән өзүмә сөз вермишәм ки, бир дә мүфтә јерә «милләт белә кәлди, милләт белә кетди, милләт јолунда чан гурбан етмәк лазымдыр» кими сөзләри бир дә мин ил гала ағзыма алмаjам. Чүнки горхурам ки, бирдән јухум керчәк ола, нә деjирсән?!.

Идарәдән: Нә деjәчәjәм? Бир јахшы ишдир ки, еләмисән. Доғрудан, һәркаһ, бизим бу чүрә «милләт-милләт» деjиб, данышанлар өз сөзләринә әмәл еләсәjдиләр, онда мүсәлман милләти бир верст ирәли кетмишди. Амма һеjф ки, бизим сөзүмүз илә әмәлимизин арасында асиману земин тәвафүт вар. Одур ки, милләтимиз дә тәрпәндикчә кери сүрүшүр.

«Иршад», 25 феврал 1907 ил

ДӘРИН ГУЈУЛАР

Русиjа мәмләкәти мүхтәлиф милләтләр тәрәфиндән искан едилибдир вә индики Русиjа падшаһлығыны тәшкил едән дәхи бу милләтләрдир. Бунлардан ән бөјүк, әввәл рус милләти олуб, сонра мүсәлман милләтидир. Саир милләтләр исә нүфузча бу икисиндән аздыр. Лакин бунлар бу азлыг илә бәрабәр, јенә дә мүсәлман вә рус милләтләриндән хошбәхт әдд олуна биләрләр. Чүнки бунларын һәр бири өз-өзлүкләриндә аjры-аjры чәмиjjәтләрдән ибарәт олуб, заһирдә мүттәһид вә мүттәфиг көрүндүкләри кими, батиндә, jә'ни өз үзвләри араларында дәхи мүттәфиг вә мүттәһиддирләр. Одур ки, һәр бир тәдафе вә тәәрүз мәгамында үмуми, милли бир иттифаг тәшкилинә мәчбурдурлар.

Бунларын бу заһири вә батини иттифаг вә иттиһади-миллиләринә сәбәб одур ки, бу гәдәр заман һөкмфәрма олан мүтләгиjjәт нә гәдәр сә'j вә кушишдә булундуса, јенә дә бу милләтләрин һәр биринин ичиндә, jә'ни өз үзвләри арасында онлары бир-бириндән аjырмаг мәгсәдилә дәрин-дәрин гујулар газымаг үчүн һеч бир мүсаид јер тапа билмәди. О, мүтләгиjjәт гујулары әвәзинә, јалныз әjри-үjрү вә кәлә-көтүрлүкләр төрәдә билди. Амма јенә дә бунларын һамы милләт мүчаһидләринин биринчи тәшәббүсати-һәмиjjәтмәнданәләри саjәсиндә бир тез заманда тәсвиjә олунуб вә һамарланыб јох олду. Вә бундан нашидир ки, бу милләтләрин үзвләри бир-биринә әл узадыб үмуми, милли бир иттифаг тәшкил етмәк үчүн өз араларында буна мане олачаг бир фәсл, бир мәманиәт көрмүрләр вә бу сәбәбә һәр бир үмуми ишләрдә бу милләтләрин үзвләри мүхтәлиф әгидәли вә мүхтәлиф нәзәрли көрүнүрләрсә дә, јенә иттифаг вә иттиһады әлдән бураха билмирләр вә «бири һамысынын вә һамысы биринин ардынча» иш көрүрләр.

Русиjа мүтләгиjjәтинин гујугазан аләти бу милләтләрин ичиндә даша вә гаjаjа чырпылыб, биһудә сәрф олундуса да, јалныз рус милләтинин вә биз мүсәлманларын ичиндә гују газылмаға габил олан јерләр тапды.

Рус милләтинин ичиндә гујулар газымаг үчүн һаман мүтләгиjjәт миндән зиjадә сәнәләр сәрф етди вә бу «кәнкан»лыгда јалныз олмаjыб. Русиjа руһани гисмилә бәрабәр иш көрдү вә ахырда гујуну газды. Һаман гујуну көрмәк вә jа һисс етмәк үчүн Дөвләт Думасына әтфи-нәзәр

едиб, «сағ»лары вә «сол»лары вә бунларын амал вә әфкарында, эгидә вә мәсләкләриндә мүшаһидә олунан фәрг вә тәфавүтү нәзәрә алмалыдыр.

Бизә галырса, биз мүсәлманларын арасында гујулар газымаг үчүн Русија һөкумәти бир о гәдәр зәһмәт чәкмәди, чүнки бизим арамызда шәрир әлләр әввәлдән гују газыб һазыр гојмушдулар. О гујуну анчаг бир гәдәр дә дәринләшдирмәк вә лазым олса, дикәр бир гују газымаг кифајәт иди. Русија һөкумәти ону да етди, буну да. Әввәлчә бизим көзүмүзү јумду вә ондан сонра башлајыб, шејхүлислам тә'јини, мүфти нәсби, «Өмәр» школасы күшады, «Әли» школасы тә'сиси, шиә законучители, сүнни законучители тә'јини илә бәрабәр, саир фәсадлар илә бизим арамызда әввәлчәдән газылмыш олан шиә вә сүнни гујусуну даһа кен вә даһа дәрин бир гә'ри-најаб едиб, ләзки, татар, мүсәлман ибарәләрилә дәхи дикәр бир гују газыб, раһәт вә архајын олуб отурду.

Иштә, о сәбәбдәндир ки, биз Русија һөкумәтинин Русија азадлыг һәрәкатына чәлби-диггәт етмәсиндән истифадә едәрәк, јаваш-јаваш көзүмүзүн өртүјүнү ачмаға мүгтәдир олмушуг. Амма нә фајда ки, арамызда мөвчуд олан кен вә дәрин гујулары көрүб, јек-дикәримизә әл узада билмирик. Бирдән-бирә ирәлиләмәк дәхи хатадыр. Чүнки гујуларын гә'ринә сәразир олмаг тәһлүкәси вардыр. Пәс нә еләмәк? Нә јол илә бир-биримизә јахынлашыб, әл-әлә тутушмаг?

Зәннимчә бурада үч јол вардыр:

1. Гујулары доланыб, кәнардан бир јол арамаг, јә'ни бу мәсәләләри билаһәлл вә фәсл гојуб бир төвр илә иттиһад вә иттифага чалышмаг, фанатизми галдырмајыб, онун да әтрафындан доланмаг.

2. Гујулар үзәриндән бир көрпү салмаг, јә'ни һаман мәсәләни һәллсиз гојуб, бирдән-бирә өзкә мәсәләләрә кечмәклә күллијјәтин диггәтини дәхи онлара чәлб етмәк.

3. Гујулары долдуруб билмәррә басдырмаг, јә'ни илләр сәрф едиб, күч илә бу мәсәләнин арадан билмәррә көтүрүлмәсинә гејрәт етмәк.

Лакин инди тәгазаји-заманәјә көрә, бу үч јолларын һансы бирини ихтијар етмәк лазымдыр? Бу барәдә өз фикримизи јенә сөјләрик.

«Иршад», 7 март 1907 ил

ЈАЛАН ВӘ ДОҒРУ

Һамыја мә'лумдур ки, мүсәлманларын ичиндә бу чүрә бир гајда вардыр. Мәсәлән, бириси дуруб, бир сөз дејәндә ки, филан иш беләдир, о бириси чаваб верир ки, јаланчынын өзүнә лә'нәт! Әкәр әввәлинчи десә ки, олсун, бил ки, јаланчы дејил, јох демәсә вә ачығы тутса, бил ки, јаланчыдыр.

Инди һөкумәт анд ичир ки, Русијада ачлыг-мачлыг јохдур вә һеч бир кәс дә гызыны сатыб, чөрәјә вермир. Гәзетләр дәхи һөкумәтин доғрулуғуну билмәк үчүн дејирләр ки, јаланчы белә-белә олсун. Амма һөкумәт бу «белә-белә»јә разы олмур вә бу сөзә бәрк ачығы тутуб гәзетләри судханаја чәкир.

***

Гој һөкумәт елә бир учдан адамлары судханаја чәкмәкдә олсун, биз дә бахаг, көрәк дүнјанын ахыры һара чыхыр.

О сәфәр, әз он чүмлә, мән өзүм дә јазмышдым. Италија мүнәччимләринин демәјинә көрә, беш-алты күндән сонра дүнјанын ахырыдыр. Көрүнүр ки, бу хәбәр чох адамлара бәрк әсәр еләјибдир. Она көрә јаманча әл-ајаға дүшүбләр. Фирәнкистанын «Матен» гәзети чамаатын бу чүрә әл-ајаға дүшмәјини көрүб, Италија мүнәччимләриндән хәбәр алыбдыр ки, доғруданмы, сиз дејирсиниз ки, бир нечә күндән сонра дүнјанын ахырыдыр.

Италија мүнәччимләриндән чаваб кәлибдир ки, «һансы палас?...»

Јә'ни бу сөз јаландыр вә бу сәс-күјү салан да јаланчыдыр.

***

Инди ки, јалан демәјә галды, гојун бир јалан да мән дејим.

Белә рәвајәт еләјирләр ки, Гарабағда Јевлах стансијасы илә Шуша шәһәринин арасында ки, чәмиси бир гарыш јолдур, бу јахынларда дәмирјол чәкәчәкдиләр.

Әслинә бахсан, бу хәбәр доғрудур. Амма бу хәбәр билдир, инишил, кечән ил вә һәтта, он ил бундан ирәли дә дејилмәјинә көрә, мән елә күман еләјирәм ки, јаландыр.

***

Инди дә бир сөз дејирәм ки, доғру олсун.

Ермәни «Мшак» гәзетинин әһли-инсаф олан бир јазычысы вар иди, бу бинәваны бу күнләрдә өлдүрүбдүләр.

Инди дашнаксутјун фиргәси дејир ки, еј чамаат, о кишини биз өлдүрмәмишик.

Идарәдән: Соған јемәмисән, ичин нијә көјнәјир?

***

Һөкумәтин Петербург телеграф акентствасы Нахчыван уездиндән шејтан дилиндә бир хәбәр јазыбдыр:

«Феврал ајынын 23-дә бир дәстә мүсәлман гулдуру дөрд нәфәр кәлин апаран ермәниләрин үстә төкүлүб, онлары өлдүрүбдүләр. Вә кәлини дә биһөрмәт едиб өлдүрүбдүләр. Ермәниләр бу әһвалатдан бәрк һәјәчана кәлибләр...»

Бу хәбәри шејтан дилиндән адам дилинә тәрчүмә едәндә мә'насы белә чыхыр: «Ај ермәниләр, сиз нә бишүур тајфасыныз ки, мүсәлманлары гырмырсыз? Нејчүн гырғын салмырсыныз? Нејчүн фарағат отурубсунуз? Ај, бир тез гырғын салын ки, һөкумәтин иши писдир, бәлкә бир аз динчәлә!!».

«Иршад», 13 март 1907 ил

ИРАНДА ИНГИЛАБ

Һаман бу ингилаб сөзүнүн Иран ишләринә даир истеʼмал олуначаг мәгамы әсл бугүнкү күндүр ки, бүтүн Теһран милләт мүчаһидләри әлинә кечиб, истибдад, Иранын о гоча истибдады курулту илә көкүндән гопарылыр. Иран, һәтта Османлы кими мәмләкәтләрдә милләтин бирдән-бирә тәчдиди-һәјат етмәси ингилабсыз, јәʼни ганлы ингилабсыз баш тутмазды вә тутмады да. Буна шаһид һаман гансыз ингилаб иди ки, әввәлчә Иранда, сонра Османлыда баш вериб дә никбинләри севиндирди, лакин ингилабы анлаjан вә гансыз ингилаблара инанмаjан шәхсләри даим дүшүндүрмәкдә вә шүбһәләр ичиндә бурахмагда иди ки, Иранда ијун вә Истамбулда 31 март фачиәләри вүгу булуб никбинләри мәʼјус етмәклә бәрабәр, бәдбинләри дә шүбһәдән чыхартды.

31 март һадисәсиндән сонра Османлыда јенидән әсл ингилаб ваге олуб, доғрудан да истибдад мәһв едилди.

Бу күн исә һаман әсл ингилаб Иранда баш вермәкдәдир. Одур ки, бу ингилабын нәтичәсинә дә камали-еʼтимад илә инанмаг олар.

Ажанс телеграфларындан габаг бу күн идарәмизә вә хүсуси адамлара телеграмлар кәлиб, милләт мүчаһидләринин Теһранда ваге олмуш фәтһ вә зәфәри-гәһрәманәләрини бизә билдирмишди ки, онун сонунда да ажанс телеграфлары јетишиб Теһранын мүчаһидләр әлиндә олдуғуну вә шаһын әчнәби сәфарәтләринин биринә гачмаг фикрини бизә билдирди.

Әвәт, бир бу гәдәр инадлыг көстәриб дә, тәчдиди-һәјат етмәк арзусунда олан милләтин јолуна сәдд чәкмәклә он милјонлуг бир чамааты мүстәбид әли алтында әзмәк истәјән шаһ бу күн өзүнә бир тәриги-ничат ахтарыр, пәнаһ арајыр... Бүтүн истибдад тәрәфдарлары билдиләр ки, бејлә бир күн дә вармыш. Еһтимал өз мәсʼулијјәтләринин ағыр олдуғуну инди һисс етмәјә башладылар вә «Нә еләјим, нечә еләјим»—дејә галыбдырлар.

Алынан телеграмлардан ән фәрәһамиз вә үммидбәхш хәбәр орасыдыр ки, милләт гошуну бир чох адамларын көзләдији кими, гарәт вә бу кими рәзил һәрәкәтләрдән кәнар олуб, асудәлији үчүн чалышдығы, јолунда чаныны фәда етдији милләтин асајишини көзләјиб, зәбт вә тәсхир етдикләри јерләрдә низам вә гајда бәрпа едирләр; о сәбәбдәндир ки, әһали бөјүк бир шадлыгла өз начиләрини алгышлајырлар.

Мәшрутәчиләрин Теһранда билкүллијјә мүзәффәр олдуглары артыг шүбһәсиздир. Чүнки телеграмлардан анлашылдығына көрә, шаһы горујанлар јалныз бир казакլармыш. Демәли, сәрбаз-филан дејилән үнсүр олдугча фүрсәти фөвт етмәјиб, мәшрутәчиләрә тәрәф кечибдирләр. Гәјур мүчаһидләр Теһрана дахил олуб да, јалныз бир казаклар илә мүһарибәдәдирләр. Дикәр телеграмдан көрүнүр ки, казакларын дәхи бир һиссәси мәшрутәчиләрин тәрәфинә кечибдир, демәли, јердә галан дәхи ја мәһв олуб кедибләр, јахуд тәслим оларлар.

Јенә дә телеграмда бир ишарә вардыр ки, Инкилис сәфарәти јанында бәрк атышма вар иди.

Бундан ашикардыр ки, мүстәбид башчыларындан ким имишсә, ән зорбасы Инкилис сәфарәтиндә кизләнмәк истәјирмиш. Мүчаһидләр исә буна мане олмағы лазым көрүб, шиддәтли атышма вүгу булубдур. Һејф ки, телеграфын бурасы ачыг дејил вә Инкилис сәфарәтинә гачмаг истәјәнин ким олдуғуну бу күн билмәдик.

Дүнән вә бу күнә гәдәр Иранын кәләчәк күнләринә архајынча вә никбинанә бир нәзәрлә бахмаг чох чәтин иди. Бәхтијариләрин ағыр һәрәкәти, Сипәһдарын тәрәддүдү, дикәр тәрәфдән исә Османлынын Крит мәсәләсинә мәшғул олуб да гоншусу Ирандан сәрфи-нәзәр етмәси, рус гошунунун Иран торпағына кирмәси, Тәбризин «тәʼтил ишғалы», бунлар һамысы Иранын бу јахын кәләчәјинә гаршы гара пәрдә шәклиндә көрүнүб, мавәрада нә олдуғуну көстәрмирди. Лакин бу ики күнүн һәвадиси һаман гара пәрдәни дәфʼ етди. Иран ишләринин үзүнә күн доған кими олду.

Сәрдар Әсәд вә Сипәһдар һәзрәтләри рус вә инкилис нүмајәндәләри илә бир чох данышыгдан сонра һәр бир тәрәддүд вә истәр-истәмәзлији кәнара атыб, гәти бир сурәтдә Теһран үзәринә јеридиләр. Јеријиб дә Теһраны алдылар. Вә үмдә бурасыдыр ки, әчнәби мүдахиләсинә сәбәб ола биләчәк һәр бир вүгуаты бәртәрәф етмәклә белә ағыр, мүшкүл вә мәсʼулијјәтли ишдә бөјүк бир тәдбир вә мәһарәт саһиби олдугларыны билдирдиләр.

Шүбһәсиз демәк олар ки, шаһын бүтүн үмиди өз казакларына, сәрбазларына дејил, мәһз әчнәби мүдахиләсинә иди. Шаһ вә тәрәфдарлары бу фикирдә идиләр ки, милләт гошунунун һәрәкәтләри әчнәби мүдахиләсинә мүнтәч олуб, о сурәтдә дә һеч олмаса, Иран бәдбәхтлијинин мәсʼулијјәтинин јарысы онларын үзәринә олачагдыр.

Лакин бу гүсур әмәлә кәлмәди. Истәр Петербург, истәр Лондон мүһафилиндә буну играр етдиләр ки, милләтин шаһа гаршы еʼлан вә ичра етдији мүһарибә әчнәбиләрин һәјатыны һеч бир тәһлүкәјә дүчар етмир. Рус һөкумәти дәхи өз сөзү үстүндә дуруб, феʼли мүдахиләдән чәкинди.

Инди бугүнкү телеграмлардан анлашылдығына көрә, Иранын үрәји олан Теһран вә бинаәнилејһ бүтүн Иран милләт әлиндәдир. Бир иш галыбдырса, о да шаһы әлә кәтириб лазым олан шәртләри она гәбул етдирмәкдир. О шәртләрин дә нәдән ибарәт олдуғу һәләлик мүәјјән сурәтдә анчаг бир Сипәһдар илә Сәрдар Әсәдә мәʼлумдур. Һәр һалда, бу ики зати-мөһтәрәмин бу күнләрдә көстәрдикләри тәдбир вә мәһарәт онларын кәләчәкдә дә Иранын хошбәхтлијинә вә һәр кәсин мәмнунијјәтинә сәбәб олачаг ишләр көрәчәкләрини тәʼмин едир.

Иран милләт гошуну Теһраны алыб да, орада ичра етдији һәрәкати-агиланә вә мүдәббиранәләри илә Истамбулу алан Османлы һәрәкат ордусунун көрдүкләри көзәл ишләри јада салыр. Лакин бүтүн бу ганлы мүсадимәләрин сәбәби-јеканәси олан Мәһәммәдәли исә өз гүлләнүмасы, јәʼни һәмкары олан Әбдүлһәмидин јеришини јеримәди. Јеримәдијинә сәбәб башга бир шеј олмајыб, бәлкә өзүнүн Әбдүлһәмиддән онгат сәбүкәгт олдуғудур.

Мәһәммәдәлидән ола билсин ки, даһа артыг чинајәтләри ичра етдирмиш олан Әбдүлһәмид башдан ајаға гәдәр ағыр күнаһлар ичиндә олдуғуну нәзәрә ала-ала јенә дә өз милләтинә тәслим олунмағы вә өз һәјатыны милләтин ихтијарына тапшырмағы өзкә дөвләтләр һимајәсиндә илтича етмәјә тәрчиһ верди. Һалбуки Әбдүлһәмид милләт тәрәфиндән өлдүрүлмәјәчәјиндән һеч дә әмин дејилди.

Мәһәммәдәлинин бу јолда Әбдүлһәмиди тәглид етмәмәјинә ики сә-

бәб ола биләр: Ја ола чанынын горхусу вә милләтин мәрдлијинә инанмамасы вә јаинки өз милләтинә гаршы гәлбиндә бәсләдији нифрәт. Бу барәдә тәфсилата киришмәјә еһтијач јохдур. Һәр һалда Мәһәммәдәлинин гәлби бөјүк вә аличәнаб адамлара мәхсус һиссијјати-алијәдән билмәррә бош олдуғу тәбјин етди. Бу адамда зәррәчә дә олсун падшаһлыг сифәти јох имиш.

Букүнкү телеграмлардан анлашылдығына көрә, милләт гошунунун Теһранын ичини шаһ тәрәфдарларындан тәмизләмәк вәзифәси һәлә гуртармајыбса да, артыг гуртармаг үзрәдир. Милләт гошунунуна мүгавимәт едән Ліахов казакларынын бәгијјәтүссејфдир. Онлар исә затән өзләрини горујурлар. Әкәр бу күн Ліахов тәслим едилдији сурәтдә чаны саламатда галмасына әмин олса, һаман дәм тәслими-силаһ едәр.

О сәбәбдәндир ки, бә'зи руслар Ліаховун тәслими бә'диндә сағ галыб-галмајачағыны билмәк үчүн Сипәһдар вә Сәрдар Әсәддән бу барәдә хәбәр билибдирләр. Онлар исә, чүмлә мәрдләрә мәнсуб бир тәрзлә чаваб верибдиләр ки, нәинки Ліаховун өзү, бәлкә онун казаклары белә силаһ јерә гојуб да мүгавимәтдән әл чәксәләр, әмнијјәтдә галачаглары шүбһәсиздир.

Газак мәсәләси битдикдән сонра мүчаһидләрин ән бөјүк иши мәмләкәтин тәрзи-идарәсини тә'јин едиб, она мүвафиг сурәтдә бир шаһ сечмәкдир. Бу мүһүм мәсәләнин нә тәрәфә маил бир сурәтдә һәлл олуначағыны индидән билмәк чәтиндир, чүнки бу хүсусда һәлә ки, һеч бир мә'лумат јохдур. Јалныз хүсуси мүхбиримизин телеграмындан анлашылдығына көрә, буну билдик ки, Гачар нәслинин ән гәдимлиси олан Мүәззидүссәлтәнә наибүссәлтәнә тә'јин олунмагла бәрабәр, Сәрдар Әсәд дахилијјә вә Сипәһдар һәрбијјә вәзири тә'јин олунубдулар.

Һәр һалда бу күн Иранын игбалы елә бир мүдәббир вә мүгтәдир адамларын әлиндәдир ки, мәмләкәтин кәләчәјиндән әмин олмаға һәр кәс һаглыдыр.

Бу күндән белә Иран әһли өз миллијјәтләри илә ифтихара һаглыдырлар. Иран әһли XX әсрин сәсинә сәс вермәклә, өз мүрдә олмадығыны исбат етди.

Чаһил моллаларын дүнја малына олан һирс вә тәмаиндән долајы авам мүтәәссибләрин һимајәти-чаһиланәси сајәсиндә тәхти-сәлтәнәтдә гәрар тута билмиш олан мүстәбид курулту илә јерә дүшдү.

Онунла бәрабәр әсрләрдән бәри авам халгын илијинә гәдәр јерләшмиш олан чүрүк әгидәләр дәхи пуч олуб кетди.

Бу күндән белә Иранда тәшәккүл етмиш олан јени һөкумәтин вәзифәси ән ағыр вәзифәләрдәндир. Лакин бу вәзифә јалныз вәзифеји-ичраијјәдән ибарәт олачағындан, ондан даһа бөјүк вәзифә ки, ганунсузлыгдыр, мәчлисин өһдәсинә олуб, мәмләкәтин тәрәгги вә рифаһ һалындан һөкумәтдән артыг мәчлис мәс'ул олачагдыр. Иранын заваллы биринчи мәчлиси, доғрудур, өз вүчуду илә Иран үчүн бөјүк бир тәсәлли иди, амма иш көрмәкликдә бир о гәдәр фәал дејилди. Чүнки, әввәлән, һаман мәчлисин иш көрмәсинә гаршы шаһ вә һәшәраты тәрәфиндән мүманиәтләр ибраз олунурду. Бундан башга, мәчлис әһлинин бир чоху өз вәзифәләрини дүрүст баша дүшмәмишдиләр, амма бу күн Иранда әсл мәшрутәнин нәдән ибарәт олдуғуну билмәјән адамлар варса да, онларын идареји-үмури-мәмләкәтә һеч бир дәхл вә тәсәррүфләри јохдур.

Демәли, бу мәчлисә сечиләчәји зәнн олунан зәватын һәр бири өз вә өзкә тәчрүбәләрилә идареји-мәшрутәнин нәдән ибарәт олдуғуну лајигинчә билирләр.

Мәчлис илә һөкумәтин ән биринчи вә ән мүһүм вәзифәләри исә мәмләкәти сакит етдикдән сонра әһали арасында үлум вә маарифи XX әсрин тәгазасына мүвафиг сурәтдә бөјүк бир сүр'әтлә мүнтәшир вә тә'мин етмәкдир. Халг мүтәмәддин олдугдан сонра өз-өзүнү рифаһ-һал илә доландырмаг јолуну көзләјә биләр.

Бу күнләрдә исә Сипәһдар вә Сәрдар Әсәдин борчу гануни-әсасијә гәлбән садиг олан, олдугча зор вә мүнтәзәм бир гүввә әлдә сахламагдыр ки, бундан сонра үз верә билән һәр бир тәчавүзати-иртичаијјәни бидајәтинчә мәһв вә набуд етмәк мүмкүн олсун.

Бәли! Иран тарихиндә гызыл хәтт илә јазылмаға шајан олан әһлини сәмими-гәлб илә тәбрик едиб, Иранын гәјур мүчаһидләринә мүтәшәккирдирләр.

«Тәрәгги», 2, 3, 5, 6 ијул 1908 ил

ОЛАРМЫ- ОЛМАЗМЫ?

Османлы гануни-әсасисинә инанмаг олармы, олмазмы?

Һәмин бу мәсәлә чох адамын фикринә кәлир вә чох адамын бир чоху дејир ки, олмаз вә бир гәдәри дә «олмаз» демәк хошуна кәлмәдијинә көрә дејир: «Олар!» Инди бахаг кәрәк олармы, олмазмы?

Инкилис Османлыја деди ки, Македонијада ислаһат лазымдыр!

Русија да Османлыја деди ки, Македонијада ислаһат лазымдыр!

Бу чүрә сөзләр Османлыја киран кәлди. Бир аз фикир еләди вә сорушду: «Македонија кимин јеридир?»

Дедиләр:

— Христианларын!

Бу чаваб Османлыны бир-ики дәфә өскүрмәјә мәчбур етди. Бахды көрдү ки, бунларын «ислаһат» сөзү өзкә бир мә'наја ишарәдир.

Доғрудан да, чох вахт белә олур ки, лап ачыг вә ајдын бир сөзүн башга бир мә'насы олур. Мәсәлән көрүрсән Кәрбәлајы Чәннәт ахшам евиндә отуруб, арвад-ушағы илә бозбаш јејир, бир дә ешидирләр ки, дарвазадан бир сәс кәлир: «Кәрбәлајы Чәннәт, Кәрбәлајы Чәннәт, бир гапыја дур, сәни көрмәк истәјирләр».

Кәрбәлајы Чәннәт бу сөзләрин әсл мә'насына мүвафиг гапыја дурур ки, ону көрсүнләр... Бурада Кәрбәлајы Чәннәти вуруб өлдүрүрләр. Онда Кәрбәлајы Чәннәт баша дүшүр ки, «гапыја дур, сәни көрсүнләр» — јә'ни кәл, сәни өлдүрәк мә'насына имиш.

Османлы Кәрбәлајы Чәннәт кими еләмәди. Јә'ни, бәри башдан анлады ки, «Македонијада ислаһат лазымдыр» — јә'ни, Македонијаны гопардыб Османлыдан ајырмаг лазымдыр.

Османлы дүшүндү: Сербија гопду, Болгарија гопду, Гарадағ гопду, Гафгазын күнбатан тәрәфи гопду, Бессарабија гопду, Крит гопду, Мисир гопмагдадыр. Әрәбистан гопар-гопмаздыр. Инди дә Македонија гопсун! Бәс нә галсын?

Доғрудан, бәс нә галсын?

Инкилис јенә јолдашы илә кәлди, деди ки, Македонијада ислаһат лазымдыр! Лә'нәт шејтана!.. Дејәрсән «баба лазым дејил, јер мәним, мән мәнәм, сизә нә? Онда да ортаја «мүдахилә» мәсәләсини гојарлар.

Бәс нә олсун?

Османлы бу фикирдә иди ки, бирдән Кәнч түркләр «бизә гануни-әсаси» — дејиб чағырмаға башладылар.

Османлы бу «гануни-әсаси»ни ешидән кими деди: «Аһа, тапдым! Македонијада ислаһат лазым дејил!—дејиб гануни-әсаси верди.

Инкилис јенә јолдашы илә кәлди ки, Македонијада ислаһат лазымдыр!

Османлы деди: «Ону мән билмәрәм».

Сорушдулар: «Бәс, ким билир?»

Деди:

—Османлынын мәчлиси-миллиси!

— Нечә? Османлыда мәчлиси-милли?! Јохса Кәнч түркләрдән горхдун? Истәјирсән гој биз кәләк онлары дағыдаг!

Османлы деди: «Јох зәһмәт чәкмәјин».

Дедиләр:

— Еј бивәфа! Истибдада вәфа етмәдин!..

Деди:

— Чаным, сөзүн доғрусу, бахыб көрүрәм ки, мәсәлән, будур сизин гануни-әсасиниз вә мәчлиси-миллиниз вар, она көрә дә һеч кәс сизә демир ки, мәсәлән, Һиндистанда ислаһат лазымдыр, ја Гафгазда ислаһат кәрәкдир!... Бу сәфәр мәни бағышлајын.

Инди көрәк Османлыда гануни-әсаси олармы, олмазмы? Мән дејирәм олар.

«Тәрәгги», 16 ијул 1908 ил

ОСМАНЛЫДА ГАНУНИ-ӘСАСИ...

Отуз иллик истибдад истәр османлыларын өзләринә, истәр бизләрә, истәр әчнәби адамлара о гәдәр тә'сир едиб, Османлы хүсусиндә фикримизи о гәдәр чашдырыбдыр ки, Османлы вә гануни-әсаси сөзләринин бир јердә олмасы бизә мәзәли көрүнүр вә һәтта мәнтиг (логика) чәһәтинчә дә күја хилаф һесаб олунур.

Османлыда гануни-әсаси...

Инкилисдә гануни-әсаси... Алманијада гануни-әсаси... Јапонијада гануни-әсаси... һәтта, Русијада гануни-әсаси... Ахыры лап Иранда да гануни-әсаси... Бу сөзләр бизләрә бир о гәдәр, һәтта нәинки бир гәдәр, лап һеч тәәччүблү көрүнмүр. Доғрудан да, еләдир. Алманијада гануни-әсаси—Мәшәди Рүстәмин папағы. Бу икинчи сөзләрә тәәччүб етмәдијимиз кими әввәлинчиләрә дә етмирик. Амма, Османлыда гануни-әсаси — бу она бәнзәр ки, мәсәлән, Кәрбәлајы Һүсејнгулунун фуражкасы.

Хүласә... Османлыда гануни-әсаси!

Адамлар бир-бирини көрүб сорушурлар: бу нә олан ишдир султандан чыхмаја?! Дејирләр ола билсин ки, султан мәрһум Мәзәффәрәддин шаһ кими етмәк истәјир. Бу чох јахшы олар, һәркаһ султанын оғлу Мәммәдли шаһ кими еләмәјә!

Амма о еләјә билмәз, чүнки Османлы чамаатына гануни-әсасинин тәк бир үчүну көстәрмәк кифајәтдир, далыны өзләри чәкиб чыхардарлар.

Бәли! Әввәлчә Истамбул гәзетләри белә јазырдылар:

«Сајеји-мәрһәмәти-вајеји-хилафәтпәнаһда камали-рәфаһәт вә сәадәтдә јашамагда олан Анадолу әһалиләри дөвләти-мә'мүреји-кирамын онларла олан мүамилеји-мүшфиганәсиндән долајы тәшәррүати-бинәһајәләрини хаки-паји-шаһанәјә тәгдим едиб... кефләри көк вә дамағлары чағ олдугларыны билдирир».

Амма гануни-әсасидән сонра белә јазачаглар:

«Анадолу вилајәтинин әһалиси ачындан тәләф олмагдадыр. Залым вә рүшвәтхор мә'мурларын зүлмү бинәва әһалини чана кәтирмишдир. Арвад-ушагларын аһу-наләси көјә галхмышдыр. Истамбул бунлара тез бир әлач етсин».

Тәфавот әз коча та бекоча!

Һәләлик бу сөзләр бәсдир. Чүнки горхуруг ки, бирдән сөзүмүзү кери көтүрмәјә мәчбур олаг. Анчаг бурасы да мәхфи галмасын ки, әкәр султан, доғрудан да, гануни-әсаси версә, о сурәтдә Мәммәдәли шаһын султана бәрк ачығы тутачагдыр.

«Тәрәгги», 17 ијул 1908 ил

ИРАН ИҒТИШАШЫНА ДАИР

Теһрандан рус гәзетләриндә јазылдығына көрә, Иран сарај партијасы Әмир Чәнк илә бәрабәр сә'ј етмәкдәдирләр ки, икинчи мәчлисә сечки ишләрини тә'хирә салыб, билахир мәчлис әһвалатыны могуф етсинләр.

О сәбәбдәндир ки, индијә гәдәр сечки барәсиндә һеч бир һазырлыг јохдур. Рус вә инкилис сәфирләри бу әһвалаты һәрдәнбир шаһын јадына салырлар. Лакин шаһ чаваб верир ки, һәлә Иран сакит олмајыбдыр, она көрә икинчи мәчлиси гурмаг тездир. Даһа орасыны фикир етмир ки, Иранын сакитлији мәчлисин инкишафына бағлыдыр.

Шаһы вә сарај һәшәратыны мә'јус едән Тәбриз әһвалатыдыр. Чүнки мә'лумдур ки, әкәр Тәбриздә мәшрутәчиләр галиб кәлиб, шәһәри иртичапәрәстләрдән тәмизләсәләр, о сурәтдә Иранын саир шәһәрләри дәхи Тәбриз кими иғтишаш башлајыб, шаһа гаршы үсјан едәрләр. Бу үсјаны јатырмаг үчүн дә Иран һөкумәтинин әлиндә һеч бир гүввәт јохдур. Һалбуки Азәрбајчанын саир вилајәтләриндә мәшрутә тәрәфдарларындан бу саат јахшы мүсәлләһ атлылар вә дәстәләр тәшкил олунмагдадыр.

Һамысындан бәдтәр бурасыдыр ки, бу саат Иран һөкумәти малијјат чәһәтинчә бөјүк бир бөһран ичиндәдир. Јә'ни, пул јохдур ки, мүнтәзәм гошун тәшкилинә сәрф олунсун. Теһраны долдурмуш көчәри вә вәһшиләр исә гәтл вә гарәт илә доланыб даһа һәрчү-мәрчин артмасына сәбәб

олурлар. Иштә бу сәбәбдәндир ки, Әмир Бaһадыр Ҹәнк рус вә инкилис сәфирләринә мүрачиәт едиб, дејир ки, әкәр сиз истәјирсиз ки, доғрудан да Иранда мәҹлис олсун, онда бизә борҹ пул верин ки, Тәбриздә вә саир јерләрдә олан иғтишашы јатырдаг вә мәмләкәти сакит едәк ки, мәҹлис гурмаг мүмкүн олсун.

Лакин һамыја мә'лумдур ки, әкәр Иран һөкумәти Тәбриз иғтишашыны јатырда билә, о сурәтдә һеч бир вәҹһлә тәкрар мәшрутә тәтбиг етмәз. Шаһ бу саат ики атәш арасында галыбдыр: бир тәрәфдән Тәбриз иғтишашы ону вадар едир ки, мәшрутәни кери версин, дикәр тәрәфдән Әмир Ҹәнк она игна етдирир ки, мәшрутә билмәррә арадан көтүрүлсүн.

Тәрәггипәрвәр иранлылар бу фикирдәдирләр ки, Русија вә јахуд Инкилтәрә Иран һөкумәтинә пул верәрсә, о сурәтдә милләтә чох јаман фәналыг етмиш оларлар.

Јевропалылар бу фикирдәдир ки, шаһ икинҹи мәҹлис ачса да, о мәҹлисдән бир шеј чыхмајачагдыр. Бәлкә бу мәҹлис шаһын вә Әмир Ҹәнкин әлиндә бир аләт олуб, онлардан кәлән бүтүн әмрләри тәсдигә мәҹбур олачагдыр.

Лакин Иран тәрәггипәрвәрләри бу фикрә шәрик олмурлар. Онлар дејирләр ки, милләт һеч бир вахт разы олмаз ки, онлардан сечилмиш адамлар һөкумәт әлиндә ојунчаг олсунлар. Вә бир дә шаһ вә Әмир Ҹәнк һәр нә төвр мәҹлис олурса-олсун горхурлар. Јалныз бир мәшрутә фикри онлары әндишәјә салыр. Чүнки бунлар һеч бир вахт разы олмаг истәмирләр ки, һөкумәт ишләринә онлардан башга «өзкәләр» дәхи гарышсынлар.

Теһрандан јазылдығына көрә «Салам» вахтында шаһ истәјирмиш ки, тәзәдән тач гојсун. Иш бурдадыр ки, әввәл дәфә шаһ тач гојдугда тач тәрсинә дүшүбдүр. Бу әһвалат о вахтдан бәри шаһы әндишәјә салмышды. Буну бир пис әламәт әдд едирди. Иранын иғтишашы исә шаһын әндишәсини доғруја чыхартды. Она көрә икинҹи дәфә тач гојмаг фикриндә олду, лакин бу рәсми-тәтәввиҹ үчүн милјонлар сәрф етмәк лазымдыр. Һалбуки Иран хәзинәси бу саат бом-бошдур. Она көрә бу фикир сонраја галды.

«Салам» әснасында шаһ сарајын пәнҹәрәсиндән гошуна тамаша едирди. Дәрбар шаири Һүсејн шаһын ајағынын алтында сүрүнүб, ше'рләр охујурду вә Иранын сәадәт вә хошбәхтлијини, шаһын тәдбир вә әглини вә Иран гошунунун ҹәсарәт вә шүҹаәтини ше'рлә сөјләјирди. Бәдбәхт шаир!

«Тәрәгги», 17 август 1908 ил

«ЗӘНБУР» ЖУРНАЛЫ

Бизим һәр бир хејир ишимизи, һәр бир нәф'ли вә тәрәггимизә хидмәт едәҹәк тәшәббүсләримизи ибтидадан боғуб пуч етмәклә, бир гәдәр ирәли, ики гәдәм кери гојмағымыза башлыҹа сәбәб арамызда олан бә'зи мүфсидләрин мејдани-мүҹаһидәјә милләтпәрәстлик маскасы алтында гәрәзи-шәхси вә мәнфәәти-хүсусиләрини јеритмәләридир. Бир ишин ичиндә дә ки, пак вә халис нијјәт әвәзинә гәрәзи-шәхси һијләси олду, о иш зәрәрдән башга һеч бир хејир кәтирмәз.

Шәһәримиздә «Зәнбур» адлы бир мәзһәкәнәвис журнал нәшр олундуғу вә елә бир журналын башында интелликент вә үрәфа гисминдән һесаб олунан доктор Әбдүлхалыг Ахундов ҹәнаблары олачағыны ешидиб дә, әввәлҹә биз севиндик ки, бәли, ҹамаатымызын тәрәггисинә хидмәт едәҹәк гәләм аркадашымыз дәхи артды. Лакин минләрҹә тәәссүфләр олсун; «Зәнбур» журналынын мәгсәди милләтә хидмәт дејилмиш, бәлкә бу үнван алтында кизләниб дә өз гәрәзи-шәхсисини јеритмәклә, мүгәддәс гәләми еһтирамдан салмаг вә мәтбуаты халг нәзәриндә палчыгламаг имиш.

Һаман журнал гәрәзи-шәхси охуну бизим гәзетин мүдири Әһмәдбәј Ағајев ҹәнабларына дәхи туш едиб, бу ахыркы нөмрәсиндә журналын үз сәһифәсиндә мүдиримизи налајиг сурәтләрдә чәкибдир. Мәзһәкәнәвис журналлар, затән, һәр бир кәси һәр бир төврдә чәкмәјә мухтардырлар. Буна бир сөзүмүз јох, лакин бир шәхси өзкә журналларда чәкмәјә мәнафеји-үмуми нөгтеји-нәзәринҹә бир бәһанә, бир сәбәб лазымдыр. Журналда о адамын шәклини чәкәрләр ки, онун көрдүјү ишләр, тутдуғу јол вә мәсләк үмум ҹамаатын мәнафејинә, һүгугуна, тәрәггисинә зидд вә мүхалифдир. Әҹәба, Әһмәдбәј нә иш көрүбдүр вә нә иш көрүр ки, ондан ҹамаата зәрәр кәлсин? Әһмәдбәјин гәбаһәти нәдир? (...) Әһмәдбәј мәсәләси дурсун.

Бир гәләм саһиби олуб да, бүтүн сә'ј вә кушишимизи она сәрф едирик ки, ҹамаат арасында гәләм е'тибардан дүшмәсин, гәләмин һөрмәти баги галсын. «Зәнбур» журналы исә һаман мүгәддәс гәләми палчығын ичинә батырыб, ҹамаатын нәзәриндә бүтүн е'тибар вә еһтирамыны јерә сохур. Мәзһәкә вә ришхәнд сөјүш сөјмәк вә тәрбијәсиз сөзләр истe'мал етмәк дејилдир. Мәзһәкәнәвис һеч вахт әдәб вә тәрбијә даирәсиндән чыхмамалыдыр. Мөһтәрәм «Молла Нәсрәддин» журналы тәрәгги вә тәалимизә мане олан бүтүн гәбаһәтләри ән көзәл әдибанә вә ләззәтли, дадлы, дузлу сөзләри илә јазмагла бүтүн халгын, һәтта, ондан инҹик оланларын дәхи мәһбубәлгәлби олубдур; чүнки бу журнал бир дәнә олсун тәрбијәсиз вә әдәбсиз сөзү өзүнә рәва көрмәди. Вә бир дә тәрбијәсизлик едиб вә бу гәләм саһибинә јарашан шејләрдән дејилдир. Һалбуки «Зәнбур» журналында бир дәнә дә олсун мәгалә чыхмајыбдыр ки ондан инсан бир ләззәт анласын, зөвгү артсын. Мәгаләләрин һамысы дадсыз, шит, инсан охудугҹа әти төкүлүр, утаныр (түпүрҹәк әһвалаты).

«Зәнбур» журналы куја «Молла Нәсрәддин»ә тәглид илә моллалара саташмағы өзүнә галхан едиб, гәрәзи-шәхсиси оланлара пис-пис, әдәбсиз сөзләр јазыр.

Бүтүн Губа ҹамаатынын ҹәһаләт вә зилләтинә сәбәб олан Һаҹы Бабалары кәнарда гојуб, Бакынын тәрәггипәрвәр моллаларына налајиг бир сурәтдә саташыб, онлары итә, донуза тәшбиһ етмәк, һејван демәк кими тәрбијәсиз вә әдәбсизлији рәва көрүр. Бүтүн гәләм саһибләринин борҹу милләтин тәрәггисинә мане олан моллалары — зәмм вә гәдһ етмәклә, әдаләт вә мәнафеји-милләт наминә олмаг үзрә, тәрәггијә ҹалышан моллалары дәхи мүраәт вә мүдафиә етмәкдир, онларын арзусуну көзләмәкдир.

Сөјүш сөјмәк илә нә халгы күлдүрмәк олар, нә дә мәнфәәт вермәк, бәлкә нифрәт газанмаг олар.

«Тәрәгги», 24 август 1909 ил

18.—3622

БӘЈАНИ-МӘСЛӘК

«Иршад» вә «Тәрәгги» гәзетләриндә мүһәррирлик етдијимиз заман бир такым гәзетчи сәнәтиндән лајигинчә мүхбир олмајан шәхсләр мәгаләләринин мәзкур гәзетләрдә чап олунмадығындан наши бизә е'тираз едиб «һүрријјәти-кәлама јол вермирсиниз» дејирдиләр. Лакин бу шәхсләр орасыны унудурдулар ки, һәр бир гәзетин мүәјјән бир мәсләки олмалыдыр. Она бинаән һаман гәзетдә јазылан һәр бир мәгалә дә һаман мәсләкә мүвафиг олуб, онун, јә'ни о мәсләкин гареләрә тәлгини јолунда хидмәт етмәлидир.

Әкс сурәтдә, јә'ни гәзетин мүәјјән бир мәсләки олмадығы һалда, о гәзети охујанлар ондан аз мәнфәәт көрүрләр.

Әввәла, мәсләк нәдир? Вә санијән, һаман «Һәгигәт» адлы нәшринә башладығымыз гәзетин мәсләки нәдән ибарәт олачагдыр?

Бу ики суала гүввәмиз дахилиндә чаваб вермәјә чалышачајыг.

Сөз јохдур ки, халг арасында мүттәсил охунан бир шејин охучулара бир тә'сири олур. Бу тә'сир сајәсиндә охучуларын фикри дә чүмбүшә кәлиб бир јол, бир мәсләк тутмаг истәјир.

Инди әкәр һаман охунулан шеј гәзет олсун, журнал олсун, даим бир мәсләк үстүндә галыб, о јолдан, о мәсләкдән о јан-бу јан сәпрмәзсә, охучуларынын да фикри һаман мәсләкә алышыб, һәр кәс мүәјјән бир фикир, бир әгидә саһиби олар.

Бу исә охучулар үчүн мә'нәви бир тәрбијәдир. Јох, әкәр гәзет мүәјјән бир мәсләк тә'гиб етмәзсә, о һалда о гәзет охучуларда суји-тә'сир һасил едәр. Охудуғуну ағыл вә инсаф илә тәнгид вә тәһгиг етмәјә алышмамыш охучулары да өзү кими мәсләксиз едиб, әхлагыны да позар.

Чүнки мәсләксизлик јолсузлугдур, әхлагын позғунлуғудур. Мәсләксиз гәзет мүзүрр олан кими мәсләксиз инсан да мүзүррдүр. Әлбәттә, мәсләкин јахшысы да вардыр, јаманы да вардыр.

Амма јенә дә мәсләксиз инсан јаман мәсләкли адамдан даһа зәрәрлидир. Чүнки јаман мәсләк мүәјјән олдуғу һалда, онун зәрәрини рә'ф етмәјә чарә тапмаг асандыр.

Мәсләк нәдир?

Мәсләк һәр кәсин е'тигад етдији бир јолдур. Үмумун хошбәхтлијини, асајиш вә арамыны, рифаһи-һалыны, тәрәгги вә тәкамүлүнү тә'гиб едән һәр бир мәсләк онун саһиби үчүн мүгәддәс әдд олунмалыдыр. Белә бир мәсләкә хидмәт едән шәхс һаман мәсләкә хәјанәт етмәмәлидир. Бәлкә о мәсләкин даһа али вә даһа мүгәддәс бир јола јахынлашмасы үстүндә чалышмалыдыр. Инсан өз мәсләкини дәјишә биләрми?

Бәли, инсан јахшы бир мәсләкдән даһа көзәл бир мәсләкә кечә биләр. О көзәл мәсләкдән даһа көзәлинә кечә биләр. Јә'ни, өзү тәрәгги етдији кими, мәсләки дә о јолда тәрәгги едә биләр. Амма јахшы бир мәсләкдән пис бир мәсләкә кечмәк олмаз. Кечәрсә, әхлагсызлығыны билдирәр.

Һәр кәс өз ағыл вә инсафы изн вердији јахшы бир мәсләки гәбул етдији кими, биз дәхи өз ачиз ағыл вә боллуча инсафымызча мүгәддәс әдд етдијимиз вә үмумхалг үчүн, бахүсус әфрадындан олдуғумуз милләтимиз үчүн мәнфәәтли билдијимиз мәсләкимизи һаман бу «Һәгигәт» гәзети васитәсилә әһалијә тәлгинә чалышачајыг.

Бизим мәсләкимиз нәдир?

Бизим мәсләкимиз одур ки, милләтимизин тәрәггисинә баис олан һәр бир һәгиги васитә вә вәсиләләрә јол вермәли вә милләтимизи чәһаләтә вә јахуд тәрәггији-мә'кусә сөвг едән шејләри дәф' вә изалә етмәлидир. Иштә гәзетимиздә јазылан мәгалә вә әхбар һаман мәсләк дахилиндә јазылачагдыр. Мәсләкимизә мүвафиг олмајан мәгаләләр чап едилмәјәчәкдир. Мәсләкимизә мүвафиг олмајан мәгаләләрдән әз чүмлә бунү саја биләрик: фитнә вә фәсад говзајан, гәрәзи-шәхси илә јазылмыш олан, бир шәхсин, һеч кәсә зәрәри олмајан вә мәнфәәти-амәни хәләлдар етмәјән һәрәкатыны тәнгид вә јахуд һејсијјәти-шәхсијәсинә тохунан, инсанлыг һиссијјатыны тәһгир едән мәгаләләрә һеч бир һалда јол верилмәјәчәкдир. Бундан башга, савадсыз вә мә'луматсыз шәхсләрин бир әһвалата вә ја бир һадисәјә даир јазылмыш мәгаләси гәбул едилмәдији һалда, онун елми, әдәби вә үмумијјәтлә ағыллы мәгаләләринә камали-мәмнунијјәтлә јер вериләчәкдир.

Иштә һәләлик бу гәдәр.

Инди аллаһдан тофиг диләјиб ишә башлајырыг.

«Һәгигәт», 25 декабр 1909 ил

ӨЗ ГӘДРИМИЗИ БИЛМИРИК

50—60 ил, даһа доғрусу, бир јүз ил бундан әгдәм Бакынын әтрафы отсуз, әләфсиз бир дүз олуб, һеч бир кәсә мәнфәәт вермирди. Бу сәбәбә көрә оранын гәдрини билән, бу јерләрин ичиндә јатан милјонлардан, гызылдан хәбәрдар олан бир кимсә јох иди. Чох ола билсин ки, ичәрисиндә милјонлар јатан бу јерләрин үстүндә ачындан өләнләр дә аз дејилди. Амма бир күн олду ки, бу јерләрин гәдр вә гијмәти билинди.

Бу јерләр артыг мөһтәрәм вә әзиз олду. Һәр бир парчалары гызыл гијмәтинә бәрабәр олду. Јер исә өз ичиндәки сәрвәтү саманыны дишары чыхардыб, милјонлар газандырмаға башлады. Бу милјонлар сајәсиндә Бакы да, онун әтрафы да кәсби-әһәмијјәт едиб кетдикчә абадлашмаға башлады.

Инди бизим елмдән, сәнаједән мәһрум галмыш олан чамаатымызы һаман бу зигијмәт јерләрә тәшбиһ етмәк чајиздир. Зира һеч онсуз дејил ки, чамаатымыз әфрады ичиндә бүтүн милләтә хејир вә мәнфәәт јетириб халгы башыуча едәчәк адамларымыз олмасын! О адамлар вардыр. Лакин онлар һәлә өз исте'дад вә габилијјәти-харигүладәләрини бүрузә вермирләр. Чүнки ичәрисиндә јашадыглары шәраит мүсаид дејилдир. Бүтүн чамаатымызы бүрүмүш олан чәһаләт һәр бир шејин, һәр бир тәшәббүсүн габағыны бир сәдди-аһәнин кими кәсир, гојмур.

Нәдәндир ки, Јевропада һәдсиз адамлар чыхыр ки, өз ағыл, фәрасәт вә габилијјәтләри илә дејил јалныз өз милләтләринә, бәлкә үмуминсанијјәтә һәм мадди вә һәм мә'нәви мәнфәәт јетирирләр. Амма бизим ичимиздән еләләри чыхмыр?

Мәкәр аллаһ-тәала бизи габилијјәтсиз, исте'дадсыз јарадыбдыр? Хејр, бизим һамымызын хилгәти бирдир. Анчаг мүһитимиз олан шә-

раит бизим даһиләр үчүн мүсаид дејилдир. Биздән дә үмуминсанијјәт даһиләри чыхмаға јол вермирләр. Вә ишыг кәлән јерләри бәрк-бәрк бағлајыблар. Доғрудан да, новичад вә еһтирам едилиб дә халга мәнфәәт јетирән шејләрин адына «мин әмәли-шејтан» дејәндә, һанкы мүсәлман оғлу мүсәлман телефон, телеграф, машын вә саир бу кими шејләр ичад етмәк фикринә дүшәрди? Саир елмләрә, сәнәтләрә дәхи бу нөгтеји-нәзәрдән бахылдығы заман онларын тәрәггиси мүмкүн идими? Онлары тәрәгги етдирән даһиләрин зүһуру габил идими?! Һәлә индијә гәдәр, дејил елм, билик сајәсиндә, бәлкә өз исте'дади-худадатынын зорундан, күч-бәрәкәтиндән шаирликдә, әдибликдә шөһрәт газанмыш олан удәба вә шүәраларымыз тәл'ин вә тәкфир едилмәјибдирләрми?

Инкилисләр сәрвәти-тәбиисиндән милјонлар газанмагдан башга, дүнјанын ән көзәл вә гијмәтли бир јер кушәси олан Һиндистаны тәк бир нәфәр адамларына дәјишмәјә разы дејилдирләр. Бу адам ким иди? Шаири-миллиләри олан мәшһур Шекспир иди. Инкилис әһли о шаири бүтүн Һиндистандан әзиз тутурдулар.

Белә бир ағыр шәраит ичиндә јашадығымыз һалда бизим ичимиздән инкилисләрин шекспирләринә мүгабил адамларымыз олмадығы тәбиидир, лакин орасыны унутмамалыдыр ки, бизим милләтимиз ичиндә инди вә ја кәләчәкдә шекспирләр исте'дадында јарадылмыш адамлар јох дејилдир. Вардырлар вә бәдбәхтлик бурасыдыр ки, биз өз чәһаләтимизлә о даһиләрин зүһуруна мане олуруг. Онлар үчүн мүсаид шәраит һазырламырыг ки, өз зүһурлары илә һәм бизи саирләр ичиндә башыуча етсинләр. Һәм дә инсанијјәтә бир хидмәт көстәрсинләр.

Индијә гәдәр, бу нечә илләр әрзиндә ичимиздә даһилик үчүн доғулмуш әфрадымыз белә чаһил мүһит ичиндә тәрәгги едә билмәјиб, бүтүн исте'дадлары илә итиб-батыбдылар... Сөз јохдур ки, әкәр Едисон да бизим ичимиздә доғрулуб белә шәраит үзрә јашасајды, о да бу күн ичад етдији харигүладә макиналара шејтан әмәли дејәрди. Вә ола билсин ки, бу күн бизим ичимиздә Едисонун ихтираатына шејтан әмәли дејән шәхсләр Јевропада доғулмуш вә бәсләнмиш олсајдылар, онлар да Едисон кими чүрбәчүр ихтираатлары илә ләми-инсанијјәтә хидмәтләр көстәрә биләрдиләр, лакин нә фајда ки, елә олмајыбдыр.

Лакин инди бу ијирминчи әсрдә вахтдыр ки, даһа биз өз инсанлығымыза диггәт јетирәк. Өзүмүзүн дә саирләр кими мәһарәтләр көстәрә биләчәк инсан олдуғумузу нәзәрә алыб, бир кәрә о гара пәрдәни үстүмүздән атаг. Мәһарәт вә устадлығымызын үстүнү бүрүјән кәсиф габыглары јыртаг вә ичимиздә мөвчуд олан сәрвәтү сәманын зүһуруна вә зүһуру илә һәм өзүмүзә вә һәм бүтүн инсанијјәтә хидмәтләр көстәрәчәјинә мане олмајаг. Бәсдир ки, индијә гәдәр халгын ағыл вә фәрасәти илә мәнфәәтбәрдар олурдуг. Гој бундан сонра да халгын биздән истифадә етмәсинә јол ачылсын!

«Һәгигәт», 1 јанвар 1910 ил

ҺӘР ИШИ ӨЗ ӘҺЛИНӘ ТАПШЫРМАЛЫ

Чох вахт бизим чәмијјәтләримизин, иттифагларымызын чамаатымыза һеч бир мәнфәәт вермәмәсинә вә бир тез заманда позулуб дағылмасына сәбәб одур ки, о чәмијјәтин башында дуран вә ишләринә мәшғул олан адамларымыз әһл адамлар олмајыблар. Јә'ни, үзәрләринә көтүрдүкләри мәс'улијјәти вә вәзифәни лајигинчә ифа едә билмирләр. Едә билмәдикләринә сәбәб мүсамиһә, сәһләнкарлыг вә е'тинасызлыг дејил, бәлкә өз вәзифәләриндә әһл олмадыгларыдыр. Чох вахт көрүрсән ки, бир иш башына гојулмуш вә ја өһдәсинә мүәјјән бир вәзифә верилмиш адам һаман ишин үстүндә о гәдәр чалышыр ки, лап габыг гојур, амма јенә дә иш ирәли кетмир. Бу исә ишин ирәли кетмәдијини көрүб даһа артыг чалышыр, даһа сә'јини артырыр, амма јенә дә бир нәтичә һасил олмур. Ахырда о гәдәр өзүнү әзијјәт вә зәһмәтә салыр ки, һәм чисмән, һәм дә руһән јорулур, хәстәләнир вә ахырда ишә јарамаз олур. Демәли, бинәвә һәм өзүнү әлдән салыр, бүтүн күнүнү итирир, һәм дә ишин ирәли кетмәсинә мане олур.

Бу нәдәндир?

Чүнки үзәринә көтүрдүјү ишин әһли дејилдир. Ишдән башы чыхмыр. Онун үчүн дә һарада зәһмәт чәкмәк, гүввәт сәрф етмәк, фәалијјәт көстәрмәк лазым олдуғуну билмәјиб, лазым олмајан јердә наһаг јерә о гәдәр зәһмәт вә әзијјәт чәкир ки, ахырда тамамилә јорулур. Һалбуки әкәр һаман иш өз әһлинә тә'ди олунса, јә'ни о иши мүхтәс билән бир адама һәвалә олунса, әввәла, һәм иш ирәли кедәр, һәм дә иш саһиби һеч дә өзүнү әбәс јерә јормаз.

Мәшрутәли дөвләтләрдә, јә'ни о дөвләтләрдә ки, бүтүн дөвләт идарәсиндән мәгсуд әһалијә олдугча артыг мәнфәәт јетириб еһтијачатыны рәф' етмәкдир, һәмишә она диггәт олунур ки, һәр ишин башында әһл адам олсун. Мәсәлән, нәгдијјә вә малијјә ишләрини көзәлчә билән бир адама малијјә вүзаратыны гојуб да һеч вахт һәрбијјә вәзирлији вермәзләр. Јахуд нәшри вә тә'мими-мaариф ишләриндә ихтисас саһиби олан бир кәси маариф вүзараты гојуб да һеч бир һалда харичијјә вәзири етмәзләр. Саир вәзифәләр дә бу нөгтеји-нәзәрдән өз әһли адамыны тапар. Она көрә дә һаман дөвләтләрдә милләт вә дөвләт кетдикчә тәрәгги тапмаға вә истираһәтлә јашамаға башлар. Амма о дөвләтләрдә ки, онларын тәрзи-идарәси чамаат мәнафејини көзләмәк әсасы үзрә гурулмајыбдыр, орада артыг әһл адамлара о гәдәр диггәт јетирмәзләр вә бир ишә бирисини тә'јин етдикдә онун бу ишдә әһл олдуғуну ихтисас саһиби олдуғуну ахтармазлар. Бәлкә чамаата зәррәчә мәнфәәти олмајан башга фикирләри нәзәрдә тутуб һәр кәси һараја олса сохарлар. Одур ки, о чүрә дөвләтләрдә дә чамаат һәмишә мискин вә зәлил бир һалда олар. Мәсәлән, Иранын, Түркијәнин кечмиш һаллары вә саирә...

Иштә бизләрә дә вачиб вә лазымдыр ки, һәр бир ишдә өз әһл адамыны ахтараг вә о иши она тапшыраг. Инди о адам өз һал вә өвзаинә көрә нә пајәдә олурса-олсун, һеч фәрги јохдур, тәки өһдәсинә верилән ишин әһли олсун.

Белә мүһүм бир әмрдә хатир көзләмәк, бирисинин чаһ вә рүтбәсини нәзәрә алмаг, бирисинин хошуна кәлмәк кими бир гәсд илә мејдана кирмәк һаман мүһүм ишә вә бүтүн милләтә хәјанәт етмәкдир.

Мадам ки, бир шәхс бир иши бачармыр, о ишдән һеч бир хәбәри јохдур, о һалда она һаман иши һәвалә етмәјин мәнфәәти-үмуми јетир-

мәк нөгтеји-нәзәриндән һеч бир мә'гул мә'насы ола билмәз. Јох, әкәр һаман әзиз шәхсин нә төвр олурса-олсун бир иш башында дурмасы вә ја бир ишә тә'јин едилмәси лазым исә, о һалда онун үчүн елә бир иш сечмәлидир ки, о иши билир, о ишин әһлидир. Зәнн едирәм ки, о сурәтдә һәмин әзиз сајылан шәхс бизим ичимиздә даһа әзиз вә даһа мөһтәрәм ола биләр. Вә илла билмәдији вә бачармадығы ишә гојуларса, даһа да о иззәт вә һөрмәти итирәр вә халг јанында мәһчуб олар.

Бундан башга, мадам ки, бир ишә әһл адам сечилди вә иш дә она тапшырылды, ондан сонра һәмин әһл адамы тамам вә камал сәрбәст бурахмалыдыр. Һеч бир һалда онун ишинә гатышмамалыдыр. Онун әлајағына долашмамалыдыр. Тәәссүфләр олсун ки, бизләрдә — һарада олурса-олсун елә бәдхүлг адамлар вар ки, билмәјә-билмәјә өзкәсинин ишинә гарышмаг онун үчүн бир адәтдир. Кәрәк нә төвр олса, һәр јерә бир әл гатсын. Бу адамлар мүзүрүрдүрләр. Она көрә әһл адамлары беләмүзүрр шәхсләрдән горумаг да үмдә шәртләрдәндир.

Бундан башга бизим бошбоғаз тәнгидчиләримиз дә аз дејилдир. Бу тәнгидчиләрин бә'зиләри өз бошбоғазлыг адәтләринә көрә бә'зиләри дә мәһз гәрәзи-шәхси учундан һәр јердә вә һәр заманда отуруб-дуруб әһл адамлары тәнгид етмәјә башларлар. Әлбәттә, һәгиги вә доғру тәнгид вачибдир вә мәнфәәти дә чохдур, лакин чаһиланә тәнгид чох зәрәрдир. Чүнки чаһил тәнгидчи һеч бир шеј анламыр, јахшы-јаман сечә билмир. Иштә һаман әһл адамлары белә тәнгидчиләрин шәриндән дә хилас етмәк ишин сүр'әтлә ирәлиләмәсинә сәбәб олар.

Инди һәр ишләримиздә јухарыда сајдығымыз шәртләрә риајәтитам олунса, һәгигәт, чох мәнфәәт көрәрик. Јох, әкәр олунмаса, мәнфәәт әвәзинә зәрәрә дүчар оларыг, нечә ки, олуруг...

«Һәгигәт», 5 јанвар 1910 ил

ПУРИШКЕВИЧ ВӘ ҺАЧЫ ХУДУ

Күнләрин бир күнү Пуришкевич илә Һачы Худу јатмышдылар. Пуришкевич Петербургда јатмышды, Һачы Худу да өз евиндә јатмышды. Бунлар бир-бирләрини јухуда көрдүләр. Һачы Худу ајыг олдуғу заман Пуришкевич барәсиндә чох ешитмишди ки, бу һәриф мүсәлманларын зиддинә кедәндир. Мүсәлман хејирхаһы дејилдир. Һәтта бир журналда онун шәклини дә Һачыја көстәрмишдиләр. Амма Һачы јухусунда Пуришкевичә бахыб көрдү ки, һәриф чох да чиркин дејилдир. Көзүндә чешмәк, әјниндә јахшы либасы, бир көјчәк адамдыр.

Һачы Пуришкевичә деди:

— Сән бир көјчәк адамсан, амма сәнин шәклини, нәдәнсә, чох пис чәкибләр.

Пуришкевич Һачыја чаваб верди:

— Ке, еј никбәхт, ан нә шекле мән әст,
Вә лакин гәләм дәр кәфе дошмән әст.*

Сонра Һачы јенә сорушду:

* Еј хошбәхт, бу мәним шәклим дејил,
Вә лакин гәләм дүшмән әлиндәдир.

— Бир дә дејирләр ки, сән вә сәнин кими адамлар биз мүсәлманлара зидсиниз. Мүсәлманларын бәдхаһысыныз.

Пуришкевич чаваб верди:

— Мән дә билмирәм, доғру дејирләр, јохса јалан. Истәрсән мән дә бир-ики кәлмә данышым, көр јалан дејирләр, јохса һагг данышырлар.

Һачы разы олду вә Пуришкевич башлады данышмаға.

Пуришкевич — Мән истәмирәм ки, мүсәлманларда гәзет олсун.

Һачы — Ону биз дә истәмирик. Гәзет бизим шәриәтимиздә һарамдыр.

Пуришкевич — Мән истәмирәм ки, мүсәлманларда театр олсун.

Һачы — Биз өзүмүз дә ону истәмирик. Театр шәриәтимиздә һарамдыр.

Пуришкевич — Мән истәмирәм ки, мүсәлманларда мусиги чалмаг, ше'р јазмаг вә шәкил чәкмәк ишләри тәрәгги етсин.

Һачы — О чүр шејләри биз өзүмүз дә истәмирик. Онлар һамысы шәриәтдә һарамдыр.

Пуришкевич — Мән истәмирәм ки, мүсәлманлар немес дили, фирәнк дили, һесаб, чоғрафија, һикмәт, фәлсәфә, кимја, тарихи-бәшәр, һәндәсә, мүсәлләсат вә бу чүр шејләри билсинләр.

Һачы — Бу чүр шејләрин һамысы күфрдүр. Биз өзүмүз дә онлары истәмирик.

Пуришкевич — Мән истәмирәм ки, мүсәлманларда үсули-чәдид мәктәбләри олсун.

Һачы — Аллаһ үсули-чәдид чыхарданлара лә'нәт еләсин! О чүр мәктәбләр һамысы бичхана јығынчағыдыр.

Пуришкевич — Мән истәрдим ки, мүсәлман мәктәбләринин һамысы руһани мәктәбләри олсун.

Һачы — Әлбәттә, әлбәттә... Биз дә ону истәјирик.

Пуришкевич — Амма бу шәртлә ки, о мәктәбләрдә шәриәтдән башга өзкә елмләр охунмасын.

Һачы — Аллаһ атана рәһмәт еләсин! Бәс биз дедијимиз нәдир?

Пуришкевич — Бәс белә!

Һачы — Доғрудан дејирсән, јохса зарафат еләјирсән?

Пуришкевич — Хејр, доғрудан дејирәм.

Һачы (шад вә хүррәм) — Әлини мәнә (үрәјиндә: зәрәр јохдур сонра әлими суја чәкәрәм) (ашкара) һәр кәс сәнә пис дејир, онун өзү писдир. Бу чаным үчүн, һәрчәнд сән уруссан, амма бир чох мүсәлманлардан даһа мүсәлмансан! Тәки мүсәлманларын сәнин кими бәдхаһлары чох ола!

Пуришкевич — Архајын ол, мәним кимиләр чох-чохдур! Амма тәки мүсәлманларын чоху сәнин кими ола.

Һачы — Архајын ол, мәним кимиләр чох-чохдур!

Пуришкевич — Бәс јердә галанлар?

Һачы — Јердә галанларын һамысы бабылардыр.

Пуришкевич — Бизим дә јердә галанларын һамысы чуһуддур.

Бундан сонра икиси дә јухудан ајылдылар. Инди бир адам лазымдыр ки, бунларын икисинин дә јухусуну јоза...

«Тәрәгги», 17 феврал 1910 ил

ӨЗ ҺАЛЫМЫЗДАН

Милләтпәрәстлик сөзү бир нечә замандан бәридир ки, бизим ағзымыза дүшүб, јерли вә чох вахт јерсиз јерә ишләдирик. Көрүнүр ки, милләтпәрәстлик нә олдуғуну бир чохумуз анламыр вә ја тәрсинә анлајыр. Милләтпәрәст олмаг, јә'ни милләтин хејирхаһы олмаг, милләтин хејирхаһы исә милләтин һәр бир барәдә тәрәггисини арзу едәр. О тәрәгги ки, онун сајәсиндә Јевропа әһли дүнјанын һәр бир мадди, мә'нәви, руһани не'мәтләринә наилдирләр. Бундан башга һәмишә биз кимиләрә дә аға вә саһибдирләр. Милләтин тәрәггисини арзу едән шәхс, шүбһәсиздир ки, јалныз бир арзу илә иктифа етмәјиб, бу јолда иш дә көрмәлидир. Иш исә чүрбәчүрдүр вә бу иши бир адам да көрә биләр. Бир чәмијјәт дәхи көрә биләр.

Көтүрәк бир адамы. Бу адам милләтә һәр нә чүр хидмәт едәчәксә етсин, о адам бир көмәјә, бир дајаға мөһтачдыр. Фәрз едәк ки, бириси милләт јолунда чан фәдакарлығында булунду, јә'ни өз чаныны милләтин хејри јолунда фәда етди. О һалда милләт әфрадына борчдур ки, бу адамын әһли-әјалы варса, она һимајәт етсин, гејдинә галсын. Бир ајрысы милләт хејри үчүн мал фәдакарлығында булунур. Милләт әфрады буна да бир көмәк көстәрмәлидир. Јә'ни, фәда етдији малы дүз вә дүрүст јолуна сәрф едиб дә бундан наши милләтә көркәмли бир хејир олдуғуну билдирмәкдир. Бир гејриси мә'лум бир исте'дад вә габилијјәт саһибидир, мәсәлән әдибдир, јахшы мүәллимдир, исте'дадлы бир рәссамдыр, алимдир. Бәс бунларын милләтә етдији фәдакарлыг вә хидмәт нә ола биләр? Әлбәттә, сәнәтләриндәки мәһарәт! Лакин мәһарәт елә бир шеј дејилдир ки, һәр бир вахт ибраз олуна билсин. Ибрази-мәһарәт үчүн мүәјјән шәртләр лазымдыр. О шәрт исә мәһарәт саһибләринә вүс'әт вермәкдир, јә'ни мәһарәтин бүрузуна мане олачаг шејләрин рәф' вә дәф' едилмәсидир.

Тәрс кими һәр бир јердә исте'дад вә габилијјәт саһибләри мәишәт чәһәтинчә тә'мин едилмәмиш бир һалда булунурлар. Бу да тәбиидир, бунларын исте'дады пул газанмаг дејилдир, башгасыдыр. Мәсәлән, көзәл ше'рләр демәјә, мүфид јазылар јазмаға, нафе' шејләр ичадына вә саирә. Затән бунлар өзләри үчүн анадан олмајыбдылар, бәлкә үмуммиллә вә һәтта үмуминсанијјәтә хејр кәтирмәк вә тәрәггисинә сәбәб олмаг үчүн јаранышдылар.

Дүнјанын һәр бир гит'әсиндә, бүтүн милләтләрин јазычылары, алимләри, сәнајеји-нәфисә саһибләри, саһиби-фәнләри өзләри үчүн бир о гәдәр иш көрмәдиләр, лакин үмуммиллә вә һәтта үмуминсанијјәт үчүн чох ишләр көрдүләр. Бир кәлмә, һәр бир тәрәгги анчаг бунларын сајәсиндә олду. Һалбуки өзләриндән бир чоху ачындан өлдү, амма инсанијјәт һәлә инди дә онлардан мәнфәәт көрмәкдәдир вә бундан сонра да чох көрәчәкдир. Демәли, бу чүрә адамлар нәинки сағлығында, бәлкә өлдүкдән сонра да чамаата мәнфәәт верирләр.

Јевропанын өзүндә даһа әввәлләрдә белә мәнбәји-мәнафе олан шәхсләрин гәдр вә гијмәтини билмәздиләр. Онларын һалына е'тина етмәздиләр. Онлара ибрази-мәһарәт үчүн вүс'әт вә бөјүк бир мејдан вермәздиләр. Лакин бир нечә замандан сонра бунларын хејирли вә лазымлы адам олдугларыны билиб, гәбирләрини зијнәтләндирдиләр! Лакин бу һалда мәһз бу адамларын сајәсиндә Јевропа һәр бир барәдә о гәдәр тәрәггијә чатыбдыр ки, инди елә адамлара, онларын мәһарәтләринә бөјүк гијмәт гојурлар вә һәр чүр вүс'әт верирләр ки, даһа да артыг мәһарәт көстәрә билсинләр. Һәр һалда, јахшыны јамандан сечирләр. Бу күн бунун сајәсиндәдир ки, Јевропада чүрбәчүр исте'дад саһибләри мөвчуд олуб, тәрәгги вә тәмәддүнү кетдикчә артырырлар.

Лакин бизләрдә милләтин тәрәгги вә тәмәддүнүнә бөјүк бир еһтијач олан бу заманда, бу чүрә тәрәгги вә тәмәддүн мәнбәји олан шәхсләрә һеч бир гәдир вә гијмәт гојан јохдур. Онлара вүс'әт верән, габагларына тиз бир мејдан ачан адамлар јохдур. Биләкс, исте'дад саһибләринин башындан вурурлар, һәвәсдән салырлар, инчидирләр, һаггында бир чох нарәва вә накүвара ишләр көрүрләр. Одур ки, һәр бир исте'дад саһиби дә билмәррә шөвг вә һәвәсдән дүшүб, ади адамлар чәркәсинә кириб дә, кәсби-рузи далынча кедирләр вә бунун үчүн ади ишләр, јә'ни өзләриндән башга һеч бир кәсә мәнфәәти олмајан ишләрә кириширләр вә белә бир мүбаризеји-һәјатијјә јолунда һәр бир исте'дадларыны да гајиб едирләр.

Тәәччүб вә тәәссүф едиләчәк јер бурасыдыр ки, маариф вә тәрәгги нәшри үчүн тәшкил едилмиш чәмијјәтләримиздән һеч бири бир ишә, јә'ни, исте'дад саһибләринин ибрази-мәһарәти үчүн лазым олан еһтијачатыны рәф' етмәк ишинә һеч бир диггәт јетирмирләр. Әксинә, чохларыны билкүллијјә нәзәрдән салыб, вүчудуна белә һеч бир гијмәт гојмурлар. Гејриләринин дә үзәринә мин чүрә тәклифләр гојмагла һалыны даһа да ағырлашдырыб, исте'дадыны тамамилә мәһв едирләр. Һалбуки чәмијјәт башында дуранларын борчу бу чүрә исте'дад саһибләринә һәр риајәтләр көстәрмәклә, онун ибрази-мәһарәтинә көмәк јетирмәлидирләр ки, әһали дә о мәһарәтдән истифадәләр етсин. Затән, бу мәгамда хүсуси бир чәмијјәт тәшкилинә бөјүк еһтијач вардыр.

Белә бир чәмијјәт ки, исте'дад вә габилијјәт вә јахуд бөјүк елм саһибләрини ибрази-мәһарәт үчүн һәр нөв тәшвигата киришсин. Һәгигәтән, милләт бир бағ јеридир, габил вә мүстәид адамлар исә о бағын мејвәли ағачлары вә әтирли күлләри мәнзиләсиндәдир. Мәсәлән, әнваелмләрә вә фәнләрә дара оланлар мејвәли ағачлар мәнзиләсиндәдир. Сәнајеји-нәфисә саһибләри исә әтирли күлләр јериндәдир. Ләзиз мејвәләр инсанын бәдәнинә, мүәттәр күлләр дә инсанын руһуна ләззәт верән кими, елм вә фүнун саһибләри әһалинин ағлыны, сәнајеји-нәфисә саһибләри дә чамаатын руһуну тәрбијә едирләр. Ким истәмәз ки, онун бағында мејвәли ағачлар вә әтирли күлләр битмәсин? Әлбәттә, һеч кәс! Ким истәр ки, онун бағында чыр вә бисәмәр ағачлар илә бәрабәр әтирли күл әвәзинә дә, кечи тиканы вә әләф битсин? Әлбәттә, һеч ким! Лакин мејвәли ағач вә әтирли күл битирмәк үчүн бунларын битиб јетмәсинә мүсаид олан шәртләри һазырламалыдыр. Јохса ки, күлүн һәр бир тәрәфини алаг баса, сән дә һеч бир көмәк јетирмәјәсән вә өзүн дә дуруб күлдән әтир вә тәравәт тәманна едәсән, инсафсызлыгдыр. Бәли, һәр һалда јахшы бағбан ола биләчәк бир чәмијјәтә бөјүк еһтијачымыз вардыр.

***

Кечән күн бу үнван алтында јаздығымыз мәгаләдә исте'дад вә габилијјәт бүруз едән адамларымыза вүс'әт вә мејдан верилмәси лүзумуну әрз етдик. Бу сәфәр дәхи о мәсәлә барәсиндә бир нечә сөз әлавә едәк.

Затән илләр вә әсрләрдән бәри чүрбәчүр ишләрдә вә әһгалларда пејда олан вә билахирә бу XX әсрдә дәрәчеји-тәкмилә чатмаға үз гојмуш олан тәрәггијә сәбәб кимләр олубдур? Шүбһәсиздир ки, даһиләр, јә'ни габилијјәт вә исте'дади-харигүладә саһибләри. Әҹәба, бу гәдәр тәрәггијә чатмыш елм вә фәнләр әрәстуларын, нјутонларын, архимедләрин, улугбәјләрин, фарабиләрин вә бунлардан сонра кәлән даһиләрин исте'дад вә габилијјәти-худададиси сајәсиндә дејилми? Һанкы елмә ,һанкы фәннә, һанкы сәнәтә әл апарсан, көрәрсән ки, тәрәггиләри јолунда бир дөврә вә даһиләрә борчлудурлар. Белә олдуғу сурәтдә һәр бир даһинин, исте'дад вә габилијјәт саһибинин һанкы ишдә, һанкы һалда олур-олсун үмуминсанијјәтә вә бахүсус өз милләтләринә бөјүк мәнфәәти вардыр. Она көрә бу чүр адамлара гијмәт гојмамаг олурму? Бу күн мүтәрәгги вә мүтәмәддин Јевропа елә адамларын мәнфәәтини вә бинаәнилејһ гәдрини чох көзәлҹә билдијинә көрә һәмишә онлара јол верир, габағыны арытдыјыр, онун ибрази-мәһарәтинә мане олачаг һәр бир әнкәлләри рәф' вә дәф'ә чалышыр. Чүнки онун вүҹудундан мәнфәәт көрүлүр. Һал-һазырда ки, һавада учмаг үчүн маһир вә габил адамлар чүрбәчүр аләтләр ичад едирләр, һәр кәс бу ишләрә ән бөјүк мәһарәт көстәрсә, бүтүн Јевропа она ситајиш едәр. Истәр о адам һамбал олсун, истәр падшаһ.

Нәдәндир ки, мәсәлән, Иранда да елә һава кәмиси ичад едәчәк дәрәчәдә габилијјәт вә исте'дад саһибләри јохдур? Хејр, вар! Лакин онларын мејдана чыхмаға вүс'әтләри јохдур. Онларын габилијјәт вә гүввәтләри һәлә пүнһан һалдадыр. Нечә ки, бу күн Иранын үст тәрәфи фәгир вә пулсуз олдуғу һалда, алт тәрәфи чүрбәчүр мәдәнијјәт хәзинәси илә долудур, һәмчинин заһирдә бивеч көрүнән адамларын батиндә исте'дад вә габилијјәт хәзинәләри вардыр.

Һәмчинин биздә. Елә зәнн едилмәсин ки, бизләрдә анчаг гачаг вә гулдур чыха биләр, хејр! Затән гачаг вә гулдурлуғун өзү дә хүсуси бир исте'дад вә габилијјәтә мөһтачдыр. О сәбәбә көрәдир ки, бизим арамызда гачаг вә гулдурлуға вүс'әт верилдијинә көрә, мәшһур гачаг вә гулдурларымыз да чох олубдур. Һәлә тәк Бакы шәһәринин өзүндә гочулуг мәһарәтинә бөјүк бир мејдан верилдијинә көрә, шәһәрдә чүрбәчүр мәшһур гочулар әмәлә кәлмишдир. Чүнки әввәлдән гочулуға габилијјәт вә исте'дады олан адамлар, габагларында бөјүк бир мејдан көрүб вә һеч бир мүманиәт көрмәјиб, өз исте'дадларыны ибраз илә мәһарәт көстәрдиләр. Лакин бизә бу чүрәми исте'дадлар лазымдыр? Һалбуки бундан бизим өзүмүзә вә үмуминсанијјәтә зәрәрдән башга мәнфәәт јохдур! Хејр, бизә мәнфәәтли исте'дадлар лазымдыр.

Исте'дад, јә'ни мејвә! Лакин бизә зәһәралуд мејвәләр лазым дејилдир ки, чанымызы тәләф етсин. Ширин вә дадлылары лазымдыр ки, бәдәнимизә мәнфәәт јетирсин... Мән өз ичимиздән бир чох савадсыз вә елмсиз адамлара тәсадүф етмишәм ки, бир дә көрүрсән өзүндән чүрбәчүр шејләр ичад едир, јахуд ити вә мүасир бир дил илә данышмаг габилијјәти вар. Мән бу чүр адамлары көрдүкдә, һәм онларын өзләринә вә һәм дә өз милләтимизә вә һәлә үмуминсанијјәтә дә, јазығым вә һејфим кәлир. Дејирәм ки, инди бах бу бәдбәхтләри вахтында охутсајдылар вә онлары өз габилијјәтләри игтизасынча тә'лим етсәјдиләр бунлардан мәшһур адамлар чыхыб, һәм өзләринә вә һәм милләтә вә һәм дә, ола билсин ки, бүтүн инсанијјәтә бөјүк хидмәтләр көстәрәрдиләр... һәлә

онлар кәнарда дурсун, охумушларымыз ичиндә дә чүрбәчүр елм, фәнн вә сәнәтдә бир чох мүстәид вә габил адамларымыз вардыр. Амма нә етмәли ки, онлар үчүн шәраит, мәишәт о гәдәр намүсаид вә о гәдәр мүшкүлдүр ки, асудә нәфәс алмаға белә имканлары јохдур. Мәктәбләримиздә охујан шакирдләрә бахырам, онларын ичиндә еләләрини көрүрәм ки, исте'дад вә габилијјәти-харигүладәләри өзләриндә, ишләриндә, данышыгларында ашкардыр. Вә фикир едирәм, әҹәба бунлара вүс'әт вериләчәкдирми ки, өз исте'дадлары игтизасынча тә'лим көрүб, ахырда ишләриндәки мәһарәтлә милләтә мәнфәәтләр јетирсинләр? Јохса, ағыр шәраит ичиндә һәр бир габилијјәтләри мәһв вә набуд олачагдыр...

***

Бәли, истәр охумушларымыз, истәр охумамышларымыз, истәр охумагда оланларымыз арасында исте'дад вә габилијјәти-харигүладә саһибләри һеч јох дејилдир вә кәләчәкдә дә олачагдыр. Бу чүрә адамларын да милләт үчүн вә һәтта үмуминсанијјәт үчүн мәнфәәтли олдуғуну сөјләдик. Анчаг бунлардан истифадә етмәк лазымдыр. Биз мәгаләмизин һамысында бу нөв адамлары мејвәли ағачлара вә әтирли күлләрә бәнзәтмишик. Вә демишик ки, бир бағын бир кушеји-беһиштаса олмасына сәбәб, ичиндәки мејвәли ағачларла әтирли күлләрдир. Һәмчинин бир милләтин һәр бир барәдә тәрәгги вә тәмәддүнүнә сәбәб дә онун даһиләри, јә'ни исте'дад вә габилијјәти-харигүладә саһибләридир. Инди фәрз едәлим ки; сән бир бағ салмаг истәјирсән, онун үчүн әввәлҹә мүнбит бир јер һазырлајырсан, јә'ни о гәдәр гүввәтли торпаг төкүрсән ки, һәр бир әкдијин битки јахшы битсин. Сонра башлајырсан мејвәли ағачлар әкмәјә вә күлләр тохуму сәпмәјә. Мешәдә олан чыр ағачлардан кәтириб бағында әкирсән, сонра ону чалајырсан (пејвәнд еләјирсән), јахуд кәтирдијин чинс ағачын јерини о гәдәр раһатлајырсан ки, мешәдә галыб да хараб олмаға үз гојан чинс ағач сәнин бағында тәравәтләниб көзәл мејвәләр јетирир. Әкдикләрини вахтында сулајырсан, вахтында торпаглајырсан, вахтында алағыны алырсан, гышда сојугдан көзләјирсән, гурд-гушуну тәләф еләјирсин. Гәрәз, һәр нә лазымдыр, ону еләјирсән, әвәзиндә дә көзәл, дадлы мејвәләр вә беһишт әтирли күлләр көрүб, ағзын да дадланыр, руһун ләззәт апарыр. Бағын ичинә кирдикдә, куја дәрди-гәмдән азад олурсан.

Һәмчинин сән дәрд вә гәмдән азад олурсан нә вахт?

Гафгаз шәһәрләринин мүсәлман һиссәсини көрдүкдә, јохса харичиләр һиссәсини? Әлбәттә, харичиләр һиссәсини!

Јахуд:

Әрдәбил, Һәмәдан шәһәрләрини көрдүкдә, јохса Парис, Берлин шәһәрләрини?

Әлбәттә, Парис вә Берлин кими шәһәрләри!

Нә сәбәбә? Нә үчүн?

О сәбәбә ки, о һиссәләр вә о шәһәрләр бу һиссәләр вә бу шәһәрләрдән көзәлдир, тәмиздир, руһәфзадыр, адамлары саламатдыр, әлил, мискин јохдур....

Бунун сәбәби нәдир?

Әлбәттә, тәрәгги вә тәмәддүндүр.

Тәрәгги вә тәмәддүнүн сәбәби исә, исте'дад вә габилијјәт саһибләридир ки, о барәдә габагда чох данышмышыг. Бәс ашкардыр ки, бағын

көзәллијини арзу едән адам чинс ағачлар ахтардығы кими, милләтин тәрәгги вә тәмәддүнүнү арзу едән адам да мүстәид вә габил адамлар ахтармалыдыр. Чинс ағач тапан бағбан о ағачын башына доланан кими, јә'ни ону һәр бир зәрәрдән көзләјиб, һәр бир ләвазиматыны һазыр едән кими, бу да һаман мүстәид вә габил адамын башына доланмалыдыр.

Амма... Иш бу мәгама кәлдикдә бир чох адамлар хорлујурлар вә дејирләр: Мәнә нә дүшүбдүр ки, мәсәлән Мәммәдчәфәрин башына доланам? Әчәба, бәс бағбана нә дүшүбдүр ки, алма ағачынын башына доланыр? Әкәр бунун мәгсәди ағач башына доланмагдырса, бәс нә үчүн гараағачын башына доланмыр? Көрүнүр ки, бунун мәгсәди ләззәтли алмалар вермәкдир ки, алма ағачынын башына доланыр. Вә мадам ки, Мәммәдчәфәр бир елмдә, бир фәндә вә ја бир сәнәтдә габил вә мүстәиддир вә сән дә өзүнү милләт тәрәггисини арзу едәнләр чүмләсинә верирсән, о һалда, әлбәттә, сәнин дә борчун Мәммәдчәфәрин башына доланмагдыр ки, бу Мәммәдчәфәр, өз исте'дады вә габилијјәтини дүз јолда ишләтмәјә мәгдуру олсун ки, ичиндән милләтә мәнфәәт чыхсын.

Инди сән дејәчәксән ки, нә үчүн Мәммәдчәфәр өзү милләт әфрады олдуғу һалда, өз-өзүнә милләтә мәнфәәт јетирмир. Мән башына доланмасам олмазмы?

Хејр, олмаз! Алма ағачынын вахтында алтында һәмин мүнбит торпағы, үстүндә шәфәгли күнү, вахтында сују башга ләвазиматы олмаса, алма вермәз. Версә дә чыр алма олар. Һәмчинин Мәммәдчәфәрин дә мәишәт еһтијачатыны рәф едәчәк ләвазиматы һазыр олмаса, о өз габилијјәт вә истеʼдадыны лазым олан сурәтдә ишләдә билмәз. О анчаг бүтүн вар гүввәсини мәишәт мүбаризәсинә сәрф едәр вә ахырда һәр бир истеʼдад вә габилијјәтини дә бу јолда мәһв вә набуд едәр. Мәсәлән, Мәммәдчәфәрдә бөјүк бир әдиблик истеʼдады вармыш, лакин ону вахтында охудан, онун бу истеʼдадыны кәшвү нүма едән олмајыбдыр. Одур ки, инди Мәммәдчәфәр дә ачындан өлмәмәк үчүн һамбаллыг едир, јахуд чөрәкчидир. Јахуд Мәммәдчәфәр охујубдур вә габилијјәтини ибраз едир, халг да габилијјәтиндән мәнфәәтбәрдар олур, лакин әвәзиндә Мәммәдчәфәрә бир шеј верилмир ки, мәишәт кечирә билсин Она көрә Мәммәдчәфәр дә милләт үчүн мәнфәәт кәтирән габилијјәтиндән әл чәкмәјә мәчбур олур, өзү үчүн мәнфәәти верән башга бир сәнәт далынча кедир вә јахуд бурада габилијјәтинин суи-истифадә олдуғуну көрүб, башга бир мәмләкәтә кетмәјә мәчбур олур. Нечә ки, мәшһур тәбиб Мечников Русијада буна һеч бир е'тина олунмадығыны көрүб, инди бу саат әчнәби бир мәмләкәтдә ибрази-мәһарәт етмәкдәдир. Вә халг да гәдрини билир. Руслар исә инди баша дүшүбләр ки, о киши мәнфәәтли адаммыш. Јахуд кечәнләрдә гәзетимиздә тәрчүмеји-һалыны дәрч етдијимиз мәшһур мүстәшриг Вамбери өз мәмләкәтиндә буна һеч бир гәдир гојан вә е'тина едән олмадығыны көрүб, Инкилтәрәјә кетмәјә вә орада ибрази-мәһарәт етмәјә башлады. Ағыллы инкилисләр бунун нә гәдәр мәнфәәтли бир адам олдуғуну о саат дујуб, онун мәишәтини тә'мин етдиләр ки, мәнфәәтдән дә лајигли сурәтдә истифадә етсинләр. Вәтәндашлары исә өз һәрәкәтләриндән пешиман олуб, сонра Вамберијә әлдән кәлән һөрмәт вә еһтирамы мүзајигә етмәдиләр. Бу чүрә мисаллар милләтләр тарихиндә нә гәдәр десән чохдур. Полјак милләти өз

истеʼдад вә габилијјәт саһибләринә әлдән кәлән гәдәр еһтирам вә көмәк едирләр вә адамлары сајәсиндәдир ки, бу күн полјаклар руслардан мүтәрәгги вә мүтәмәддин олуб да, бу гәдәр тәзјиг вә пәришанлыг алтында галмагла белә өз миллијјәтләрини көзәлчә мүһафизә едиб, бир күн мүстәгил бир милләт олачагларындан үмидләрини кәсмирләр...

«Һәгигәт», 14, 16, 18 апрел 1910 ил

РАМАЗАН АЈЫНДА ИБАДӘТ

— Азана бир беш дәгигә галмыш һарада олсам гајыдырам евә вә ев адамларыны хәбәрдар едирәм ки, мәним сәмтимә доланмасынлар. Чүнки ат арпасынын вахты јетишәндә шыллагчыл олан кими, мәним дә папиросумун вахты јетишир, нервинни олурам.

Бә'д әз он ушаглара дејирәм ки, мәним папирос габымы јаныма кәтирсинләр. Оручлуг күнләри папирос габыны чибимдә сахламырам, чүнки бир кәрә јадымдан чыхыб гәфләтән папирос чәкмишәм вә бир кәрә өзүмү билмәмәзлијә вуруб гәсдән чәкмишәм. Она көрә, «көз көрмәсә, көнүл севмәз» мәсәлинә мүвафиг папирос габыны евдә гојурам.

Гәрәз, папирос габыны алыб, кәмали-дәскаһ илә бир дәнә папирос һазырлајырам вә испичкәни дә әлдә һазыр тутуб мүнтәзир олурам азана. Ушаглара тапшырырам ки, сәс-күј салмасынлар, јохса азаны ешитмәрәм. Бәли, папирос ағзымда, испичкәнин чөпү сағ әлимдә вә гутусу сол әлимдә, көзләрими дирәмишәм мәсчидимизин минарәсинә. Бир дә бахырам ки, мүәззин минарәдә нүмајан олду.

«Һә көзүнә дөнүм»—дејиб, интизар чәкирәм. Испичкәнин чөпүнү дирәмишәм гутусунун гарасына. Елә «Аллаһү әкбәр!» дејән кими испичкә алышыр. Һә демисән, папироса бир гуллаб. Түтүн бејнимин һәр јерини доланыб, бурнумун ики дешијиндән үзү ашағы фантан елојир. Кејф вурур башыма, көзләр гаралыр, әл-ајағым титрәјир... Папиросуму гуртарыб, кәлирәм сүфрәнин башына. Папирос иштаһамы күсдүрүбдүр. Чох јејә билмирәм.

Әввәлчә оручуму ики дәнә хурма илә ачырам (папирос һеч). Ондан сонра ики истәкан салма чајы пендир-чөрәклә јејиб, әркәк әтин кабабыны тәнавүл едирәм. Үч шишдән артыг јемәјиб, өзүмү сахлајырам дүшбәрәјә. Анчаг дүшбәрәдән габаг долма вар. Долмадан јејә билмирәм, чүнки әтри бурнуму гыдыглајыр, бир бошгаб долма кифајәт едир. Ондан сонра јағлы балдан бир јахмач гајырыб, јејә-јејә әмр едирәм ки, дүшбәрәни кәтирсинләр. Дүшбәрә кәлиб мејдана гојулунча, гајсы говурмасындан бир беш тикә алырам, сонра дүшүрәм дүшбәрәнин үстүнә (амма һејф ки, папирос иштаһамы позубдур). Дүшбәрә кими ләззәтли шејдән беш бошгабдан артыг јејә билмирәм: Сүфрә јығышылмагдан габаг бир гәдәр дә мејвәчат јејилир, бунларын үстүндән бир истәкан түнд чај ичиб, бир саз папиросла ифтар гуртарыр.

Инди кәрәк намаз гылам. Амма ди кәл ки, белә тәнбәлләшмишәм ки, һеч јеримдән тәрпәнмәк истәмирәм. Бир аз фикирләширәм. Бир дә бир папирос чәкирәм. Амма јенә дә намаз дәрди алыб чанымы. Гылма-

сам да олмаз. Чүнки ахундун өзүндән ешитмишәм ки, оручлуг күнү оруч тутуб, намаз гылмаіан шәхс бәнзәр бир ешшәјә ки, төвләјә салыб, әләф вә сусуз сахлаіырсан. Ешшәк олмаг истәмәјиб, аіаға галхырам. Дәстәмаз алыб, намаза башлаіырам.

Намаз гуртарандан сонра елә бил ки, бир гаја үстүмдән көтүрүлүр. Инди кәрәк бир гәдәр рамазан дуасы охунсун. Сөзүн доғрусу, чох ағырлашмышам вә јуху да көзүмдән төкүлүр. Олмур. Јатырам. Обашдан ачылыр, азан чәкилир. Јухудан ајылыб, обашдан еләјирәм. Чүчәли хөрәкдән бир нимчә о ки вар јејиб, үстүндән дә беш истәкан чај ичирәм ки, сәһәр сусамајым. Папирос чәкә-чәкә јатырам вә ајылыб дуруб, сүбһ намазынын гәзасыны гылырам. Әһвалыма бахыб көрүрәм ки, һеч алыш-вериш еләјә билмәјәҹәјәм. Јухум кәлир, јатырам. Азана бир гәдәр галмыш шәһәрә чыхырам. О гәдәр доланырам ки, беш дәгигә галмыш олур. О һалда евә гајыдыб, фөвгдә зикр етдијим гәрар үзрә ибадәтә мәшғул олурам.

— Аллаһ әҹр версин!

«Игбал», 4 сентјабр 1912 ил

МӘҸЛИСИМИЗИН ДУЗУ

Мән чох мәҹлисләрдә олмушам вә чох нитгләр ешитмишәм вә чох фикирләр етмишәм ки, фикримин ахыры бир јана чыхмајыб вә мәәттәл галмышам.

Мәсәлән, мәҹлис үмуми бир мәҹлисдир. Бурада һәр ҹүрә адамлар вардыр. Стол һазыр олур. Закуска орталыға гојулуб, бутылкалар салдат кими дүзүлүр. Әһли-мәҹлис јығылыр столун башына. Јемәкдән габаг әввәлҹә бир тамада сечилир. Һәрчәнд тамада сечилмәјин өзү дә бөјүк бир мәсәләдир, амма мән ону мүхтәсәр кечирәм.

Бәли, тамада әмр едир ки, финҹанлар шәрабла долсун. Әһли мәҹлис камали-диггәтлә гулаг ассын, чүнки Сә'ди бујурубдур ки, мүстәмә саһибсүхән ра бәр сәрекар авәрәд.*

Тамада башлајыр:

— Һәзәрат, мән бир нечә кәлмә сөз илә...

Хејир а, тамаданын сөзләрини јазсаг, гәзетдә јер галмаз. Гој мүхтәсәрини әрз еләјим: Тамаданын нитгиндән бу чыхыр ки, дүнјада Рүстәм Зал кими пәһливан ола билмәзди. Бәс мәҹлисимизә зинәт верән Мәшәди Мәрдан дәхи бизим әсримизин Рүстәм пәһливаныдыр, јә'ни гочудур, ичәк онун сағлығына.

Бу һалда әһли-мәҹлисдән бир нәфәр «ата сәрчә» јериндән ҹәлд галхыб чығырыр ки, «Ҹамаат, дајанын. Тамада изн верир, бир-ики кәлмә дә мән артырым».

Тамада изн верир вә «ата сәрчә» дејир:

— Ҹамаат, һәмин Мәшәди Мәрдан ҹәнабларыны бәлкә сиздән танымајан ола. Мән буну сизә билдирирәм ки, бу ҹәнабын икидликдә вә гочулугда мисли јохдур. Онун әллидән јухары дүшмәни вар иди. Һамысыны өлдүрдү. Мәшһур Мәшәди Гурбан гардашларыны базарда өлдүрән дә һәмән бу ҹәнабдыр. Одур ки, бу истәканы онун сағлығына ичиб, дибини өпүрәм.

«Ата сәрчә» дедијини еләјиб, сонра арам олур.

Әввәлдә мән фикир едирдим ки, јахшы, һәркаһ бу тә'риф олунан ҹәнаб адам өлдүрән вә башкәсәндирсә, онда бунун јери Сибирдир вә ја дар ағаҹыдыр. Бәс нечә олур ки, һәлә онун сағлығына шәраб да ичилир?

Тамада көзләрини бир нөгтәјә дирәјиб, фикрә мәшғулдур. Көрүнүр ки, икинҹи нитги һазырлајыр. Филваге тамада бир дә стәканлары долдуруб, бу сәфәр бир бәј һаггында данышыр вә тәклиф едир ки, онун сағлығына ичилсин. Һал белә икән икинҹи «ата сәрчә» ҹәлд јериндән галхыб, изни-тамада дејир:

— Һәзәрат, һәмин бу бәј ҹәнаблары ҹәмиҹүмләтаны икиҹә ил городској ишкуллада дәрс алыбдыр. Амма баинһәмә бу күн адвокат, пиркурур, судја вә бунун кими бөјүкләр мәҹлисиндә о гәдәр отурубдур ки, бу саат урусун законуну әзбәр билир. Одур ки, бу күн көтүрүб бизим биримиздән бир әризә јазыб ичәријә көндәрсә, сизи инандырырам ки, күнү бу күн һәмин адамы самсим Сибирә көндәрәрләр. Ичирәм бу бадәни бәјимизин сағлығына. Охај...

Инди мән јенә фикир едирәм. Һәркаһ бу бәј доғрудан да, донос јазыб, халгы Сибирә көндәрирсә, һеч јахшы адам олмаз. Бәс нечә олур ки, бунун сағлығына шәраб да ичилир?

Тамадаја көз јетириб көрүрәм ки, үчүнҹү нитги даһа да һүндүрдән һазырлајыбдыр, чүнки тә'сири-шәраб дәхи көмәк етмәкдәдир. Бәли, әмр кәлир, бошалмыш стәканлар тәзәдән долур. Тамада әһли-мәҹлисдән бир таҹири тә'риф едир. Нитг тамам олан кими, үчүнҹү «ата сәрчә» јериндән галхыб, тамаданын нитгинин далысыны узадыр. «Ата сәрчә» дејир:

— Һәзәрат, һаман бу таҹир бу күн күчә вә базарда аршын малы сатанлардан декил, һа! Бу ҹәнаб оптум сатан адамлардандыр вә өзүнүн дә бу күн Мәско шәһәриндә о гәдәр е'тибары вар ки, күнү бу күн кедиб Морозова вә ја бир гејри-фабриканта дејә ки, Васили Фјодорович, мәсәлән, Кәрбәлајы Ҹәфәрин иши пис кечир, она мал бурахма. Бир дә көрүрсән ки, Кәрбәлајы Ҹәфәрин кредити бағланды. Јалан дејирәмсә атам о дүнјаја ит сифәтиндә кәлсүн. Она бинаән, ичирәм чахыры таҹиримизин сағлығына вә кәсрәти-мәһәббәтдән кәрәк, сән өләсән, сәнин үзүндән өпәм, Мәшәди Бағыр,—дејиб, гоншусуну гуҹаглајыр. Гоншусу дејир ки, «Балам, даһа мәни нә үчүн өпүрсән, кет, таҹири өп!»

Мән дә фикир едирәм ки, јахшы, һәркаһ бу таҹир, халгын кредитини бағлајандырса, јаман адамларын бирисидир, даһа бунун сағлығына ичмәк нә үчүн?

Сонра кәлән нитгләрә гулаг асыб көрүрәм ки, мәҹлисдә даһа елә габили-еһтирам адам јох имиш вә «ата сәрчә»ләр дәхи ҹик-ҹик еләмирләр. Бәс ахырда мә'лум олур ки, бизим мәҹлисимизин дузу үч нәфәрдир: бири башкәсән, бири доносјазан вә бири дә мәрдүмазар оғлу мәрдүмазар.

Данышаны динләјичи руһландырар.

«Игбал», 20 сентјабр 1912 ил

* Данышаны динләјичи руһландырар.

ЕВЛӘНМӘК МӘСӘЛӘСИ

Дүнјада һәр шеј асандыр, амма, бирчә шеј чәтиндир. О шеј — евләнмәкдир.

Бу әјјамда биздә һәр бир шеј азиатски вә јевропејски олдуғуна көрә, арвадларымыз да һәмчинин азиатски вә јевропејскидир.

Азиатски, јә'ни охумамыш арвад алмаг чох асан шејдир вә нәтичәси дә горхулу дејилдир. О иш ат алмаг кими бир шејдир. Мәсәлән, сән истәјирсән бир ат аласан, пулун да вар. Кәлирсән дәллал јанына, о сәнин үчүн бир ат алыр. Сән дә о аты кәтириб, төјләдә бағлајырсан... Бәс охумамыш арвад алмаг да буна бәнзәр бир шејдир. Мәсәлән, сән арвад алмаг истәјирсән. Анана ја бачына дејирсән ки, «Кет мәним үчүн бир гыз ал». Анан ја бачын чаршабыны башына салыб кедир, ораны ахтарыр, бураны ахтарыр, ахырда өз хошуна кәлән бир гыз сечир. Сән дә о гызы алырсан. Гыз олур сәнин арвадын вә отуруб евдә саггыз чејнәјир. Инди бу күн сән дуруб (...) кедәсән вә ја пулуну гумара удузасан вә ја пијаниско оласан вә ја матишкә сахлајасан, сәнин арвадын һеч вахт демәз ки, «Еј мәним саһибим, нә үчүн мән бурада дура-дура, сән пис-пис ишләр көрүрсән?» Арвад бу сөзү демәз. Амма охумамыш арвадын евинә кедәрсән, отаг сәлигәсиз, зир-зибил, чирк, тоз-торпаг... Сүпүрән јох, сүпүртдүрән јох. Балыш үзү, кечинәчәк, әрин туман-көјнәји сапсары... јујан јох, јудуртдуран јох. Ушағын үзүнү ит јаласа дојар... Тәмизләјән јох, тәмизләтдирән јох.

Она көрә бизим елм охумуш вә камал газанмыш чаванларымыз азиатски арвад алмаг истәмирләр. Онлар ахтарыб јевропејскисини тапырлар. Гырахмал тахан чаванларымыз да ки, —онларын бир чоху сөвдәкәр оғланларыдырлар вә өзләри дә түрк дилини матишкәләрдән өјрәнибләр — елмли чаванларымызын бу ишини көрүб һәвәсә дүшүрләр вә дејирләр ки, Кәрбәлајы Новрузун оғлу һәрчәнд курс гуртарыбдыр, амма онун һеч дөвләти јохдур, бунунла белә кедиб бир охумуш мүсәлман гызы алды. Мән һәрчәнд курс гуртармышам, амма пулум чохдур, кәрәк мән дә охумуш гыз алам.

Гырахмал тахан чаван бу һәвәсә дүшүб, өзүнү верир охумушлар чәркәсинә; дејир, данышыр, күлүр, чибиндәки пулдан сөһбәт салыр, бармағындакы брилјант үзүјү көстәрир вә елмү-камалыны билдирмәк үчүн дејир: «Он кәрә Мәсковуја кетмишәм, ики кәрә Фитилбөркә, бир кәрә дә истәдим Парижә кедим, амма тәк сәбир кәлди». Гәрәз, бир нөвлә охумуш гыз алыр. Аландан сонра һәвәси јатыр. Ахшам дурур бир јерә кетмәјә, арвад сорушур ки, һара кедирсән?

Дејир:

— Һеч, јолдашларымкилә кедирәм.

Арвад дејир:

— Мән дә кедәчәјәм.

Бу разы олмур ки, орада гумар ојнанылачагдыр, шәраб ичиләчәкдир. Арвад дејир:

— Елә исә, мән сәни о чүрә јерә гојмарам.

— Гојмазсан?

— Бәли, гојмарам.

Гырахмал тахан көрүр ки, хејир, бу охумуш арвад хаталы шејдир. Бунун әл-ајағыны бағлајачагдыр. Дејир, «вахсеј, мән өзүмү әчәб ишә салдым...» фикир едир вә дејир ки, јахшы, әлбәт, бир күн олар, өзүмү саларам Мәсковуја.

О күн олур. Чаван кедир Москваја вә шәһәрә чатан кими өзүнү өлү кими салыр кафе-шантана. Матишкәләр дүзүлүр бунун дөрд әтрафына. Арвад-филан јаддан чыхыр. Кеф нә кеф!.. Пул хәзәл кими сәпәләнир. Һәр кечә белә, һәр кечә белә...

Амма һејф, иш белә кәтирир ки, бунун охумуш арвадынын студент гардашы вә ја бир гоһуму Москвада олуб, чаванын бу һәрәкәтини көрүр вә дејир ки, филанкәс, бу, јахшы иш дејилдир ки, сән едирсән. Индијә гәдәр кеф чәкирдин, чүнки субај идин. Амма инди сән евли адамсан, арвадын да охумушдур. Белә шејләри ешидиб билсә, сәндән инчијәр вә разы олмаз ки, азарлы матишкәләрдән сонра кедиб ону да азарладасан.

Гырахмал тахан чаван көрүр ки, евләнмәк онун үчүн бөјүк әнкәл олду. Дејир: «Јох, кәрәк, евә гајыдан кими арвады чадралајам. Чүнки чадрасы олса, данышмаз». Амма арвад чадраја кирмәк истәмир, дава дүшүр, галмаггал чыхыр, сәс-күј галхыр, ахырда баш јарылыр. Гәрәз, пис-пис ишләр әмәлә кәлир вә Гырахмал тахан чаван дејир: «О күнә бир даш дүшәјди ки, мән охумуш арвад алмаг фикринә дүшдүм. Баисин еви јыхылсын...»

Бәс бундан мә'лум олур ки, елм вә камалы бир гырахмал тахыб, дүшбәрә папаг кејмәкдән ибарәт билән чаванлардан өтәри охумуш арвад алмаг «хәтадыр». Мәсәл вар ки, зәр гәдрини зәркәр биләр.

«Игбал», 25 сентјабр 1912 ил

БИЗ ГЫЗЫШЫРЫГ...

Һәр бир гызмыш шеј ахырда сојујан кими, биз дә әввәл гызышыб сонра сојујуруг. Мәсәлән, күнләрин бир күнү гызышыб мәктәб ачырыг. Будур, мүавини-мүдир, назир, мүавини-назир; мүәллим, мүавини-мүәллим мүбәссир, мүтәббир, хәзинәдар, бухалтер, кағызапаран, сторож, мүавини-сторож—гәрәз, бир баталјон адамы чағырыб мәктәб ачырыг вә дејирик ки, кәрәк бу мәктәбдә әрәб дили, фарс дили, түрк дили, рус дили, фирәнк дили, алман дили, инкилис дили, шәриәт, тәбиәт, һикмәт, һәндәсә, һесаб, һифзүссиһһә, үсули-дәфтәр, чоғрафија, тарих, филан, филан, филан охујуб, ушагларымыз мәктәби гуртаран кими алими-фазил вә философи-камил олсунлар.

Бир ил кечир...
Биз јаваш-јаваш сојујуруг...
Мәктәб дә јаваш-јаваш сојујур...
Ики ил кечир...
Биз лап сојујуруг...
Мәктәб дә лап сојујур...
Үч-дөрд ил кечир.
Биз сојујуб буза дөнүрүк...
Мәктәб дә сојујуб буза дөнүр.

19.—3622

Сонра отуруб папағымызы кери едиб, аһ чәкирик вә дејирик ки:

— Аһ! Бу мәктәбин бир заманы варды ки, дәм-дәсткаһы дилләрдә сөјләнирди, амма инди? Мүдирләр, мүәллимләр дағылды, ушаглар дағылды. Ата-аналарда һәвәс галмады. Елә мүсәлманын иши белә олар!

Даһа әввәлдә бир фикир еләмирик ки, ахы бир бу гәдәр чамааты ки, мәктәбә јығмышыг вә мәгсәдимиз дә ушагларымызы философ етмәкдир, бунлары доландырмаг лазымдыр; доландырмаг үчүн пул лазымдыр; пул тапмаг үчүн әлләшмәк лазымдыр; әлләшмәк үчүн һәвәс лазымдыр; һәвәс үчүн башда фикир лазымдыр; фикримиз дә кәрәк бу чүрә олсун: «Ишин бүкөврәсини хырда көтүр, гој сонра бөјүсүн, јә'ни тәбиәтин јолу илә кет!»

Тәбиәтин јолу дејир ки, инсан, һејван, нәбатат—анадан доғуланда балача олсун, сонра јаваш-јаваш бөјүјүб һәдди-камала јетсин.

Һәмчинин тичарәт, һәмчинин сәнәт, һәмчинин һәр бир ишимиздә бу јолла кетмәк лазымдыр.

Әввәл хырда, сонра бөјүк, нәинки әввәл бөјүк, сонра хырда...

«Јени игбал», 30 сентјабр 1915 ил

КҮЈЧҮЛҮК

Тәк бир дава сөһбәтләриндә күјчүл дејилик, һәр бир барәдә күјчүлүк. Бир адамы писләјәндә елә писләјирик ки, ешидәнләр о адамдан нифрәт едирләр. Амма сонра јери дүшүр ки, һаман адамла көрүшмәјә вә көрүшүб данышмаға мәчбур олуруг, бахыб көрүрүк ки, хејр а! Бу адам дејилән кими бир о гәдәр дә пис дејилдир. Бир аз да ора-бурасыны гурдалајыб көрүрүк ки, һәлә десән бу адам ону писләјәнин өзүндән бир гәдәр дә јахшыдыр. Бир аз да дәрин бахыб, өлчүб-бичәндән сонра мә'лум олур ки, пис адам бу дејилмиш, бәлкә буну писләјәнин өзү имиш.

Һәмчинин, бирисини тә'рифләјәндә, ону көтүрүб әрши-фәләкә галхызырыг вә өзүмүз дә дејирик: «Дүнја јаранандан бәри бу чүрә адам дүнјаја кәлмәјиб вә бундан сонра да һеч кәлмәјәчәк...»

О гәдәр тә'риф вә төвсиф олунур ки, ешидәнләр аз галырлар ки, онун көлкәсинә дә салам версинләр. Амма сонра күјчүлүјүмүз мә'лум олур. «Мә'руф» адамын бир о гәдәр дә тә'рифә лајиг олмадығы кеткедә ашкар олур. Вә јаинки бинәвва бу гәдәр тә'риф олунандан сонра ону көрмәјәнләр елә билирләр ки, бу мәлакәдир. Одур ки, сонра көрүшәндә мәлакә фикир етдијимиз адамы лап ади бир инсан көрүб кејфдән дүшүрүк...

***

Белә-белә шејләрин вә һәр бир кәлә-көтүрләримизин сәбәби одур ки, тәнгидчимиз јохдур. Һәр кәс билдијини еләјир, билдијини ишләдир, билдијини јазыр, билдијини дејир, билдијини әмәлә кәтирир. Бир адам да олмур ки, бу ишләрин јахшы тәрәфини јахшы ајағына, пис тәрәфини пис ајағына вериб, јахшыны јамандан ајырсын. Бил'әкс, «тәнгидчи»ләримиз вар, јә'ни јаланчы тәнгидчиләр ки, јахшыја пис вә писә дә јахшы демәјә инсафы јол верир. Бу јаланчы тәнгидчиләр ики чүрәдирләр:

Бириси анлаја-анлаја писи јахшы вә јахшыны писләјир, чүнки гәрәзи-шәхсиси вар вә о гәрәзи-шәхсисини һәр бир шејдән әввәл тутур.

Бириси дә анламадығына көрә, писә јахшы вә јахшыја да пис дејир, чүнки баша дүшмүр вә ағлы кәсмир.

Һәр икисинин чәмијјәтә зәрәри вардыр.

***

Дүнјада ики шеј вар: һагг вә наһагг.

Кишилик нәдәдир?

Кишилик ондадыр ки, тутдуғун ишин наһаг олдуғуну сәнә билдирәндә бојнуна алмаг вә бир дә өзкәсинин тутдуғу ишин дә һагг олдуғуну играр етмәк, һәркаһ һәр бир ишләримиздә белә мәрданә олсаг, бөјүк һүнәр саһиби оларыг.

«Јени игбал», 22 октјабр 1915 ил

МҮҺҮМ МӘСӘЛӘЛӘР

Азәрбајчан һөкумәтинин дүшмәнләри чохдур. Түркләр кедәндән бәридир ки, онлар дил ачыб һөкумәтимизи һәр јердә мәзәммәт етмәкә вә төһмәтләндирмәкә чалышырлар. Бакы шәһәриндәки бәдхаһларымыз бәс декилдир ки, Тифлисдә дә рус «сосиалист»ләриндән вә ермәни дашнакларындан ибарәт олан бир күруһ ки, амал вә арзуларынын шејтанат вә хәјанәтинә «гаракүруһ» адланмасына бәһәгг лајиг вә шајәстәдирләр—һөкумәтимизин вә һәтта бүтүн милләтимизин әлејһинә гәзетләрин сүтунларында ағызларына кәләни дејиб, Азәрбајчан һөкумәтинин дағыдылмасыны вә Азәрбајчан түркләринин дә Үмумгафгаз конфрансына бурахылмамаларыны тәләб едирләр!

Бу алчаг күруһ Бакы һаггында бир-бириндән гырмызы јаланлар бурахыб бир тәрәфдән чамааты иғфал, дикәр тәрәфдән дәхи сон дәрәчә ачы олан буғзу әдавәтләрини ибраз илә бир мәгамә чатдырыблар ки, һәмсајәмиз нәчиб күрчүләр булларын бу пајәдә олан хәбасәт вә шејтанәләриндән бизар олараг «Грузија» гәзетәсинин баш сүтунунда өз инчикләрини изһар едиб, мүфәттинләрин јаланларыны бир-бир үзләринә чырпырлар.

Азәрбајчан һөкумәтинин вәкили Мәһәммәд Јусиф Чәфәров чәнаблары дәхи бу гәдәр сөјләнән јаланлара вә кәда ағзындан чыхмаға лајиг олан сөкүшләрә лагејд баха билмәјиб, кәдалар күруһунун Күрчүстан дөвләтиндә ағызлары јумулмасы хүсусунда күрчү һөкумәтинә бир ихтар верди.

Ичәримиздә вә чөлүмүздә олан дүшмәнләрә бу чүр'әти вә бу ситизәлики верән — инкилис гошунунун Бакыја вуруди сәбәб олду. Затән алчаг дүшмәнләр бу үмиддә идиләр ки, инкилисләр Бакыја кәлиб Азәрбајчан һөкумәтини говачаг вә әвәзинә онлары гојачагдыр. Лакин бу

үмид пуча чыхды: инкилис гошуну кәлди. Азәрбајҹан һөкумәтини јериндә сахлады вә һәтта баш говзамаг истәјән алчагларын да бир гәдәр башындан басды. Буну да е'лан етди ки, үмуми сүлһ конфрансы гурулуб да милләтләрин вә әзҹүмлә Гафгаз милләтләринин һүгуги-сијасијјә вә миллијјә мәсәләләри һәлл олунана гәдәр бүтүн Гафгаз—нәинки тәк бир Азәрбајҹан сүлһ вә асајиш игбасы наминә мүттәфиг дөвләтләрин мүрагибәси алтында олачагдыр.

Үмидләри пуча чыхан дүшмәнләримизин бу күн Бакыда, Тифлисдә вә саир јерләрдә чалышдыглары, вурушдуглары өлдүкләри одур ки, чығыр-бағыр салмагла, сөкүш илә, һијлә илә вә тәзвир илә хәбисликләр бүрузә вериб, үмуми сүлһ конфрансы олана гәдәр инкилисләрин вә саир мүттәфигләрин рә'јини Азәрбајҹан һөкумәти һаггында өз истәдикләри тәрәфә дөндәриб, сүлһ конфрансында да Азәрбајҹан түркләринин һәр бир һүгугдан мәһрум едилмәләринә сәбәб олсунлар.

Әлбәттә, бу һијләләрин мүгабилиндә биз Азәрбајҹан түркләри вә бизим Азәрбајҹан һөкумәтимиз лагејд галсаг, мат-мат бахыб дурсаг вә бүтүн үмидимизи сүлһ конфрансына јығыланларын инсафына вә ја лүтфү мәрһәмәтинә бағласаг — дүшмәнләримизин һијлә вә тәзвирләриндә мүвәффәг олачагларына шүбһә едилмәмәлидир.

Сүлһ конфрансына һүгуг пајламајачагдырлар ки, биз дә «нөвбәтә» дуруб пајымызы көзләјәк!

Сүлһ конфрансына јығылан милләтләр өзләринин һәр бир сијаси вә милли һүгуга лајиг олдугларыны исбата чалышыб мәһз өз милләтләри һаггында дејиб данышачагдырлар. Сүлһ конфрансы кечән Балкан давасы кими кичик милләтләрин вурушмасы нәтиҹәси дејилдир, бәлкә ҹаһан мүһарибәсинин интаҹ етдији әзим бир мәҹлис олачагдыр ки, бир тәрәфдән аләмшүмул ҹәнки-мәғбуләнин вә дикәр тәрәфдән мәмләкәтләр сарсыдан бөјүк-бөјүк ингилабларын һасил вә мәһсулуну мејдана чыхарачагдыр.

Бурада кимин хәбәри олачагдыр ки, бизим дә јенијетмә Азәрбајҹанымызы мүстәгил милләтләр тәһгиг вә тәдгиг етсинләр. Һалбуки бүтүн бөјүк милләтләр дә, кичик милләтләр дә һамысы анҹаг вә анҹаг өз һүгугларынын тә'мини вә тәһсили һаггында чалышачагдыр.

Бу мәҹлиси-күбрада, бу милләтләр һүгугу базарында биз дә көзә чарпыб мәтаһ саһиби олмаг истәрсәк, үмидимизи өз шүурумуза, өз габилијјәтимизә, чалышмамыза бағламалыјыг. Она көрә ки, индидән вә мәһз индидән ишә башламалыјыг. Вахт аздыр, иш чохдур. Әввәла, ичәримиздә вә чөлүмүздә әлејһимизә иш көрән букүнкү дүшмәнләримизин бизи мүттәфигләр гаршысында бәднам вә бәдшөһрәт етмәләринә гаршы бүтүн гүввәмиз илә мүгабил дурмалыјыг. Бизи кәнд вә шәһәр дағытмагда иттиһам едирләрсә, јүзләрлә дағылан кәндләримизин вә шәһәрләримизин һесабыны мејдана гојмалыјыг. Бизи ев сојмагда вә адам өлдүрмәкдә мәзәммәт елијорларса, минләрҹә хараб едилмиш ханиманларымызын вә он минләрҹә өлдүрүлән адамларымызын сијаһысыны лазым олан јерләринә тәгдим етмәлијик. Нечә ола биләр ки, өзкәләр бир данә кәндин (мәсәлән, Мәрзи кәнди) бир-ики мин манат ҹәримәләнмәси вә бир нечә адамын иттифагән өлдүрүлмәси һаггында инкилисләрә шикајәт едиб бу барәдә һәфтәләрҹә гәзетә сүтунунда јазсынлар, амма биз јер илә јексан едилмиш кәндләримизин, хараб едилмиш шәһәрләримизин, зүлм илә өлдүрүлмүш адамларымызын һаггында бир сөз дә сөјләмәјиб киримиш дураг?!

Дүшмәнләримиз һеч бир шеј илә бизи төһмәт едә билмәмәлидирләр, чүнки һәр нә онлара олубса, он гат артыг да бизә олубдур. Буну исбат етмәк үчүн мүнсиф вә һагку шаһидләримиз илә бәрабәр әлимиздә вә көз габағында елә мүсәлләм дәлилләримиз вар ки, даһа дүшмәнләримизин өз шәрәф вә һејсијјатларына лајиг көрдүкләри јаланлара, һијлә вә тәзвирә, хәбислик бүрузә вермәкә һеч бир еһтијаҹымыз јохдур. Зәтән, өјлә алчаглары бизим намуси-миллијәмиз дә гәбул етмәз.

Гәрәз, ичимиздә вә чөлүмүздә ојнанылан бу интригалара гаршы лагејд вә лајәншүур галмамалыјыг.

Мәбада, мәбада!

Вә санијән, мүһүм ишимизин о бири дә будур ки сүлһ конфрансы әгд едиләнә гәдәр биз өзүмүзү Јевропаја вә бахусус мүттәфигләрә билдирәк, мә'руфлуг едәк ки, бу күн сүлһ конфрансына кедәркән, демәсинләр ки, сиз кимсиниз?!

Бурасы һеч кәсә мәхфи декил ки, ермәниләр әлли-алтмыш илдән бәридир өз милләтләри хүсусунда Јевропада о гәдәр дејиб-данышыбдырлар ки, бу күн «ермәни мәсәләси» јевропалыларын ушагларынча да мә'руф вә мәшһур олан бир мәсәләдир. Күрҹү гоншуларымыз дәхи бу хүсусда аз чалышмајыб, милләтләрини мәдәнијјәт аләминә танытдырыбдырлар. Дағыстан дәхи Јевропача мәшһур бир мәсәләдир. Амма Азәрбајҹан, бахусус Гафгаз Азәрбајҹаны, играр етмәлијик ки, тәзә бир мәсәләдир.

Индијә гәдәр о дәрәҹәдә бишүүр олмушуг ки, бүтүн Гафгаз милләтләриндән тәкәтәкликдә әдәдҹә чох олдуғумуз һалда, биз Азәрбајҹан түркләри һаггында нәинки Јевропанын, һәтта јүз илдән бәри үстүмүздә саһиблик едән русларын да дүрүст хәбәрләри јох иди. Руслар бу күнә гәдәр бизә персијан дејә Иран вә фарс милләтиндән һесаб едирләр. Мән өзүм бизим «персијан» олмајыб түрк олдуғумузу Москва вә Петроградддан әлавә Бакынын өзүндә дә бир чох руслара дәфәләр илә гандырмышам.

Биз Азәрбајҹаны вә ики милјондан артыг олан Азәрбајҹан түркләрини Јевропаја вә мүттәфиг дөвләтләрә индидән танытдырмалыјыг. Өзүмүзә мәхсус тарихә, көзәл вә хүсуси бир әдәбијјата, сәнаједи-нәфисәјә малик олдуғумузу онлара билдирмәлијик. Дилимизин фирәнк дили Јевропада олан кими бүтүн Гафгазда үмуми бир дил олдуғуну, мәсәлән, бир ләзки илә бир ермәнинин вә ја бир малакан илә бир ајсорун бирбири илә түрк Азәрбајҹан дили илә данышмаға мәҹбур олдуғуну исбат етмәлијик. Мусигимизин үмумгафгаз милләтләринә зөвг вә ләззәти-руһани верән бир мусиги олдуғуну билдирмәлијик. Јевропа шүәраларындан кери галмајачаг шаирләримизи, мүсәннифләримизи, јазычыларымызы, алимләримизи бирбәбир нишан вермәклә хүсуси бир мәдәнијјәтә малик олдуғумузу әјан вә ашкар етмәлијик. Даһа јүз ил әввәл мүстәгил ханлыглар сурәтиндә јашадығымызы јада салмалыјыг. Ҹәсур вә рәһмли, сафдил вә һагку бир милләт олуб да фитнә вә фәсад, һијлә вә тәзвир кими әхлаги-зәминәдән ари олдуғумузу да кизләтмәмәлијик. Гәһрәман бир әскәр, габил бир таҹир, маһир бир сәнәткар, зәһмәтсевән бир әмәлә, иш көрән бир зираәтчи олдуғумузу да унутмајыб сөјләмәлијик.

Әлгиссә, бүтүн хүсусијјатымызы, бүтүн мә'зијјатымызы тәфсилаты илә Јевропаја билдириб, мүстәгил јашамаға вә мүстәгил бир һөкумәт тәшкилинә камалынча мүстәһәгг олдуғумузу лајигинҹә исбат етмәли-

јик ки, кәләчәк сулһ конфрансы кими мәчлиси-күбраја кедән нүмајәндәләримиз һүгуги-сијасијјә вә миллијјә имтаһанындан сәһуләтлә кечиб вәтәнимизә гајыдаркән, әлләриндә истигбал шәһадәтнамәси олсун!

Бәс, даһа дурмајыб ишә башлајаг.

«Азәрбајчан», 1 декабр 1918 ил

ПАРТИЈАЛАРЫМЫЗА

Бир шәхс вә ја бир партија бир милләтин азадлығы әлејһинә чалышарса вә о милләти дикәр бир милләтин вә ја бир нечә нәфәр ходсәр адамларын һөкмү алтында гул етмәк истәрсә, о шәхс вә ја о партија букүнки ингилабат нәгтеји-нәзәриндән инсанијјәтә дүшмәндир. Адыны сосиалист да гојмуш олса, һүрријјәтпәрәст дә гојмуш олса, јаландыр. Онун әсил ады инсанијјәт дүшмәнидир. Һәмән инсанијјәт дүшмәни оланлардан бөјүкү бу күн Азәрбајчан түркләринин һүрријјәти вә истиглалы әлејһинә чалышан партијалардыр. Чүнки бу күн мүстәгил олмаға, азад јашамаға вә асудә нәфәс чәкмәкә һамы милләтләрдән артыг мөһтач олан Азәрбајчан түркләридир, о сәбәбә ки, Русија милләтләри ичиндә әсарәтин ән ағыр јүкүнү чәкән, истибдадын ән шиддәтли зүлмләринә дүчар олан, дини, милли һәгарәтин ән ачы зәрбәләринә мә'руз галан, һүгугунун ән зәруриләриндән дә белә мәрһум едилән вә дүнәнә гәдәр зилләт вә рәзаләтлә өмүр кечирән, ағыз ачыб әһвал вә оззаынын мәшәггәтиндән шикајәт етмәкә гүдрәти олмајан бир милләт вар идисә, о да јалныз Азәрбајчан түрк милләти иди.

Бәс кимин инсафы јол верәр вә кимин вичданы буну гәбул едәр ки, Русијадакы үмуми милләтләр, истибдад дөврүндә дә Азәрбајчан түркләринә нисбәтән истираһәтлә јашадыглары һалда бу күн тәкмил һүгугларына наил олсунлар да, амма Азәрбајчан түркләри бу һүгугдан мәһрум едилсинләр!

Кәрәк һеч бир кәсин инсафы буна јол вермәсин вә вичданы буну гәбул етмәсин. Һалбуки бу зүлмү рәва көстәрән «инсаф»лар вә һагсызлығы гәбул едән «вичдан»лар вардыр вә бу инсаф, бу вичдан саһибләри дә Африканын вәһши барбарлары декил, Русијанын «гәракүруһ» ады верилмиш падшаһпәрәстләри дә декил, бәлкә бу күн Бакымызда — пајтахтымызда бизимлә диз-дизә отуран «сосиалист»ләрдир.

Бәлкә бу сөзләримә е'тираз едиб дејәрсиниз ки, хејр, белә иш ола билмәз! Сосиалист адыны дашыјан шәхс бир милләтин әсир едилмәсинә разы олмаз вә саирә вә саирә.

Доғрудур, сосиалист адыны дашымағы өзүнә ихтијар едән шәхс бу ишә разы олмаз, бәлкә бунун әкси, јә'ни милләтләрин азад едилмәси јолунда чан фәда едәр дәрәчәдә мүбаризәјә кирәр, амма Бакы «сосиалист»ләри бу ишә разыдырлар, јә'ни Азәрбајчан түркләринин әсарәт алтында галмағына нәинки разыдырлар, бәлкә бунун тәләбиндә белә исрар едијорлар.

Сөзләримин јалан олмадығыны тәһгиг етмәк истәјәнләр варса, шәһәримиздәки «сосиалист-револјусионер» (ичтимаијјун-ингилабијјун)лар партијасынын нәшри-әфкары олан «Знамја труда» гәзетәсинин бүтүн нөмрәләрини ачыб габагларына гојуб диггәтлә охусунлар. Һөкумәтимизи истеһза, милләтимизи тәһгир, әсарәтимизи тәләб, јеримизи-јурдумузу тәләф, мал вә мүлкүмүзү гарәт, өзүмүзү дә Бичераховлар гошуну илә һәдәдән башга, сосиалистлик вә сосиализм намына бир шеј тапыб охујарларса, мәни јаланчы дејә е'лан вә тәкдир етсинләр...

«Знамја труда» башына јығылмыш олан бу күруһ, «сосиалистлик» маскасы алтында ишләјән һүрријјәт дүшмәнләри вә инсанијјәт әдүлары олдуғу бу күнләрдә ашкар едилди. Милләтимизә гаршы олан буғзү әдавәтләринин шиддәти о дәрәчәдә иди ки, даһа өзләрини сахлаја билмәјиб, масканы-филаны кәнара атыб әсил сифәтләрини көстәрдиләр. Бу сифәти көрүб дә бәд тәркиблијиндән ијрәнәнләр ән әввәл бизим чаван мүсәлман ичтимаијјун-ингилабијјун партијамыз олмушдур ки, бу јолдакы көзүачыглары хүсуси бир тәһсинә шајандыр.

Дүнәнки гәзетимиздә «Азәрбајчан сосиалистләринин фәалијјәти» сәрлөвһәсинә јазылмыш фәгәрәни охусаныз, үрәкләри тәмиз вә әглләри салим олан сосиалистләримизин маска алтындан чыхмыш әчнәби «есер»ләрдән нә дәрәчәдә икраһа кәлдикләрини көрәрсиниз.

Тәбиидир ки, һәгиги сосиалист оланлар бир милләтин азадлыг вә истиглалына гаршы дүшмән кәсилән партијаларын адларыны «сосиалист» дә гојмуш олсалар, фикринә шәрик ола билмәзләр. Чүнки бу гејри-мүмкүн бир ишдир. Бир тәрәфдән сосиализм адыны батырмаг вә халг ичиндә суи-түфәһһүминә сәбәб олмаг вә дикәр тәрәфдән түрк милләтинин азадлыг вә һүрријјәти әлејһиндә чалышмаг тәшәббүсләриндә исрар едән бир күруһдан нәинки јалныз түрк сосиалистләри, бәлкә һәгиги сосиалистләр ичтинаб вә истикрар етмәлидирләр.

Үмидварыг ки, Азәрбајчан ичтимаијјун-ингилабијјун партијасынын бу рәфтарына саир сосиалист вә һүрријјәтпәрәст партијалар дәхи шәрик олуб, өзләрини чиркли һәрәкәтләрдән кәнар тутмагла бәрабәр, сә'ј вә әмәкләрини бир бу гәдәр зилләт вә рәзаләт кәрмүш олан түрк Азәрбајчан милләтинин истиглал вә азадлығы јолунда сәрф едәрләр.

«Азәрбајчан», 3 декабр 1918 ил

ТӘӘССҮРАТ

Парламанымыз ачылды, кәрдүк. Фәтәли хан доғру деди ки, јатса идик дә јухумуза кирмәзди...

Әввәлән, инкилисләрин гејдкешлији: һүрријјәтимизин бәдхаһлары тәрәфиндән парламанымыз ачылмасы мүнасибәтилә мә'бада бир шулухлуг бүрузә вермәсин, нә версә дә филфөвр габағы алынсын дејә парламан үмараты јанында — ки, Һачынын гыз мәктәбидир—инкилисләрин ики әдәд зиреһли автомобили дајаныб, ичиндән көрүнән топларын ағзыны ачыб кәлиб-кедәнә куја:

— Динч дур!—дијорду.

Затән о сәмтдән кәлиб-кедән һеч јохду, чүнки Азәрбајчан полиси үмаратын «бир ағачлығындан» — гәви мүбалиғә олсун—адамлары кеч-

мәјә гојмујуб анҹаг мәб'услара вә парламана кирмәк һәгги вәсигәсинә малик оланлара изн верирди.

Парламан үмаратынын ичиндә зинәт ҹүмләсиндән чалиби-диггәт олан шеј гијмәтли халылар дејилди—бәлкә фијатын уҹуз, лакин маһијјәти-миллијјә вә сијасијјәси дедикҹә баһа олан үч рәнкли милли бајрагларымыз иди.

Мәммәдәмин нитги-ифтитаһисиндә бу үч рәнкин: түркләшмәк, исламлашмаг вә мүасирләшмәк амалы әламәтиндән ибарәт олдуғуна ишарә илә «бу бајраг ендириләмәз!» — дедикдә бүтүн мәҹлис ајаға галхыб әл чала-чала бајраглары саламларкән тәәссүрати-фөвгәл'адәмдән башымын бүтүн түкләри биз-биз дурду. Нәдәнсә, бу фәгәрә дәхи јадыма дүшдү ки, көрәсән, күчәдә зиреһли автомобилләр олмујуб һеч бир нәфәр дә полис вә ја гошун әһли көрүнмәсәјди букүнкү күнүн шәрәфинә тохунмаг кими әдәбсизлијә бир кәсдә ҹүр'әт ола биләрдими!

Бәнҹә, јох. Чүнки бу мүгәддәс мәҹлисин, үмарат дәлик-дешикләриндән белә дишарыја тәрәф нәб'ан етдији әзәмәти-мә'нәвијјәсиндән о дәрәҹә мүтәәссир оларды ки, әли-голу бошалыб дили дә бағланарды...

Мәҹлисин ачылмаг сааты јахынлашды. Тамашачылар — ки, ичләриндә мүсәлман ханымлары да аз дејилди—бош јерләри долдурдулар. Мәб'услар һәр кәс өз мәхсуси јерини тапыб отурдулар. Гәзетә јазычылары кағыз вә гәләмләрини һазырлајыб мүнтәзир дурдулар. Министрләр мүавинләрилә бәрабәр өз јерләринә кечиб чәркә илә отурдулар. Бир ложаја сығыныб вә сол ики ложи долдурдулар.

Бунларын һамысы башы ачыгдырлар бир нәфәриндән савајы: көрүнүр ки, сојугдан горхурмуш, һәгигәт, чох сојугдур.

Һамы амадә олуб интизарда икән Милли Шура рәиси Мәммәдәмин Рәсулзадә ҹәнаблары рубәру гапыдан чыхыб мәгами-сәдарәтдә јүзү мәҹлисә тәрәф ајаг үстә бир вәзијјәт алдыгда һазирунун интизары дөнүб диггәтә мүнҹәлб олду.

Мәммәдәмин галиба никбин вә никбинлијиндә сабитмәгам олдуғуна дәлаләт едән ачыг вә күләр бир јүз вә јерә бахмаг адәти олмајан бир көз илә мәб'услара хитабән нитг сөјләмәјә башлады.

Падишаһлы мәмләкәтләрдә мәҹлиси-мәб'усаны падшаһ ачар, амма Азәрбајҹан Ҹүмһуријјәтинин мәҹлиси-мәб'усаныны бир нәфәр Вәтән өвлады ачды. Мәммәдәминдә натигликдә «патент» газанмыш олан «аратор»лара мәхсус гол атма, баш ојнатма, јүз-көзүнү сифәтдән-сифәтә дәјишмә кими һәрәкәтләр јох иди. Бунларын әвәзиндә өзкә бир һал вар иди ки, о да кетдикҹә гызышыб сөзләринин дәруни-гәлбдән сөјләндијини ешидәнләрә һисс етдирмәклә дәрин бир тә'сир ојатмаг иди.

Гол атмагдан бу јахшыдыр. Бунла ихлази-гәлб вә сәмимијјәтлә бәрабәр, сәрд едилән кәламда бир дә бөјүк бир ҹиддијјәт мөвҹуд олдуғуна һәр кәс инаныб натигин һәр бир сөзүнә лазымынҹа әһәмијјәт верилирди. О иди ки, һәр бир ҹүмлә ахырында алгышлар јағырды.

Натигин нитгини букүнкү нөмрәмиздә охујарсыныз, мәним мәгсәдим көрдүкләрими, тәәссүратымы сөјләмәкдир.

Нөвбәт министрләр рәиси Фәтәли хан Хојскијә јетишди.

Худавәнди-аләм һәр јердә истибдад варса евини јыхсын, нечә ки, рус истибдадынын евини јыхды. Гојурдуларм ки, вәгтиндә дилимизи өјрәнәк ки, дүшмәнлә данышаркән фикримизи сөјләмәјә сөз ахтармаға мөһтаҹ галмыјаг!

Бавүчудини Фәтәли хан чох да дуруха-дуруха данышмырды, дили нә һәтта «рәван» демәк дә ҹаиздир. Анасындан өјрәнмиш дилинә, бир гәдәр дә түрк гәзетләри мүталиәсиндән вә бир дә Османлы түрк гардашларымыз илә бир мүддәт тәмасда булунуб дејиб-данышмаг мәҹбуријјәтиндән һасил олан сөзләри гатыб бир дил дүзәлтмишди ки, онунла ифадеји-мәрам едирди.

Фәтәли хан затән нитг сөјләмирди. О, мәб'ус әфәндиләрлә дәрдләшмәк истијорду, дәрдини сөјләјиб шикајәт едијорду:

— Харичдә гарышыглыг вә дахилдә пәришанлыг ола-ола, хәзинәдә бир гәпик пул вә мејданда бир нәфәр әскәр олмаја-олмаја бизи һөкумәт сечиб дедиләр ки, кәрәк бу ишләри дүзәлдәсиниз! Биз дә—нечә ки, көрүрсүнүз—мүмкүн гәдәр дүзәлтдик. Пул да вар, јол да вар вә саирә.

Мәҹлис рәиси-вүзаранын сөзләринә диггәт вә сүкут илә гулаг верирди: анҹаг сағ тәрәфдә ким идисә хысын-хысын пычылдајыб рәисин һәр сөзүнә һәр кинајә бурахырды.

Зәннимҹә, Фәтәли ханын «шикајәти» парламан әксәријјәтинин гәбулуна мәзһәр олмајаҹаг дејил.

«Декларасија»нын мүзакирәси сонраја галды. Доғрудур, «Фәтәли хан кабинәсинин әвәзиндә өзкә бир кабинә олсајды ишләри даһа көзәл апарарды» дејәнләр олаҹагдыр. Анҹаг бәлкә «өзкә кабинә һеч бу ишләри дә көрә билмәјәҹәкди» дејәнләр дә аз олмајаҹагдыр.

Фәтәли ханын «тәнгид етмәк асандыр, амма иши көрмәк чәтиндир» сөзләринә чох адамлар шарикдир.

Сағда отуран «Иттиһад» фраксијасы үзәриндән сол олан фраксијалары бир мәсәләдә габагладыу, һәтта бир дәрәҹәјә гәдәр «мәһҹуб» белә етди ки, «утандырды» сөзүндән бир аз јүнкүлдүр. «Иттиһад» парламан ачылмаг бајрамы мүнасибәтилә сијаси дустагларын әфви-үмумиси тәклифини етди. Фраксија намындан бу тәклифи ирад едән «Иттиһад» зәасы «өзкәләрә сәбгәт» етмәк арзусунун ҹушундан карыхыб «сијаси» сөзүнү унутмагла бир чохларыны горхутду; кәнардан тез «сијаси» сөзүнүн әлавәси мәтләби ашкар етмәклә тәскинә сәбәб олду.

Ҹаван парламанымызын биринҹи иҹласындан һасил олан тәәссүрат, кәләҹәк әндишәләримизин зајил едилмәјәҹәјинә үмидләр вериб индики өззамызын да бир дәрәҹәјә гәдәр һисс етдијимиз ағырлығы мүгабилиндә гәлбимиздә тәслијјәтамиз бир һисс ојадыр.

Аллаһ көмәк етсин.

«Азәрбајҹан», 9 декабр 1918 ил

ИСТИГЛАЛ ВӘ ИСТИГБАЛ ҮМИДИ

Ҹаһан сүлһ конфрансынын вахты јахынлашмаг үзрәдир. Һәр јердә тәдарүкат көрүлмәкдә олуб, дөвләтләрдән бир чоху өз мүрәххәсләрини сечиб, о мәҹлиси-күбрајә тәрәф јолламагдадырлар. Һәр дөвләтин бир дәрди вар, дәрманыны һаман мәҹлисдә арајаҹагдыр. Өзкәләрин дәрди нәдән ибарәт олдуғу һаггында баш ишләтмәк ишини өз дәрдҹәкәнләринә бурахыб, биз өз дәрдләримизин фикриндә олаг, чүнки бизим дә

дәрдимизин дәрманы һаман мәчлиси-күбрадан һасил едиләчәкдир. Биз дә дәрдимизә дәрман тапа билән адамларымызы сечиб, ораја көндәрмәлијик.

Истиглал вә истигбал мәсәләмизин «һә» вә «јох» нәтичәли һәллиһаман мәчлисин һөкмүндән асылыдыр. Фәгәт бу һөкмүн мәчлис тәрәфиндән «һә» вә ја «јох» сурәтдә һәлл едилмәси — орада чалышмаға көндәрилән адамларымызын һиммәт вә ја һиммәтсизлик, фәалијјәт вә ја фәалијјәтсизлијинә бағлыдыр. Чалышарларса, һиммәт вә фәалијјәт көстәрәрләрсә — «һә» алыб, вәтән вә милләт габағында үзү ағ оларлар, әкс сурәтдә «јох» һөкмүнүн јаман хәбәрини милләтә вә вәтәнә нә үзлә кәтирәчәкләрини өзләри мүлаһизә етсинләр.

Лакин Аллаһ еләмәсин ки, «јох» хәбәри илә гајытсынлар! О һалда бүтүн үмидләримиз, бүтүн амал вә арзумуз мәһв вә набуд олуб да, әвәзиндә гејри-габил тәсәлли, бир һүзн вә олдугча дәрин бир јас вә әләм әмәлә кәлиб, артыг дүнја үзүндә јашамаг һәвәсиндән дүшәрик вә ја јашасаг да өлү олдуғумузун вә ја дири галдығымызын һеч бир фәрги олмаз, чүнки һүгуги-сијаси вә миллисиндән мәһрум едилмиш олан бир милләтин өлүлүјү дириликинә вә дирилији вә өлүлүјүнә мүсавидир. Белә бир милләт һаггында:

«Зиндәәнд, вәли мордә,
Мордәәнд, вәли зиндә».*

демишләр...

«Шәр демәсән, хејир кәлмәз» сөјләмишләр. Лакин гара фикирләр илә әһвалымызы пиш әз вәгт пәришан вә мүкәддәр етмәјәк вә һиссијата јол вермәјиб, дәрракә илә һал вә вәзијјәтимизин нечәлијини бәдуни-тәһәјјүч вә изтираб тәсәввүрә кәтириб, сүлһ конфрансында истиглалымызын тәсдиги сәадәтинә наил олсаг вәтән вә милләтимизи нә төвр бөјүк бәлалардан гуртарачағымызы бир балача мүлаһизәдән кечирәк.

Һәр бир фәрдимизин мә'лумү олдуғу үзрә, Русијада һүгуги-миллијјә вә сијасијјәмизи играр вә е'тираф едән вә Русијадан ајрылыб да мүстәгил јашамаг арзумуза руји-риза көстәрән вә бу әмрә хошлуг илә гол гоја билән бир фиргә вә ја бир партија тәсәввүр етмәк мәһәл харининдә бир шејдир. Болшевик олсун, меншевик олсун, есер олсун, кадет олсун, монархист олсун, һәтта, анархист олсун— һеч бири бизим истиглалымыза разы олачаг вә бу күн мүстәгил јашамағымыза кин вә күдурәтсиз бахачаг дејилдир!

Әкәр биз бу күн болшевикләрлә һүгуги-сијаси вә миллијјәмиз мүдафиәси јолунда мүһарибә етмириксә, сәбәби болшевикләр башынын монархистләр һүчуму дәф'инә гатышмыш олдуғудур.

Вә кенә биз һәмин һүгугларымызын мүһафизәси јолунда монархистләр илә чәнкү-чидал етмириксә, бунун да сәбәби монархистләр башынын болшевикләри сүгут етмәк ишинә мәшғул олдуғудур.

Демәли, бир күн олачагдыр ки, Русијада монархистләр вә ја болшевикләр һакими-мүтләг олмаг ихтијарыны бир кәрәлик әлә алыб да, ондан сонра Русијадан ајрылмыш олан «үсјанчы»лар үзәринә төкүлүб, онлары тәкрар итаәтә мәчбур етмәк ишинә уғрашачаглар. «Үсјанчы»ларын да ки, бири бизик, бизим дә үстүмүзә төкүләчәкләр. О һалда биз ики әмрдән бирини гәбула мәчбур олачајыг, ја бојун әкиб итаәт етмәк вә ја һүгугумузу гылынч күчү илә мүдафиәјә дурмагдыр.

Әввәлинчи тәгдирлә — јенә әсирлик! Икинчи тәгдирдә исә нә гәдәр фәдакарлыг көстәрсәк дә, мүвәффәг олачајыг, ја олмајачајыг вә ја бәлкә дә үмумгафгаз милләтләри хүсуси әдаләтләрини унудуб, бу үмуми фәлакәт дәф'индә бизә көмәк дурмагла, гәтијјән мүвәффәг олачајыг. Һәр һалда тәкрар гурбанлар вериб, чајларча ган ахытмаға мәчбур олачағымыз шүбһәсиздир. О сурәтдә саир тәсадүфи нәтичәләрдән саламәт гуртарсаг да, мәмләкәтимизин бир тәрәфдән мәишәт вә күзәраны, дикәр тәрәфдән ислаһ вә тәнзими ишләрин нә гәдәр чәтинлик вә нә дәрәчәдә мүшкүлата дүшүрүләчәји һәр кәсчә е'тираф едиләчәк тәбии бир әмрдир.

Һалбуки, һүгуги-истиглалымызы ган төкмәк сизин, милләтимиз вә мәмләкәтимиз башына тәкрар-тәкрар ағыр бәлалар ачмагсызын бир сурәтдә мүдафиә вә мүһафизә етмәк үчүн башга бир чарә јолу вардыр ки ,о да сүлһ конфрансы мәчлиси-күбрасында чалышмаг вә гылынч әвәзиндә сөз илә мүһарибә едиб, әмәл вә арзумузун һагг олдуғуну һәр кәсин играр едә биләчәји бир сурәтдә ашкар вә бәјан етмәкдир.

Бизим вә бизим кими хырда милләтләрин хошбәхтлијиндәндир ки, чаван сүлһ конфрансы тәһти-әсарәтдә олан үмум милләтләрин мүгәддәратыны һәлл етмәк мәсәләсини дәхи Вилсонларын вә дикәр саһиби-нүфуз һүрријјәтпәрәстләрин идарәсилә өз програмына дахил едиб, әсарәтдән хилас олмаға јол верир. Адам истәр ки, бу хошбәхтликдән вә бу көзәл фүрсәтдән лајигинчә истифадә едә билсин!

Она көрәдир ки, сүлһ конфрансына адам сечиб көндәрмәк истәјәндә нә гәдәр диггәт вә нә гәдәр еһтијат илә иш көрсәк, бир о гәдәр газанмыш оларыг. Вачиб-вачиб ишләримиз ичиндә даһа бундан вачибини мән тәсәввүр едә билмирәм. Вә зәнним будур ки, бу ишләрә ән чүз'и сәһләнкарлыг ағыр күнаһларымыза мучиб олачагдыр. Сүлһ конфрансына көндәрмәк үчүн адам сечәнләрин дә, сечилән адамларын да бојнуна дүшән олдугча ағыр вә ағырлығы гәдәр дә мүгәддәс олан вәзифәни һәр ики тәрәф дүрүст мүлаһизә етмәлидир. Сечәнләр адамларымызын габилијјәт вә ләјагәтини вә сечиләнләр дә бу габилијјәт вә ләјагәти дара олдугларыны камалынча дәрк едиб, нәзәри-е'тинаjә алмалыдырлар. Сечән сечдијинә вә сечиләнләр дә өзүнә архајын олмалыдырлар.

Вә илла бу ишдә дә ади сечки ишләримиздә олан кими бә'зи арзуолунмајан һәрәкәтләри рәва көрсәк (...) о һалда истиглал вә истигбала истеһгаг газанмаг истәдијимиз јердә, даһа да чәһаләт вә ләјагәтсизлијимизи ашкар едиб, әлимиздәкини дә әлдән бурахмаға мәчбур оларыг. Онда вај бизим һалымыза! Зәнчири-әсарәти милләт тәзәдән бојнуна салсын вә ја гүдрәти харичиндә олан мүбаризәләр нәтичәсиндә мәһв олуб кетсин.

Лакин үмидварыг ки, мүһүм вә әһәмм сајылан бу бөјүк иши сәһвсиз вә хәтасыз бир сурәтдә ичра едә биләчәк эгли-сәлимә вә зәкавәтә малик олан адамлығымыз милләт вә вәтәни истиглал вә истигбал үмидиндән мә'јус вә мәрһум етмәји һеч бир вәчһлә рәва көрмәзләр.

Товфиг Аллаһдандыр.

«Азәрбајчан», 30 декабр 1918 ил

* «Диридир, анчаг өлмүшдүр,
Өлмүшдүр, анчаг диридир».

ЕЈНИ МУАМИЛӘ ҜӨЗЛӘЈИРИҜ

Гарабағ ермәниләринин Азәрбајҹан һөкумәтинә табе олмамаг гәсдилә көстәрмәкдә олдуглары инад артыг һәјасызлыг дәрәҹәсинә вармышдыр.

Инкилис баш команданы Бакы нүмајәндәси Шатлворт ҹәнаблары Гарабағ ермәниләрини Азәрбајҹан һөкумәтинә итаәтә дә'вәт етмәк үчүн рәсми сурәтдә Бакыдан мүгәррәр һөкумәти олан Шуша шәһәринә кетди, ермәниләри әһвалдан хәбәрдар едиб Гарабағда јалныз Азәрбајҹан һөкумәти иҹраји-һөкм вә ифаји-вәзифә едә биләҹәкини онлара билдирди. Инкилисләрин дә јалныз бу нөгтеји-нәзәри илтизам етдикләрини е'лан илә Гарабағ ермәниләрини итаәтә дә'вәт етди.

Буна ҹаваб олараг Гарабағ ермәниләри бир «исјезд» јығыб мәсәләни «мүзакирә» етдиләр вә тәкрар бу гәрара кәлдиләр ки, Азәрбајҹан һөкумәтинә табе олмасынлар.

Шатлворт ҹәнаблары ермәниләрин бу гәрарына рәғмән Гарабағын мәһз Азәрбајҹан һөкумәти тәһти-идарәсиндә олдуғуну е'лан илә бу һөкумәтә табе олмағы үмум әһалијә төвсијә етди.

Демәли, бундан сонра һәр кәс ки, Гарабағда Азәрбајҹан һөкумәтинә гулаг асмады, аси вә хаин ҹүмләсиндән әдд едилиб, лајигли олан ҹәзалара дүчар едилмәлидир.

Лакин Гарабағ ермәниләри бөјлә ҹәза вә тәдбирләрдән горхмајырлар. Чүнки өз дедикләри кими, «Јевропаја үмидвардылар». Үмидвар олмагларынын әсасы дәхи будур ки, мүһарибә әснасында мүттәфигләрә «көмәк дуруб» дүшмән габағында «дөш кәлиб гылынҹ вурубдурлар», бунун әвәзиндә мүттәфигләрдән ән'ам көзләјирләр!..

Мәсәләнин бу күн бизи марагландыран ҹәһәти будур: Мадам ки, Гарабағ ермәниләри инкилис баш команданынын дәхи әмриндән чыхырлар вә өз һагсызлыгларында инадлыг едиб дурурлар, о сурәтдә инкилис баш командалығы өз нүфуз вә һејсијјәтини итирмәмәк үчүн нә кими муамиләләрә тосәл едәҹәкдир? Кирнјиб дураҹагмы?

Әлбәттә, әкәр инкилисләр бу ҹүрә ишләрә әввәлдән гатышмаса идиләр вә мәсәләнин һәллини бизим өзүмүзә вакүзар етмиш олса идиләр, биз бу иши бир нөв илә битириб, ја сазишлә вә ја ҹәбрән һаггымызы јеритмәјә гадир олардыг. Мәсәлән, инкилисләр күрчү вә Ахисгә мәсәләсинә гарышмадыглары кими, Азәрбајҹан вә Гарабаг мәсәләсиндә дә битәрәф галса идиләр, биз өзүмүз бу мәсәләни чохдан һәлл етмиш олардыг, амма мадам ки, инкилисләр Гарабағ мәсәләсинә гатышдылар, һаггын тәрәфдарыдырлар, о һалда көзләдикимиз одур ки, ермәни инадыны сындырмаг вә ермәниләри бош хәјаләтдән әл чәкдирмәк ишини јарымчыг вә натамам гојмајыб ахырадәк апарсынлар. Инкилис баш командасы бу әмри ахырадәк јетирмәкә үч ҹәһәтҹә борҹлудур.

Әввәла, иш натамам галырса, ермәниләрин һагсызлығы мүсәлманлара хош кәлмәјиб, арада вурушма вә тоггушмалар әмәлә кәлә биләр ки, бунун мәс'улијјәти инкилисләр үзәринә дүшәр.

Вә санијән, инкилисләр бир дәстә Гарабағ ермәниләрини итаәтә мәҹбур едә билмәсәләр, өз нүфуз вә һејсијјәтләрини Гафгаз милләтләри арасында итирә биләрләр.

Вә салисән, мадам ки, инкилисләр Гарсы, һәвалисини ермәни һөкумәтинә тәслим етмәк үчүн оранын ислам «шурасыны» дағытды, әзаларыны һәбс етди вә бир нечәләрини өлдүрдүләр, о һалда Гарабағ ермәниләрини дә итаәтә мәҹбур үчүн инсаф вә әдаләт наминә ејни муамиләни ишләтмәкә мә'нән мәҹбурдурлар. Вала түрк гөвмүнә гаршы бөјүк бир һагсызлыгда булунмуш олурлар.

Гарабағда бу «һарто-ворт»у салан вә бу һәрәкәтләри чыхаран бүтүн Гарабағ ермәниләри олмајыб бәлкә бир дәстә дашнак күруһудур. Гарабағын кәнд ермәниләри јахшы билирләр ки, Азәрбајҹан һөкумәтинә табе олмасалар, мүсәлманлар илә әлагәләрини кәсмәјә мәҹбур олуб аҹындан өләрләр. Она көрә биз әминик ки, бәдбәхт ермәни кәндләри бу күн бир дәстә дашнакларын хәјанәт вә шејтанәти гурбаныдырлар. Бу күруһ ермәни милләтинин көзүнү о гәдәр горхудублар ки, бир бу гәдәр һагсызлыг вә зүлүмләрә гаршы ағыз ачыб сөз демәкә ҹүр'әтләри јохдур. Әкәр бу хаинләр күруһу Гарабағдан тәрд вә тәб'ид едиләрсә вә онларын јувалары дағыларса, Гарабағ ермәниләри асудә нәфәс чәкиб, һәм аҹындан өлмәзләр, һәм һәмишәки гоншулары илә меһрибан доланыб, Азәрбајҹан һөкумәтинин әдаләти алтында вә сајејимәрһәмәт вајәсиндә кәмали-асудәки илә имрари-мәишәт едәрләр.

Иштә бизим вә үмумгафгаз түркләринин инкилисләрдән көзләдики будур ки, Гарабағ ермәни үсјанчыларына гаршы шиддәтли тәдбирләр ибраз етмәклә һәм әдаләт көстәрсинләр, һәм дә өз шан вә һејсијјәтләрини артырсынлар вә бунунла Гарабағ ермәни мәсәләси бир кәрәлик һәлл едилиб гуртарсын.

«Азәрбајҹан», 5 мај 1919 ил

БИР ЈАШ

Бу күн, истиглалыны е'лан етмиш олдуғумуз вә истиглалы газанмаг јолунда чајларҹа ганлар ахыдыб, минләрҹә ханыманларымызы хәрабә гојдуғумуз бир дөвләтин, јә'ни Азәрбајҹан Түрк Дөвләтинин бир јашы тамам олуб да икинчи јаша гәдәм гојдуғу күндүр...

Новзад дөвләтимизин тәвәллүдү, ана бәтниндән доғулмасы—чәтинликлә әмәлә кәлди. Ана вәтән, баласыны доғаркән, өзүнү гурбан едәҹәк дәрәҹәсинә кәлмишди... Азәрбајҹан торпағы бир хәрабәзара, бир виранәјә дөнәҹәк иди. Онун, о мадәри меһрибанынын, назик синәси, зәриф бәдәни үзәриндә кәзән габа ајаглар, һәм анасы бәтниндәки баласыны чәкмәләринин тәпикләри алтында тапдаламаг, әзмәк вә хурд-хаш етмәклә анасыны да, баласыны да өлдүрмәк истәјирдиләр.

Лакин бу зәиф синә ичиндә кизләнмиш олан ешг вә мәһәббәт о дәрәҹә бөјүк бир гүввәтә һаиз иди ки, зәиф ҹисм, гүввәтли рүһ сајәсиндә дүшмән зүлмү гаршысында таб вә тагәтдән дүшмәјиб јашамаг вә јашатмаг игтидарини гејб етмәди.

Ана Вәтән доғду...

Вә бу күн, доғдуғу өвладынын сәнеји-дөвријјәси мүнасибәтилә бајрам гуруб вә өвладыны мави, ал вә јашыл рәнкли парчаларла бәзәјиб нүмајишкаранә бир сурәтдә бәјани-ифтихар етмәдәдир.

***

Бир јашлы дөвләтимиз,—кәләчәкдә—јахын кәләчәкдә—түрклүкүн имидкаһы, исламлығын пәнаһи вә аләм мәдәнијјәтинин мөһтәрәм бир үзвү олачағыны һәлә бир јашында олдуғу һалда—һәр кәсә билдирмәдәдир.

Азәрбајчанын түркликлә истигбал мејвәләри јетишдирмәк үчүн мүнбит бир торпаг тәшкил етдикини Османлы түрк гардашларымыз дәхи играр вә е'тираф едиб бизә үмиди-әнзәр илә бахмададырлар. Филһәгигә, Азәрбајчан иди ки, түрк шәргиндә сағлам бир миллијјәт һисси ојатды, милләт нә олдуғуну милләтини унутмуш түркләрә билдирди. Онлара — сән әввәл-әввәл бир түрксән, деди вә «түркәм» дедиртди...

Түрк гөвминин дәхи фарслар, әрәбләр кими мүстәриф олдуглары дини мүбин исламын — Аллаһымыз бир, пејғәмбәримиз бир, Гур'анымыз бир вә бинаән — илеһ динимиз дә бир олмалыдыр—дејә бу бирликә феил вә әгл илә гәдәм гојан Азәрбајчан түркләри олду десәм, әминәм ки, хәта етмәрәм. Бу фикрин Азәрбајчан түркләри арасында олдугча сүр'әтлә интишары вә гүввәтләнмәсини көрәркән сөзләримин тәсдигинә мәчбур оларлар.

Бизи вәһши биләнләр вә биздән јалныз ган ичичилик көзләјәнләр илә вә бизим вичудимизи аләми-мәдәнијјәт үчүн тәһлүкәли әдд едәнләр илә бир балача тәмас лазым имиш ки, бу фикрин вә бу нәзәрин сырф јалан вә јанлыш олдуғу мејдана чыхсын. Инкилис бизим ичимизә кирәркән, өзләрини вәһши бир һејван гаршысына чыхмыш бир овчы вәзијјәтиндә сахламаг еһтијатына һеч бир лүзум олмадығыны бир-ики күндән сонра кәмали-тәәччүблә анладылар вә һаггымызда бәсләмәкдә олдуглары нәзәр вә тәсәввүратын — билмәмәзлик вә ја дүшмән тәблиғи нәтичәси олараг хәта вә јанлыш олдуғуну да дәрк етдиләр; әминәм ки, буну да дәрк етдиләр ки, истибдад алтында тәрәгги вә тә'алидән чәбрән мәрһум вә чәһаләтә мәһкум едилмиш олан бир милләт, азад олдугдан сонра чох чәкмәз ки, аләми-мәдәнијјәт базарларында өз миллијјәтләри тәгазасы илә әмәлә кәлмиш мәдәни мә'таларыны әнзари-бәшәријјәтә тәгдим илә мәдәнијјәти гоча олан милләтләри дә һејран гојарлар...

АЛ рәнки түрклүкә, ЈАШЫЛ рәнки исламлыға вә МАВИ рәнки мәдәнијјәтә ишарә олан бајрағымызын мә'наји-мә'нәвијјәси дә будур.

Адамлар вар ки, бизим истиглалымызы истәмијордиләр, һалбуки бизә дүшмән дәкил идиләр вә бу истәмәмәзликләри дә дүшмәнчилик јүзиндән дәкил иди; фәгәт, онлар горхурдулар .Горхурдулар ки, биз һөкумәт етмәкә, мәмләкәт доландырмаға, дөвләт сахламаға габил олмајуб да мүхтәлиф милләтли тәб'әмизин чан вә малыны мүһафизә едә билмәјәк, сијасәтдә бачарыгсызлыг көстәруб халгын истираһәтини позаг...

Лакин, новзад дөвләтимизин јени башламыш өмрүнүн күнләри вә ајлары кәлиб кечдикчә, бу фикирдәки адамлар өз фикирләрини дәкишмәкә мәчбур олдулар; болшевикләр дөврүндә һәсрәтини чәкдикимиз чөрәк вә чөрәкдән артыг һәсрәтиндә олдуғумуз әмин вә асајишин јохлуғу вә чәмаәти гоз вә фындыг кими бизар олан гәтл вә гарәтин чохлуғу — о да, бу да дәф едилди; Азәрбајчан дөвләти чөрәк илә бәрабәр әмин вә асиши дә и'адә етмәклә әһалини һәм ачлыг, һәм дә гәтл вә гарәт бәлаларындән хилас гылды; чаван дөвләтимиз, дүнјаны бүрүмүш олан сары хәстәликләрлә дә мәдәнизар бир сурәтдә мүбаризәјә киришиб зәфәр вә мүвәффәгијјәт газанды...

Дүшмәнләримизин вирди-зәбан етдики «бәк, хан вә шаллаг һөкумәти» әвәзинә ән демократик вә ән һүрријјәтпәрвәр бир дөзләт олдуғуну билдирди. Әһалисинә бир бу гәдәр кениш вә кенишлики һеч бир һөкумәтдә көрүнмәмиш бунча һүрријјәт вә азадлыгларын вичуди гаршысында дүшмәнләримизин көзләри һејрәләниб дилләри лал олачаг иди ки, һијлә вә тәзвирә әл атыб һөкумәтимизин бу гәдәр һүрријјәтпәрәстликини чәбунлуға вә сәһләнкарлыға иснад илә бизи кәнә дә ләкәләндирмәк истијордиләр. Лакин бу ахырки забастозканы—Азәрбајчан истиглалыны мәһв етмәк вә мәмләкәтимизи анаршы һалына салмаг нијјәтилә гурулмуш забастовканы јатырмаг ишиндә һөкумәтимизин вә милләтимизин көстәрмиш олдуғу әзм вә сәбат, устадлыг вә мәһарәт, дүшмәнләримизин бу ләкәсини үзәримиздән силди вә бу төһмәти дә рәф етди...

Ичәрисиндә чыхан гырмызы тәһлүкәни рәф вә изаләјә гадир олан бир һөкумәт вә милләт, харичдән сәдасы кәлән гара тәһлүкәни дә дағытмаға вә дармадағын атмәкә гадир олмазмы, зәнн едијорсыныз? Сиз онун бир јашар олдуғуна бахмајын; дүшмән дәф'индә тәчрүбәсаз олдуғуна, түрклүк вә исламлығына мәхсус фәзиләтләринә бахуб да әмин олунуз ки, бу һөкумәт вә бу милләт өз истиглалыны, өз азадлығыны вә өз тә'бәсини шанлы бир сурәтдә һәр бир дүшмәндән горумаға гадирдир вә бу гүдрәтини лазым олдуғу һалда исбат едәр. Бу тәнтәнәли, чәлал вә шөвкәтли бајрамымызы көрәнләр буну јәгин билсин ки, бир јашар чаван Азәрбајчан түрк дөвләтинин истиглали-мүһафизәсиндәки шүары будур ки:

ӨЛМӘК ВАР, ДӨНМӘК ЈОХДУР

Бу әзиз бајрам күнү сидг дил илә — јашасын мүстәгил Азәрбајчан дејәнләр, әмин олмалы; ону мүстәгил јашатмаға гадир оларлар.

«Азәрбајчан», 28 мај, 1919 ил

h 61(96) **Үзејир Һачыбәјов енсиклопедијасы.** Елми-редаксија шурасынын сәдри Н. С. Ибраһимов. — Бакы, «Азәрбајҹан» нәшријјаты, 1996—304 сәһ.

h $\frac{4804000000-061(96)}{M\ 670(07)-96}$ Хүсуси—1996. h 61 Һачыбәјов

Јығылмаға верилмиш 25.08.94. Чапа имзаланмыш 14.11.96. Кағыз форматы 70×100[1]/16. Әдәби гарнитур. Офсет чап үсулу. Һәчми 19,0 физики чап вәрәги. Шәрти чап вәрәги 24,51. Учот-нәшр вәрәги 20,8. Тиражы 5.000 (I завод—3000). Сифариш 3622. Мүгавилә гијмәти илә.

«Азәрбајчан» нәшријјаты,
370146, Бакы, Мәтбуат проспекти, 529-чу мәһәллә.